

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Koloniale collecties, Nederlands aanzien: de Europese elite van Nederlands-Indië belicht door haar verzamelingen, 1811-1957

Drieënhuizen, C.A.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Drieënhuizen, C. A. (2012). Koloniale collecties, Nederlands aanzien: de Europese elite van Nederlands-Indië belicht door haar verzamelingen, 1811-1957

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Koloniale collecties, Nederlands aanzien

DE EUROPESE ELITE VAN
NEDERLANDS-INDIË BELICHT DOOR HAAR
VERZAMELINGEN, 1811-1957

Caroline Drieënhuizen

Koloniale collecties, Nederlands aanzien

Koloniale collecties, Nederlands aanzien

*De Europese elite van Nederlands-Indië belicht door haar
verzamelingen, 1811-1957*

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Universiteit van Amsterdam
op gezag van de Rector Magnificus
prof. dr. D.C. van den Boom
ten overstaan van een door het college voor promoties
ingestelde commissie,
in het openbaar te verdedigen in de Agnietenkapel
op dinsdag 29 mei 2012, te 14:00 uur

door

Caroline Alida Drieënhuizen

geboren te Schagen

Promotiecommissie

Promotores: Prof. dr. W. den Boer en prof. dr. S. Legêne

Overige leden: Prof. dr. W.D.E. Aerts
Prof. dr. F. Gouda
Prof. dr. A.A.M. de Jong
Prof. dr. P.J. ter Keurs
Prof. dr. R. van der Laarse
Dr. E.B. Locher-Scholten
Prof. dr. H.G.C. Schulte Nordholt

Faculteit der Geesteswetenschappen

*‘Het lied van de 100 dingen? Het waren 100 x 100 dingen,
naast elkaar, los van elkaar... Met 100 x 100 dingen was
elk mens op deze aarde verbonden.’*

Latere uitbreiding van het slot van *De tienduizend dingen* door
Maria Dermoût, 1955.

Inhoudsopgave

INLEIDING

De koloniale elite in historiografisch perspectief	3
Een verzamelende elite in de kolonie	6
Theoretische beschouwingen over het begrip elite	9
Biografische objecten in de kolonie	14
Imperial space	21
Burgerschap, in- en uitsluiting en cultureel kapitaal in de kolonie	23
Nationalisme en imperialisme	27
IJkpunten in de geschiedenis van de kolonie en de vier families	30
Onderzoeksaanpak	32

HOOFDSTUK 1

1850 – ‘Noblesse oblige’, ook in de koloniën ***Drie generaties Quarles van Ufford, 1811-1935***

Nederlands burgerschap via de kolonie: de familie Dennison	41
Het wereldbeeld van de familie Quarles rond 1840	46
De imperial space en het wereldbeeld verruimd rond 1850	53
Invloed van de Indische ervaring op ‘thuis’	59
Opkomst van het historisch bewustzijn en verzamelen	63
De Indische sociale wereld in de jaren 1850	66
De <i>pedati</i> als knooppunt van moderniteit	82
Indiëgangsters ‘thuis’ in Nederland	86
Imperial space uitgebreid: de familie Quarles in Suriname	89
Collecties als familiegeheugen	93

HOOFDSTUK 2

1870 – Adel dankzij de imperial space

Drie generaties Loudon, 1811-1933

Achtergrond van de familie Loudon-Valck	99
Trofeeën uit de Java-oorlog	112
Erfenis van de eerste Indische generatie Loudon-Valck	119
De verzilvering van deze erfenis: sociale stijging	124
John Loudon en de Billiton-maatschappij	127
James Loudon als gouverneur-generaal	131
Alexander Loudon jr. als algemeen secretaris en Raad van Indië	137
Indiëgangsters ‘thuis’ in Nederland	142
De derde generatie: Hugo Loudon en Koninklijke Olie	150
Collecties als familiegeheugen	156

HOOFDSTUK 3

1890 – Het Nederlands patriciaat wordt ‘Indisch’

Théodore Delprat (1851-1932)

Indië wordt deel van de natiestaat Nederland:	
Théodores litho	159
Spooraanleg in Indië als netwerk in de imperial space	163
Europese vrouwen in Indië	175
De kolonie in huis, het huis in de kolonie	178
De relatie met Nederland: wapens, een tijgervel en foto's	189
Imperialisme in objecten: Aceh-oorlog en Lombok- expeditie	199
Gedeeld cultureel burgerschap in moederland en kolonie	211

HOOFDSTUK 4

1920 – Culturele elite op de breuklijn van twee werelden

Anna Resink-Wilkens (1880-1945)

De culturele en sociale erfenis van voorouders	227
Verzamelen van Centraal-Javaanse oudheden	237
Ethische Politiek en de lokale kunstnijverheid	243
De wording van een ‘evenaarsgeslacht’ rond 1920	259

De imperial space verruimd: culturele banden met Nederland	264
De Balinese gobelins van de tweede generatie	277
Cultureel burgerschap rond 1920	288

CONCLUSIE

Imperial space	293
Burgerschap	295
Elite	296
1850: Quarles van Ufford	297
1870: Loudon	303
1890: Théodore Delprat	308
1920: Anna Resink-Wilkens	314
Een laatste woord	319

Samenvatting	321
Summary	325

Noten	329
Geraadpleegde archieven	409
Interviews	411
Materiële collecties afkomstig uit instellingen	412

Literatuur	415

Dankwoord	435

Bijlage A: Lijst van objecten	
Bijlage B: Afbeeldingen van objecten	
Bijlage C: Genealogisch overzicht van de families	

Inleiding

‘Op vele plaatsen van Java ontmoet men (...) grootere of kleinere verzamelingen van steenen oudheden,’ schreef officier van gezondheid Jurriaan Munnich (1817-1865) rond 1841, toen hij in opdracht van het Nederlandse ministerie van Koloniën als eerste trachtte de aanwezige hindoe-Javaanse oudheden in Centraal-Java te fotograferen.¹ Precies twintig jaar later berichtte de directeur van ’s Rijks Ethnographisch Museum in Leiden over ‘liefhebberijen (...) die zoovelen [bezielen] om een of andere zeldzaamheid uit de gewesten waar zij een gedeelte van hun leven doorbragten, ten aandenken mede te voeren’.²

Het verzamelen van antieke beelden en etnografica als ‘liefhebberij’ bleef ook in de twintigste eeuw voortbestaan. ‘Zij doet tegenwoordig in Compagnies meubilair en oud blauw (porcelein), omdat dat zoo mode is. Om nieuw te zijn verzamelt zij oud,’ merkte bestuursambtenaar Henri Damsté in 1904 snedig op.³ Deze dame en Damsté zelf waren lang niet de enige verzamelaars in de Nederlandse kolonie. Gedurende de gehele negentiende eeuw en eerste decennia van de twintigste eeuw werd er verzameld in Nederlands-Indië. Damsté doorzag de sociale rol van dit verzamelen rond de eeuwwisseling scherp: om ‘erbij’ te horen moesten specifieke voorwerpen worden verzameld.

De rol die verzamelen en het zich profileren met verzamelingen ongeveer anderhalve eeuw lang speelde bij de vorming en ontwikkeling van de koloniale elite, is een van de vragen in dit boek. Overigens was verzamelen niet alleen instrumenteel in het proces van elitevorming, het had meer functies. In dit proefschrift wordt het collectioneren in de Nederlandse kolonie vooral benut om de constructie en ontwikkeling van deze specifieke elite te helpen ontrafelen en begrijpen. Verzamelen is tenslotte een gevolg van de neiging van mensen om de wereld om zich heen in te delen en te begrijpen. Het gaat daarmee ook over het creëren en besturen van een samenleving en (koloniale) staat. Het verzamelen van voorwerpen is de materiële vertaling van de gedachten en percepties van de mensheid.⁴ Collecties en verzamelpraktijken kunnen ons dan ook inzicht verschaffen in het proces van koloniale elitevorming en in het wereldbeeld van die elite in Nederlands-Indië. Het verzamelen als bezigheid en de

verzamelde objecten spelen in dit onderzoek dus een dubbelrol: enerzijds zijn zij de aanjagers van dit proces en anderzijds fungeren zij mede om die reden als waardevolle bronnen ter beschrijving van het proces.

Welke inzichten geven de praktijk van het collectioneren en de verzamelde objecten ons in de vorming en ontwikkeling van de koloniale Europese elite in Nederlands-Indië en Nederland tussen 1811 en 1957 ons? Om tot een goed begrip daarvan te komen zijn deelvragen noodzakelijk. Wie behoorde tot die elite in de kolonie en wie niet, en door middel van welke mechanismen met welke criteria kwam die in- of uitsluiting tot stand? Hoe ‘Europees’ en ‘nieuw’ was deze elitegroep eigenlijk? Welke verbanden is zij aangegaan met oudere koloniale, veelal Euraziatische families? Heeft ‘Europees’ een culturele of etnische connotatie? Welk besef van identiteit en verwantschap had deze elite? Hoe verhield zij zich tot de Nederlandse natiestaat en zijn elite? Welke rol speelden deze elites in het Nederlandse en Indonesische natievormingsproces? Deze kwesties zullen in dit werk in ieder hoofdstuk steeds terugkomen.

De focus in deze dissertatie op de koloniale Europese elite, ingebed in de geografische omgeving van zowel Indië als Nederland, is uniek. Deze elite heette ‘Europees’, omdat de personen binnen deze elite de juridische status van ‘Europees’ hadden. De samenleving was sinds 1847 juridisch verdeeld in Europeanen (en daarmee gelijkgestelden) en ‘inlanders’ (en daarmee gelijkgestelden). Deze juridische verdeling was in de loop der tijd aan verandering onderhevig. Het zijn van ‘Europees’ betekende overigens niet dat men ook onmiddellijk Nederlands burger was. Later in dit proefschrift krijgt ‘Europees’ overigens tevens een culturele connotatie. Deze elite is tot op heden in de wetenschappelijke literatuur voornamelijk ten tonele gevoerd als een eenvormige, blanke, Europese bevolkingsgroep in de kolonie. Niet eerder werden hun vorming en ontwikkeling centraal gesteld. Voorts is er nooit, zoals historica Susan Legêne dat ruim tien jaar geleden in haar proefschrift constateerde, wetenschappelijke aandacht besteed aan de manier waarop deze elite zich bewoog in zowel Nederlands-Indië als Nederland en hoe zij zich verhield tot de Nederlandse elite.⁵ Juist deze aandacht voor de koloniale elite in zowel

Nederland als Indië verrijkt ons inzicht in de manier waarop beide gebiedsdelen op politiek, sociaal-cultureel en economisch terrein met elkaar verweven waren. Tevens levert een dergelijke invalshoek informatie op over de koloniale samenleving en over de invloed van de elite op natievormingsprocessen. Het doel van deze thesis is tot een (her)definiëring te komen van de Europese koloniale elite, zoals die zich zowel in Indië als in Nederland bewoog; een elite die zich sociaal-cultureel en economisch onderscheidde en veel bijgedragen heeft aan natievormingsprocessen in zowel Nederland als Indonesië.

Als uitgangspunt van dit onderzoek zijn vier families gekozen uit verschillende periodes en maatschappelijke sectoren, namelijk de dominante sectoren van de koloniale maatschappij: de overheid en de economische sector.⁶ Aan de hand van deze familiegeschiedenissen schets ik een beeld van de vorming en ontwikkeling van de Europese koloniale elite tussen 1811 en 1957. Onderwerpen als identiteit, burgerschap, nationalisme en netwerken van de elite in de *imperial space* (een term van historicus Frederick Cooper die hem heeft uitgewerkt) spelen hierin een centrale rol. In de conclusie zal ik aantonen dat de koloniale elite meer was dan een blanke, uit Europa afkomstige gemeenschap, maar dat zij – zeker aan het begin van de negentiende eeuw – sterk verweven was met Euraziatische en Indonesische gemeenschappen en elites in Nederland. De manier waarop de koloniale Europese elite zich kon vormen en handhaven in zowel Indië als Nederland, blijkt niet zozeer afhankelijk te zijn van factoren als huidskleur, maar veeleer bepaald te worden door de specifieke samenstelling van wat Bourdieu heeft benoemd als hun cultureel en daarmee samenhangend sociaal, economisch en linguïstisch kapitaal.

Ik ben mij bewust van de ambitieuze reikwijdte van dit onderzoek: niet alleen qua periode (het onderzoek overbrugt meer dan een eeuw), maar ook qua hoeveelheid onderwerpen waaraan ik raak om de ontwikkeling van deze elite te beschrijven. Toch komen door vier familiegeschiedenissen als uitgangspunt te nemen een aantal kenmerkende aspecten van de ontwikkeling van de Nederlandse koloniale elite naar voren.

De koloniale elite in historiografisch perspectief

Er bestaan geen wetenschappelijke studies naar uitsluitend de Europese elite van Nederlands-Indië. Tot 1985 waren er zelfs

vrijwel geen studies verschenen naar de Europese koloniale samenleving. Literator Rob Nieuwenhuys bracht in de jaren 1960 en 1970 het maatschappelijk leven in Indië wel onder de aandacht in Nederland, maar zijn boeken zijn meer fotoboeken met historische toelichting dan sociologisch-historische werken.⁷ Ook de boeken van Hein Buitenweg (zoals *Omong kosong: vreugden uit het oude Indië* en *Wat wij in ons hart sloten*) vallen in die ‘tempo doeloe’-categorie.⁸

In 1983 publiceerde de Australische historica Jean Gelman Taylor de eerste studie naar de Europese koloniale samenleving van Batavia in de VOC-periode, twee jaar later gevolgd door een artikel van de Nederlandse socioloog J.A.A. van Doorn waarmee deze de aftrap gaf voor het wetenschappelijk onderzoek naar de koloniale samenleving van na 1815.⁹ In veel andere werken over de koloniën die na de onafhankelijkheid van Indonesië verschenen, nam men de elite van Europese nieuwkomers in de kolonie als uitgangspunt om verschillende ontwikkelingen te schetsen. Als onderwerp op zichzelf is deze brede, coherente maatschappelijke groepering echter tot op heden nooit bestudeerd.

In de jaren 1990 verschoof het referentiekader in het onderzoek naar de koloniën. Was daarbij het geografische referentiekader in de eerste plaats de kolonie geweest, heden ten dage wordt meer en meer de natiestaat van de kolonisator geïncorporeerd. Susan Legêne maakte voor het eerst een familie die tot de koloniale elite behoorde tot onderwerp van studie. Zij analyseerde aan de hand van de ervaringen van een adellijke Nederlandse familie in Suriname, Java, Japan en Tripoli hoe het Nederlandse imperialisme gevormd werd en welke rol dat speelde in de natievorming van Nederland. Elitevorming was echter, ook in die studie, van ondergeschikt belang.¹⁰ In 2001 verscheen het eerste deel van een serie van vier boeken over de geschiedenis van Indo-Europeanen in Nederlands-Indië, een tot die tijd nog onderbelichte bevolkingsgroep in de koloniën.¹¹ Historici Bosma en Raben lieten zien hoe gedifferentieerd die groep feitelijk was. Wat mij daarbij vooral interesseerde was hoe deze groep zich verhield tot de Europese koloniale elite en hoe zij zich daarmee vermengde. Natuurlijk lag het zwaartepunt van deze boeken op de ‘Indische Nederlanders’, dat wil hier zeggen: Euraziaten (personen van gemengde afkomst). De Europese koloniale elite was niet het

onderwerp, maar deze werken maakten wel duidelijk dat die elite een dynamisch geheel is met Euraziatische en Indonesische verbindingen. Verbindingen die ook antropologe Lizzy van Leeuwen in haar werk over de Indo-Europese cultuur wel benoemt, maar niet concreet uitwerkt: ook zij ziet een duidelijke zwart-wit scheiding tussen de, wat zij noemt, blanke bovenlaag en de Indo-Europese bevolking. Cross-overs lijken niet te bestaan.¹²

Voor het Britse koloniale rijk zijn er nadien meer wetenschappers geweest die zich hebben gericht op de elite in de kolonie. Ik noem bijvoorbeeld H.V. Bowen over het vroegmoderne Britse koloniale rijk en David Cannadine over de Britse koloniale elite en sociale klasse.¹³ Werken over musea en koloniale rijken, zoals John MacKenzie's *Museums and empire*,¹⁴ richtten zich weliswaar tevens op de ontwikkeling van elites en hun sociaal-economische context, maar enkel vanuit een museale en wetenschapshistorische invalshoek. Hierdoor wordt de sociale, niet-wetenschappelijke functie die verzamelen vooral had, niet onderkend.

Met deze studie draag ik bij aan werken over koloniale elitevorming, maar dan niet door middel van een klassieke, kwantitatieve studie naar elitevorming. Dergelijk onderzoek is bijvoorbeeld gedaan door historicus Arjen Taselaar voor de koloniale economische elite.¹⁵ In zijn proefschrift uit 1998 bracht hij, vanuit een bedrijfseconomisch-politieke invalshoek, de koloniale economische elite samen in een Nederlands-koloniale context. Taselaar bouwde voort op klassieke, kwantitatieve historisch-economische studies over Indië en Nederland, zoals van Baudet & Fennema en Kuitenbrouwer & Schijf.¹⁶ Door hun exclusieve focus op de economie en politiek gaven deze werken echter geen informatie over kwalitatieve gegevens, zoals de verwevenheid binnen de brede koloniale elite, hun karakter, identiteitsbesef en identiteit, hun opvattingen over burgerschap en hun gevoelens van verwantschap. Ook de werking van de koloniale maatschappij, met zijn in- en uitsluitingsmechanismen en referentiekaders, viel buiten dergelijk onderzoek.

Deze, slechts door kwalitatief onderzoek te achterhalen, aspecten worden in deze studie inzichtelijk gemaakt door een maatschappelijke activiteit te bestuderen die vrijwel de gehele elite in de kolonie gemeen had en die een directe relatie met de

samenleving blootlegt: het verzamelen van etnografische en historische voorwerpen. Bij verzamelen in de breedste zin van het woord gaat deze activiteit immers over het verwerven en uitwisselen van objecten en informatie tussen Europeanen onderling en tussen hen en de lokale bevolking. Zo verschaft deze activiteit ons een beeld van sociale relaties en van de leefwijze, identiteit en betekenisgeving van de Europese koloniale elite. Het bestuderen van de verzamelpraktijken van de koloniale elite en de door haar verzamelde voorwerpen zal hier, ingebed in de theorie en met methodologie benaderd, inzicht geven in de vorming en ontwikkeling van de koloniale elite in de maatschappij van Nederland en Indië.

Een verzamelende elite in de kolonie

De elite in de kolonie was in samenstelling en functioneren in veel opzichten afwijkend van elites in Nederland en Europa, al waren er ook overeenkomsten. Een van de kenmerken van elites is dat zij elkaar graag opzoeken in verenigingen om zich daarmee van de massa te onderscheiden.¹⁷ In de koloniën gaf vooral het kostbare lidmaatschap van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, naast het lidmaatschap van muziekverenigingen, liefdadigheidsverenigingen en de vrijmetselarij, mensen het gevoel ‘erbij te horen’.¹⁸ Het lidmaatschap van het achttiende-eeuwse genootschap – dat de natuurlijke rijkdom en later ook de culturen van de Indische archipel bestudeerde, onder meer via materieel erfgoed – bleef tot de dekolonisatie een statussymbool.¹⁹ Die exclusiviteit is terug te zien in het aantal leden: rond 1830 is nog ruim zes procent van de Europese mannelijke volwassen bevolking lid, maar daarna zakte dit steeds verder terug van bijna twee procent in 1852 tot een schamele halve procent in de twintigste eeuw.²⁰ Waarschijnlijk is dit dalende percentage ook te wijten aan het feit dat de samenstelling van deze groep Europese mannelijke volwassenen veranderde: van veel hoger opgeleiden naar een toenemend aantal minder hoog opgeleiden met minder culturele belangstelling.

Deze cijfers zijn slechts een indicatie voor het aantal verzamelaars in de kolonie. Natuurlijk werd er ook buiten het genootschap om verzameld en betreffen de cijfers veelal de Europese mannen boven de zestien jaar oud. Toch kan uit deze

gegevens en door inventarisatie van de databases van enkele belangrijke Nederlandse musea²¹ een drietal conclusies getrokken worden: verzamelen kostte tijd en geld waarover alleen de meest prominenten in de samenleving beschikten; er bestaat een duidelijke relatie tussen schenkers aan Nederlandse musea en het lidmaatschap van het Bataviaasch Genootschap (schenkers in Nederland waren tijdens hun leven in Indië bijna altijd lid); en mijn onderzoek naar de achtergrond van deze verzamelaars laat zien dat velen vooraanstaande posities in de koloniale en Nederlandse maatschappij hadden bekleed. Verzamelen was, kortom, een exclusieve bezigheid die weggelegd was voor de top van de Europese koloniale bovenlaag van residenten, Raden van Indië en andere hoge ambtenaren, hoge militairen, planters en andere ondernemers. Het waren mensen als D.J. de Eerens (1781-1840), H.J. Domis (1782-182), J. Th. Cremer (1847-1923), J.B. van Heutsz (1851-1924), H.J. Hoogeveen (1852-1924), H.N.A. Swart (1863-1946), C.G. Vattier Kraane (1864-1954) en J.W. Meyer Ranneft (1887-1968). Aan hen gaf het ‘professioneel’ bezig zijn met die verzamelingen in de vorm van het lidmaatschap van het Bataviaasch Genootschap een zekere status.

Met deze beperkte kwantitatieve gegevens als basis stappen we over naar het kwalitatieve deel van het onderzoek, de vier familiegeschiedenissen. De hier bestudeerde families waren – elk in hun tijd – representanten van netwerken uit de elite, waarvan de geschiedenis parallellen vertoont met die van andere delen van de koloniale bovenlaag, omdat de geografische en maatschappelijke context dezelfde was. Elke familie staat dus niet op zichzelf, maar kan ingewisseld worden voor andere families met een vergelijkbare geschiedenis, waaruit dezelfde conclusies getrokken zouden kunnen worden over verzamelen, hun positie in de samenleving, burgerschap en identiteitsbesef.

Het zicht dat met deze benadering ontstaat, is het perspectief van de koloniale elite. De lokale bevolking van Nederlands-Indië is altijd aanwezig via de etnografische objecten in handen van de Europese elite, maar slechts als stille, niet gehoorde getuigen. De verzamelende elite zweeg veelal over contacten met de lokale bevolking, net als ze zweeg over oorlogsgeweld. En dat terwijl talloze door hen verzamelde objecten ‘verkregen’ zijn in

oorlogsomstandigheden. Dat geven de objecten echter pas na lang zoeken naar achtergronden bloot. Het verhaal van de koloniale elite en haar koloniale 'eigenheid', haar karakter, is dan ook niet exclusief een Nederlandse nationale geschiedenis, maar is ook een Indonesische geschiedenis met zijn elites, verborgen in de verzamelgeschiedenissen van de objecten.

De representativiteit van de gekozen vier families is gebaseerd op de constatering dat iedere generatie die een periode van zijn leven in Nederlands-Indië doorbracht, door de ingrijpendheid van die ervaring een zekere generatiesamenhang en generatiebewustzijn ontwikkelde. Hierdoor kunnen algemene historische en maatschappelijke ontwikkelingen verbonden worden met persoonlijke percepties en ervaringen van tijdgenoten.²² Vanuit die gedachte was bij de keuze van de families vooral de vraag belangrijk welke generatie van welke groep zij vertegenwoordigen. Ook de interpretatie van het verleden ten behoeve van de eigen identiteit was per generatie een collectieve constructie. Het cultureel geheugen zoals dat wordt verbeeld in de nagelaten collecties en archieven van deze families, is een *collectief* cultureel geheugen van een generatie.²³ Dit wordt bevestigd door de collecties waarmee dat cultureel geheugen werd gecreëerd en in stand gehouden: de inhoud daarvan getuigt van bepaalde periodes. Zo werd batik vooral na 1880 door vrouwen verzameld.²⁴ We kunnen stellen dat de verschillende collecties representatief zijn voor bepaalde periodes.

De vier verhalen van de families in dit boek, verwoord aan de hand van hun objecten, worden in detail op sociologische wijze benaderd door gebeurtenissen en waarnemingen van de betrokkenen te relateren aan brede maatschappelijke ontwikkelingen. Door deze verhalen in vergelijkend opzicht naast elkaar te plaatsen wordt duidelijk hoezeer de manier waarop de elite zich vormde zowel het product als de oorsprong was van sociale ontwikkelingen van het begin van de negentiende tot halverwege de twintigste eeuw.²⁵

De vorming en ontwikkeling van een elite staan hier centraal; evenementen en instanties als wereldtentoonstellingen en musea komen alleen zijdelings aan bod. De verschillende tentoonstellingen en instituties maken over langere tijd achter elkaar geplaatst als momentopnames weliswaar het wereldbeeld van de elite duidelijk (zie met name Marieke Bloembergens studie over koloniale tentoonstellingen),²⁶ maar blijven een afgeleide van de

interactie tussen mens en maatschappij. Familiegeschiedenissen of de levensloop van een persoon zijn daarentegen in essentie de interactie tussen mens en maatschappij. Daarnaast geeft de focus op families ons inzicht in de lange geschiedenis van de brede koloniale elite, geplaatst in haar maatschappelijke context, terwijl een centraal uitgangspunt zich enkel zou concentreren op een specifiek, uitzonderlijk groepje. Wetenschappers, missionarissen en zendelingen zijn, voor zover zij geen familieleden zijn, buiten beeld gehouden: het gaat mij om de brede elite, niet om een exclusieve elite die objecten verzamelde met een zeer specifiek doel. Ik ga uit van representatieve families en personen en hun levens, waarbij verschillende musea, tentoonstellingen en lezingen aan bod komen. De focus ligt derhalve op de relatie tussen objecten, verzamelen en de vorming en ontwikkeling van de koloniale elite in Nederlands-Indië en Nederland.

Theoretische beschouwingen over het begrip elite

Elite in het algemeen

Elite is meer dan de toplaag van een samenleving. Wat is een maatschappelijke elite en wat betekent het begrip vanaf de negentiende eeuw in een koloniale (in plaats van democratisch-Nederlandse) context? Het begrip elite wordt in koloniale studies vaak onproblematisch en ongedefinieerd gebruikt. Meestal heeft het betrekking op de regerende klasse in de kolonie (daarmee een oudere, minder brede, sociologische definitie van elite volgend), of op hen die het meest welvarend waren. De Duitse socioloog Max Weber stelde dat elites bestonden op basis van macht veroorzaakt door economisch vermogen, door de bevolking toegekende status of geboorte en/of door politieke macht.²⁷ Hoewel in veel studies over elite uitgegaan wordt van een democratische samenleving (wat de kolonie niet was), zijn verschillende ideeën en definities wel bruikbaar voor onderzoek naar een elite in een koloniale, niet-democratische samenleving. Temidden van het brede aanbod van definities van elite heb ik me niet alleen op Weber, maar ook op de Engelse socioloog Anthony Giddens en de Nederlandse historici Maarten Duijvendak en Yme Kuiper gebaseerd. Als gezegd zal ik me overigens in dit werk concentreren op de Europese elite (in

juridische zin) en niet op de lokale, Indonesische elite – hoewel deze elite wel aan bod zal komen.

Waar Weber dus onderscheid maakt tussen de politiek-bestuurlijke, de sociaal-culturele en economische elite, ziet Duijvendak in navolging van Giddens elite niet als alleen de bestuurlijke, sociale of financiële top van een samenleving.²⁸ Giddens verstaat onder elite: ‘those who “lead” in any social category or social activity’.²⁹ Duijvendak beperkte in zijn proefschrift vervolgens deze vrij brede definitie, maar ik vind het interessanter om de definitie van Giddens, toegepast op de maatschappelijke elite, te handhaven. Giddens hield namelijk in zijn benadering van de elites (die ik in beginsel blijf onderscheiden in economisch, sociaal-cultureel of politiek) duidelijk rekening met het aan bepaalde sociale posities verbonden formele gezag en de feitelijke macht van personen. Hierbij wordt het verschil bedoeld tussen de macht die het uitoefenen van een bepaald beroep in een samenleving met zich meebrengt voor een persoon (de sociale status), en de macht die mensen kunnen verwerven door de waardering van de samenleving voor hun persoonlijkheid (hun sociale aanzien). Het netwerk van sociale contacten (sociaal kapitaal) is bepalend voor iemands sociale positie en daarmee voor zijn sociale status en aanzien. Hieruit komt, en dat stelde Yme Kuiper tevens, maatschappelijke invloed voort.³⁰ Voor de kolonie zal blijken dat dat machtsverschil, als men uitgaat van een driedeling binnen de elite, essentieel is voor de elite.

Familie, vrienden, institutionele verbanden en gemeenschapsbindingen met een zekere collectieve verwantschap zijn, volgens socioloog S. Nadel, essentiële kenmerken van de elite. Daarbij komen nog groeps karakter en exclusiviteit. Deze kwaliteiten, die anderen niet hebben, moeten zij met elkaar delen en bewust uitdragen.³¹ Alleen daaruit kan men, volgens de theorie van socioloog Pierre Bourdieu, prestige halen (Bourdieu's symbolisch kapitaal).³² Bij bestudering van de koloniale maatschappij blijkt het nuttig sociale status en sociaal aanzien samen te voegen in het overkoepelend begrip ‘elite’ in plaats van elite als alleen een sociale status te beschouwen. Een dergelijke benadering van het begrip is vooral zinvol, omdat de koloniale samenleving een dynamischer samenleving was dan de negentiende-eeuwse Nederlandse

standensamenleving waarin sociale mobiliteit maar heel weinig voorkwam.

Giddens wees erop dat onderzoekers van elites zich moeten focussen op de manier waarop mensen elite ‘worden’, hoe die elite zich structureert om zichzelf als selecte groep te kunnen handhaven en hoe die groep vervolgens zijn macht etaleert. Ik neem Giddens’ aanbevelingen ter harte zodat deze drie aspecten van het functioneren van de elite hier aan de orde zullen komen binnen de context van wat we voortaan in navolging van Cooper zullen benoemen als een imperial space die zowel Nederland als de koloniën omvat.

Koloniale elite

Hoewel er geen werken zijn verschenen over de koloniale elite van Nederlands-Indië hebben verschillende wetenschappers in de laatste jaren, overigens zonder theoretische basis, getracht de koloniale elite te schetsen. Zo had de Australische historicus G. Roger Knight een uitgesproken idee over de elite van Nederlands-Indië. Zijn opvattingen worden in dit proefschrift dan ook uitgebreid getoetst. Onlangs vestigde hij nog eens de aandacht op het feit dat de koloniale samenleving rond 1850 niet alleen bestond uit een machtige bureaucratie, maar ook uit een bezittende, burgerlijke klasse die voornamelijk uit Euraziatische families was samengesteld.³³ Deze klasse bezat in zijn optiek vrijwel dezelfde waarden en normen als Nederlandse burgerlijke families, gebruikte haar relaties in Nederland om zich in Indië steviger in de maatschappij te positioneren, en leefde een gereguleerd en gesloten huiselijk leven waarin familie net als in Nederland van groot belang was voor het behoud van familiebezit. Deze families zouden altijd hun blik gericht hebben gehouden op Nederland.³⁴ Roger Knight problematiseert, in navolging van Cooper en Stoler,³⁵ het idee van een koloniale bourgeoisie echter ook, omdat de groep etnisch gezien niet uit de autochtone bevolking afkomstig was en derhalve nooit een representatie was van de bevolking.³⁶

De meeste historici zijn het erover eens dat na 1816 in Nederlands-Indië een planterselite tot stand kwam. Dit was een Euraziatische elite, omdat Europese VOC-dienaren gedurende de zeventiende en achttiende eeuw relaties waren aangegaan met lokale vrouwen. Over hoe deze Euraziatische groep zich met hun

waarden en normen en cultuur vervolgens ontwikkelde, bestaat echter minder consensus. Historicus J.J.P. de Jong is een van de weinigen die stellen dat al rond 1830, met de invoering van het Cultuurstelsel, de oude Compagnieselite zich duidelijk mengde met Europese nieuwkomers.³⁷ Algemeen wordt de periode rond 1870 als een belangrijke cesuur beschouwd voor de koloniale samenleving: voor het eerst kwamen grote groepen Europeanen, onder wie vrouwen, naar de Oost en werd het ambtenarenapparaat aanzienlijk uitgebreid. Bosma en Raben zien de oude elite vervangen worden door een elite van Europese nieuwkomers (hoewel ze blijven benadrukken dat scheidslijnen poreus waren).³⁸ Volgens De Jong bestonden de elites nog een tijdlang naast elkaar, maar verloor de oude elite met haar gewoontes het gevecht in het ‘beschavingsoffensief’ dat aan het eind van de negentiende eeuw plaatsvond. De historicus Bank en letterkundige Van Buuren concluderen naar aanleiding van de enorme aanwas van Europeanen tussen 1860 en 1905 dat rond 1905 in Indië een ‘Europese bourgeoisie’ bezig was te ontstaan, ‘die het bestaan van de kolonist een ander, burgerlijk aanzien zou geven’.³⁹

Roger Knight is met zijn twijfel over het bestaan van een echte bourgeoisie in Indië een van de weinigen die kanttekeningen plaatsen bij de toepassing op koloniale samenlevingen van sociologische begrippen die op westerse, democratische maatschappijvormen zijn gebaseerd. Een (vrijwel algemeen geaccepteerd) begrip dat hier onder de loep wordt genomen, is het begrip ‘Indisch fortuin’. In de historiografie over de Nederlandse elite duikt deze term sinds 1980 op, toen hij – vermoedelijk geïnspireerd op Multatuli⁴⁰ – gebruikt werd door socioloog Kees Bruin in zijn publicatie *Een herenwereld ontleed*. Het is de benaming voor mensen die rijk waren geworden met de handel of als ondernemer in of met Indië. Zij zouden zich ver hebben gehouden van het Nederlands patriciaat en de gevestigde Nederlandse elite op haar beurt zou niets hebben moeten weten van deze mensen.⁴¹ Hetzelfde zou gegolden hebben voor wat Louis Couperus (1863-1923) de ‘patriciesch Hollandsch-Indische families’ noemde.⁴² Het is echter de vraag in hoeverre de ‘Indische fortuinen’ en Couperus’ Hollands-Indische families aparte kringen vormden of dat de groepen elkaar toch enigszins overlaptten. Kunnen de ‘Indische fortuinen’ inderdaad gezien worden als een

exclusieve groep binnen de Nederlandse samenleving, omdat zij zich niet met de gevestigde elite zouden mengen? Ten slotte wezen Kuitenbrouwer en Schijf erop dat het Nederlandse bedrijfsleven aan het eind van de negentiende eeuw sterk verweven was met dat van Indië waardoor veel ondernemers een relatie gehad kunnen hebben met de kolonie in de Oost.⁴³ Taselaar stelde daarnaast dat de koloniale lobby weliswaar voet aan grond had in de Nederlandse politiek, maar niet op kon tegen de lobby van de Nederlandse industrie. In de kolonie daarentegen raakten het bedrijfsleven en de koloniale regering steeds verder verstrengeld.⁴⁴ Het is duidelijk dat het hebben van ruime financiën, ‘Indisch fortuin’, alleen niet voldoende was om tot de elite te behoren. Maatschappelijke ontwikkeling, sociale stijging, was in zowel Nederland als in de koloniën van meer factoren afhankelijk.

Als het in de literatuur over de koloniale elite gaat, wordt meestal uitgegaan van mannen (vrouwen spelen behalve bij Taylor zelden de hoofdrol) uit de economische (planters en andere ondernemers) en ambtelijke elite. Zendelingen of missionarissen werden meestal niet onder de elite geschaard en ook in dit onderzoek worden zij niet tot de elite gerekend. Dit heeft niet alleen te maken met het feit dat zij niet afkomstig waren uit de dominante sectoren van de koloniale maatschappij, maar ook dat zij niet beschikten over de juiste samenstelling van, wat hierna zal worden benoemd als, cultureel, sociaal en economisch kapitaal. Daarnaast bevonden de meeste zendelingen en missionarissen zich niet in de steden, maar in de buitengebieden waar zij meestal de enige blanken waren. De fysieke afstand tot de rest van de Europese bevolking was simpelweg te groot om tot de elite te kunnen behoren.

Voor de koloniale maatschappij is geen stringent onderscheid te maken tussen economische en ambtelijke elite, aangezien er een zekere overlap bestond: een militair of controleur besloot planter te worden; een planter was niet alleen ondernemer, maar ook politiek actief. De meeste personen waren bovendien cultureel betrokken in zowel de kolonie als in Nederland. Er bestond dus geen duidelijk onderscheid tussen politieke, economische of sociaal-culturele elite, en dit maakte dat de Europeanen naar elkaar toe trokken en dat de elite zich als één geheel isoleerde van de rest van de samenleving om zichzelf te

identificeren. Toch was er binnen deze breed samengestelde elite wel verschil in herkomst van macht en invloed. Ook was het, in tegenstelling tot elites in Europa, een zeer dynamische en open elite waar vrouwen zowel in de vroegmoderne als moderne tijd een grote rol speelden. Dit werd natuurlijk vooral veroorzaakt door de constante in- en uitstroom van mensen naar en van de kolonie, maar ook door het gegeven dat gevestigde elites zich, zoals de Italiaanse socioloog Vilfredo Pareto (1848-1923) reeds als regel stelde, continu vernieuwden daar zij uitgedaagd werden door groepen die er net buiten vielen.⁴⁵

Biografische objecten in de kolonie

Betekenisvolle objecten

Voorwerpen spelen in dit proefschrift een grote rol als bronnen gelijkwaardig aan documenten. Beide soorten bronnen onderhouden dezelfde relatie tot mensen (hun makers, verzamelaars, schenkers). Objecten en schriftelijke bronnen staan dan ook niet apart van elkaar, maar vullen elkaar aan en worden in dit onderzoek op dezelfde manier gebruikt. Objecten vereisen echter wel een andere aanpak dan documenten, omdat zij minder ‘sprekend’ zijn. Dat objecten desondanks sociaal-historische informatie kunnen geven, is sinds de jaren tachtig door verschillende antropologen onderbouwd.

Objecten zijn nooit alleen wat zij uiterlijk lijken. Elk object heeft naast een materiële verschijningsvorm ook een sociale betekenis. Ieder voorwerp is sociaal geconstrueerd en van codes voorzien in een interactief en subjectief proces tussen het object, de maker en de eigenaren. De betekenissen van het object stonden nooit vast en waren voor iedere bezitter weer anders: voor de één kan iets een herinnering zijn aan een goede vriend, voor de ander staat hetzelfde object enkel voor ultieme kunst. Die steeds veranderende betekenissen kunnen we achterhalen door ons te richten op de levensloop van objecten, hun ‘biografie’: we stellen aan objecten vragen om achter hun levensloop te komen.⁴⁶ We kijken naar de manier waarop en de reden waarom objecten werden gemaakt, waar ze bewaard werden, wat hun functie was, hoe zij fungeerden in de levens van mensen en hoe zij uitgewisseld en bewaard werden.

Etnografische objecten vertellen op deze manier niet zozeer iets over de culturen waaruit ze oorspronkelijk afkomstig waren, als wel over de levens van hun eigenaren, de betekenis die zij eraan toekenden en het verhaal dat zij daarmee wilden vertellen.⁴⁷ Dit komt omdat de aanschaf van voorwerpen altijd de reflectie van een persoonlijke keuze of van het aanbod is: zo zijn verzamelde etnografische voorwerpen slechts gefragmenteerde, verweesde objecten van de oorspronkelijke cultuur. Ze zeggen meer iets over hoe hun verzamelaar de vreemde samenleving beschouwde, dan dat de objecten die samenleving echt representeerden.

Verzamelingen uit Nederlands-Indië zijn door die sociale spiegelwerking vooral een reflectie van de levens van deze Indiëgangers. De meesten lijken lukraak te hebben verzameld, zonder ogenschijnlijk logische volgorde of classificatie. Men collectioneerde voorwerpen uit alle delen van de archipel en zelfs uit alle delen van de wereld. Het was afhankelijk van wie men ontmoette en met wie men in contact stond. Verzamelen moet derhalve hier niet opgevat worden in zijn klassieke, kunsthistorische definitie. Er werd meestal niet doelbewust één bepaalde soort (kunst-)historisch belangwekkende en esthetische voorwerpen verzameld, gesorteerd en geclassificeerd.. In navolging van Krzysztow Pomian licht ik de activiteit uit deze kunsthistorische betekenis en zie ik verzamelen als het actief vergaren van allerlei soorten objecten met bijzondere redenen om die tijdelijk of voorgoed aan het economische circuit te ontrekken en te onderwerpen aan bijzondere bescherming.⁴⁸ Ik beschouw derhalve zowel de adellijke familie Quarles van Ufford (hoofdstuk 1) als Anna Resink-Wilkens (hoofdstuk 4) verzamelaars, hoewel zij zich om verschillende redenen met uiteenlopende objecten omringden. Kortom, ik beschouw verzamelen als een activiteit *au fond* – als een feitelijke, op zichzelf staande sociale bezigheid, zonder noodzakelijke kunsthistorische implicaties. Het gaat mij meer om het sociale dan het kunsthistorische fenomeen, wat overigens niet betekent dat het verzamelen in Indië geen kunsthistorische consequenties had. Deze benadering van het fenomeen verzamelen, met al zijn (kunst)historische, sociale en maatschappelijke componenten, geeft meer inzicht in de werking van de maatschappij dan een strikt kunsthistorische benadering ons die kan verschaffen. Een kunsthistorische invalshoek verschaft ons immers slechts

inzicht in de geschiedenis van de hogere kunsten en zet de samenleving op het tweede plan. In deze benadering van verzamelen volg ik literatuurwetenschapper Mieke Bal die het ziet als een narratief verhaal dat op zichzelf staat, niet als een proces waarover een verhaal verteld kan worden.⁴⁹

Objecten en identiteit

De interactie tussen objecten en de handen waarin zij overgaan, de betrokkenen, is de kern van deze opvatting van verzamelen. Objecten kunnen in deze zin niet alleen passieve *semioforen* (betekenisdragers) zijn,⁵⁰ maar ook actieve. Het gaat niet alleen om de biografie van het object als methode om aan de hand van hun betekenis het gedrag en wereldbeeld van mensen te verklaren. Objecten kunnen door mensen ook bewust gebruikt worden om hun leven betekenis te geven.⁵¹ Bal: 'Collecting is a story, and everyone needs to tell it.'⁵² Collecties van voorwerpen kunnen, samen met archieven, door verzamelaars doelbewust ingezet of geconstrueerd worden om een bepaalde boodschap uit te dragen, aanzien of invloed te verwerven, ergens bij te horen of zich juist ergens tegen af te zetten.⁵³ Verzamelen, al dan niet bewust, kan gezien worden als een vorm van 'self-fashioning'.

Identiteit wordt tevens gevormd in samenspraak met het verleden. Hierbij kunnen objecten en collecties een grote rol spelen. In de negentiende eeuw begon besef van het verleden een bepalende factor te worden in het sociale leven. Onder invloed van de grote maatschappelijke veranderingen van dat moment begonnen mensen te beseffen dat hun levens historisch bepaald waren en dat alles vergankelijk was. Het gevoel van verlies en de angst gebeurtenissen te vergeten werden breed gedragen; het stimuleerde mensen ertoe voorwerpen als 'souvenirs' te gaan verzamelen. Dat dit woord aan het Franse werkwoord 'se souvenir' is ontleend, zegt het al: het 'zich herinneren'. Een souvenir is derhalve een object dat het verleden insluit in het heden, het is een voorwerp waaruit, aldus H.W. von der Dunk, 'het voorbij ons kan aanroepen' en waarmee je je een gebeurtenis die nooit meer op dezelfde wijze terug zal komen, zult blijven herinneren. Een herinnering is het onder invloed van specifieke historische en sociale omstandigheden zelf geïnterpreteerde verleden.⁵⁴ Dit specifieke verleden in de vorm van de eigen herinneringen kunnen mensen steeds oproepen door

voorwerpen die daaraan verbonden waren. Deze voorwerpen waren dus niet alleen semioforen, maar ook *mnemoforen*: dragers van herinneringen die opgeroepen konden worden door de associaties die eigenaren met het object hadden. Door te reflecteren op het verleden, al dan niet met behulp van dergelijke objecten, vormen mensen in sociale interactie met de omgeving en met het oog op hun toekomst hun eigen identiteit.⁵⁵ Marianne Hirsh en Spitzer noemen deze *mnemoforen* ‘points of memory’: geografische en temporele ‘punten’ die heden en verleden, herinnering en post-herinnering, individuele en culturele herinneringen met elkaar verbinden. Deze interactie tussen verleden en heden in sociaal-culturele contexten wordt ‘cultural memory’ genoemd: het cultureel geheugen.⁵⁶

Ook objecten die niet als souvenir/mnemofoor zijn verzameld, kunnen dat worden. Voorwerpen kunnen in de context van families of personen beginnen te functioneren als tijdsmarkeringen, geheugensteuntjes, als plaatsen van herinnering waarbij gebeurtenissen uit het verleden als herinneringen van generatie op generatie doorgegeven worden en waarbij elke generatie dit verleden opnieuw interpreteert. Souvenirs verbinden zo het heden met het verleden.⁵⁷

De angst het verleden te vergeten, versterkt door de zich snel ontwikkelende industriële en meer individualistische samenleving, maakte ook dat men aan het eind van de negentiende eeuw met andere ogen naar de kunst- en nijverheidsproducten van de kolonie begon te kijken. ‘Primitieve’ en exotische kunsten boden Europeanen een uitvlucht voor de oververtegenwoordigde massaproductie en beantwoordden aan de hang naar het eenvoudige, traditionele handwerk. Al in 1881 riep de directeur van ’s Rijks Ethnographisch Museum op om voorwerpen uit de kolonie te gaan verzamelen voordat ze verdwenen en vervangen zouden zijn door westerse producten.⁵⁸ Hieraan werd door Indiëgangers gehoor gegeven die daarmee, onder de vlag van het behoud van culturen, tegelijk hun eigen persoonlijkheid en verleden blootgaven. Kortom, verzamelaars creëerden met hun voorwerpen een tastbaar landschap van verhalen waarmee zij zichzelf en het verleden vormgaven.⁵⁹ De verzamelde collecties zijn materiële cultuur: objecten die door mensen gebruikt zijn om hun eigen identiteit en cultuur te

definiëren en die nooit los kunnen worden gezien van de maatschappelijke omgeving en culturele context.

Ook in veel lokale culturen van Nederlands-Indië speelden objecten als dragers van herinneringen een grote, identiteitsbepalende rol in het sociale leven. Objecten konden daar *pusaka* zijn: heilige erfstukken, die van generatie op generatie werden doorgegeven en waaraan bovennatuurlijke en religieuze krachten werden toegekend. Aan deze objecten ontleenden de Javaanse vorsten tevens hun legitimiteit als heerser. De erfstukken hielden de banden met de voorouders en hun geschiedenis levend. Het waren dragers van herinnering en identiteitsbesef. Het concept van *pusaka* was eveneens doorgedrongen tot de koloniale Europese maatschappij en beïnvloedde mensen als de 21-jarige controleur Johan Antonie Hardeman (1851-1916). Hij schreef in 1873 over een takje dat zijn zus hem had gestuurd: ‘het takje dat uit den brief kwam vallen is een *poesaka* voor me.’⁶⁰ Dit besef beïnvloedde ook Nederlandse machthebbers in de Oost: doelbewust beroofden zij na iedere onderwerping aan het Nederlandse gezag de lokale machthebbers van hun *pusaka*. Op deze wijze ontnamen zij deze vorsten hun aan *pusaka* ontleende macht, identiteit en legitimiteit. Welbewust stelde de koloniale overheid de *pusaka* van onderworpen vorsten tentoon in het nationale museum in Batavia, waarmee de betekenisvolle voorwerpen gereduceerd werden tot kunstobjecten in een door het Westen bedachte en toegeëigende (kunst)geschiedenis. Ook het kopen of aftroggelen van *pusaka* van de lokale bevolking betekende dat de Nederlanders de bevolking hun identiteit en eigen voorouders en geschiedenis afnamen. Het verzamelen van *pusaka* door Europeanen kan dan ook gezien worden als een politieke daad waarin toeëigening, geestelijke onderwerping en onderdrukking van de bevolking centraal staan. Het is bovendien tekenend voor de koloniale geschiedenis die beheerst wordt door geweld en machtspolitiek.

Verhalende objecten of objecten met een verhaal

Objecten zijn dynamische betekenisdragere. Als we ons concentreren op hun levensloop, op de betekenissen die er door mensen aan toe zijn geschreven en op de relaties die die objecten met andere objecten en mensen onderhielden, kunnen we zowel historische, politieke, economische als sociaal-maatschappelijke

ontwikkelingen destilleren op macro- en microniveau in Indië én in Nederland.⁶¹ Voorwerpen zijn nooit de actieve vertellers van een verhaal, maar zijn, zoals Mieke Bal stelde, als tekens de motors of aanjagers van een verhaal.⁶² Als betekenisvolle semioforen kunnen ze verwijzen naar het achterliggende verhaal waar zij een door personen geïnitieerde, actieve rol in speelden. Het waren de historische personen die deze aanwijzingen achterlieten voor latere historici die de verhalen daarachter zoeken en interpreteren, op dezelfde wijze als zij dat in een archief zouden hebben gedaan. Het verhaal is niet louter de subjectieve interpretatie van de historicus. De interpretatie komt voort uit objectieve waarnemingen in de levenscyclus van objecten van steeds terugkerende, veranderlijke variabelen. Dit zijn bijvoorbeeld de sociale bewaarplaats van een voorwerp, de omgeving die het object omringt, het publiek en eigenaar van het object en het gedrag.⁶³ Het achterhalen van de sociale betekenis van objecten stoelt dan ook grotendeels op objectieve waarnemingen.

Soms zijn bij objecten de aanwijzingen wel aanwezig, maar kunnen de relaties niet gelegd worden. Dan blijft het verhaal dat bestaat uit het object én de betekenissen die zijn eigenaar eraan toegeschreven heeft, verborgen. Zo is er een foto in het fotoalbum van John Loudon, over wie we in hoofdstuk twee meer te weten komen, waarvan ik niet begrijp waarom hij die erin heeft geplakt: het is een foto van Demang Lehman, een van de leiders van de opstand tegen de Nederlanders die tussen 1859 en 1863 plaatsvond in het sultanaat Banjarmasin.⁶⁴ De foto, gemaakt op 23 februari 1864, toont Demang Lehman, door de Nederlanders gevangengenomen en vastgebonden op een stoel. Hij zit er, ondanks de duidelijk aanwezige boeien, kalm bij en kijkt bijna vorsend in de camera. Dit beeld stemt overeen met contemporaine verslagen: ‘Gedurende de dagen zijner gevangenschap was het gedrag van Demang Lehman zeer kalm en gelaten (...). Tegen het nemen zijner photographie verzette hij zich niet, integendeel scheen hij veeleer daarmede ingenomen te zijn.’⁶⁵ Het beeld van de vastgebonden man, waardoor de beschouwer zich al enigszins opgelaten kan voelen, wordt nog ongemakkelijker als men beseft dat de foto werd gemaakt slechts enkele uren voordat Demang Lehman in de aanwezigheid van duizenden mensen werd opgehangen.⁶⁶ De foto in het album onthult een fascinerende machtsrelatie tussen

kolonisator en gekoloniseerde, tussen een geminachte ‘verrader’ en de koloniale elite, verbeeld in de mensen op de andere foto’s in het fotoalbum die de afbeelding van Demang Lehman omringen. Hoe was deze relatie concreet tot stand gekomen? Waaruit bestond die? Wat had Loudon te maken met deze man en met diens ophanging in februari 1864? Hoe ik ook zocht, ik ben er niet achtergekomen.

De biografie van het object en het onderzoek naar een koloniale elite

Door voorwerpen op deze biografische manier te benaderen zijn ze veelzeggend over de koloniale elite en de samenleving: er is geen hiërarchie te ontdekken binnen collecties, geen voorwerp is belangrijker dan een ander en onderscheid tussen privé en openbaar in de collecties is moeilijk te maken. De beschrijvingen van de lotgevallen van de objecten en de wisselwerking tussen mens en object tonen ons waar wel of juist niet over gesproken werd. De objecten leggen het koloniale en elitaire karakter en wereldbeeld bloot van de families die opdracht gaven tot het vervaardigen van voorwerpen (waarbij het opdrachtgeverschap tevens een manier is om de elite te traceren, zoals bijvoorbeeld bij schilderijen die ook in het publieke domein betekenis hebben gekregen, zoals ‘de onderwerping’ van prins Diponegoro in hoofdstuk 2) en die voorwerpen verzamelden en bewaarden.

Het gaat hier om de rol die objecten speelden in het leven van mensen, welke betekenis zij aan die objecten gaven en hoe wij die moeten begrijpen – het gaan niet zozeer om hun fysieke verschijningsvorm. Deze benadering werd voor het eerst toegepast door antropologen als Appadurai en Kopytoff in de jaren 1980.⁶⁷ In de dertig jaar erna gebruikten wetenschappers uit verschillende disciplines als Nicholas Thomas, Barbara Kirshenblatt-Gimblett, Alfred Gell, Michael O’Hanlon, Chris Gosden en Danny Miller op diverse manieren de studie van de biografie van het object als wetenschappelijke methode.⁶⁸ Voortbouwend op enkele door hen verkregen inzichten is deze studie interdisciplinair: ze heeft antropologische, kunsthistorische en sociologische invalshoeken, alsmede benaderingen vanuit de culturele wetenschappen, gegrondvest in een cultuurhistorische wetenschappelijke aanpak.

Door op deze wijze de elite te benaderen krijgen we op deze groep zicht op een manier die anders verborgen zou zijn gebleven:

autobiografische bronnen verhalen meestal niet over het geweld en de oorlogshandelingen die de wereld van de koloniale elite kleurden of over sociale (machts)relaties die niet statusverhogend waren, bijvoorbeeld de relatie met de autochtone bevolking. Objecten verwijzen daar (indirect) wel naar. Ook geeft het materiële perspectief ons een breed, interdisciplinair zicht op het wereldbeeld van de koloniale elite die met een uitsluitend historische of kunsthistorische invalshoek voor een groot deel verborgen zou zijn gebleven. Niet-westerse objecten verwijzen als fragmenten uit andere culturen naar de verbeelding door de elite van het ‘anders-zijn’⁶⁹ en naar de manier waarop daarmee werd omgegaan. Door de biografie van de voorwerpen te ontrafelen wordt van onderaf een breed perspectief geschetst van elitevorming in de koloniën en haar functioneren in de imperial space. Hierdoor wordt een koloniale geschiedenis zichtbaar die op verschillende punten afwijkt van het verhaal in macrohistorische werken over de Nederlandse koloniën en die de geschiedenis van zowel Nederland als Indonesië bijstelt.⁷⁰

Imperial space

We gaan uit van een elite in Nederlands-Indië die we aan de hand van hun voorwerpen en verzamelpraktijken onderzoeken in hun wording en ontwikkeling als groep in zowel de koloniën als in Nederland. De objecten en verzamelaars dirigeren ons naar de geografische ruimte waarin dit plaatsvond en dat blijkt een veel grotere geografische ruimte te zijn dan in de meeste oudere studies over de koloniën wordt opgemerkt. De door de elite verzamelde voorwerpen zijn net als hun eigenaren vrijwel altijd in de letterlijke zin van het woord grensoverschrijdend en culturen doorkruisend. Indiëgangers verwierven objecten uit alle delen van Indië en uit de landen die de schepen aandeden tijdens hun reis naar de Oost of Europa. Tijdens Europees verlof schonken zij de objecten aan musea of aan familie of ze hingen ze na hun pensionering op aan de wanden van hun huis in Holland.

De objecten en hun verzamelaars legden derhalve verbindingen tussen de verschillende geografische ruimtes die te maken hadden met het Nederlands koninkrijk. Ze vormden ook netwerken tussen families, generaties, vrienden, bekenden, lokale bewoners en gebieden. Personen hoefden niet alleen in al bestaande netwerken te participeren, maar konden die ook bewust vormgeven.

De netwerken verbonden en creëerden (niet noodzakelijk geografische) 'plaatsen' die invloed uitoefenden op personen, gemeenschappen, naties, objecten en ideeën.⁷¹ Er was een continue, veelvormige invloed op deze onderling met elkaar verbonden gebieden en personen in deze door netwerken en knooppunten beheerste grote geografische ruimte.

Verscheidene wetenschappers benadrukken tegenwoordig deze identiteitsvormende rol van dergelijke migratie- en reisbewegingen voor zowel personen, verbeelde gemeenschappen als landen.⁷² Het was een, volgens Mrinalini Sinha 'imperial social formation',⁷³ omdat de reizende personen onderdeel uitmaakten van het transnationale veld dat tot stand kwam door de wisselwerking tussen moederland en kolonie. Catherine Hall benadrukt die identiteitsvormende rol van reizen door te stellen dat de vorming van ingezetenen van het Britse rijk zowel in het moederland als in de kolonie plaatsvond.⁷⁴ De objecten illustreerden en bestendigden, kortom, de, om Homi Bhabha's term op een positieve manier te gebruiken, 'interstitial lives'⁷⁵ van hun eigenaren, wier levens tussen Nederland en de koloniën in vielen. Ook op een hoger niveau vond deze beïnvloeding plaats. De koloniale staat was van invloed op de formatie van een nationale Nederlandse identiteit – ongeacht of Nederlandse ingezetenen zich wel of niet bewust waren van het Nederlandse kolonialisme. Volgens Remco Raben kwam dit vooral omdat het Westen in zijn koloniale projecten overtuigd was dat het de bron was van alle vooruitgang.⁷⁶ Tegelijk was de Nederlandse staat met zowel bewuste als onbewuste politiek natuurlijk ook van invloed op de identiteitsvorming van de kolonie. Kortom, door middel van al deze verschillende netwerken werden het kolonialisme, de kolonie zelf en het koninkrijk als imperiale natie met inbegrip van alle ingezetenen vormgegeven.⁷⁷

De knooppunten waar deze netwerken samen kwamen, waren soms vanzelfsprekende en soms minder logische plaatsen als een schip, het administrateursgebouw van een onderneming, een hutkoffer, een hindoe-Javaans beeldje, een *gamelan*orkest, het Indische spoor en Balinese 'gobelins'. Als knooppunten van netwerken, vormden zij zelf weer netwerken: het spoor bleek niet alleen letterlijk een netwerk te zijn dat mensen verbond, maar ook een knooppunt van mensen met gelijke ideeën.

Deze focus op mensen en objecten brengt een grotere geografische wereld en een ruimer referentiekader in beeld dan gangbaar is in de literatuur over Nederlands-Indië. Vanuit dit oogpunt is het ook niet meer dan logisch om de koloniën en het moederland in één analytisch ruimtelijk raamwerk onder te brengen zonder direct de nadruk te leggen op de natiestaat.⁷⁸ De Amerikaanse antropoloog Cohn was één van de eersten die dat deed en de rol van objecten daarin belichtte;⁷⁹ de Britse historicus Marshall werkte dit eind jaren tachtig uit tot het concept van een groot imperiaal raamwerk.⁸⁰ Historicus Cooper gaf deze geografische ruimte de term ‘imperial space’, een term die we liever niet zullen vertalen. Met het begrip bedoelen we de onderling met elkaar verbonden gebieden die onderdeel waren van het rijk van het Europese moederland en die elkaar sociaal, cultureel en economisch beïnvloedden.⁸¹

In navolging van Lambert en Lester, Britse geografische historici, zie ik de imperial space als een geografische ruimte van verschillende netwerken tussen het Nederlandse koninkrijk en zijn koloniën met knooppunten op, niet noodzakelijk geografische, plekken. Die knooppunten waren niet altijd even vreedzaam of neutraal: opvallend veel voorwerpen werden verzameld op plaatsen als slagvelden. Een object kan dan ook door de netwerken en plaatsen die het belichaamde en waarin het verkeerde binnen de imperial space, niet alleen informatie over geografische wereldbeelden verschaffen, maar ook over sociale relaties, gevoelens van verwantschap met de natie en de koloniën en vormen van in- en uitsluiting in beide samenlevingen. Hiermee raken we aan burgerschap en opvattingen daarover.

Burgerschap, in- en uitsluiting en cultureel kapitaal in de kolonie

Sociale ongelijkheid en overheersing zijn inherent aan elke samenleving, maar in de koloniën hadden die een principieel andere vorm dan in negentiende-eeuwse democratieën. De kolonie bestond bij de gratie van de overheersing van het ene volk door het andere. Onderscheid tussen kolonisator en gekoloniseerde moest dan ook door de kolonisator voor zijn machtspositie en daaraan verbonden sociale aanzien duidelijk worden gemaakt. Dit werd, zo stelde literatuurwetenschapper Edward Said reeds, veelvuldig gedaan:

Europeanen in de Oost identificeerden zichzelf door zich af te zetten tegen een (minderwaardige) ‘ander’. Tevens werd binnen de Europese kring onderling verschil vaak en bewust expliciet gemaakt om de eigen sociale positie te kunnen handhaven.⁸² Dankzij de specifieke, sterk van het moederland afwijkende, maatschappelijke constellatie in de kolonie was het mogelijk dat men zich op een manier die in het moederland nooit mogelijk was geweest kon ‘her-profileren’⁸³ in de samenleving in termen van sociale klasse, identiteitsbesef en cultuur. Meer dan in het moederland was opwaartse sociale mobiliteit mogelijk. Tegelijkertijd lag sociale neergang ook altijd op de loer. Zeker aan het eind van de negentiende eeuw, toen de koloniale maatschappij steeds hiërarchischer werd, werd het afbakenen steeds belangrijker. Maar waarin werd men binnen of buitengesloten? Wat vereiste het om tot de elite te behoren?

Juridisch gezien bestond sinds 1854 een driedeling in de koloniale samenleving (Europeanen, vreemde oosterlingen en inlanders) die in 1892 tevens vastgelegd werd in de nationaliteitswet. Tot 1892 had iedereen de Nederlandse nationaliteit, daarna werden de ‘inlanders’ uitgesloten. Daarnaast hadden zij die wel de Nederlandse nationaliteit bezaten, slechts beperkte burgerrechten. Kortom, politiek burgerschap was een moeilijk begrip in een koloniale samenleving die weliswaar sinds 1854 officieel in drie groepen was verdeeld, maar waar in de praktijk vooral onderscheid werd gemaakt op basis van sociale klassen (zoals gestoeld op beroep en inkomen) en etniciteit.⁸⁴

Hierin volg ik onder meer antropologe Ann Stoler die benadrukt dat verschil in ras volgens haar in de kolonie meer was dan alleen een verschil in huidskleur.⁸⁵ In navolging van haar stellen in de laatste jaren ook wetenschappers als Buettner, Cannadine, Locher-Scholten, Colombijn, Bosma en Raben dat in Indië naast ras andere criteria (zoals opleiding, beroep, sociale contacten en ruime financiën) een even zo grote rol speelden in de samenleving.⁸⁶ Het begrip ‘ras’ verwees meer naar een sociaal-culturele constructie dan naar een huidskleur, waarbij overigens de accenten in die constructie verschoven en in de twintigste eeuw steeds meer op kleur kwamen te liggen. Dit ziet men terug in de ontwikkeling van het begrip ‘Indisch’. Aanvankelijk werd deze term cultureel, in plaats van etnisch of racistisch, opgevat. Zo

omschreef de vrouw van bestuursambtenaar Damsté, Bella Damsté-Muller, het begrip 'Indiërs' in 1906 als: 'de Hollanders die in Indië geboren zijn en er het grootste deel van hun leven hebben doorgebracht.'⁸⁷ 'Vreemd,' merkte ze op, 'zooals er altijd een scheiding blijft tusschen Hollanders en Indiërs.'⁸⁸ 'Indisch' verwees dus vooral naar iets of iemand die uit Indië afkomstig was of tot Indië behoorde. Pas na 1900 kreeg de term meer en meer zijn raciale connotatie.⁸⁹ Ik gebruik de term 'Indisch' in zijn oude, oorspronkelijke culturele context als behorend tot of afkomstig uit de koloniale samenleving van de archipel. Personen die uit verbintenissen van in Europa geboren mannen en in Indië geboren, lokale Javaanse, Sumatraanse, Balinese etc. vrouwen voortkwamen noem ik 'Euraziaten'. De juridische groep Europeanen was overigens een allesbehalve coherente, eenvormige categorie. Onderscheid daarbinnen werd vooral gemaakt op basis van een bepaald sociaal-cultureel 'kapitaal' waarbinnen huidskleur zoals gezegd altijd van invloed was en na 1900 ook steeds belangrijker werd. We raken nu aan de ideeën van socioloog Pierre Bourdieu.

Bourdieu stelt in 1979 dat in de 'velden' van de samenleving (aanvankelijk door hem bepaald als politiek, wetenschap en kunst) een voortdurende strijd, met eigen spelregels, gaande is tussen individuen om macht en invloed.⁹⁰ Om in een bepaalde context macht en invloed te krijgen is het van belang cultureel, economisch en sociaal kapitaal op te bouwen dat in elk veld weer uit een andere samenstelling bestaat. In ieder veld ontwikkelden mensen door hun samenspel onbewust een 'habitus': het geheel van denken, waarnemen, handelen en andere gedragingen waardoor men zich in het veld kon handhaven en verder komen. Alle culturele uitingen die hieruit zouden voortvloeien, hielpen mensen bewust en onbewust zich te onderscheiden van de massa en zich te identificeren met gelijkgestemden: cultuur is voor Bourdieu een uitdrukking van politieke inhoud.⁹¹

De Europese samenleving in de kolonie had haar eigen specifieke opvattingen over het economisch, sociaal, linguïstisch en cultureel kapitaal waarmee individuen zich in bepaalde sectoren konden handhaven en macht en invloed konden verwerven. Cultuur fungeerde binnen de samenleving als middel om zich te onderscheiden en bij bepaalde groepen binnen de Europese koloniale samenleving te horen. Het maken van onderscheid was

een continu proces van onderhandelen en van het behartigen van het eigen belang – immers, verschillen in sociale posities lagen nooit per definitie vast, ook niet tussen kolonisator en gekoloniseerde. Het verschil moest continu zichtbaar gemaakt en bekrachtigd worden door de koloniale regering en de elite.⁹² Cooper stelde daardoor in 2006 dat het zinvol zou zijn om te spreken van de *politiek* van het verschil, omdat de betekenis van ‘verschil’ altijd betwist en onderhandeld werd.⁹³ Iedereen in de kolonie voelde de noodzaak zijn eigen sociale positie onophoudelijk te bevechten en af te bakenen door de verschillen in de koloniale samenleving aan te zetten en kenbaar te maken.⁹⁴

De bovenlaag van de koloniale samenleving was derhalve doordrongen van een strijd om sociaal, economisch en cultureel kapitaal. Continu werd dat kapitaal ook aangewend om zich daarmee te onderscheiden en daaraan prestige te ontleen: eenmaal door de buitenwereld erkend als symbolisch kapitaal, leidde een specifieke samenstelling van dat kapitaal tot macht, invloed en prestige. Het ging voor die bovenlaag in de kolonie dan ook niet om het juridisch burgerschap ten einde de top van de samenleving te behoren, maar om cultureel burgerschap. Dat Europees-koloniale culturele burgerschap was vooral gebaseerd op de samenstelling van het culturele en linguïstische geïncorporeerde (dat een mens zijn gedrag en denken bepaalde) en het geobjectiveerde (in de vorm van het bezit van bepaalde voorwerpen) kapitaal van iemand: denk aan bijvoorbeeld de participatie binnen de kolonie en het moederland, belangstelling voor de staat en de culturele en politieke identificatie (zoals het spreken van Nederlands, de Europese culturele bagage en het zichtbare contact met zowel de kolonie als de natiestaat).

In dit werk wordt in dit verband de term ‘identiteit’ gebruikt. Dit suggereert een onveranderlijke, vaststaande omstandigheid, maar niets is minder waar. Identiteit is het resultaat van het zich continu identificeren met andere mensen, landen en voorwerpen.⁹⁵ Het gaat om het besef van een identiteit. Het identiteitsbesef van personen en daarmee hoe zij zich onderscheidden, werd door veel verschillende, even zo belangrijke entiteiten beïnvloed: hun relatie met de koloniale staat, met de Nederlandse natie, Europeanen, de lokale bevolking en andere groepen in de koloniale en Nederlandse samenleving.⁹⁶ Dit identiteitsbesef en gevoel van verwantschap veranderde onder invloed van historische omstandigheden continu

en leidde tot specifiek maatschappelijk handelen. Dit wordt in de volksmond ‘identiteit’ genoemd en zo zullen wij het in dit boek, bij gebrek aan een betere term, eveneens noemen.⁹⁷ Het is echter van belang zich de complicaties van deze term te realiseren. Dit identificeren was gebaseerd op een cultureel-linguïstisch kapitaal dat door de Europese koloniale samenleving erkend symbolisch kapitaal was geworden en zich uitte in het cultureel burgerschap. Dit specifieke kapitaal noemde historicus Gert Oostindie in 2010 een *postkoloniale* bonus. Het was echter niet alleen een postkoloniale, maar ook koloniale bonus.⁹⁸ Het opbouwen en aanwenden van iemands culturele kapitaal bepaalde zijn burgerschap.

Cultuur, identificatie, burgerschap en sociale positie waren dan ook sterk met elkaar verweven en van groot belang voor de vorming, ontwikkeling en typering van een elite in de Nederlands-Indische samenleving.

Nationalisme en imperialisme

Een ander aspect dat nauw verbonden is met concepten als identiteitsbesef, identiteit en burgerschap is nationalisme. Dit boek start aan het begin van de negentiende eeuw: Nederland was na 1813 een soeverein vorstendom geworden en Nederlands-Indië behoorde, na het Engelse tussenbestuur van 1811 tot 1816, tot dat nieuwe koninkrijk. Het gevolg is dat de negentiende eeuw zich voor een groot deel kenmerkte door de staatsvorming van het koninkrijk Nederland met zijn koloniën. Die staatsvorming vond plaats op politiek én cultureel gebied: het ging zowel om het streven naar een politieke eenheid als om het creëren van een cultureel gemeenschapsgevoel onder burgers. Dit politieke streven naar het samenvallen van een staat met een natie als een etnisch-culturele gemeenschap met aan de staat loyale en solidaire burgers is te omschrijven als nationalisme en werd gedragen door de elite.⁹⁹ Om tot een hechte, solide politieke en culturele gemeenschap binnen de grenzen van de natiestaat te komen, werd gezocht naar een gezamenlijke cultuur en gedeelde historische ervaring. Men vond deze tekenen van een ‘ware volksziel’ vooral in volkscultuur en tradities. Uit alle delen van het land werden die tradities, volksverhalen, mythes en sagen verzameld en onder de noemer van ‘nationale identiteit’ samengebracht.¹⁰⁰

Literatuurwetenschapper Joep Leerssen wees er in 2005 op dat dit ‘cultureel nationalisme’ veel belangrijker was dan tot op heden gedacht en niet slechts een beginfase van politiek en sociologisch nationalisme. Culturele netwerken en instituties zijn volgens Leerssen niet alleen een afspiegeling of ‘neveneffect’ van politiek nationalisme of etniciteit, maar zijn historische verschijnselen die gebeurtenissen vormgeven en een grote rol spelen bij het creëren, maar vooral ook bij het onderhouden van een nationaal bewustzijn.¹⁰¹ Door dat accent op het onderhouden van een nationaal bewustzijn was cultureel nationalisme onderdeel van politiek nationalisme.

Hoe verhielden de koloniën zich tot dit cultureel of politiek nationalisme van het nieuwe koninkrijk Nederland? Welke rol speelde de belangstelling voor de volkscultuur van Indië in het Nederlandse nationalisme? Hoe stelde de koloniale elite zich op in het nationalisme van Nederland? Wat was hun wereldbeeld, waar lagen hun loyaliteiten en hoe zagen zij hun ‘nationale identiteit’? Leerssen vindt dat nationalisme zich moeilijk verhoudt tot imperiaal of koloniaal denken;¹⁰² mijns inziens is die relatie allerm minst moeizaam. Historicus Jan Romein meende reeds in zijn *Op het breukvlak van twee eeuwen* (posthuum verschenen in 1967) dat het ‘totalitaire’ nationalisme een rol speelde bij het imperialisme.¹⁰³ Ook antropoloog/politicoloog Benedict Anderson legde in 1983 een verband tussen koloniale staatsvorming en het ontstaan van nationalisme in de koloniën. Hij stelde dat naties gedefinieerd werden door hun koloniale rijken (net zoals Said beweerde dat Europeanen hun identiteit vormden door zich af te zetten tegen de ‘ander’). Niet alleen stimuleerde het bezit van een kolonie het nationalisme in het moederland, maar ook betekende een koloniale overheersing in een land de geboorte van het eigen nationalisme. Anderson laat zien hoe dit nationalisme tot stand kwam aan de hand van musea, de geografische ontsluiting van het land door middel van kaarten en door volkstellingen.¹⁰⁴ Ook de historici Cooper en Stoler stellen dat het vormgeven van de natiestaat en het vormgeven van het imperiale rijk projecten waren die elkaar wederzijds beïnvloedden.¹⁰⁵

Volgens Niek van Sas richtte het ideologisch nationalisme zich vooral na 1850 op de kolonie Nederlands-Indië als inspiratiebron.¹⁰⁶ Het rond 1900 hervonden nationale zelfbewustzijn

in Nederland had volgens hem een ‘onvervalst imperialistische toonzetting’.¹⁰⁷ Sindsdien werd deze stelling herhaald in diverse werken, die net als het onderzoek van Leerssen in meer of mindere mate gebaseerd zijn op literaire bronnen, maar waarbij de stelling nooit verder werd uitgewerkt. Zo wijdt socioloog Rob van Ginkel in zijn werk over nationale identiteit in Nederland twee zinnen aan de kolonie.¹⁰⁸ In de rest van zijn betoog komen de koloniën niet meer aan bod.

Met mijn kwalitatieve studie naar de koloniale elite beoog ik deze veronachtzaming van de imperialistische kant van het proces van natievorming in Nederland te doorbreken. Een benadering via materiële bronnen en hun betekenis en de verrichtingen van diverse leden van de koloniale elite verschaft een andere kijk op de manier waarop het Nederlands nationalisme in de kolonie fungeerde en hoe de kolonie en haar elite invloed hadden op het Nederlandse nationalisme. De betekenis van objecten in handen van de elite laat ook zien hoe nationalisme werd ingekleurd en hoe die ‘inkleuring’ in de loop der tijd zou veranderen, zoals bijvoorbeeld het geval is bij het Delfts faience van de familie Loudon. Er is bovendien een sterke relatie tussen volkenkundig verzamelen en nationalisme. Kennis van bepaalde volkeren moest de nationale identiteit versterken¹⁰⁹ en diende soms ook een praktisch doel: efficiënter bestuur over deze volkeren.¹¹⁰ Een dergelijke praktische motivatie is snel te onderkennen binnen de koloniale, ambtelijke context, maar is niet te herleiden tot alle individuele families in dit boek. En hoe zit dat met de nationalistische component? Erfgoed, zo meent historicus Robert Shannon Peckham, is van groot belang in de vorming van een politieke gemeenschap, een natie.¹¹¹ Hoe vond dat dan plaats in de kolonie en in Nederland? Welke rol speelde de elite daarin en met welk doel?

Al sinds 1778 bestond in de hoofdstad Batavia het al eerder genoemde Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen. De oprichting van dit genootschap moet gezien worden in het kader van het Verlichtingsdenken, dat een bijzondere belangstelling had voor de ontwikkeling van de menselijke samenleving. Voor zijn kennis en schenkingen was het genootschap sinds zijn oprichting afhankelijk van koloniale ambtenaren in het veld en van de regering waarmee het nauw verbonden was. Na 1840 werd door het genootschap doelgericht verzameld, hierin gevolgd

door musea in het moederland: de roep van museumdirecteuren om etnografica, verzameld door ambtenaren in Indië, werd in de loop van de negentiende eeuw luider. Zo werd het Bataviaasch Genootschap een knooppunt in de imperial space voor het vormgeven van het nationalisme. Dat verband komt tot uitdrukking in de betekenis van schenkingen van leden van de koloniale elite aan het Bataviaasch Genootschap; die betekenissen zijn namelijk veelal te relateren aan koloniale staatsvorming en nationalisme. Het komt verder tot uitdrukking in de relatie van het genootschap met de koloniale en Nederlandse staat. In de volgende hoofdstukken zal dit verder worden uitgewerkt.

Ijkpunten in de geschiedenis van de kolonie en de vier families

Het verhaal van de koloniale elite begon natuurlijk al veel eerder dan in 1811, maar vanaf die tijd, in aanloop naar de vorming van het koninkrijk Nederland, zou een werkelijk nationale Nederlandse elite in de koloniën ontstaan. Zowel de Engelsen (gedurende hun tussenbestuur op Java van 1811 tot 1816) als de Nederlanders vestigden een ambtelijke top van prominente leden van in Europa geboren adel of patriciaat,¹¹² die vrijwel allemaal altijd weer na verloop van tijd naar Europa terugtrokken. Deze groepen hielpen Nederland om te vormen van de vroegmoderne Republiek naar een nieuwe, moderne staat; een transitieperiode die Van Sas ziet voortduren tot ongeveer 1850.¹¹³ Niet alleen was in deze periode de natiestaat volop in ontwikkeling, ook in de kolonie vonden juist in dit tijdvak grote veranderingen plaats: het voor Nederland zeer lucratieve Cultuurstelsel werd in 1830 ingevoerd en de nieuwe bestuurselite verbond zich met de oude VOC-elite. In 1850 was dat allemaal zo goed als geconsolideerd: deze elites waren samengesmolten en het Cultuurstelsel was na 1848 op zijn retour. Deze ontwikkelingen en de vorming van deze specifieke elite ziet men gereflecteerd in het leven van planterfamilies als de familie Quarles van Ufford op Java in hoofdstuk één. Hun geschiedenis staat centraal met de jaren 1850 als het eerste ijkpunt van dit boek.

Voor de kolonie Nederlands-Indië waren de jaren 1870 een volgend ijkpunt, uitgewerkt aan de hand van de geschiedenis van de familie Loudon. Na 1870 werd het Cultuurstelsel geleidelijk verlaten,¹¹⁴ terwijl ook het Suezkanaal tot stand kwam. De mogelijkheden die hierdoor ontstonden, leidden tot een grote

stroom van (voornamelijk technische geschoolde) mensen naar de kolonie.¹¹⁵ Daarnaast werd in 1872 James Loudon gouverneur-generaal en brak een jaar later onder zijn bewind de Aceh-oorlog uit. Zo begon Nederland met het uitbreiden en vestigen van zijn gezag in de buitengewesten: het Nederlandse weerwoord in de imperialistische wedloop met de Engelsen. James Loudon is dan ook de centrale figuur in hoofdstuk twee.

Het derde ijkpunt ligt rond 1890: in deze periode werden de eerste tekenen van de beleidsomslag zichtbaar waarin de economische en sociale ontwikkeling van de lokale bevolking centraal kwam te staan, de Ethische Politiek. Deze politiek betekende de versterking van de invloed van de koloniale staat op het leven van de onderdanen in de kolonie. Dat ging niet alleen om meer invloed op het onderwijs en de economie in de kolonie, maar ook om een aanscherping van de juridische regelgeving (waardoor in 1892 met de nationaliteitswet voorgoed de lokale bevolking in Indië werd uitgesloten van het Nederlanderschap).¹¹⁶ Ook breidde de politieke macht van het Indische gouvernement zich uit. De Lombok-expeditie van 1894, die bovendien de elites van Indië en Nederland samenbracht in imperialistische sentimenten, kan in dit licht gezien worden. De Europese bovenlaag in Indië groeide flink in deze periode. Théodore Delprat was een van de velen die naar Indië waren gekomen om het land te moderniseren. Hij was, als kind van zijn tijd, een voorstander van de Ethische Politiek. De samenleving werd niet alleen ‘moderner’, maar ook steeds hiërarchischer, waarbij scheidslijnen in toenemende mate liepen langs lijnen van raciaal verschil. Ook kwamen er voor het eerst grote groepen Europese vrouwen naar Indië en ontstonden de grote, industriële ondernemingen als Koninklijke Olie en Delprats oliebedrijf Moeara Enim.

Er veranderde veel na de eeuwwisseling: de samenleving werd hiërarchischer en in de eerste decennia van de twintigste eeuw kwam het Indonesisch nationalisme op. De jaren na de Eerste Wereldoorlog bleken van doorslaggevend belang te zijn in de koers van de kolonie. Nederland en Indië kwamen na 1920 gevoelsmatig heel dicht bij elkaar: in deze periode kon men in Indië voor het eerst in de geschiedenis direct contact hebben met Nederland door middel van de telegrafie en telefonie. De jaren twintig van de twintigste eeuw werden verder getekend door economische

depressie, een sterk opkomend Indonesisch zelfbewustzijn, antikoloniale sentimenten en de oprichting van belangrijke Indonesische politieke partijen als de nationale Indonesia partij PNI in 1927. De Europese en Indonesische elite in Indië kwamen veelal lijnrecht tegenover elkaar te staan, terwijl er paradoxaal genoeg tegelijkertijd zoiets ontstond als een mengcultuur van Indonesische en Nederlandse vormen van kunst en cultuur. Deze mengcultuur beïnvloedde vooral de elite in Indië en Nederland. Anna Resink-Wilkens in Yogyakarta was van deze cultuur zowel exponent als grondlegger. De jaren 1920 zijn dan ook het laatste ijkpunt.

De vier families Quarles van Ufford, Loudon, Delprat en Resink-Wilkens grepen in de constructie van hun besef van identiteit terug op eerdere generaties en periodes in Indië. Wij laten hun verhaal diep in de twintigste eeuw eindigen. In de constructie van hun identiteit en in hun verbeelding hoefden politieke breuklijnen als de onafhankelijkheid van Indië in 1945 of de soevereiniteitsoverdracht van 1949 geen persoonlijke breuklijnen te zijn. Dit boek weerspiegelt de ontwikkeling vanuit het oogpunt van de elite. Het is geen exacte weergave van de politieke geschiedenis, die soms voorloopt op elitevorming en soms wat naijlt. De sociaal-culturele en politieke ontwikkelingen blijken echter wel zoveel invloed te hebben op de elitevorming, dat daar de ijkpunten van de elite van afgeleid kunnen worden. De begin- en eindpunten in dit onderzoek naar de elite strekken zich uit van een ver verleden vóór 1811 naar nabijgelegen decennia na 1957, en ze volgen niet altijd de gangbare geschiedschrijving. Tevens zijn de ijkpunten als tijdsmarkeringen niet altijd even goed zichtbaar, maar dit is ook meteen de meerwaarde van dit onderzoek: het wordt duidelijk hoe levens, loyaliteiten en identiteiten niet altijd de lijn van de politieke geschiedenis volgen en hoezeer ze soms van elkaar afwijken. Zonder een dergelijke biografische benadering over een langere periode was dat niet duidelijk geworden.

Onderzoeksaanpak

De methodologie van dit kwalitatieve onderzoek is zowel klassiek als vernieuwend. Klassiek, omdat ik me deels baseer op geschreven bronmateriaal in (familie)archieven en uitgegeven werken en op interviews. Vernieuwend, omdat ik zelden bestudeerde Nederlandse museumcollecties als bronmateriaal gebruik voor een historisch-

sociologisch onderzoek. De reconstructie van de herkomst van (museum)objecten is vanouds vooral het terrein van museummedewerkers, maar steeds meer wetenschappelijk onderzoekers houden zich hier nu ook mee bezig. Zij zijn zich bewuster geworden van het gegeven dat voorwerpen meer kunnen zijn dan alleen autonome objecten. In Nederland kwamen dergelijke inzichten en het idee dat niet uitsluitend óf Nederland óf Indonesië het uitgangspunt moet zijn, tot uiting in de tentoonstelling in de winter van 2005/2006 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam: 'Indonesia. De ontdekking van het verleden'. Hier werden de verzamelde objecten uit collecties in zowel Nederland als Indonesië gepresenteerd als 'gedeeld cultureel erfgoed'.¹¹⁷

In de tentoonstelling werden de persoonlijke geschiedenissen en verzamelmotieven van de collectioneers echter niet voldoende in de grotere historische en maatschappelijke context geplaatst. Het bleven op zichzelf staande, losse verhalen. De aanzet die door de tentoonstelling in 2006 werd gegeven, zou resulteren in een wetenschappelijk congres en een uitgave van de daar gepresenteerde papers, *Colonial collections revisited*, waarin die contexten wel verder werden uitgewerkt.¹¹⁸ De mogelijkheden die de geschiedenissen van deze collecties en verzamelaars historici bieden voor het analyseren van maatschappelijke ontwikkelingen, zag historica Susan Legêne in navolging van Appadurai en Kopytoff in de jaren 1990. Haar proefschrift onderzocht in hoeverre de zowel materiële als geestelijke bagage van haar hoofdpersonen van invloed was op de natievorming in het moederland in de negentiende eeuw.¹¹⁹ Toch blijft het gebruik van collecties als bronmateriaal door wetenschappers nog heel beperkt, hoewel de belangstelling voor verzamelaars, de herkomst van objecten en koloniale geschiedenis in het algemeen internationaal groeiend is.

In Groot-Brittannië houden wetenschappers zich sinds een jaar of tien bezig met de herkomst van voorwerpen en de netwerken die verzamelaars kunnen vormen. Een voorbeeld is het project 'The Relational Museum', waarbij tussen 2002 en 2006 alle schenkers van het etnografische Pitt Rivers Museum in Oxford in een database zijn geplaatst, gerelateerd aan hun objecten.¹²⁰ Historica Maya Jasanoff zag voor Groot-Brittannië de imperiale collecties van de Britten als metafoor voor de formatie van het British Empire zelf en gebruikte de levensgeschiedenissen van de verzamelaars om een

meer genuanceerde verklaring voor de ontwikkeling van het rijk te geven.¹²¹ De relatie tussen verzamelaars en de vorming en ontwikkeling van een koloniale elite werd echter ook daar nooit bestudeerd.

De personen die in dit onderzoek centraal staan, zijn geselecteerd uit een omvangrijke inventarisatie van verzamelaars die ik heb gemaakt op basis van de collecties van belangrijke knooppunten uit het netwerk van de koloniale elite. Het gaat dan om het huidige Tropenmuseum in Amsterdam (het voormalige Koloniaal Instituut), Museum Volkenkunde in Leiden (voorheen 's Rijks Ethnographisch Museum resp. Rijksmuseum voor Volkenkunde), Museum Nusantara in Delft (dat de collecties van de oude opleiding tot Indisch ambtenaar huisvest, voorheen Indische Instelling geheten) en het Museum Nasional Indonesia (alwaar de voormalige collecties van het Bataviaasch Genootschap zijn ondergebracht).¹²² Die inventarisatie door middel van onderzoek in zowel Nederland als Indonesië kreeg haar neerslag in een grote database. Nadat bij ruim honderd verzamelaars overeenkomsten waren opgemerkt, is ervoor gekozen het onderzoek toe te spitsen op vier families uit vier maatschappelijke sectoren die bovendien in opeenvolgende periodes woonachtig waren in de kolonie. Dat zijn de hiervoor genoemde families Quarles van Ufford, Loudon, Delprat en Resink.

De biografieën van deze families heb ik gereconstrueerd door middel van interviews met nazaten, uitgegeven werken van familieleden en nagelaten materiële collecties en familiearchieven binnen de familie en bij diverse instellingen in zowel Nederland als Indonesië (waar in het Nationaal Archief bijvoorbeeld de archieven worden bewaard van het Java-Instituut in Yogyakarta en van het Bataviaasch Genootschap, waarin Anna Resink-Wilkens actief was).¹²³ Net als bij de objecten heb ik op hermeneutische wijze getracht de literaire bronnen en de familiearchieven op zichzelf te 'verstaan' in hun historische, veranderlijke betekenis. Ik was bijzonder dankbaar dat de families Delprat en Resink (de overige families hebben hun archieven reeds gedeponneerd bij de overheid) mij, zonder enige aarzeling, toelieten tot hun privé-archieven en mij alle vrijheid gaven het proefschrift te schrijven.

Familiearchieven zijn bij uitstek informatierijke archieven: families hebben deze bewaarplaatsen van hun familiegegevens

bewust gecreëerd, op deze gegevens selectie gepleegd en ze vervolgens zorgvuldig bewaard. Ze reflecteren de familie-identiteit en geven die door aan volgende generaties. Deze generaties vullen het archief slechts aan met nieuwer materiaal; het oude materiaal wordt over het algemeen, in tegenstelling tot archieven in instellingen, nooit herschikt, uitgesorteerd of ontdaan van hun oude enveloppen. Familiearchieven zijn vaak samengesteld met een bepaald doel, tijdens het leven van de persoon om wie het ging. De bedoelingen van de samensteller zijn dan ook waar te nemen in de constructie van het archief. Soms zijn de aanwijzingen zelfs te lezen op enveloppen die gebruikt werden als bewaarplaatsen: 'brieven van mij uit Indië aan John geschreven – mogen nooit in *vreemde* handen komen'¹²⁴ en: 'brieven (...) voor niemand van enig belang dan voor mij'.¹²⁵ Familiearchieven zijn dan ook niet in de eerste plaats bedoeld voor mensen buiten de familie. Ze schragen vooral het familiegeheugen en houden dat collectief geheugen in stand. Familieleden deponeerden de getuigenissen van hun levens in het archief, in de veilige wetenschap dat zij zouden voortleven binnen de familie die hun nagedachtenis met respect naar buiten zou brengen. Immers, de goede naam en status van de nakomelingen is verbonden met de geschiedenis van de voorouders. Archieven zijn wat dat betreft nooit neutrale bronnen van onderzoek.¹²⁶ Zij zijn minstens net zo beladen als de voorwerpen en foto's waaruit familiearchieven overigens ook bestaan.

Het was een voorrecht dat leden van de huidige generatie van deze families mij als onbekende toelieten in hun familiearchieven. Het getuigt tevens van historisch besef en van bekendheid met de prominente rol van hun voorouders in de voormalige kolonie. Zo rechtvaardigde Indiëganger Jan van Vleuten zijn memoires als volgt: 'Het is niet omdat ik mijzelf zo belangrijk vind dat ik dit geschreven heb, maar ik vind wel dat ik in een belangrijke tijd geleefd heb. De veranderingen die zich in mijn tijd voltrokken zijn als een waternival over ons heen gekomen. Daarvan wil ik nog een maal getuigen.'¹²⁷ De succesvolle theatershow waarmee op het moment van schrijven van dit proefschrift zijn neef, cabaretier Diederik van Vleuten, in Nederlandse theaters op de planken staat, toont bovendien de actualiteit en populariteit van dat persoonlijke koloniale verleden in Nederland, waardoor de importantie van de levensbeschrijvingen van oud-Indiëgangers

toeneemt in de perceptie van nazaten.¹²⁸ Als de afstand in tijd van de huidige generatie tot de door mij beschreven verzamelaar niet zo groot was, dan was het soms moeilijker toegang te krijgen tot het archief. Elke familie was echter bereid mij te vertellen over het leven van hun families in Indië. Deze informatie is geregeld als bron opgevoerd, soms uit tweede hand (zoals de kleindochter van Théodore Delprat, mevrouw Th.M. van Marle-Lambrechtsen, of de kleinzoon van Anna en Thom Resink-Wilkens, de heer Th. Resink), meestal uit derde of vierde hand (zoals de heer Aarnout Loudon, achterkleinzoon van James Loudon).

In de archieven werden vervolgens de verhalen achter de objecten, verteld door nazaten of te traceren uit documenten, leidend voor dit proefschrift. Zonder de voorwerpen waren de verhalen nooit te achterhalen geweest, omdat zonder de tastbare objecten de verhalen nooit gevonden hadden kunnen worden of afgedaan zouden zijn als ‘onbelangrijk’. Geschreven en materiële bronnen zijn in dit proefschrift dan ook complementair aan elkaar: het een kan niet zonder het ander het complete verhaal vertellen. Dit complementaire uitgangspunt wordt nog vaak genegeerd door historici. Zij verlaten zich liever enkel op de oude, vertrouwde geschreven bronnen. Soms waren materiële objecten opgenomen in een geschreven archief en waren tekst en materieel object verenigd en ‘compleet’. Ook kon een verhaal dat bij objecten hoorde, als het museumvoorwerpen betrof, gevonden worden in de zogenaamde ‘zettels’: de oude, begeleidende informatiekartjes. Soms werd het voorwerp genoemd in de correspondentie tussen schenker en museum, en tevens kon het gebeuren dat het object ter sprake kwam in de correspondentie tussen verzamelaar en ontvanger.

Foto's waren binnen dit onderzoek zowel tastbare, materiële objecten als afbeeldingen die ook verzameld werden: Delprat maakte niet alleen graag zelf foto's, maar verzamelde ze ook als souvenirs, als relatiegeschenken en als objecten op zich. Foto's zijn net als etnografische voorwerpen dan ook nooit onproblematische, esthetische sfeerbeelden van een tijd en plaats. Ze zijn, net als objecten, fragmentarisch in een interactief proces van codes voorzien door makers, geportretteerden, verzamelaars, conservatoren en publiek. Foto's zijn gewaardeerd, verguisd of vergeten en dit alles heeft invloed op de manier waarop foto's

worden begrepen.¹²⁹ Zeker foto's van een koloniale wereld zijn tijdens hun bestaan altijd verschillende malen opnieuw gecontextualiseerd en van betekenissen voorzien. Veelal waren en zijn dergelijke foto's in publieke settings performatief en dragen ze bij aan heersende discoursen en het beeld dat men had van de koloniale elite.¹³⁰ We moeten ons dan ook terdege bewust zijn van de invloed van dergelijke foto's. Foto's konden ook ingezet worden voor het onderhouden van sociale relaties en status; in die zin waren ze niet alleen passieve objecten, maar ook actieve voorwerpen. Contexten, betekenissen en de biografie van de hier gebruikte foto's zijn in dit onderzoek zoveel mogelijk achterhaald, net als dat geldt voor de objecten. Foto's, archiefstukken en voorwerpen zijn als biografische objecten derhalve hier het primaire bronnenmateriaal; secundaire literatuur vulde het aan.

Uit de enorme hoeveelheid Indische literatuur waren vooral werken van Eduard Douwes Dekker (Multatuli) (1820-1887), Justus van Maurik (1846-1904), Francisca J.J.A. IJzerman-Junius (Annie Foore) (1847-1890), Paul A. Daum (1850-1898), I.P.C. Graafland (Creusesol) (1851-1918), Bas Veth (1860-1922), Marie van Zeggelen (1870-1957), Carrie van Bruggen (1881-1932), Beata van Helsdingen-Schoevers (1886-1920), Maria Dermoût (1888-1962), Madelon Székely-Lulofs (1899-1958) en Hella S. Haasse (1918-2011) sociologisch en historisch gezien interessant om een globaal beeld te krijgen van de koloniale samenleving van de vroeg negentiende tot midden twintigste eeuw. Hoewel deze bronnen veelal na een leven in de kolonie voor een groot publiek, met soms een bepaald doel voor ogen, zijn geschreven en derhalve gekleurd en geromantiseerd zijn, zijn het waardevolle documenten.

Romans tonen objectief aan hoezeer de belangstelling voor Indië toenam in Nederland: tussen 1800 en 1860 verschenen slechts 33 Indische boeken, vanaf 1885 was er een continue stroom van Indische literatuur en in de periode 1896-1900 werd de markt (en dan spreken we over zowel Nederland als Indië) overspoeld met Indische romans.¹³¹ Maar ook inhoudelijk kunnen romans en memoires van belang zijn om inzicht te krijgen in de mentaliteit van die periode en het tijdsbeeld: ze kunnen niet alleen, met inachtneming van een goede bronnenkritiek, fungeren als historische bron, maar ook als studieobjecten op zich. Ik ga ervan

uit dat de verbeelding van auteurs in bedwang wordt gehouden door hun eigen ervaringswereld en dat na een goede bronnenkritiek deze documenten kennis opleveren over een leven in de kolonie.¹³² Tegelijkertijd onthullen egodocumenten hoe het leven in de kolonie *beleefd* werd: mentaliteit, zelfrepresentatie en het culturele en politieke klimaat leggen dergelijke bronnen haarfijn bloot.¹³³ Uit romans en memoires worden bijvoorbeeld belangrijke thema's in het leven van Indiëgangers duidelijk. Zo zijn terugkerende onderwerpen het wegzenden van jonge jongens naar Nederland en de band met de familie in Nederland. Tegelijkertijd moeten we goed beseffen dat romans, net als foto's en andere voorwerpen, invloed hadden op de manier waarop de kolonie werd gezien. De exotische natuur, de paradijselijke Indische jeugd, de vele bedienden, de manier waarop er met hen en de overige Europeanen werd omgegaan, en weemoed naar Indië drongen tot op de dag van vandaag (Hella Haasses werk wordt nog steeds veel gelezen) tot het grote publiek door.¹³⁴

Dit onderzoek heeft optimaal kunnen profiteren van zijn inbedding in het brede NWO-onderzoeksprogramma 'Sites, bodies and stories. The dynamics of heritage formation in colonial and postcolonial Indonesia and the Netherlands'. Doel hiervan is het bestuderen van de vorming van (een canon van) cultureel erfgoed in koloniaal en postkoloniaal Indonesië en Nederland.¹³⁵ De discussies met de overige onderzoekers, alsook de reacties op het onderzoek tijdens presentaties in het kader van het onderzoeksprogramma in Indonesië waren leerzaam. In het bijzonder in Indonesië, waar ik ook archiefonderzoek deed, werd ik me bewust van de inherent ongelijkwaardige aspecten van het verzamelen. Verzamelen in de kolonie was geen neutrale bezigheid en is het nooit geweest, omdat de kolonie een per definitie hiërarchische samenleving was waar geweld en onderdrukking een aanzienlijke rol speelden. Het verzamelen en de objecten getuigen hiervan.

In dit werk staan mensen en hun voorwerpen centraal. Notitieboekjes, schilderijen, hindoe-Javaanse godenbeelden, reisjournalen en reiskoffers wisselen elkaar af. Dit boek laat zich, naar Hella Haasses beeldspraak,¹³⁶ lezen als een batik met *parang sawat*-motief: op het doek is alle beschikbare ruimte gevuld met de mooiste patronen, die ingewikkeld en divers van kleur in elkaar

overlopen en innig met elkaar verstrengeld zijn. Ook dit boek is vol objecten en mensen die, ondanks hun in elkaar overlopende en soms verstrengelde verhalen, toch ook weer op zichzelf staan. Daarnaast is een batik met *parang sawat*-motief, zo meenden de beroemde Indiëkenners H.H. Juynboll (1867-1945) en G.P. Rouffaer (1860-1928), een ‘waar Knibbelspel van beteekenis’.¹³⁷ En net zoals een dergelijke batik op het eerste oog één groot verward spel van lijnen en patronen lijkt te zijn, zal bij nadere beschouwing blijken dat de patronen in verzamelingen net als in de batik te ontwarren zijn en dat zo de betekenissen die daarin gelegen zijn achterhaald kunnen worden.

Hoofdstuk 1

1850 – 'Noblesse oblige', ook in de koloniën

Drie generaties Quarles van Ufford, 1811-1935

Nederlands burgerschap via de kolonie: de familie Dennison

In de jaren vijftig van de negentiende eeuw gaf jonkheer Joan Quarles van Ufford (1820-1899) de opdracht een maquette te vervaardigen van de administrateurswoning met bijgebouwen van 'zijn' suikerfabriek Sindang Laut in de buurt van Cirebon in Centraal-Java. Joan was in 1848 vanuit Nederland naar Nederlands-Indië gekomen om, zoals we hierna zullen zien, op wellicht een ietwat onadellijke wijze als administrateur van Javaanse suikerondernemingen een klein fortuin na te jagen. De maquette, hoogstwaarschijnlijk gemaakt door een Chinese of lokale ambachtsman, was ruim een halve meter lang en veertig centimeter hoog. Glas beschermde het geheel. Het was een weergave van de suikerfabriek die Joans schoonvader William Dennison in 1830 was begonnen en waarop Joan zelf twaalf jaar lang hard zou werken. De fabriek markeerde het begin van de koloniale geschiedenis van de adellijke familie Quarles van Ufford; een koloniale familiegeschiedenis in nauwe samenhang met maatschappelijke processen in Indië en in Nederland. Ruim 83 jaar lang fungeerde de maquette als familievoorwerp dat de herinnering levend moest houden aan eerdere generaties en dat het collectief geheugen van de familie schraagde.

Joans schoonvader William Dennison (1789-1858)¹ was een Britse arts, die in 1811 in het kielzog van luitenant-gouverneur Thomas Raffles meekwam naar de door de Engelsen veroverde kolonie Nederlands-Indië.² Daar bouwde Dennison, ook nadat de Engelsen waren vertrokken, een redelijk bestaan als arts op. De bestuurswisseling van 1816 had de kolonie na de Engelsen wederom een nieuwe elite gebracht: koning Willem I had commissarissen-generaal benoemd die in Indië het gezag van de Britten moesten overnemen en het bestuur reguleren. In die nieuwe Nederlandse bovenlaag vond Dennison een huwelijkspartner. Anthony Noël Mooyaart, wiens familie reeds sinds het midden van de zeventiende eeuw in de voormalige Nederlandse kolonie Ceylon

woonde, reisde als secretaris van een van de commissarissen-generaal naar Indië. Hij bracht zijn in Nederland uit een oude adellijke familie geboren vrouw Anna Pauw mee, evenals hun in 1798 op weg naar Ceylon geboren dochter Anthonia Theodora Mooyaart (1798-1852).

Met deze Anthonia huwde William Dennison in 1820 in Indië. Net als voor zoveel nieuwkomers in de Indische archipel was dit huwelijk voor de Engelse arts een strategische zet, waarmee hij zich via de familie van zijn vrouw zowel in de kolonie als in Nederland verzekerde van een goede maatschappelijke positie. Dit was een bekend fenomeen: historica Jean Gelman Taylor schetste reeds voor de zeventiende en achttiende eeuw een beeld van in Indië geboren vrouwen die sociaal konden stijgen door het aangaan van huwelijken met Europeanen.³ Volgens Taylor veranderde dit na het Britse tussenbestuur,⁴ maar voor iemand als Dennison bleef zo'n strategisch huwelijk het middel bij uitstek om vooruit te komen in de maatschappij.

Toch was het huwelijk met een Nederlandse vrouw niet genoeg voor Dennison als Brit om deel uit te gaan maken van de regerende koloniale bovenlaag. Zo kort na de Engelse overheersing vond William dat er in Indië een anti-Engelse stemming heerste en dat het hem moeilijk gemaakt werd zijn beroep als arts uit te oefenen.⁵ Hij besloot het roer om te gooien. Hij kreeg de kans een suikercontract in de wacht te slepen en verhuisde rond 1822 naar een suikeronderneming in de buurt van Pekalongan en vervolgens in 1830 naar de onderneming Sindang Laut in de buurt van Cirebon. Dit was aanvankelijk een goede zet.

In de periode na het vertrek van Raffles zette Nederland in de kolonie een compleet nieuw beleid uit in vergelijking met de Compagniestijd.⁶ Een van de discussiepunten in dat nieuwe beleid was de exploitatie van land. Het Indische gouvernement vreesde dat Europeanen zich zouden verrijken ten koste van de Javanen en bovendien concurrenten zouden worden van de regering die verdiende aan de opbrengst van koffie uit de Preanger en Cirebon. Daarom bestond er tot na het midden van de negentiende eeuw een groot wantrouwen tegen particuliere Europese planters in Indië. Vanaf 1830 werd land op Java geëxploiteerd volgens het Cultuurstelsel. Hoewel de benaming iets anders suggereert was dit geenszins een systematisch geordend centraal beleid en waren er

veel plaatselijke, afwijkende regels. Het kwam er kort gezegd op neer dat het gouvernement bepaalde welk product in bepaalde delen van Java ten bate van de Nederlandse schatkist verbouwd werd en tegen welke prijs het door de Javaanse bevolking werd verkocht aan het gouvernement.⁷

Ook rietsuiker viel onder het Cultuurstelsel: het was samen met koffie het belangrijkste gouvernementsproduct. Iemand die net als Dennison een zogenaamd 'suikercontract' in de wacht had gesleept, mocht zich rijk rekenen. In dit contract was opgenomen dat het gouvernement de lokale bevolking de suiker liet verbouwen en dat deze bevolking zou zorgen voor vervoer (Dennison kon bijvoorbeeld *pedati*'s, door buffels getrokken kleine wagentjes, vorderen om de manshoge schoven suikerriet van de velden naar de fabriek te vervoeren). Verder gaf het contract toestemming aan Europese ondernemers om een fabriek te laten bouwen waarin het suikerriet verwerkt kon worden. De ondernemers waren vervolgens verplicht de suiker tegen een vast, door het gouvernement bepaald bedrag aan de Indische regering te verkopen en plantloon uit te betalen aan de arbeiders. De regering had rond 1830 bijzonder gunstige voorwaarden aan toekomstige planters in het vooruitzicht gesteld, waardoor er slechts een laag plantloon uitbetaald hoefde te worden en het relatief gemakkelijk was snel fortuin te maken.⁸

William en Anthonia Dennison konden op deze wijze goed van de suikeronderneming Sindang Laut leven en hadden zich zo langzamerhand een plek verworven in de bovenlaag van de Indische koloniale samenleving. Net als veel andere Europeanen die het zich financieel konden veroorloven, stuurden ze in 1839 hun zonen Willem en George naar Nederland om onderwijs te volgen. Ze kwamen in huis bij Anthonia's zus, 'Mary' van Dam van Isselt-Mooyaart (1814-1839). In Indië was dit onderwijs niet mogelijk en juist in 1839 was de verplichting ingesteld dat wie een loopbaan in gouvernementsdienst ambieerde, in Europa gestudeerd moest hebben om tot de hoogste rangen door te dringen.⁹

Desalniettemin was het zenden van de jongens naar Holland voor William en Anthonia een beslissing die opmerkelijker was dan men aanvankelijk zou denken: William was Engels en had geen emotionele band met Holland. Anthonia had in Holland gewoond, evenals haar zuster, maar hun vader was weer geboren en getogen

in Ceylon toen dat nog een Hollandse kolonie was. Onderling en met de kinderen sprak de familie Engels en geen Nederlands. De reis naar Holland per zeilschip was lang en vol gevaren, het Suezkanaal bestond tenslotte nog niet: niemand garandeerde de bezorgde ouders dat ze hun kinderen ooit nog zouden terugzien. Maatschappelijke status en de behoefte hun kinderen hoger op de sociale ladder te zien stijgen, zullen hen er waarschijnlijk toe hebben doen besluiten de kinderen naar Holland te sturen. Onderwijs in Engeland was klaarblijkelijk geen optie. Wellicht bracht dat geen voordeel in Indië of was de familie in Nederland financieel beter in staat de kinderen te onderhouden. Het lijkt erop dat voor de familie Dennison Nederland, in het bijzonder de kolonie Nederlands-Indië, het land was van maatschappelijke vooruitgang; het was een middel om tot een doel te komen.

Suikerfabriek Sindang Laut van Dennison rendeerde zo goed dat er in 1840, net nadat de zonen Dennison naar Nederland waren gestuurd, plannen werden gemaakt om te gaan rentenieren in Europa. Rentenieren in Holland was de droom van veel kolonialen en werd beschouwd als de bekroning van een Indische carrière. Wellicht speelde in het geval van de familie Dennison het vertrek van de zonen naar Nederland mee en was het aantrekkelijk voor de ouders om ze te volgen en zo weer een compleet gezin te vormen. Toch hielden William en Anthonia er ernstig rekening mee dat ze door hun achtergrond nooit zouden kunnen aarden in Nederland en dat ze naar Java zouden terugkeren: William deed zijn suikerfabriek niet geheel van de hand, maar verkocht slechts tweederde deel van het bezit met de clausule dat hij, bij zijn eventuele terugkeer, het woonhuis weer terug zou krijgen. Anthonia was er ook niet gerust op: 'I shall feel it very much to leave Java where we have been so very happy. It is on this account that Dennison does not sell his property, for in case we could not accustom to the change we can return.'¹⁰ Uit deze zin en uit Williams clausule spreekt hun gevoel van verwantschap met de kolonie. Feitelijk was Indië het thuisland en Nederland het land waarop zij zich moesten richten als zij maatschappelijk vooruit wilden komen.

Anthonia en William waren niet de enigen met dergelijke gevoelens. Het bleek voor veel oud-Indiëgangers moeilijk om te aarden in Europa. Daar verloren veel echtparen hun status. Was de echtgenoot in Indië nog de enige planter geweest in de omgeving

met een stuk land ter grootte van de provincie Utrecht, in Nederland was hij slechts een 'Indischgast'. Had de echtgenote in Indië de scepter gevoerd over een groot huishouden met bediendes en alle gemakken (en problemen) van dien, in Nederland was dat veelal financieel niet meer mogelijk. Velen voelden zich, als gevolg van de Nederlandse onbekendheid met Indië, niet begrepen en op waarde geschat. En dat was zeker het geval in deze jaren, toen het aantal terugkerende Europeanen uit Indië slechts zeer gering was.

In het begin van de jaren 1840 arriveerde het gezin Dennison in Europa. Hun 'spatial imagination'¹¹ – eveneens een term van Lambert en Lester, die hier zeker opgaat gezien de intensieve ruimtelijke bewegingen en spreiding van de familie Dennison (later uitgebreid met de familie Quarles) – werd nog steeds bepaald door hun geboortegronden Groot-Brittannië, Ceylon, Nederland en zijn koloniën. Van de opbrengst van de verkoop van de onderneming kocht William Dennison de Engelse landgoederen waarop zijn broers en later ook zijn zoon Willem, die in Leiden had gestudeerd,¹² kwamen te wonen. Hiermee bereikte hij de in Groot-Brittannië begerenswaardige status van grootgrondbezitter. Verder verwierf hij samen met een compagnon koffieplantages op Ceylon, het thuisland van zijn schoonfamilie, en voelde hij zich gedwongen een Nederlandse staatslening aan te kopen. Dit laatste blijk van loyaliteit werd door de Nederlandse regering dermate gewaardeerd dat ze Dennison tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw benoemde.¹³

Het huwelijk van Dennisons negentienjarige dochter Ann Amelia (1825-1912) met de adellijke Joan Quarles van Ufford was het resultaat van dit door de familie verworven economische, culturele en sociale kapitaal. Het was bovendien gefundeerd op een gedeelde Engels-Nederlandse afkomst (zoals we verderop zullen zien, was ook de familie Quarles oorspronkelijk Brits). De wijze waarop de familie het huwelijk in Engeland in mei 1847 als de 'landed gentry' vierde, was voor de buitenwereld de bevestiging en versterking van hun status als internationale elite: het feest dat in Henbury in Groot-Brittannië gevierd werd, was een van de meest 'fashionable weddings' die dat jaar plaatsvonden.¹⁴

Het wereldbeeld van de van de familie Quarles rond 1840

Ann Amelia Dennison had Joan Quarles van Ufford in Den Haag ontmoet. De familie Quarles was al aan het begin van de zeventiende eeuw van Groot-Brittannië naar Holland overgestoken. John Quarles huwde toen een Rotterdamse burgemeestersdochter. Zijn achterkleinzoon Willem werd door de keizer van het Heilige Roomse Rijk in 1751 in de adelstand verheven en mocht zich baron noemen. Willems broer Lodewijk viel die eer niet te beurt. Ter onderscheiding van de twee takken noemden Willems nazaten zichzelf 'Quarles de Quarles' en noemden Lodewijks nazaten zich 'Quarles van Ufford'.¹⁵ Toch bleven de families nauw gelieerd en beschouwden zij zich als één grote familie.¹⁶

Lodewijks kleinzoon was Joans vader, Pierre Philip Quarles van Ufford (1784-1857). Deze was een vooraanstaande advocaat aan het Hof van Justitie van Holland. In 1811 had hij als jonge ambtenaar de eed van trouw afgelegd aan de wetten van keizer Napoleon,¹⁷ die Nederland steeds verder had ingelijfd bij zijn Franse keizerrijk. Twee jaar later koos deze Quarles de kant van de in 1813 naar Nederland gehaalde prins van Oranje. Toen Napoleons positie in Europa steeds zwakker werd, nam hij vrijwillig dienst in het leger dat tot doel had Napoleon voor altijd te verslaan. Dit openlijke blijk van sympathie voor de Oranjes en voor een zelfstandige Nederlandse staat leverde hem in de nieuwe natie een oorkonde en een adellijke titel op. De familie Quarles de Quarles werd op hetzelfde ogenblik als buitenlandse adel ingelijfd in de nationale adel. Koning Willem I was bezig draagvlak te creëren en hoe kon dat beter dan door de elite uit het land – die zich, in het geval van Quarles, al loyaal had betoond – zich aan de koning verplicht te laten voelen?

Pierre Quarles van Ufford werd in deze 'nationale',¹⁸ adel verheven tot jonkheer en trouwde niet lang daarna met zijn nicht Harriet barones Collot d'Escury (1797-1867), wier familie eveneens kortelings in de adelstand was verheven. Haar vader was de page van de naar Engeland gevluchte stadhouder Willem V geweest. Het is te verwachten dat vooral de nog prille vaderlandsliefde en familiebelangen, en geen romantische liefde, Harriet en Pierre tot elkaar brachten. Ze kregen zes kinderen: drie meisjes, onder wie Angelique Marie (1819-1863), en drie jongens: Jakob Karel Willem

(‘Willem’) (1818-1902), Joan (1820-1899) en Hendrik (‘Henri’) (1822-1868).

Zagen we al dat de middelste zoon Joan ‘in de suiker zat’ in Nederlands-Indië, ook zijn broers Willem en vooral Henri zouden deel gaan uitmaken van het Indische netwerk van de familie. Willem zou dat grotendeels vanuit Nederland doen. Hij studeerde rechten en promoveerde op een historisch-politiek onderwerp: de relatie tussen Groot-Brittannië en zijn kolonie, de latere Verenigde Staten. De jongste zoon Henri ging op zijn zestiende bij de marine. We volgen nu eerst zijn verhaal, voor we terugkeren bij de net getrouwde Joan.

Zeilscheepjes, geschetst in een bijzonder notitieboekje vol aantekeningen van persoonlijke aard en vol verjaardagen, droeg Henri altijd met zich mee tijdens zijn zeilreizen naar Indië of naar elders.¹⁹ (Zie afb. 1M) Hij koesterde het vanaf het begin dat hij bij de marine ging, tot aan het eind van zijn marinecarrière. Het boekje was de gematerialiseerde weergave van zijn carrière, tezamen met zijn scheepsjournalen²⁰ (zie afb. 1N) en de exotische voorwerpen die hij meebracht van zijn verre reizen. Het notitieboekje herinnerde hem aan zijn besluit bij de marine te gaan en aan zijn dierbaren thuis, wier verjaardagen nu zonder hem werden gevierd. Hij had het boekje gekregen van zijn zuster Angelique, broers Willem en Joan en tante Elisa Collot d’Escury (1817-?), de halfzuster van zijn moeder, toen hij kenbaar had gemaakt bij de marine te willen gaan om het vaderland te dienen. Het besluit moet zijn vader Pierre tevreden hebben gesteld: het was overeenkomstig diens vaderlandslievende idealen en gunstig voor de maatschappelijke status van de familie. Het notitieboekje was voor Henri door de personen die het hadden gegeven en vanwege het moment waarop het hem werd geschonken, een waardevol bezit: op de eerste bladzijde van het boekje schreef hij hun namen en de datum, opdat hij en zijn nakomelingen het niet zouden vergeten.²¹

Henri Quarles van Ufford was de eerste van zijn broers en zusters die zijn wereldbeeld verruimde door sloop te gaan op het fregat Palembang, dat alle uithoeken van het Nederlandse koninkrijk aandeed. In deze periode waren schepen het enige middel om netwerken en circulatie van ideeën en objecten mogelijk te maken.²² We zien daarbij – in navolging van de in de inleiding

besproken historisch-geografen Lambert en Lester – het Nederlandse koninkrijk als een door netwerken en knooppunten beheerste geografische ruimte. Deze ruimte bestuderen we door middel van zijn netwerken en, in dit geval, de circulatie van objecten en van de mensen en ideeën die daarmee verbonden zijn. Het fregat Palembang, waarop Henri zijn eerste zeereizen maakte, kan dan ook gezien worden als een knooppunt in de netwerken van het vroeg negentiende-eeuwse Nederlandse rijk, waarbij het onmiddellijk duidelijk wordt dat het Nederlandse koninkrijk meer was dan alleen een natiestaat in Europa. Henri's eerste verre reis in 1842 had Indië als bestemming. Aan boord schreef hij lange brieven naar huis, waarmee hij zijn familie deelgenoot maakte van zijn reizen en van de verre oorden die hij onderweg aandeed. Hiermee betrok hij de koloniën bij Nederland en creëerde hij een direct netwerk, mogelijk gemaakt door het schip, met de koloniën.²³

In maart 1843 arriveerde Henri op de rede van Batavia om drie weken later verder te zeilen naar Sumatra's Westkust. Moet de Indische hoofdstad Batavia voor de twintigjarige Henri al een cultuurschok zijn geweest, de eindbestemming Sumatra was dat helemaal. Sumatra, toen nog grotendeels bedekt door ondoordringbaar oerwoud, hoge bergketens en spaarzaam bevolkt met rivaliserende bevolkingsgroepen, was in deze tijd voor een groot deel terra incognita: het Tobameer was nog nooit door een Europeaan aanschouwd. Feitelijk was de kolonie Indië in deze periode beperkt tot het eiland Java en enkele Molukse eilanden.

Henri arriveerde in 1843 in Sumatra in het kader van de expansie- en consolidatiepolitiek zoals die ruim tien jaar eerder onder gouverneur-generaal Van den Bosch (r.1830-1833) was ingezet. Van den Bosch had de onderwerping van het enorme eiland Sumatra en de vorming van een 'nieuw Java' tot speerpunt van zijn beleid gemaakt. Vooral het gewest Sumatra's Westkust, de eerste plek waar schepen komend uit Nederland de kust van de kolonie aandeden, was van groot strategisch belang. Hoewel Nederland in de jaren na de Java-oorlog (1825-1830) vanwege geldgebrek een 'onthoudingspolitiek' in Indië voerde en stelde dat politieke expansie niet plaats mocht vinden in de buitengewesten, waren verschillende Indische ambtenaren en militairen een andere mening

toegedaan. Dit verschil tussen denken en doen noemde historicus Cees Fasseur de 'koloniale paradox'.²⁴

Vooraf onder gouverneur kolonel A.V. Michiels (gouverneur van 1835 tot 1849) veroverden de Nederlanders veel gebied in het westen van Sumatra. De expansiedrang wekte echter de woede van de Britten. Zij meenden dat het Traktaat van Londen van 1824, waarin Nederland afstand had gedaan van zijn bezittingen in India en Malakka en waarin de onafhankelijkheid van Aceh erkend werd, met voeten werd getreden.²⁵ Van verdere expansie kon daarom geen sprake zijn. Het doel was nu het Nederlandse gezag aan Sumatra's Westkust te behouden. Daarvoor werden militairen, onder wie Henri Quarles van Ufford, in Padang gelegerd. Toen aan het begin van het nieuwe jaar 1844 de oostelijke grenzen van het Nederlandse gebied in Sumatra bedreigd werden door de 'heerschende kwalijkgezindheid'²⁶ van de Batak-leiders van de dorpen Rapat en Parik-di-Batta, werd Henri op de Palembang naar de baai van Sibolga gestuurd om deze dorpen tot gehoorzaamheid te dwingen. Hij werd benoemd tot adjudant van de resident van het gebied Tapanuli, majoor Alexander van der Hart. Misschien had Van der Hart Henri en de andere militairen de met bloed besmeurde en door kogels doorzeefde Acehse vlag getoond die hij in zijn bezit had en die in 1840 veroverd was door een Nederlandse militair, die bij de actie zwaargewond was geraakt. In de vlag gewikkeld was deze man al stervende van het slagveld afgedragen. Wie weet had Van der Hart aan de hand van de vlag het doorzettingsvermogen, de inzet en vaderlandsliefde die deze militair tentoon had gespreid onder de aandacht gebracht van zijn mannen en hen aangespoord tot diezelfde kwaliteiten. Hoe het ook zij, wij zullen deze vlag, die zich nu in het Rijksmuseum bevindt (zie afb. 10),²⁷ in het volgende hoofdstuk wederom tegenkomen.

Henri had ongetwijfeld van de Batak-bevolking gehoord. Al in 1779 verscheen in Nederland een uit het Engels vertaald verslag over de Bataks op Sumatra en werd melding gemaakt van hun kannibalisme.²⁸ Toch bleef lang weinig over het volk bekend en was hun vermeende kannibalisme lange tijd zowel 'het voorwerp van algemeene nieuwsgierigheid' als een punt van discussie. Misschien had Henri in 1835 kennis genomen van het in Nederland verschenen verslag van de resident van Surabaya, H.J. Domis (1782-1842). Menigeen moet het verslag met een mengeling van

fascinatie en afschuw hebben gelezen. Uitgebreid werd stilgestaan bij de kannibalistische gewoontes van de Bataks. Frasen als 'de gretigheid, waarmede zij het menschenvleesch verslinden'²⁹ en 'de palmen der handen en de zolen der voeten zijn de smakelijkste en gezochtste beetjes',³⁰ moeten negentiende-eeuwse Nederlanders de rillingen over het lijf hebben doen lopen.³¹ Deze fascinatie kan de reden zijn geweest dat Henri uit Sumatra objecten van de Bataks meenam. Het vestigen van het gezag van het gouvernement in het Batak-gebied verliep volgens de Nederlandse kranten 'zonder van de wapenen gebruik te maken'. De verzamelgeschiedenis van een door Henri verzamelde Batak-hoorn (zie afb. 1A) ontkracht dit vreedzame verhaal echter. Henri en de zijnen hadden in februari 1844 het door de op de vlucht geslagen bevolking verlaten dorp Rapat platgebrand en het dorp Parik-di-Batta stormenderhand veroverd. Daarna hadden de mannen alle gelegenheid voorwerpen te roven. Quarles was niet de enige die dat deed: hij verzamelde in het gezelschap van de Duitse natuuronderzoeker Carl B. Rosenberg (1817-1888).³²

Slechts twee weken duurde de expeditie; hierna keerde Henri terug naar Padang waar hij enige tijd gestationeerd bleef. De hete havenstad Padang was de grootste stad van Sumatra, maar de Europese gemeenschap was overzichtelijk klein. Hier ontmoette Henri hoogstwaarschijnlijk de twee jaar oudere excentrieke Eduard Douwes Dekker (1820-1887), die in de stad zonder geld (zijn salaris was ingehouden) van de liefdadigheid van anderen probeerde te leven. Dekker mocht op last van gouverneur kolonel Michiels Padang niet verlaten. Als Indisch ambtenaar had hij zich een kastekort op de hals gehaald dat hem door zijn superieuren ernstig werd aangerekend. Sindsdien sliep Dekker op straat of bij de weinige vrienden die hem te hulp kwamen en pestte hij zijn kwelgeest Michiels door diens kalkoenen dood te schieten.³³ Henri liet zich niet leiden door de beschuldiging van het kastekort en noemde Dekker bij het verschijnen van diens werk *Max Havelaar* in 1860, een 'knappe vent' die echter toch ook wel een beetje 'met molentjes [leek] te lopen'.³⁴ Dekker had ze dus, volgens Henri, niet allemaal op een rijtje.

Het klimaat van Padang deed Henri uiteindelijk geen goed. In juni 1844 werd hij zo ziek dat hij naar Batavia werd gestuurd om in het

ziekenhuis in de wijk Weltevreden verpleegd te worden. Door deze speling van het lot miste hij een wel heel bijzondere militaire missie: 'zijn' fregat Palembang vertrok op 20 juli op een geheime missie naar Japan. De Nederlandse koning Willem II had zich door de toenemende internationale druk van grote westerse mogendheden om de handel op Japan open te stellen, verplicht gevoeld om de keizer te overreden de handel te openen voor ook andere naties dan de Nederlandse. De Palembang was naar Nagasaki gevaren, naar het kunstmatige eilandje Decima (al twee eeuwen lang een Nederlandse handelspost), met aan boord geschenken en een brief van de Nederlandse koning aan de Japanse keizer. Die laatste was geschreven op advies van de arts en Japankenner Philipp Franz von Siebold (1796-1866).³⁵ Het liep echter niet zoals gehoopt: de Nederlanders mochten Decima niet verlaten, de keizer hulde zich lange tijd in stilzwijgen en weigerde vervolgens de geschenken van de Nederlandse koning. Bij het afscheid ontvingen de commandant en de officieren van de Palembang wel enige geschenken van de keizer.³⁶ De overige bemanningsleden hadden waarschijnlijk via verschillende relaties in Decima bijzondere objecten uit het land van de Rijzende Zon weten te verwerven (zo kon men bijvoorbeeld schilderijen bestellen en bestaande schilderijen kopen bij Japanse kunstenaars).³⁷

De Palembang vertrok op 27 november 1844 uit Nagasaki en arriveerde eind december wederom in Batavia. Daar scheepte Henri Quarles van Ufford zich weer in en vernam hij de wonderlijke belevenissen van zijn collega's. Vermoedelijk heeft een van hen tijdens het wekenlange verplichte verblijf op Decima een Japanse prent (zie afb. 1B) van, waarschijnlijk, de beroemde Japanse kunstenaar Katsukawa Shuntei (1770-1820)³⁸ bemachtigd en die vervolgens aan Quarles overgedaan. De boog, het boombastkleed en het katoenen, met kralen versierde schort uit de Vogelkop van Nieuw-Guinea³⁹ (zie afb. 1G) die Henri in zijn bezit kreeg, waren vermoedelijk eveneens afkomstig van de bemanningsleden van de Palembang.

Met de wind in de zeilen zette de Palembang koers naar Holland waar het schip op 10 juli 1845 op de rede van Texel aankwam. De exotische voorwerpen in Henri's bagage waren de culturele en geografische weerspiegeling van het (netwerk van het) Nederlandse rijk rond 1840. Het wereldbeeld dat uit dat netwerk

sprak werd zo overgebracht op Henri's familie. Henri werd warm onthaald door zijn familieleden. Ongetwijfeld kwamen zij, net als zoveel families van uit de Oost teruggekeerde zonen, allen in Henri's ouderlijke huis in Den Haag bijeen om zijn verhalen te horen. De door Henri meegebrachte voorwerpen kunnen net als in het verhaal 'De juwelen haarkam'⁴⁰ van de Indische schrijfster Maria Dermoût (1888-1962) als de bringers van verhalen hebben gefungeerd. De Japanse prent gaf Henri aanleiding het verhaal te vertellen van de bijzondere missie van de Palembang die hij net had gemist. Het curieuze boombastkleed en het schortje van felgekleurde groene, gele en bruine kraaltjes van de Papua's moeten iedereen geïntrigeerd hebben. De familieleden zullen eraan gevoeld hebben, hun vingers over de kralen en het ruwe boombast hebben laten glijden en hun verwondering erover hebben laten klinken.

De voorwerpen die Henri had meegebracht van het mysterieuze mensenetende Batak-volk waren misschien wel het hoogtepunt. Dit waren ook de enige voorwerpen waarbij de lokale bevolking expliciet optrad in het verhaal dat Henri bij de objecten te vertellen had. De prachtige, dieprode, gele en soms met gouddraad bewerkte fijne weefsels die Henri mee had genomen van de Bataks,⁴¹ (zie afb. 1D en 1E) contrasteerden met hun reputatie van wrede barbaren. Die reputatie van gruwelijkheden en 'barbaarsheid', hun kannibalisme, magische rituelen en manier van oorlogvoering belichtte Henri aan de hand van misschien wel het mooiste object dat hij mee had genomen: de grote, vakkundig bewerkte hoorn met houtsnijwerk van drie figuurtjes op een grote leeuw. Nooit eerder had iemand van zijn familie zoiets gezien. Het is ook niet onwaarschijnlijk dat Henri de eerste is geweest die zo'n fascinerende Batak-hoorn meebracht naar Nederland.⁴² Hij vertelde zijn familie dat de Bataks tijdens oorlogen de hoorn gevuld met vergif in de rivieren van hun vijanden legden om het drinkwater te vergiftigen. Misschien voegde hij daaraan toe dat de gevangenen die tijdens zulke oorlogen werden gemaakt, werden opgegeten. Dat de hoorns echter houders waren voor het kostbare *pupuk* (een middel dat magische krachten zou geven) en in de handen van een Batak-priester onderdeel waren van een magisch ritueel, wist Henri niet.⁴³

Dit gegeven weerspiegelt de relatie tussen de Europeanen en de Batak-bevolking: de Europeanen konden het de Bataks niet

vragen, omdat de voorwerpen werden verkregen tijdens oorlogshandelingen en de bevolking op de vlucht was geslagen.⁴⁴ Henri schonk de bijzondere hoorn, samen met de Japanse prent, aan zijn broer Willem die als oudste zoon in Leiden rechten studeerde. Met zijn cadeaus en verhalen betrok Henri zijn familie bij de koloniën binnen het raamwerk van één min of meer verbeelde gemeenschap, namelijk die van het Nederlandse rijk. De koloniën kwamen nog voor het midden van de negentiende eeuw 'thuis' en hadden invloed op hen die er via familierelaties of anderszins mee te maken kregen.

De imperial space en het wereldbeeld verruimd rond 1850

Henri bleef niet lang in Nederland. In november 1847 zeilde hij in dienst van het vaderland weer naar de Oost. Op Bali moest nu namelijk orde op zaken gesteld worden en Nederlands eer gered worden. In de optiek van het Nederlandse gouvernement hadden de vorsten op het eiland eerder gesloten verdragen niet nageleefd. Een eerdere expeditie was voor de Nederlanders op een grote nederlaag uitgedraaid; het Nederlands-Indische leger had de kracht en omvang van het leger van de Balinezen in elk opzicht onderschat. Het betekende een deuk in Nederlands aanzien. Er was dan ook onmiddellijk een volgende expeditie op touw gezet om de:

‘nederlaag te wreken en een krijgshaftig volk te tuchtigen, dat (...) Neêrlands magt trotseerde [en] ons, de overheerschers, de scherpte van zijn zwaard had doen voelen (...). De dood van menig braaf krijgsman moest gewroken, een stuk geschut en talrijke vuurwapens heroverd worden (...). Het prestige was verloren en moest herwonnen worden.’⁴⁵

Steeds meer werden in het publieke vertoog de daden in de kolonie gerelateerd aan het aanzien van de Nederlandse natiestaat. Henri's vaderlandslievende vader Pierre zal met tevredenheid hebben geconstateerd dat zijn zoon als marineofficier in dienst van het vaderland daar een actief aandeel in had. Historicus Van Sas meende dat het Nederlandse nationalisme na 1850 mede dankzij de koloniën aangewakkerd werd. Vooral de imperialistische verrichtingen in de archipel zouden hieraan bijdragen. Dit

imperialisme zag Van Sas terecht als een imperialisme binnen de eigen grenzen: veel grenzen in de Nederlands-Indische kolonie waren slechts formele grenzen waar Nederland in de praktijk geen enkel gezag uitoefende.⁴⁶ Hoewel in deze periode nauwelijks sprake was van een doelgericht politiek beleid (nog afgezien van de vraag of Nederland überhaupt imperialistisch was, maar daarover later meer) en hoewel de oorlogen in de kolonie waarin Henri belandde meer een ad-hockarakter hadden van lik-op-stuk vergeldingsacties, brachten deze gewapende conflicten Nederland en Indië dichter bij elkaar. Door de oorlog met Bali ontstond plotseling een grote behoefte aan mankracht in Indië.⁴⁷ Een groot aantal jonge mannen uit Nederland vertrok naar Bali, waardoor talloze families in Nederland met hun zonen in de Oost meeleeften en uitkeken naar de Indische mailberichten. Zo begon de kolonie voor velen ook gevoelsmatig, en niet alleen politiek, onderdeel te worden van het Nederlandse koninkrijk.

Op 7 juni 1848 arriveerde de schoenerbrik Saporoea van de Nederlandse marine, met aan boord Henri, voor de kust van Noord-Bali voor een strafexpeditie tegen Balinese vorsten. Deze expeditie was wederom een mislukking met grote verliezen aan de kant van de Nederlanders. Een derde strafexpeditie was nodig. Die bracht wel een succes voor de Nederlanders: Singaraja aan de noordkust werd ingenomen, evenals Jagaraga, Padangbai en Kusamba aan de zuidkust. Voor de meeste Europese militairen was Bali een volstrekt nieuwe wereld: Jagaraga en met name de havenstad Singaraja waren al sinds de zestiende eeuw met een zekere regelmaat bezocht door Europeanen, maar het binnenland en ook de zuidkust waren nog grotendeels onbekend.⁴⁸ Die onbekendheid met de bevolking en haar gebruiken, vermengd met een fascinatie voor de sterk van Java afwijkende hindoeïstische cultuur, spreken uit de stille, veroverde, getuigen van deze expeditie: Henri nam enkele Balinese weefsels en schilderijen mee voor zijn broer Willem (die in de Nederlandse museale collecties tot de oudste van deze voorwerpen behoren). Tegelijkertijd tonen deze trofeeën het treurige verhaal van oorlog en geweld.

Singaraja, de oude havenstad en de zetel van het koninkrijk Buleleng, was in maart 1849 ingenomen. Het paleis van de vorst was al in 1848 bij de tweede Bali-expeditie door de Nederlanders grotendeels verwoest en lag er sindsdien verlaten bij.⁴⁹ Toen de

Nederlanders de stad een jaar later opnieuw veroverden, nam bevelhebber Michiels zijn intrek in het paleis.⁵⁰ De bevolking was gevlucht en de soldaten en officieren trokken door de stad, op zoek naar kostbaarheden. Kapitein Van der Hart, een broer van Alexander van der Hart die wij eerder in dit hoofdstuk zijn tegengekomen, beschreef hoe hij op zijn gemak door de stad wandelde en moest constateren dat nergens sieraden of meubels te vinden waren aangezien de bewoners die allemaal mee hadden genomen.⁵¹ In het paleis waren echter nog wel voorwerpen achtergebleven die de Europeanen de moeite waard vonden om te roven. Er hingen zogenaamde Kamasan-schilderijen.⁵² traditionele Balinese schilderijen in wayangstijl, die gemaakt waren op planken of weefsels en die zowel in tempels en paleizen als in gewone huizen aan te treffen waren. De schilderijen in het paleis werden door de soldaten meegenomen; Indonesië-kenner Cornelis Pleyte (1863-1971) beeldde in 1901 in een van zijn boeken een Kamasan-schilderij af, waarbij hij expliciet vermeldde dat het werk buit was gemaakt in juni 1848.⁵³

Ook Henri verwierf een dergelijk schilderij.⁵⁴ (Zie afb. 1S) De kans is groot dat hij dit exemplaar heeft bemachtigd in het paleis in Singaraja, samen met een mooi stuk Balinees textiel uit Sidemen op Zuid-Bali.⁵⁵ (Zie afb. 1C) Hij had alle mogelijkheden zich hier voorwerpen toe te eigenen. In elke plaats die Henri en de zijnen op Bali innamen, hadden zij de kans te plunderen of werd hen als verzoenend gebaar onmiddellijk een aantal geschenken aangeboden. Daarbij installeerde Michiels zich vrijwel altijd in tempels (in Sangit bij Singaraja⁵⁶ en in de Pura Dalem in Jagaraga⁵⁷) of paleizen (Singaraja, Padangbai en Kusamba⁵⁸). Deze gebouwen stonden gewoonlijk vol met schilderijen, weefsels, rijk bewerkte houten deuren, beelden en andere voorwerpen. Als Henri als marineman niet actief deelnam aan de gevechten op het eiland, is het ook mogelijk dat hij tijdens de scheepsreis van Singaraja naar het zuiden van Bali van alles heeft gekocht van de manschappen aan boord. Nog een andere mogelijkheid is dat Henri de voorwerpen verwierf in Padangbai, de plaats waar zij in Zuid-Bali binnenliepen en die als havenstad fungeerde voor de dorpen Kamasan en Sidemen.⁵⁹

De voorwerpen uit Bali waren 'souvenirs-trofeeën'. De negentiende eeuw was de eeuw van de opkomst van het historisch

bewustzijn: mensen werden zich bewust van de vergankelijkheid van het leven en werden bang de geschiedenis te vergeten. Om belangrijke gebeurtenissen niet te laten wegzakken begon men voorwerpen te verzamelen die de herinnering aan die gebeurtenissen konden oproepen. Dit waren 'souvenirs' of mnemoforen: objecten die herinneringen oproepen door middel van associaties. De in Bali veroverde voorwerpen waren voor de verzamelaar souvenirs waarmee hij de herinnering aan de expeditie terug kon halen; terwijl ze tegelijkertijd trofeeën, zegetekens van de oorlog, waren die bij presentatie aan het publiek refereerden aan de gewelddadige onderwerping van de Balinese vorsten en de rol die de verzamelaar daarin had gespeeld.

Henri bleek niet in staat de expeditie uit te dienen. Hij werd, samen met tientallen anderen, ziek afgevoerd naar Surabaya waarna hij tot oktober 1849 om gezondheidsredenen verlof kreeg. Het was een tijd die hij vooral doorbracht op de suikeronderneming Sindang Laut in de buurt van Cirebon, waar zijn broer Joan hard werkte in loondienst van zijn schoonvader Dennison. Vrije dagen waren voor zijn broer zeldzaam, merkte Henri al spoedig.

Henri was blij met de aanwezigheid van familieleden in de kolonie. Familie was daar over het algemeen schaars en zeker onder de adel waren familienetwerken van groot belang, omdat ze macht, rijkdom en prestige konden opleveren. Op familie kon je bouwen, familieleden waren altijd loyaal en boden geborgenheid. Vriendschappen buiten de familie waren in adellijke kringen over het algemeen dun gezaaid: tegenover iedereen behalve je familie moest je je stand en familie-eer hoog houden. Van elke handeling, van elk gesproken woord of gebaar moest men zich bewust zijn. Als vriendschappen buiten de familie aangegaan werden, moest dat het liefst zijn met mensen van de 'eigen stand'.⁶⁰ Wellicht is dat ook de reden geweest dat Henri afstand bewaarde ten opzichte van Douwes Dekker. Het waren waarden die de broers Quarles met de paplepel waren ingegoten.

Vanwege die prominente plaats van familierelaties viel het Joan bitter tegen, toen bleek dat hij en zijn schoonvader niet de meest ideale partners in zaken waren. Het jonge echtpaar Quarles van Ufford-Dennison was na hun huwelijk in mei 1847 niet in Engeland gebleven. Joan en Ann Amelia waren naar Nederland teruggekeerd,

waar in Den Haag in de zomer van het politiek turbulente jaar 1848 hun eerste kindje dood geboren werd. Anthonia stond haar dochter Ann bij in die moeilijke tijd, terwijl zij en haar echtgenoot William plannen maakten om terug te keren naar Java en de suikeronderneming. Kennelijk konden Anthonia en William toch niet aarden in Nederland en Engeland.

Was Joan onder invloed van de verhalen van zijn broer en schoonfamilie enthousiast geraakt over Indië en de mogelijkheden daar om een fortuin te vergaren, hoewel geld verdienen geen zeer adellijke bezigheid was? Trok het avontuur hem? Waren voor hem, toen ook de standensamenleving in dat jaar officieel afgeschaft werd en de daaraan van oudsher verbonden politieke macht niet meer vanzelfsprekend was,⁶¹ de kansen op een invloedrijke bestuurlijke positie wel heel minimaal geworden? Of bleef hij een edelman, zich verplicht voelend aan volk en imperiaal vaderland, en was hij zich bewust van zijn taak om de kolonie in het nieuwe staatsbestel verder vorm te geven? Hoe het ook zij, op 5 of 6 september 1848 scheepden Anthonia en William Dennison-Mooyaart, Joan en Ann Amelia Quarles van Ufford-Dennison, en Anns broer en zus George en Cornelia Dennison zich in voor de drie à vier maanden durende reis naar de Oost.

Eenmaal in Indië aan het werk op de onderneming van zijn schoonvader, kwam Joan Quarles van Ufford al snel met hem in botsing. Joan was gedreven en ambitieus, maar verschilde met zijn schoonvader van mening over de manier van werken. Daarnaast had William Dennison de slechte gewoonte zijn schoonzoon onregelmatig uit te betalen. De fabriek van Sindang Laut liep moeizamer dan voor Williams vertrek naar Nederland en dat frustreerde hem waarschijnlijk. Daarnaast gaven zijn zonen in Europa hem veel zorgen: de één had een drankprobleem en de ander bleek niet capabel het Engelse landgoed te beheren. Joan werkte hard voor de onderneming met het idee ooit Sindang Laut zelf te bezitten, maar Dennison weigerde hem daarover uitsluitsel te geven. Toen op een bepaald moment bleek dat een van Dennisons eigen zonen ook van plan was naar Indië af te reizen (waardoor Joan zeker wist dat hij de onderneming van zijn schoonvader nooit in handen zou krijgen) en Ann in juni 1849 opnieuw beviel van een dood kindje, ging Joans gezondheid snel achteruit.⁶² In 1850 vroeg hij zijn schoonvader als werkgever vanwege gezondheidsredenen

toestemming om met verlof naar Nederland te gaan. William ging akkoord en met een toelage van zijn schoonvader verbleef Joan tussen juli 1852 en de zomer van 1853 in Nederland. Hij knapte er zienderogen van op. Terug op Java bleek echter in Cirebon alles bij het oude te zijn gebleven: sinds medio 1804 rendeerde de onderneming niet meer en Dennison was niet bij machte het tij te keren. 'Het zou beter zijn als de heer Dennison zich geheel terugtrok en het is te bejammeren dat hij dat niet doet. Want onder zijn bedrijf heeft Sindang nooit gerendeerd en zal dat nimmer doen.'⁶³

Joan besloot de handdoek in de ring te gooien. Hij had al in 1850, waarschijnlijk voor korte tijd, het beheer van een onderneming in Sindang Barang (iets buiten Buitenzorg in de Preanger) overgenomen en dit sterkte hem in de overtuiging dat hij zelf een bedrijf kon leiden. Hij trok zijn handen af van Sindang Laut: 'The years I passed at Sindang were not the pleasantest,'⁶⁴ schreef hij verbitterd aan jhr. Hendrik A.C. Smislaert (1805-1863), een bevriend oud-Indiëganger in Nederland. In 1853 leende Joan tienduizend gulden van zijn vader in Nederland om in het volgende jaar zijn eigen bedrijf op Jati Parma te beginnen: familie was er altijd voor je. Op deze onderneming beviel Ann Amelia ditmaal van een gezonde zoon, die zij naar haar zwager Willem vernoemde.

Met het bedrijf van William Dennison ging het steeds slechter, totdat ook Dennison tot het inzicht kwam dat het beter was het beheer aan iemand anders over te laten. In februari 1855 bood hij Joan aan om Sindang te huren. William Dennison zou dan een jaarlijkse toelage krijgen. Joan, die net zijn eigen bedrijf had opgezet, was in dubio, maar besloot het aanbod van zijn schoonvader toch te accepteren om hem uit de brand te helpen. Ann en hij verhuisden weer terug en brachten ook William en Anthonia onder in het grote woonhuis op de onderneming. Joan bleef zijn afkomst en stand trouw: wat er ook gebeurde, familie liet je niet in de steek. Zijn schoonvader William was een beklagenswaardig persoon geworden, beheerst door diepe teleurstelling over zijn drie zonen: de één had als alcoholist alle familiebanden doorgesneden, een tweede was op zee overleden en de derde liet zijn vrouw in Engeland in diepe armoede leven terwijl hij zelf in Indië verbleef. Daarnaast was Williams oude dag doortrokken van de tegenvallende resultaten van zijn Javaanse suiker onderneming,

andere financiële debacles (zijn koffieplantages in Ceylon waren een fiasco) en het daarmee gepaard gaande verlies van status en de zo belangrijke familie-eer: 'I have not much to make my old days happy: disappointments increase by the day. No man has worked harder and honester than myself,' verzuchtte hij in 1855.⁶⁵

William Dennisons depressies en moeizame omgang met zijn familie zouden ook van invloed zijn op de overige familieleden en latere generaties. Joan Quarles van Ufford werd getekend door de Indische jaren van hard werken, strubbelingen met zijn schoonvader en financiële zorgen. Ook hij was geen gemakkelijk man. Hij had waarschijnlijk last van stemmingswisselingen en was niet in staat zijn kinderen liefdevol op te voeden. Joans karakter en dat van zijn schoonvader werkten door in hun nageslacht: Joans zoon Henry Jacob (1858-1930) verbrak alle banden met de Quarlessen en deed daarmee de eer van de familie geweld aan. Joans echtgenote Ann Amelia, die in 1858 haar zoontje van zes maanden moest verliezen, werd ook niet door iedereen als hartelijk beschouwd. Toen haar drie jaar oude nichtje een kopje uit haar handen liet vallen, strafte Ann Amelia haar met een oorveeg.⁶⁶ Familieleden en hun individuele geschiedenissen zouden het karakter van de familie tekenen.

Invloed van de Indische ervaring op 'thuis'

Willem Quarles van Ufford, de oudere broer van Joan en Henri die in Nederland was gebleven, onderging net zo goed de invloed van de koloniale avonturen van zijn broers. Toen hij uiteindelijk in maart 1902 overleed, liet hij zijn enorme geliefde bibliotheek na aan de Universiteit van Amsterdam. Meer dan vijfhonderd boeken, voornamelijk handelend over koloniale onderwerpen, overspoelden de universiteitsbibliotheek twee jaar later.⁶⁷ Het was een meer dan welkom geschenk: Amsterdam liep op het gebied van literatuur over de koloniën achter op de universiteitsbibliotheek van Leiden en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.⁶⁸ De werken leken alle koloniale onderwerpen te omvatten: reisgidsen, catalogi van tentoonstellingen over Indië, de Aceh-oorlog, het drogen van koffie en cacao, de kolonisatie en financiële toestand van Suriname, alsmede Maleise spreekwoordenboekjes. Deze bibliotheek was het resultaat van een zestig jaar durende interesse in de Nederlandse

koloniën die rond 1844, ten tijde van Henri's reis naar het Batak-gebied, was ontstaan.

Op die reis had Henri geschenken voor zijn oudste broer meegenomen waarvan Willem de boog uit Papua en de fascinerende Batak-hoorn op zijn studeerkamer zette. De exotische voorwerpen inspireerden Willem en zorgden ervoor dat de koloniën steeds in gedachten werden geroepen als hij in die kamer aan het werk was. Willems interesse in de koloniën zou nooit meer afnemen. Het verblijf van Henri en Joan, beiden voor verlof uit Nederlands-Indië in Nederland rond 1852 en 1853, gebruikte Willem om uit de eerste hand te vernemen over de toestand van de Indische kolonie. Ook als zij elkaar niet zagen en oceanen elkaar scheidden, bleven de drie broers contact met elkaar houden. De brieven, die van Willem vol vragen over Indië, die van Joan en Henri vol antwoorden, onderhielden de verbinding. De beschikbaarheid van deze twee informatiebronnen en de vriendschappen die Willem gesloten had met mensen 'van zijn stand' – kortom, de geografisch beweeglijke netwerken die Indië en Nederland in één analytisch kader (de imperial space) samenbrachten⁶⁹ – vormden Willems ideeën en overtuigingen. Discoursen in zowel de kolonie als het moederland konden elkaar beïnvloeden dankzij de gecreëerde intensieve netwerken, zoals de uitwisseling van brieven en objecten tussen de broers Quarles van Ufford. Die netwerken drukten daarmee een stempel op de debatten in de imperial space.⁷⁰

Willems netwerken hadden hem naar het ministerie van Koloniën gebracht. Daar had namelijk sinds september 1854 de in Indië geboren Levinus W.Ch. Keuchenius (1822-1893) de leiding als secretaris-generaal. Keuchenius was een oude studievriend van Willem, die meteen na zijn studie in 1842 was teruggekeerd naar Nederlands-Indië en daar met Hermina A. Hoogeveen (1829-1878) was getrouwd. Hij ging met haar in 1854 weer terug naar Nederland om het op één na hoogste ambt bij het ministerie van Koloniën te gaan vervullen.⁷¹ Als secretaris-generaal zorgde hij ervoor dat gewaardeerde vrienden als Willem op het ministerie kwamen werken. Daar vond Willem aansluiting bij een groep met uitgesproken opvattingen over de kolonie. Zo maakte hij kennis met de uit Indië afkomstige ambitieuze, hervormingsgezinde liberale predikant Wolter baron van Hoëvell (1812-1879). Van Hoëvell had

in zijn Indische jaren fel tegen misstanden in de kolonie geageerd. Dat had hem in 1848 in zo'n conflict met de politieke autoriteiten gebracht dat er voor hem niets anders had opgezeten dan de kolonie te verlaten. Hij bleef echter politiek actief en stelde na zijn repatriëring als lid van de liberale oppositie in de Tweede Kamer misstanden aan de kaak.⁷²

Door andere vriendschappen werd Willems interesse in Indië eveneens aangewakkerd. Zo bracht de vriendschap met Pieter II baron Melvill van Carnbee (1816-1856), een beroemd zeeofficier, cartograaf en hydrograaf in Oost-Indië die net als de familie Quarles van Engelse adel was, hem in contact met de Duitse arts Philipp Franz von Siebold (1796-1866). Deze man was tussen 1822 en 1829 in zowel Nederlands-Indië als Japan geweest en had vooral in Japan een omvangrijke collectie etnografica opgebouwd, die in 1838 door de Nederlandse staat werd aangekocht. Von Siebold zag zijn etnografische museum in Leiden – de oorsprong van het Rijksmuseum voor Volkskunde – als middel om Nederlanders meer kennis bij te brengen van de Nederlandse overzeese bezittingen, zodat ambtenaren in de koloniën efficiënter aan het werk zouden kunnen gaan en de burger in Nederland een beter idee kreeg van de aard en uitgestrektheid van het Nederlandse koninkrijk.⁷³ Dit ideaal van een collectie als uitnodiging tot zelfreflectie door Nederlandse burgers over de plek van de Nederlandse natie in de wereld, kan Willem beïnvloed hebben in zijn latere interesse voor volkscultuur als nationale cultuur.⁷⁴

Willem gebruikte zijn eigen rubriek, de 'Koloniale kroniek', in het tijdschrift *De Economist*⁷⁵ om in contact te komen met koloniale prominenten. Hij stuurde geregeld overdrukken en exemplaren van het tijdschrift naar mensen van wie hij verwachtte te kunnen profiteren van hun kennis.⁷⁶ Het resultaat was een uitgebreid netwerk van personen die zich intensief bezighielden met de kolonies. De brieven en artikelen die dit netwerk bestendigden en die bewaard zijn gebleven in het archief van de 'Koloniale kroniek', reflecteerden dan ook de zich publiekelijk met de koloniën bezighoudende Nederlands-koloniale elite tussen 1850 en 1902. Deze elite bestond onder meer uit oud-gouverneurs-generaal als Duymaer van Twist (1809-1887) en Loudon (1824-1900), wetenschappers als Conradus Leemans (1809-1893) en P.J. Veth

(1814-1895), ambtenaren als S.C.J.W. van Musschenbroek (1827-1883) en publicisten als C.Th. van Deventer (1857-1915).⁷⁷

Willem was geen terughoudende publicist. Hij stak zijn mening niet onder stoelen of banken in zijn eigen rubriek en in andere tijdschriften. Zelfs tot in Nederlands-Indië werden zijn bijdragen gelezen en werd erop gereageerd. Dat blijkt uit een boze reactie van de toenmalige president van De Nederlandsche Bank, Norbert P. van den Berg (1831-1917), op een artikel in de 'Koloniale kroniek' waarin Willem zich scherp uitliet over bepaalde ingezetenen van Batavia.⁷⁸ In de toon van zijn discours werd Willem sterk beïnvloed door zijn vrienden en vooral door Van Hoëvell. Met het toetreden van Van Hoëvell tot het Nederlandse parlement in 1848, in combinatie met de grondwetswijziging van dat jaar, was er voor het eerst sprake van parlementaire controle op het koloniale beleid. Daardoor kwam er een beweging op gang van grotere sociale bewogenheid met de kolonie.⁷⁹ In de geschriften van Willem Quarles van Ufford kunnen we Van Hoëvells invloed terugvinden. Willem was ingenomen met de ontwikkelingen: ook hij was van mening dat koloniale kwesties besproken moesten worden ten overstaan van het hele land en dus in de volksvertegenwoordiging, de Tweede Kamer.⁸⁰ Voorts pleitte hij, mede beïnvloed door zijn broers in Indië, voor vrije arbeid in plaats van de instandhouding van het Cultuurstelsel⁸¹ (hoewel hij geen directe tegenstander van het systeem was)⁸² en voor grotere sociale bemoeienis met Indië.⁸³ Willem hekelde mensen die Indië uitsluitend als melkkoe beschouwden. Hij vond dat het Nederlands plicht was als ontwikkeld land om de Javanen (zijn observaties beperkten zich tot Java) verder te beschaven, '[daar] de Javaan toch zonder den minsten twijfel in vele opzichten nog een kind is in vergelijking van den Europeaan, in beschaving en ontwikkeling.'⁸⁴

Ook anderen lieten zo'n zelfde geluid horen, zelfs al eerder. Het voorbeeld bij uitstek is natuurlijk de al genoemde Eduard Douwes Dekker (1820-1887), voormalig Indisch ambtenaar en briljant schrijver. Hij liet zich voor zijn in 1860 verschenen *Max Havelaar* inspireren door zijn persoonlijke ervaringen, waaronder de gebeurtenissen die hem in Indië in de ellende hadden gestort, zoals in Padang toen Henri hem ontmoette. Met dit soort teksten haakten Douwes Dekker en Willem Quarles van Ufford aan bij de toen in Nederland in zwang rakende 'sociale kwestie'. Voor het

eerst pleitten liberalen voor ingrijpen van de staat in bepaalde maatschappelijke problemen zoals het werk en loon van de arbeider. Later zouden deze sociaal-liberalen zich ook gaan richten op de opvoeding van de arbeiders en het aanleren van 'beschaving'.⁸⁵ Hoewel in de Nederlandse geschiedschrijving nog niet vaak een duidelijke relatie is gelegd tussen deze ontwikkelingen in Nederland en die van enkele decennia later in de Nederlands-Indische kolonie, is dat door verschillende historici voor Groot-Brittannië al verschillende malen gedaan. Historici als Antoinette Burton, Ian Tyrell en Daniel T. Rodgers stellen dat de koloniën zelfs een 'sociaal laboratorium' waren voor politieke en sociale hervormingsprojecten.⁸⁶ Het voert te ver om hier de relatie tussen sociale hervormingen in Nederland en die in Indië uit te diepen, maar het moge duidelijk zijn dat de aanzet tot de beschavingsmissie in Nederlands-Indië reeds in de jaren 1860 in Nederland werd gegeven – beïnvloed door sociale discussies over Nederlandse arbeiders, maar mede aangewakkerd door oud-Indiëgangers.⁸⁷

Nog eenmaal mocht Henri het Nederlandse gezag in de Oost vestigen. In 1854 werd hij naar de Westerafdeling van Borneo gestuurd om op te treden tegen opium smokkelende Chinezen, die geen invoerrechten aan het Nederlandse gouvernement betaalden. Het was zijn laatste krijgsverrichting. Hij was toen al zo hoog in rang dat hij op 27 oktober 1854 benoemd werd tot adjudant van de ruim drie jaar daarvoor aangestelde gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, A.J. Duymaer van Twist (1809-1887).

Opkomst van het historisch bewustzijn en verzamelen

Duymaer van Twist was de eerste gouverneur-generaal sinds tijden die besloot een dienstreis te maken door de buitengewesten om daarmee kennis te maken. De meeste gouverneurs-generaal maakten het zichzelf gemakkelijk en beperkten zich tot een dienstreis over Java. Van Twist keek verder dan Java: hij scheepte zich in september 1855 met een groot ambtelijk gevolg in om een reis te maken, via Sulawesi, naar de Molukken. In zijn gezelschap bevonden zich onder meer zijn adjudanten Henri Quarles van Ufford en Louis H.W.M. de Stuers (1830-1869), en de veelzijdige natuurwetenschapper Pieter Bleeker (1819-1878).⁸⁸

Aanteekeningen betreffende eene reis door de Molukken heette het boekje dat Henri anoniem schreef over zijn reis: 'Het was

geen pleiziertogtje, hetwelk de Opperlandvoogd ging maken – verre van dien.⁸⁹ Henri leefde in een tijd waarin de wereld om hem heen grote veranderingen onderging; stoommachines, stoomtreinen en -schepen deden hun intrede. Mensen raakten steeds meer doordrongen van het idee dat levens, inclusief die van henzelf, historisch bepaald waren.⁹⁰ Henri, omringd door machtige, politieke figuren en in contact met volkeren die in zijn optiek in de prehistorie leefden, werd zich sterk bewust van het feit dat hij midden in die creatie van de geschiedenis stond: het vormgeven van een kolonie in samenhang met zijn natie. Een gevoel van vervreemding en ontworteling zal hem tijdens zijn reizen zijn bekropen. De behoefte er grip op te krijgen, het verleden en heden te vangen, zijn ervaringen zodanig vast te leggen dat hij ze kon uitdragen naar belangstellenden in Nederland en in de kolonie, werd zo sterk dat hij anoniem een verslag schreef van de reis en souvenirs begon te verzamelen.⁹¹ Anoniem, misschien wel zodat zijn broer Willem het in het vooraanstaande tijdschrift *De Gids* zou willen recenseren en hij een groot publiek kon bereiken. Dat lukte.⁹²

Net als met de objecten en brieven voor zijn broer Willem, beïnvloedde Henri hiermee het beeld van Indië in Nederland. Voor zichzelf fungeerde zijn reisverslag op dezelfde wijze als de geurende *kora kora*'s (scheepjes) van kruidnagel die Duymaer van Twist kreeg van de hoofden op Ambon:⁹³ geurend naar de Molukken, speciaal vervaardigd voor de gouverneur-generaal⁹⁴ – en daarmee achteraf persoonlijke herinneringen oproepend aan een reis naar de Molukken in het najaar van 1855.

In zijn reisverslag noteerde Henri nauwkeurig alle natuurschoon en culturele uitingen die hij tegenkwam. Hij wilde alles vastleggen zodat hij de indrukken, wanneer en waar hij dat maar wilde, in gedachten kon terugroepen. Vooral de vergankelijkheid, het besef midden in de geschiedenis te staan, wilde hij vastleggen. Zo fascineerden hem de prachtige stoffen van de *slendangs* (draagdoeken) van de vrouwen uit de Minahassa die, zo vermoedde hij, uit India afkomstig waren; waarschijnlijk probeerde hij er enkele te bemachtigen, want hij schreef dat de stoffen niet meer te krijgen waren – 'althans hier niet'.⁹⁵ Ook de mooie, zware zijden stoffen uit Saparua die al generaties lang binnen families werden bewaard, werden volgens hem niet meer gemaakt.⁹⁶ Op Ambon bewonderde het hele gezelschap vol ontzag

de schelpenverzameling van Dirk S. Hoedt (1815-1893), de secretaris van het gouvernement van de Molukken. Niet alleen had Hoedt een verzameling vol bijzondere exemplaren en was deze volgens Henri compleet; ook was deze, in de traditie van de vroegmoderne rariteitenkabinetten, bijzonder elegant tentoongesteld.

Het bezoek van de gouverneur-generaal en zijn gevolg aan zijn collectie moet voor Dirk Hoedt een hoogtepunt zijn geweest. Hoedt, die geboren en getogen op Ambon was,⁹⁷ kan geïnspireerd geraakt zijn door zijn directe meerdere, de patricische Joan H. Tobias (1816-1882) uit Zwolle. Tobias verzamelde dieren, opgezet of levend, voor Nederlandse dierentuinen⁹⁸ en voorzag al vóór 1852 het Overijssels genootschap uit zijn geboortestad van voorwerpen, zoals een bamboekleedje van de 'Alfoeren'⁹⁹ uit Menado. Hoedt volgde zijn voorbeeld: vanaf 1862 verzamelde hij veel natuurhistorische voorwerpen voor het Natuurhistorisch Museum in Leiden. Dit deed hij in opdracht; hij kreeg er een maandelijks toelage voor. Ook schonk hij dergelijke zaken aan de Natuurkundige Vereeniging in Batavia en aan 's Lands Plantentuin in Buitenzorg.¹⁰⁰ Het effect was dat hij hierdoor in contact bleef met zijn vaderland en daarmee een zekere status verkreeg. Net als Henri, die weliswaar niet in Indië was geboren, streefde Hoedt ernaar contact te blijven houden met het land dat bepalend was voor hun identiteit – opdat ze daar niet werden vergeten en sociaal aanzien zouden blijven genieten.

Gouverneur-generaal Duymaer van Twist keerde met zijn vrouw en de geschenken, waaronder de kruidnagelscheepjes en waarschijnlijk ook een verzameling schelpen en opgezette vogels, uit de Molukken terug naar Java. Met deze tastbare souvenirs zorgde de elite van de Molukse eilanden ervoor dat zij niet vergeten zou worden door de gouverneur-generaal. De schelpen en opgezette vogels waren in een daarbij behorende mahoniehouten, open kast geplaatst. Het was een esthetisch pronkstuk, een lust voor het oog.¹⁰¹

Net als met de objecten die Henri van zijn reizen meebracht, waren ook bij Duymaer van Twist de makers van de objecten naar de achtergrond verdreven. De lokale bevolking is altijd afwezig in koloniale verzamelingen. Of liever gezegd: zwijgend aanwezig. Tussen de regels door van de brieven en geschriften van Henri of

Willem zijn ze voor de goede verstaander aanwezig: zij zijn er als de ontmenselijkte vijand in oorlogen, ze zijn aanwezig in de vorm van de makers van de door Europeanen verzamelde objecten en in verstilde foto's als de figuranten. De lokale bevolking was eerder passief object dan handelend subject in de levens van Nederlanders in de Oost. Dit ziet men gereflecteerd in de koloniale verzamelcultuur. Het zoölogisch genootschap Artis stelde in navolging van Linnaeus (1707-1778) dat de mens tot de top van het dierenrijk behoorde. Het bestuderen 'van den graad van ontwikkeling der volken'¹⁰² stond hoog in het vaandel en daarvoor werden met name voorwerpen van niet-Europese volkeren gebruikt. Onder invloed van dit soort gedachten werden objecten, al dan niet met de bedoeling te functioneren als souvenirs of studiemateriaal, dan ook verzameld: 'Met bewondering staart het oog op de door de Dajakkers vervaardigde weefsels (...) [die] een verbazingwekkende kunstvaardigheid [verraden], die (...) den Europeaan bijna beschaamd maakt.'¹⁰³

Zo was het ook voor mensen als Henri, Willem en Duymaer van Twist: zij suggereerden dat de Javaan, Molukker of Sumatraan voor hen enkel onderwerp van studie was en tegelijkertijd een individueel randfiguur. Hun objecten werden toegeëigend en voorzien van een nieuwe betekenis: als wetenschappelijk bewijs van de ontwikkeling van de Sumatraan of Javaan, als persoonlijk souvenir, als oorlogstrofee of anderszins. Dit proces van in- en uitsluiting was de manier waarop de Europese elite haar koloniale wereld vormgaf, haar rol daarin verwoordde én legitimeerde. Het was de manier waarop zij zich handhaafde in de koloniale maatschappij. En dat terwijl er wel degelijk relaties en vriendschappen gesloten werden tussen Europeanen en de lokale bevolking. Men hoeft alleen maar te denken aan de vele lokale vrouwen waarmee Europese mannen het bed deelden. Een zekere sociale status bracht verschillende vriendschappen met zich mee: vriendschappen die wel en die niet geopenbaard konden worden.

De Indische sociale wereld in de jaren 1850

Henri liet zich op 1 februari 1858 ontslaan als adjudant van Duymaer van Twists opvolger, gouverneur-generaal Charles F. Pahud (1803-1873). Zijn broer Joan had hem bij verschillende gelegenheden aangespoord ook fortuin te maken als planter en

Henri's lange verblijf op Sindang Laut in 1849 tot herstel van zijn gezondheid zal hem ongetwijfeld aan het denken hebben gezet. Joan en Ann Amelia hadden met de suiker onderneming van haar ouders uiteindelijk toch een klein fortuin verdiend. In ieder geval zoveel dat ze in 1860, na de dood van William Dennison in 1858 en de verkoop van de onderneming, plannen maakten om het volgende jaar te repatriëren en te gaan rentenieren.¹⁰⁴

Net als voor het echtpaar Dennison en voor Joan bleef ook voor Henri dat het ideaal: een leven als eigen baas op de onderneming om vervolgens als rijke, geslaagde planter terug te keren naar Nederland. In Ketandan, in de buurt van Klaten in Centraal-Java, kon Henri land huren om een indigo-onderneming te beginnen samen met een partner, een zekere Marten. Hoewel de onderneming goed rendeerde, vertrok Marten na enige tijd. Henri bleef alleen achter. Op dat moment krijgen we meer zicht op Henri's karakter: hardwerkend, doortastend en energiek. Op een bewaard gebleven foto (overigens niet uit het bezit van de familie) zien we de administrateurswoning van Ketandan onder Henri's opvolger: een groot huis, omzoomd door hoge palmen, met een lange voorgalerij waarop plantenpotten staan. Het grote erf voor het huis met een duiventil staat er verzorgd bij.¹⁰⁵ (Zie afb. 1K) Het doet vermoeden dat dit het stenen huis was dat Henri jaren eerder voor zijn toekomstige echtgenote Netje had gebouwd.

Henri gaf zich ook bloot in de liefdesbrieven die hij schreef aan zijn verloofde (brieven waarop hij hartstochtelijk zijn lippen drukte) en in de brieven aan zijn broers over familiezaken en Indische aangelegenheden. We leren welke mensen belangrijk waren in Henri's leven. Zo schreef hij aan zijn broer dat aan de wand van zijn woonkamer de portretten hingen van gouverneur-generaal Duymaer van Twist en generaal Cochius, de held van de Java-oorlog van twintig jaar daarvoor, met daaronder de portretten van zijn nog in leven zijnde moeder en zijn in 1857 overleden vader.¹⁰⁶ Het was Henri's eerbetoon aan de mensen die in zijn leven bepalend waren geweest en zijn manier om uitdrukking te geven aan zijn verwantschap en familietrots. We zien via de brieven Henri rond 1860 in de brandende tropenzon zijn indigovelden, fabriek en magazijn inspecteren: barvoets, een knoestige stok in de hand, en slechts gehuld in een kamerjas en met een klein Chinees hoedje op het hoofd.¹⁰⁷ Hij was toen bijna veertig. Ketandan lag afgelegen:

ongeveer dertig kilometer verderop lag Surakarta (Solo), op zeker meer dan vijf uur rijden per paard. De relatief grote stad Semarang, waar Henri voor zaken nog wel eens heen moest, lag aan de kust, ruim 110 kilometer naar het noorden.

Laten we proberen na te gaan in welke sociale wereld de beide broers, Henri op Ketandan in de buurt van Solo en Joan op Sindang Laut bij Cirebon, zich bewogen. Met wie gingen zij om, in welke kringen verkeerden ze? Niet alleen archiefmateriaal als persoonlijke brieven en getuigenverklaringen bij huwelijken, maar ook objecten geven zicht op de sociale wereld van de broers Quarles. Henri's sociale wereld was vooral bevolkt door vrouwen. In december 1860 bracht Willem Henri in een brief de groeten over van Maria Hoogeveen,¹⁰⁸ de schoonzus van Willems goede vriend Keuchenius. Volgens Maria zou Henri haar het hof hebben gemaakt. Hoewel Henri zich er niets van herinnerde, stond hij ook niet helemaal in voor de betrouwbaarheid van zijn geheugen: 'of misschien is het mij zulks ontschoten'.¹⁰⁹ Henri had een grote liefde voor vrouwen.

Het feit dat Henri de groeten kreeg van een dame die hij ooit het hof had gemaakt en die nu getrouwd was met de beste vriend van zijn broer Willem, doet al vermoeden hoe overzichtelijk de samenleving was waar Henri en Joan en dus ook Willem in Holland in leefden. Ook toont dit kleine detail aan hoe verbonden de koloniale elite op verschillende geografische plaatsen, in dit geval in Indië en in Nederland, met elkaar was. De overzichtelijkheid van de Europese bovenlaag en de grote mate van verwevenheid van de verschillende families worden duidelijk door een kostbare, zilveren schaal uit 1855.¹¹⁰

Op die schaal staan 51 namen gegraveerd, waaronder die van Joan, zijn schoonvader Dennison en zwager Hecking Colenbrander, en de joodse Lodewijk A. Saportas (ca.1832-1867), met een opdracht aan de afzwaaiende resident van Cirebon. Dit was de in Dokkum geboren Tjalling Ament (1801-1870). Ament had zijn carrière en fortuin voornamelijk te danken aan zijn huwelijk met de half-Javaanse Dina Cornelia van Riemsdijk (1807-1877), de erfgename van het enorme landgoed Tandjong-Oost. Ament was niet de enige die op deze wijze aan zijn sociale positie was gekomen: ook de broers Burgemeestre die hun naam in de schaal hadden laten graveren, hadden hun positie te danken aan hun

grootvader en vader. Hun grootvader was als militair gelegerd geweest in de Vorstenlanden, maar trouwde nooit: kinderen kreeg hij bij Javaanse en Chinese vrouwen. Hun vader trouwde met de half-Javaanse Eva en werd planter.

De Europese samenleving van de Vorstenlanden had dan ook haar wortels in de achttiende-eeuwse garnizoenen van Yogyakarta en Solo en de relaties van Europese militairen met lokale of Euraziatische vrouwen. Aangezien in Europa geboren mannen vaak eerder stierven dan hun in Indië geboren vrouwen, werden de vrouwen rijker en wonnen zij aanzien. Op deze manier, dus via de vrouwelijke lijn, werden macht, netwerken en vermogen verworven.¹¹¹ Voor mannelijke nieuwkomers in Indië die zich maatschappelijk wilden ontwikkelen, was het dan ook het meest profijtelijk om te trouwen met vrouwen uit de al langer gevestigde families, zoals Dennison dat door zijn huwelijk met Anthonia Mooyaart ook had gedaan. In de loop van de achttiende en negentiende eeuw waren zo in de Vorstenlanden families ontstaan die vooral als landhuurders zeer welvarend waren. Dat waren families als de familie Dorrepaal, Wieseman, Dom, Weijnschenk en Dezentjé. Zij bezaten vaak grote landerijen die door de Centraal-Javaanse vorsten aan hen in leen toegekend waren.¹¹² Goede relaties met deze vorsten werden onderhouden door huwelijken met vrouwen uit de vorstelijke families waardoor het landbezit nog uitgebreid kon worden.

Door de beperktheid van de gemeenschap waren deze families op hun beurt nauw met elkaar verweven. De ondernemingen bleven dan ook lange tijd in familiehanden en werden beheerd op Javaans-landsheerlijke wijze met een vleugje Europa.¹¹³ Men liep in wijde broeken of in *sarong* en *kabaya*, at half-Europees, half-Javaans, schonk champagne en jenever, hield er inwonende bedienden op na en vond het *mandiën* heel gewoon.¹¹⁴ Pas aan het eind van de negentiende, begin van de twintigste eeuw zouden sarong en kabaya verdwijnen en kwam de nadruk meer op een Europese levensstijl te liggen. Europese culturele kenmerken werden toen statusbepalend.¹¹⁵

Joan Quarles van Ufford was overigens niet de enige jonkheer wiens naam op de zilveren schaal prijkte: ook de naam van de Groningse jonkheer Johan Frans Hora Siccama (1799-1867) staat erop. Daarnaast hadden lokale Javaanse bestuurders (veelal ook van

adel) hun naam in de schaal laten graveren. De exclusieve schaal fungeerde als spiegel van de Cirebonse toplaag: wie zijn naam er niet bij mocht laten zetten, hoorde niet tot de Cirebonse top van 1855. Deze verwevenheid van de families werd verder bevestigd door de huwelijksregisters uit Cirebon.¹¹⁶ Deze documenten bestuderend, zien we Joan Quarles van Ufford ettelijke keren optreden als getuige bij vrienden, familie en kennissen. Zo getuigden de bevriende planters¹¹⁷ Joan en Lodewijk Saportas in 1858 bij het huwelijk van hun gezamenlijke vriend, de officier van gezondheid en latere suikerfabrikant¹¹⁸ Benjamin Feist (1812?-1871).¹¹⁹ Joan en Saportas waren in 1860 wederom samen getuigen bij het huwelijk van Benjamin Feists dochter uit zijn eerdere relatie met de Javaanse Kasima.¹²⁰ Ook was Joan na Feists overlijden mede-executeur van zijn nalatenschap.¹²¹ Bij het huwelijk van Joans schoonzuster Anthonia Th. Dennison (1827-1898) met de eigenaar van suikerfabriek Cigobang, Hendrik Th.L. Hecking Colenbrander (1817-1889), getuigde Joan samen met Johan A. Caspersz (?-?), de controleur van de landelijke inkomsten en cultures die op Joans ondernemingsgronden woonde.¹²² Aan Ernst Bédier (1811-1873), wiens familie uit het koloniale Franse Réunion kwam, leende Joan geld uit.¹²³ Bij het huwelijk van Bédiers dochter getuigde Joan samen met zijn zwager Hecking Colenbrander.¹²⁴

Bédier had net als Dorrepaal en Joseph van Maanen (1817-1882) een handelshuis in Semarang waarmee Joan Quarles van Ufford veel zaken deed. Joans contacten beperkten zich niet tot Bédier: hij had tevens een goede verstandhouding met Joseph van Maanen, firmant van het handelshuis J. van Maanen & Co te Semarang en eigenaar van tabaksonderneming Parawangom. Van Maanen was sinds 1828 getrouwd met een vrouw die geboren was in Berbice,¹²⁵ het gebied ten westen van Suriname dat tot 1814 Nederlands bezit was. Met de beroemde Vorstenlandse bankier en commissionair G.L. Dorrepaal deed Joans broer Henri weer veel zaken.¹²⁶ De netwerken van Joan en Henri omsloten derhalve de Nederlandse koloniën van zowel de Oost als de West en betroffen personen uit de gehele politiek-economische elite van Noordoost- en Centraal-Java rond 1850.

Terwijl in Nederland, zeker in de kringen waartoe Henri behoorde, het leven werd beheerst door standsbesef en loyaliteit aan de

familie, was dat in de kolonie minder vanzelfsprekend. Familie was minder vaak aanwezig en als die er wel was, woonde die vaak honderden kilometers verderop. Familie was in Indië wel belangrijk, maar met name het beroep van de kostwinner en de band die iemand had met Europa (daarover zo meer) waren bepalend voor de sociale status. Huidskleur of financieel vermogen deden er minder toe. Zo verhaalde literator Rob Nieuwenhuys over een bal bij de gouverneur-generaal waar de Euraziatische generaalsvrouw samen met de volkse, Amsterdamse echtgenote van de algemeen secretaris neerkeken op een baronesse of freule die met een 'luitenantje' was getrouwd.¹²⁷

Toch werd in Indië, net als in Nederland, veel tijd en energie gestoken in het onderhouden en vergroten van het sociaal kapitaal. Hoewel oceanen en een wereld van verschil hen scheidden, had Henri's adellijke familie bepaalde verwachtingen van hem. Die klonken door in de brieven die Henri en zijn oudste broer en daarmee stamhouder Willem Quarles van Ufford aan elkaar schreven. Trouwen met een meisje van zijn stand was een van die verwachtingen. Huwelijken werkten immers regulerend¹²⁸ en waren een manier om het sociale kapitaal te vergroten en om te zetten in symbolisch kapitaal, dat wil zeggen in kapitaal dat erkend en als prestigieus werd beschouwd door de buitenwereld. Trouwen met iemand van je eigen stand was als erfgenaam dé manier om de goede naam en status van de adellijke familie Quarles voort te zetten. Zo was het huwelijk een kernaspect van de sociale identiteit en respectabiliteit.¹²⁹

Voor Henri betekende dit in de praktijk dat zijn mogelijkheden in Indië klein waren, terwijl de druk van zijn adellijke familie op hem toenam. Henri had weliswaar een grote kring van vrouwen om zich heen verzameld, met wie hij wel eens had geflirt of een relatie had gehad. Het was steeds op niets uitgelopen, omdat deze vrouwen niet tot 'zijn' stand behoorden of niet zouden kunnen aarden op een onderneming. Maar Henri bleek een pragmatisch mens te zijn.

Op bezoek in Semarang bij het gezin van Charles S. van Heekeren (1825-1895), die waarschijnlijk zijn zaken als commissionair en bankier behartigde, ontmoette hij begin 1860 hun amper zeventienjarige pleegdochter Anne Madeleine 'Netje' Scheltema. Netje was geboren in Amsterdam in 1843 en als kind

met haar ouders voor haar twaalfde jaar naar Indië gekomen. Haar vader was 'tokohouder' en makelaar bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij geweest, terwijl haar grootouders een winkel op de Nieuwendijk in Amsterdam hadden gehad. Ze stamde dus uit een familie van middenstanders die niet onvermogend waren: Netjes ouders waren namelijk in staat geweest hun twee zonen naar Nederland te sturen voor hun opvoeding. Een reeds lang gevestigde familie in Indië en van adel was de familie Scheltema echter niet. De tragedie van deze familie was er één zoals er vele zijn geweest in Nederlands-Indië. Terwijl de zonen Scheltema voor hun opvoeding in Nederland verbleven, overleden de ouders kort achter elkaar in Indië. Netje, haar zusje Suze, haar beide broers Evert en Hendrik en haar jongste, geestelijk gehandicapte zusje bleven na het overlijden van de ouders alleen achter. Henri zag in dit weesmeisje de ideale echtgenote voor op zijn onderneming en verloofde zich in 1860 met haar.

Door het lezen van de liefdesbrieven van Henri en Netje leren wij hen enigszins kennen:

‘Eén ding moet ik U echter verzoeken, mijn lieve beste Netje, – schrijf mij niet zulke keurige nette briefjes, dat is goed voor ooms, tantes of grootouders, of althans verwacht dit niet van mij, want indien gij mij thans zag schrijven en mijn pen over het papier vliegen, dan kan ik niet zeer keurig op mijn schrift zijn, want mijn gedachten vallen als het ware uit de pen en ik zal mij ook niet vermoeyen om naar woorden of stijl te zoeken; mijn lieve Netje moet mij kennen juist zoo als ik ben.’¹³⁰

Twee keer per week schreven ze elkaar, hij op Ketandan, zij in Semarang, uitgebreide brieven waarin beiden hun wensen en verlangens in het leven uitten. Hoewel hun verbintenis alle kenmerken van een verstandshuwelijk bezat (Netje als arme wees zonder verdere familie en Henri als oudere vrijgezel op een afgelegen onderneming die onder druk van zijn familie geacht werd te trouwen), vertellen de brieven een ander verhaal. Uit de brieven spreekt oprechte affectie, verbonden met ieders eigen wensen en verwachtingen van het leven. Dit bundeltje brieven, zorgvuldig

bewaard door opeenvolgende generaties Quarlessen, geeft een uniek beeld van intimiteit en huiselijkheid in het negentiende-eeuwse Java. Individuele emoties werden na ongeveer 1815 steeds vaker geuit. Achter de negentiende-eeuwse façade van de hogere burgerij met haar nadruk op zelfbeheersing, controle over het lichaam en fatsoen,¹³¹ waren de brieven van Henri en Netje tamelijk expliciet, juist omdat ze in de sociaal vrijere kolonie en in de geborgenheid van de privésfeer waren geschreven.¹³²

Voor Henri, als vrijgezel, had de Indische kolonie grote verleidingen gekend.¹³³ Het tijdelijke comfort, zonder verdere verplichtingen, dat exotische lokale vrouwen hem boden, zal hij van harte hebben aangenomen. Achter zijn hoffelijke voorkomen van een negentiende-eeuwse adellijke opvoeding en bijbehorende waarden, ging een man met dwingende behoeftes schuil. Over seks sprak een negentiende-eeuws fatsoenlijk man weliswaar niet, maar historicus Peter Gay toonde aan dat er in deze eeuw meer sensualiteit was dan gedacht en dat er bovendien ook van genoten werd. Dit zal onder Europese mannen in de kolonie, met haar lossere zeden en gewoontes, nog meer het geval zijn geweest dan in West-Europa. Tegelijkertijd was ieders handel en wandel, het is al eens gezegd, bijzonder openbaar. Henri's brieven en Netjes reacties op zijn reputatie tonen die sensualiteit haarfijn aan.

Henri uitte zich vrijelijk in zijn hartstochtelijke brieven aan Netje: 'Kan ik het maar weer eens van haar [Netjes] eigen lippen hooren en die met een zalig gevoel aan de mijne drukken!'¹³⁴ En: 'Ik zie mijne kleine Net reeds glimlachen en gevoel een kleine behoefte haar op dit oogenblik één klein zoentje op dat mondje te geven, maar ook niet meer dan één.'¹³⁵ Netje leek Henri's enthousiasme voor haar wat te temperen; misschien beschaamde die expliciete voortvarendheid van Henri haar. Ze was tenslotte jonger dan hij en een vrouw voor wie het de grootste zonde was haar eerbaarheid te verliezen. Netje was afkerig van zoenen en zo ook van de inktvlekken in zijn brieven: 'een inktvlek beteekent een zoen' op papier voor 'mijn kleine Netje'.¹³⁶

Uit Netjes brieven blijkt Henri's amoureuze verleden en voorliefde voor alle soorten vrouwen. Netje verweet Henri dikwijls – het verwijt meestal in de vorm van een grap gegoten, maar waarschijnlijk niet zonder een kern van waarheid – ook nog steeds aan andere vrouwen te denken: 'Die lieve popjes van 16 jaar, waar

gij zoo intiem mede waart en nog gedurig om schijnt te denken, zouden meer in staat zijn om mijne jalousie op te wekken. Hebt gij haar heusch nooit op de proef gesteld?'¹³⁷ En: 'zijt [gij] misschien bij de familie van der Linden [sic] geweest, waar gij welligt weer Solosche schoonen hebt aangetroffen? Kom, biecht eens op, lieve Henri! Ik denk nog wel eens aan de belles van het eiland Saparoea, op hunne slofjes of bloote voetjes de quadrille Tirem dansende.'¹³⁸ Netje refereerde aan de meisjes van de belangrijke families van Saparua die ter gelegenheid van de komst van de gouverneur-generaal in 1856 voor het gezelschap hadden gedanst. Henri was er als adjudant van de gouverneur-generaal bij aanwezig geweest en volkomen betoverd geraakt door de meisjes. Hij had in het verslag van deze reis geschreven: '[Ik zal] gul weg bekennen, dat mijne attentie in die oogenblikken meer gevestigd was op de wezenlijk lieve gezigtjes (...) dan wel op de kleeding en de soort van dansen die zij ons vertoonden.'¹³⁹

De vrouwen die Henri charmeerden lijken zowel Europese als lokale vrouwen te zijn. Henri zelf velde in zijn geschriften geen waardeoordeel over deze laatste groep vrouwen. We kunnen vermoeden dat de mooie jonge vrouwen uit Saparua lokale vrouwen waren, omdat ze op blote voeten liepen. De racistische en paternalistische veroordelingen die door zo veel Europeanen in geschriften over lokale vrouwen werden geuit, waren van latere datum. Maar ondanks zijn liefde voor alle 'soorten' vrouwen kon Henri zich geen huwelijk indenken met een lokale vrouw. Hiermee distantieerde hij zich van de koloniale cultuur en bleef hij zijn adellijke opvoeding en normen trouw. Vooruitstrevend leek hij wel te zijn in zijn opvatting van de Europese vrouw als gelijkwaardige gesprekspartner. De verwachtingen die zijn familie had wat betreft zijn partnerkeuze kon hij echter, door lokale, Indische omstandigheden, niet waarmaken. Uiteindelijk trouwde hij toch een meisje onder zijn stand.

'Ik kan mij nimmer met het idee vereenigen dat men zijn vrouw beschouwt meer als een lief voorwerp dat men alleen moet doorlotteren [sic; waarschijnlijk wordt hier bedoeld: onverstandige en/of onbeduidende praat laten uitslaan, CD] zonder immer met haar over iets wezenlijks te spreken, en toch heb ik meermalen dergelijke huwelijken van nabij

gezien. Maar kan men op zoodanige wijze wel wezenlijk gelukkig zijn? (...) Hoe menigmaal heb ik niet gezien dat een Europeaan van beschaafde manieren en opvoeding die met een inlandsch meisje of zoogenaamd lippertje huwde, en die haar dan later bijna slechts beschouwde als huishoudster die bijv. lekkere frikadel of iets van dien aard kon maken, doch nimmer eenig redelijk of verstandig woord met haar sprak. Neen mijn lieve beste Netje, ik beschouw het huwelijk uit een geheel ander standpunt.¹⁴⁰

Netje was een vrouw van haar tijd die de nieuwste westerse idealen¹⁴¹ nastreefde: zij als toegewijde huisvrouw en moeder thuis voor de kinderen, die haar echtgenoot na het werk thuis verwelkomde met een 'grogje' (ze was als de dood dat ze dat ooit zou vergeten: 'ik sidder bij de gedachte daaraan'). 'O wat een genot,' verzuchtte ze bij de gedachte aan dat huiselijke genoeg. Vond Henri ook niet dat 'het geluk niet buitenshuis, maar in den huiselijken kring te vinden is?'¹⁴² Het huishouden en huiselijkheid kwamen centraal te staan in het leven van een echtpaar. Zo schreef Netje aan Henri:

'Ik heb het vaste voornemen, geloof mij, lieve vriend! om alles voor U te wezen (...). Het vooruitzigt van spoedig Uw vrouwtje te zullen zijn, U nimmer dan voor eenige uurtjes te moeten missen en voor U te zorgen zooveel ik kan wanneer gij onlekker zijt of ziek, U op te beuren en pijn te verzachten, ziet, dat vooruitzigt, dat zoo spoedig verwezenlijkt wordt, doet mij innig genoeg.¹⁴³

Als gevolg van dit huiselijkheidsideaal onder de Nederlandse hogere burgerij en adel en door het besef midden in de geschiedenis te staan, begonnen families hun identiteit te cultiveren.¹⁴⁴ Netje vond het hierdoor van belang haar herinneringen aan haar familie, de periode dat het hele gezin Scheltema bij elkaar was en het toonbeeld vormde van harmonieuze huiselijkheid, vast te leggen in brieven. Netje schreef aan haar broer Hendrik Scheltema in Holland het volgende:

‘Hebt gij U in Uwe stille uurtjes wel eens voor den geest geroepen het verledene met al zijne genoegelijke, maar ook somtijds weemoedige herinneringen. Ik deed het zóóeven: het is namelijk een zeer regenachtige Westmoessons avond [sic], die mij herinnerde hoe wij een tiental jaren geleden in de ruime achtergaanderij van het (...) huis bij elkander zaten. (...) Menigmalen voorzeker rustte de blik onzer lieve thans ontwijfelbaar gelukkige Ouders, met welgevallen op ons, terwijl zij geenszins vermoeden konden dat het toen weldra op handen zijnde vertrek des jongens, als het ware den aanvang zoude zijn van eene landurige [sic] scheiding, dat zij hunne zoons nimmer zouden weêrzien op deze aarde namelijk dat er lange jaren (...) zouden verloopen eer het viertal weêr bij een zoude zijn.’¹⁴⁵

Het ideaal van deze harmonieuze huiselijkheid zou, zoals opgemerkt, wreed verstoord worden door de Indische gewoonte van het wegzenden van de zonen in het gezin en niet veel later door het overlijden van beide ouders. De periode dat het gezin nog bij elkaar was, werd voor de op huiselijkheid gerichte Netje later een periode die ze koesterde. Het was daarbij ook de enige tijd in haar leven waaraan ze bij haar broer Hendrik kon refereren als een gezamenlijke, dierbare herinnering die invulling gaf aan hun familieverwantschap. Voor het overige waren ze zo goed als vreemden.

Familie was niet alleen erg belangrijk, maar met familie in Nederland konden mensen in Indië ook aantonen hoezeer zij nog verbonden waren met Europa, hetgeen steeds meer een teken van sociale status werd. Netje onderhield het contact met haar overgebleven familie dan ook zorgvuldig en zorgde ervoor dat de nagedachtenis aan hun ouders en hun familienaam niet bezoedeld zou raken. Netje was zo op jonge leeftijd al wat ze in de sociologie een ‘kin keeper’ noemen: een prominente vrouw in de familie die ervoor zorgt dat tradities behouden blijven en de familie-identiteit bewaard wordt, zodat de familieleden met elkaar verbonden blijven.¹⁴⁶ Zo spoorde ze haar zusje aan zich bij haar pleegfamilie goed te gedragen en zo haar ‘dankbaarheid te betoonen en aldus papas [sic] wenschen na te komen.’¹⁴⁷ Suze moest voorts hun vader nooit vergeten: ‘Vergeet hem toch vooral nooit, die beste papa.’¹⁴⁸

En Netje maakte in 1864 geld dat zij nog had uitstaan bij de Weeskamer over naar haar broer Hendrik. Hoewel ze Hendrik op dat moment al jaren niet had gezien, wilde ze dat hij als meerderjarige een goede start in het leven kon maken.¹⁴⁹

Door het schrijven van brieven vol herinneringen creëerde Netje haar eigen familiegeschiedenis en droeg ze bij aan de familie-identiteit.¹⁵⁰ De brieven en de in die tijd gemaakte afschriften werden sindsdien zorgvuldig bewaard in het archief van de familie Quarles van Ufford; zo werden ze onderdeel van de familie-erfenis van zowel de familie Quarles van Ufford als Scheltema.

Niet alleen brieven, maar ook voorwerpen, geschenken, werden door Henri en Netje ingezet om de herinnering aan de ander levend te houden, de relatie te bestendigen en, toen het stel nog verloofd was, de hartstocht op te wekken. Ze woonden ruim honderd kilometer, meer dan anderhalve dagreis te paard, uit elkaar. Henri had over het algemeen zijn handen vol aan het werk op de onderneming en kon dus niet zomaar naar Semarang afreizen. Ze zagen elkaar dus zelden.

Netje gebruikte die zomer van 1860 een stel blauwe schaalpjes die Henri bij zijn laatste bezoek aan Semarang vergeten was mee te nemen, om hem vanuit de binnenlanden van Centraal-Java naar de kust te lokken: 'Kom toch maar dus spoedig, mijn beste, en kwijt U van de pligten die gij voor de wereld vervullen moet om Uw meisje weder eens te gaan bezoeken, aan te tekenen en blauwe schaalpjes te komen halen, drie zeer gewichtige redenen voorwaar om het te doen.'¹⁵¹ Toen die zomer de kans zich voordeed de schaalpjes aan iemand mee te geven die ze dan bij haar geliefde zou bezorgen, vergat ze de schaalpjes (expres?). Henri schonk zijn Netje een 'papeterie doos', een doos voor papier en ander schrijfmateriaal, die hij van zijn oudste broer Willem uit Nederland opgestuurd had gekregen.¹⁵² Later kocht Henri in Semarang 'dat mooie étui'¹⁵³ voor haar. De geschenken van Henri aan Netje moesten ervoor zorgen dat Netje steeds aan haar geliefde zou denken, waardoor haar liefde voor hem in stand zou blijven. Henri schreef haar: 'Doch adieu beste Engel, denk nu en dan eens lief aan den landheer van Ketandan die U zoo hartelijk bemint.'¹⁵⁴ En dat werkte: 'Uwe lieve souvenirs, mijn beste,' schreef Netje, 'brengen

mij immer in een regt opgewekte stemming. Als ik ze zie, dan zeg ik bij mijzelve wat heeft Henri toch smaak.¹⁵⁵

Henri had met voorwerpen al eens eerder een relatie onderhouden: zo was hij ooit naar eigen zeggen 'nog al intiem' met een zestienjarig meisje. Met haar bleef hij in contact door het over en weer uitlenen van elkaars boeken.¹⁵⁶ Henri's moeder behield op dezelfde manier, naast het schrijven van brieven, de relatie met haar 'Indische kinderen'.¹⁵⁷ Ze stuurde een paar keer per jaar een kist vol zaken naar Indië.¹⁵⁸ Dit soort zendingen vormde altijd een hoogtepunt in het Indische leven: het onderbrak de eentonigheid en gaf de illusie fysiek contact te hebben met Nederland. Door een kist, ruim drie maanden eerder in Nederland ingepakt door familie, volgestopt met Nederlandse en persoonlijke voorwerpen en gestuurd naar de kolonie, kwam het vaderland weer even heel dichtbij. Het is dan ook interessant dat Henri zich verheugde op het uitpakken van die Nederlandse kisten *samen* met Netje, met het idee dat zijn moeder nu ook Netje het een en ander zou sturen. Een simpele gebeurtenis als het uitpakken van een kist werd nu een handeling met een diep symbolische waarde: hiermee liet Henri Netje toetreden tot zijn familie.

Het stel verbleef echter niet lang op hun roze wolk. Willem, als oudste zoon en na het overlijden van vader Pierre Philippe in 1857 ook de stamhouder van de familie, ageerde fel tegen Henri's huwelijksplannen. Huwelijken moesten vanuit het gebruikelijke gezichtspunt van de Nederlandse elite vooral het sociale kapitaal bestendigen, de familiestatus versterken en het financieel vermogen vergroten. Het huwelijk van de oude vrijgezel Henri met het jonge weesmeisje voldeed aan geen van die eisen.

Henri begreep de kritiek heel goed. Hij verdedigde zijn partnerkeuze door te betogen dat hij simpelweg niet de tijd en het geld kon vrijmaken om geregeld naar Surabaya of Batavia af te reizen om daar feesten en recepties af te lopen op zoek naar dames die wat betreft stand en leeftijd beter bij hem pasten. Bovendien, zo wierp hij tegen, voelden de bekoorlijke Bataviase dames 'de grande monde' zich als een vis in het water in het sociale leven van de hoofdstad, maar zouden ze volledig wegwijnen op de afgelegen onderneming in Centraal-Java waardoor zij hun taken als huisvrouw niet zouden kunnen vervullen. 'Op zoodanige wijze had ik het idee

van trouwen wel voorgoed vaarwel kunnen zeggen.'¹⁵⁹ En: 'Nog eens, wanneer ik dat alles had moeten berekenen en daarnaar had moeten wachten, dan was ik bepaald ongetrouwd gebleven, had uit noodzakelijkheid een huishoudster moeten nemen om niet al te zeer door de huisbedienden bestolen te worden.'¹⁶⁰ En een huishoudster (een *nyai*) (en dat wist iedereen van de familie door de brieven van Henri en Joan en de berichtgeving in de kranten) was vrijwel altijd ook de minnares van de heer des huizes. Door het openlijk te benoemen speelde Henri met de dubbele moraal: iedereen, ook in Nederland, wist dat het in de vrijere cultuur van de kolonie gebeurde, maar het was niet fatsoenlijk om het er frank en vrij over te hebben.

Opvattingen over wat respectabel was, werden dan ook gevormd door de stroom van mensen en ideeën tussen de kolonie en het moederland en aangepast aan de situatie ter plekke. De standsbewuste familie in Nederland zal een huishoudster als levensgezel onmiddellijk hebben afgewezen en de frase in de brief lijkt dan ook een regelrecht dreigement aan Henri's altijd kritische broer Willem te zijn. Netje was als partner in Henri's optiek perfect: 'een lieve trouwe vrouwelijke compagnon'.¹⁶¹ Voor Netje, zonder familie, status en inkomen, was Henri een garantie voor de toekomst. Henri's argumenten voor zijn keuze voor Netje maakten geen indruk op Willem. Wellicht kwam dat ook, omdat Willem jaren eerder via zijn vriend Van Hoëvell en diens *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* in een onaangename discussie was beland met Netje Scheltema's achterneef.¹⁶² Deze achterneef lijkt minder verre familie dan de benaming 'achter-' suggereert. Netje beschouwde hem namelijk als haar 'neef' (zo noemde ze hem ook) en had nauw contact met hem.¹⁶³ Verwantschapsbanden in Indië namen, bij gebrek aan meer en nauwere familie, al snel de vorm aan van warme familierelaties.¹⁶⁴

De discussie van Henri met zijn oudste broer liep nog hoger op toen Willem aankondigde Java te gaan bezoeken. In het najaar van 1860 was Henri derhalve genooddaakt het conflict met zijn Nederlandse familie op te biechten aan Netje, die begripvol reageerde.¹⁶⁵ Ondanks de tegenstand van zijn broer zette Henri het huwelijk door: op 2 december 1860 trouwde hij met Netje in Semarang. Willem bleef van zijn afkeuring blijk geven. Omdat hij van plan was begin 1861 zijn broer Henri op de onderneming met

een bezoek te vereren, schreef hij aan Henri dat hij vreesde dat Netje als 'burgermeisje' niet aan zijn verwachtingen zou voldoen en dat hij door haar een hoogst onaangenaam verblijf op Ketandan zou hebben.

Voor Henri was de maat vol. Hij nam afstand van alle adellijke principes en reageerde op 4 januari met een boze brief waarin hij Willem met zijn 'ultra aristocratische idées'¹⁶⁶ aanried dan maar niet naar Ketandan af te reizen: 'ten einde U te vrijwaren van elke mogelijke deceptie, daar ik ten volle bewust ben dat het Uw hoog adelijk [sic] gevoel al te zeer zou pijnigen wanneer gij toch welstandshalve aan Uw broeders vrouw de burgerlijke beleefdheid zoudt moeten bewijzen.'¹⁶⁷ Henri prees zich gelukkig dat hij Willems brief ontving op het moment dat Netje er niet was, want het was tenslotte de gewoonte om brieven uit Nederland hardop voor te lezen aan huisgenoten. En, hoewel Netje dan niet van adellijke afkomst was, had zij toch een 'fijn gevoel'.¹⁶⁸ Verder merkte Henri tegen Willem fijntjes op dat vrijwel alles wat hij hier op Java deed, wel tegen de borst van zijn beschaafde broer zou stuiten. Zo had hij op een feest bij de resident thuis tot wel twee keer toe met zijn beoogde echtgenote Netje gedanst: 'een hoofdcrime (...) in de haute volée – maar... hoe wil een ruwe zeeman of een indigoboer ook al die fijne etiketten kennen?'¹⁶⁹

Netje had door haar eigen standsbewustzijn begrip voor de reacties van de familie Quarles. Eerder schreef zij Henri sussend: 'Dat zij, gelijk de meest oud-adellijke familiën, gewenscht hadden dat gij iemand zoudt gekozen hebben die tot een meer aristocratische familie behoorde heeft mij geenzints bevreemd.'¹⁷⁰ Ook haar eigen familie stond negatief tegenover het voorgenomen huwelijk. Netjes broer veroordeelde Henri's adellijke familie scherp. Zijn heftige reactie had waarschijnlijk ook te maken met de manier waarop hij met zijn standsbewustzijn in het leven stond: hij was zich zijn hele leven bewust van zijn sociaal zwakke positie en daardoor jaloers op iedereen die wel succesvol in het leven was.¹⁷¹ Hoewel Netjes broer later wat inbond, meldde hij Netje in 1868 dat hem van alle kanten was afgeraden op bezoek te gaan bij haar zwager Joan en schoonzuster Ann Amelia in Voorburg. Het zouden trotse, onaardige mensen zijn.¹⁷²

Daarnaast bracht het grote leeftijdsverschil tussen Henri en Netje de tongen in beweging: het leven was in Indië meer dan in

Nederland zichtbaar en een publieke zaak. De kleine Europese gemeenschap in de kolonie maakte dat iedereen op iedereen lette en alles aangreep om over te praten. Leeftijdsverschil was volgens historica Eveline Buchheim in de late negentiende eeuw kenmerkend voor het koloniale huwelijk.¹⁷³ Toch gaf juist dat gegeven en de verbintenis van de edelman met het arme weesmeisje genoeg stof tot praten binnen de kleine koloniale gemeenschap. Beide kenmerken waren op dat moment in de kolonie klaarblijkelijk niet sociaal geaccepteerd. Netje trok zich met haar landheer van Ketandan terug op de onderneming in het binnenland van Centraal-Java en waande zich in haar eigen huiselijke idylle. 'Wij leven hier gelukkig,' schreef Netje aan haar broer. 'En even als altijd ons weinig met de wereld bemoeijende, de wereld is zoo kwaad niet, maar de menschen door 't veel elkander te bezoeken en zich met een anders zaken bezighoudende, worden kwaadsprekers, hetgeen meest slechte gevolgen heeft.'¹⁷⁴

Het leven in de kolonie gaf de adellijke Henri ondanks alles meer sociale vrijheid dan in patria. Het was een vrijheid die hij ook ten zeerste waardeerde: in de zomer van 1860 verzuchtte hij dat hij blij was niet meer in de hoogste politieke kringen, met de daarbij behorende diplomatie en strategie, te hoeven verkeren.¹⁷⁵ Toch begaf hij zich onder de elite van Solo en Semarang. Hij logeerde veel bij de resident van Solo, Nieuwenhuijzen. Nieuwenhuijzen zou later een grote rol spelen bij het ontstaan van de Aceh-oorlog en hevig in conflict raken met gouverneur-generaal James Loudon. Verder rekende Henri Jan Petrus Zoetelief (1820-1875), assistent-resident van Yogyakarta, tot zijn kennissenkring. Zoetelief trouwde in Indië als geboren en getogen Hollander met een in Buitenzorg geboren meisje: Catharina Servatius (1825-1900). Hun dochter, ook Catharina genaamd, trouwde in Banjumas met de Joods-Nederlandse, in Holland geboren Henry David Levyssohn Norman (1836-1892). Het echtpaar stond in Indië bekend om de gastronomische diners die ze hielden in Batavia.¹⁷⁶ Levyssohn Norman zou vanaf 1869 directeur van het Binnenlands Bestuur zijn en vervolgens naaste medewerker van de gouverneurs-generaal Loudon en Van Lansberge. In een volgend hoofdstuk komen we op de familie Loudon en het echtpaar Levyssohn Norman-Zoetelief terug. Henri investeerde dus aanzienlijk in politiek invloedrijke

sociale netwerken in de kolonie, die de samenstelling van zijn cultureel kapitaal positief zouden beïnvloeden.

De pedati als knooppunt van moderniteit

Op de overdruk van zijn artikel 'Een handboek voor Java' schreef Willem in 1890 een bijzondere opdracht. 'Ter herinnering onzer reis over Java' viel er te lezen en hij schonk het artikel aan zijn broer Joan en diens vrouw Ann Amelia.¹⁷⁷ Precies dertig jaar eerder, in 1860, had Willem inderdaad de reis over Java gemaakt die hij aan zijn broer Henri had aangekondigd. Met zijn andere broer Joan had hij daar uitgebreid rondgereisd. Het 'handboek' was de schriftelijke neerslag van die reis. De reden dat Willem de reis besloot te maken, was waarschijnlijk gelegen in een boek dat Willem Henri dat jaar had opgestuurd. Henri had die late lente en vroege zomer uitgekeken naar de komst van de leestrommel, 'de troosters en vrienden in de Indische eenzaamheid'.¹⁷⁸ Hij hoopte daarin een nieuw boek te vinden dat dat voorjaar was verschenen bij J. de Ruyter, boekverkoper en uitgever in Amsterdam.

Het boek was van een schrijver die zich de illustere naam 'Multatuli' ('ik heb veel gedragen') had aangemeten en het werk de titel *Max Havelaar of de koffy-veilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij* had gegeven. Het boek was geen gewone roman. Het was een aanklacht. Een verwijt aan de Nederlandse regering dat zij de bevolking van Nederlands-Indië uitzoog ten behoeve van haar eigen schatkist. Uit dien hoofde bracht het boek de tongen in beweging in zowel Indië als Nederland. Niet alleen onder literaire geesten, maar ook onder politiek liberalen veroorzaakte de aanklacht beroering. De schrijver bleek Eduard Douwes Dekker te zijn: de man die Henri in Padang in 1844 op een houtje had zien bijten. Op 25 september sprak Willem Quarles van Uffords vriend Van Hoëvell in het Nederlandse parlement de beroemd geworden woorden uit: 'Er is in den laatsten tijd eene zekere rilling door het land gegaan, veroorzaakt door een boek.'¹⁷⁹

De kranten in Nederlands-Indië pikten dit in navolging van de Nederlandse bladen onmiddellijk op. Ook daar kreeg het boek al snel een zekere vermaardheid:¹⁸⁰ heel Batavia had de mond vol van het werk¹⁸¹ en zou Havelaars bevindingen (grotendeels) onderschrijven,¹⁸² maar had het veelal nog niet zelf gelezen. In juli 1860 waren er namelijk slechts enkele exemplaren op de Indische

markt gekomen waardoor er al gauw een tekort was ontstaan voor de nieuwsgierige Indische ambtenaren die het wilden lezen.¹⁸³ Van juli tot en met begin 1861 was in heel Batavia slechts één exemplaar van de *Max Havelaar* te vinden en die bevond zich in de sociëteit de Harmonie. Continu was dit exemplaar in handen van nieuwsgierige lezers.¹⁸⁴ Het deed een Indische journalist verzuchten: 'Gering is het aantal der gelukkigen, die de gelegenheid hadden, dat merkwaardig boek à tête reposée te lezen en te herlezen.'¹⁸⁵

Meer exemplaren van de toch al niet riantte oplage van het tamelijk dure (vier gulden!) werk werden door de uitgever maandenlang niet naar Indië gestuurd.¹⁸⁶ 'Er moeten Exx naar Indië, het moet geannonceerd worden!'¹⁸⁷ riep Multatuli getergd uit toen hij lucht kreeg van de zaak. Deze omstandigheden waren overigens geen toeval, maar het gevolg van bewust beleid, gericht op het tegengaan van onrust in zowel de kolonie als Nederland. Henri, die het boek daarom maar niet aantrof in de leestrommel, verzocht Willem het boek dan maar op te sturen.¹⁸⁸

De ophef rond de *Max Havelaar* moet Willem Quarles van Ufford hebben aangemoedigd zich in te schepen voor Indië. Daar, op de plek waar het echt gebeurde, wilde hij gegevens inwinnen over de vele 'questions brûlantes', zoals hij die noemde, die er wat de kolonie betrof speelden. Zijn werk als ambtenaar op het ministerie van Koloniën en zijn interesse in de kolonie hadden hem al in contact gebracht met een kring geleerde (oud-) Indiëgangers in Nederland en Indië. Willem gebruikte de kennis die zijn broers hadden opgedaan in de praktijk voor zijn eigen werk. Eenmaal in Indië kon hij bovendien profiteren van het netwerk en het reisgezelschap van zijn broers, getuige de opdracht op de overdruk. Ondanks de frictie die er tussen Willem en Henri was ontstaan over Netje, bleven ze in contact. Zo breidde Willem zijn kennissenkring verder uit om meer te weten te komen over Indië en de actuele problemen: 'Ik bracht een half jaar op het heerlijk Java door, bezocht bijna elke residentie, won regts en links, bij ambtenaren en particulieren, berigten in.'¹⁸⁹

Op het platteland van Java kwam Willem veelvuldig in aanraking met pedati's: typisch Javaanse ossenwagens. Meestal waren de pedati's volgeladen met voor Europeanen geteeld indigo en suikerriet. De pedati, met zijn eigenaardige as die meestal de

vorm had van een 'zeer onregelmatigen veelhoek'¹⁹⁰ en daarmee getuigde van 'onpraktische primitiviteit',¹⁹¹ stond voor Van Hoëvell in 1842 symbool voor het Oosten, voor een leven dat kalm, ongekunsteld en eenvoudig was. Het stond voor bezinning en traditie, niet voor de in het Westen in opkomst zijnde industrialisering en moderniteit waarin men vond dat alles, inclusief een mensenleven, te snel ging. Toch was voor Van Hoëvell – en met hem Eduard Douwes Dekker en Willem Quarles van Ufford die beiden met bewondering kennis hadden genomen van Van Hoëvells ideeën¹⁹² – de pedati niet louter een positief verschijnsel. Onbeschaafdheid, duisternis en uitbuiting waren eveneens synoniem met de pedati. Men zag Javanen zwoegen met pedati's die waren volgeladen met voor de Europese markt bestemde producten, naast de wegen die zijzelf in herendiensten hadden aangelegd. Het was hen verboden op deze wegen te lopen. Zij zouden dan alleen maar de weg beschadigen en die zelf weer in herendiensten moeten herstellen. Daarnaast zouden zij, met hun logge, trage karren, de veiligheid van de over de weg reizende Europeanen in gevaar kunnen brengen. En dat moest natuurlijk worden voorkomen! 'Moge de tijd van verlichting en beschaving, waarin gij [de pedati, CD] door locomotieven en stoomrijtuigen vervangen wordt, spoedig aanbreken,'¹⁹³ was dan ook de wens van Van Hoëvell die door Willem Quarles van Ufford werd overgenomen.

Net als in Nederland was moderniteit dat wat deze sociaal-liberale edellieden en verlichte ambtenaren in de kolonie voorstonden: verheffing van het arme volk in zowel Nederland als Indië. Zij zagen de lokale bevolking van de kolonie als mensen van wie de culturele bagage het verhinderde om zonder de hulp van het Westen tot moderne burgers uit te groeien. Zonder dergelijke hulp zou de kolonie zich nooit ontwikkelen tot een op het Westen geïnspireerde efficiënte staat. Met deze beschavingsmissie legitimeerde Nederland natuurlijk zijn koloniale heerschappij.¹⁹⁴ Principeel tegen het kolonialisme waren mensen als Willem Quarles van Ufford, Douwes Dekker en Van Hoëvell dan ook niet. Zij wilden enkel het lot van de Javanen verbeteren – een wens die niet gehoord zou worden in politiek Nederland.¹⁹⁵

Voor Willem Quarles van Ufford en Van Hoëvell was moderniteit welvaart, de manier waarop de wereld binnen

handbereik kwam. Sinds 1839 reden er, dankzij het geld dat in Indië verdiend werd, spoortreinen in Holland waardoor comfortabel en snel reizen mogelijk werd. In diezelfde periode begon men na te denken over de aanleg van een spoornet in Indië. Daarnaast waren de Fransen en Egyptenaren in 1859 begonnen met graven van het Suezkanaal. Hierdoor zou een directe verbinding ontstaan tussen de Middellandse Zee en de Rode Zee. Tien jaar later, bij de opening van het kanaal in 1869, waren reizigers niet meer veroordeeld tot een drieënhalve à vier maanden durende bootreis van Europa naar Indië, maar konden zij in slechts vijf weken de reis naar de Oost maken.¹⁹⁶ Joan, die in 1861 naar Nederland terugging, en Henri bleven op de hoogte van de ontwikkelingen in Europa en Nederland door hun correspondentie met Willem. Door de totstandkoming van een geregelde postverbinding¹⁹⁷ werd dat contact steeds intensiever. Ook de eerder genoemde, goed voorziene 'leestrommels', een leesportefeuille in Indië, speelden hierin een grote rol: 'Zij onderhouden de gemeenschap met den stroom der westersche beschaving.'¹⁹⁸

Kortom, er ontstond een intensiever contact met Indië en derhalve betere mogelijkheden om zaken te doen, kennis te delen, zich in Indië verwant te voelen met het moederland en in Nederland met de kolonie. Willem kon zo makkelijker en efficiënter gebruik maken van de kennis die zijn beide broers paraat hadden. Zeker toen hij de kans kreeg hen te bezoeken. De komst van Willem betekende voor de beide broers in Indië dat zij direct uit de eerste hand informatie kregen over het koloniale beleid van het ministerie van Koloniën. Toen Henri Willem ondanks diens eerdere bezwaren tegen zijn partnerkeuze toch op de indigo-onderneming ontving, vroeg Willem hem honderduit over de indigoteelt en over het in zijn ogen moderne principe van vrije arbeid. Tegelijkertijd stelde Willem Henri op de hoogte van de moderniseringsplannen die er waren betreffende de aanleg van spoorwegen op Java. Voor Willem was dat 'een zaak van oneindig meer gewigt voor den Javaan en voor de ontwikkeling van landbouw en nijverheid op Java in het algemeen'.¹⁹⁹ Henri klonk deze voorgenomen modernisering van de kolonie als muziek in de oren: 'In my minds eye zie ik de waarde mijner kleine possessie reeds aanmerkelijk stijgen.'²⁰⁰

Indiëgangers 'thuis' in Nederland

Het was de bedoeling dat halverwege juni 1868 Henri en Netje zich met hun vier nog jonge kinderen zouden inschepen voor Madeira om daar een nieuw bestaan op te bouwen. Henri had de laatste tijd in Indië gezondheidsklachten gekregen en besloot de onderneming te verkopen en te vertrekken. Het zou helaas anders lopen. Kort voor vertrek overleed Henri onverwachts en moest Netje haar passage in allerijl omwisselen voor een enkeltje Nederland.

Op het voorerf van de administrateurswoning, niet ver van het kantoor, begroef Netje haar landheer van Ketandan die vroege zomer van 1868. Hij lag er alleen. Een simpel opschrift sierde zijn grafsteen: 'Hier rust Jhr. H. Quarles van Ufford. Geboren bij 's-Gravenhage 4 juli 1822, overleden te Ketandan 15 juni 1868.' Zijn adellijke titel werd genoemd, maar zijn geboorteplaats, het buiten dat zijn oom al sinds Henri's geboorte bewoonde²⁰¹ en dat symbool stond voor de sociale status van de familie Quarles, werd zo uit de geschiedenis geschreven.

Met zijn ene broer terug uit Indië in Nederland en de ander in de kolonie overleden, vond Willem het twee jaar later beter enkele van de Indische voorwerpen die hij van Henri had gekregen te schenken aan 's Rijks Ethnographisch Museum in Leiden. Dit museum was onderdeel van het Oudheidkundig Museum van directeur Conradus Leemans (1809-1893). Quarles kende Leemans: hij kwam hem met een zekere regelmaat tegen op het ministerie van Koloniën en ze zouden in 1874 samen naar Stockholm reizen. Quarles stelde Leemans voor eens met hem mee naar huis te gaan om de objecten te bekijken en te beslissen 'if you'd find the things acceptable.'²⁰² In de brief die hij Leemans met betrekking tot de voorwerpen schreef, benadrukte hij hun mogelijk etnografische waarde. Hij vond dat zij beter op hun plaats waren in het museum dan bij hem thuis.²⁰³ De persoonlijke herinneringen die aan de geschenken kleefden, waren kennelijk minder belangrijk geworden. En dat, terwijl zijn broer pas twee jaar eerder overleden was en Willem zelf nog niet op de rijpe leeftijd gekomen was waarop mensen gewoonlijk objecten aan musea schonken. Of hadden de twee broers kort voor Henri's dood wellicht meer ruzie gehad dan we uit de overgebleven correspondentie kunnen opmaken? Hoe dan ook, Willem maakte zich los van de voorwerpen door ze te

schenken en ontkoppelde Indië van Henri door in de brief Henri slechts aan te duiden als 'mijn jongste broeder'.²⁰⁴

De andere broer, Joan, bevestigde aan het eind van zijn leven juist publiekelijk zijn band met Indië. In 1897 waren Joan Quarles van Ufford en Ann Amelia vijftig jaar getrouwd. Een gebeurtenis waar lang bij werd stilgestaan. Hun kinderen en verdere familieleden maakten voor de gelegenheid een geïllustreerde prent (zie afb. 1P) waarop alle relevante geografische plaatsen van hun echtelijk leven als afbeeldingen waren weergegeven: het begon natuurlijk in het kerkje te Henbury in Groot-Brittannië waar Joan en Ann Amelia elkaar in het voorjaar van 1847 het ja-woord gaven. Vervolgens tonen de afbeeldingen de huizen waarin het echtpaar in hun lange leven had gewoond: het huis Hoekenburg te Voorburg, het Huis Oostereng bij Bennekom en ten slotte het huis aan de Zeestraat 70 in Den Haag.²⁰⁵ De gezamenlijke periode in Indië wordt benadrukt door de grafische weergave van hun imperial space: Nederland, Java en Groot-Brittannië zijn op de prent weergegeven als landkaarten.

In Nederland liep het rentenieren Joan Quarles van Ufford niet zo goed als hij had gehoopt: door slechte beleggingen verdween zijn zo zorgvuldig opgebouwde fortuin als sneeuw voor de zon. Ondertussen bleef hij wel op grote schaal geld uitgeven. Daarnaast was de gezondheid van zijn vrouw zorgelijk. Dacht Joan in die tijd nog wel eens aan de financiële misère van zijn schoonvader aan het einde van diens leven? Joan en Ann Amelia verhuisden ettelijke malen. Een van de plaatsen waar ze nog relatief lang woonden was de buitenplaats 'Hoekenburg' aan de Vaart bij Voorburg. Dit huis had Joan gekocht van Gualtherus Suermondt (1818-1871), een Indische kennis die in Indië getrouwd was met de aldaar geboren Gustavine A. Geselschap (1819-1882), maar die zich na zijn pensionering in Nederland had gevestigd. Suermondt was eveneens een goede kennis van Hugh Hope Loudon (1818-1891) met wie we in het volgende hoofdstuk kennis zullen maken. Het landhuis, het symbool van de elite die in de loop van de negentiende eeuw zich sterk richtte op grondbezit,²⁰⁶ betekende veel voor Joan: het was een statussymbool dat getuigde van zijn maatschappelijk succes. Dit was ook de reden waarom Joan Quarles van Ufford, aldus een neef, ondanks zijn zorgelijke financiële situatie weigerde het landgoed te verkopen en liever naar Zwitserland naar zijn schoonzuster Netje

vertrok.²⁰⁷ Het verlies van het huis betekende dat hij zijn identiteit als geslaagde landheer op zou moeten geven en daarmee een groot deel van zijn prestige zou verliezen.

De jonge weduwe Netje verbleef eerst met haar ontwortelde gezin enige tijd bij Joan en Ann Amelia op Hoekenburg. Na omzwervingen in Den Haag besloot Netje van het geld dat was overgebleven naar Zwitserland te gaan. Dit land bood goede scholing voor haar kinderen waardoor die in Nederland maatschappelijk zouden kunnen stijgen. In Zwitserland ontving Netje ook haar zwager Joan en diens vrouw Ann Amelia. Hierdoor konden die ontsnappen aan de benauwde Haagse elitekringen en aan de schande van de financiële tekorten. Zo bleef de familie elkaar opvangen.

In 1879 kwamen Netje en haar kinderen terug naar Nederland en vestigden zich in Den Haag. Daar zochten de kinderen van Netje en Henri, inmiddels bijna volwassen, hun eigen weg. De twee zonen, Gerard (1865-1952) en 'Noes' (Henri Louis) (1867-1935) traden in de voetsporen van hun vader en gingen werken bij de marine. Daar ontmoetten zij de twee graven Van Heerdt tot Eversberg die vervolgens geregeld bij moeder Netje over de vloer kwamen. De vader van de jongens Van Heerdt had samen met Henri in 1849 in Bali gevochten en was in 1880 benoemd tot gouverneur van Curaçao, terwijl zijn zonen in Nederland waren gebleven. Tijdens deze visites in huize Quarles van Ufford-Scheltema werden de twee dochters van Henri, Philippine (1862-1939) en Harriet ('Hetty') (1866-1952), het hof gemaakt door de twee broers Van Heerdt tot Eversberg. Willem H.V. graaf van Heerdt tot Eversberg (1861-1907) liet zijn oog vallen op de zelfbewuste, uitgesproken en sterke Philippine. Zijn broer Emile ('Mile') (1866-1953) was gecharmeerd van haar jongere zuster, Hetty.

We zullen nu het spoor volgen van Philippine Quarles van Ufford, die na haar verloving met Willem graaf van Heerdt tot Eversberg in 1884 de grenzen van het koloniale avontuur van haar familie verder oprekte. In 1882 was Willems vader, Johannes H.A.W. baron van Heerdt tot Eversberg (1829-1893), na zijn gouverneurschap van Curaçao aangesteld als gouverneur van Suriname.

Imperial space uitgebreid: de familie Quarles in Suriname

De Waterkant, met de daaraan in lintbebouwing gelegen fraaie, witte houten huizen omzoomd door tropisch groen, was het eerste dat Phil van Heerdt tot Eversberg-Quarles van Ufford in 1884 van Paramaribo, de hoofdstad van de Nederlandse kolonie Suriname, moet hebben gezien. Meteen daarna zal haar blik zijn afgedwaald naar het ruime plein met het gouvernementsgebouw waarin haar schoonvader zetelde en waar aan de rivier het solide Fort Zeelandia als een stille wachter lag. Dit beeld zal nog vaak in haar herinnering opgeroepen zijn: haar schoonmoeder bezat een schilderij²⁰⁸ waarop ditzelfde stadsgezicht, het uitzicht dat iedere emigrant en iedere planter uit de Surinaamse binnenlanden als eerste van Paramaribo kreeg, afgebeeld was. Het verschil tussen Phil en haar schoonmoeder was waarschijnlijk dat Phils schoonmoeder graag herinnerd werd aan hun glorierijke leven als hoogste ingezetenen in Suriname en Phil niet.

Phil, die tot haar zesde op de afgelegen indigo-onderneming Ketandan in Centraal-Java had gewoond, daarna enkele jaren in het onbekende Nederland had doorgebracht en vervolgens vijf jaar in Zwitserland, stond open voor avontuur en had ingestemd met het plan van haar echtgenoot om een nieuwe start in Suriname te maken om zo Willem van Heerdt tot Eversbergs carrière te bespoedigen. Helaas zou het leven in Suriname een opvallende parallel vertonen met het leven van haar ouders en grootouders op Java: tegenslagen en eenzaamheid zouden elkaar afwisselen.

In Suriname werd Willem van Heerdt tot Eversberg door zijn vader, de gouverneur, gedwongen²⁰⁹ een verlaten achttiende-eeuwse koffieplantage te kopen en te exploiteren. Deze plantage, Mon Trésor, lag ingeklemd tussen de brede Suriname- en Commewijnerivier, enkele uren varen van Paramaribo verwijderd. De plantage was sinds 1830 op haar retour: telde Mon Trésor in dat jaar nog 123 slaven, bij de afschaffing van de slavernij in 1863 waren nog maar drieëndertig slaven over geweest.²¹⁰ Hoewel familieleden geld staken in de plantage om Phil en Willem te helpen, kon dat het tij niet keren. Tegenslagen in de vorm van gewasziektes volgden elkaar op. Iedereen die geld had geïnvesteerd in de plantage verloor het bedrag. Uiteindelijk werd Van Heerdt tot Eversberg benoemd tot adjudant van gouverneur-generaal Van der Wijck in Batavia en reisde hij met vrouw, kinderen en zijn

schoonmoeder Netje naar Indië. De hele Nederlandse imperial space was nu bereisd. Deze reis kon echter niet goedmaken dat Willem en Phil door hun avontuur in Suriname hun hele vermogen hadden verloren. In 1901 gingen ze terug naar Nederland, waar Willem in 1907 stierf.

Phil werd om haar leven in Suriname vooral door haar broer Gerard zeer beklaagd. Zij was echter niet het type voor zelfmedelijden en zelfbeklag. Zij werd gehard door de gebeurtenissen in haar eigen leven en door het moeilijke leven van haar oom Joan, tante Ann Amelia en moeder Netje. Krachtige vrouwen omringden haar. Haar moeder, die als kind zusjes en broertjes zag overlijden voordat ze een jaar waren, en die vervolgens vroeg wees en weduwe werd. En natuurlijk was daar haar schoonmoeder Emilie van Lansberge.

Emilie was in 1837 in Santa Fé de Bogota in Colombia geboren als de dochter van de Nederlandse consul-generaal in Venezuela, Reinhard F.C. van Lansberge, en de Colombiaanse Victoria M. Rodriguez y Escobar. Haar vader was later gouverneur van Suriname en Curaçao geworden. Bij recepties liet hij zijn dochter piano spelen. Tijdens een van die gelegenheden ontmoette ze de officier Van Heerdt tot Eversberg. Ze sprak geen woord Hollands, maar speelde volgens hem prachtig piano. Emilies broer Johan van Lansberge bracht het in 1875 tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Haar echtgenoot Van Heerdt tot Eversberg werd niet veel later, in 1880, gouverneur van Curaçao en in 1882 van Suriname. De herkomst van de familie Van Heerdt tot Eversberg, verbonden met de familie Quarles van Ufford, reflecteerde dan ook het hele Nederlandse koninkrijk en imperial space.

Emilie en Phil, allebei niet geboren en getogen in Nederland waarbij voor Emilie bovendien het Nederlands niet eens haar moedertaal was, waren beiden wel cultureel en politiek op Holland gericht. Zij droegen dan ook het Nederlandse koningshuis en, als moderne zelfbewuste vrouwen, de vrouwenbeweging een warm hart toe. Toen Wilhelmina in 1898 ingehuldigd werd als koningin en de vrouwenbeweging die gebeurtenis aangreep voor het organiseren van een tentoonstelling over vrouwenarbeid met een impliciet emancipatorisch karakter,²¹¹ ondersteunde Emilie van Heerdt tot Eversberg-van Lansberge het initiatief openlijk door zich te laten

benoemen tot ere-presidente. Bij het bijdragen aan de tentoonstelling greep zij terug op haar koloniale ervaring. Het is aannemelijk dat Emilie dit zag als haar burgerplicht. Zij was het verplicht aan haar adellijke stand en status als dochter en echtgenote van oud-gouverneurs van Suriname en Curaçao en zuster van een oud-gouverneur-generaal van Nederlands-Indië om haar steun te betuigen. Zij stond schilderijen en aquarellen in bruikleen af, waaronder enkele van de hand van haar schoondochter Phil. Ze gaven niet alleen bezoekers een inzicht in het leven en de staatkundige inrichting van de West, maar reflecteerden ook en passant haar, en daarmee ook Phils, leven. Phil was artistiek zeer ontwikkeld en schilderde: haar schoonmoeder bezat van haar hand enkele 'gezichten in West-Indië' en een schilderij dat 'Lady of the Night' heette.²¹² Voorts gaf Emilie in bruikleen een gezicht op het gouvernementshuis te Curaçao en een gezicht op dat van Paramaribo. Verder vervaardigde ze bloemen van brooddeeg, van paarlemoer en van was. Hoewel Phil slechts door middel van haar kunstwerken aanwezig was op de tentoonstelling, lijkt ze door de feministische beweging waaruit de tentoonstelling voortkwam, geïnspireerd geraakt te zijn. Zozeer zelfs dat zij zich na haar definitieve terugkeer in Nederland in 1901 zou gaan inzetten voor de vrouwenbeweging. Ze werd actief pleitbezorgster van het vrouwenkiesrecht en pacifisme, en profileerde zich bij allerlei verenigingen en bonden.²¹³

Terwijl haar moeder en oom zich niet expliciet lieten voorstaan op hun Indische achtergrond, deed Phil dat wel. Carolyn Steedman stelt dat in de loop van de negentiende en twintigste eeuw het idee postvatte dat de psychische identiteit van iemand gevormd werd door zijn of haar kindertijd.²¹⁴ Historica Elizabeth Buettner werkte dit uit voor het koloniale India. Zij meende dat voor velen India centraal kwam te staan in hun identiteit, vooral als gevolg van traumatische gebeurtenissen als het op jonge leeftijd weggerukt worden uit hun vertrouwde omgeving om onderwijs in Groot-Brittannië te volgen. Hierdoor keek men met weemoed terug op de eerste levensjaren in de kolonie.²¹⁵

Het leven in Nederlands-Indië had ook op Phil, die onder traumatische omstandigheden (de dood van haar vader) naar Holland kwam, een onuitwisbare invloed uitgeoefend op haar

manier van leven en opvattingen. Bovendien was rond 1890 de samenleving veel democratischer geworden en zocht de elite naar manieren om zich cultureel te distantiëren van de brede sociale middenlaag.²¹⁶ In Nederland identificeerde zij zich dan ook met de koloniën en gebruikte ze haar ervaringen in de Oost en de West om een publieke rol te spelen. Phils jongere broers Gerard en Noes deden dat ook. Dit werd niet alleen duidelijk uit de manier waarop Phil zich door haar schoonmoeder liet profileren op de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid van 1898, maar ook door een schilderij dat zij rond 1910 schilderde en dat bij haar broer Gerard aan de wand hing. (Zie afb. 1R)

Dit langwerpige schilderij toonde een tropische baai omzoomd door bergtoppen. In de baai lagen stoomschepen van de Stoomvaart Maatschappij 'Nederland' waarvan het Nederlandse rood-wit-blauw een achtersteven tooide. Midden op het schilderij zag men het kantoor van de Sabang Maatschappij.²¹⁷ Deze plek was van belang voor Nederlands-Indië in het algemeen en voor de broers van Phil in het bijzonder: in 1887 was de Indische regering tot de conclusie gekomen dat er een haven op het uiterste puntje in de Indische archipel moest komen om de zeeblokkade van Aceh tijdens de oorlog met dat gebied in stand te kunnen houden en de Engelse expansie-dreiging tegen te gaan. Sabang zou ook de bunkerhaven van kolengestookte schepen worden.

Een van de oprichters van het kolenstation Sabang was de latere president van de Nederlandsche Handel-Maatschappij C.J.K. van Aalst (1866-1939). Phils oudste broer Gerard was in 1891 naar Aceh gestuurd om te vechten in de daar voortdurende oorlog en had van 1893 tot 1896 opnieuw in Indië gediend. Daar had hij kennis gemaakt met Van Aalst. Dankzij deze Indische vriendschap werd Gerard terug in Nederland in 1901 benoemd tot directeur van de NV Zeehaven en Kolenstation Sabang. Zijn broer Noes, die in dienst van de marine zowel de Oost als de West had bereisd, zou hem later opvolgen als directeur. Voor hen leverden de Oost en de West contacten en ervaring op die zij in Nederland konden inzetten. Sabang, het stukje Indië waarmee iedereen die naar de Oost reisde als eerste kennismaaakte, was ook symbolisch de verbeelding van Indië: kinderen leerden dat de kolonie Nederlands-Indië zich van Sabang tot Merauke uitstrekte. Dát was Indië. Voor Phil was Sabang de verbeelding van het Indië van haar broers en het

hoogtepunt van hun carrières. Phil schonk het schilderij met een vergulde houten lijst dan ook aan haar broer Gerard. Doordat hij het schilderij een jaar voor zijn dood, in 1951, aan het Koninklijk Instituut voor de Tropen, het voormalige Koloniaal Instituut in Amsterdam, schonk, verbond hij voor het grote Nederlandse publiek officieel zijn naam en persoonlijkheid aan Indië.

Collecties als familiegeheugen

De leden van de tweede generatie Quarles van Ufford traden naar buiten met hun familievoorwerpen en lieten daarmee zien dat de koloniën onderdeel waren van hun identiteit. In 1898 was Phil de eerste van hen die 'thuis' in Holland ten behoeve van de toekomst publiekelijk naar haar Indische familiegeschiedenis verwees. De nog levende eerste generatie, Joan en Ann Amelia, had het koloniale element een jaar eerder bewust uit hun familiegeschiedenis genomen. Zij probeerden de Europeesheid van hun achtergrond te benadrukken, hoewel hun leven, hoe dan ook, onlosmakelijk verbonden bleef met Indië. Zij konden zich, of zij nu wilden of niet, er niet van losmaken: hun fortuin was er opgebouwd (en als sneeuw voor de zon in Nederland verdwenen) en hun jong overleden kinderen lagen er begraven. Ook de graven van Ann Amelia's in de jaren 1850 overleden ouders, William Dennison en Anthonia Th. Mooyaart, lagen daar. Hun graven maakten onlosmakelijk onderdeel uit van hun familiegeschiedenis en bleven die geschiedenis in herinnering roepen voor hen die dat wilden.

De nazaten wilden kennis nemen van die geschiedenis en wilden zich tot dat verleden verhouden. Zij vormden die plekken in Indië en de voorwerpen die ernaar verwezen om tot plekken van herinneringen van hun cultureel geheugen. Dat geheugen verwees naar het door hen beleefde verleden waarmee het identiteitsbesef van de familie Quarles en de samenhang als familie tot stand werden gebracht. De familiegeschiedenis werd herinnerd door 'pelgrimages' naar deze plaatsen, zoals dat gebeurde door Grace Mensinga-van Hecking Colenbrander die in 1897 Cirebon bezocht ter gelegenheid van het gouden huwelijksfeest van haar tante Ann Amelia en oom Joan.

Grace's moeder was Anthonia Th. Dennison. Zij was de zuster van Ann Amelia Dennison en op haar bruiloft met Hendrik Th.L. Hecking Colenbrander was Joan getuige geweest. Grace was

derhalve een kleindochter van William Dennison en Anthonia Mooyaart. In Cirebon bezocht Grace de Algemene Begraafplaats. Daar lagen, begraven naast elkaar, William, Anthonia en hun vier maanden oude dochter Agnes. Niet ver daarvandaan lagen het in 1849 doodgeboren kindje van Joan Quarles van Ufford en Ann Amelia Dennison en hun zoontje dat slechts zes maanden leefde. Grace legde er bloemen neer. Ook besloot ze het huis op de onderneming waar haar grootouders en haar oom en tante hadden gewoond te bezoeken. Het stond echter leeg. Er was niet veel veranderd in Cirebon, schreef ze haar tante Ann Amelia en oom Joan, alleen de Java-Stoomtram liep nu door de stad.²¹⁸ Het was de spoorlijn waar haar oom Joan en diens broer Henri zo naar uit hadden gekeken, maar die ze in hun Indische levens nooit verwezenlijkt hadden gezien. Zo herinnerde de tweede generatie de eerste aan hun Indische vorming: 'Just fancy I am now here at Cheribon,' schreef Grace, 'The old *regent* (...) of Soera Adiningrat (...) spoke of olden times and (...) knew you all.'²¹⁹ De derde generatie (re)construeerde bewust dat Indische verleden ten behoeve van de familie-identiteit: de kleinzoon van Henri en Netje, Hendrik (1901-1994), typte de liefdesbrieven en andere brieven van zijn grootouders over, schreef een biografie van hun levens en dat van zijn tante Philippine en vervaardigde familiegenealogieën om de adellijke herkomst en status van de familie te onderstrepen in een tijd van sterk veranderende maatschappelijke verhoudingen.²²⁰

De Japanse prent van Shuntei en het Balinese Kamasan-schilderij die Willem rond 1845 van Henri had gekregen, kwamen na Willems dood in maart 1902 in het bezit van zijn oudste neef en petekind, Joans zoon, Jakob Karel Willem jr. (1854-1933). De voorwerpen werden toegevoegd aan de maquette van Sindang Laut die Joan zijn zoon had nagelaten. Toen ook Jakob Karel Willem jr. in oktober 1933 overleed, erfde zijn oudste zoon Otto Jan de voorwerpen. Door de voorwerpen die van generatie op generatie overgingen, werd een brug geslagen naar het verleden:²²¹ het midden negentiende-eeuwse verleden van de planter van Sindang Laut en diens broer die marineofficier was. Het waren belangrijke familievoorwerpen, objecten die karakteristiek waren voor de geschiedenis van de familie: niet voor niets gingen ze over van vader op oudste zoon, zoals bij de adel dikwijls gebruikelijk is.

Tussen de talloze papieren en boeken van zijn vader stuitte Otto bij het opruimen van de boedel op de verstofte maquette van de administrateurswoning van Sindang Laut. Het glas van het model was van ouderdom gebroken. Otto hield een weergave van het huis waarin zijn vader bijna tachtig jaar eerder, in 1854, was geboren, in handen. Toch vond Otto het beter de maquette aan de nog bestaande suikerfabriek in Centraal-Java te schenken. Daar zou deze beter op zijn plaats zijn en de stichtingsgeschiedenis van de familie Dennison-Quarles van Ufford in herinnering roepen. Kort na het overlijden van zijn vader stuurde hij het model naar de onderneming. De administrateur van Sindang Laut meende echter dat het zijn plicht was de maquette aan het Koloniaal Instituut te schenken, zodat Nederlandse bezoekers aan het Amsterdamse instituut zich een beeld zouden kunnen vormen van een administrateurswoning van een suikerfabriek aan het begin van de negentiende eeuw. Helaas zou de maquette tijdens het transport onherstelbaar beschadigen. De beschadigingen waren zo ernstig dat de maquette twee jaar na aankomst in het Koloniaal Instituut vernietigd werd.²²²

Otto hield de andere voorwerpen, die waarschijnlijk van Willem afkomstig waren, vermoedelijk tot het eind van zijn leven in zijn bezit. Pas in 1957, een klein jaar voor zijn dood, bood hij ze te koop aan aan het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden waarna de Japanse prent en het Balinese schilderij samengevoegd werden met de andere voorwerpen van Willem, zoals de mooie toverhoorn. Ook Phils zoon, J.H.A.W. van Heerdt tot Eversberg (1888-1966), had in diezelfde periode (in 1950) enkele schilderijtjes met afbeeldingen van Suriname van de hand van de kunstenaar Springer (1817-1891) en twee schilderijen die het paleis van de gouverneur-generaal in Buitenzorg toonden aan het Koloniaal Instituut geschenken. De schilderijtjes kwamen uit het bezit van de families Van Heerdt tot Eversberg en Van Lansberge. Al deze objecten waren toen meer dan honderd jaar in de familie gebleven. Het kan zijn dat zij op dat moment, door het verstrijken van de tijd, hun betekenis verloren hadden als familievoorwerpen waaraan herinneringen kleefden. Verdwenen uit het familiegeheugen, maar erkend als cultuurhistorisch of etnografisch waardevol object werden ze gemusealiseerd en voorzien van een nieuwe, sterk veranderde betekenis. De objecten fungeerden nu niet in een

familiegeschiedenis, maar in een geschiedenis van lokale volkeren uit de Nederlands-Indische archipel en de algemene koloniale geschiedenis. Tegelijkertijd gaven de objecten nog steeds betekenis aan de familie. Ze fungeerden weliswaar niet meer als familievoorwerpen, maar gaven, in hun gemusealiseerde fase, de familie nog steeds identiteit als de schenkers van de voorwerpen. Ook het feit dat hun geobjectiveerd cultureel familiekapitaal nu symbolisch kapitaal was geworden, gaf de familie status en aanzien. De directe verbinding tussen de herinnering en de identiteit van de familie was echter, door de tijd, vervaagd.²²³

De symbolische, prestigieuze betekenis van de familievoorwerpen in musea werd versterkt doordat de familie Quarles van Ufford in 1971 haar schriftelijke archief aan de Nederlandse overheid schonk.²²⁴ Zo kon het grote publiek kennismaken van het culturele, sociale en economische kapitaal van de familie. Tegelijkertijd richtte de familie in 1960 een familiestichting op.²²⁵ Die stichting had tot doel de familiebanden aan te halen en, net als rond 1900, de genealogieën uit te pluizen: het was, kortom, kennelijk noodzakelijk geregeld de status en het prestige van de familie te herbevestigen door haar kapitaal in het publiek domein kenbaar te maken.

Als het zo is dat een schenking aan het museum voor deze familie betekende dat de familievoorwerpen hun zeggingskracht, hun emotionele kracht, als familiestukken hadden verloren, dan verloren de allerlaatste familievoorwerpen uit Indië in de jaren zeventig hun directe band met het persoonlijke verleden van de familie. Philippine Quarles van Ufford jr. (1905-1983), kleindochter van Henri en dochter van Noes, had vermoedelijk via haar vader haar grootvaders textiel uit Bali, Papua Nieuw-Guinea en de Bataklanden geërfd. In 1971 besloot zij de aan het eind van de jaren 1840 verzamelde doeken aan het Rijksmuseum voor Volkenkunde (nu Museum Volkenkunde) in Leiden te schenken. De doeken waren toen ruim 120 jaar oud. Realiseerde Philippine zich dat zij de laatste was uit de voormalige koloniale elite voor wie de doeken een emotionele betekenis hadden? Nederlands-Indië was allang Indonesië geworden, de koloniën waren verdwenen: niemand meer in de familie relateerde zijn eigen leven aan dat van Phils grootvader. Door de voorwerpen te schenken aan een publieke instelling als het Nederlandse nationale volkenkundige museum in

Leiden (en waar ook de overige voorwerpen uit de koloniën van de familie lagen) benadrukte zij de daden van de familie voor het vaderland door hun werk in de kolonie.

De Indische voorwerpen in deze familie, waaronder zeer zeldzame etnografica, waren vooral souvenirs, familievoorwerpen met een specifiek verleden. Ze vormden als zodanig samen met de andere voorwerpen het culturele geheugen van de familie: de familiechroniek. Dit familieverleden vormde de identiteit van de familie. Als familievoorwerpen waren zij meer dan 120 jaar betekenisvol; als oorspronkelijke objecten met een eigen geschiedenis – voortgekomen uit het bezit van Balinese families, uit de creatieve geest en spirituele erfenis van Sumatraanse handwerklui en veelal veroverd in koloniale oorlogen – waren ze juist van hun betekenis ontdaan. Het verzamelen en de rol van de objecten brachten de netwerken en verwevenheid van de Nederlandse en Britse koloniën (Ceylon) en het moederland binnen de familie duidelijk aan het licht. Ze toonden aan hoe de familie het als haar taak zag de band tussen kolonie en het moederland vorm te geven en daarin een lichtend voorbeeld te zijn. Ze waren dit verplicht aan hun stand; tenslotte, 'noblesse oblige'. Niet alleen Phil, maar alle kinderen van Netje en Henri, Joan en Ann Amelia keken verder dan Nederland: het was duidelijk dat Nederland alleen te klein voor hen was en dat zij vonden dat zij in dat opzicht een nationale taak te vervullen hadden die Nederland groter maakte.

De familie Quarles van Ufford verbond zich letterlijk en figuurlijk aan West- en Oost-Indië: ze zetten er ondernemingen op en trouwden met vooraanstaande, machtige families uit de koloniën. Dit waren families die weliswaar op Nederland waren georiënteerd, maar waar ze niet per se geboren hoefden te zijn. De familie Quarles had al aan het begin van de negentiende eeuw een transnationale identiteit opgebouwd die het voor hen mogelijk maakte overal te kunnen functioneren. De objecten weerspiegelden deze identiteit en bevestigden die als familievoorwerpen die van generatie op generatie werden overgedragen. Toen de koloniën verdwenen waren, het koloniale verleden niet verder aangevuld kon worden (hoewel familieleden van de huidige generatie zich wel bezighouden met ontwikkelingssamenwerking en buitenlands beleid) en de directe emoties vervaagden, verloren de objecten hun status als exclusief familievoorwerp en werden zij museumobjecten.

De uit elkaar gerukte materiële en geschreven collecties in verschillende publieke instellingen vormen tegenwoordig de familiechroniek van de familie Quarles van Ufford in het publieke domein. De goede verstaander kan hieruit, door het samenvoegen van de verschillende collecties, de koloniale geschiedenis van de familie destilleren. Voor de meesten echter zijn het nu etnografische of cultuurhistorische bronnen waarbij de contexten waarin de voorwerpen toegeëigend werden en een voor de familie Quarles specifieke betekenis kregen, verdwenen zijn.

Hoofdstuk 2

1870 – Adel dankzij de imperial space

Drie generaties Loudon, 1811-1933

Achtergrond van de familie Loudon-Valck

Manshoog, ten voeten uit, was hij in de hoogste functie van Nederlands-Indië geportretteerd: gouverneur-generaal van Nederlands-Indië van 1872 tot 1875, James Loudon (1824-1900). Geschilderd door de op dat moment nog jonge Nederlandse kunstenaar Andries van den Berg (1852-1944),¹ stond Loudon er trots en zelfverzekerd bij. (Zie afb. 2X) Dit beeld wordt bevestigd door het archief van de familie Loudon, voornamelijk samengebracht door James en geconcentreerd rond zijn persoonlijkheid. Alles in het archief was erop gericht James zo goed mogelijk voor het voetlicht te brengen. De historische betekenis van hem en zijn familie is inderdaad sterk verbonden met Nederlands-Indië, waar rond 1870 drie broers Loudon de top van het maatschappelijk aanzien hadden bereikt: John begon in 1867 te rentenieren na een succesvolle carrière als koloniaal ondernemer, een jaar later overleed Alexander jr. als vice-president van de Raad van Indië en James werd in 1872 gouverneur-generaal. James domineert met het hoogst haalbare koloniale ambt deze familiegeschiedenis. Een geschiedenis die begint bij een in datzelfde archief gekoesterde schat.

Deze schat is zorgvuldig opgeborgen in een kleine enveloppe die weer, tezamen met brieven, is gewikkeld in bruin pakpapier. Daarop staat in zwierig, negentiende-eeuws schoonschrift: ‘souvenir’s d’oncle John’.² (Zie afb. 2A) Het opschrift is van Eugénie Loudon, de dochter van James, die als een kloek op haar eieren het familiearchief van haar geliefde vader beheerde.³ John was haar oom, de broer van haar vader James. De schat is een gehaakt mosgroen-crèmekleurig beursje, zo’n ouderwetse portemonnee, verfraaid met aan weerskanten opengewerkte, koperkleurige balletjes waaraan lusjes vol kraaltjes hangen.

Aan afzonderlijke archiefstukken kun je informatie ontleen, maar archieven zijn ook op zichzelf staande entiteiten die als bronnen gebruikt kunnen worden. Archieven, en met name

familiearchieven, zijn doelbewust gecreëerd, er heeft selectie plaatsgevonden van wat er wel en wat er vooral niet in opgenomen moest worden. Archieven zijn derhalve geen neutraal bewijsmateriaal van het verleden, zoals ook in de inleiding is betoogd.⁴ Samen met objecten die de documenten aanvullen vormen ze de ‘familiekroniek’.⁵ Collecties in welke zin dan ook spelen op deze manier een doorslaggevende rol in herinneren en identiteit.

Bij het familiearchief Loudon, samengesteld door James en zijn kinderen, geldt dit zeker. Het archief toont hoeveel waarde er aan afkomst en achtergrond van de familie werd gehecht, hoezeer James Loudon, de gouverneur-generaal, zichzelf als middelpunt van de Nederlandse tak zag en in welke geografische ruimte, de al aangehaald imperial space, en in welke netwerken de familie zich bewoog. Het archief toont voorts aan welke gebeurtenissen bepalend waren voor het identiteitsbesef van verschillende familieleden en hoe die identiteit in voorwerpen vertaald werd en in stand gehouden. Het geeft voorts inzicht in de manier waarop die collecties brieven, foto’s en objecten van de familie Loudon de imperial space zelf weer mede konden vormgeven. Eenmaal losgerukt uit de privésfeer en geplaatst in een museale context, legden de objecten een relatie tussen de familie en het publiek, en tussen de culturen waaruit zij afkomstig waren en het publiek. Zo versterkten de objecten de imperial space waarin zij tot stand waren gekomen en nog steeds fungeerden.

Voor de 21-eeuwse beschouwer is de waarde van het kleine beursje ogenschijnlijk miniem. Met de beste wil van de wereld kan niemand hier een historische of kunstzinnige waarde in onderkennen. De kracht van deze schat ligt dan ook in het verhaal, de herinneringen die het object oproep bij de familie. Herinneringen, gematerialiseerd in objecten, waren bepalend voor het cultureel geheugen en het identiteitsbesef van de familie. Het informeerde hen en nu ons over de afkomst, achtergrond en aspiraties van de familie.

Het portemonneetje was op 21 mei 1837 in Yogyakarta door grootmoeder Johanna H. Valck-Beijlon (1773-1844) geschonken aan haar kleinzoon John (1821-1895). John werd zestien en waarschijnlijk vond Johanna dat het tijd werd dat de jongvolwassene zelf met geld leerde omgaan. ‘Deze beurs heeft

grootmama Valck zelf gehaakt,’ staat er zorgvuldig geschreven op het enveloppe waarin het beursje opgevouwen zat. Europese goederen waren zeker in die tijd buiten Batavia zeldzaam en de waarde van iets dat zelfgemaakt was, waarbij de maker rekening had gehouden met het karakter en de wensen van de persoon waarvoor het gemaakt werd, was groot. Zo groot dat John het beursje waarschijnlijk niet veel gebruikt heeft; zelfs na 173 jaar ziet het er, ondanks de wat verbleekte kleuren, haast ongebruikt uit.

De emotionele betekenis van de maakster, ‘grootmama’ Valck, kan alleen begrepen worden als we de relatie van de familie Loudon met de familie Valck weten. Johanna Valck-Beijlon was samen met haar echtgenoot Jan Arend Valck, opperkoopman en advocaat bij de VOC, eind 1804 met hun drie kleine kinderen vanuit Kampen naar Indië vertrokken. Nog geen anderhalf jaar na aankomst overleed Jan Arend in hun woonplaats Semarang en was Johanna op haar 36ste weduwe. Haar oudste zoon Frans (1799-1842) ging al op zijn dertiende in de Indische ambtenarij werken. Later zou hij de jongste resident ooit worden.⁶ In 1814 kwam Frans als vijftienjarige jongen te werken onder de tien jaar oudere Schotse Alexander Loudon (1789-1839) als ‘collector of customs’ onder het Engelse tussenbewind in Semarang.⁷ Via deze Alexander raakten de beide families verknoot.

Alexander Loudons vader was een Schotse welgestelde grootgrondbezitter die volgens Angelsaksisch recht niet al zijn zonen landgoederen kon laten erven. Alexander was, bij gebrek aan grondbezit, bij de marine gegaan. Hij reisde naar China en kwam uiteindelijk, net zoals William Dennison in het vorige hoofdstuk, in 1811 met Raffles op Java terecht.⁸ Daar doorliep hij een ambtelijke carrière waarbij hij op zijn 21ste benoemd werd tot resident van Banjuwangi. Dankzij de jonge Frans Valck ontmoette Alexander als waarnemend resident van Semarang diens zusje Susanna (Santje) Gasperdina Valck (1801-1828). Op 10 april 1815 traden zij in Semarang in het huwelijk: Alexander was 26, Santje trouwde op haar veertiende verjaardag. Dergelijk leeftijdsverschil, met daarbij een heel jonge bruid, was in Indië vooral tot het midden van de negentiende eeuw heel gewoon. We zagen het reeds bij Netje Scheltema en Henri Quarles van Ufford.

Loudon, Quarles en Dennison waren allen in Europa geboren en in dienst van nieuwe regeringen naar Java gekomen om die kolonie op Java vorm te gaan geven. Ze deden dit zij aan zij met families die al sinds de Compagniestijd daar de touwtjes in handen hadden. Het was als nieuweling dus zaak zo snel mogelijk mensen aan je te binden om invloed te kunnen uitoefenen. Alexander verkeerde dankzij de juiste Nederlandse en Engelse vrienden al snel in de hoogste kringen van de Indische samenleving en kon zo de basis voor de toekomst van zijn kinderen leggen. Hij bekleedde hoge functies en onderhield een uitgebreid Indisch netwerk van hooggeplaatste Europeanen. Zo zat een goede vriend van Alexander Loudon, de Brit Hugh Hope, in 1815 samen met onder meer Willem Jacob Cranssen, die sinds 1780 in Indië verbleef, in de Raad van Indië.⁹ Voorts rekende Loudon onder zijn vrienden het lid van de Raad van Indië Joost Carel Romswinkel (1772-1846),¹⁰ mr. Adriaan de Nijs (1791-1826), een overtuigd Patriot die in 1812 totaal verarmd de wijk had genomen naar Indië, Jan Michiel van Beusechem (1775-1847), waarnemend president van de Raad van Justitie in Batavia, en Jean Chrétien Baud (1789-1859), ver familielid, die in 1811 als tweede commies bij de Engelse gouvernementssecretaris naar Batavia was gekomen.¹¹ Alexander Loudon was zelfs bevriend met G.A.G.Ph. van der Capellen (1778-1848), de eerste gouverneur-generaal na het vertrek van de Engelsen uit Java¹² en met gouverneur-generaal Dominique J. de Eerens (1781-1840) die van 1834 tot 1840 het hoogste ambt van Indië bekleedde.¹³ Zijn vrienden- en kennissengroep bestond uit een mix van leden uit de oude VOC-elite, mensen die tijdens het Bataafs regime naar Java waren gekomen en zich door huwelijken in de oude elite hadden gevoegd, en de vooraanstaande Engelsen met wie Raffles zich had omringd.

Het was – en in voorgaande hoofdstukken is het al eens gezegd – een kleine wereld, de koloniale Indische wereld aan het begin van de negentiende eeuw. We zagen reeds dat J.C. Baud en Loudon verre familie waren. Dat was meer dan slechts een aantekening in de marge. Tekenend voor de complexiteit van familiebanden, maar ook voor het belang dat daaraan gehecht werd, is het verhaal van het testament van Jacoba Maria Lodisio dat ik aantrof in het archief van de familie Loudon.¹⁴ (Zie afb. 2B) Omdat het testament doelbewust is opgenomen in het familiearchief (en er

vervolgens nooit meer uit verwijderd is), moet door de familie een aanzienlijke importantie aan Jacoba Lodisio's erfenis zijn gehecht. Ogenschijnlijk heeft Jacoba Lodisio niets te maken met de familie Loudon, maar na enig historisch speurwerk ziet men de verbanden opduiken en het belang van familierelaties in de kolonie steeds duidelijker worden. Om die verwevenheid van families te illustreren zal ik deze casus kort uitwerken.

Jacobica Lodisio was omstreeks 1769 hoogstwaarschijnlijk in Batavia geboren als dochter van de zeer vermogende VOC-opperkoopman Jacob Lodisio¹⁵ en zijn vrouw Adriana Magna Franchimont. Na de dood van haar vader in 1775 bleef Jacoba, samen met haar slavin, in goeden doen achter.¹⁶ In 1780 groeide het fortuin van Jacoba verder aan, toen bleek dat zij en haar zusters Anna Catharina en Adriana Geertruida door afstamming in vrouwelijke lijn de enig overgebleven erfgenamen waren van Casparus de Jong, de voormalig Compagniescommandeur van de Indiase Malabarkust. Deze man was door de handel in de Oost uitzonderlijk rijk geworden en liet zijn nazaten baden in weelde.¹⁷

De zusjes Lodisio waren dan ook in Indië, waar de familie reeds drie generaties verbleef, en later in Nederland, waar waarschijnlijk Adriana Geertruida naartoe is gegaan, gewilde huwelijkskandidaten. Adriana trouwde de Pruisische Wendelin von Bilfinger en Jacoba trouwde in Batavia met Pieter Gerhardus van Overstraten.¹⁸ Hij was een in Nederland geboren burgemeesterszoon en de aangewezen opvolger van gouverneur-generaal Alting (r.1780-1796). Helaas veroverden de Engelsen in 1801 Ternate, hetgeen het einde betekende voor zijn aspiraties als gouverneur-generaal. De gebeurtenis tastte ook zijn fragiele gezondheid aan: nog in datzelfde jaar overleed hij in Batavia.¹⁹ Jacoba, die op de reputatie en rijkdom van haar eigen familie en die van haar overleden echtgenoot kon rekenen, hertrouwde in 1805 met de latere gouverneur-generaal Albert H. Wiese.

Wiese had eveneens zijn partner verloren: zijn in Indë geboren vrouw Christina Marci was in 1805 overleden. Christina had Albert, die net als de meeste andere blanke mannen in Indië in Europa was geboren, door haar grote Indische netwerk en aanzienlijke fortuin (dat ook was vererfd via de vrouwelijke lijn) de mogelijkheden gegeven carrière te maken. Zo was Christina's

halfzusje Catharina W. van Stockum getrouwd met Joost Carel Romswinkel. Verbazingwekkend is het dus niet dat Albert Wiese en Romswinkel zowel professioneel als bestuurlijk, maar ook privé als familieleden veel met elkaar te maken kregen. Hun dochter Christina Wiese trouwde met Rijck van Prehn, eveneens een goede vriend van Alexander Loudon en een hoge koloniale ambtenaar. Na Albert Wieses ambtstermijn in Indië gingen hij en Jacoba Lodisio rentenieren in Utrecht. Daar maakten zij dit testament op.

In het testament liet Jacoba haar nichtje, de dochter van haar inmiddels overleden zus Adriana, vijfduizend gulden na, hetgeen een enorm bedrag was in die tijd. Haar andere nichtje Luise, eveneens een dochter van Adriana en Wendelin von Bilfinger, was een goede vriendin van Santje Loudon-Valck, de echtgenote van Alexander Loudon. Luise zou in 1807 in Batavia trouwen met Hendrik Merkus de Kock (1779-1845), de grootvader van Louise de Stuers (1835-1915) die weer zou trouwen met James Loudon, de kleinzoon van Santje.

Tot zover de uitwerking van deze casus: het zal de lezer ongetwijfeld duizelen van de namen en ingewikkelde familiebanden. Voor de moderne beschouwer zullen het ook irrelevant verre familierelaties zijn, maar dat waren het in de negentiende eeuw en zeker in Indië, waar familie toch al schaars was, zeker niet. Dat bijvoorbeeld Joost Romswinkel samen met Albert Wiese in 1797 financieel garant wilde staan voor de weduwe Maria M. Wiese, het zusje van Albert (en dus voor hem het zusje van de echtgenoot van de halfzus van zijn vrouw), getuigt hiervan.²⁰ Ook het gegeven dat het testament van Jacoba Lodisio bewaard werd door de familie Loudon – wellicht via Luise von Bilfinger, Santjes goede vriendin en Louise Loudon-de Stuers' grootmoeder – is een aanwijzing hiervoor. Zo begrijpen we ook de latere sterke verbondenheid van Alexander Loudon met de grote landhuurder Rijck van Prehn en zijn vrouw Christina Wiese.²¹

Laten we terugkeren naar Alexander Loudon die in 1816, na de Engelse teruggave van de kolonie aan Nederland, het aanbod kreeg van gouverneur-generaal Van der Capellen om in ambtelijke dienst te blijven. Alexander, net vader geworden van zijn zoon Hugh Hope (vernoemd naar zijn goede vriend Hugh Hope, Raad van Indië), bedankte hier echter voor. Hij vertrok in 1817 met Santje, zijn kind

en Santjes moeder, de weduwe Johanna, naar Santjes en Johanna's thuisland, Nederland. Waarom hij er niet voor koos terug te keren naar Groot-Brittannië is onduidelijk. In Holland werden nog meer kinderen geboren: John Francis in 1821, Alexander jr. (Alex) in 1822 en James in 1824. Klaarblijkelijk had Alexander sr. al wat ondernemingen en zaken opgezet in Nederlands-Indië, want hij liet zich in Nederland in september 1824 tot Nederlander naturaliseren – volgens de herinneringen van zoon James om zijn ondernemingen in Indië veilig te stellen.²²

De familie Loudon bezit nog steeds een schilderij waarop is afgebeeld hoe grootmoeder Johanna Valck-Beijlon zittend haar kleinzoon John, een blonde krullenkop, plaatjes laat kijken in een natuurboek terwijl de oudste, Hugh, haar benadert met een brief in de hand. Johanna kijkt hem liefdevol aan.²³ Het schilderij herinnert generaties Loudon aan hun geschiedenis en voorouders en bindt hen met een gedeeld verleden samen. Op het moment dat het schilderij werd vervaardigd waren Santje en Alexander met alleen Alex alweer teruggekeerd naar Java. Daar beproefde Alexander, net als William Dennison, zijn geluk als planter. De overige kleine kinderen (de oudste was pas negen) bleven bij grootmama Valck in Utrecht. De centrale plaats die grootmoeder Valck toen al innam in het gezin, vanwege de afstand tussen de ouders en hun kinderen, is op het schilderij prachtig vereeuwigd. Wellicht verbeeldde de brief in de hand van de jonge Hugh de relatie met zijn ouders en broertje in Indië.

In Indië werd ondertussen het familienetwerk verder uitgebreid. In 1822 was in Batavia Frans Valck met Auguste C.E.H. Schenck getrouwd. Auguste was de dochter van Willem Schenck en Augusta P.W. Frensdorff uit het Duitse Dillenburg. Haar ouders hadden daar in de entourage van de gevluchte Nederlandse stadhouder Willem V verkeerd. Schenck had het in Indië vervolgens gebracht tot generaal-majoor bij de infanterie van het Indische leger. Valck verbond zich dus met een invloedrijke familie in zowel Nederland als Indië. Voor Alexander Loudon sr. waren Britse netwerken nog steeds van grote importantie. Onder het Engelse tussenbestuur hadden, ingegeven door de grote behoefte aan geld van de koloniale staat, grote verkopen van land plaatsgevonden. In 1813 werd het reusachtige landgoed de Pamanukan- en Tjiasemlanden, dat ingeklemd lag tussen Cheribon en de Preanger,²⁴

verkocht aan twee Engelsen. Zij heetten James Shrapnell (?-1815) en Philip Skelton (1779-1821) en zij waren gelieerd geweest aan de onderneming van Charles Forbes in Bombay.²⁵ Indië mocht in 1816 dan wel terug in Nederlandse handen zijn, de Britten bleven hun eigen netwerk vormen, waarbij bijvoorbeeld het Bataviaasch Genootschap een knooppunt met andere netwerken vormde. Skelton was dan ook lid van dit genootschap. De eigenaars van het land en de administrateurs die Skelton benoemde waren met name Britten: Alexander Loudon was één van hen.²⁶ Voor Alexander was het administrateurschap aanvankelijk een zeer voordelige positie. Zijn zwager Frans Valck was van 1823 tot 1826 resident in Krawang en dus degene met wie Alexander continu moest onderhandelen over Javaanse herendiensten en ander regelingen waardoor de landen goed zouden kunnen renderen. De *goodwill* die er bestond door de vriendschappelijke en familiale relatie tussen die twee zal veel bespreekbaar en mogelijk gemaakt hebben.²⁷

Op Tenger Agung, het landhuis van de landen, beviel Santje Loudon-Valck in 1827 van haar zesde zoon: William Beijlon. Nog geen jaar later overleed ze, pas 28 jaar oud en moeder van zes jongens en één jong overleden meisje – al had ze het grootste deel van haar kinderen niet om zich heen. Na de dood van zijn vrouw werd Alexander Loudon door zijn vriend J.C. Baud ertoe overgehaald naar Nederland af te reizen. De gezondheid van zijn schoonmoeder in Nederland, die voor drie van zijn kinderen zorgde, liet te wensen over en deze zoontjes zouden vaderlijk gezag nodig hebben.²⁸ Alexander nam ontslag als administrateur van de Pamanukan- en Tjiasemlanden en kwam naar Nederland om zijn drie kinderen en de twee zonen van zijn uit Indië verbannen vriend Rijck van Prehn op te halen. Met een bekwame onderwijzer, hun trouwe Schotse kinderjuffrouw Jane Fyfe, grootmoeder Valck, Henry en Willem van Prehn en alle jongens Loudon zeilde Alexander aan het eind van 1831 met de ‘Helena Christina’ van Rotterdam weer terug naar Java. James, Hugh en John zullen aan de rokken van ‘grootmama’ Valck hebben gehangen. Zij was de enige stabiele factor in hun nog korte, maar woelige leven. Vader Alexander was hun relatief onbekend; hun grootmoeder was, aldus James, ‘in waarheid onze tweede moeder’.²⁹

Hoe cruciaal netwerken van familie en vrienden in het Indische leven konden zijn, zien we op het moment dat Alexander

en de zijnen in april 1832 in Batavia arriveerden. Een deel van het gezelschap werd ondergebracht bij generaal Schenck, Frans Valcks schoonvader. De rest logeerde bij de familie De Nijs waarmee Alexander bevriend was. Alexander probeerde zijn jonge protegés Van Prehn op kantoor bij Frans Valck te plaatsen: ‘Henry will likely be employed in Valcks office, I shall introduce him to the governor [Valck, CD] on Saturday,’³⁰ schreef Alexander kort na aankomst in Batavia geruststellend aan vader Rijck van Prehn in Zwolle. Net als Henry van Prehn werden de jongens Loudon via Semarang naar oom Frans Valck in Yogyakarta gestuurd. Valck was inmiddels bevorderd tot resident aldaar en had ruimte genoeg voor zijn neefjes.

De oudste zoon Hugh belandde op het in 1832 geopende Instituut voor de Javaansche Taal in Solo, tegelijk met Johannes Albertus Wilkens, met wie we in een later hoofdstuk kennis zullen maken.³¹ De plaatsing van zijn zoon Hugh op het instituut geeft aan dat vader Alexander niet van plan was zijn kinderen voor hun opvoeding terug naar Europa te sturen. Dat was een opmerkelijke beslissing voor iemand die, net als zoveel andere Britten, de zowel qua uiterlijk (mensen van gemengd bloed) als qua gewoontes weinig Europese samenleving van het begin van de negentiende eeuw op Java maar moeilijk kon verdragen.³² ‘[I find the] perspiration from the numerous half-cast and black hides insufferable,’³³ klaagde Alexander Loudon bijvoorbeeld in 1832 naar aanleiding van een feestje. Door zijn zoon in Indië op te laten leiden tot Indisch ambtenaar was de kans groot dat Hugh in Indië zou blijven, Indische gewoontes zou aannemen en een relatie met een in Indië geboren vrouw van gemengde afkomst zou aangaan (hetgeen ook gebeurde³⁴). Dit waren aspecten die Alexander niet kon waarderen, maar die er niet toe leidden dat Hugh terug naar Holland werd gezonden. Hugh en zijn broers hadden in tegenstelling tot hun vader minder moeite met dergelijke aspecten. Deze specifiek Engels-koloniale geestelijke bagage was dus binnen een generatie verdwenen. Het is overigens niet onwaarschijnlijk dat Frans Valck invloed op zijn zwager heeft uitgeoefend om Hugh naar het Instituut te sturen.

‘Oom’ Frans Valck had, door zijn nauwe band met Hugh, John en James,³⁵ veel invloed op zijn neefjes en vormde mede hun karakter.

Om die invloed te kunnen duiden is het noodzakelijk dat we een paar jaar teruggaan in de tijd, namelijk naar het begin van de Java-oorlog (1825-1830).

Uit James' memoires blijkt namelijk dat hij onder de indruk was van Valcks verrichtingen in die oorlog, waarvoor Valck was onderscheiden met de medailles van de Militaire Willems-Orde en de Nederlandse Leeuw. In zijn tekst roemt James de moed en het beleid van zijn oom.³⁶ Die prominente rol in de Java-oorlog had Valck vooral kunnen spelen door zijn grote culturele kennis van het land, de taal en gewoontes. Voor Valck was dit een essentieel onderdeel van zijn dagelijks functioneren en eigen identiteit. Opgegroeid in Semarang sprak hij vloeiend Javaans. Hij had belangstelling voor de Javaanse geschiedenis en literatuur. Zo werd het hem toegestaan een handgeschreven kopie te maken van de *Babad Kartasura*, waarin een deel van de geschiedenis van Java beschreven is en waarvan het handschrift door de Paku Alam, de vorst die sinds 1813 onder de sultan in Yogyakarta stond, werd bewaard.³⁷ Niet alleen met het hof van de Paku Alam onderhield Valck goede betrekkingen. Aan het hof van de sultan van Yogya scheen hij een minnares te hebben gehad, die de favoriete onofficiële vrouw van de sultan was geweest.³⁸ Door zijn belangstelling en betrekkingen met de vorstenhoven werd hij door de Javaanse aristocratie als een volwaardige gesprekspartner beschouwd en kon hij veel macht uitoefenen aan de Centraal-Javaanse hoven.³⁹ Het verhaal gaat dat hij met zijn seksuele escapades de woede had gewekt van *pangeran* (prins) Diponegoro van Yogyakarta en andere Javaanse edellieden, waardoor hij een van de oorzaken was van het uitbreken van de Java-oorlog.⁴⁰ In 1826 werd Valck naar het op dat moment chaotische Centraal-Java overgeplaatst. Als resident van de gebieden Pasuruan en Kedu kwam hij niet alleen in aanraking met de erfenis van de grote antieke Javaanse cultuur – alleen al voor zijn residentiehuis in Magelang (Kedu) stond een antiek hindoe-Javaans beeld van Brahma met vier aangezichten –, maar werd Valck ook geconfronteerd met sociale onrust en openlijke oorlogvoering.

‘De overwinnaars schrijven de oorlog’: dit gezegde is niet alleen maar een cliché. De Java-oorlog werd in Nederland verteld vanuit het perspectief van de Nederlanders. De tegenstanders bleven in de schaduw en werden tot bijzaak gereduceerd om de nederlagen

en het falen van de Nederlanders tijdens de oorlog te verdoezelen. De door Valck en anderen verzamelde voorwerpen tijdens deze oorlog bekrachtigden en legitimeerden deze versie van de geschiedenis. Tegelijkertijd zijn het juist ook deze objecten die dit verhaal later konden ontkrachten en van nuances voorzien. Voorwerpen zijn dan ook ambigu: in verschillende handen kunnen ze naar verschillende betekenissen verwijzen.

Het verhaal van de Java-oorlog vanuit het Europese perspectief begon in mei 1823, toen gouverneur-generaal Van der Capellen (r.1816-1822) maatregelen afkondigde tegen misstanden bij de verpachting van landbouwgrond. Van der Capellen wilde de pacht van land door Europeanen of Chinezen in de Vorstenlanden voortaan verbieden. Dit zou betekenen dat de Javaanse edellieden weliswaar minder Europese en Chinese invloeden in hun omgeving zouden hoeven dulden, maar ook dat zij inkomsten mis zouden lopen en, erger nog, dat ze verplicht werden de voormalige landhuurders te compenseren.⁴¹ In combinatie met de aanhoudende droogte en het uitbreken van een cholera-epidemie leidde dit tot grote onrust onder de lokale bevolking. Het was Diponegoro die deze onvrede kanaliseerde en er een religieuze, anti-Nederlandse betekenis aan gaf. Door zich uit te geven voor de ware islamitische verlosser die Java terug zou brengen naar een tijd van welvaart en orde zoals die had bestaan voor de komst van de Nederlanders, begon hij leiding te geven aan het verzet. In mei 1825 kwam het tot toevallige schermutselingen tussen aanhangers van Diponegoro en de *pati* (hoge ambtenaar) van de sultan van Yogyakarta. Toen de Nederlanders, om de sultan te steunen, vanuit Yogyakarta troepen stuurden om Diponegoro te arresteren, ontvlamde de situatie in een openlijke oorlog van Javanen tegen Europeanen en Chinezen.⁴²

Diponegoro's aanhang groeide snel. De opstand verbreidde zich over heel Centraal- en Oost-Java, maar het epicentrum van de onlusten was Yogyakarta. De positie van de Nederlanders in Java werd steeds precarier. Frans Valck, als resident van Kedu, participeerde samen met generaal H.M. de Kock, diens schoonzoon majoor F.V.H.A. de Stuers (1792-1881), overste Aart de Kock van Leeuwen (1792-1840) en luitenant-kolonel F.D. Cochius (1787-1876) in de strijd tegen de opstandelingen. De macht van de Nederlandse gezagsdragers werd bovendien versterkt door het privéleger van de prominente Europees-Javaanse⁴³ landhuurder

Johannes Augustinus Dezentjé (1797-1839). Het was een gruwelijke oorlog: sympathisanten van Diponegoro werden onthoofd en hun hoofden werden als afschrikwekkend voorbeeld op een staak geplaatst.⁴⁴ Terwijl het oorlogstoneel continu veranderde, reisde Valck met de militairen mee. Onderweg kwamen ze de ontredderde bevolking tegen, die gebukt ging onder de cholera-epidemie, misoogsten door de droogte en de verwoesting van hun bezit en landbouwgronden door de strijdende troepen.

Het waren waarschijnlijk deze moeizame omstandigheden die de bevolking ertoe brachten haar pusaka (erfstukken) te verkopen aan geïnteresseerde Europeanen. Valck schreef in een artikel dat hij juist gedurende deze periode in de districten waar strijd was geleverd (zoals Ledok, Kedu en Madiun) was begonnen met verzamelen en dat veel van de voorwerpen die hij in zijn bezit kreeg, door de lokale bevolking gevonden waren bij de bewerking van het land.⁴⁵ Het is waar dat in deze periode boeren en arbeiders bij de aanleg van wegen en bruggen regelmatig objecten in de grond aantreffen, maar dat hoeft zeker niet altijd het geval te zijn geweest: de voorwerpen konden al decennia eerder opgegraven zijn en sindsdien als familiepusaka hebben gefunctioneerd.⁴⁶ De voorwerpen werden generaties lang als kostbaar familiebezit gekoesterd en aangevuld met de objecten die geregeld uit de grond tevoorschijn kwamen, opgedolven door landarbeiders die aan het werk waren op hun eigen *sawa's* (rijstvelden) of op ondernemingen.

Pusaka werden niet snel van de hand gedaan, maar in geval van nood moest men wel. Wat verder pleit voor het idee dat Valck zijn collectie grotendeels verwierf tijdens de Java-oorlog, is het feit dat hij in deze periode lid werd van het Bataviaasch Genootschap. Maar in geen van zijn geschriften verbond hij zijn verzamelgeschiedenis openlijk aan de ellende van de Java-oorlog.⁴⁷

Tussen 1826 en 1841 verzamelde Valck in Centraal-Java zo'n 245 hindoe-Javaanse grote en kleine koperen, gouden en stenen beelden, armbanden, tempelbellen, munten en andere voorwerpen.⁴⁸ Aan de wanden van zijn huis hingen schotels van Chinees porselein en *talams* (hindoe-Javaanse offerschalen).⁴⁹ Valck was niet de eerste met een dergelijke interesse: al sinds het eind van de achttiende eeuw hadden Europeanen in Centraal-Java belangstelling voor de fascinerende antieke hindoe-Javaanse

beelden die met name in die streek ‘opdoken’.⁵⁰ Zeker na 1825 waren de kleinere hindoe-Javaanse voorwerpen relatief gemakkelijk verkrijgbaar. Door hun omvang waren de objecten makkelijk te vervoeren en iedereen kende de handelaren en andere verzamelaars. Hierdoor werden deze voorwerpen, tot diep in de twintigste eeuw, geliefde verzamelobjecten.⁵¹ Valcks’ opvolger Hendrik J. Domis (1782-1842) begon eveneens hindoe-Javanica te verzamelen.⁵² Domis en Valck gingen met elkaar om; Domis had bovendien vanaf 1820 regelmatig contact met de voormalige gouverneur van Java’s Noordoostkust, Nicolaus Engelhard (1761-1831), een van de eerste verzamelaars van hindoe-Javaanse beelden.⁵³

Valck werd na de Java-oorlog politiek en cultureel gezien invloedrijker. Zo werd hij tweemaal resident van Yogyakarta. Tevens verwierf hij steeds meer kennis van de oudheidkundige voorwerpen van Java in een tijd waarin die kennis nog niet zo groot was.⁵⁴ Zijn positie in de nabijheid van de lokale politieke machtscentra die tot de invloedrijkste van Java behoorden, en zijn kennis van de Javaanse taal en cultuur verschaften hem de mogelijkheid invloed uit te oefenen op het politieke beleid van het hof.⁵⁵ Met zijn culturele kennis van beide werelden kon hij zijn voordeel doen. Zo vroeg de jonge vorst Hamengkubuwono V hem Europese meubels en andere goederen te kopen.⁵⁶

Op 8 juli 1837 ontving Frans Valck als resident van Yogyakarta een hoge gast bij hem thuis: prins Hendrik (1820-1879). Deze kleinzoon van de toenmalige koning Willem I (r.1815-1840) deed in zijn reis door de archipel Yogyakarta aan. Als cadeau ter herinnering aan dat bezoek aan Yogyakarta en aan hem zelf schonk Valck prins Hendrik zijn eigen kopie van de *Babad Kartasura*: Valcks naam stond in zwierige letters op de omslag van het in rood leer gebonden en met verguldsel versierde boek.⁵⁷ Precies een jaar later ontving Frans Valck in Yogya gouverneur-generaal De Eerens, een oude vriend van Alexander Loudon, op diens reis door de archipel. De Eerens moet Valcks collectie oudheden uitgebreid bewonderd hebben. Het is niet onvoorstelbaar dat de hindoe-Javaanse voorwerpen uit de streek Kedu en uit de omgeving van Solo in De Eerens’ collectie een geschenk van Valck waren.⁵⁸ Twee jaar later ontving Valck in mei de predikant W.R. baron van Hoëvell (1812-1879). Van Hoëvells oom was oud-gouverneur-generaal Van der Capellen, een goede vriend van Alexander

Loudon en ook verzamelaar van hindoe-Javanica. Wellicht kenden Valck, Loudon en Van Hoëvell elkaar reeds door Van der Capellen. Valck leidde Van Hoëvell, eveneens liefhebber van oudheden, rond in zijn collectie.⁵⁹ Door de getoonde interesse lijkt het erop dat Valcks collectie een begrip was geworden binnen de bovenlaag van cultureel geïnteresseerde Europeanen.

Van Hoëvell, Valck en Domis waren ervan overtuigd dat hun onderzoekingen het maatschappelijk belang van de kolonie en Nederland dienden en dat veel andere Europeanen hun voorbeeld zouden moeten volgen.⁶⁰ Ze zagen zich als de hoeders van de antieke Javaanse cultuur. Hoewel Valck vermoedde dat de Centraal-Javaanse hoogstandjes van kunst en architectuur gebouwd waren door het Javaanse volk (en niet zoals zoveel anderen dachten door een Indiaas volk) en hij daarmee de bevolking enige eer aandeed, stelde hij wel dat dit gebeurd moest zijn ‘onder leiding van Hindoesche (...) kunstenaars’⁶¹ en dat ‘de kunst (...) in verval geraakt, en verloren gegaan’⁶² was. Valck maakte de kunst los van de moderne Javaan en zag de Europeaan als hoeder van dit erfgoed. Door de rol van de Indiërs in de kunst van Java zo te benadrukken, eigende hij zich de Javaanse klassieke geschiedenis toe: India was onderdeel van de Griekse beschaafde wereld geweest en daarmee onderdeel van de bakermat van de westerse beschaving. Valck zag dan ook in hindoe-Javaanse beeldjes kenmerken van de klassieke oudheid; zo herkende hij in een beeldje de Griekse wijngod Bacchus. Op deze wijze koppelde hij de Javaanse klassieke geschiedenis aan de Westerse beschaving en door daar de moderne Javaan buiten te plaatsen, maakte hij de Javaanse cultuur onbeschaafd en minderwaardig.⁶³ De ‘ander’ was niet alleen op het slagveld van de Java-oorlog overwonnen, maar ook cultureel werd hij ondergeschikt gemaakt aan de westerse cultuur.

Trofeeën uit de Java-oorlog

Frans Valck speelde tijdens de Java-oorlog een belangrijke rol in de onderhandelingen tussen Diponegoro en het Nederlandse gezag.⁶⁴ Diponegoro noemde Valck volgens generaal De Kock zelfs ‘mijn zoon’.⁶⁵ De Stuurs en later ook anderen⁶⁶ beweerden echter impliciet dat Diponegoro dat als een excuus gebruikte om de Nederlanders te kunnen vernederen door ze in het laag-Javaans aan te spreken, waardoor de aangesprokene als de mindere van de

spreker wordt gezien. Maar waarschijnlijk was die uitleg een manier van de Hollanders om Diponegoro als laf en sluw te portretteren en zo mede zijn arrestatie te rechtvaardigen. Diponegoro werd op 28 maart 1830 om half acht 's morgens in Magelang, in aanwezigheid van Valck, De Kock en De Stuers, gearresteerd tijdens onderhandelingen.

Voor de Nederlanders was dat een opluchting. Het verloop van de Java-oorlog had definitief een einde gemaakt aan het verzet van de Javaanse elite tegen de Nederlandse overheersing. De beëindiging van deze oorlog in 1830 betekende ook het einde van het door Daendels (gouverneur-generaal van 1807-1810) en Raffles (r.1811-1816) gevoerde beleid en luidde het begin in van het meest koloniale tijdperk van Indië ooit. Het neerslaan van de opstand kwam dus neer op het definitief vestigen van het Nederlandse gezag op Java, een nationale imperialistische daad die met een nationaal heldenschap werd geëerd op het moment dat in Nederland het nationalisme verbonden raakte met de kolonie. De verdienstelijke rol die Valck, De Stuers en De Kock daarin hadden gespeeld, vestigde hun naam.

De oorlog werd niet alleen letterlijk gewonnen, maar ook symbolisch opgeëist door beslag te leggen op de belangrijkste voorwerpen die een Javaan in zijn bezit kon hebben: door het innemen van de pusaka van de vorsten, de heilige erfstukken die hun macht legitimeerden en persoonlijkheid omvatten. Het erfstuk dat beter dan welk voorwerp dan ook het onderwerpen van de Centraal-Javaanse elite kon bekrachtigen, was de Javaanse *kris* (versierde dolk). Een kris behoorde tenslotte niet alleen tot de pusaka, maar was ook een oorlogswapen.

De kris van Diponegoro was voor Nederland hét symbool van de overgave en de definitieve vestiging van het Nederlandse gezag. Voor de Javanen en het latere Indonesië symboliseerde deze kris het verzet, het heldendom en het martelaarschap van Diponegoro en het Javaanse en later Indonesische zelfbewustzijn.⁶⁷ De pusaka van opstandeling Diponegoro werden politieke machtsmiddelen die door strijdende partijen ingezet konden worden. Maar liefst vijf verschillende krissen van Diponegoro⁶⁸ die in Nederlandse handen zijn geraakt, zijn mij bekend (volgens historicus Peter Carey moeten er zelfs nog meer zijn geweest)⁶⁹ – en allemaal werden ze door de koloniale machthebbers ingezet als ‘dé

kris van Diponegoro', als symbool voor de almacht van het Nederlandse gezag en de onderwerping van 'de' Javanen. Nederlandse gezagsdragers begrepen al snel de zeggingskracht van de ingenomen kris van Diponegoro. Kolonel Cleerens stuurde vrijwel meteen na diens arrestatie de kris aan koning Willem I als bewijs van Diponegoro's overgave en als herinnering aan de oorlog. Ingesloten bij de kris was een briefje van een van de trouwste bondgenoten van Diponegoro, Sentot, die in het Javaans verklaarde dat deze kris écht de kris van Diponegoro was. Op de achterkant van het briefje stond een officiële verklaring van C.L. van den Berg, die in mei 1830 leerling was op het Instituut voor de Javaansche Taal en twee jaar later Hugh Hope zou beoordelen als docent op datzelfde instituut.⁷⁰ Toen in januari 1831 de kris opgenomen zou worden in het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden, liet de directeur van het kabinet zich de kris uitleggen door de toentertijd in Nederland verblijvende Javanse schilder Raden Saleh.⁷¹

Verscheidende Nederlanders gebruikten zoiets veelzeggends als de kris van Diponegoro om zichzelf een rol in dit nationalistische epos te geven en om een dergelijk symbool van overwinning op de beroemde rebel te kunnen claimen. Zo zou een kris van Diponegoro in het bezit geweest zijn van de Vorstenlandse landhuurder George Lodewijk Weijnschenk (1847-1919).⁷² In 1886 deed Weijnschenk enkele prachtige voorwerpen uit zijn collectie, waaronder *wayang*poppen met zijn initialen en, het wordt gezegd, de kris van Diponegoro, cadeau aan keizer Franz Jozef van Oostenrijk (r.1848-1916). In 1910 zou hij ook nog een *gamelan* (set Javanse muziekinstrumenten) uit zijn bezit aan een instelling in Wenen schenken, vermoedelijk het Naturhistorisches Museum.⁷³ George Lodewijks grootvader Leopold Weijnschenk was in 1780 vanuit de omgeving van Wenen naar Indië gekomen. Door de schenking aan de keizer vestigde George Lodewijk zijn naam in zijn 'land van herkomst'.⁷⁴

Een andere kris van Diponegoro dook in 1931 bij kunsthandelaar Damme op. Deze kris zou volgens de toenmalige eigenaar uit het bezit van de familie De Kock zijn gekomen en via de chef van het handelshuis Pryce en Co., Herman Holle (1831-1896) (broer van de beroemde Karel Holle) en de familie Van Blommestein in zijn handen zijn overgegaan. In 1931 bood hij de kris te koop aan. Is dit dezelfde kris die vijf jaar later opduikt in

Amsterdam? In 1936 vond in Amsterdam een tentoonstelling plaats van Aziatische kunst in particuliere en openbare Nederlandse collecties. Tussen alle getoonde krissen lag, zo stelde de tentoonstellingscatalogus, de kris van Diponegoro.⁷⁵ Deze kris behoorde op dat moment tot de collectie van Jan Gerard Huijser (1878-1962).⁷⁶ (Zie afb. 2G) Deze in Indië geboren rechtbankpresident en amateur-kunstenaar verzamelde vanaf ongeveer 1910 in Nederland etnografica uit zijn geboorteland en had daarbij een speciale voorliefde voor wapens als krissen, sabels en lansen uit Bali en Java.⁷⁷ Hij trad voorts op als bemiddelaar⁷⁸ tussen verzamelaars en was een goede vriend van de vader van de beroemde verzamelaar van Indische kunst, Carel Groenevelt (1899-1973). Wellicht dat hij op een van deze manieren of in de kunsthandel van Damme in aanraking kwam met ‘de’ kris van Diponegoro en deze een passend onderdeel vond van zijn collectie als uitdrukking van zijn eigen, koloniale, identiteit.

In Batavia maakte Diponegoro’s bewaker, de baljuw van Batavia, Adrianus J. Bik (1790-1872), tussen 8 april en 3 mei 1830 een vluchtig portret van de beroemde opstandeling. Bik was als tekenaar met botanicus C.B.G. Reinwardt (1773-1854) naar Indië gekomen om de kolonie voor het moederland vast te leggen en zal dus gewend zijn geweest (min of meer) natuurgetrouw te tekenen. Diponegoro werd niet door Bik getekend als een verslagen man, maar als een jonge man met een vriendelijke, haast zachtaardige gezichtsuitdrukking. In een band om zijn middel steekt prominent een kris. Het was, volgens Bik, de kris Kanjeng Kyai Bandayuda, wat zoiets betekent als ‘heer die zonder wapens duelleert’.⁷⁹ (Zie afb. 2AL) De kris die in Nederland terecht zou komen, heette Kyai Nogo Siloeman, ‘toverende koning der slangen’.⁸⁰ Onder zijn schets schreef Bik: ‘Dipo Ngoro. Hoofd der muitelingen op Java’. Zo had Bik zijn eigen souvenir aan de Java-oorlog en aan de beroemdste participant daarin. Het portret zou daarna nog minstens eenmaal gekopieerd worden: in 1835 door kunstenaar Christiaan C.A. Last (1808-1872).

‘De’ kris van Diponegoro verbond, kortom, verschillende partijen, personen en gebieden in één imperial space en één geschiedenis en stond voor hun eigen verhaal, hun eigen waarheid. Het hoeft niet bewezen te worden dat die krissen écht aan Diponegoro toebehoorden. Het gaat vooral om het verhaal dat het

voorwerp belichaamde en de politieke, sociale en emotionele waarden die aan de voorwerpen van Diponegoro kleefden.⁸¹ Zoals historica Maya Jasanoff stelde voor het in bezit hebben van de voorwerpen van een illustere Indiase *raja* (vorst): ‘like brushing cheeks with history’.⁸²

Ook andere, vermeende, pusaka van Diponegoro werden buitgemaakt. Zijn eigen pusaka, de heilige erfstukken die bij de Javaanse adel van generatie op generatie werden doorgegeven en de bezitter zijn identiteit en legitimiteit als heerser verschaften, werden nu pusaka van zijn tegenstanders en overwinnaars. Zo kreeg infanterie-officier Carel P.A. baron de Salis Soglio Mayenfeld (1800-1871), die deel uitmaakte van de Nederlandse troepen tijdens de Java-oorlog, een één meter hoog beeld van Ciwa als Batara Guru in handen dat aan Diponegoro zou hebben toebehoord. Carel stierf zonder nageslacht en het beeld kwam via een Nederlandse jonkheer⁸³ in het bezit van alles-verzamelaar jhr. C.H.C.A. Sypestein (1857-1937) om uiteindelijk in 1936 in het Museum van Aziatische Kunst in Amsterdam tentoongesteld te worden.⁸⁴

Majoor W.A. Roest, die bij de overgave van Diponegoro in Magelang aanwezig was, bezat ‘van den hoofdmuiteling’ Diponegoro een lans en van ‘zijn dapperen veldheer’⁸⁵ Sentot een met diamant bezette kris.⁸⁶ Roest schonk ze aan het eind van zijn leven aan het koloniaal militair tehuis Bronbeek in Arnhem waar ze een plekje kregen in de ‘tropheezaal’.⁸⁷ In die zaal werden alle ‘grootsche’ koloniale militaire prestaties in herinnering geroepen door de tentoongestelde voorwerpen. De kris attendeerde iedere toeschouwer op Roests rol in deze nationalistische verrichting. Officier van gezondheid en de latere chef van de militair-geneeskundige dienst in Indië, Geerlof Wassink (1811-1864), ontving waarschijnlijk tussen 1833 en 1844 op Bengkulu een piek van de daar naar toe verbannen Sentot. Sentot was door Wassink genezen van een ernstige ziekte en zou hem daarvoor zeer dankbaar zijn geweest. Ergens vóór 1864 schonk Wassink de piek vervolgens met deze informatie aan het Museum van het Bataviaasch Genootschap.⁸⁸ Het inzetten van dergelijke oorlogstroeën door de Nederlanders ter beïnvloeding van de publieke opinie toonde niet alleen Nederlands macht en grootheid. Het liet ook onbedoeld de instabiliteit van die onderwerping zien en de dreiging die in de

uitgestrekte archipel ondergronds heerste. Iets wat we later ook zullen zien bij de Aceh-oorlog.

‘En het sloegt juist tien uren, toen de rustverstoorder van Java alle grootsheid verloren had, en als gevangene werd weggevoerd. Gelukkig! Gode zij dank! is alles [sic] zoo rustig afgelopen; en na dat Diepo negoro weg was, betoonde een ieder zijne ongeveinsde vreugde,’ schreef generaal Hendrik de Kock opgelucht over die 28ste maart 1830.⁸⁹ Na de gevangenneming van Diponegoro ging hij op weg naar Holland; vanuit Magelang vertrok hij in mei naar Semarang. Daar trof hij een bevolking die reeds op de hoogte was van de wat de overgave zou gaan heten.

Oorlog kent niet alleen vijanden en bondgenoten. Er waren ook bevolkingsgroepen die leden onder de gewelddadigheden. Een rood zijden kleed in de nalatenschap van generaal De Kock geeft daarin inzicht.⁹⁰ (Zie afb. 2K) De Chinese bevolking in Semarang bood De Kock dit zijden kleed aan. Op het kleed viel in (moeilijk leesbaar) Chinees-Maleis en in Chinese karakters te lezen hoe dankbaar de Chinese gemeenschap van Semarang De Kock was voor diens inzet en beleid gedurende de Java-oorlog en het resultaat daarvan: vrede. Het was niet zonder reden dat met name de Chinese bevolking De Kock zo dankbaar was. Diponegoro had de Javaanse bevolking opgezet tegen de Chinezen. Gewelddadigheden tegen het Chinese deel van de bevolking, brandstichtingen en plunderingen – oogluikend toegestaan door de koloniale autoriteiten – waren het gevolg geweest. De Kock ontving het kleed en nam het met zich mee toen hij zich op 8 juni 1830 inscheepte. Het kleed zou gedurende zijn hele leven de herinnering oproepen aan een dankbare bevolking en het was ongetwijfeld onderdeel van zijn rechtvaardiging voor zijn arrestatie van Diponegoro tijdens de onderhandelingen over overgave. De Kock moest het wel rechtvaardigen, want er waren al snel twijfels gerezen over de juistheid van Diponegoro’s arrestatie zoals die was uitgevoerd door Valck en hemzelf. Prins Hendrik,⁹¹ de al genoemde jongste zoon van koning Willem II, noemde na zijn ontmoeting met Diponegoro in Makassar in 1837 de arrestatie ‘een schandvlek’⁹² op de eer van Nederland.

De jonge Oranjeprins week met zijn mening af van het officiële beleid: in het moederland werd De Kock voor zijn verdienstelijke rol in de Java-oorlog door de koning onder meer

beloond met het Ridder Grootkruis in de Militaire Willems-Orde. In 1835 zou De Kock zelfs in de adelstand worden verheven en werd hij baron De Kock: de Java-oorlog bracht De Kocks professionele en maatschappelijke carrière tot grote hoogte. In Nederland gaf hij de schilder Nicolaas Pieneman (1808-1860) opdracht de arrestatie van Diponegoro en zijn eigen rol daarin te vereeuwigen. De basis was een schets van H.J.J.L. De Stuers. Het moest De Kock als triomfator weergeven – de ‘onderwerping’ van Diponegoro was De Kocks grootste wapenfeit in zijn eigen verhaal van de Java-oorlog en hij wilde dat graag en groots, zowel letterlijk als figuurlijk, voor het nageslacht vereeuwigen. Pieneman was op dat moment een bekende kunstschilder die zich had gespecialiseerd in het schilderen van recente historische gebeurtenissen. Het resultaat was een schilderij waarin De Kock, staande op de voorgalerij van het residentiehuis van Magelang, de symbolisch lager op het erf staande Diponegoro resoluut naar de koets wijst die de Javaan zou wegbrengen. Ondertussen kijkt De Kock zijn adjudant De Stuers, naast hem, resoluut aan. Op de grond liggen de in beslag genomen speren.⁹³ De centrale figuren van het schilderij zijn Diponegoro en De Kock; alleen zij staan in het volle zonlicht. De Nederlandse vlag wappert straf in de wind.⁹⁴ Op de vergulde lijst valt in grote, zwierige letters de boodschap van het schilderij te lezen: ‘De onderwerping van den hoofd-muiteling Diepo Negoro aan den Luitenant Generaal De Kock. Einde van den oorlog op Java, 1825-1830.’ (Zie afb. 2L) Het was zo’n krachtig beeld dat de Javaanse schilder Raden Saleh enkele jaren later zijn eigen, naar sommigen tegenwoordig zeggen, antikoloniale en prenationalistische versie ervan schilderde.⁹⁵ (Zie afb. 2N)

De Kocks nageslacht zag hem graag in die rol van overwinnaar van de Java-oorlog. Tien jaar na de dood van Hendrik lieten zijn erfgenamen hem, als luitenant-generaal, nogmaals vereeuwigen door Nicolaas Pieneman. Het schilderij toont een statige heer in vol tenue die de beschouwer aankijkt; de onderscheidingen die hij verdiende met de Java-oorlog prijken op zijn borst.⁹⁶ (Zie afb. 2M) Het Chinese kleed en de beide portretten gingen over op zijn kinderen en kleinkinderen. Toen Hendriks kleinzoon, die de portretten en het doek had geërfd, in 1906 overleed, besloot diens vrouw Hester het grote doek van Diponegoro in januari 1907 over te dragen aan het Rijksmuseum dat

tenslotte het museum bij uitstek was dat de Nederlandse kunst en geschiedenis vertegenwoordigde. Dit onderstreepte de visie van de familie op de arrestatie van Diponegoro als nationale heldendaad.

Ook De Stuers, De Kocks adjudant, zorgde ervoor zijn rol in de Java-oorlog vast te leggen voor het nageslacht. In een tekening vereeuwigde De Stuers in 1833 het moment dat hij Diponegoro, nadat die in Magelang was gearresteerd, naar Semarang begeleidde waarvandaan hij per schip via Batavia naar Makassar zou worden gebracht. Tijdens de reis werd Diponegoro geregeld onthaald en begeleid door een grote stoet mensen: zij zitten op de tekening op de voorgrond. Diponegoro, gezeten op een wit paard in een wit kostuum, ongetwijfeld als zijn symbool voor de gelijkheid van mensen en zijn vroomheid onderstrepend, lijkt op deze litho wel een *hadji* (bedevaartganger naar Mekka) die zijn intocht maakte.⁹⁷ (Zie afb. 20) De door De Stuers vervaardigde tekeningen gebruikte hij voor zijn eigen monument: het boek *Mémoires sur la guerre de l'île de Java, de 1825 à 1830*, dat hij in 1833 in Leiden liet uitgeven. In 1847, twee jaar na zijn overlijden, werd het werk vertaald in het Nederlands.⁹⁸ Dit boek en een geschilderd portret waren zijn pendanten van het imponerende werk dat Pieneman vervaardigde in opdracht van De Kock. De Stuers' vrouw zou bovendien in 1868 zijn portret aan Bronbeek in Arnhem schenken, waar het temidden van de portretten van andere grootheden uit de militaire, gewelddadige koloniale geschiedenis kwam te hangen als eerbetoon voor zijn daden in dienst van het vaderland.⁹⁹

Erfenis van de eerste Indische generatie Loudon-Valck

Na dit uitstapje over de Java-oorlog, die de maatschappelijke positie van Frans Valck belangrijk versterkte, keren we terug naar zijn zwager Alexander Loudon sr. die een aantal van zijn kinderen bij Valck had ondergebracht. Deze jongens zullen iets hebben meegekregen van de sfeer van nationalisme en heldhaftigheid die rond de Nederlandse overwinning in de Java-oorlog werd gecreëerd en waarin ook hun oom deelde.

Ondertussen ging het Alexander Loudon eveneens maatschappelijk voor de wind, vooral dankzij zijn invloedrijke vrienden. Hij ontwikkelde zich tot een grote ondernemer door het beheer in handen te krijgen van vijf suikerfabrieken en één indigofabriek, Doro. Net als eerder in de Pamanukan- en

Tjiasemlanden had Alexander het administrateurschap van die fabrieken weten te verkrijgen door zijn Engelse netwerk. In 1835 verwierf hij tevens de tien jaar eerder opgerichte Poegoe-suikerfabriek van de Engelsman Felix Hall uit Singapore. Alexander deelde het eigendom van die fabriek met zijn vrienden en compagnons Jacques Eduard de Sturler (1800-1840) en Verbeek.¹⁰⁰ Met name De Sturler was een goede vriend van de familie Loudon, waarmee de baldadige zonen het ook goed konden vinden.¹⁰¹ En net als vroeger had ook nu weer Alexander zijn compagnons en vrienden politiek gezien handig uitgekozen: De Sturler was de zoon van het voormalige opperhoofd van Japan, J.W. de Sturler.¹⁰² De zoon J.E. de Sturler was van 1828 tot 1830 secretaris van Pekalongan geweest en kende derhalve de juiste personen op de juiste plek in het overheidsapparaat die nodig waren om het bedrijf zo winstgevend mogelijk te kunnen maken. Bovendien werd hij in 1830 tot resident van Banjumas benoemd en had hij zo de daarop volgende vijf jaar grote invloed op het bestuur. Toen Alexanders ‘oudste en beste vriend’¹⁰³ J.C. Baud in januari 1833 uitverkoren werd voor het hoogste ambt in Indië, gouverneur-generaal, kon Alexander het niet nalaten om aan zijn in Nederland verblijvende Indische vriend Van Prehn te schrijven in welke kringen hij verkeerde: ‘Baud is alle tijd de zelfde met mij, maar ik ben ook wel met Generaal Van den Bosche’¹⁰⁴ [bedoeld is oud-gouverneur-generaal J. van den Bosch] en alle de Raden van India [sic].¹⁰⁵ Baud kwam bij hem op Doro logeren en Alexander en de jongens logeerden bij hem in het gouvernementspaleis in Buitenzorg.¹⁰⁶

Alexanders zaken gingen zo voorspoedig dat hij plannen begon te maken om naar Den Haag terug te keren waar hij, in die korte periode dat hij daar woonde, goede vrienden had gemaakt.¹⁰⁷ Holland bleef ook voor Alexander Loudon, net als voor Dennison, het referentiekader en het land van zijn pensioen. Op 25 maart 1837 stuurde Alexander drie van zijn kinderen vooruit naar Holland: James, Alex en Willy zeilden onder begeleiding van een kinderjuffrouw naar Nederland. De oudste twee zonen, Hugh en John, bleven achter in Indië. John, wonend bij zijn grootmoeder, ontving op zijn verjaardag in dat jaar het beursje waarmee dit hoofdstuk opende. Zelf ging Alexander twee jaar later in het voorjaar in Batavia onder zeil, op weg naar Holland. Alleen. John

en Hugh waren waarschijnlijk niet eens bij het afscheid op de rede: via kennissen kreeg John van zijn vader diens horloge en het gouden horloge van zijn jong overleden moeder in handen. Zijn vaders horloge was een erfstuk, dat al jaren in de familie was. Alexander drukte in een brief zijn zoon op het hart het te beschouwen en te bewaren als een symbool van genegenheid en affectie: ‘Keep it as a token of my love and affection of you.’¹⁰⁸

Horloges waren een typische gift van vaders aan zonen; het voorwerp kreeg haast een rituele waarde in vader-zoonrelaties.¹⁰⁹ Maar het was zelfs meer dan dat. In de antropologie is de kracht van een geschenk bekend: antropoloog Marcel Mauss stelde al in 1925 dat geschenken nooit onvoorwaardelijk zijn. De schenker geeft een deel van zichzelf omdat het object onlosmakelijk met hem verbonden is. Hierdoor ontstaat er een band tussen schenker en geschenk en schenker en ontvanger. De ontvanger heeft bovendien de onuitgesproken verplichting het geschenk terug te ‘betalen’.¹¹⁰

En dat is ook wat er speelde bij de schenking van de familie-erfstukken. Toen Alexander het zijn zoon gaf, sprak hij onmiddellijk de hoop uit dat John zijn vertrouwen niet zou beschamen, de goede raad van zijn oom Frans Valck zou blijven opvolgen en hem reden zou geven trots te zijn.¹¹¹ Het horloge was het enige tastbare wat John bezat van zijn vader en hield de herinnering levend aan een vrijwel absente vader. Letterlijk en figuurlijk herinnerde het horloge John continu aan de geschiedenis¹¹² – aan de tijd die voorbijging en aan zijn vader, met diens uitgesproken eisen omtrent waarden en normen. Met het geschenk wilde Alexander tegelijk zijn zoon de gedachte meegeven dat hij zijn kinderen de best mogelijke opvoeding had gegeven. Alexander zag zijn vertrek naar Nederland, met achterlating van zijn twee zonen Hugh en John, niet als een tekortkoming in de opvoeding: ‘My dear John, (...) I leave Java with the satisfaction that I have done my duty towards my children. (...) Anxious I shall be in Holland to hear how you are getting on, therefore write to me often.’¹¹³

In Nederland ontving James zijn eigen erfstuk. Toen Alexander sr. in 1839 in Holland arriveerde, was hij ernstig ziek. Terwijl Alexanders gezondheid steeds verder achteruitging, liet hij James zijn portemonnee beheren. James was vervuld van trots: ‘Ik zie die groenzijden beurs nog die hij mij toereikte en ik aanvaardde

het kostbare *dépôt*, niet weinig trotsch.¹¹⁴ Ook hier stond, net als bij het beursje van John, het bezit van de portemonnee, gekregen van een ouder familielid, voor het bereiken van volwassenheid en zelfstandigheid. Met de beurs bleef Alexander sr. zijn andere zoon eveneens herinneren aan de juiste normen en waarden, aan de manier waarop hij in het leven zou moeten staan. Alexander overleed in het najaar van 1839. Zijn oude vriend Baud, toen Nederlands minister, werd toeziend voogd voor zijn kinderen.¹¹⁵ Wat restte waren slechts de schaarse materiële voorwerpen van Alexander en Santje. Voor de zonen Loudon, zich als kinderen van hun tijd sterk bewust van hun verleden en van de opwaartse sociale mobiliteit die zij dankzij hun ouders hadden kunnen verwezenlijken, waren deze voorwerpen van herinnering emotioneel zeer beladen. Toen in 1848 James Tenger Agung, het landhuis van de onderneming waarin Santje Loudon-Valck precies twintig jaar eerder overleed, bezocht en bij het imposante grafmonument¹¹⁶ van zijn moeder stil bleef staan, werd hij overmand door emoties:

‘Ik zal hier mijne gewaarwordingen niet beschrijven toen ik mij op de plaats en in huis bevond waar mijne moeder die ik nimmer had mogen kennen – ik was één jaar oud toen zij naar Indië vertrok en mij moest achterlaten – hare laatste dagen had geleefd en op 28-jarigen leeftijd was gestorven [en] toen ik haar graf bezocht en in mijne verbeelding dat verleden doorliep en doorleefde! Ik had dat gevoel van verstomping dat zich soms van ons meester kan maken wanneer wij ons bevinden op plaatsen, rijk aan groote en treffende herinneringen en de verbeeldingskracht zich overspant en afmat in het scheppen van feiten en toestanden, waarvan men niet zelf getuige was. Na een verblijf van weinige dagen dat een diepen indruk op mij maakte, vertrokken wij over Bandong naar Batavia.’¹¹⁷

Het was ook de bedoeling dat het monument James deed stilstaan bij zijn moeder. De historische bewustwording van mensen maakt dat zij plekken nodig hebben om te gedenken, om de kennis over vroeger onderdeel te laten worden van hun identiteitsbesef. Het imposante grafmonument van Santje Loudon-Valck in Tenger

Agung was onderdeel van het cultureel geheugen van de familie en bood de gelegenheid doordrongen te raken van het besef van de eigen identiteit als ‘erfgenaam van’. De plek fungeerde als herinnering aan Santje naast het enige tastbare souvenir van haar, namelijk haar horloge. Zo kan het grafmonument gezien worden als onderdeel van de familiecollectie.¹¹⁸

De manier waarop met deze familievoorwerpen werd omgegaan – wie zich erbij betrokken voelde en hoe – maakt ook de banden inzichtelijk tussen de familieleden, zoals tussen Alexander als vader en zijn zoons, tussen grootmoeder Valck en haar geliefde kleinkind John. Dat blijkt bijvoorbeeld ook uit Frans Valcks in kisten verpakte, dierbare collectie hindoe-Javanica. Toen Valck in 1841 besloot tot herstel van zijn gezondheid naar Nederland af te reizen, bleef zijn collectie in Indië achter in beheer bij zijn 25-jarige neef Hugh en zijn schoonvader Willem Schenck. Zijn oude moeder, zijn vrouw en hun zesjarige zoontje Frans jr. liet hij in de kolonie achter. Zijn neef John Loudon ging met Valck mee zodat die in het moederland kon gaan studeren. Frans’ gezondheid herstelde echter niet meer: in het voorjaar van 1842 overleed hij, omringd door zijn neven John, Alex en James, in het eerste grote, door de overheid bekostigde en voor iedereen toegankelijke ziekenhuis dat Nederland kende, Huize Zuiderburg bij Voorburg.¹¹⁹

Nadat het nieuws van de dood van hun gewaardeerde oom Frans hen had bereikt, besloten de enige handelingsbekwame erfgenamen, Hugh Hope Loudon en Willem Schenck, in juni 1843 in Semarang de openbare verkoop van Valcks inboedel, met zijn bijzondere collectie hindoe-Javanica, aan te kondigen. Van Hoëvell, die het nieuws in de krant las en vermoedde welke collectie er verkocht werd (hij had die tenslotte met eigen ogen een aantal jaren daarvoor mogen aanschouwen),¹²⁰ kwam onmiddellijk in actie. Inmiddels benoemd tot bestuurslid van het Bataviaasch Genootschap, kocht hij de gehele oudheidkundige collectie voor 4500 gulden van Schenck die optrad als executeur-testamentair.¹²¹ Valcks collectie werd daarmee de toenmalige kerncollectie van de oudheidkundige afdeling van het Museum van het Bataviaasch Genootschap. Voorgoed ontdaan van de persoonlijke geschiedenis van Valck en de Java-oorlog, belandde de collectie als afspiegeling van de antieke grootsheid van Java in het museum. Het jaar daarop stierf grootmoeder Valck op 17 februari op 68-jarige leeftijd.

De verzilvering van deze erfenis: sociale stijging

Het netwerk dat door Alexander Loudon was opgezet en door Baud als voogd was versterkt, bracht de zonen van Alexander in de hoogste sociale kringen. Het gaf hen ook de kans een goede huwelijkspartner te vinden. Hugh, die in Indië als ambtenaar carrière maakte, was rond 1840 – ongetwijfeld via zijn oom Frans Valck – in contact gekomen met Pauline de Kock van Leeuwen (1826-1846) uit Solo. Zij hadden zich verloofd. Vóór dit huwelijk heeft hij waarschijnlijk ongehuwd samengewoond met een lokale vrouw, zoals dat niet ongebruikelijk was in die tijd. Hugh erkende namelijk jaren later een buitenechtelijke dochter. De familie De Kock van Leeuwen was een belangrijke Indische familie. Vader Aart de Kock van Leeuwen was tijdens de Java-oorlog kolonel geweest en was daarna in Solo planter geworden. Zijn vrouw, Susanna Ignatia Reynst (1800-1865), was de zuster van de waarnemend gouverneur-generaal tussen 1844 en 1845. Susanna stamde direct af van de Amsterdamse regentenfamilies Bicker en Clifford.

Hughs bruid was, kortom, een vrouw die door haar achtergrond zowel status en aanzien had in Indië als in Nederland. Door Pauline te huwen verzekerde Hugh zich van een nog uitgebreidere kennissenkring en een stevige positie in de Indische maatschappij. Door het huwelijk zou hij direct verwant raken aan de oude Vorstenlandse familie Menu (Paulines oudste broer trouwde met Adelaide E. Menu). Hugh bracht ook zijn broers en vrienden in contact met zijn schoonfamilie. Zijn broer Alex trouwde met Paulines jongere zus Susanna Ignatia (1834-1889); terwijl Willem van Prehn, van jongs af aan de protégé van Alexander Loudon sr., in het huwelijk trad met een oudere zuster, Susanna Adriana. Jan Valck,¹²² Frans' jongere broer en het zwarte schaap van de familie, was gecharmeerd van de oudste zus van Willem, de dochter van Alexanders goede vriend Rijck van Prehn.¹²³ Het bleef wel een heel kleine, maar voor buitenstaanders verwarrende, wereld.

De broers Loudon in Nederland werden door hun voogd Baud gemaand zo snel mogelijk in Leiden rechten te gaan studeren en, zoals gewoon was in die tijd, te promoveren. Alexanders erfenis bleek namelijk nogal magertjes te zijn uitgevallen: 'De nalatenschap van papa was zeer tegengevallen. Hij had millionnaire kunnen zijn, maar verteerde veel en hielp veel.'¹²⁴ Het geld raakte op. Vanwege

hun reeds verworven ervaring in Indië en de door hun vader opgezette netwerken, was een ambtelijke carrière in de Oost voor de broers Loudon een logisch vervolg op hun studie. In de zomer van 1846 scheepten de in Nederland overgebleven broers (John was al eerder terug naar Indië gegaan) zich derhalve wederom in, gewapend met aanbevelingsbrieven van hun voogd Baud, op een schip naar Indië: ‘Ik [James,CD] voor de derde (...) maal – geabonneerd en gecondemneerd om op die verschrikkelijke en eentonige zee bijna vier maanden rond te zwalken en op indigeste scheepskost te teeren.’¹²⁵

James ontmoette in 1852 in Batavia de familie van de uit de Java-oorlog beroemde militair F.H.V.A. ridder de Stuers en zijn vrouw Adriana de Kock (1809-1882), de dochter van generaal H.M. de Kock. Adriana kende ongetwijfeld Frans Valck aangezien hij een monument voor haar moeder oprichtte.¹²⁶ James hield haar vader, De Kock, door zijn rol in de Java-oorlog zelfs verantwoordelijk voor het behoud van Indië voor Nederland en noemde hem ‘een groot man’.¹²⁷ James was, kortom, onder de indruk van de statuur van de familie De Stuers-de Kock en raakte daarbij in de ban van hun oudste, zeventienjarige dochter Louise. Hij zal ongetwijfeld zijn relatie met zijn oom Valck, die tenslotte met zowel De Stuers als De Kock nauw had samengewerkt in de Java-oorlog, onder de aandacht hebben gebracht om enige goodwill te kweken. De inmiddels tot generaal bevorderde De Stuers was namelijk niet bijzonder ingenomen met de aandacht die de mannelijke populatie van Batavia voor zijn twee dochters tentoonspreidde. Hij vreesde dat, als zijn dochters zich zouden verbinden met een man uit de kolonie, hij gedwongen was hen achter te laten in Indië als hij weer naar Nederland zou terugkeren. Toen een hoge ambtenaar hem eens vroeg of Louise zich inderdaad, zoals het gerucht ging, had verloofd met James Loudon, antwoordde de generaal kregelig: ‘Denkt u dat mijne dochters koffijbalen zijn die ik heb meêgebracht om ze in Indië van de hand te zetten?’¹²⁸

Hier raakte de generaal aan een emotioneel gevoelig onderwerp dat later ook Louise en James, en zoveel echtparen na en voor hen, zou treffen. Iedereen die vanuit Europa naar Indië trok en dochters meenam, liep het gevaar zijn dochter te ‘verliezen’ aan een van de vele ongehuwde Europese mannen. Er waren in de Europese

samenleving tenslotte meer mannen dan vrouwen. Hoezeer generaal De Stuers ook tegen een huwelijk in Indië van een van zijn dochters was, hij kwam – gedwongen door zijn vrouw – tot inkeer. James en Louise verloofden zich in 1855. James' schoonvader raakte uiteindelijk zozeer gesteld op James dat die hem 'pootje' – hij liep moeilijk door een wond uit de Java-oorlog¹²⁹ – mocht noemen. Er moest echter nog wel een hindernis worden genomen. Louise was door haar verlichte protestantse moeder katholiek opgevoed, het geloof van haar weinig belijdende vader. James was echter protestants. Een pragmatische oplossing werd gevonden: James beloofde zijn schoonmoeder dat hun huwelijk door beide kerken zou worden ingezegend en dat hun eventuele dochters katholiek zouden worden opgevoed en hun eventuele zonen protestants. Vervolgens gaf de generaal James de raad mee dat als hij de lieve vrede wilde behouden in huis, hij priesters buiten de deur moest houden.¹³⁰

Overigens werd de belofte betreffende de godsdienst van hun kinderen door Louise persoonlijk geschonden: zij besloot dat al haar kinderen protestants opgevoed zouden worden. 'Verschil van godsdienst tusschen man en vrouw kan gaan, maar niet tusschen broers en zusters, dáár geeft 't maar verwijdering,' zou zij volgens James hebben verklaard als toelichting op haar beslissing.¹³¹ Een uitspraak die getuigde van de pragmatische houding in Indië ten aanzien van godsdienst – zoals ook verwoord door Louis Couperus, zelf afkomstig uit een Indische familie, die in zijn roman *De boeken der kleine zielen* schreef dat in Indië over geloof nooit gedacht of gesproken werd.¹³² Een groot verschil met de sterk onderscheidende rol die godsdienst in de Nederlandse maatschappij speelde en die zou resulteren in de 'verzuiling' van de maatschappij aan het eind van de negentiende eeuw. Dezelfde pragmatische instelling was er in Indië ten aanzien van leeftijd. In het vorige hoofdstuk zagen we al dat het aanzienlijke leeftijdsverschil tussen partners in Indië ook voorkwam in het begin van de negentiende eeuw. Bij de familie Loudon trouwden alle zonen van Alexander sr. met vrouwen die tussen de tien en veertien jaar jonger waren dan zichzelf.

Dankzij zijn schoonouders kwam James in steeds invloedrijkere kringen te verkeren: hij werd uitgenodigd op het paleis van Buitenzorg waar toen gouverneur-generaal Duymaer van Twist zetelde. Generaal De Stuers introduceerde hem bij het

Nederlandse koningshuis. Louise had in haar jeugd met kroonprins Willem ('Wiwil') (1840-1879), de oudste zoon van Willem III en Sophie van Wurtemberg, gespeeld op paleis 't Loo.¹³³ Haar oom Frits L.W. de Kock (1818-1881) was kamerheer en particulier secretaris van Willem III en directeur van het Kabinet des Konings. De weg naar het koningshuis was dus kort. James' sociale kapitaal van familie, vrienden en kennissen werd dan ook, net als dat van zijn broers Hugh Hope en Alex en van veel anderen uit de koloniale elite, gevormd in de imperial space.

De Kocks angstbeeld, dat hij zijn dochters achter zou moeten laten als hij zelf naar Nederland vertrok, werd kort na de geboorte van de eerste dochter van James en Louise in omgekeerde zin bewaarheid. Louises gezondheid ging zo hard achteruit dat James in 1857 besloot naar Nederland te vertrekken. Louise had nooit eerder haar ouders verlaten. Op haar tweeëntwintigste, en net moeder geworden, vertrok zij met James van Java.

John Loudon en de Billiton-maatschappij

Een simpel stukje tin in de collecties van het Bataviaasch Genootschap, verzameld aan het eind van de achttiende of in de eerste decennia van de negentiende eeuw om de delfstoffen van de Indische archipel te illustreren, blijkt aan de basis te hebben gestaan van de Billiton-mijnbouwonderneming.¹³⁴ Het eiland Billiton ligt, samen met het grotere buureiland Bangka, ingeklemd tussen Zuid-Sumatra en Kalimantan. Al vroeg in de achttiende eeuw was ontdekt dat Bangka rijk was aan tinerts. Billiton zelf was echter altijd ongemoeid gelaten. Daarin kwam verandering door toedoen van Wolter Robert baron van Hoëvell. Van Hoëvell werd in 1845 (tot 1848) president van het Bataviaasch Genootschap en zou het Museum van het genootschap transformeren tot een oudheidkundig museum.¹³⁵

Voor zijn reorganisatieplannen moest Van Hoëvell de collecties van het genootschap bestuderen. Dit doende stuitte hij op een stukje tin uit Billiton en raakte erdoor gefascineerd. Toen hij gedwongen werd terug te keren naar het moederland, zette hij zich in de Tweede Kamer in voor de economische ontwikkeling van de kolonie en kantte zich tegen de misstanden aldaar. In dat kader zette het stukje tin hem aan het denken: wat nu als er in Billiton tin te vinden was? Dit metaal werd in de inmiddels sterk opkomende

industrie op talloze manieren toegepast. Van Hoëvell deelde zijn ideeën met Vincent G. baron van Tuyll van Serooskerken (1812-1860), een immer in geldnood verkerende baron. Van Tuyll was snel voor het in potentie lucratieve plan te winnen en wist door zijn goede betrekkingen bij het hof ook prins Hendrik, die in Indië had gereisd, te enthousiasmeren. Vervolgens kwam Van Tuyll in Parijs in aanraking met John Loudon die daar voor herstel van zijn gezondheid was. Van Tuyll zag in John een ‘Indië-kenner’, iemand die wist hoe hij zich in Indië staande moest houden en die over de juiste netwerken kon beschikken. Hij strikte John als vertegenwoordiger van de prins van Oranje. Misschien heeft bij Van Tuylls beslissing John te vragen ook geholpen dat deze prins Hendrik had ontmoet bij Frans Valck in Yogyakarta, toen de prins in 1837 door de kolonie reisde.¹³⁶

Van Hoëvell, Van Tuyll en Loudon hadden op het juiste moment hun ambities kenbaar gemaakt. Na 1830 waren particuliere initiatieven ontmoedigd door de regering. Rond 1850 begon er echter meer ruimte voor te komen: het monopolie van het Cultuurstelsel begon barsten te vertonen. In dat jaar werd bij Koninklijk Besluit bepaald dat ook particulieren mijnbouwconcessies mochten verwerven. Hiervan profiteerden Van Tuyll en Loudon: ze dienden een concessieaanvraag in voor de ontginning van Billiton.¹³⁷ De regering stelde naar aanleiding van deze aanvraag een onderzoek in op het eiland naar de aanwezigheid van tin. De resultaten waren uitermate teleurstellend voor de aanvragers: er zou geen bruikbaar tinerts op het eiland te vinden zijn.¹³⁸ Door dit slechte nieuws was vooral Van Tuyll ontmoedigd; John hield toch hoop op een goede afloop.¹³⁹ Hij was het die erop stond om naar Billiton af te reizen met een ingenieur die de resultaten van het voorgaande onderzoek eventueel kon weerleggen. Van Tuyll ging ermee akkoord. John en Van Tuyll vertrokken samen met ingenieur Cornelis de Groot van Embden naar Billiton en nog dezelfde dag waarop zij aankwamen, leidde een eilandbewoner hen naar een plek waar tinerts werd gevonden. Binnen enkele uren hadden De Groot, Van Tuyll en Loudon het vorige onderzoek onderuitgehaald.¹⁴⁰

De concessie werd gegeven in 1852: veertig jaar lang mochten de gronden van Billiton worden ontgonnen voor delfstoffen en konden de onbebouwde gronden in cultuur worden

gebracht. John kocht zich voor een vijfde in de Billiton-concessie in. Prins Hendrik en Van Tuyll behielden ieder tweevijfde. De onderneming moest, voordat ze rendabel kon zijn, nog wel opgezet worden. Het zou erop uitdraaien dat John Loudon dat in zijn eentje zou gaan doen. Van Tuyll had zo snel als hij kon de benen naar Europa genomen, toen bleek dat diarree, koortsen, zeerovers en een vijandig gezinde bevolking de Europeanen op het ogenschijnlijk paradijselijke Billiton het leven zuur maakten.¹⁴¹ Van Tuyll liet John met een gering aantal Europeanen achter in een, zoals hij het zelf noemde, ‘soort van ballingschap’.¹⁴² Geen dokter liet zich ertoe overhalen naar het eiland te komen, terwijl die juist zo dringend nodig was. Toen John er eindelijk één had gestrikt, overleed die binnen zes maanden. John was derhalve de enige die medische hulp kon verlenen: hij gaf mensen kinine om koortsen te onderdrukken en verrichtte zelf in noodgevallen amputaties. Ondertussen sliep hij onder een lekkend afdakje – een echt huis bezat hij aanvankelijk niet – en ’s nachts gingen de ratten ervandoor met de brandende pit uit zijn nachtlamp.¹⁴³ Toen John in het najaar van 1853 meer dood dan levend vanuit Billiton in Batavia aankwam, maakte hij uit lijfsbehoud zo snel als maar kon de overtocht naar het kille, maar gezonde Den Haag.¹⁴⁴

Eenmaal weer terug in Batavia, kon John constateren dat de Billiton-Maatschappij succesvol in bedrijf was. Hij liet zich daarom door schilder Raden Saleh vereeuwigen als de pionier van het prachtige, maar voor Europeanen verschrikkelijke eiland Billiton. Raden Saleh, de Javaanse én westerse schilder die in Europa zo’n furore had gemaakt en door koning Willem III tot ‘Schilder des Konings’ was benoemd, deelde met de broers Loudon een gemeenschappelijke pleegvader, namelijk J.C. Baud.¹⁴⁵ De Javaan en de broers Loudon gingen vriendschappelijk met elkaar om.

John Loudon liet zich door Raden Saleh ten voeten uit portretteren als de ‘man van Billiton’: trots, zelfbewust en succesvol. In Billitons dicht beboste wildernis staat hij aan de rand van een poeltje; in een ruime, blauwe Chinese broek (‘inexpressibles’) en een zeer dun, vlammend rode buis kijkt hij de toeschouwer terloops aan. Hij draagt zijn ‘rimboepak’. Zijn linkerhand met hoed heeft hij in zijn zij geplant en in zijn rechterhand houdt hij iets vast dat nog het meest lijkt op een speer. Achter hem wast een Chinese arbeider op zijn hurken het tinerts in

een kleine waterplas. Hij werpt een blik op de rijzige John: de arbeider is letterlijk en figuurlijk ondergeschikt aan John. Iets verder in de bosschages tracht een andere arbeider, met de rug naar de toeschouwer gekeerd, met een *pacol* (spade) het terrein te cultiveren.¹⁴⁶ (Zie afb. 2T)

Het schilderij beeldt alles uit wat te maken had met de winning van tinerts: het grove handwerk, de wildernis, de ontginning in de vorm van de *pacol*, de verschillende bevolkingsgroepen die figuurlijk (en op dit schilderij letterlijk) haast onzichtbaar waren, en de blanke oppermachtige leiding. Met zijn lichaamshouding stond John symbool voor de sterk opkomende – maar op het schilderij nog onzichtbare – westerse industrie van de negentiende eeuw, de groeiende invloed van het Nederlandse gezag in de buitengewesten en het terrein winnende handelsliberalisme in de archipel (want de Billiton-Maatschappij was een van de eerste niet-gouvernementele mijnbouwbedrijven). John, met zijn Engelse achtergrond, koloniale sociale contacten en Nederlandse oriëntatie, was de verpersoonlijking van de uitdijende imperial space rond 1850. Het schilderij typeerde zijn levenswerk, terwijl het tegelijkertijd onverbloemd de hiërarchieën in de koloniale maatschappij weergaf zoals die als vanzelfsprekend werden beschouwd. De documenten over Billiton die het schilderij en de werkzaamheden op het eiland verder konden duiden, stopte John in een trommel voor het familiearchief.¹⁴⁷

Billiton was het begin van John Loudons zeer succesvolle carrière als ondernemer. Billiton bleef een soort ijkpunt voor hem en het schilderij van Raden Saleh herinnerde hem steeds daaraan. John was een geslaagde koloniale ondernemer en koloniaal burger. Hij werd in 1856 lid van het Bataviaasch Genootschap, later eveneens van de Natuurkundige Vereeniging en van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.¹⁴⁸ Hij liet, kortom, met het schilderij en zijn activiteiten zien dat hij behoorde tot de maatschappelijke top van Batavia met de daarbij horende sociale plichten van de gegoede burger.

Niet alleen het schilderij van Raden Saleh toonde Johns maatschappelijke positie en netwerk, maar ook Johns fotoalbums. Een van die albums dook eind jaren 1950 op bij een Haagse kunsthandel.¹⁴⁹ Het was gewoonte onder de elite cartes de visite met

elkaar uit te wisselen: portretten van klein formaat, die halverwege de jaren 1850 de oude visitekaartjes begonnen te vervangen.¹⁵⁰ Deze kaartjes speelden in het sociale leven een sleutelrol.¹⁵¹ Het fotoboek van John waarin deze waren geplakt, blijkt dan ook een staalkaart van zijn Bataviase netwerk rond 1855 te zijn. Er zijn portretten bij van vertegenwoordigers van de firma's waarmee de Billiton-Maatschappij te maken kreeg; van de ingenieur Cornelis de Groot van Embden (1817-1896), die tegen alle verwachtingen in toch tinerts vond op Billiton, chef van het mijnwezen werd en die John in 1862 'mijn vriend' noemde; van de schilder Raden Saleh, van residenten en prominente planters onder wie Lodewijk A. Saportas, die we in het vorige hoofdstuk reeds hebben ontmoet als goede vriend van Joan Quarles van Ufford. Lodewijks tante was getrouwd met J.P.A.L. de Stuers (1783-1827), een oom van Louise de Stuers met wie James Loudon was getrouwd. Zelfs een dergelijke verre verwantschap was in Indië zeer waardevol. Verder bevatte het album portretten van leden van de families De Stuers en De Kock waaraan John dankzij James geparenteerd was geraakt, en veel carte de visites van advocaten en procureurs uit Batavia,¹⁵² eveneens personen met wie hij ongetwijfeld in aanraking was gekomen via James. John en zijn broers verkeerden, kortom, in de hoogste kringen dankzij de invloedrijke sociale contacten van hun vader Alexander en van hun machtige voogd J.C. Baud. Contacten die zij vervolgens zelf uitbouwden.

James Loudon als gouverneur-generaal

In juli 1873 schonk John Loudon, dan wonend in Nederland, een ruim dertig jaar oude bebloede en gehavende Acehse vlag aan het militair rusthuis Bronbeek.¹⁵³ (Zie afb. 10) Het was dezelfde vlag die Henri Quarles van Ufford bij de resident Van der Hart in Tapanuli in 1844 had kunnen bewonderen. De reden voor de schenking moet mijns inziens gezocht worden in het uitbreken van de Aceh-oorlog onder het bewind van James Loudon als gouverneur-generaal. Tot op de dag van vandaag zijn Aceh en Loudon twee namen die voor altijd aan elkaar verbonden zijn.

James had in Nederland een bijzonder voorspoedige carrière op het ministerie van Koloniën doorlopen ('Ik had nu eenmaal besloten in 's lands dienst te gaan').¹⁵⁴ Van waarnemend secretaris-generaal van Koloniën bracht hij het tot minister van Koloniën en

commissaris des konings in Zuid-Holland.¹⁵⁵ In 1871 werd hij benoemd tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, mede dankzij invloedrijke beschermheren als de liberale staatsman Thorbecke (bij wie Loudon gestudeerd had)¹⁵⁶ en, wederom, de conservatieve Baud. Ondanks Thorbecke als leermeester was Loudon geen volkomen liberaal: hij had moeite met Thorbeckes ideeën over grotere bestuurlijke openheid en parlementaire invloed. Hij vond mensen belangrijker dan structuren zoals het parlement of een ministerie.¹⁵⁷ Als gouverneur-generaal zag Loudon zichzelf binnen de hiërarchie van het Nederlandse koninkrijk dan ook niet als ambtenaar van het ministerie van Koloniën, maar als directe vertegenwoordiger van de koning in de kolonie. Vanuit deze visie zwaaide James Loudon vanaf 1871 de scepter over de uitgestrekte Nederlandse kolonie. Voor een eerezuchtig man als hij was een dergelijk onderkoningschap de bekroning van zijn carrière.

Deze ‘aanzienlijkste, gewichtigste, moeyelijkste betrekking’¹⁵⁸ bracht hem echter niet waarop hij gehoopt had: roem, lof en een koninklijk, gemakkelijk leven. Zijn brieven (zowel professioneel als privé was James een fervent schrijver) stonden vol met klachten en klaagzangen over het land, het klimaat en de cultuur. Iedere argeloze lezer zou verwachten dat dit de oordelen waren van iemand die alleen een leven in Europa kende. Maar niets was minder waar: voor James was Indië het land van zijn ouders, een deel van zijn jeugd en in ieder geval de basis van zijn carrière geweest.

De lokale culturen kon hij, hoewel hij er reeds in zijn jeugd mee in aanraking was gekomen, niet waarderen. Het gezang van een *ronggeng*, een Javaanse danseres, beschouwde hij eigenlijk als geschreeuw (hoewel hij in zijn memoires naderhand ‘geschreeuw’ doorhaalde en veranderde in het vriendelijkere ‘gezag’).¹⁵⁹ De muziek die gespeeld werd tijdens een bezoek aan de sultan van Ternate op de Noordelijke Molukken kon hij moeilijk muziek noemen. Tijdens datzelfde bezoek verveelde hij zich tijdens een krijgsdans die naar zijn smaak te lang duurde.¹⁶⁰ Dit zijn allemaal uitingen van een man die wilde laten zien dat hij een Europese opvoeding had genoten, met alle waarden en normen die daarbij hoorden, en die wist wat ‘echte’ beschaving was. Op deze wijze plaatste hij zichzelf, door zo af te geven op de lokale culturen, ver boven die onbeschaafde, nog te ontwikkelen volkeren waarvoor hij

als hoogste bestuurder van de kolonie verantwoordelijk was. Overigens stelde hij zichzelf als gouverneur-generaal overal boven: hij vond dat men als plaatsvervanger van de koning een zekere afstand moest bewaren tot het volk.¹⁶¹

Het klimaat beviel hem evenmin. Zijn gezin, dat hij had meegenomen naar de kolonie, klaagde hij zeer om hun isolement: ‘Wij beginnen de waarheid in te zien van het out of sight out of mind. Mijne arme kinderen schrijven zich lam – iedere mail 5-10 brieven aan nichten en vriendinnen – maar beginnen den moed en de lust op te geven als zij geen antwoord krijgen.’¹⁶² Het leven in Buitenzorg kenmerkte zich volgens James door een ‘eentoonig verblijf en melancholische achtermiddagen. *Allen* verlangen naar Europa’.¹⁶³ En, schreef hij: ‘Louise en de kinderen hebben hier niets!’¹⁶⁴ Ziektes teisterden de familie: de kleine Hugo was eigenlijk continu ziek.

Deze zorgvuldig bewaard gebleven brieven laten zien hoe het postverkeer tussen de kolonie en het moederland de werelden van Nederland en Indië imaginair dichtert bij elkaar bracht. De schrijvers en lezers in Indië kregen het gevoel onderdeel te zijn van het Nederlandse koninkrijk¹⁶⁵ en dezelfde beschaafde waarden en normen aan te hangen. James deed het in zijn brieven voorkomen alsof hij zich afkeerde van Indië en uitsluitend volgens Nederlandse normen en waarden leefde. Zo trachtte hij zijn Europeesheid voorop te stellen en niet zijn Indische afkomst te benadrukken, terwijl dat juist iets was geweest waar mensen hem bij zijn aanstelling zo om hadden geprezen.

Al vrij snel na zijn aankomst in Indië als gouverneur-generaal begon James te twijfelen (of deed hij het in ieder geval voorkomen alsof hij twijfelde) aan zijn functie als gouverneur-generaal. Op 27 augustus 1872, acht maanden na aankomst in Indië, schreef hij in vertrouwen aan zijn broer John: ‘Of ik ’t vijf jaren zal volhouden weet ik niet – ik hoop (...) drie.’¹⁶⁶ En in december van dat jaar verzuchtte hij: ‘Ik zal den dag zegenen die mijne laatste hier zal zijn.’¹⁶⁷

In 1873 wilde James Loudon voor eens en altijd orde op zaken stellen in het al geruime tijd opstandige Aceh. Zoals we al konden zien in het leven van Henri Quarles van Ufford, hadden Acehers al sinds de jaren 1840 voor onlusten gezorgd in de noordelijke delen

van Sumatra. Die onlusten waren deels ontstaan uit religieuze anti-Europese sentimenten en deels veroorzaakt door betwiste handelsrechten. Nadat Loudon in 1873 – via F.N. Nieuwenhuijzen, de regeringscommissaris in Aceh – de sultan van Aceh tevergeefs gemaand had tot naleving van eerder afgesloten traktaten op straffe van een militaire expeditie, was de Aceh-oorlog officieel een feit.

James voorzag een snelle triomf van de in april 1873 uitgestuurde expeditie. Niets was minder waar: de Europeanen werden genadeloos verslagen en leden grote verliezen. James kreeg veel kritiek vanwege zijn falende politieke inzicht, de manier waarop hij met de legerleiding omsprong en zijn problematische verhouding met de minister van Koloniën, I.D. Fransen van de Putte (1822-1902).¹⁶⁸ Het krenkte hem zeer. Voor de koloniale samenleving, die de basis van zijn maatschappelijk succes was geweest, had hij daarna geen goed woord meer over: '[De] Indische vuilmaatschappij [was de] (...) rotste die ik ooit kende.'¹⁶⁹ Ze werd volgens James gekenmerkt door 'bedrog, cynisme',¹⁷⁰ en een 'schandelijke intrigue-geest'.¹⁷¹ Het klimaat in Batavia, zowel in letterlijke als in figuurlijke zin, beviel James vooral na het voorjaar van 1873 steeds minder: hij verbleef dan ook vrijwel nooit in het paleis in Batavia, maar woonde voornamelijk in het koelere Buitenzorg. Dit leverde hem nog meer kritiek op van zijn ambtenaren.¹⁷²

In juli 1873, toen de kritiek op James aanzwol en ook Holland bereikte, schonk broer John de vlag aan Bronbeek. Het juist op dat moment naar voren brengen van het heldenverhaal achter de bebloede vlag was wellicht bedoeld om de Nederlanders ervan te overtuigen dat zij James en de strijd in Aceh moesten steunen. Bij een van de oorlogshandelingen in Aceh, in 1840 in de buurt van de plaats Baros, ontrukte een moedige luitenant Bisschop onder leiding van generaal A.V. Michiels de vlag van de vijandelijke troepen aan de Acehers. Zijn 'allerloffelijkste' daad moest Bisschop bekopen met elf steekwonden.¹⁷³ Terug in het Nederlandse kamp wikkelde men hem zwaargewond in de veroverde vlag en bracht hem naar de ziekenwagens.¹⁷⁴ De bebloede en met kogelgaten doorzeefde vlag werd aan Michiels gegeven, die hem vervolgens aan zijn schoonzoon kolonel Alexander van der Hart schonk. De vlag was een islamitisch machtssymbool, beschreven met religieuze, magische teksten die de strijd moesten aanwakkeren en de

Nederlanders afweren: ‘O, Machtige! Verdelg mijn vijand Holland, wegens zijn list. En Vermogende! Vernietig de leugenaar, de grootspreker Holland!’ stond er op de vlag geschreven.

In Bronbeek werd de vlag nationalistische propaganda voor het imperium. Hij kwam symbool te staan voor de moed van luitenant Bisschop die elke militair met trots zou vervullen. Hij moest iedere militair aanmoedigen tot het verrichten van een vergelijkbare daad en de uitspraak ontlokken: ‘Ook ik zal, evenals hij, mijn plicht doen op het veld van Eer, voor Vaderland en Koning en voor Neêrlands wapenroem.’¹⁷⁵ De vlag toonde de gruwelijkheid van de Acehers en de onbeschaafde barbaarsheid van de islam die opriep tot de vernietiging van Nederland. Zo gezien was de dood van Bisschop (hij stierf een maand later aan zijn verwondingen) en al die anderen in Aceh verre van zinloos. De vlag in Bronbeek kon gezien worden als rechtvaardiging van de Nederlandse aanval op Aceh en van de offers die daarvoor gebracht moesten worden. De vlag toonde de noodzakelijkheid aan om het islamitische geloof te onderdrukken en de oorlog voort te zetten.

De vijand, de ‘ander’, werd door John door middel van de vlag op zo’n manier neergezet dat de Europeanen er als overwinnaar uitkwamen, net als gebeurd was in het discours van de Java-oorlog. De vlag onderstreepte in deze interpretatie de overtuiging van James in Aceh het ‘juiste’ te doen. Maar de betekenis van de vlag was ook een andere. De veroverde vlag bleek symbolisch voor alle volgende Aceh-expedities die werden gehouden: zonder dat een echte, definitieve overwinning werd behaald, werden wel talloze wapens, messen, vlaggen en korans buitgemaakt. Het verzamelen van dergelijke trofeeën – we zagen het al bij de pusaka van Diponegoro – zegt ook iets over het onvermogen en de onzekerheid van de imperiale staat.¹⁷⁶ Door erop te wijzen dat wel degelijk een overwinning was behaald en dat men belangrijke voorwerpen van de vijand had buitgemaakt, zou de herinnering aan een moeilijke strijd en alle verliezen van dien op de achtergrond raken.

De geschiedenis van de vlag liet ook haarfijn de netwerken en de macht van de familie Loudon zien. Generaal Michiels, een van de belangrijkste Nederlandse generaals uit het midden van de negentiende eeuw, rekende James en John tot zijn vrienden. Michiels was bevriend geweest met Alexander Loudon sr. en was

eens de beschermheer van John en James.¹⁷⁷ De beide broers kenden Michiels' schoonzoon, Van der Hart. Een jaar voordat die in mei 1855 vermoord werd door een wraakzuchtige bediende, had James hem bezocht. Niet lang na die moord schonk waarschijnlijk Van der Harts weduwe de vlag en enkele andere 'Inlandsche voorwerpen' aan John Loudon.¹⁷⁸

Niet alleen het schenken van de vlag was een poging om James' naam en werkwijze positief te doen beoordelen. Na de mislukte eerste Aceh-expeditie, toen bleek dat de kritiek op zijn beleid in zowel Nederland als Indië niet afnam, vroeg James aan John en Hugh om zijn brieven te bewaren 'voor een eventueel historicus in onze familie – anders gaan er zoovele feiten verloren'.¹⁷⁹ James was zo overtuigd van zijn eigen gelijk dat hij zelfs probeerde om latere critici door de creatie van zijn eigen archief de mond te snoeren. 'De geschiedenis zal mij gelijk geven',¹⁸⁰ zo schreef hij stellig. Hij selecteerde brieven, schreef erbij welke absoluut niet door buitenstaanders mochten worden geraadpleegd en ordende de brieven in categorieën. James construeerde doelbewust zijn eigen nagedachtenis en geschiedenis door middel van het archief¹⁸¹ en spoorde zijn nazaten aan die door het archief gefundeerde herinnering te onderhouden: 'Mocht mijne nagedachtenis op verkeerde gronden worden aangevallen, dan kan men zulks geraden oordeelende, uit deze mémoires putten voor mijne verdediging'.¹⁸² Daarmee deed James precies hetzelfde als zijn vader had gedaan bij het schenken van de horloges en de portefeuille aan hem en John. Door middel van het schenken van voorwerpen verplichtte Alexander sr. zijn nageslacht zijn verhaal te vertellen en zijn naam hoog te houden. De begeleidende brieven waren sturend bij het 'lezen' van de objecten voor de familie. Net zo waren de geselecteerde brieven van James in het familiearchief een poging zichzelf in het collectieve geheugen van de familie en, eenmaal openbaar gemaakt, tegenover het publiek positief te vestigen. Drie generaties lang, ruim 130 jaar, zou het archief overigens in de familie blijven.¹⁸³ (Zie afb. 2W)

Ondertussen werd James' positie als gouverneur-generaal politiek gezien onhoudbaar. Hij zag dat onder ogen en stuurde aan op zijn eigen ontslag. Dan was hij verlost van het politieke wespennest waarin hij zich had gemanoeuvreerd, konden zijn

dochters in Nederland trouwen (in plaats van in Indië) en konden zijn zonen een gezonder Europees klimaat en een Europese opvoeding krijgen.¹⁸⁴ James vroeg aan de minister van Koloniën per 1 maart 1875, twee jaar vóór het verlopen van zijn termijn, eervol ontslag. Dat bespaarde hem de oneervolle handeling zelf ontslag te moeten nemen. Hij was er tenslotte stellig van overtuigd dat hij gelijk had en dat dit inzicht mettertijd wel zou komen.¹⁸⁵ De eer die hij zo behield was voor hem belangrijker dan fortuin.¹⁸⁶ James Loudon was de allereerste gouverneur-generaal die voortijdig ontslag aanvraagde en ook kreeg. Zijn pogingen invloed uit te oefenen op zijn eigen nagedachtenis hebben niet mogen baten: hij is de geschiedenis ingegaan als de initiator van een langslappende, geldverspillende en talloze levens eisende oorlog.¹⁸⁷ Anders dan hij dacht, kreeg hij het historische gelijk niet aan zijn kant.

Alexander Loudon jr. als algemeen secretaris en Raad van Indië

Praktisch alle leden van de familie Loudon verzamelden voorwerpen. Op deze wijze waren zij onderdeel van een netwerk dat de overzeese gebiedsdelen met elkaar verbond. De uitwisseling van objecten onderhield niet alleen dat netwerk, maar zorgde ook voor een versteviging en uitbouw ervan. Dat kwam samen in knooppunten als het Bataviaasch Genootschap, familie en overheid. Participatie in dat netwerk leidde tot een saamhorigheidsgevoel¹⁸⁸ dat bezegeld werd met familietradities, overheidsaanstellingen en posities in verenigingen.

James' broer Alexander jr. (Alex) was net zo gefascineerd door Javaanse oudheden als zijn oom Frans Valck en erfde de onderzoekende geest¹⁸⁹ en netwerken van zijn vader. Met dit sociale kapitaal en de grote betekenis die zij aan het verleden hechtten, beïnvloedden Alex en zijn broers James en John de identiteit van de familie. Om deze invloed te kunnen duiden moeten we weer een stap terug in de tijd maken.

In 1859 bereikte Alex als Indisch ambtenaar een van de hoogste ambten in Indië: algemeen secretaris bij de Algemene Secretarie. Om die nieuw verworven status te onderstrepen werd hij in dat jaar lid van de Natuurkundige Vereeniging en van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Oost-Indië.¹⁹⁰ Het jaar daarop werd hij bovendien lid van het Bataviaasch Genootschap, net als zijn vader, zijn oom Frans Valck en voogd J.C. Baud.¹⁹¹ Zijn

lidmaatschap van de diverse verenigingen in Indië paste in een bredere beweging: juist in de periode na 1850 kwam er een grotere belangstelling voor de kennis over de kolonie en werden voor de verwerving van die kennis natuurhistorische en geneeskundige verenigingen en het *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* opgericht.¹⁹²

Alex, gestimuleerd door de collectie van Valck die hij in zijn jeugd in het residentshuis van Yogyakarta had gezien en vervolgens weer terugzag in het Museum van het Bataviaasch Genootschap,¹⁹³ begon vermoedelijk in 1855 te verzamelen.¹⁹⁴ (Zie afb. 2AB) Deze culturele en oudheidkundige belangstelling moet zijn benoeming in 1862 tot hoofd van een diplomatieke missie naar Siam (nu Thailand) bevorderd hebben. De missie had officieel tot doel het in 1860 gesloten verdrag tussen Siam en Nederland uit te werken, maar feitelijk wilde de Nederlands-Indische regering alleen maar zout uit Siam aankopen¹⁹⁵ en enige wetenschappelijke informatie vergaren.¹⁹⁶ De keuze van de gouverneur-generaal om de in cultuur geïnteresseerde Alex Loudon aan te stellen, was dan ook niet zo vreemd. Hij werd onder meer vergezeld door een vriend van hem en zijn broer John:¹⁹⁷ fotograaf en operazanger Isodore van Kinsbergen (1821-1905).¹⁹⁸

De taak van deze laatste was de bezienswaardigheden van Siam vast te leggen op de gevoelige plaat. Van Kinsbergen en Alex bezochten daarom, tot Alex er schoon genoeg van had,¹⁹⁹ talloze tempels zoals de Wat Prayun Wongsawat²⁰⁰ in het met goud beklede, duizelingwekkende paleis van de koning van Siam.²⁰¹ Van Kinsbergens foto's tonen imposante bouwwerken waar, letterlijk en figuurlijk, in de schaduw nietige figuren, Thai, figureren. Het is overigens merkwaardig dat iemand als Alex die zich interesseerde voor hindoe-Javaanse beeldjes, Thailand cultureel gezien maar weinig waardeerde: hij noemde het vergulde snijwerk in de tempels weliswaar prachtig,²⁰² maar beschouwde een met goud en edelstenen ingelegd boeddhabeeld als 'een smakeloos zamengesteld gewrocht van menselijke ijdelheid',²⁰³ en vond een collectie boeddhabeelden op een altaar 'eene lelijke, smakeloze verzameling, waarvan het aanzien verveelt en vermoeit, en geene enkele, laat staan aangename impressie achterlaat'.²⁰⁴ Daarnaast vond hij de koninklijke Thaise sloep waarmee hij opgehaald werd 'onbeschrijfelijk smerig'.²⁰⁵ Zijn schoonzuster Louise schonk aan

Bronbeek in 1876 een vier jaar eerder aan haar en James door Somdet Phra Paramendr Maka Chulalonkorn, de eerste koning van Siam, geschonken miniatuursloep.²⁰⁶ (Zie afb. 2Z) Alex verzamelde voor het Bataviaasch Genootschap tijdens de reis wapens uit Laos,²⁰⁷ verwierf bij een bezoek aan de nationale munt Thaise munten²⁰⁸ en ontving van de koning boeken,²⁰⁹ vermoedelijk de *Pali canon* (de collectie geschriften uit het Theravada-boeddhisme). Een aantal Thaise boeddha's, die kennelijk wel zijn goedkeuring konden wegdragen, hield hij voor zijn eigen collectie, terwijl de rest een onderkomen vond in het Museum van het Bataviaasch Genootschap.²¹⁰

Naast de Thaise voorwerpen schonk hij in dat jaar, 1862, aan het Bataviaasch Genootschap wat in het bijzonder zijn voorliefde had: vier kleine stenen Javaanse Ganeca's. Een paar maanden later volgden nog eens vijf niet nader gedefinieerde hindoebeelden.²¹¹ Deze voorwerpen, die ook zijn oom Valcks belangstelling hadden, werden in Centraal- en Oost-Java gevonden en verzameld. Aangezien Alex zich daar niet bevond, moet hij aangewezen zijn geweest op zijn netwerken. Bernet Kempers vermoedde in 1985 dat Alex via Van Kinsbergen zijn voorwerpen verkreeg. Van Kinsbergen was 'huisfotograaf' van het Bataviaasch Genootschap voor het vastleggen van hindoe-Javaanse oudheden en kwam dus regelmatig met de voorwerpen in aanraking.²¹²

Er was echter nog een vriend van de familie die de voorwerpen voor Alex kan hebben verzameld en die er bovendien om bekend stond wapens, beeldhouwwerk en oudheidkundige Javaanse voorwerpen te verzamelen: de schilder Raden Saleh. Hij verkocht vanuit zijn huis in Batavia rond 1868 bronzen hindoe-Javaanse beeldjes aan geïnteresseerden.²¹³ Hij beschouwde Alex als 'mijnen vrind en broeder'.²¹⁴ Voor Raden Saleh was het verzamelen van oudheidkundige en waardevolle voorwerpen een manier om zijn brood te verdienen. Met de wetenschap dat iemand met schenken de ontvanger aan zich verplicht, schonk hij omstreeks 1868 aan de sultan van Yogyakarta 'een mijner grootste en prachtigste antieke stoelen'²¹⁵ uit zijn collectie VOC-meubels – in de hoop dat de sultan hem vervolgens goed zou betalen voor de portretten die hij maakte van hem en enkele van zijn familieleden. Dit is overigens een van de vroegste voorbeelden van hernieuwde interesse in het

toen matig gewaardeerde Compagniesmeubilair. De belangstelling voor dergelijk meubilair zou onder de (vrouwelijke) Europese koloniale elite pas rond 1900 opkomen.

Eenzelfde motivatie om te schenken had Raden Saleh tegenover John Loudon, kort nadat James in 1872 tot gouverneur-generaal was benoemd. Raden Saleh wilde John, die hij zeventien jaar eerder had geportretteerd, via James Compagniesmeubels schenken.²¹⁶ De foto's stuurde hij alvast op naar Holland, waar John op dat moment verbleef. James raadde John aan het verzoek van Raden Saleh om verf, schildersdoek en penselen uit Europa naar Indië te verschepen in te willigen voor het bedrag dat de meubels waard waren.²¹⁷ Later zou James zich met zijn echtgenote Louise laten portretteren door Raden Saleh en zou James²¹⁸ hem als tekenleraar aanstellen voor een van zijn dochters.²¹⁹ Raden Salehs tactiek betaalde zich dus uit. Met dezelfde tactiek verzamelde hij doelbewust voor het Bataviaasch Genootschap verschillende voorwerpen waaraan het museum behoefte had. De collectie van 150 prehistorische en oudheidkundige objecten en 38 *lontar*-manuscripten doneerde hij in 1865 aan het Museum van het Bataviaasch Genootschap met de bedoeling zijn naam voorgoed te verbinden aan het genootschap.²²⁰

Het is dan ook niet onlogisch om te veronderstellen dat Raden Saleh Alex voorzien heeft van hindoe-Javaanse voorwerpen en dat Alex het een en ander bij hem gekocht heeft. Het verzamelen, verkopen en schenken van voorwerpen was Raden Salehs manier om opdrachten en inkomsten te verwerven. Het was eveneens zijn manier om sociaal te kunnen participeren in de Europese maatschappij. Daar zijn schenking aan het Bataviaasch Genootschap de grootste aanwinst in vijf jaar was,²²¹ werd hij onderscheiden met het erelidmaatschap. Dit was voor Raden Saleh een bevestiging dat hij meetelde in het genootschap, dat het hem 'nationaliseerde' tot Nederlander in de kolonie: 'Ik ben geen Hollander, maar door Hollandse opvoeding ben ik Hollander geworden.'²²² Door buitenstaanders in Europa werd hij in 1846 ook zo gezien: 'Hij is tegenwoordig een Europeaan die geen ander Javaansch meer aan zich heeft dan de kleur.'²²³ Voor Raden Saleh was onderdeel van dit Nederlander- of Europeaan-zijn het lidmaatschap van het Bataviaasch Genootschap en het aantonen van zijn band met Europa, waar hij geruime tijd had gewerkt. Het

aantonen van die Europese verwantschap deed hij in 1870 eveneens door, net als Weijnschenk, aan de in Indië rondreizende Habsburgse keizer Frans Joseph 38 voorwerpen te schenken en enige objecten aan de hertog van Saksen-Coburg. Voor Raden Saleh was verzamelen een manier om een deel van het culturele idioom van de ‘ander’ te verwerven, als aanvulling op het taalkundige idioom, het linguïstisch kapitaal, van de Nederlanders, het Nederlands, waarmee hij de kloof die er bestond tussen hem en de Europeanen kon overbruggen.²²⁴ Op deze wijze kon hij participeren in de Europese koloniale maatschappij waarbij zijn relaties en netwerken met sleutelfiguren in die specifieke samenleving zijn positie konden verzekeren en daarmee zijn aanzien konden vergroten.

In 1864 werd Alex voorzitter van het Bataviaasch Genootschap. Ook werd hij in deze periode benoemd tot vice-president van de Raad van Indië. In deze hoge kringen bewogen zich nog steeds maar weinig mensen die elkaar overal weer ontmoetten. Alex verkeerde bij het Bataviaasch Genootschap in goed gezelschap: Norbert P. van den Berg (1831-1917), de latere directeur van de Javasche Bank en De Nederlandsche Bank was medebestuurder. Ook trof hij daar Henry David Levyssohn Norman (1836-1892), die niet alleen directeur van het museum en secretaris van het genootschap was, maar ook de rechterhand²²⁵ van broer James zou worden toen die tot gouverneur-generaal benoemd werd.

Voor de cultureel geïnteresseerde Alex was het verzamelen van hindoe-Javaanse voorwerpen een traditie geworden, aangemoedigd door oom Frans Valck. Het was iets wat je als hoge ambtenaar deed²²⁶ om in dezelfde instellingen en daarmee kringen als de rest van de Bataviase elite te verkeren. De familie zag Alex’ collectie na zijn voortijdige dood in 1868 als familie-eigendom: het is aannemelijk dat Alex’ weduwe, Susanna de Kock van Leeuwen, de collectie tot haar eigen dood in 1889 in Batavia in bezit hield. Vermoedelijk is vervolgens de collectie naar Nederland verscheept en in het Haagse huis van James en Louise Loudon beland. In een beschrijving van hun kunstcollectie wordt melding gemaakt van ‘hoogpotige, prachtige Indische kastjes, waarop ’n geheele verzameling Boeddha-beeldjes in brons, goud en zilver’.²²⁷ In een boedelbeschrijving die na het overlijden van Louise in 1915 is opgemaakt, werd inderdaad vermeld dat in de bovensalon

‘zesentwintig hindoubeeldjes’²²⁸ stonden. Ze werden getaxeerd op 130 gulden. Drie jaar later, in 1918, zou Hugo Loudon, de zoon van James en Louise, hindoe-Javaanse beeldjes bezitten: ‘een dertigtal in het geheel.’²²⁹ Het kan niet anders of dit moeten de beeldjes van Alex zijn geweest. Desgevraagd schreef Hugo de herkomst van de dertig beeldjes onmiddellijk toe aan zijn oom Alex.²³⁰ De voorwerpen maakten deel uit van het cultureel geheugen van de familie: zij hielden de herinnering aan het verleden van de jong overleden Frans Valck en Alex Loudon jr. levend. Als cultureel geheugen bepaalden ze ook het identiteitsbesef van de familie. Hugo was zich ervan bewust dat hiermee het cultureel geheugen van de familie in een groot, geografisch raamwerk van Nederland én Indië werd geplaatst.

Indiëgangers ‘thuis’ in Nederland

De netwerken die gevormd werden door verzamelaars en hun collecties creëerden en reflecteerden banden tussen Nederland en Indië. Sinds hun jeugd op twee continenten waren de twee gebieden voor de broers Loudon onlosmakelijk met elkaar verbonden. Europa was voor hen het deel van de wereld waar zij zich op bleven richten. Het was het einddoel voor de broers die het in de maatschappij ‘gemaakt’ hadden en dat graag toonden. Europa stond voor beschaving, moderniteit en status. Indië was de bron van hun maatschappelijke en professionele carrière. Indië had voor hen sociaal prestige en de daarbij behorende status in zowel de kolonie als het moederland mogelijk gemaakt. De broers hadden een imperiale identiteit opgebouwd die berustte op een cultuur en leven gecreëerd door een combinatie van afkomst, koloniale carrières en geografische oriëntatie.²³¹ De drie broers die het meest naar elkaar toe trokken, John, James en Hugh, bleven tijdens hun heen-en-weer reizen tussen Indië en Nederland, in een tijd dat reizen nog steeds ruim drie maanden in beslag nam, met elkaar in contact.

Hugh was de eerste van de broers die zich langere tijd in Nederland vestigde en in aanraking kwam met het gevoel van culturele verwantschap dat op basis van een leven in Indië kon ontstaan. In 1858 raakte hij betrokken bij plannen tot oprichting van een koloniaal museum in Nederland. Samen met onder meer erevoorzitter Baud, zijn oude voogd, en de voormalige hoge Indische ambtenaar J.P. Cornets de Groot van Kraayenburg (1808-

1878), die tussen 1831 en 1840 met Frans Valck had gecorrespondeerd en verwant was aan de adellijke Fries-Groningse familie Hora Siccama,²³² zat hij in de commissie. Er waren ook andere bekenden, zoals Louis Plate, die met James en John zeer actief was geweest in de Batavia Race Club, Pieter Vreede Bik en oud gouverneur-generaal Duymaer van Twist.²³³

De in 1858 ontstane behoefte een koloniaal museum op te richten kan verklaard worden uit verschillende ontwikkelingen die in deze periode plaatsvonden. In het vorige hoofdstuk viel te lezen hoe de kolonie invloed had op de culturele, maatschappelijke en politieke ontwikkeling van de Nederlandse staat na 1813; en hoe rond 1850 de Gouden Eeuw als inspiratiebron voor het Nederlandse nationalisme ingeruild werd voor het meer toekomstgerichte Indië.²³⁴ Dit hing ongetwijfeld samen met het besef dat Indië sinds de invoering van het Cultuurstelsel een aanzienlijke bijdrage leverde aan de Nederlandse welvaart. Binnen de internationale westerse arena werd het bezit van een dergelijke rijke kolonie prestigieus: Indië gaf Nederland zijn betekenis 'die Nederland boven andere naties van gelijke getalsterkte verhief'.²³⁵ Kennis van het land, de producten en bevolking werd verbonden aan Nederlands welvaart en prestige. Er kwamen instituten en genootschappen gericht op Indië. Zo ontstond het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde ontstond in 1851 op initiatief van J.C. Baud. James en Alexander werden dan ook lid, zoals de meeste personen afkomstig uit de koloniale elite en aanstaande Indische bestuursambtenaren. De uitwerking van deze gevoelde incorporatie van Indië bij Nederland zal in latere hoofdstukken terugkomen.

Het streven naar nationale eenwording kreeg ook gestalte door het creëren van een gevoel van eenheid en identificatie met de gemeenschap door cultuur. Dit vond plaats door culturele homogenisering: uit de periferie afkomstige gebruiken en voorwerpen werden door de natiestaat geïncorporeerd als 'eigen'. De invloed van Nederlands-Indië op het Nederlandse nationalisme vond dus niet alleen plaats door militaire acties, zoals in Bali en Sumatra, maar ook door het zich toeëigenen van uitingen van cultuur uit de kolonie. Net als de waardering van oudheden als nationale 'vaderlandse oudheden' drong de waardering van Indische en koloniale cultuur vanuit de periferie van de kolonie via de

Nederlandse provincies door tot in de Nederlandse steden. Daar werden de objecten vervolgens *nationaal* bezit in instituties als het Koloniaal Museum in Haarlem en het nationale 's Rijks Ethnographisch Museum in Leiden.²³⁶

Het eerste museum dat zich 'Koloniaal Museum' noemde, stond dan ook in de provincie, in Zwolle. Het was ontstaan uit een van de eerste Nederlandse tentoonstellingen waarin men 'voortbrengselen' toonde van de 'nationale nijverheid van Nederland en zijne Overzeesche Bezittingen'. De voorwerpen uit de kolonie, die onderdak behoeften, werden na de tentoonstelling in 1852 in dat koloniale museum, onderdeel van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, opgenomen.²³⁷

Vijf jaar later zien we nog duidelijker hoe de grote steden van Nederland en de kolonie bijdroegen tot het smeden van een identiteit die het hele koninkrijk omvatte. In 1857 werd in Utrecht een tentoonstelling gehouden van in Utrecht voorhanden 'oudheden en merkwaardigheden' die 'voor Nederland' belangrijk waren. Lokale cultuur werd wederom aangewend voor de creatie van een nationale identiteit. Het waren voorwerpen, zoals Nederlands zilverwerk en penningen, waarvan men vond dat ze representatief voor Utrecht en dus ook voor Nederland waren. Opvallend is dat men hier een van de eerste aanzetten ziet tot de waardering van het Delfts aardewerk als representatief voor Nederland.²³⁸ Het was de rijke Utrechter W.G.F. van Romondt (1815-1876), die naast andere voorwerpen, Delfts aardewerk tentoonstelde. De later wereldberoemd geworden Delftsblauwe viool was een van de voorwerpen die hij inzond. Voorts namen op de tentoonstelling objecten als tabaksdozen en nautilus-schelpen²³⁹ op zilveren voet uit de VOC-periode, evenals uit Indië afkomstige voorwerpen als 'twee Javaansche Huisgoden, in koper' en een bamboestok een aanzienlijke plaats in.²⁴⁰ Het is duidelijk dat de organisatoren ook Indië als onlosmakelijk onderdeel zagen van de natie.

Vanwege deze specifieke tentoonstelling ('een hoogst merkwaardig museum'²⁴¹), met die grote aandacht voor koloniale culturele uitingen, ingepast in het nationale verleden, en gezien de opkomst van Indische verenigingen en genootschappen in Nederland wilden verschillende oud-Indiëgangers het ijzer smeden nu het heet was. Door die tentoonstelling was er belangstelling, was er aandacht. Het middel van een blijvende tentoonstelling, een

museum dus, tot ‘verspreiding der kennis van onze overzeesche bezittingen’ ten bate van Nederlands welvaart was in de ogen van enkele heren van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlands-Indië ‘volstrekt noodzakelijk’. Een commissie werd snel opgericht.²⁴² Het museum moest een ‘waar nationaal gedenkstuk’²⁴³ worden waardoor het moederland ook in het collectieve bewustzijn van de gemeenschap onlosmakelijk met de kolonie verbonden zou raken.

Hughs broer James Loudon was na zijn periode als gouverneur-generaal zo verbitterd geraakt dat hij weigerde terug te keren naar dat ‘leelijke, dure, koude land’,²⁴⁴ waar hij vanuit de Haagse politiek (‘een club met vervelende Kamerleden en andere ploerten die U ’t licht in de oogen niet gunnen!’²⁴⁵) zo was tegengewerkt en waar hij publiekelijk verguisd werd.²⁴⁶ Frankrijk was zijn ideaal, maar het was Brussel waar hij belandde. Uiteindelijk echter kwamen Louise en James zelfs in 1877 in het politieke centrum van dat lelijke land te wonen: in Den Haag, dicht bij James’ geliefde broer John. Nederland bleef toch het land waar James zijn hele koloniale carrière aan te danken had en waar hij, ondanks alles, een zekere status kon laten gelden. Die status werd nog versterkt door de koninklijke onderscheiding die hij dat jaar mocht ontvangen: Grootkruis van de Gouden Leeuw.²⁴⁷

Met het Nederlandse koningshuis bleef hij, ondanks een vroegere aanvaring met de grillige en enigszins antiliberaal²⁴⁸ koning Willem III, nauwe contacten onderhouden. Hij bezocht de prinsen, ging op de koffie bij Willem III en liet zich graag zien bij koningin Sophie, de van haar echtgenoot Willem III gescheiden levende koningin.²⁴⁹ In 1884 werd James zelfs, vanwege zijn ambt van gouverneur-generaal, door de koning verheven in de adelstand.²⁵⁰ Het moet voor de zelfbewuste James, die zich door Nederland miskend en verloochend voelde, zijn *finest hour* zijn geweest. Hij wilde dolgraag gezien worden als de top van de Nederlandse elite, meetellen met al die Hollandse ‘empire-builders’ en erkend worden voor zijn verrichtingen. Zijn verlangen ging zo ver dat toen James als kritiek kreeg dat de familie Loudon niet zou afstammen van een oud en voornaam geslacht, hij om het tegendeel te bewijzen een stamboom construeerde met een afstamming die terugging tot een prominent oud Schots geslacht.²⁵¹ Voorts liet hij

zijn portret schilderen door Jan P. Veth (1864-1925), de Nederlandse ‘society’-portretschilder van het fin de siècle.²⁵²

Broer John had zich in 1862 semi-definitief gevestigd in Nederland met de bedoeling als Indische ‘nabob’ te gaan rentenieren. Toch bleef het avontuur hem trekken. Als men hem nodig had in Billiton liet hij zich voor drie maanden inschepen om in Billiton orde op zaken te stellen en vervolgens de koortsen, moordende hitte en zeerovers achter zich te laten en zich weer te nestelen in zijn comfortabele huis aan de Hoge Nieuwstraat in Den Haag waar hij voor de buitenwereld de rentenier van Billiton was. Zijn verdiensten voor de Billiton Maatschappij werden door de Nederlandse regering als voordelig voor de lokale bevolking en de welvaart van Nederland beschouwd:²⁵³ hij werd ervoor in 1862 met de orde van de Nederlandse Leeuw beloond. Dit kosmopolitische, ‘interstitial’²⁵⁴ leven hield hij tot 1867 vol. In 1869 kocht hij het huis waarin hij al woonde van zijn broer Hugh.²⁵⁵

Toen zijn werk voor de Billiton-maatschappij eindigde, vond John een nieuw doel in het leven. Dankzij zijn eigen connecties en die van zijn broers James en Hugh verkeerde John in de hoogste kringen van Den Haag. In de regeringsstad bestonden die kringen uit een groot aantal regeringsambtenaren en mensen uit de diplomatieke dienst. Via deze weg zal hij wel Charles A.E. baron de la Villestreux (1831-?), de secretaris van de Franse delegatie in Den Haag, en de Oostenrijkse gezant Ferdinand Freiherr Baron Von Langenau (1817-1881)²⁵⁶ hebben ontmoet. De la Villestreux en Von Langenau behoorden tot de eersten die Delfts faience verzamelden. Zij waren hierbij geïnspireerd door de hierboven gekenschetste in Nederland toenemende, door nationalistische gevoelens gevoede, belangstelling voor oud-Hollandse kunstnijverheid. De la Villestreux kocht onder meer voorwerpen van een steenrijke koopman in zuidvruchten, Jan Hendrik Grootenboom van Os.²⁵⁷ John – wellicht ingefluisterd door Hugh die zich al langer op het Nederlandse culturele vlak bewoog en het eerste Delftse aardewerk, zoals de eerder genoemde viool, tentoongesteld zag worden op exposities als die van Utrechtse oudheden in 1857 – doorzag de importantie van Delfts faience. Ergens tussen 1867 en 1869 kocht John de collectie van De la Villestreux op toen deze door overplaatsing naar Italië gedwongen werd zijn collectie te verkopen.

John kocht eveneens (delen van?) Von Langenaus collectie,²⁵⁸ waarschijnlijk op het moment dat die, in 1871, Nederland moest verlaten. Vervolgens was John tot 1876 eerst fanatiek en daarna, tot 1880, spaarzaam bezig zijn collectie aan te vullen en te verbeteren door alles wat hij van Delfts faience maar tegen kwam, tegen elke prijs, te kopen. Zo kocht hij in 1876 uit de nalatenschap van de genoemde W.G.F. van Romondt²⁵⁹ de Delftsblauwe viool voor 1500 gulden.²⁶⁰ (Zie afb. 2AH)

Deze manier van aankopen, met een onbeperkt budget,²⁶¹ was een luxe die maar weinig verzamelaars zich konden permitteren. Het gevolg van die ongelimiteerde aankoopmogelijkheden en zijn goede sociale netwerk was dat Loudon topstukken kon verwerven. Zijn collectie kreeg een zeer goede reputatie en werd gezien als het toonbeeld van Nederlands trots op het gebied van kunstnijverheid. De betekenis die toentertijd aan het faience werd toegekend en die het heden ten dage heeft, getuigt overigens van een inmiddels veranderende Nederlandse nationaliteit. Nu wordt in de waardering en betekenis van Delfts faience meer en meer de imperial space er juist bij gehaald door de relatie van het Delftsblauw met de VOC en het Chinees porselein te onderstrepen. Rond 1860 stond het juist voor ‘oer-Hollandse’ kunstnijverheid.

De status van nationalistische kunstverzamelaar kan Johns doel zijn geweest: hij was tenslotte geen doorsneeverzamelaar. Waarschijnlijk waardeerde hij het Delfts faience, maar het plotselinge ontstaan en einde van zijn verzamelwoede lijken erop te wijzen dat hij met een uitgesproken reden en een bepaald doel verzamelde. Met de verzameling kon John – zoon van een Schotse vader en Nederlandse moeder, deels opgevoed in de kolonie – zijn vaderlandse loyaliteiten benadrukken en bewijzen dat hij een overtuigd Nederlands staatsburger was die het nationale erfgoed beschermde. De aardewerken plaque in de verzameling met daarop de beeltenis van het praalgraf van Willem van Oranje, ‘vader des vaderlands’, in de Nieuwe Kerk te Delft lijkt de patriottische houding van de familie te willen benadrukken. Johns collectie trok voornamelijk bezoekers tegenover wie hij maar al te graag zijn maatschappelijke positie wilde etaleren. In september 1883 dienden zich koning Willem III en zijn tweede vrouw Emma aan, in het gezelschap van Emma’s zuster Helena Friederike en haar

echtgenoot de hertog van Albany, prins Leopold van Groot-Brittannië. Daar John op dat moment in het buitenland verbleef, werden ze behulpzaam door James ontvangen en rondgeleid in Johns huis.²⁶²

Drie van de vijf zonen van Alexander en Santje, James, John en Hugh Loudon, reflecteerden in deze periode op hun levens in Indië. Het daar opgebouwde culturele kapitaal, met de bijbehorende sociale netwerken, had hun identiteitsbesef in Nederland én Indië gevormd. Dit identiteitsbesef werd gereflecteerd in hun culturele uitingen. Het statige huis van James aan de chique Haagse Koninginnegracht, dicht bij zijn broers, was volledig ingericht naar de heersende mode en stand van zijn bewoners: een donker interieur met veel Perzische kleden, donkere vloerkleden, zware meubels en houten lambriseringen.²⁶³ Tegelijkertijd was het interieur niet wat verwacht zou worden van de nieuwe elite en een weinig cultuurminnende oud-gouverneur-generaal. Het interieur was namelijk een elegante mix van Hollandse smaakvolle kunstvoorwerpen én een Indische erfenis die zichtbaar voor iedere bezoeker tentoongesteld werd en met de rest van het huis harmonieerde.

De Indische erfenis werd hier gepresenteerd als (gebruiks)kunst, volwaardig aan de andere kunstvoorwerpen en niet als souvenirs die weemoedige herinneringen oproepen aan het verleden, hoewel zij dat voor de familie natuurlijk wel deden. De bezoeker trof in de salon vier moderne fauteuils aan naast een Indische fauteuil. Een prachtig haardscherm met tapisserie stond voor de oude schoorsteen. Een ingelegd, zilveren Indisch kistje stond op tafel. Een bezoekje aan de serre, die vol stond met planten en Hindelooper stoelen en een tafel, was ook de moeite waard. Daarvandaan keek je de tuin in waar een zeventiende-eeuwse buste van wetenschapper Bernard Nieuwentijt gebroederlijk naast een beeld van de Borobudur stond. In de hal en de gangen van het huis stonden een mooie gebeeldhouwde Compagniesbank, twaalf ‘Indische’ stoelen en een fauteuil.²⁶⁴ Een wortelhouten meubel uit Ambon kwam ongetwijfeld uit de nalatenschap van Louises ouders (haar vader was tussen 1837 en 1842 gouverneur van de Molukken geweest) en de ‘Loudon’-pendule bij de trap, die zelfbewust het bestaan van de familie met zijn geschiedenis verbond,²⁶⁵ kwam uit

James' familie. Op weg naar de bovenverdieping kwam men langs de trap een stadsgezicht van Weissenbruch en een mooie Schelfhout vol ijspret tegen. De salon boven was bekleed met kostbaar goudleren behang.²⁶⁶ Nadat James' geliefde broer John in 1895 was overleden, was zijn imponerende collectie faience naar James gegaan. Vermoedelijk samen met de hindoe-Javaanse collectie van de al jong overleden Alex werd de verzameling Delfts aardewerk geïntegreerd in het interieur van het huis aan de Koninginnegracht. Zo vormde het interieur van het huis van James en Louise Loudon-de Stuers de weerslag van hun status, verleden en identiteit.²⁶⁷ Het echtpaar presenteerde zich er als de politieke, sociale en culturele elite van Nederland, waarbij zij hun koloniale erfenis insloten. James en Louise lieten zien dat zij zowel tot de koloniale als tot de Nederlandse elite behoorden.

James, bezorgd als hij altijd was om zijn maatschappelijke status en nagedachtenis, was in 1885 begonnen met het schrijven van zijn memoires. 'Het zal wel zeer weinig interessants opleveren,'²⁶⁸ verzuchtte hij. Maar of hij dat ook echt meende? Het was waarschijnlijk meer een stijlfiguur, een afzwakking van zijn zelfingenomenheid. Wellicht moest zijn 'Gedenkschrift' ook een tegenwicht vormen tegen de indertijd reeds historische materiële erfenis die zijn lievelingsbroer John gecreëerd had: zijn verzameling Delfts faience. De taak van beheerder van het familiearchief nam James' ongetrouwde dochter Eugénie na zijn dood van hem over en niet, zoals gebruikelijk bij oud-adellijke families, de oudste zoon.²⁶⁹

De visuele nagedachtenis van James als gouverneur-generaal werd versterkt door nog een ander portret dat tot de Tweede Wereldoorlog in het paleis van de gouverneur-generaal in Buitenzorg hing. Dit portret was niet van de hand van Raden Saleh. Het was het schilderij waar we dit hoofdstuk mee begonnen. Op het portret oogt James, gehuld in groot tenue, vastberaden. In zijn linkerhand heeft hij zijn handschoenen als teken van zijn macht als 'onderkoning van Indië', zijn rechterhand rust op het in 1763 in Den Haag verschenen Franstalige boek van J.P.J. du Bois: *Vie des gouverneur-generaux (...)* De oud-gouverneur-generaal Van Imhoff had aan het boek meegewerkt. Loudon zag zichzelf in het illustere rijtje gouverneurs-generaal, gepresenteerd als opvolger van vroegmoderne voorgangers als Van Imhoff en Coen. Misschien was dat de boodschap die hij, via het schilderij, wilde overbrengen aan

zijn opvolger Van Lansberge en al die anderen die na hem het ambt tot de Indonesische onafhankelijkheid vervulden.²⁷⁰

De derde generatie: Hugo Loudon en Koninklijke Olie

De kinderen van James en Louise werden uiteraard sterk beïnvloed door de carrières van hun vader, ooms en grootvaders en door het patroon van imperiale migraties, dat deze families tekende en hen profijt had gebracht. Ze gebruikten gemakkelijk de al eerder gevormde netwerken en voelden zich overal, en tegelijkertijd nergens, thuis. Ook toen zij volwassen waren, bleven ze een leven leiden in de ‘interstice’ van het Nederlandse rijk.²⁷¹ James’ zoon Hugo, de jongen die in Indië vrijwel altijd ziek was geweest, vervulde zijn vaders eigen oorspronkelijke wens om ingenieur te worden.²⁷² Als vanzelfsprekend verbreedde hij zijn horizon naar het buitenland: Hongarije, Zuid-Afrika en Indië. In de boekenkast had hij het Javaanse drama *Minta raga* staan.²⁷³

Net als zijn oom John had Hugo gevoel voor timing. Het Cultuurstelsel, dat John had helpen afbreken, was rond 1870 definitief verlaten. Aan het eind van de negentiende eeuw ontstonden de eerste grote particuliere bedrijven op het gebied van mijnbouw en oliewinning. In 1893 in Nederland werd Hugo erop geattendeerd dat de drie jaar eerder opgerichte Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië (veelal kortweg de ‘Koninklijke’ genoemd) nog iemand zocht. Hij had er wel oren naar. In 1894 vertrok Hugo richting Indië waar hij in het aardedonker op een gammele steiger middenin de rimboe van Sumatra ontvangen werd door de man van de maatschappij aldaar, August Kessler. Kessler verwelkomde hem persoonlijk met een lantaarn in zijn handen. Wellicht wilde hij zien of Loudon niet net als zijn voorganger na een blik op de steiger en omgeving onmiddellijk weer aan boord van het schip zou gaan.²⁷⁴

Kessler was bezig de concessies in bedrijf te brengen en kon daarvoor de hulp van Loudon goed gebruiken. Ook dit waren jaren van pionieren: dagenlange tochten door het oerwoud, geteisterd door muggen en bloedzuigers, naar afgelegene proefboringen – afgewisseld met moeizame onderhandelingen met de gouverneur-generaal in Batavia en gouverneur Van Heutsz in Aceh, en met fusies met andere oliemaatschappijen zoals in 1905 met Moeara Enim van de directeurs J.W. IJerman en Th.F.A. Delprat (zie

hoofdstuk 3). Hugo behoorde al snel tot de top van de maatschappij: in 1899, vijf jaar na aankomst, mocht hij zich tot de rijksten van Sumatra rekenen. Tijdens venduties, die plaatsvonden als iemand verhuisde, was het vaak zo dat als degene die vendutie hield geliefd was in de samenleving de kopers genegen waren hoge prijzen te betalen. Venduties waren derhalve een inkijsje in de sociale relaties van de verkoper en de welvaart van de kopers. Op een vendutie in 1899 waarbij Hugo Loudon betrokken was – samen met de steenrijke Chinees Tjong A Fie (1860?-1921) en met de hoofdadministrateurs van de Deli-Batavia Maatschappij en van de Senembah Maatschappij²⁷⁵ – was duidelijk te zien wie de rijkste mannen van het eiland waren. Hugo was een van de personen die bij de vendutie buitensporig hoge bedragen neertelde voor simpele gebruiksvoorwerpen: hij betaalde 510 gulden voor een inktstel.²⁷⁶

Tot 1902 was Loudon hoofdadministrateur van de ‘Koninklijke’ in Indië. Het jaar erop keerde hij terug naar Nederland, nam zitting in diverse belangrijke commissies²⁷⁷ en huwde met Anna P.A. van Marken (1874-1953). Anna’s zuster was getrouwd met Herbert Cremer (1873-1951), directeur van de Deli-Maatschappij en zoon van J.Th. Cremer (1847-1923). Loudon en Cremer waren derhalve zwagers.²⁷⁸ Samen met Kessler en Henri Deterding, die in 1894 de Koninklijke redde met een overbruggingskrediet en twee jaar later in dienst kwam van de maatschappij, wordt Loudon gezien als een van de grondleggers van de ‘Koninklijke Olie’ (nu Shell). De Billiton Maatschappij en de ‘Koninklijke’ maakten op het gebied van de petroleumindustrie en de mijnbouw de dienst uit in Nederland en zijn koloniën.

Historicus Taselaar, die onderzoek deed naar de kernelite van Nederland en de invloed daarvan op de koloniale lobby, plaatste Hugo Loudon op de tweede plaats binnen zijn ‘kernelite’, de topgroep van ondernemers met de meeste functies die zo de meeste economische en politieke macht konden uitoefenen.²⁷⁹ Taselaar rekent John Loudon vanwege diens weinige commissariaten niet tot de kernelite, maar omdat de historicus de Billiton en Koninklijke Olie als enkele van de meest invloedrijke concerns van Nederland rond de eeuwwisseling ziet, kunnen we gerust stellen dat de familie Loudon, met bestuurders in zowel de Billiton als de Koninklijke Olie, een van de machtigste families in Nederland was. De Loudons

bekleedden een invloedrijke maatschappelijke positie die grotendeels te danken was aan Alexander Loudon sr. die het netwerk en de kansen had gecreëerd voor zichzelf en zijn nageslacht. Vervolgens hebben familieleden hun positie in de Nederlandse samenleving versterkt, enerzijds door huwelijken aan te gaan met voorname, gevestigde Nederlandse families²⁸⁰ en anderzijds door hun koloniale achtergrond nogmaals te bekrachtigen, zoals door het huwelijk in 1913 van een nazaat van Santje Valck en Alexander Loudon sr. met een nazaat van Frans Valck.²⁸¹

Taselaar stelt dat Hugo Loudon veel te danken heeft gehad aan zijn adellijke titel in het bereiken van zijn maatschappelijke positie.²⁸² Naar mijn mening speelt echter het familienetwerk dat Alexander sr. aan het begin van de negentiende eeuw begonnen was, een grotere rol in het bereiken van een dergelijke positie dan de adellijke titel. Die titel was, net als Hugo's maatschappelijke positie, een effect van het familienetwerk en nationaliseerde de familie tot Nederlanders, net als het erelidmaatschap van het Bataviaasch Genootschap hun vriend Raden Saleh maatschappelijk gezien had genationaliseerd tot Nederlander. Cees Fasseurs bewering dat James en de andere zonen van Alexander sr. geboren waren 'met een zilveren lepel in de mond'²⁸³ lijkt mij te sterk aanzet.

Het netwerk waarin Hugo zich bewoog kenmerkte zich onder andere, we zagen het al eerder, door een zeker gevoel van saamhorigheid op basis van een gedeeld verleden en hetzelfde, mede door sociaal en economisch kapitaal bepaalde, cultureel kapitaal. Het interieur van Hugo's landhuis in Wassenaar was daarvan een uiting: warme, tropische houtsoorten toonden hun herkomst uit Indië. Toen de Vereniging Koloniaal Instituut werd opgericht en voor de bouw van haar onderkomen geld nodig had, schonk Hugo vrijgevig. Talloze collega's deden hetzelfde. Het Instituut beoogde immers de handel met Indië te ondersteunen en te bevorderen.

James overleed in 1900. Vanaf dat moment woonde Louise alleen, met haar bediendes, in het grote huis. (Zie afb. 2AM) Zij werd omringd door de tastbare herinneringen aan het verleden en de daarnaar geconstrueerde familie-identiteit. Ze herinnerden haar aan haar geboortegrond met zijn culturen, het roemrijke verleden van

haar familie en de pogingen van haar echtgenoots familie zich door het Delfts faience als Nederlands burger te profileren. In 1915 overleed ook Louise, een huis vol meubels, aardewerk en andere kunst achterlatend. Hugo en zijn broers en zusters besloten dat de bijzondere collectie Delfts aardewerk van oom John te zijner nagedachtenis aan het Nederlandse volk geschonken moest worden. Het Rijksmuseum, dat de nationale staat vertegenwoordigde, was voor een dergelijk vaderlandslievend gebaar het meest geschikt. Bovendien was de oudste dochter van James en Louise getrouwd met de broer van Rijksmuseumdirecteur B.W.F. van Riemsdijk.²⁸⁴ Ten slotte, de collectie Delfts aardewerk van John vormde een uitmuntende collectie van een oude, nationale kunstvorm en verdiende het om in het meest toonaangevende museum van Nederland te staan. Hugo, als woordvoerder van de familie, bepleitte dat de zaal ter nagedachtenis aan John naar hem vernoemd moest worden en dat de collectie te allen tijde goed opgesteld en uitgelicht in het museum moest staan.²⁸⁵

In een tijd waarin de overheid weliswaar steeds meer de verantwoordelijkheid voor cultuur op zich nam, maar slechts ondersteunend en bevorderend optrad en geen uitvoerend cultuurbeleid nastreefde, was het schenken van nationale kunst een daad van goed Nederlands burgerschap die beloond werd door de regering. De familie ontving daarvoor de ‘museummedaille’²⁸⁶ – de medaille die door koning Willem I ingesteld was voor eenieder die de Nederlandse natie met kunst begiftigde. Door de schenking had de familie Loudon tenslotte ‘het land aan zich (...) verplicht.’²⁸⁷ En door deze transformatie van hun geobjectiveerde culturele kapitaal in symbolisch kapitaal, namelijk de waardering en erkenning die Nederland door deze schenking had voor de familie, behoorde de familie Loudon, met zijn Schotse en koloniale verleden, nu echt tot de Nederlandse nationale en imperiale elite. Zo zou de familie altijd letterlijk, in de zin van de geëxposeerde collectie Delfts, en figuurlijk in het centrum van de aandacht blijven.

Wellicht stimuleerde dit Hugo het schilderij van zijn overleden vader James voor een expositie in te zenden die gehouden werd in het net geopende Koloniaal Instituut.²⁸⁸ Daarnaast bracht hij in 1918 zijn van oom Alex geërfde collectie hindoe-Javaanse beelden naar buiten. Archeoloog N.J. Krom schreef er een publicatie²⁸⁹ over en

een jaar later, in 1919, trad Hugo Loudon toe tot het bestuur van de een jaar eerder opgerichte Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst. Hugo kon zich vinden in dit gezelschap van bankiers, zakenlui, diplomaten en kunstenaars. Het was een genootschap dat geen directe exponent was van de koloniale expansie, maar er wel door kon bestaan: een aanzienlijk deel van het bestuur bestond uit welvarende Amsterdamse ondernemers die zich in hun vrije tijd als kamergeleerden presenteerden, terwijl een ander deel wel een koloniale carrière had gehad en in de kolonie een collectie had opgebouwd.²⁹⁰

Een van de drijvende krachten achter de vereniging was oud-advocaat en bankier Herman K. Westendorp (1868-1941) die verschillende reizen naar Azië had gemaakt. Ook bestuurslid Elie van Rijckevorsel (1845-1928), de zoon van een Rotterdamse reder, kon dankzij zijn familiefortuin naar hartelust door de wereld rondreizen en zo mooie voorwerpen aankopen.²⁹¹ Hieruit moeten we niet onmiddellijk concluderen dat de door hen verzamelde voorwerpen uit de kolonie ‘neutraal’ waren, omdat de verzamelaars de kolonie slechts aandeden zonder onderdeel uit te maken van het koloniale staatsapparaat. Deze voorwerpen bereikten de vereniging namelijk altijd via de inherent ongelijkwaardige sociaal-politieke mechanismen van de kolonie. Het lid Nanne Ottema (1874-1955), notaris uit Leeuwarden, verwierf bijvoorbeeld enkele zogenaamde ‘Scheepjesdoeken’²⁹² uit Zuid-Sumatra via de bekende Duitse bankier van joodse afkomst Georg Tillmann (1882-1941).²⁹³ Tillmann, op de vlucht voor Hitler in Amsterdam gevestigd, raakte in Nederland gefascineerd door etnografica. Dankzij Carel Groenevelt die in Indië aankopen deed via lokale handelaren, handelaren in Javaanse havensteden als Surabaya en Cheribon (waar Groenevelt objecten en weefsels uit Sumatra kocht),²⁹⁴ de missie en ambtenaren, kon Tillmann zijn collectie uitbreiden.²⁹⁵ Alle voorwerpen uit Indië kwamen als gevolg van door koloniale verhoudingen aangetaste interacties in Europese handen.

Dan was er nog een aanzienlijk aantal bestuursleden met een Indische achtergrond. In het bestuur zat bijvoorbeeld Geert Vissering, president van de Javasche Bank en later van de Nederlandsche Bank, en Jan Willem IJzerman wiens bedrijf Moeara Enim Loudon in 1904 had overgenomen, waarna IJzerman lid van de Raad van Commissarissen bij Koninklijke Olie werd. Ook de

Leidse professor, archeoloog en kenner van het Javaans hindoeïsme Nicolaas J. Krom (1883-1945), die Loudons collectie zou beschrijven, was lid, evenals Theodoor van Erp (1874-1958), een KNIL-militair en kunstenaar die samen met IJzerman had gewerkt aan de restauratie van de Borobudur en die veel bij de Indische connoiseur Anna Resink-Wilkens, met wie we in een later hoofdstuk kennis zullen maken, over de vloer kwam.

Bij de vereniging werd de koloniale context bewust naar de achtergrond verbannen, temeer daar de doelstelling van de vereniging was om de Aziatische voorwerpen als autonome kunst te beschouwen en niet als etnografica. In de perceptie van het publiek zou deze achtergrond uiteindelijk geheel verdwijnen. In 1922 organiseerde de vereniging de eerste tentoonstelling ter wereld op het gebied van Aziatische kunst.²⁹⁶ Het was een van de eerste keren in Nederland dat een scherp onderscheid werd gemaakt tussen etnografica en kunst.²⁹⁷ De tentoonstelling in 1922 moest dienen als ‘een overtuigend pleidooi voor het goed recht dezer kunst (...) ook als zoodanig te worden beschouwd en niet te blijven ingedeeld bij de ethnographie’.²⁹⁸ Hugo stuurde voor het eerst in de familiegeschiedenis enkele van zijn mooie hindoe-Javaanse beeldjes in voor de tentoonstelling, zoals de tempelschel²⁹⁹ (‘misschien wel het allermooiste’³⁰⁰ meende Krom). Daarnaast doneerde hij geld voor aankopen.³⁰¹

Hugo's liefde was niet beperkt tot Azië. En dat was ook zo voor de meeste andere ondernemers-verzamelaars. Samen met andere gefortuneerde ondernemers én medeleden en verzamelaars van de Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst, zoals Anton Philips (1874-1951), C.J.K. van Aalst (1866-1939), Samuel van den Bergh jr. (1864-1941) en Paul Voûte (1856-1928), richtte Hugo Loudon in 1920 het Rembrandt-syndicaat op, een onderdeel van de Vereeniging Rembrandt. Van den Bergh was de enige die geen lid van de Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst was, maar wel van het Rembrandt-syndicaat. Van de mannen in dit syndicaat hadden alleen Anton Philips en Samuel van den Bergh geen relatie met Indië. Het Rembrandt-syndicaat trachtte gelden te werven om schilderijen van buitenlandse meesters voor de Nederlandse musea aan te kopen. Ook hier verweefden de Indische sociale netwerken zich met de Nederlandse. In de loop van de

twintigste eeuw profileerden de rijke industriemagnaten van Nederland zich als zowel de economische als culturele elite.

Na Hugo's dood in 1941 bleef zijn weduwe de collectie beheren en de familie-erfenis bewaken. Toen ook zij in 1953 in Wassenaar overleed, werd de collectie verkocht. Verschillende voorwerpen werden door de Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst aangekocht. Een kleine twintig jaar later, in 1970, werden nog eens hindoe-Javaanse voorwerpen uit de oorspronkelijke collectie van Hugo Loudon gekocht, onder meer de beroemde tempelbel. Een zilveren Vajrasattva op een bronzen zetel werd voor zeer veel geld verkocht.³⁰² Deze collectie-Loudon is net als de collectie Delfts porselein van de familie nog altijd te bewonderen in het Rijksmuseum in Amsterdam, waar de collectie van de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst is ondergebracht.

Collecties als familiegeheugen

In 1933 deed Paul de Kock, een kleinzoon van de oom van Louise Loudon-de Stuers, een oproep de historische voorwerpen van Diponegoro in de familie bij elkaar te brengen.³⁰³ Aan het begin van de twintigste eeuw ging het verhaal dat de ring, de kling en de kris van Diponegoro in de families De Kock, De Stuers en Loudon zouden moeten rondzwerven of dat familieleden die inmiddels geschonken zouden hebben aan nationale musea.³⁰⁴ Met de voorwerpen had de familie de overgave van de 'opstandeling' Diponegoro naar zichzelf toegeschreven en werden het hun eigen pusaka, heilige erfstukken die hun identiteit bepaalden. Bovendien deed het verhaal de ronde³⁰⁵ dat als de drie objecten verenigd zouden worden in één hand, de Indische archipel zich los zou maken van Nederland en onafhankelijk zou worden. Dit bevestigde de symbolische betekenis van de voorwerpen. Aan de objecten werd mystieke kracht toegeschreven en ze waren doortrokken van een politieke lading en geschiedenis; hierdoor bevestigden ze de rol van de familie in de geschiedenis van Indië en hielden zij deze levend. Door een dergelijk verhaal bij de voorwerpen te koesteren gaf de familie haar status en identiteit als elite van de imperial space door.

In het bewuste jaar 1933, toen de nakomelingen blijk gaven van besef van de betekenis van de familiegeschiedenis, was het 122 jaar geleden dat Alexander Loudon vanuit Tannadice, Noordoost-

Schotland, in Indië was gearriveerd. James Loudon, de gouverneur-generaal die het familiearchief om zijn eigen persoon heen bouwde, was toen al drieëndertig jaar dood. De meeste van de zeven kinderen van James en Louise leefden nog. De Java-oorlog, de jaren in Billiton en de tijd dat James gouverneur-generaal was, lagen toen al ver achter hen. Toch bleven de gebeurtenissen en de levens die daarmee verbonden waren, belangrijk voor de familie Loudon.

Voorwerpen – verkregen van anderen, overgeërfd en doorgegeven aan opeenvolgende generaties, vrienden en instanties – konden door de familie bewust of onbewust ingezet worden om de eigen geschiedenis te interpreteren, in feite haast te construeren, en zo hun identiteit in het heden vorm te geven. De objecten toonden en versterkten als onderdeel van het cultureel geheugen van de familie de identiteit en sociale status die door ‘stamvader’ Alexander Loudon onbewust en bewust gevormd waren. De door de familieleden verzamelde objecten verwoordten dan ook hun opvattingen van het verleden, hun herinnering. Zo noemde De Kock Piemans schilderij de ‘onderwerping’ van Diponegoro. Op deze wijze ontstond dan ook het besef van de Loudon-identiteit. De brieven die deze voorwerpen in het netwerk begeleidden, hielpen de geconstrueerde identiteit verder vorm te geven en te verhelderen. Tevens droegen ze bij aan de versterking van de transnationale netwerken en oriëntatie van de familie.

Meer nog dan bij de familie Quarles waren de voorwerpen en documenten waaruit het cultureel geheugen van de familie Loudon bestond, voorzien van een missie. De geschiedenis van deze familie was nog relatief jong en de gebeurtenissen in de kolonie waren het enige waar men op terug kon grijpen om een aanzienlijk zelfbeeld naar zichzelf en de buitenwereld toe te construeren in een, zo mooi door historica Susan Aasman omschreven, ‘combinatie van distinctiezuucht en het cultiveren van afkomst en familiegeschiedenis’.³⁰⁶ De objecten werden uit de persoonlijke sfeer getild en getransformeerd tot symbolisch kapitaal, zodra er nationale en koloniale (en dus imperiale) eer mee te behalen viel en men het grote Nederlandse publiek kon wijzen op de verrichtingen van de familie Loudon in Indië, of anders wanneer de herinneringen eraan vervaagd waren en minder belangrijk werden. De periode rond 1870, als drie zonen van stamvader

Alexander Loudon groot maatschappelijk aanzien in en door de kolonie hebben verworven, staat centraal in de familiegeschiedenis.

Dat het verleden zo belangrijk was voor de familie Loudon, en in mindere mate voor de families De Stuers en De Kock, blijkt uit de verschillende schenkingen van voorwerpen aan musea. Zoals in 1930, toen aan het eind van haar leven de vrouw van de kleinzoon van generaal H.M. de Kock de zijden doek die De Kock had ontvangen van de Chinese bevolking in Semarang, tezamen met zijn grote ovale portret, aan het Koloniaal Instituut in Amsterdam schonk.³⁰⁷ Het was wellicht in reactie daarop dat Paul de Kock in 1933 de hierboven genoemde poging deed tot het bijeenbrengen van alle voorwerpen van Diponegoro, die mogelijk binnen de families De Kock, De Stuers en Loudon circuleerden.

Zo trad de familie in Nederland voor het voetlicht, de eigen verrichtingen in de kolonie ten bate van de Nederlandse natie onderstrepend. De Indische verdiensten hadden geleid tot Nederlandse onderscheidingen en sociale stijging tot het hoogst bereikbare: de Nederlandse adel. De familie Loudon, als nieuwe adel, behoorde tegelijkertijd tot de economische, culturele en politieke elite van Nederland. Een scherp onderscheid tussen de verschillende elites in Nederland, zoals gesteld wordt dat dat zich na 1900 in Nederland door de opkomst van ‘nieuwe rijken’ zou gaan aftekenen, ziet men bij de familie Loudon niet. De familieleden bezaten een cultureel burgerschap dat niet enkel verankerd lag in de natiestaat Nederland, maar gevormd was door de imperial space in de vorm van oceaanoverschrijdende netwerken en migratiebewegingen. Het was een burgerschap dat niet werd vormgegeven door het in de kolonie selectieve juridische burgerschap van het eind van de negentiende eeuw, maar dat al eerder gecreëerd werd door een – door grensoverschrijdende sociale netwerken en economisch kapitaal bepaald – cultureel burgerschap waarin het gevoel centraal stond tot Nederland en Indië te behoren en Europese waarden en normen te bezitten.

Hoofdstuk 3

1890 – Het Nederlands patriciaat wordt ‘Indisch’

Théodore Delprat (1851-1932)

Indië wordt deel van de natiestaat Nederland: Théodores litho

De tientallen foto's die Théodore Delprat maakte van de spoorwegen die hij in Indië deed aanleggen, de tochten die hij ter voorbereiding daarvan ondernam en de mensen die hij ontmoette, weerspiegelden vooral de jaren 1890 in de kolonie, het hoogtepunt van zijn carrière als ingenieur bij het Indische spoor. Losgerukt van Delprats persoonlijke archief worden deze foto's en negatieven, samen met de grote etnografische collectie die Delprat in die jaren in Indië aanlegde, sinds de jaren 1920 bewaard in het voormalig Koloniaal Instituut, het huidige Koninklijk Instituut voor de Tropen waarvan het Tropenmuseum onderdeel is. De foto's staan symbool voor de komst van de moderniteit en de uitbreiding van de infrastructuur in de kolonie. Delprats persoonlijke archief van brieven en dagboeken die het verhaal bij de foto's en voorwerpen konden verhelderen, liggen elders. Dat archief wordt bewaard in een hutkoffer en twee, met glanzend houtfineer bedekte, kisten die na Delprats dood overgegaan zijn op zijn oudste dochter en vervolgens op haar oudste zoon en daarna kleinzoon. Bij die achterkleinzoon van Théodore Delprat staan de koffer en de kisten nog steeds. Al tijdens Delprats leven was zijn bezit gereduceerd geraakt tot kisten: hij gebruikte ze zoals ieder ander voor zijn reizen tussen Nederland en Indië en in Indië zelf. De kist was het omhulsel, het raamwerk van zijn leven, waarin de objecten het levensverhaal van hem en van zijn familie onthullen.

Toen Théodore F.A. Delprat (1851-1932) als kind op bezoek kwam bij zijn oom Willem (1802-1900)¹ in Den Haag, zag hij in huis drie vroeg negentiende-eeuwse portretten van de prinsen van Oranje hangen: prins Alexander, prins Hendrik en prins Willem, de latere koning Willem III. Ook het portret van Théodores grootvader, dominee Daniël Delprat (1758-1841), geschilderd door dezelfde kunstenaar, Jean Baptiste van der Hulst (1790-1862), hing aan de wand.

Grootvader Daniël Delprat stamde uit een voornaam geslacht van kooplui met een Amsterdamse buitenplaats, toen hij aan het eind van de achttiende eeuw verder op de maatschappelijke ladder steeg. Stadhouders Willem V verzocht hem uitdrukkelijk predikant te worden bij de Waalse kerk van Den Haag. Net als veel andere vooraanstaande burgers behield Delprat vanwege zijn kennis van de Franse taal en cultuur (zijn voorouders waren gevluchte Hugenoten geweest) zijn aanzienlijke positie tijdens de Bataafse Revolutie. Na de terugkeer van de Oranjes en de inhuldiging van koning Willem I in 1815 werd Delprat in 1817 zelfs benoemd tot hofpredikant. Er ontstond een warme band tussen Delprat en prinses Marianne en de kinderen van haar broer Willem (vanaf 1840 koning Willem II): de zonen Willem, Alexander en Hendrik die Delprat godsdienstonderwijs gaf.

Dat de jonge prinsen hun portretten aan hun hofpredikant schonken, getuigt van de sterke vertrouwensband die de kinderen met Daniël Delprat opbouwden. Daniëls kinderen gaven opdracht aan hofschilder Van der Hulst om hun vader als hofpredikant, met zijn onderscheidingen opgespeld, te vereeuwigen. Het werd een soort staatsieportret van een bescheiden, ruimdenkende, geleerde man.²

Daniëls zoon en Théodores vader F.A.Th. Delprat (1812-1888) diende het vaderland als beroepsmilitair. Hij nam deel aan de Tiendaagse Veldtocht van 1831 waarin getracht werd de Zuidelijke Nederlanden voor het Nederlandse koninkrijk te behouden, werkte zichzelf vervolgens op tot generaal-majoor en in 1872 zelfs tot minister van Oorlog. Dat laatste ambt bekleedde hij maar kort: binnen een half jaar viel het kabinet en was Delprats carrière als minister ten einde. Als herinnering aan haar echtgenoots inzet voor het vaderland werkte zijn vrouw zijn militaire *sabretache*³ om tot dameshandtas. (Zie afb. 3A) Na de dood van het echtpaar bleef de vermaakte sabretache deel uitmaken van het familiearchief en het collectief geheugen van de familie waarin de tas de herinnering aan de veldtocht als nationale daad levend hield.

F.A.Th. Delprats echtgenote en Théodores moeder, Elisabeth 'Betsy' Francina van Santen Kolff (1816-1887), was de dochter van een Rotterdamse koopmansfamilie. Een Japanse naaidoos waarin haar naam was gegraveerd en die zij tot haar dood koesterde, getuigde van de koopmansgeest van de patriciërsfamilie

Van Santen Kolff.⁴ Haar broer had de doos vanuit Nagasaki meegenomen toen de handel op Japan nog een exclusief Nederlandse aangelegenheid was en bracht zo Japan binnen het familiegeheugen. Een andere broer was toen Betsy twintig jaar was, vertrokken naar Nederlands-Indië en leefde daar, zoals zoveel Nederlandse mannen in die periode, met een lokale vrouw, Samboeyoe. Ook in West-Indië had Betsy familie: een neef was in die regio ambtenaar en koopman. Betsy en haar broer in Indië bleven geregeld brieven schrijven. De geografische uithoeken van het nog jonge koninkrijk waren, kortom, binnengedrongen in de familie Delprat.

Terwijl Théodore, met twee zussen en drie jongere broers, in dit milieu opgroeide, veranderde de wereld om hem heen radicaal. Nederland industrialiseerde in de decennia na zijn geboorte in hoog tempo: fabrieken, spoorlijnen en wegen werden aangelegd. Rond 1870 expandeerde de handel op Indië. In 1869 was het Suezkanaal geopend en dit betekende dat de reistijd tussen de Nederlandse kolonie in de Oost en het moederland teruggebracht werd tot vijf weken in plaats van drieënhalf à vier maanden.⁵ Vanaf 1874 kwam er bovendien een geregelde stoomvaartlijn tussen Nederland en Indië tot stand⁶ en was in Indië het Cultuurstelsel afgeschaft. In de plaats van de gedwongen verbouw van gewassen ten bate van de Nederlandse schatkist kwam er een liberaal, niet van bovenaf geleid, economisch systeem. Van de mogelijkheden die dit bood voor particuliere ondernemers werd gretig gebruik gemaakt. De groeiende hoeveelheid ondernemingen en de toename van het handelsverkeer met en in Indië maakten een goede infrastructuur in de kolonie noodzakelijk. Dit alles leidde ertoe dat de handel van Nederland met Indië bloeide en er meer mensen dan ooit naar de Indische kolonie trokken.

Ook Théodore kwam al snel met Indië in aanraking. Op de Polytechnische School in Delft, waar hij en zijn broer Willem (1856-1937) gingen studeren, waren tot 1864 jongens opgeleid tot ingenieur én Indisch ambtenaar. In 1864 werd dat losgekoppeld en werd de 'Instelling voor onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië' (kortweg Indische Instelling) voor toekomstige ambtenaren in de Oost opgericht. De broers Delprat maakten de gecombineerde opleiding niet meer mee, maar

Théodore verwierf wel een litho uit 1857 waarop een lange stoet rijk uitgedoste studenten voorbijtrok⁷ – en die stoet had alles met de kolonie van doen. (Zie afb. 3C)

In 1857 vierde het Delftsche studentencorps het derde lustrum van de hogeschool met een gekostumeerde optocht door Delft waarin Nederlands-Indië centraal stond. Na de cavalerie, de dragonders en andere militairen volgde een nabootsing van de *garebeg*-optocht⁸ van de sultan van Yogyakarta: een grote religieuze optocht waarin alle ambtenaren en dorpschoudeuren naar de sultan trokken om hem eer te bewijzen en vervolgens een feestmaal aanrichtten. Zeventig geschminkte en verklede studenten speelden in Delft voor Javaanse tamboers, pijpers, koetsiers en staljongens. Daarna volgden meer dan vijftienzestig mensen die een 'type' uit de Indische archipel uitbeeldden. Zo waren er een Sundanees bruidspaar met gevolg, een gamelanorkest, een *hadji* (bedevaartganger naar Mekka), een Javaan in wapenuitrusting en een Arabier. Alle studenten waren geel en bruin geschminkt en hun haren waren zwart geverfd.⁹

De litho, nu in het bezit van het Tropenmuseum, laat zien hoe Indië bij Nederlanders in het moederland – en dus ook bij Théodore die tenslotte de litho in zijn bezit had – rond het midden van de negentiende eeuw onderdeel werd van het nationaal zelfbewustzijn als gevolg van processen die al eerder zijn beschreven. De essentialisering en simplificatie van de Indische culturen tot voor iedereen begrijpelijke entiteiten zoals dat in de optocht tot uiting kwam ('de meest karakteristieke typen' waren bijvoorbeeld 'een Indische man en vrouw', waarmee ongetwijfeld een Indonesisch echtpaar werd bedoeld, en een *hadji*),¹⁰ waren hiervoor wel van belang.

In Delft was men ervan overtuigd dat de Delftse studenten een aanzienlijke bijdrage moesten leveren aan de ontwikkeling en modernisering van de nieuwe natie; een opvatting die vooral de elite, met haar overtuiging dat zij een speciale opdracht in de maatschappij te vervullen had, aansprak. Théodores vriend Rudolph Kerkhoven (1848-1918), de zoon van een theeplanter die in 1845 de grote overstap naar Java had gemaakt,¹¹ stelde dat hij in zijn vaders voetsporen wilde treden, naar Indië zou vertrekken en daar het land zou gaan ontwikkelen.¹² Zou Théodore toen al, misschien voor een

kort moment, zijn gedachten hebben laten gaan over een leven in de koloniën?

Théodores eerste 'koloniale' ervaring was in Schotland, waar hij dankzij een docent na zijn afstuderen samen met Willem 'als bevers'¹³ aan de constructie van een brug over de Tayrivier kon werken. Daar ontmoette Théodore de personificatie van de koloniale *garebeg*-optocht in Delft, mijnheer Knott. Hij was de echtgenoot van hun hospita en kapitein op een door de Tay Bridge Construction Company gehuurd schip. Knott was een grote, stugge man die ontdekkingsreiziger Livingstone door donker Afrika had gevolgd. Zijn lichaam zat zo vol tatoeages dat Théodore Delprat in zijn dagboek gefascineerd opschreef dat Knott 'zoo getatoueed [was] dat hij ongekleed, gekleed was.'¹⁴ Net als de optocht bracht Knott het kolonialisme in het leven van Théodore en maakte dat onderdeel van zijn bewustzijn.

Nadat het werk in Schotland voltooid was, keerde Théodore terug naar Nederland. Daar liep hij op een voorjaarsdag in Den Haag toevallig langs het ministerie van Koloniën aan het Plein. Hij schreef later in zijn dagboek: 'Kom voorbij Ministerie van Koloniën waar bode op stoep staat. Krijg de ingeving hem te vragen of in Indië spoorwegen worden gebouwd.'¹⁵ En dankzij de grote veranderingen die zich in de decennia daarvoor in Indië hadden voorgedaan, werden er inderdaad spoorwegen gebouwd. Ook Théodore kon zijn steentje bijdragen aan de ontwikkeling van de kolonie ten bate van het moederland.

Spooraanleg in Indië als netwerk in de imperial space

Een van de vele door Théodore gemaakte foto's uit de late jaren 1890 toont een verstild beeld van het ijzeren spoorviaduct van de lijn Malang-Blitar.¹⁶ (Zie afb. 3D) Onder het viaduct loopt een onverharde, stoffige postweg waarop een Javaan een pedati voortbewoog. Links op de voorgrond staat een lantaarnpaal, het deurtje in de lamp geopend voor de lantaarnopsteker. Moderniteit en traditie werden zo symbolisch vastgelegd.

Spoorwegen op Java: Henri Quarles van Ufford had er in 1860 verlangend naar uitgekeken, maar had ze tijdens zijn leven nooit zien aanleggen. Quarles' verlangens waren niet zonder reden. Al sinds 1846 waren er plannen voor spoorlijnen op Java, maar de eerste twee particuliere lijnen zouden pas in 1873 geopend worden.

Spoorwegen werden voor de negentiende-eeuwse, zoals voor W.R. baron van Hoëvell (1812-1879) die we dat duidelijk hebben zien verwoordt in het vorige hoofdstuk,¹⁷ het symbool van modernisering, westerse beschaving en grotere economische voorspoed. Het was in Indië samen met de scheepvaart het middel bij uitstek om de kolonie ten bate van Nederland te ontwikkelen. Planters konden dankzij het spoor gemakkelijk en snel hun goederen afvoeren naar zeehavens, reizen verliepen binnen de archipel sneller dan ooit en de communicatie kon beter verlopen. Infrastructuur maakte de archipel tot één geheel waardoor het gekoloniseerde gebied meer en meer een staat werd. Théodore droeg bij aan de komst van die westerse vooruitgang en ontwikkeling toen hij eind 1878 naar Indië vertrok.

Waar het schip Palembang voor Henri Quarles van Ufford een knooppunt was in het netwerk, dat een circulatie van mensen en ideeën tot stand bracht, vervulde de aanleg van het spoor die functie voor Delprat in Indië. Het spoor bracht Théodore over heel Java en Sumatra. Hij verhuisde steeds, al naargelang de spoorlijn waaraan hij werkte voortschreed of wanneer hij werd overgeplaatst. Zo bleef hij nooit lang op één plek. Zijn kisten en koffers, die aanvankelijk in Buitenzorg waren achtergebleven en half leeg waren gestolen, sleepte hij steeds met zich mee.

Bij aankomst op Java werd Théodore geplaatst in Cianjur in de Preanger, bij het lastige bergtraject Buitenzorg-Bandung-Cicalengka. Cianjur was vroeger de hoofdstad geweest van de Priangan, een gebied dat ongeveer overeenkomt met wat nu bekend is als de Preanger. Het stadje lag zestig kilometer ten westen van Bandung in een van de belangrijkste rijstbouwgebieden. Vanaf ongeveer 1870 vestigden zich in dit bergland steeds meer Europese thee- en koffieplanters. Ook de familie van Delprats studiegenoot Kerkhoven exploiteerde hier een onderneming. Théodores eerste ervaringen met het leven in Indië waren rampzalig. In een afgelegen *kampong* buiten Cianjur kreeg hij een verwaarloosd en van ongedierte vergeven huis toebedeeld, alsmede enkele bediendes die hij niet kon verstaan. Hij keek twee dagen lang toe hoe zijn bediendes niet naar hem luisterden en hoe zijn kok continu ruzie maakte met een huisjongen en daarna stevast begon te vechten. Voordat zijn echtgenote, jonkvrouw Cornelia 'Thil' Wilhelmina

Magdalena van Panhuys (1848-1919), overkwam uit Nederland, regelde hij een beter huis.

In het familiearchief gevonden brieven van de Selangor Government Railway en de foto's van Maleisische onderwerpen in Delprats collectie elders¹⁸ (zie afb. 3E) duiden erop dat het spoor als sociaal-geografisch netwerk geen uitsluitend Nederlands koloniaal netwerk was. In het najaar van 1883 werd Théodore verzocht een paar maanden naar Kuala Lumpur te komen om daar het Engelse gouvernement advies te geven over de aanleg van een spoorweg waarover goederen van Kuala Lumpur naar de haven in Klang konden worden vervoerd. Na lang wikken en wegen besloot Théodore samen met zijn gezin, sinds 1882 uitgebreid met hun eerste kind Paul, naar de deelstaat Selangor te gaan. Julius Kerkhoven, de jongere broer van Rudolph Kerkhoven met wie Théodore sinds hij in de Preanger woonde de banden had aangehaald, zou hem voor die paar maanden in zijn werk vervangen. Samen met Thil, hun negen maanden oude zoon Paul, de baboe en een nieuwe huisjongen vertrok Théodore op 3 november 1883 naar Singapore, vanwaar ze verder naar Malakka en daarna naar Kuala Lumpur reisden.

Kuala Lumpur was in 1883 nog een betrekkelijk jonge, kleine stad op de plek waar de Klang- en Gombakrivier samenkwamen. Nog geen tien jaar daarvoor had de stad geleden onder een felle burgeroorlog en was vervolgens herrezen uit de ruïnes. De Engelse bestuurder van het gebied op dat moment, Frank Swettenham (1850-1946),¹⁹ trachtte de ontwikkeling van de stad te bespoedigen. De aanleg van een spoorlijn was een van zijn speerpunten. Swettenham en Delprat konden het goed met elkaar vinden. Hun communicatie was niet alleen beroepsmatig, maar betrof ook hun gezamenlijke interesse in de geschiedenis, volkeren en culturen van Azië. Delprat stuurde Swettenham foto's die hij verzamelde,²⁰ naast allerhande specimina van flora en fauna en voorwerpen van de bevolking van de Straits Settlements. Met de andere Britten had Delprat een vergelijkbare relatie. Hun correspondentie handelde niet alleen over de aanleg van het spoor en de wegen, maar ook over geschiedenis en cultuur.

Net als zoveel mensen in hun tijd vreesden Delprat en zijn Engelse vrienden dat de traditionele culturen die zij observeerden

zouden verdwijnen. Het is goed mogelijk dat Delprat de 'wenken voor verzamelaars' uit 1881 kende van de directeur van het nieuwe 's Rijks Ethnographisch Museum in Leiden, Lindor Serrurier (1846-1901):

‘Wie verzamelen wil, die moet zich haasten. Met het vooruitdringen van den Islam (...) in onze Oost-Indische bezittingen worden de afgodsbeelden hoe langer hoe zeldzamer. (...) Overal vervangen de europeesche geweren, en de produkten der groote weverijen, de wapens en de kleeding van den inboorling.’²¹

Dit was geen typisch Nederlandse gedachte. Zo schreef een Engelse vriend en verzamelaar van etnografica in Thailand aan Delprat: ‘The art [sic] manufactured here are going steadily down hill, at the present work is done by Chinese.’²² Delprat stuurde hem batiks uit Nederlands-Indië waarmee de man verheugd was: ‘You are awfully kind to order those Battik things for me, & I & my wife & our friends at home will be very much interested in them.’²³ In de vorige hoofdstukken zagen we al dat de Engelse en Nederlandse imperial spaces van de vroege negentiende eeuw elkaar overlaptten in het geval van Alexander Loudon sr. en William Dennison. Die overlapping bestond in zowel praktische als geestelijke vorm nog steeds: Delprat werd ingezet in Kuala Lumpur en de Engelsen gingen er in 1886 van uit dat Delprat op verlof in Nederland daarvandaan, net als zijn vriend en collega Swettenham, de ‘Colonial and Indian Exhibition’ in Londen zou gaan bezoeken.²⁴

Door deze ontwikkelingen aangespoord begon Delprat met het verzamelen van voorwerpen, het maken van foto's en het schrijven van artikelen. Hij verzamelde verschillende, wat hij noemde, ‘collectiestukken’ uit Selangor, namelijk wat ‘tinnen voorwerpen’ en ‘Chineesche lantarens’.²⁵ Voorts schreef hij een artikel over de geschiedenis van het ooit Nederlandse Malakka dat hij op zijn reis had bezocht. Het stuk was voor het tijdschrift *Eigen Haard* dat in het moederland verscheen.²⁶ Delprat kocht in Selangor waarschijnlijk kabinetfoto's met daarop een van de hoofdrolspelers uit de burgeroorlog in Kuala Lumpur, Raja Laut,²⁷ en voorts enkele ambtenaren en kapiteins der Chinezen in Kuala Lumpur,²⁸ een ziekenhuis,²⁹ politiebeambten³⁰ en enkele militairen.³¹ In zijn

dagboek noteerde Théodore Delprat in staccatostijl de gebeurtenissen tijdens zijn reis. Net als Henri Quarles van Ufford en James Loudon met hun geschriften was Théodore bevangen door de angst dat hij en het grotere publiek zijn unieke belevenissen zouden vergeten. Het dagboek verschaftte hem de mogelijkheid de geschiedenis te interpreteren en vast te leggen in het collectieve geheugen van de familie waartoe latere generaties zich zouden verhouden.

Het werk aan de spoorlijn bracht Delprat in contact met personen die van grote invloed zouden zijn op zijn verdere leven, zoals Swettenham. Zijn directe meerdere, Jan Willem IJzerman (1851-1932), was van hen de belangrijkste. In 1881 ontmoetten zij elkaar en na verloop van tijd³² konden ze het goed met elkaar vinden. IJzerman – een wilskrachtige, intelligente, maar enigszins naar het dictatoriale neigende man³³ van dezelfde leeftijd als Théodore – was al in 1874 aangesteld als spoorwegingenieur in Indië en was dus verder in zijn carrière.

Delprat volgde IJzerman naar Centraal-Java voor de aanleg van de lijn Yogyakarta-Cilacap. Daar brak een nieuwe fase in zijn leven aan. Terwijl de spoorarbeiders het tracé aanlegden, stuitte men met een zekere regelmaat op antieke hindoe-Javaanse voorwerpen.³⁴ Dit was niet verbazingwekkend, zoals we bij Frans Valck hebben gezien. Ze bevonden zich tenslotte in Centraal-Java, met zijn duizenden tastbare restanten van de antieke Javaanse cultuur en grote hindoeïstische en boeddhistische monumenten uit de achtste en negende eeuw, zoals de Prambanan en Borobudur. Deze ontmoetingen met de oude Javaanse cultuur deden met name bij hoofdingenieur IJzerman 'zijn weetlust ontwakken'.³⁵ In de bibliotheek van de deels van Javaanse afkomst zijnde landhuurder Caspar W. Baumgarten (1832-1891)³⁶ vond IJzerman Engelse academische werken over Brits-India die hem zeer interesseerden en waarvan met name het werk van Brian Hodgson (ca.1801-1894) over Nepal en Tibet³⁷ hem bezighield. IJzermans interesse ging gepaard met de West-Europese overtuiging dat het Nederlands taak was, als 'voogd over minderjarige volkeren',³⁸ om het bijzondere erfgoed van Centraal-Java te behouden voor de toekomst. Het beschermen en beschrijven van het erfgoed was een van de taken die Nederland als goede koloniale natie verplicht was te vervullen.

Bovendien zou dit afstralen op haar status als koloniale mogendheid.

Vanuit dit perspectief valt de oprichting in 1885 van een archeologische vereniging in Centraal-Java, in het hart van het gebied met de bekende antieke monumenten, door IJerman en gesteund door de Europese elite³⁹ van Yogyakarta dan ook te verklaren.⁴⁰ Het was ongetwijfeld IJerman die in deze periode ook bij Théodore Delprat grote belangstelling voor de culturen en geschiedenis van de Indische archipel liet ontstaan. IJerman kon mensen bezielen en bij Théodore deed hij dat zowel op professioneel als op cultureel vlak.⁴¹ Nadat Delprat van verlof uit Nederland was teruggekeerd, werd hij net als IJerman lid van culturele instanties: in 1888 van het in Nederland gevestigde Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië (KITLV) en in januari 1890 van het Bataviaasch Genootschap.

In Purworejo, zo'n zestig kilometer ten westen van Yogyakarta, was op 29 maart 1885 Delprats dochter Nancy ('Nan') Elisabeth geboren. Nog in datzelfde jaar zou Delprat met zijn vrouw met vervroegd verlof naar Holland vertrekken. Thil sukkelde namelijk al jaren met haar gezondheid. De beslissing om voor herstel eerder naar Nederland terug te keren werd genomen toen Thil bij de feestelijkheden voor de opening van de lijn Yogyakarta-Cilacap tijdens een ritje met de koets van de sultan van Yogyakarta de klap van een kuil niet kon opvangen, rugletsel opliep en daarvan ondraaglijke pijnen moest verduren. Thil bleef ziek: op de boot naar Holland was ze gedurende de hele reis zeeziek,⁴² het was tijdens de reis ongewoon koud voor de tijd van het jaar en Paul werd ziek van de dampen van koffiebonen die opstegen uit het ruim van het schip. Terwijl het in Amsterdam vroor dat het kraakte, werden ze op de avond van 7 januari 1886 van de trein afgehaald door Théodores zuster Cornélie, hun broer Constant en schoonvader Louis van Panhuys. Paul bleek te ziek om nog te kunnen staan en ook Théodore en Thil voelden zich niet goed. Alleen de kleine Nancy was nog helemaal gezond.

In Nederland profileerde Théodore zich voor het eerst publiekelijk als een specialist in koloniale zaken en als de man die in Nederlands-Indië bezig was de kolonie vorm te geven door de

aanleg van het spoor. Hij droeg in Nederland zijn kennis van Indië uit en haakte aan bij het nationale zelfbewustzijn dat de kolonie expliciet met de natie verbond: 'De kennis onzer Indische bezittingen onder alle klassen der maatschappij te verbreiden en de lust aan te wakkeren, om ze te maken tot het groot toneel der ontwikkeling van onze nationale krachten,'⁴³ heette het. Nog geen maand nadat hij in Nederland gearriveerd was, schonk hij het Koloniaal Museum een aantal voorwerpen: vijf wandelstokken, elk net iets anders. (Zie afb. 3G) De één had een houten hondenkop,⁴⁴ een ander een kop van been⁴⁵ en alle vijf waren van verschillend hout gemaakt ('theehout' uit de Preanger,⁴⁶ 'Palembangs hout'). In het museum getuigden ze van de vele Indische houtsoorten, aangezien men daar onderzoek deed naar de toepassing van Indische grondstoffen. Voorts schonk hij de Chinese lantaarns en tinnen voorwerpen uit Selangor en een model van een handelsprauw uit Ceylon⁴⁷ (zie afb. 3G) die hij ongetwijfeld moet hebben gekocht tijdens het oponthoud dat de meeste schepen van en naar Europa hadden op het eiland. Waartoe had Delprat dit model gekocht? Had hij de boot bewust aangekocht om de handel in Azië voor de gemiddelde Nederlander in het museum te verduidelijken, of had de boot gediend ter verduidelijking van de verhalen waarop hij zijn Nederlandse familie trakteerde en was de boot bij toeval in het museum beland? Aan de Indische Instelling in Delft (nu Museum Nusantara) schonk hij handschriften uit Indië, zodat de ambtenaren in opleiding hun kennis over de talen van het land konden verdiepen.⁴⁸ Ook schreef Théodore in september 1886 het eerder genoemde artikel over Malakka voor een groot Nederlands publiek in het tot geestelijke ontwikkeling stimulerende 'volkstijdschrift' *Eigen Haard*.⁴⁹ Wat hij nu feitelijk deed was zijn culturele kennis over Indië, belichaamd in de voorwerpen en artikelen, als geïncorporeerd en geobjectiveerd cultureel kapitaal aan het publiek presenteren. Dit gaf hem erkenning en aanzien. Daarmee zette hij zijn cultureel kapitaal om in symbolisch kapitaal.

Jan Willem IJzerman was eveneens in deze periode voor verlof in Nederland. IJzerman enthousiasmeerde Delprat voor zijn plan om de steenkolenvelden in de UmbilINVALLEI in Sumatra te ontsluiten door middel van een spoorlijn en de bouw van een bunkerhaven onder Padang. De lijn zou gaan lopen van de UmbilINVALLEI met het dorp Sawah Lunto, via Solok naar Fort de

Kock en ten slotte naar Padang. Het was een mogelijkheid die hen weer werk zou verschaffen, nu hun werk voor de staatsspoorwegen op Java tegen zijn einde liep. Binnen een paar dagen schetste IJzerman voor de regering een opzet van twaalf pagina's.⁵⁰

IJzerman en Delprat waren niet de eersten met een dergelijk voorstel. Verschillende personen, waaronder enkele hoofdpersonen uit dit boek, hadden al een concessieaanvraag gedaan voor de ontsluiting van de rijke kolenvelden in de Umbilinvallei. De eerste aanvraag was in 1871 gedaan. De meest doordachte was ingediend door Van Diest, die nauw betrokken was geweest bij de ontdekking van de velden. Van Diest gaf zijn aanvraag echter over aan Willem Quarles van Ufford⁵¹ (1818-1902) die in 1872 en 1887 samen met Hugh Hope Loudon (1816-1891) tevergeefs had getracht een concessie te verwerven. IJzerman was al in 1874 met zijn toenmalige chef J.L. Cluysenaer op expeditie geweest om het beste tracé voor een spoorlijn te vinden, maar nu geloofde hij een beter plan op tafel te kunnen leggen.

Ze hadden succes. IJzerman en Delprat waren de eersten die daadwerkelijk toestemming kregen van de regering de spoorlijn aan te leggen. In 1887 vertrokken zij naar West-Sumatra voor de aanleg van de lijn: tussen 1887 en 1900 (met een onderbreking van ongeveer drie jaar toen Théodore in Malang op Java werkte) woonde de familie Delprat in Fort de Kock, Solok en Padang, al naargelang de ontwikkeling van het spoor. Dit project, met de imposante brug over de machtige Aneivallei, werd gezien als van groot nationaal en koloniaal belang. Een schoolplaat vereeuwigde de lijn met zijn indrukwekkende spoorbruggen en bracht ook dit aspect van de kolonie binnen het referentiekader van de natiestaat.⁵² (Zie afb. 3H)

Delprat en IJzerman hadden door de aard van hun werk de mogelijkheid onderzoek te verrichten en sociale relaties aan te gaan die voor anderen minder gemakkelijk zullen zijn geweest. Hun collecties reflecteerden dan ook die exclusiviteit: ze beschreven nooit eerder door Europeanen betreden gebieden, verzamelden voorwerpen die normaal niet werden verzameld en lieten mensen aan het woord die anderen nooit ontmoet zouden hebben (zoals Swettenham in Brits-India). Zij bevonden zich daarbij in een door mannen gedomineerd domein, dat bovendien sterk koloniaal-hiërarchisch was.

Zo maakte Delprat in de zomer van 1890 met IJzerman, controleur Van Loon en de tekenaar en ‘self made’-archeoloog Hendrik L. Leydie Melville (?-1921) een reis naar de ruïnes van het boeddhistische tempelcomplex Muara Takus ten noorden van Padang en ten westen van Pekanbaru aan de rivier de Batang Hari. Dit deden IJzerman en Delprat, beiden lid van het Bataviaasch Genootschap, na herhaald aandringen van de conservator van het museum van het genootschap W.P. Groeneveldt (1841-1915). Een dergelijk verzoek kon niet zomaar afgeslagen worden: Groeneveldt was Raad van Indië en daarom vermoedelijk een kennis die van nut kon zijn. Vijf dagen lang verbleven Delprat en IJzerman in het tempelcomplex en brachten alles – zoals de Britse academicus Hodgson dat voorschreef – door meten en tekenen nauwkeurig in kaart. Ze vonden bijzondere oudheidkundige objecten, zoals een ‘gouden plaat met opschrift en een steen met geheimzinnig schrift’⁵³ bij Candi Bungsu, waarvan Delprat een mooie foto maakte.⁵⁴ (Zie afb. 31) Voorts groeven ze een boeddhabeeld op.

Uit de beschrijving die Delprat maakte van de expeditie, blijken niet alleen de sociale netwerken waarin zij zich bewogen, maar ook de ongelijkwaardige koloniale verhoudingen. Op het eerste gezicht lijkt het alsof Delprat met alleen Van Loon, IJzerman en Leydie Melville op weg was gegaan (‘Met de hoofdingenieur IJzerman en den controleur Van Loon en een mijner tekenaars Lydi [sic] Melville hebben wij eene grote expeditie gemaakt om de hindoe ruïnes te Moeara Takoes geheel te onderzoeken’).⁵⁵ Maar als hij beschrijft hoe hij bijna verdrinkt, treden verschillende figuren uit de schaduw. Zo zien we plots het districtshoofd en de koelies die de expeditie als dragers van de bagage begeleidden. De rivieren bleken op de terugweg vanwege de grote regenval onstuimig. De boot waarin Théodore en het districtshoofd – hoogstwaarschijnlijk het larashoofd van Sungai Puar, Sutan Suleiman – zaten, sloeg om door een stuurmansfout. Delprat en Suleiman verdronken bijna; gelukkig kreeg ‘een der koelies het districts-hoofd te pakken’.⁵⁶ Delprat zwom op eigen kracht naar de prauw van IJzerman. Waarschijnlijk begon hier de vriendschap tussen Suleiman en Delprat waarover later meer.

Hoewel de aanwezigheid van IJzerman en Delprat in Sumatra door economisch belang ingegeven was, kreeg de tocht al snel mede een wetenschappelijk doel. Dit past in Benedict

Andersons theorie dat het in kaart brengen van gebieden, het musealiseren van de lokale cultuur (onder meer door archeologie) en het categoriseren van de bevolking fungeerden als instrumenten van koloniale staatsvorming. Een koloniale staatsvorming die bovendien in dienst stond van de economie en het internationale aanzien van het moederland als machtige en beschaving brengende westerse natie. Het gevolg van dit alles was dat allerlei informatie over volkeren, hun bestuur, landbouw, nijverheid, grenzen en flora en fauna verzameld en uitgegeven werd, zodat men in Indië en in Nederland daarvan kennis kon nemen. Door de opleiding voor Indische bestuursambtenaren in Delft werd het verzamelen van voorwerpen en daarmee de verwerving van een uitgebreidere kennis van de kolonie ten behoeve van het onderwijs (en daarmee uiteindelijk een beter bestuur van de kolonie) in de laatste decennia van de negentiende eeuw dan ook aangemoedigd.⁵⁷

In 1891 stelde IJzerman de Indische regering voor nog een spoorlijn van de oostkust van Sumatra, bij Siak, naar de Umbilin-kolenvelden aan te leggen. IJzerman kreeg toestemming van de regering om in dat jaar een verkenningstocht van Padang naar Siak te maken. 'Op dit uitstapje werd ik [IJzerman, CD] vergezeld door den ingenieur Th.A. [sic] Delprat, een man voor het reizen in onherbergzame oorden als geknipt, vroolijk, opgewekt, onvermoeid, vol belangstelling, daarbij een uitstekend photograaf.'⁵⁸ Voorts vergezelden hen hun gezamenlijke vriend Emile Wijss (1852-1946), Delprats vrienden het larashoofd van Sungai Puar, Sutan Suleiman, en de Arabische koopman Ba Osman, de houtvester Sijfert H. Koorders (1863-1919) (die later de aanzet gaf tot oprichting van de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederlands-Indië) en de op leeftijd zijnde oud-artillerieofficier Whitton. Daarnaast telde het gezelschap luitenant L.A. Bakhuis (1855-1932)⁵⁹ van de topografische dienst en de zoöloog dr. J.F. van Bemmelen (1859-1956).

Het was dus wederom een reis waarbij economische activiteiten met cultureel-wetenschappelijke werden gecombineerd en waarbij pas door de foto's die Delprat, samen met luitenant Bakhuis, van de expeditie maakte, het verschil duidelijk werd tussen het beeld van de koloniale sociale werkelijkheid dat mensen als Delprat uit de elite hadden en de realiteit. Op een foto van

Delprat, afgebeeld in het lijvig boekwerk dat IJzerman over de tocht liet uitgeven,⁶⁰ poseert een grote groep Sumatranen, de dragers bij de expeditie en vermoedelijk de dorpsbewoners, met IJzerman ergens in het oerwoud.⁶¹ (Zie afb. 3J) In de brief die Delprat aan zijn broer schreef over de expeditie noemde hij de namen van twaalf mensen op de foto, onder wie IJzerman, zijn eigen en IJzermans 'jongen' en de lokale dorpschouffers.⁶² De overigen liet hij onbenoemd. Dus zelfs als Delprat expliciet de lokale bevolking ten tonele voert, blijken het de mensen te zijn met wie hij zelf een directe, warme relatie heeft of die de lokale elite vormen. En ook als Indonesiërs prominent op foto's figureren, blijkt het veelal niet om hun persoon te gaan, maar om hun functie in de koloniale samenleving. Op verschillende foto's van Delprat van Centraal-Javaanse oudheden lijken de mensen te figureren als maatstaf, als manier om verhoudingen in beeld te brengen.⁶³ (Zie afb. 3AA)

De brief van Delprat laat ons zien dat archiefstukken meer zijn dan slechts de objectieve weergave van de gedachten of daden van mensen.⁶⁴ Net als de brief laten de foto's ons zien hoezeer onze bronnen koloniaal gekleurd zijn: ze kunnen ons blikveld vernauwen, maar ook inzicht geven in het toen heersende wereldbeeld vol machtsverhoudingen. Datgene wat niet letterlijk verteld wordt, de 'stilte', functioneert – zoals Michel Foucault reeds dertig jaar geleden beweerde – naast de dingen die wel gezegd worden en is derhalve integraal onderdeel van een discours. Een discours dat de machtsrelaties onthult en dat zo wordt blootgelegd. Stiltes zijn derhalve net zo betekenisvol als alles wat wel gezegd wordt.⁶⁵

In 1894 werden bij de aanleg van de spoorlijn Malang-Blitar, de lijn waarover Delprat en IJzerman de leiding hadden, fragmenten van beelden van klei gevonden.⁶⁶ Het Bataviaasch Genootschap (in de persoon van Delprats oude bekende Groeneveldt) dat op de hoogte werd gesteld van de vondst, verzocht Delprat de kist met de beelden op te sturen naar Batavia.⁶⁷ Enkele beeldjes van klei moet Delprat achtergehouden hebben voor zijn zuster Pauline die op dat moment bij hem thuis woonde. Het bleef niet bij de fragmenten. Rond 1897 vond Delprat in de ruïnes van een oude tempel ('een steenhoop') een stenen hoofd van een hindoebeeld tijdens de aanleg van de spoorlijn in Banten.⁶⁸

IJzermans en Delprats werk in de kolonie was niet alleen een koloniale verdienste, maar ook een nationale. Zij waren de 'verplichtingen van een beschaafde natie' nagekomen om welvaart en vooruitgang te brengen in gebieden die recent dankzij 'al die nationale prestaties in de koloniën'⁶⁹ onder Nederlands gezag waren gesteld. Deze verdiensten voor de imperial space en de hechte relatie van Delprat met IJzerman leidden ertoe dat Delprat in een bepaald leven werd meegezogen. De vriendschap met IJzerman en zijn interesse voor de antieke Javaanse en Sumatraanse cultuur zorgden ervoor dat hij benoemd werd – samen met zijn collega sinds jaren Robbert H.J. Spanjaard (?-1907) en E.J. Kerkhoven (1834-1905) – tot lid van de uitvoerende commissie voor Nederlands-Indië van de Nederlandse koloniale afdeling op de wereldtentoonstelling in Parijs in 1900. Delprat werd belast met alles wat betrekking had op de reproductie van de hindoetempels en Sumatrahuisen die op het tentoonstellingsterrein in Parijs moesten verrijzen. Zijn vriend IJzerman maakte deel uit van de uitvoerende commissie in Nederland en samen reisden ze enkele malen naar Centraal-Java om afgietsels te maken van antieke beelden, delen van tempels en van de reliëfs van de Borobudur.⁷⁰ In Sumatra wees Delprat aan van welke huizen de ornamentiek het meest geschikt was om over te nemen voor de huizen in Parijs. Hij deed zelfs zijn best een gevelstuk aan te kopen.⁷¹

Verskillende wetenschappers die Indië aandeden, kwamen bij Delprat terecht. Delprat was, als hooggeplaatste ambtenaar met liefde voor de wetenschap, voor velen een helpende hand in de onbekende kolonie. Zo ging Delprat in 1900 met professor Boeken, een paleontoloog, in de omgeving van Padang 'erop uit om versteeningen te zoeken'⁷² en ontving hij in 1901 de Duitse bioloog Ernst Haeckel (1834-1919).⁷³ Ook was Théodore bevriend met de begaafde bioloog Eugene Dubois (1858-1940) die hij waarschijnlijk had ontmoet in het ziekenhuis van Padang en die in Sumatra op zoek was naar de 'missing link', het ontbrekende stukje in de ontwikkeling van aap naar mens.⁷⁴ Het vergaren van informatie over oudheden en culturen straalde af op Nederland als beschaafde natie, precies zoals de wereldtentoonstellingen dat ook deden.

Europese vrouwen in Indië

Jonkvrouw 'Thil' van Panhuys, Théodores vrouw, en hun kinderen, inmiddels uitgebreid met de in juni 1886 geboren Lies, werden geacht Théodore op zijn zwerftocht door de archipel te volgen. (Zie afb. 3BN) Laten we iets langer stilstaan bij Thil en de kinderen. Tot op heden werd het verhaal verteld vanuit het perspectief van de mannen. De reden daarvoor is over het algemeen dat de nalatenschap van vrouwen, hun brieven en de materiële objecten waarmee zij zich omringden, niet erg groot is geweest. Ook bij Thil lijkt het alsof ze met niets naar Indië is getrokken en met niets is teruggekomen. In het archief van de familie Delprat zitten slechts enkele foto's van haar en een klein bundeltje brieven. Is het genoeg om ons een beeld van haar leven in de imperial space te vormen?

Een van de dingen die altijd zorgvuldig binnen de familie bewaard zijn gebleven, is de lange toespraak van Thils schoonvader tijdens haar huwelijk in Delft: 'Gij begint dit nieuwe deel van uw leven met goede vooruitzichten, met schoone verwachtingen. Maar ge hebt reeds genoeg van het leven hier op aarde gezien, om te weten dat onvermengde vreugde het deel van geen enkel sterveling wezen mag,'⁷⁵ sprak hij haar belerend én profetisch toe. (Zie afb. 3M) Thils aanstaande was niet aanwezig op hun huwelijk; Thil trouwde hem met de handschoen. Théodores familie had hem graag getrouwd naar de kolonie zien vertrekken en de adellijke, jonge vrouw die verre familie was en het gezin Delprat al jaren kende,⁷⁶ bleek een goede kandidaat te zijn. De adel verbond zich in Nederland steeds meer met het Nederlands patriciaat.⁷⁷ Op 24 juli maakte Théodore Delprat zijn verloving met haar bekend. Zijn zuster Pauline reageerde verheugd, maar verbaasd: 'groote surprise!' schreef ze in haar dagboek.⁷⁸ Ze vond het jammer dat Théodore uit Nederland vertrok. In stijl door zich de Indische spreektaal eigen te maken, schreef ze teleurgesteld: 'Cassian [sic], 't is vreeselijk jammer en ongezellig dat hij soover [sic] weg moet gaan.'⁷⁹

Théodore volgde met zijn huwelijk het advies van de Nederlands-Indische regering op, die juist in deze periode voor het eerst het huwelijk bij haar ambtenaren begon aan te moedigen. Daarmee probeerde men 'het menschonterend, zogenaamd Indisch concubinaatleven, dat in werkelijkheid niets anders is dan een vorm van prostitutie'⁸⁰ terug te dringen. Want waar dergelijke relaties in

de tijd van Henri Quarles van Ufford (1822-1868) nog niet zo sterk veroordeeld werden, kwamen *nyai's* aan het einde van de negentiende eeuw bij de Europese elite in een steeds kwader daglicht te staan. Dit had alles te maken met de – door de toename van het aantal Europeanen in de kolonie steeds invloedrijker wordende – Europese superioriteitsgedachte, de steeds verder aan invloed winnende bourgeoisiecultuur met zijn gecontroleerde seksualiteit en zelfbeheersing, en met de vrees voor de invloed van niet-Europese elementen in het politieke koloniale systeem. Daarnaast werd het, door het toenemend aantal Europeanen, steeds belangrijker jezelf te onderscheiden op basis van Europese culturele beschaving. De relatie van een Europese man met een lokale vrouw was hét voorbeeld van een verstoorde, onbeschaafde koloniale machtsverhouding, ongecontroleerde seksualiteit en losbandigheid. Door de invloed hiervan terug te dringen en zich als 'beschaafde' Europeanen te onderscheiden als één grote, solidaire enclave en lichtend exempel konden de Nederlands-Indische regering en haar elites hun macht behouden en versterken.⁸¹ Het maken van dergelijk onderscheid was, kortom, gebaseerd op het bezit van het culturele kapitaal. Deze zienswijze zien we terug in het advies dat Delprats goede vriend J.B. van Heutsz (1851-1924) hem jaren later gaf:

'Het niet gehuwd naar Indië gaan is niet zoo heel erg als er later maar niet uit volgt het huwen met een Nonna. Ik vond het altijd jammer als zodoende families van stand en goede afkomst gebruineerd worden. Ik heb het altijd voldoende gevonden de vuurwapens van het leger te bruineeren, de "white men", moet men liever white houden.'⁸²

Doordat de staat – die, zoals historicus Cooper al onderstreepte,⁸³ van grote invloed is op de identificatie van mensen – de mening van Van Heutsz wat betreft het huwelijk publiekelijk ondersteunde, beïnvloedde deze opvatting de manier waarop de elites zich aan het eind van de negentiende eeuw als Europees en blank identificeerden. Delprat, geboren in Nederland en getrouwd met een Nederlandse jonkvrouw, was het ultieme ideaal van die Europeesheid en elite-status in een koloniale context.

In maart 1879 reisde Thil hem in gezelschap van een bevriende familie achterna. Op 5 mei⁸⁴ werd hun huwelijk door de

kerk in Buitenzorg ingezegend. Voor een meisje uit een gegoede adellijke familie uit Delft was dit een grote verandering in haar leven. De handschoen waarmee ze in Delft met Théodore trouwde symboliseerde hun verbintenis, maar ook haar toekomst, de onzekerheid van een leven in een ver land. De kans is groot dat zij haar handschoenen, net als veel anderen,⁸⁵ haar leven lang bewaard heeft. (Zie afb. 3N)

Tijdens de tweede stop in Indië, in Padang op Sumatra, werd Thil begroet door haar zuster en haar echtgenoot Van Cattenburch, de assistent-resident aldaar. Het moet een geruststellend, vertrouwd gezicht in een volmaakt vreemde omgeving zijn geweest. Thil had zich van tevoren geen voorstelling kunnen maken van het leven in Indië. Het zou haar niet meevallen – en ze was niet de enige. Een kennis van haar, Hilda de Booy-Boissevain (1877-1975), die rond de eeuwwisseling als vrouw van de adjudant van de gouverneur-generaal in Indië aankwam, schreef over haar eerste ontmoeting met Indië: 'Ik herinner me de aankomst in Tandjong Priok nog goed. Ik had een wit piguë pak met rood frontje en roode hoed aan en peau de suède handschoenen. Dit zou ik ook niet aangedaan hebben als ik aan Indië gewend was. Te warm.'⁸⁶ Zulke nieuwkomerservaringen hadden ook anderen. Toen deze Hilda de kersverse echtgenote van de gouverneur-generaal Willem Rooseboom (1843-1920) ontmoette, een vriendin van de familie Delprat, klaagde die ook steen en been over de warmte:

'[Mevrouw Rooseboom was] een 22-jarig⁸⁷ jong vrouwtje; voor 't eerst weg van haar land, familie. Alles vreemd, niets dan vreemden om haar heen – waarover spraken we? O, ik herinner het mij goed, over de kakkerlakken en dat het zoo naar was dat ze het leer opaten van de boeken en verder over de warmte, het klimaat, nog eens over de kakkerlakken en nóg eens over het klimaat.'⁸⁸

Onvermengde vreugde mocht geen enkele sterveling tot zijn deel rekenen, had haar schoonvader gezegd. Zou Thil die woorden nog eens in gedachten hebben geroepen toen ze in juni 1879, amper twee maanden na aankomst in Indië, zware koorts kreeg? In staccato-zinnen schreef Théodore in zijn dagboek: 'Toestand vrij ernstig. Kook zelf ziekenkost.' Nadat Thil daarvan hersteld was,

raakte ze zwanger. Théodore nam onmiddellijk zijn maatregelen en regelde een bekwame, Hollandse arts. Terwijl hij dacht alles goed te hebben geregeld, bleek op het moment van de bevalling de arts niet aanwezig. De lokale verloskundige die hij toen erbij haalde, maakte zich uit de voeten toen zij zag dat de zalfjes die zij gebruikte om de bevalling te bespoedigen niet hielpen. Toen Thil buiten kennis met de *tandoe* (draagstoel) naar de Europese officier van gezondheid in Buitenzorg was gebracht, bleek deze man aan drank en opium verslaafd te zijn. Terwijl bij Thil de weeën zich steeds weer aandienen en zij hevige pijnen doorstond, zat de officier met een zendeling te bidden aan het bed. Pas na acht doorwaakte dagen met weeën verlost de inmiddels gearriveerde dokter Thil van een doodgeboren tweeling: 'Twee meisjes, de één donker, één blond.' Théodore begroef samen met huisjongen Amat de meisjes op de begraafplaats van Buitenzorg. Na deze traumatische gebeurtenis zou Thil blijven kwakkelan met haar gezondheid en geteisterd worden door afschuwelijke hoofdpijnen. Théodore had ondertussen een levenslang wantrouwen ten opzichte van doktoren in Indië ontwikkeld. Dit alles vond in de eerste maanden van Thils verblijf in Indië plaats. Onwetendheid, tropische ziektes en het er zonder familie alleen voorstaan in de verre, onbekende kolonie tekenden haar leven.

De kolonie in huis, het huis in de kolonie

'De heren zijn vooral op reis, de dames in het huishouden of bij de kinderen (...). De man heeft zijn werkzaamheden, de vrouw haar huishouden,'⁸⁹ schreef Théodore aan zijn broer Constant in Amsterdam. In de literatuur over vrouwen in de koloniën wordt dit beeld van de Europese vrouw in Indië, die haar leven beperkt zag tot het huis en het huishouden, onderschreven. Voor vrouwen uit de koloniale bovenlaag van die tijd, zoals we al zagen bij Netje Quarles van Ufford-Scheltema (1843-1917), was die toewijding aan het gezin en de echtgenoot echter een ideaal. En omdat daaraan zoveel waarde werd gehecht en het Indische huishouden letterlijk (met al zijn open ruimtes in huis) en figuurlijk (iedereen kon langskomen) zeer openbaar⁹⁰ was, werden volgens Ann Stoler sociale grenzen thuis getrokken en niet zozeer in het openbaar.

Veel wetenschappers⁹¹ die zich bezighouden met de Europese vrouw in de koloniën, zien dan ook in het koloniale

huishouden de kolonie in het klein.⁹² De rol die Europese vrouwen speelden in de omgang met hun bedienden, in de manier waarop de kinderen werden opgevoed, welke taal er werd gesproken, welke banden men met Nederland onderhield en wie er in huis woonden, welke sociale netwerken er dus geformeerd werden, was van grote invloed op hun status en die van hun familie. Hieruit kan men concluderen dat de invloed van de vrouw op publiek en politiek terrein verder reikte dan men op het eerste gezicht zou verwachten en mede buiten haar huwelijk tot stand kwam.⁹³

Hoe werd de huiselijkheid – die historica Buchheim onderverdeelde in het fysieke huis, het huishouden en de familie – door voornamelijk Thil vormgegeven en met welke redenen? ‘Ons huis’ schreef Théodore trots onder de tekening die hij maakte van hun eerste ‘echte’ huis in Tegal Nangka in de Preanger.⁹⁴ (Zie afb. 30) De tekening stuurde hij waarschijnlijk naar zijn broer Constant en diens vrouw ‘Cateau’ of Kate C.E. Reynvaan (1859-1954) zodat ook zij zagen hoe zij woonden. De tekening toonde een krappe, overvolle kamer. De wanden waren van *bilik* (gevlochten bamboe). Aan de vliering hingen wortels, een krop sla en een kool naast een singel voor een paard. Een zaag hing aan de muur. In het vertrek stonden verder een grote wasmand, een wastafel, de rijksgeldkist en kisten voor de opslag van rijst, aardappelen en suiker. Op een ronde tafel lagen allerhande gebruiksvoorwerpen uitgestald: een kam, een zakhorloge, een schaar, een handschoen (háár handschoen?), een revolver en een olielamp. Thils scheepskist stond naast het grote, door een klamboe omgeven bed. Op de kussens schreef Théodore hun initialen: Thil lag links in bed en haar echtgenoot rechts. Als een soort zeventiende-eeuwse symboliek voor huwelijksgeluk stonden hun slippers voor het bed opgesteld: die van Théodore links, die van Thil rechts. De rat die ogenschijnlijk op zijn dooie gemak door het vertrek kuierde, symboliseerde de primitiviteit van dit thuis.

Het huis was van hen samen: Théodore zag het, getuige de initialen, als onderdeel van hun identiteit als echtpaar. Het was echter niet het open huis waarover Buchheim sprak; het had dichte, armoedige bilikwanden, zeer vergelijkbaar met de huizen waarin de lokale bevolking woonde. Delprat stond dan ook in die tijd onderaan de koloniale maatschappelijke ladder. Pas later zouden ze in een degelijk, open huis wonen. Hoe opener het huis was, hoe

meer men maatschappelijk gestegen was en geneigd was door de openheid en het aantal bediendes sociale grenzen te trekken. Wellicht kun je zelfs zeggen dat hoe hoger men op de Europese koloniale ladder stond, hoe meer sociale scheidslijnen getrokken werden en ook getrokken moesten worden om het onderscheid te kunnen blijven maken en daarmee de eigen status te kunnen handhaven.⁹⁵

Thil werd geacht in dit huis, met alleen een enkele bediende, het zware Indische huishouden op zich te nemen, terwijl ze nooit eerder het huishouden had gedaan. Haar echtgenoot was door het vele reizen vaak afwezig. Als hij er wel was, was hij vaak druk met allerlei hobby's, zoals het vertalen van wetenschappelijke werken en het schrijven van artikelen. 'Hij is daardoor wel eens wat ongezellig voor t'huis [sic], want hij heeft soms te veel aan zijn hoofd,'⁹⁶ schreef Thil jaren later lijdzaam aan familie. In de meeste steden in de buitengewesten waar ze woonde, was weinig te doen. In Malang in 1895 was het leven 'eentoonig en saai'.⁹⁷ En: 'Padang is een doodstille kampong waar niets voorvalt en als het er niet regent, is het snikheet.'⁹⁸ Enkele maanden later was ze nog negatiever: 'Het is hier een onmogelijke kampong. Dor, en ik ook, wij hebben hier *niets*. Je kunt je onmogelijk zulk een oord voorstellen.'⁹⁹

In september 1898 leerden de dochters Nancy en Lies daar fietsen.¹⁰⁰ Théodore kon niet achterblijven en stapte ook op het 'marteltuig', zoals hij de fiets na talloze valpartijen begon te noemen.¹⁰¹ Begin 1900 kocht Théodore in Batavia een fiets voor Thil. Zij kreeg veel plezier in het fietsen; het was in Padang haar enige amusement.¹⁰² Deze eentonigheid was ook de reden dat Théodore en Thil het Pauline, Théodores zuster, ontraadden naar Indië te komen toen zij dat van plan was. Pauline was echter vastbesloten en zette door. Enkele maanden logeerde ze bij de familie in Malang. Voor Thil werd het leven pas in Batavia, in 1897, minder eentonig en primitief:

'Het leven is hier nagenoeg geheel europeesch, men heeft couranten en opéras etc. Wel alles wat slechter en duurder dan in Europa maar het is toch iets beter dan het liefhebberij toneel of kantine voorstelling in de kleine plaatsen. Wij

hebben een behoorlijk erf 1400m² groot, met goed huis (...). Wij hebben als ware Europeanen gas licht, iets dat ons nog nooit in Indië is overkomen en denken nu zelf over om electrisch licht te nemen. Het eenige nadeel is dat alles hier zoo duur is.¹⁰³

Ondanks de gemakken in Batavia bleef voor veel vrouwen Indië 'het land van ballingschap, waar de man met verdubbelde inspanning een schitterende loopbaan mag vinden met de Hollandse buitenplaats voor het hoogste einddoel van zijn leven.'¹⁰⁴ In haar roman *Bogoriana* beschreef Annie Foore, het pseudoniem voor Francisca J.J.A. Junius (1847-1890), de echtgenote van Jan Willem IJerman, hoe een vrouw haar succesvolle echtgenoot dwingt nog vóór zijn termijn om is naar Nederland te vertrekken, omdat zij het leven in de kolonie psychisch niet meer kan verdragen. Het onderwerp was geen overdreven dramatiek; het was waarschijnlijk zelfs autobiografisch.¹⁰⁵ Thil en Francisca ('Frans') IJerman zagen elkaar veel, toen hun beide echtgenoten vanwege de spooraanleg in Yogyakarta geplaatst waren. Het leven in de sultansstad bekoorde Francisca niet:

'Wat mij hier op Djocja het meest hindert is, (...) het totaal gebrek aan geestelijk leven. Er is niets dat animeert tot ontwikkeling, niets dat u eens opwekt om iets goeds tot stand te brengen. Och neen, hoe zeer ik ook tracht er mij tegen te verzetten, de prozaïsche omgeving werkt storend (...).'¹⁰⁶

Francisca had last van wat men toen 'zenuwachtigheid' noemde; haar psychische gesteldheid werd in de loop der jaren steeds labieler. Net als Thil miste ze de aanwezigheid van haar echtgenoot die continu op reis was. Francisca voelde zich verslagen door haar 'onoverwinnelijke medeminnares, die akelige spoor'.¹⁰⁷ Zoals Théodore immers stelde: 'De spoorwegaanleg staat nooit stil.'¹⁰⁸ De gevoelens van eenzaamheid en het milieu dat Yogyakarta Francisca bood, werkten letterlijk op haar zenuwen: 'Ik voel vooral de laatste tijd, dat ik achteruit ga, ik ben, hoewel overigens volmaakt gezond, dikwerf zenuwachtig en overspannen; het minste gerucht hindert

me; ik kan geen ongewone drukte verdragen, ben prikkelbaar in één woord, ik moet eens naar Holland!'¹⁰⁹

Toen Thil kort daarna in Nederland met verlof was, ontving ze begin augustus 1886 van Rika Wijss, de bevriende echtgenote van een ondergeschikte van Théodore en IJzerman, uit Indië een brief waarin zij haar het vertrek van de familie IJzerman, 'voor Mevrouw', naar Holland meldde. 'De docter was bang dat zij, wanneer zij niet spoedig naar Europa ging aan 't malen zou raken, daar haar heele zenuwgestel in de war was.'¹¹⁰ Dit verhaal werd natuurlijk binnen de Europese gemeenschap waar nooit iets gebeurde, hét gesprek van de dag. 'Zij heeft hier te Djogya zeer weinig vrienden achtergelaten, een ieder heeft nu wat over haar te vertellen. Ik hoor al die praatjes maar stil aan en spreek zo min mogelijk over haar,'¹¹¹ schreef Rika aan Thil. En dat terwijl Francisca erom bekend had gestaan graag en veel mensen te ontvangen en had geweten 'hoe avonden te organiseren'.¹¹² Francisca zou terugkeren naar Indië, maar vier jaar later, vlak voor het verschijnen van *Bogoriana*, in Batavia overlijden. Overigens was het lijden aan 'zenuwachtigheid' in Indië en de daarop volgende behoefte naar Nederland te gaan niet iets dat was voorbehouden aan vrouwen. Zo schreef Théodore bijvoorbeeld:

'Ik ben nu weder bijna 12 jaren aan een stuk in Indië, Thil en ik hebben wel weder eens een opfrissing nodig, ik merk het dat door al het getob den laatsten jaren de zenuwen niet meer zoo sterk zijn als vroeger en dat het hoog tijd wordt zoo wel voor Thil als voor mij dat wij weer weg gaan.'¹¹³

Het in Nederland een 'frisse neus' halen werd synoniem voor lichamelijk en geestelijk herstel, dat het weer mogelijk maakte in Indië te (over)leven. Zij die dat niet konden of wilden, werden door hen die wel naar Europa gingen voor het herstel van hun gezondheid gezien als geen 'echte' Europeanen. Hierin herkent men de aan het eind van de negentiende eeuw steeds prominenter wordende in- en uitsluitingsprocessen die binnen de gehele Europese samenleving met hetzelfde vocabulaire bediscussieerd werden (met een hoofdrol voor het vage begrip 'zenuwachtigheid').

Naarmate Théodore carrière maakte en elders op Java en Sumatra werd geplaatst, zien we het aanzien van hun huis meestijgen. Het huis was dan ook onderdeel van de status van het echtpaar in Indië en in Nederland: de plattegronden, tekeningen en foto's die Théodore maakte, stuurde hij naar Nederland. Zo zijn er foto's in Delprats fotocollectie (zoals die bewaard is gebleven in het Tropenmuseum, het KITLV en het familiearchief) van hun huis in Purworejo rond 1885,¹¹⁴ van hun tijdelijke huis aan de Bamboelaan in Fort de Kock rond 1890 – een groot, vierkant koloniaal huis, met rondom een veranda en omzoomd door reusachtige woudreuzen van de Sumatraanse wildernis en enkele bijgebouwen¹¹⁵ – en foto's van wat wellicht hun huis was in Batavia: een traditionele Bataviase witte koloniale villa met een overdekte, ruime voorgalerij en omringd door bijgebouwen.¹¹⁶ Tevens zijn er foto's van een enorme, witte koloniale villa met bijgebouwen en van een controleurswoning te Malang.¹¹⁷ Omdat bijschriften ontbreken, is het gissen of dit afbeeldingen zijn van huizen die Thil en Théodore Delprat in Indië bewoonden.

Een huisplattegrond die tussen Théodores spullen in de kisten werd gevonden,¹¹⁸ was van de grote koloniale villa van Thils nichtje Nancy van Panhuys (1864-na 1945). (Zie afb. 3P) Nancy was getrouwd met de broer van de gouverneur-generaal jonkheer Carel H.A. van der Wijck (r.1893-1899), Hendrik L. van der Wijck (1855-1918). Hij was aan het eind van de negentiende eeuw hoofdadministrateur (en later directeur) van de tabaks- en indigo-onderneming Wedi Birit, in de buurt van Klaten. Thil kwam rond 1895 geregeld bij haar nichtje logeren in het administrateursgebouw. Dit huis vertoont grote gelijkenissen met ‘het’ ideale Indische huis zoals dat op de tentoonstelling ‘De Vrouw 1813-1913’ in Amsterdam te zien zou zijn.¹¹⁹ De plattegrond toont een ruim opgezet koloniaal huis met een voorgalerij, achtergalerij, verschillende slaapkamers, een badkamer, aparte bijgebouwen voor de bedienden, een koetshuis, verschillende tuinen vol cacao- en vanilleplanten en *melati* (een jasmijnsoort), een rozenperk en een opzichtershuisje.

Niet alleen het uiterlijk van het koloniale huis weerspiegelde de status van de eigenaren, maar ook het interieur waarvan de vormgeving in handen van de echtgenote was. De vrouw, zowel in de gegoede klasse van Nederland als in die van Indië, was zich

bewust van het feit dat het interieur de status moest ondersteunen en dat daarin de visite van het echtpaar moest worden ontvangen.¹²⁰ Het huis, dat zo'n zichtbaar aspect van de Indische samenleving was, was ook de plek waar de band met Nederland zichtbaar werd gemaakt als troostende herinnering voor de bewoners aan het moederland en als uiting van loyaliteit, cultuur en rijkdom. Dit alles vergrootte het aanzien en de sociale positie van de familie voor de buitenwereld.

De tekening van het interieur van Thils en Théodores huis in Padang toont een ruime 'salon' met Europese elementen als zware, luxueus ogende gordijnen, een grote hanglamp, een dressoir en een grote kast. Aan de wand hingen schilderijen en een klok. De luie, Indische stoel was een duidelijke verwijzing naar de koloniale cultuur. Op de tafel, waarover een kleed was gedrapeerd, stonden twee borrelglazen. Théodore schreef bij de getekende glazen hun beider initialen, zodat het net was alsof hij en Thil de kamer hadden verlaten en hun drankjes achter hadden gelaten. Thils huisinrichting oogstte bewondering vanwege de Europeesheid: als een van de weinigen bezaten Thil en Théodore Europese 'kunst', omdat Kate Delprat-Reynvaan, de tekenende en schilderende echtgenote van Théodores broer Constant, een van haar schilderijen naar Indië had gestuurd.¹²¹ (Zie afb. 3Q) Bezoekers konden minutenlang naar het schilderij staren en er verwonderd opmerkingen over maken. Ook had Thil onderjurken en een tafelkleedje ('een sieraad voor ons nette huisje,'¹²² aldus Théodore) van Kate gekregen. De objecten in het interieur riepen herinneringen op aan Nederland en voor de familie Delprat aan hun familieleden: 'Er onder hangt de fraaye schotel van Israëls, (...) daarover hangt de klok van Willem en op een tafeltje staat de gong van Pauline, daar ons huis van hout is en de vloer dus altijd wat trilt als er iemand ergens loopt, dat steeds het geval is, is die gong steeds aan het gongen, dat getjingel verbaast steeds elken bezoeker op nieuw, wij noemen het dan een dieven-verklikker.'¹²³

Delprat was niet de enige met een dergelijk huis vol voorwerpen uit Nederland die met herinneringen bezielde waren. Zo schreef Belle Damsté-Muller, de echtgenote van ambtenaar Henri Damsté die we eerder al ontmoette, aan haar moeder:

‘Ik zal blij zijn, als alle portretten en herinneringen hun plaats hebben gekregen. Wat zal ’t huiselijk en intiem zijn, als we die hier om ons heen hebben! (...) U weet dat mijn blauwe kopjes precies zijn als die van Line, en die op ’t ouderwetsche blad, dat ook is als ’t blad dat Lien gebruikt, met de kristallen theebus, een herinnering aan ’t huis op de Hooglandsche Kerkgracht, gaven hem zoo’n huiselijk gevoel. ’t Stond dan ook erg gezellig. Onder het trekpotje had ik ’t kleedje gelegd, dat U nog vlak voor ons vertrek voor me gemaakt hebt, en zoo was elk stuk een herinnering.’¹²⁴

Want, per slot van rekening: ‘In Indië moet je het van je herinneringen hebben. En verder van de brieven.’¹²⁵ De voorwerpen in de koloniale huizen waren op deze manier geworden tot familieobjecten, die in den vreemde de band met de familie onderhielden en deze naar de buitenwereld zichtbaar maakten. De objecten maakten deel uit van het cultureel geheugen van de familie en hadden een sterke invloed op het identiteitsbesef, zoals we hiervoor zagen bij de families Quarles van Ufford en Loudon.

Er is een foto uit Delprats collectie die de aanwezigen op een congres in Indonesië, waar ik in augustus 2009 was, ontroerde. Het is een foto, gemaakt in en door de beroemde fotostudio Woodbury & Page op 25 september 1884, waarop de kleine, dan tweejarige zoon Paul op een stoel zit.¹²⁶ (Zie afb. 3R) Hij kijkt voor zich uit, terwijl zijn oude *babu* Mina achter hem staat, zelfverzekerd naar de camera kijkend, maar enigszins ongemakkelijk; haar linkerhand rust beschermend op Paul. Ze draagt een batikblouse en heeft een *slendang* om haar schouder geslagen. Daarmee is ze meteen als kindermisje herkenbaar: in de doek kon ze de kinderen gemakkelijk vervoeren. Haar naam was Mina. De foto getuigt ervan dat Mina onderdeel was van het gezin en zo ook door hen werd gezien: de familie zorgde ervoor dat Mina niet in de vergetelheid zou raken. ‘Baboe Mina en haar vriendje Paul Delprat’ stond achterop de foto geschreven. Toen Thil en Théodore met verlof naar Nederland gingen in het najaar van 1885, schreef een vriendin in Indië dat *babu* Mina enkele malen bij haar op bezoek was geweest ‘en altijd kreeg ze tranen in de oogen als ze van u allen sprak. Zij is toch zoo’n goede oude ziel’.¹²⁷ Tegelijkertijd onthullen die frasen

de paternalistische en tegelijkertijd afstandelijke ('vriendje' in plaats van 'kindje') toon van het contemporaine discours van de koloniale verhoudingen die ook, en misschien zelfs vooral, in het huishouden naar boven kwamen.

Théodore liet niet alleen door anderen zijn huishouden vastleggen, maar deed dat ook zelf – als amateurfotograaf, in een tijd dat er nog maar weinig amateurfotografen waren, ook zelf. Bij het huishouden hoorde het huishoudelijke personeel, zoals de babu. Het ging uit steeds meer mensen bestaan naarmate het huis groter werd en de Delprat-kinderen talrijker. Deze lokale mensen, die meestal naamloos in de Europese koloniale geschiedschrijving zijn verdwenen, speelden een grote rol in het koloniale huishouden. Zij stonden in de micro-kolonie van het huis tegelijkertijd heel dichtbij de altijd thuiszittende Europese vrouwen en tegelijkertijd zeer veraf.¹²⁸ Vrouwen in de kolonie weefden thuis hun sociale netwerken en bouwden daar hun aanzien op.¹²⁹ Dit deden zij in relatie tot families, vrienden en bediendes. Zij, en niet de mannen, droegen hun aanzien en reputatie uit en bestendigden dat met objecten. Dit was geen exclusief Indisch verschijnsel: hetzelfde gebeurde in de hogere burgerij in Nederland.¹³⁰ Het persoonlijke was hierdoor, zoals Eveline Buchheim terecht stelt, heel publiek.

Zeker rond 1900 werd het steeds belangrijker Europees te zijn en een duidelijke band met Nederland te houden, geschraagd door briefwisselingen en regelmatige bezoeken aan Europa, het spreken van correct Nederlands en het zich Europees gedragen. Het gevolg was dat men doelbewust afstand creëerde tot de lokale bevolking en vooral tot het huispersoneel dat juist zo dichtbij stond. Na de geboorte van Paul in 1882 werd het huishouden van Thil uitgebreid met babu Mina. Europese vrouwen hadden zeker aan het eind van de negentiende eeuw, onder invloed van de in Europa heersende beschavingsidealen van de lagere klassen die in de kolonie in de Ethische Politiek werden verwoord, steeds meer de overtuiging dat ook zij het huishoudelijk personeel, waaronder de babu, moesten opvoeden. Vrouwen, met hun vermeende talenten van zorgen voor en het liefhebben van anderen, werden bij uitstek geschikt geacht om hun inherente beschaving over te dragen op hun omgeving.¹³¹ Deze vrouwen behandelden hun bediendes als kinderen (zo werd babu Mina tenslotte gezien als een vriendin voor Paul) en maakten van zichzelf de ouders die hen op moesten

voeden. Ook dat was een aspect van het huishouden als microkolonie: feitelijk deden deze vrouwen hetzelfde als hun mannen. Ook zij stelden zich superieur op ten opzichte van de lokale bevolking en gedroegen zich als onderwijzers.¹³² Dezelfde ouder-kindmetafoor werd nu gebruikt om de relatie tussen Nederland en de kolonie te omschrijven. Foto's leggen deze diverse verhoudingen van macht bloot, zoals we al zagen bij Théodores expedities.

Misschien was het Théodore zelf die rond 1890 een van zijn huisjongens fotografeerde, wellicht voor de familie in Nederland.¹³³ (Zie afb. 3S) Of was het portret slechts een van de vele anonieme 'types' die professionele fotografen – en met name Woodbury & Page – in Indië verkochten? We zullen het nooit zeker weten aangezien Théodore zijn intenties met de foto's nooit op papier heeft gezet en zijn fotoseries in de loop der tijd na schenking aan het Koloniaal Instituut en het KITLV uit elkaar gevallen zijn.¹³⁴ Op een van de foto's staat een verzorgde jongen of jongeman. Hij poseert lachend met een plumeau in zijn hand. Op de grond staat een *sirih*-stel. Door de plumeau en het sirihstel, attributen die verwijzen naar zijn beroep en afkomst, wordt de foto een archetype van 'de' koloniale bediende. Op een latere foto, genomen door Théodore omstreeks 1890, zit het inmiddels met Nancy en Lies uitgebreide gezin op de trap van hun huis in Sumatra: Thil in een witte kabaya links bovenaan de trap, achter haar staat half in het donker een huisjongen en rechts van Thil zit waarschijnlijk hun Sumatraanse babu. De kleine Lies zit links op de trap, haar ogen gefixeerd op de puppy in de handen van haar broertje.¹³⁵ (Zie afb. 3T) Nancy zit dichtbij de babu en observeerde haar vader, de fotograaf. Paul heeft alleen belangstelling voor het hondje in zijn handen. Zijn moeder houdt ook nog een puppy vast. Een klein Sumatraans jongetje is dicht tegen Paul aangeschoven en kijkt wantrouwend naar de fotograaf. Een onbekend kind leunt tegen de trapleuning aan.¹³⁶ Alle kinderen, behalve Lies, zijn blootsvoets. De babu vormt met Thil het middelpunt van de foto, de kinderen omringen hen speels. De huisjongen, in de schaduw van de achtergrond, maakt samen met de tafel en de vier vogelkooitjes aan het plafond, deel uit van de entourage. Het is het portret van een ontspannen huishouden; iedereen hoort erbij, maar kent – letterlijk en figuurlijk – zijn plaats: op de voorgrond of in de schaduw. De foto toonde status en grandeur door de aanwezigheid van die grote trap die een groot huis

suggereert, van keurig verzorgde bediendes en met hondjes spelende, gelukkige kinderen. Tegelijkertijd zorgden deze naar Nederland verzonden foto's ervoor dat de naamloze bedienden een duidelijke plaats als ondergeschikten innamen in de Nederlandse geschiedenis en identiteit. Doordat de foto's werden gekoesterd in familiebezit, vormden en bestendigden ze in Nederland het beeld van de Nederlands-Indische elitaire samenleving.

Sociale netwerken en aanzien werden dus thuis door vrouwen gecreëerd door verwantschap en onderscheid: door het uitstallen van Hollandse producten om de eigen Europeesheid te onderstrepen of door het gebruik van batik. Batik werd geproduceerd door vrouwen en vooral gewaardeerd door vrouwen. Het werd ook door met name vrouwen verzameld, zowel door hen die ermee waren opgevoed, als door hen die de stoffen voor het eerst van hun leven zagen. Men gaf elkaar in Indië batik cadeau en liet de batik bedrukken met een persoonlijke tekst. Het al dan niet dragen ervan in de koloniale maatschappij tekende de aard van de relatie die men onderhield met de ander: formeel of informeel.¹³⁷ Thuis droeg Thil *sarong* en *kabaya*, maar bij formele gelegenheden trok ze een Europese jurk aan. Zo liet ze zien dat ze thuis was in de koloniale maatschappij, dat ze de sociale code begreep. Batik was zowel in Indië als later in Nederland een manier om te communiceren met hen die de stof ook op waarde konden schatten.¹³⁸ De vele 'kleedjes' die door Indiëgangers en hun vrouwen naar hun vrouwelijke familieleden in Nederland werden gestuurd, gingen dan ook vaak vergezeld van een verklarend briefje om diezelfde verwantschap te creëren en tegelijkertijd de band met elkaar te onderhouden.

Aan Pauline, Théodores zus, en aan Kate, Théodores schoonzus, stuurden Théodore en Thil *slendangs*, batiks, doeken uit Sumatra en een gebatikte sprei. In 1888 schonk Théodore Kate een Sumatraanse *slendang*.¹³⁹ Hij stuurde daarbij een foto met de uitleg van het gebruik van dit textiel naar 's lands wijze'. 'Of,' zo vroeg Théodore aan Kate vertwijfeld, 'zult ge het evenzeer misbruiken als de sarongs waar men in Holland japonnen en wat nog erger is gordijnen in het Kurhaus van maakt?'¹⁴⁰ Zo liet Théodore, op een moment dat de cultuuruitingen in Indië vaak niet erkend werden of afgedaan werden als kunstnijverheid, aan zijn Hollandse familie

blijken dat hij verstand had van de culturen van de Oost en de uitingen daarvan op waarde kon schatten. Op hetzelfde moment creëerde hij een bondgenootschap met zijn familie door hen te laten delen in diezelfde exclusieve kennis.

Het dragen van een specifiek batikpatroon was voorts de manier om identiteit en sociaal aanzien uit te drukken. De twee dochters van Thil en Théodores zouden echter nooit meer in een gebatikte *sarong* lopen: dat was toen niet meer gepast en een teken te 'verindischen' en sociaal af te glijden.¹⁴¹ 'Verindischen' was de culturele en daarmee morele achteruitgang van de mens: het kwam te staan voor luiheid, verslonzing (zoals het lopen in *sarong* en *kabaya*) en het daarmee niet onderstrepen van je Europeesheid. 'Verindischen' had in deze periode niets te maken met racistische opvattingen, getuige ook de beschrijving die iemand rond 1943 gaf van zijn tante: 'Zijn vrouw was een aardig, vriendelijk mensch, van huis uit een Hollandsche, maar volkomen ver-Indischt. Ze was steeds gekleed in *sarong* en *kabaai* en lag den heelen dag in een schommelstoel te wiebelen.'¹⁴² Nancy en Lies kleeadden zich naar de Europese mode, maar kunnen batik nog wel verzameld hebben om zo de verwantschap te onderhouden met Indië en met anderen die de code ook begrepen.

De relatie met Nederland: wapens, een tijgervel en foto's

Zoals eerder opgemerkt, zijn veel brieven van Thil in de loop der tijd verloren gegaan. Ook van Théodore is geen uitgebreide, regelmatige correspondentie overgeleverd, hoewel die wel heeft bestaan. Wat rest zijn slechts enkele brieven uit verschillende periodes van hun leven. Eén bundeltje brieven maakt daarop een uitzondering: het zijn wekelijks geschreven brieven vanuit Indië aan Théodores broer Constant en diens vrouw Kate in Amsterdam. Deze brieven beginnen in 1888 en eindigen in 1900.

De reden dat deze trouwe briefwisseling, waarvan de antwoorden uit Holland niet overgeleverd zijn, wel bewaard is gebleven, is dat het echtpaar rond 1888 begon na te denken over het wegzenden van hun zoontje Paul naar Holland voor zijn opleiding. Theoretisch was dit niet meer noodzakelijk sinds ook in Indië onderwijs genoten kon worden. Toch bleef scholing in Nederland de meest gewilde optie vanwege het grote belang dat gehecht werd aan Europese gewoonten ('verindischen', zoals het spreken met een

rollende 'r',¹⁴³ was iedereen een gruwel) en het daarmee verbonden sociale aanzien. Het ging dus meer en meer om identificatie met het Westen. Het wegsturen van jonge kinderen was echter een daad die indruiste tegen de op dat moment heersende burgerlijke idealen rond huiselijkheid, het gezin als besloten gemeenschap zonder inmenging van de buitenwereld en intimiteit.¹⁴⁴ Toch bleken sociaal aanzien, verworven met Europese normen en waarden, het gevoel in Europa te 'horen' en de kwalitatief betere opleidingen in het Westen te prevaleren boven het huiselijkheidsideaal.

De opvoeding van de kinderen kwam voor rekening van de vrouw. Thil was dan ook degene die zich het meest zorgen maakte over het 'verindischen' van haar kinderen: 'Voor Nan en Liesje is het ook hoog tijd dat zij eens onder kinderen van hun eigen soortje komen. Die half zwarte kinderen hier te Padang met hun vele eigen aardigheden is [sic] op den duur geen gezelschap voor hun.'¹⁴⁵ Hun toen dertienjarige dochter Nancy kon de goedkeuring van haar moeder volledig wegdragen en gedroeg zich zoals Thil vond dat een dochter zich moest gedragen: 'Nan is een aardig lief kind geworden vol ambitie een frisch knap opgegroeid meisje. Zij ziet het zelf in gelukkig dat die omgang niet goed is en is het liefste t' huis – met haar paard [,] boek en handwerken (...) haar vingertjes zijn nooit leeg.' De jongste daarentegen 'beweegt zich toch gaarne onder die kinderen. Zij vindt het een genot in de boomen te klimmen, in het water te spelen enz. enz.'¹⁴⁶

Als het op de zonen in het gezin aankwam, trok echter de man des huizes zich de dreiging van het 'verindischen' het meest aan. Théodore vond dat invloeden in Pauls omgeving, die hij niet nader omschreef, een negatief effect op hem uitoefenden en dat hij het risico liep te 'verindischen'. In mei 1891 werd de achtjarige Paul, zoals zoveel Nederlands-Indische jongens, naar Nederland gestuurd. Hij ging onder begeleiding van de bekende zoöloog A.A.W. Hubrecht (1853-1915) die door Indië had gereisd om dieren voor de Amsterdamse dierentuin Artis te verzamelen. Hubrecht had derhalve een grote schare beesten mee aan boord. Paul, die in Indië al een paardje, twee honden en vijf katten had gehad, viel als een blok voor een baby orang-oetan. Al gauw werden de twee onafscheidelijk en slenterden ze hand in hand over het dek, allebei even ongelukkig met verlaten van hun thuis. De kapitein van het schip waarschuwde de verzamelaar niet het kind af te leveren bij

Artis en de aap bij Pauls toekomstige thuis.¹⁴⁷ En zo bracht Paul, letterlijk en figuurlijk, de kolonie naar Nederland.

Net als in Groot-Brittannië¹⁴⁸ was het in Nederland normaal dat de hele familie zich inzette voor de opvoeding van het koloniale kind in het moederland. In het geval van de familie Delprat was het Constant, Théodores broer in Amsterdam, die consequent over zijn neefje zou blijven waken en zijn ouders elke maand trouw over zijn wel en wee berichtte. Voor Thil en Théodore werd de band met Amsterdam van levensbelang. Constants regelmatige brieven waren het enige dat de ouders hadden om het gevoel te houden dat ze dichtbij Paul stonden. Het was ook het enige instrument om te trachten nog enige invloed uit te oefenen op Pauls opvoeding en hem contact te laten houden met zijn ouders ('Laat hem toch eens schrijven'¹⁴⁹). Het maakte Thil soms machteloos: 'Je kunt niet begrijpen hoe ellendig het ons maakte (...) Men zou zoo gaarne eens even willen gaan zien hoe alles was.'¹⁵⁰ Alleen door de brieven uit Holland kreeg ze het gevoel dat ze de afstand tot Paul een beetje kon overbruggen. 'Wat vind ik het aardig dat je zoo alles huiselijk vertelt, ik doe het ook zoo gaarne, en verbeeldde mij dan maar dat ik dichterbij u ben,' schreef ze aan haar schoonzus.¹⁵¹ Thil stuurde ettelijke brieven en foto's van haarzelf, Théodore, Nancy en Lies naar Paul om de afstand te verkleinen. Ze was niet de enige die probeerde met foto's en brieven de afstand tussen de kolonie en het moederland geestelijk te overbruggen en de Indische wereld zichtbaar te maken voor Nederland. Bella Damsté-Muller schreef in 1906 aan haar moeder in Nederland: 't Spijt me dat ik U niet alles kan laten zien en dat ik later mijn huis niet kan vertoonen, maar ik zal veel photographeeren.'¹⁵²

Théodore stuurde Paul ook voorwerpen uit Indië die hij kreeg van bevriende lokale hoofden en die hij vermoedelijk kocht op markten en van rondtrekkende verkopers (*kelontongs*). Hij probeerde daarmee zijn zoon Paul zich verwant te laten voelen met Indië. Théodore zag graag dat Indië onderdeel werd van Pauls identificatie en dus ook van zijn band met zijn ouders en zusjes. Het waren tevens uitingen van genegenheid van een vader voor een zoon die hij jarenlang niet meer zou zien. Met de geschenken werd een bewuste verstandhouding met Paul gecreëerd. Théodore stuurde toen Paul nog klein was wapens uit Nederlands-Indië naar zijn broer Frans.¹⁵³ Frans zou de wapens bewaren totdat Paul oud genoeg was.

Later stuurde Théodore wapens rechtstreeks naar Paul met de mededeling dat hij ze in zijn studentenkamer kon hangen. Théodore drukte Paul op het hart de wapens nooit te verkopen, weg te geven of naar de lommerd te brengen, omdat hij ze zelf, als hij voorgoed terug was in Holland, wilde hebben 'tot versiering van mijn eigen kamer'.¹⁵⁴ Door te benadrukken dat hij, als hij weer in Holland zou zijn, de wapens wilde hebben, plaatste Théodore zich doelbewust in een directe, vertrouwelijke relatie met Paul en met Nederland.

Niet alleen waren foto's en brieven het middel om een relatie te onderhouden met Nederland die in de kolonie status gaf en de ouder-kindband versterkte,¹⁵⁵ het ging verder dan dat. Foto's fungeerden als iconen, als de belichaming van hen die afwezig waren¹⁵⁶ en zo, tezamen met objecten, als de geografische verbondenheid van schenker en ontvanger. Foto's en brieven werden plekken van herinneringen, waar de interpretatie van het eigen verleden met betrekking tot de mensen van de foto's en brieven opgeroepen werd.¹⁵⁷ De brieven en voorwerpen brachten de koloniën naar Nederland en vice versa en plaatsten de betrokkenen in een zeer directe relatie tot elkaar. Het centrale idee in dit boek van de imperial space als een 'networked conception'¹⁵⁸ kan men hieruit, net als uit de netwerken van het spoor, de schepen en de voorwerpen, duidelijk destilleren.

Het sturen van brieven en objecten uit Indië naar Nederland bleek echter niet voldoende om een groeiende kloof te voorkomen. In het najaar van 1898, Paul was vijftien, zat hij in een 'lastige overgangsperiode'. Hij liep op school de kantjes er vanaf en stuurde zijn ouders en zusjes in Indië geen brieven meer. Zijn ouders bleven hem beoordelen vanuit het perspectief dat ze hadden op het moment dat hij in Batavia met Hubrecht afscheid van hen had genomen. Steeds weer verwees Théodore naar het gedrag van Paul als achtjarige ('vroeger was Paul een oprechte jongen'),¹⁵⁹ terwijl Paul ouder was geworden en dus veranderd. Théodore schreef Paul boze brieven en maande hem te schrijven, maar zeven jaar na zijn vertrek was Paul vervreemd geraakt van zijn ouders en zijn zusjes en voelde hij zich niet verplicht te schrijven. Hij was acht toen hij bij ze wegging; hij had slechts een paar jaar herinneringen aan zijn tijd met zijn ouders en jonge zusjes. Théodore en Thil erkenden het probleem met pijn in het hart, hadden het zelfs zien aankomen,

omdat zoveel families in Indië met hetzelfde probleem kampen. Ze noemden het:

‘het leed een zoon te hebben die ons niet kent en dien wij niet kennen. (...) Dit hebben wij ons lang willen verheelen maar het gaat moeielijk op den duur dit te ontkennen. Wij hebben dat teevens moeten verwachten. Men stuurt niet ongestraft een kind van acht jaren weg.’¹⁶⁰

Toch stond met name Théodore nog steeds achter de beslissing Paul naar Nederland te sturen: ‘Nog steeds zegen ik het oogenblik waarin ik er toe besloot Paul aan die maatschappij te onttrekken [dus aan Indië en de koloniale maatschappij, CD]. (...) Dat is de jongen zijn redding geweest.’¹⁶¹ Want: ‘Hij is nu een man geworden en geen uitgegroeide lummel met slechte streken zoo als de jongens in Indië groot gebracht en ook zijn vroegeren kennissen die hier bleven.’¹⁶² Of Thil deze opvatting met haar echtgenoot deelde, is maar de vraag. Zij ging zwaar gebukt onder de situatie: ze werd ziek van ellende door het uitblijven van post van Paul.¹⁶³ Dit alles noemde de Indische schrijfster Marie van Zeggelen (1870-1957) twaalf jaar later ‘het groote leed van Indië’.¹⁶⁴

Met de rest van zijn familie trachtte Théodore eveneens die geografische verbondenheid tot stand te brengen door middel van objecten. Eind maart 1891 kondigde een net uit Indië gearriveerde ambtenaar van de staatsspoorwegen zich aan op de Herengracht in Amsterdam bij huisarts Constant Delprat. Bij zich had hij twee kistjes. De kistjes kwamen van Théodore en bevatten wapens uit de Indische archipel voor zijn broer Frans en een petroleumblik. In het blik vond Constant twee dierenvellen: een vel van een Sumatraanse tijger voor een klein haardkleed en een vel van een Aziatische boshond.¹⁶⁵ Mocht Constant de kleedjes niet willen hebben, dan kon hij ze aan dierkundige Max Weber (1852-1937) geven die in 1888 onderzoek had gedaan in de Oost, maar volgens Théodore, die hem in Fort de Kock ontmoette, zonder het vel van een Aziatische boshond naar Nederland was teruggekeerd.¹⁶⁶

Met het schenken van die objecten onderhield Théodore een relatie met het moederland en bracht hij zijn koloniale wereld naar Amsterdam. Hij wilde zijn familie tonen dat hij zich de Indische

wereld eigen had gemaakt en dat zij kennis namen van *zijn* wereld. Hij creëerde een geestelijke en geografische verbondenheid waarin men in een heel directe relatie tot elkaar stond. Toen Théodore de wapens stuurde naar zijn broer Frans, die kapitein van de artillerie was en wapens verzamelde, schreef hij in de begeleidende brief, als was hij zelf aanwezig, aanmoedigend: 'Doe het doosje maar open en bewonder het snij- en smeêwerk.'¹⁶⁷ Toen Théodore de wildernis van Sumatra was ingetrokken om het spoorwegtracé te verkennen, begon hij zijn relaas door Constant per brief uit te leggen waar hij zich had bevonden: 'Ge hebt natuurlijk de kaart van Sumatra gekocht welke ik je vroeger aanbeval te koopen, zoo niet haal die nog even gauw. Kaart van Stemfoort op schaal 1:900.000. Welnu, op het middelste blad vindt ge Fort de Kock, Solok en Sidjoengjoeng en de Kwantan rivier – zo ook de grenzen van ons gebied.'¹⁶⁸ In een andere brief aan Constant schreef Théodore over de prauwen waarvan hij tijdens die reis gebruik maakte en verwees hij daarbij naar eerder door hem gemaakte en naar Holland opgestuurde foto's van dergelijke *prauwen*.¹⁶⁹ Het ligt voor de hand dat Théodore daarom ook een messing model van zo'n Sumatraanse rivierprauw heeft laten maken, inclusief afneembaar dak en roeispanten, en dat hij roeispanten op ware grootte heeft verzameld.¹⁷⁰ (Zie afb. 3W en 3X)

De spoorwegen waren Théodores knooppunten in de archipel, de verschuivende plekken waar mensen en ideeën bij elkaar kwamen en waar hij zijn bijdrage leverde aan de samenleving. Hij deelde regelmatig met zijn familie in Nederland de door hem gemaakte foto's van zijn collega's en vrienden (zo fotografeerde hij het huis van zijn collega werktuigkundige A. Küntze¹⁷¹ en maakte hij een portret van diens paard Piet¹⁷²), van spoorwegprojecten en van de lokale bevolking. (Zie afb. 3Y) In Europa waren bovendien dit soort foto's van 'exotische' mensen en landschappen zeer geliefd.¹⁷³ Delprat stuurde daarom eens zijn collectie op naar Nederland om er een jaar later achter te komen dat ze via Nederland weer terug naar Indië waren gestuurd, omdat ze verkeerd geadresseerd waren.¹⁷⁴ Foto's van de eerste Kwantan-expeditie van 1890 stuurde Delprat op aan de gouverneur-generaal en via Constant aan zijn oude professor Grothe,¹⁷⁵ zodat zij wisten dat zijn naam hoorde bij die indrukwekkende spoorprojecten. (Zie afb. 3Z) Nadat Théodore lid was geworden van het in Nederland

gevestigde Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië (KITLV) en het Bataviaasch Genootschap, stuurde hij ook daarheen foto's.

Doelbewust zette Théodore Delprat zijn sociale en culturele kapitaal in Nederland om in symbolisch kapitaal door zich met foto's te profileren als kenner van de gebieden waar hij gestationeerd was en door die kennis in Nederland uit te dragen. Zo stuurde hij in februari 1890 een verzameling foto's van gebieden in Sumatra die 'tot nu toe nog niet door photographen bezocht'¹⁷⁶ waren. Een klein jaar later stuurde hij nog een kleinere verzameling foto's naar het KITLV en in 1899 foto's van Javaanse en Sumatraanse oudheden. In de brieven die de collectie begeleidden, verhelderde hij de foto's. Er was een grote vraag naar dit soort foto's bij koloniale musea: in het museum in Haarlem wilde men rond de eeuwwisseling maar al te graag foto's hebben daar ze 'tot onze nuttigste museumvoorwerpen behoren'.¹⁷⁷

Voor Delprat was het dus eenvoudig de exclusiviteit van die foto's en zijn kennis te benadrukken. Hij was tenslotte niet een van de velen met foto's. Hij vond dat niet iedereen zomaar foto's mocht maken: je moest wel kennis hebben van het procedé van ontwikkelen en afdrukken. Hij klaagde dan ook over de opkomst van de Kodak-camera's¹⁷⁸ waarvoor je als gebruiker niet zelf de foto's hoefde te ontwikkelen: 'De press the button photographen worden een nuisance. 'Elke globetrotter die niets van photographie weet komt hier met zulk een ding.'¹⁷⁹ Het was duidelijk dat hij zich door de opkomst van zoveel fotografen in zijn uniciteit bedreigd voelde. Delprat vermeerderde de waarde van zijn foto's door ze te voorzien van uitleg. Hierdoor zouden ze in ieder geval aanvankelijk geen nietszeggend bestaan gaan leiden in de collecties van het KITLV. Delprat bracht door al deze handelingen de Indiëkenners in Nederland op de hoogte van zijn sociale positie en de betekenis van zijn werk in de kolonie.

Maar het werkte ook de andere kant op. Théodore bracht Europa en de wereld naar Indië door via Constant toverlantaarnplaatjes in Amsterdam bij de beroemde firma Merkelbach te kopen. Het waren plaatjes van onder meer Holland, Schotland en Japan.¹⁸⁰ Zijn oude professor stuurde hem lantaarnplaatjes, evenals de aankomende zakenman Ernst Heldring (1871-1954) die op zijn studiereis in Indië Delprat ontmoette.¹⁸¹

Men kan zich voorstellen dat Théodores toverlantaarnvoorstellingen in Indië grote bewondering wekten en hem in aanzien deden stijgen. Weinigen hadden een dergelijke verzameling en zulke kennis van de wereld!

Terug in Nederland zou Théodore weer toverlantaarnplaatjes tonen, maar dan van beelden uit Indië en Azië. Hij probeerde daarvoor een zo compleet mogelijk overzicht van zijn Indische wereld (de mensen die hij ontmoette, de projecten waaraan hij had gewerkt en de gebeurtenissen die hem hadden beïnvloed) te creëren. 'Mijne toverlantaarn plaatjes heb ik intusschen gecompleteerd,' schreef Théodore enthousiast aan zijn broer Constant in Amsterdam. 'Nog steeds spijt het mij dat ge die niet gezien hebt.'¹⁸² Om zijn collectie te complementeren wisselde Théodore negatieven uit met leden van de amateurfotografievereniging in Batavia. Zo verkreeg hij studioportretten van wat hij 'typen' noemde, zoals verschillende Chinese mannen.¹⁸³ (Zie afb. 3AB) Ook in Yogyakarta heeft hij rond 1885 waarschijnlijk foto's of negatieven van 'typen' gekocht. Zo bezat Delprat een foto van 'eene straatdanseres met gamelan'¹⁸⁴ (zie afb. 3AC) uit Yogyakarta en een foto van een vrouw die een andere vrouw een *pitjil*¹⁸⁵ (zie afb. 3AD) gaf. Beide foto's waren van fotograaf A.S. Cohen of Cohan. Vooral de Javaanse danseres uit Yogyakarta was een populaire foto. Hij komt in de collectie van het Tropenmuseum verschillende malen voor, waaronder in een fotoalbum¹⁸⁶ uit het eind van de negentiende eeuw dat bedoeld was als herinnering aan een verblijf in Nederlands-Indië. De schrijver Rob Nieuwenhuys (1908-1999) had de foto eveneens in zijn collectie Indische foto's. Ook bestaat er een foto van hetzelfde gezelschap in verschillende fasen van een dans.¹⁸⁷

De individuen op de foto's waren door de fotograaf en in Théodores handen gereduceerd tot 'typen', tot generalisaties van bevolkingsgroepen. Dit wordt ook duidelijk uit het feit dat de dansende Javaanse vrouw op andere foto's van fotograaf Cohen/Cohan (tegen steeds dezelfde achtergrond) figureert als een Javaanse die haar baby de borst geeft en haar vriendins haar ontluist.¹⁸⁸ (Zie afb. 3AC) Delprat verzamelde met deze 'typen' algemene beelden van de bevolking van Nederlands-Indië. Op deze wijze bracht hij hiërarchieën aan,¹⁸⁹ net als de foto's van zijn huispersoneel dat hadden gedaan. Daarbij plaatste hij zichzelf aan de top van de piramide als verzamelaar en vormgever van het

koloniale rijk en zijn bevolking. De resultaten van deze in- en uitsluitingsprocessen van *zijn* Indische wereld en zijn eigen plaats daarin toonde hij in Nederland aan zijn familie en het grotere publiek.

Met populaire objecten als voorwerpen en foto's werd niet alleen het contact met familie en vrienden in het moederland onderhouden. De voorwerpen dienden er ook toe om binnen de kolonie relaties warm te houden. In de collectie etnografica die Théodore Delprat het Koloniaal Instituut heeft nagelaten, bevindt zich een sigarenkoker van steenkool uit de Umbilinvallei.¹⁹⁰ (Zie afb. 3AE) Sigarenkokers, in opdracht van Europeanen gemaakt door de lokale bevolking, waren geliefde gebruiksobjecten om aan te tonen welke grondstoffen waar vandaan kwamen. Zo bezat het Koloniaal Museum in Haarlem een sigarenkoker van tin van het eiland Bangka bij Sumatra.¹⁹¹ Delprats eigen sigarenkoker van steenkool uit de Umbilinvallei verwees naar het spoor dat hij had helpen aanleggen om de steenkool uit de mijn af te voeren. De koker was een verlengstuk van zijn leven, een tastbaar object dat iets vertelde over zijn werk. Zo fungeerde het voorwerp in het cultureel geheugen van Théodore en zijn familie en beïnvloedde het hun identiteitsbesef. Théodore kon zijn achtergrond, omdat die sigarenkoker een object was en doorgegeven kon worden, zonder woorden duidelijk maken aan anderen. Zijn persoonlijke geschiedenis werd door zijn relatie met de koker door het voorwerp continu in herinnering geroepen. Zelfs toen de koker in 1926 in het Koloniaal Instituut terecht was gekomen, kon het op dergelijke wijze functioneren.

Ook in de levensgeschiedenis van Théodore Delprat wordt het duidelijk dat door een object te schenken een deel van de eigen identiteit bepaalt en blootgelegd wordt. Net als bij de eerder beschreven personen fungeerden voorwerpen in de kolonie als nuttig hulpmiddel bij het smeden en onderhouden van sociale relaties.¹⁹² We laten dit zien met behulp van gouverneur-generaal Van der Wijck (1840-1914), die sinds 1893 het hoogste ambt in Indië bekleedde. Thils nichtje Nancy van Panhuys was, zoals reeds vermeld, getrouwd met diens broer. Daar Thil regelmatig bij Nancy logeerde, kan zij deze gouverneur-generaal in een familiale setting ontmoet hebben. Feit is in ieder geval dat Théodore aan Van der

Wijck een sigarenkoker van steenkool uit de Umbilinvlei had gestuurd en dat in de zomer van 1899 het deksel daarvan kapot was. Op dat moment vroeg Van der Wijck Théodore namelijk in een brief een nieuw deksel voor hem te regelen, evenals ‘fraai Sumatraansch’ zilverwerk uit het zilverstadje Kota Gedang bij Fort de Kock. Delprat leverde hem dit en bekommerde zich in de ontstane briefwisseling met Van der Wijck ook om zijn eigen belangen.¹⁹³ De goede contacten betaalden zich uit: later zou de familie Delprat op uitnodiging van de gouverneur-generaal in Buitenzorg komen logeren. Met Van der Wijcks opvolger Rooseboom was er eveneens goed contact. Rooseboom kende Constant Delprat goed en toen het echtpaar Rooseboom eind september 1899 vanuit Nederland in Padang arriveerde waar het echtpaar Delprat hen ontving, was het ijs onmiddellijk gebroken door deze gemeenschappelijke band. Het was zelfs Nanny Rooseboom-Pit (1861-1945) die Thil en Constant het nieuws bracht dat hun zoon Paul zijn schoolexamen niet had gehaald.¹⁹⁴ In februari 1900 ontmoette Théodore het echtpaar opnieuw en bleef hij bij hen logeren in Buitenzorg.¹⁹⁵ Ook met Roosebooms adjudant en oud-Aceh-strijder Han de Booy (1867-1964) en zijn vrouw Hilda Boissevain (1877-1975) kon zowel Théodore als zijn broer Constant het goed vinden.¹⁹⁶

Tussen lokale bestuurders en Europeanen werkte het uitwisselen van voorwerpen ter creatie en bestendiging van sociale relaties eveneens. Zo nam de al eerder genoemde ambtenaar Damsté in 1904 van de vrouw van een regent uit Zuid-Sulawesi een *kain* (een wikkelrok) in ontvangst. Dat het heel belangrijk was dat hij die accepteerde, bleek vervolgens toen de vrouw een stortvloed aan klachten over hem uitstortte over zijn voorganger die haar *kaïn* niet had aangenomen.¹⁹⁷ Van Sutan Suleiman, het districtshoofd van Sungai Puar die we reeds ontmoetten bij de expedities, kreeg Théodore krissen en *klewangs* (sabels) als geschenk, als bevestiging van hun vriendschap. Het waren de wapens die hij aan zijn broer Frans ter bewaring gaf voor zijn zoon Paul, maar die uiteindelijk, met Théodores vermelding van de bijzondere afkomst, in het Koloniaal Instituut terecht zouden komen.¹⁹⁸ (Zie af. 3BB) Door die afkomst te vermelden en verschillende foto's, zowel portretten als familieportretten,¹⁹⁹ van zijn vriend Sutan te maken en later aan het Koloniaal Instituut te schenken, maakte Delprat een anders

onzichtbare vriendschap openbaar. (Zie afb. 3AH) Zijn culturele kapitaal was kennelijk aanzienlijk genoeg om dit te kunnen riskeren. De cadeaus werkten, net als de geschenken van Delprat aan de gouverneur-generaal, bovendien voor de ontvanger sociaal verplichtend:²⁰⁰ eenmaal terug in Nederland zou Delprat nog voor hem schriftelijk een zaak bepleiten bij Delprats vriend, de toenmalige gouverneur-generaal J.B. van Heutsz.²⁰¹

Imperialisme in objecten: Aceh-oorlog en Lombok-expeditie

Aceh-oorlog

Al in 1883 schonk Pauline Delprat, Théodores zuster, voorwerpen die zij vermoedelijk van haar broer uit Indië had gekregen aan de op dat moment in Amsterdam zijnde Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling. Daaronder waren wayangpoppen en 'een telefoon' uit Aceh: twee zwartgeschilderde bamboe-cilinders die met elkaar verbonden waren met een touwtje, gemaakt door Acehers. Deze 'telefoon' was 'in den oorlog gebruikt'.²⁰² De oorlog waaraan gerefereerd werd, was de Aceh-oorlog die, zo zagen we in het vorige hoofdstuk, tijdens de regeringsperiode van gouverneur-generaal James Loudon in 1873 in alle hevigheid in het noorden van Sumatra woedde. Théodore zelf bezat in de jaren 1920 foto's die betrekking hadden op de berucht geworden expeditie naar de Gajoen Alaslanden in Aceh in 1904. Een van de foto's toont luitenant-kolonel G.C.E. van Daalen (1863-1930) met officieren en gewapende lokale strijders.²⁰³ (Zie afb. 3AJ) Ook had hij een foto van Teuku Umar (1854-1899) uit 1876,²⁰⁴ (zie afb. 3AK) een van de lokale leiders die eerst aan de kant van de Nederlanders zou hebben gestaan en later 'verraad' zou hebben gepleegd door zich tegen de Nederlanders te keren.²⁰⁵ Opmerkelijk is echter dat Théodore vóór 1883 en na 1900 nooit Aceh of Sumatra bereisde. Hoe kwam hij dan aan die ter plekke gemaakte foto's en een telefoon uit Aceh? Stuurde hij die op naar zijn zuster in Nederland zodat zij die kon schenken aan het Koloniaal Museum?

Deze vragen raken aan iets dat al eerder was geconstateerd, namelijk dat zodra de circulatie van objecten wordt bestudeerd, we zien hoezeer mensen met elkaar verbonden waren.²⁰⁶ Voor het zenden van voorwerpen naar Nederland gebruikte Théodore zijn netwerken: hij gaf spullen mee aan collega's die met verlof naar

Nederland gingen of benaderde bevriende scheepskapiteins. Voor het verwerven van foto's die hem interesseerden heeft hij ook zijn netwerken gebruikt. Hij kocht of kreeg van zendelingsleraar Kreemer, die Delprat waarschijnlijk in 1895 in Malang ontmoette, kocht of kreeg hij foto's. In de zomer van 1888 ontmoette Delprat in Fort de Kock op Sumatra een oude kennis van hem, Kessler, die hij in 1885 toen hij in Purworejo woonde had leren kennen. Kessler kwam rechtstreeks uit Aceh en toonde hem enkele negatieven van door hem gemaakte foto's. Théodore maakte van de negatieven onmiddellijk afdrukken voor zichzelf. Zijn lidmaatschap van de amateurfotografievereniging in Batavia hielp hem bij het completeren van wat hij zijn 'collectie' foto's en toverlantaarnplaatjes noemde: de leden wisselden onderling negatieven uit waarvan zij afdrukken maakten.²⁰⁷ Ook wisselde Delprat foto's uit met een zekere Dillman²⁰⁸ en kan hij foto's hebben gekocht van de fotografen Woodbury & Page. De firma verkocht foto's met onderwerpen uit de Aceh-oorlog.²⁰⁹

De meer dan 350 afbeeldingen die heden ten dage nog traceerbaar zijn uit Delprats collecties in het voormalige Koloniaal Instituut, het KITLV en in privé-archieven zijn dan ook geen exacte weergave van de plaatsen en mensen in zijn leven, hoewel dat door de grote nadruk op de aanleg van het spoor wel zo lijkt. Het is een constructie van zijn Indische belevingswereld: hij toonde en verspreidde wat hij belangrijk vond, wat van invloed was op zijn wereld en wat dreigde te verdwijnen, welke rol hij in die wereld speelde en waarvan hij wilde dat de beschouwer een beeld kreeg. Zo blijkt het culturele geheugen en de identiteit van een familie zeer duidelijk sturend opgebouwd te zijn en allesbehalve een weergave van feiten. Hetzelfde geldt voor de omvangrijke collectie etnografica die Delprat verzamelde: niet alles kan hij zelf hebben opgespoord. Er zijn voorwerpen uit gebieden waar hij nooit geweest is. In zijn collecties etnografica en foto's, door hem vrijwel gelijkwaardig en aanvullend bedoeld, legde Théodore de nadruk op de manier waarop de kolonie werd vormgegeven. Naast de bouw van het spoor in Indië, stonden met name de Aceh-oorlog vanaf 1873 en de Lombok-expeditie van 1894 centraal in zijn collectie. Tegelijkertijd eigende hij zich de culturen van de archipel toe door het verzamelen van de foto's van typen en lokale ambachten en door het collectioneren van voorwerpen. Zo dacht hij greep op die

complexe wereld te krijgen.²¹⁰ Dit blijkt vooral uit een foto van Delprats collega, ingenieur J.W. Post, die op 23 april 1893 als boer met een groot mes in de hand in de lokale, bijzondere boombastkleding exposeerde voor (vermoedelijk) Delprat.²¹¹ (Zie afb. 3AL) Door verzamelen en het kenbaar maken van die objecten aan de buitenwereld wendelden Europeanen zich in de illusie de kolonie ten minste geestelijk te beheersen.

Het zelfbeeld dat Théodore naar buiten wilde brengen, was het beeld van een energieke ingenieur die de delen van het Nederlandse koninkrijk in de Oost hielp ontwikkelen door middel van 'tools of empire',²¹² zoals het spoor en door ondersteuning van de imperiale expansie naar Aceh en Lombok. Portretten van een bruid en bruidegom in het Sumatraanse dorp Soengai Puar²¹³ (zie afb. 3AM) en foto's van de militaire officier Van Daalen in Aceh in 1904 (zie afb. 3AJ) en van een laadhoofd te Cilacap (zie afb. 3AN).²¹⁴ in de fotocollectie van Théodore Delprat waren imperiale expansie, beschavingsdrang en interesse in en toeëigening van culturen en kunstnijverheid, net als in de kolonie, nauw met elkaar verbonden.

De stelling dat Nederland, net als Groot-Brittannië, een imperialistische natie was, stond in de jaren 1970 onder historici ter discussie. Tegenwoordig menen de meeste historici dat Nederland zich na 1870 in de Indische archipel als een imperialistische natie opstelde, maar dat dit gedrag op verschillende punten essentieel afweek van het Britse imperialisme. Over het algemeen wordt de Aceh-oorlog, die ontaardde in een guerrillaoorlog, als het beginpunt van dit Nederlandse moderne imperialisme gezien.²¹⁵ Het verloop van deze oorlog reflecteerde dan ook de ontwikkeling van het beleid van Nederland van onthouding naar doelgerichte expansie. Van slechts een nominale onderwerping van de sultan in Aceh in 1873 werd de oorlog al snel een strijd die erop gericht was grote gebieden en daarmee de gehele bevolking van Aceh te onderwerpen.²¹⁶ Waren de oorlogen die Quarles van Ufford in de jaren 1840 had gevoerd in Sumatra en Bali nog incidentele, voornamelijk door lokale ambtenaren geïnitieerde pogingen tot de vestiging van macht, na 1870 maakte dit plaats voor een door Den Haag gesteund doelgericht streven naar de vestiging van politieke heerschappij. Dit beleid leek op het Britse imperialisme, ware het niet dat het in de archipel altijd vestiging van macht binnen de reeds bestaande grenzen van het Nederlandse imperium betrof in gebieden die

daarvóór echter nooit onder direct bestuur waren gebracht.²¹⁷ Toch moeten de gebeurtenissen op Sumatra en Bali niet enkel als 'incidenten' gezien worden. Mijns inziens gaven zij de aanzet tot het door Den Haag gesteunde beleid en kunnen ze gezien worden als het begin van het Nederlands imperialisme.

Historica Elsbeth Locher-Scholten betoogde dat deze ontwikkelingen aan het eind van de negentiende eeuw versterkt werden door de Ethische Politiek: het uit schuldbesef voortgekomen Nederlandse beleid om de bevolking van Nederlands-Indië te ontwikkelen.²¹⁸ Het werd namelijk gezien als de plicht van Nederland als beschaafd en modern land om zijn beschaving en moderniteit op te leggen aan andere gebieden. De indoloog Veth zag ook alles nauw met elkaar verbonden: 'Daar [in Indië, CD] breidde het zijn grondgebied uit, daar verrichtte het roemrijke krijgsbedrijven, daar schiep het bronnen van rijkdom, daar plantte het beschaving en zuiverder godsdienst.'²¹⁹ Locher-Scholten spreekt in dit kader over 'ethisch imperialisme'. Tegelijkertijd erkent ze ook dat dit imperialisme vooral een bestuurlijk offensief was vanuit de kolonie zelf. Nederland initieerde vrijwel geen enkele expeditie tot vestiging van het koloniaal gezag, maar ondersteunde de activiteiten van het Indische gouvernement wel.

Concreet betekende dit dat de lokale heersende vorstendommen hun autonomie verloren ten gunste van het Nederlandse koloniale gezag, soms onder militaire dwang. In Aceh werd sinds 1873 onder gouverneur-generaal James Loudon getracht het Nederlandse gezag te vestigen om de sinds de opening van het Suezkanaal zeer belangrijke Straat van Malakka te kunnen controleren. Verschillende namen zijn onlosmakelijk met de oorlog in Aceh verbonden: de Acehse leider Teuku Umar en de militairen Van Heutsz en Van Daalen. Het was Van Heutsz die als onconventionele 'ijzervreter' in Indië Teuku Umar in 1899 uit de weg wist te ruimen. Teuku Umar kwam door zijn 'verraad' in 1896 symbool te staan voor de oorlog, voor het onrecht dat Nederland werd aangedaan en het gebrek aan beschaving (het 'verraad'), en voor de wijze waarop het conflict opgelost diende te worden. Er was draagvlak in Nederland en Indië voor nodig om deze geldverslindende, zich voortslepende oorlog te financieren en het 'verraad' van Teuku Umar werd aangegrepen om dat draagvlak te creëren. Nederland zou het verraad bestraffen en beschaving, rust en

welvaart in Aceh brengen. De heerschappij in Aceh kwam Nederland zo toe en zou bovendien Nederlands positie ten opzichte van de westerse grootmachten als Groot-Brittannië verstevigen.

Zelfs de kinderen in Nederland werden bewust gemaakt van de Aceh-oorlog, het geografische gebied waarin dat plaatsvond, Teuku Umars 'laffe verraad' en het nationale belang van zijn arrestatie. In 1896, het jaar van Teuku Umars 'verraad', bracht de Amsterdamse uitgeverij en drukkerij Jos. Vias Dias & Co het 'Toekoe Oemar'-bordspel uit.²²⁰ (Zie afb. 3AO) Het spel bracht Aceh gevoelsmatig opeens heel dichtbij en openbaarde een geëssentialiseerde geschiedenis en discours.²²¹ Door het spelen van het spel kon men zich in Nederland actief inlaten met wat er in Indië plaatsvond en de nieuwsberichten begrijpen. Door het cultiveren van het discours van de Aceh-oorlog dat de figuur van Teuku Umar op gang bracht, werd de oorlog een nationale en nationalistische oorlog die de Europese bevolking in Nederland en Indië tot een eenheid smeedde in de overtuiging dat de oorlog gewonnen moest worden. Beschaving en welvaart zouden Aceh dan bereiken. Kortom, opnieuw zien we hoe het imperialisme in Nederland aangewakkerd en gedragen werd door het nationalisme. In de kolonie en in Nederland werd het inmiddels gerechtvaardigd als Ethische Politiek.

Was die door Loudon ingezette oorlog in 1873 nog slechts gericht op de nominale onderwerping van een sultan, in Delprats leven aan het eind van de negentiende eeuw betekende de oorlog het afdwingen van imperiale overheersing binnen de grenzen van het Hollandse koninkrijk, gelegitimeerd door het brengen van beschaving. Niet het belang van Holland stond in de retoriek voorop, maar het ging om Aceh binnen de grotere context van het Nederlandse rijk: men sneuvelde niet *tegen* Aceh, maar *voor* Aceh.²²² Natuurlijk werd de oorlog ook een principekwestie: Nederland moest winnen om zich als superieur beschaafd moederland tegenover de lokale bevolking en andere westerse naties te kunnen blijven profileren. Het in Aceh dienen werd een vaderlandse plicht. Dit werd het niet alleen voor militairen, maar ook voor ambtenaren. Henri Damsté, bestuursambtenaar in Aceh in 1902 en 1908, herinnerde zich een telegram van gouverneur Joekes te hebben gekregen: “Zijt gij genegen in Atjeh geplaatst te

worden?” Ik meende als goed vaderlander daar geen Neen op te mogen zeggen.²²³

De ontwikkeling van een beperkte oorlog onder James Loudon tot een allesomvattende strijd in het leven van Théodore Delprat wordt ook duidelijk geïllustreerd door de pusaka van de sultan van Aceh en de manier waarop de koloniale autoriteiten daarmee omgingen. In 1874 was op bevel van gouverneur-generaal de, toen reeds verlaten, kraton veroverd. Sultan Mahmud Shah III overleed kort daarna waarna het sultanaat door het Nederlandse gezag werd opgeheven. De pusaka van de overleden vorst werden in beslag genomen. De regering zorgde er wel voor dat ze bewaard werden voor het geval men een sultan van Aceh in het politieke spel nog nodig had. In dat geval zou die zijn regalia terug moeten krijgen, maar voor het publiek werden ze verborgen gehouden. In 1894 eiste het Bataviaasch Genootschap dat de objecten naar het museum in Batavia zouden worden gebracht zodat ze zichtbaar tentoongesteld konden worden.²²⁴ Op dat moment sleepte de oorlog zich maar voort. Om draagvlak te creëren onder de Europese bevolking en symbolisch duidelijk te maken dat de sultan echt onttroond en machteloos was, werden de bewijsstukken van zijn macht, zijn pusaka, nu wel voor het publiek tentoongesteld in het centrum van de koloniale politieke macht, Batavia. En omdat deze regalia pusaka waren, was het niet alleen de symbolische macht die nu in Batavia lag. Het was ook heel reëel: aan pusaka werd door de lokale bevolking veel waarde gehecht en macht toegeschreven.

Delprat was niet de enige die herinneringen aan de Aceh-oorlog in zijn verzameling had waarin de figuur Teuku Umar als nationaal figuur een rol speelde. Teuku Umars vermeende korans, staatsiejas, drinkglazen, *kain songket*, armbanden, wandelstokken en waarschijnlijk ook zijn kris en wapens waren allemaal meegenomen door Europeanen die een tastbare herinnering wilden hebben aan de Nederlandse overwinning op een 'verrader'. Voor deze militairen konden de objecten in Nederland hun nationale verdiensten en vaderlandslievendheid onderstrepen: zo werd een koran van Teuku Umar in Nederland tentoongesteld 'ten bate voor een of andere liefdadig doel'.²²⁵ (Zie afb. 3AP) De tot ongeveer 1942 in Nederland levende herinnering van de Aceh-oorlog als een Nederlands nationalistische strijd tegen islamitische rebellen kan

daarom gezien worden als een collectieve onderneming van Europese ambtenaren en soldaten.

Begin 1899 zocht Delprat het oorlogsgeweld in Aceh op. Hij logeerde bij Van Heutsz die op dat moment begonnen was aan de tweede Pedir-expeditie, Teuku Umar achtervolgend. Van Heutsz nam Delprat met genoeg mee op een reisje te paard door de onvruchtbare streek van Seumileum en de Pedirvlakte. Tijdens de tocht betreurde Delprat het haast dat hij geen vijand tegenkwam.²²⁶

De foto's die hij daar maakte (of wellicht later in handen kreeg van een bevriende fotograaf) waren wat dat betreft misschien wel een pleister op de wonde. Het waren foto's van later bekend geworden officieren zoals kapitein G.C.E. van Daalen (1863-1930) en luitenant Th.J. Veltman (1868-?) van de eerste divisie van het korps marechaussee in Seumileum²²⁷ (zie afb. 3AJ) en van ‘beruchte’ en bekende personen als de echtgenote van de ‘vijandige’ Teuku Mintara Keumangan en haar kleindochter (zie afb. 3AQ en 3AR).²²⁸

Als lantaarnplaatjes gebruikte Delprat de foto's later bij zijn lezingen in Holland. Voorts kwam hij in het bezit van ‘mutsjes’ uit Aceh voor zijn verzameling voorwerpen. (Zie afb. 3AS) De foto's van Teuku Umar uit 1876 en die van de gewapende mannen uit de Gajostreek uit 1904 tijdens de expeditie van Van Daalen, genomen door de fotograferende officier van gezondheid H.M. Neeb, die Delprat verwierf via een bevriende fotograaf of verzamelaar, kunnen gezien worden als de complementering van Delprats foto- en objectencollectie.²²⁹ Die foto's gaven zijn reis door en zijn verhalen over Aceh de vereiste context voor het publiek in Nederland en ondersteunden zo zijn verhaal over goed burgerschap en nationalisme. Sinds die reis in 1899 zou Delprat Van Heutsz openlijk bewonderen. In de daarop volgende jaren deed hij zijn best om contact te houden.

Lombok-expeditie

Niet alleen had Théodore objecten en foto's uit Aceh verzameld. Ook bezat hij verschillende voorwerpen uit Lombok die in 1894 tijdens de strafexpeditie naar het eiland door de Europeanen waren buitgemaakt. Naast de Aceh-oorlog waren ook de, om met de woorden van Delprat te spreken, ‘Lombok-agitaties’ in zowel Nederland als Indië het gesprek van de dag en zetten ze aan tot nationalistische gevoelens. Jur van Goor, en in navolging daarvan

oner meer Elsbeth Locher-Scholten, ziet de Lombok-expeditie zelfs als een keerpunt in het Nederlandse denken over imperialisme, omdat dit een nieuw nationaal zelfbewustzijn teweegbracht.²³⁰ Uit het voorgaande is gebleken dat mijns inziens de aanzetten tot die imperialistische houding en dat daaruitvolgende nationale zelfbewustzijn decennia eerder zijn gegeven in Sumatra en Bali. De door Van Goor en Locher-Scholten geschetste verandering in het Nederlandse denken was dan ook eerder een proces dan een plotselinge kentering. Dit laat onverlet dat 'Lombok' een diepe, onuitwisbare indruk achterliet op zowel Indië als Nederland. Het nationale zelfbewustzijn van een groot imperiaal Nederland met de kolonie Nederlands-Indië kreeg doelgericht een impuls. Delprat lijkt zich bewust te zijn geweest van het historische van de gebeurtenis en wilde zichzelf als vaderlandslievende burger binnen dat kader plaatsen.

In de overtuiging dat de Balinese vorst die ook over het eiland Lombok heerste, de oorspronkelijke islamitische bevolking van Lombok, de Sasaks, zou onderdrukken, vond in 1894 een Nederlandse expeditie plaats om zich het directe gezag toe te eigenen. Het Nederlandse gouvernement eiste onder meer dat de Balinezen aan de grieven van de Sasaks tegemoet zouden komen en dat Anak Agung Made, de zeer machtige zoon van de *raja* (vorst), uitgeleverd zou worden. Het leger werd, nadat alle eisen met uitzondering van de uitlevering van Made waren ingewilligd, tijdens de expeditie 's nachts overvallen en massaal afgeslacht. In zowel Indië als Nederland overheersten hierna gevoelens van woede, ontgoocheling en ergernis over dit optreden. Het gevoel bedrogen en vernederd te zijn was zo algemeen dat het 'verraad' de gehele Nederlandse natie, thuis en overzee, bij elkaar bracht. De roep om een strafexpeditie werd ingewilligd. De voornaamste eis, de uitlevering van Anak Agung Made, die door de Nederlanders als de kwade genius achter de vorst werd beschouwd, werd echter niet vervuld. Hij werd op bevel van zijn vader ter dood gebracht.

Op 18 november 1894 stonden de Nederlandse troepen voor de deuren van de *puri*, het paleis, van de vorst in Cakranegara in Lombok. Het bleek reeds verlaten te zijn; de *raja* was gevlucht naar een nabijgelegen dorp en de Nederlanders konden het door granaatvuur deels brandende paleis makkelijk innemen. In de *puri* stond een met rode bakstenen gebouwde koepel met prachtig

gebeeldhouwde deuren. Van buiten was dit gebouw versierd met portretten van Europese vorsten (onder wie zelfs de paus). In deze koepel moest volgens de verhalen die al maanden de ronde deden de legendarische schat van de vorst van Lombok zich bevinden. Het was grotendeels waar: in de brandende resten vonden de Nederlandse troepen een ruimte van drie bij vijf meter, gedeeltelijk ondergronds, waar een gigantische hoeveelheid kostbaarheden lag opgestapeld. Er lagen duizenden Nederlandse, Spaanse en Chinese zilveren en gouden munten, juwelen als medaillons en goudstaven. Verder waren er versierde religieuze beeldjes, wapens en de pusaka-krissen van het vorstenhuis.

Veel kostbaarheden waren door de vluchtende Balinezen begraven, maar talloze Sasaks konden die voorwerpen snel opgraven en zich toeëigenen.²³¹ Alles wat los en vast zat in de puri werd meegenomen en geroofd door de Europeanen en Sasaks. Europeanen deinsden er zelfs niet voor terug om de lijken van de Balinezen te ontdoen van hun kostbaarheden.²³² De nietsontziende roof- en vernielzucht van de Nederlanders was haast niet in te tomen: letterkundige J.L.A. Brandes (1857-1905) wist uit de puri waardevolle lontharhandschriften²³³ te redden voordat soldaten die in brand zouden steken. Officieel moest alles wat geconfisqueerd werd in handen van de leidinggevende Nederlandse officieren komen, maar nog maanden daarna vond men op lokale markten objecten uit de puri van de vorst.²³⁴ Anders dan museologe Wahyu Ernawati stelt²³⁵ werd niet alles naar Batavia, en daarvandaan naar Nederland, gestuurd. Dit geldt alleen voor de 230 kilo goud, zeventuizend kilo zilver, talloze krissen, sirihstellen, *pinang*scharen en andere kostbare voorwerpen die naar Nederland waren vervoerd en daar bekend kwamen te staan als de 'Lombokschat'.²³⁶ Maar veel geroofde voorwerpen bleven in handen van particulieren in Nederland en Indië.²³⁷ Théodore Delprat constateerde in een brief aan zijn broer Constant in februari 1895, tweeënhalve maand na de expeditie: 'De soldaten die de poeri hielpen bestormen hebben nog al wat mee gebracht dat zij langzamerhand verkopen.'²³⁸ Voor de soldaten was het meenemen van die objecten naast een vorm van zelfverrijking, ook een manier om het eigen aanzien te vergroten met bewijs dat ze 'erbij' waren geweest.

Delprat had de expeditie in de kranten gevolgd vanaf zijn nieuwe standplaats Malang in Oost-Java. De kleine Europese gemeenschap aldaar was voorzien van een vrouwelijke dokter, Anna Koppeschaar-van de Ven Saveur (?-1924), de echtgenote van de officier van gezondheid Herman Koppeschaar (1866-1932). Koppeschaar zelf zat in 1894 in het leger op Lombok, maar keerde na de expeditie terug naar Malang. Herman bleek zelfs de zoon van Théodores oude schooldirecteur in Delft te zijn. In Koppeschaars bagage zaten bij terugkomst in Malang talloze prachtige voorwerpen uit Lombok. Volgens Théodore had hij de mooiste stukken uit de puri van de vorst van Lombok kunnen bemachtigen, omdat hij gewoon ‘rustig bij de ambulance’ in de achterste linie van de troepen had kunnen blijven staan. Koppeschaar versierde bij terugkomst in Malang dan ook zijn huis met beelden en krissen uit Lombok.²³⁹

Toen Koppeschaar niet veel later naar Holland terugkeerde, schonk hij in 1897 aan het Koloniaal Museum in Haarlem zesentwintig prachtige beelden, een schilderij met een voorstelling uit de Ramayana en krisdragers, sommige zeer oud en zeldzaam.²⁴⁰ Alles was afkomstig uit de puri van de vorst van Lombok, maar die context werd door de gerichtheid van het Haarlemse museum op de handel met Indië waarschijnlijk niet (altijd?) vermeld. Enkele voorwerpen, waaronder een zeer mooie Garuda, werden namelijk tentoongesteld als ‘voortbrengselen van echte Indische huisvlijt’.²⁴¹ Het kolonialisme betrof voor het museum in Haarlem letterlijk enkel en alleen het economisch potentieel en onder die noemer werd koloniaal geweld verbloemd of irrelevant verklaard. Het bestuur en de stichters van het museum, de economische en politieke koloniale elite, interesseerde zich niet voor de oorsprong van hun fortuin en daarmee ook niet altijd voor de geschiedenis achter de voorwerpen.²⁴² Ook hier constateren we dus weer een van die betekenisvolle ‘stiltes’ die kenmerkend zijn voor een groot deel van de Nederlandse koloniale geschiedenis.

Delprat wist voordat Koppeschaar naar Nederland vertrok, begin 1895 in Malang enkele ‘nog al aardige stukken’ van hem te verwerven. Zo werd hij eigenaar van vier aan elkaar gesmolten rijksdaalders die tijdens de brand in de puri hadden gelegen, en van een fraaie, met goud ingelegde klewang voorzien van het koninklijke teken die, zo dacht Delprat, van de raja of van diens

zoon moest zijn geweest. Verder verwierf hij een mooi presse-papier, prachtig bewerkte en beschilderde deurpanelen²⁴³ en een even zo mooi bewerkt kastdeurtje²⁴⁴ van een kastje waarin de raja zijn befaamde 'schatten' bewaarde. Koppeschaar bezat het andere kastdeurtje. Voorts ontving Delprat van Koppeschaar een amateuristisch geschilderd olieverfportret met daarop de onechte zoon van de raja, Anak Agung Made. (Zie afb. 3AT) Dat het portret Made betrof en dat die het leven liet tijdens de oorlog (dat wil zeggen: hij werd door zijn vader omgebracht), schreef Delprat eigenhandig achterop het portretje. Wellicht had het schilderijtje, tussen de overige vorsten, aan de buitenkant van de koepel gehangen. Aan het roven van portretten van de tegenstander waren beide partijen schuldig. Zo had een Nederlandse luitenant in de puri de portretten van zijn vrouw en kinderen teruggevonden waarvan hij enkele maanden eerder door de Balinezen was beroofd. Een Nederlander nam op zijn beurt weer het portret van de onechte Balinese prins mee. De toeëigening van de beeltenis van je vijand kan dan ook gezien worden als de geestelijke onderwerping van de vijand.²⁴⁵

De wapens die Delprat uit deze expeditie via Koppeschaar had bemachtigd, hadden een speciale lading. De kranten stonden namelijk vol van berichten uit Lombok waarin Nederlandse soldaten ontzet melding maakten van onophoudelijk vechtende Balinezen die, in het wit gekleed, niet aarzelden om de hand aan zichzelf te slaan als ze dreigden te verliezen. Deze rituele dood, *puputan*, werd door mannen én vrouwen en kinderen uitgevoerd. Henri Quarles van Ufford heeft waarschijnlijk hetzelfde zien plaatsvinden in 1849 bij de vorst van Buleleng. Toen zwegen de kranten, terwijl ze het in 1894 uitgebreid ter sprake brachten door brieven van soldaten uit Lombok te publiceren: 'ik zag o.a. eene vrouw, met haar kind aan de borst en de gouden kris in de hand, den aanval medemaken.'²⁴⁶ De KNIL-soldaten, die zich bedreigd voelden, vonden dat zij niets anders konden dan de vrouwen uit te schakelen: 'Prachtig uitgedost zag men zelfs schoone, jonge vrouwen als verwoede leeuwinnen op onze troepen in stormen, om een oogenblik later doodelijk getroffen ineen te zinken.'²⁴⁷ En:

'Wie niet neergeschoten werd, kriste zichzelf (...) Een vrouw was in den rug zwaar gewond zij keek mij aan en

vroeg in 't Maleisch: “Genade, Mijnheer, maak mij toch dood!” Ik voldeed niet aan haar verzoek, hoe smeekend zij mij ook aanzag; daarop probeerde zij zichzelf te krissen, doch hiertoe ontbrak haar de kracht. Toen bood zij ons haar kris en zeide: “toe nu, toe nu”. Eenige minuten later werd zij door een kogel getroffen en was niet meer. (...) Een vreeselijk tooneel, voornamelijk die vrouwen en den aanblik van 't zichzelve krissen.²⁴⁸

Ook Hendrik Colijn (1869-1944), de latere premier die als luitenant de strijd meemaakte, bracht maar liefst negen vrouwen en drie kinderen om. Het enige dat hij hierover losliet, was: ‘t Was een verschrikkelijk werk.²⁴⁹ De krissen en lansen die gebruikt werden voor de rituele zelfmoord, vonden als herinnering aan een dergelijke bloederige verovering zes jaar later hun weg naar Théodores zoon Paul in Nederland.²⁵⁰ Zo verwierf Delprat zijn eigen bewijsstukken van de Lombok-expeditie (de door de brand gesmolten rijksdaalders van de legendarische schat van de raja van Lombok en het portret van de ter dood veroordeelde Made) en een pusaka van de koninklijke familie: de klewang. Delprat profileerde zich op deze wijze als nationalistische en imperialistische Nederlander – de overwinning op de raja van Lombok en de komst van beschaving op het eiland werden gevierd door de toeëiging van machtsymbolen van de voormalige raja. Precies hetzelfde had overste Andries H.W. Scheuer (1844-1915) gedaan door de kris van zijn Balinese aanvaller zijn gehele leven te bewaren.²⁵¹ (Zie afb. 3AV)

Delprat presenteerde zich op een dergelijke manier ook voor het grote publiek toen hij een deel van zijn Lombok-verzameling als trofee fotografeerde. Door de foto's kon hij zijn 'bewijsstukken' makkelijker onder de aandacht brengen van een groter publiek: verschillende krissen met foedralen omringden op de foto het kastdeurtje.²⁵² (Zie afb. 3AW) In februari 1895 stuurde hij naar het Bataviaasch Genootschap een foto van de gesneden houten deur uit de puri en in juni van datzelfde jaar foto's van beelden en wapens uit Lombok.²⁵³ Het genootschap was er zo van onder de indruk dat het trachtte de voorwerpen in eigen bezit te krijgen, maar dat is waarschijnlijk nooit gelukt.

Er is derhalve niet één verhaal over 'de' Lombok-schat als collectie kostbaarheden die in Nederland verdeeld zou worden over

het Museum Volkenkunde in Leiden en het Rijksmuseum in Amsterdam en die in 1977 voor een groot deel terugkeerde naar Indonesië. Ewald Vanvugt stelt met recht dat er een officiële en officieuze schat van Lombok is.²⁵⁴ Hiermee bedoelt hij dat de gewelddadige context bewust achtergehouden is door de schenkers. Dit zal echter zelden het geval zijn geweest. Eerder kunnen we stellen dat het voorkomen van dergelijke voorwerpen in meestal grotere collecties en de manier waarop musea deze koloniale context veranderden in een meer neutrale betekenis, meestal het gevolg zijn van het feit dat al snel na de oorlog de context niet meer helder was. Dit komt meestal door de overgang van objecten naar andere eigenaren en daarmee andere betekenissen. Dit werkt tot op de dag van vandaag door: Vanvugt komt slechts tot drie voorwerpen, waaronder de kris van Scheuer, uit de Lombok-expeditie buiten de beroemde Lombok-schat om (waarvan overigens door de betekenissen die eraan toegekend werden nooit de afkomst vergeten werd). Er waren echter, zoals ik eerder aantoonde, veel meer voorwerpen uit de Lombokse *puri*²⁵⁵ (zie afb. 3AX) die naar een diversiteit aan verhalen verwezen.

Gedeeld cultureel burgerschap in moederland en kolonie

Théodores geestelijke en materiële koloniale investering betaalde zich voor de vrouwelijke leden van de familie Delprat sociaal gezien reeds uit rond de eeuwwisseling. In de zomer van 1898 werd de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in Den Haag georganiseerd waar vrouwen uit de hogere burgerij pleitten voor een betere maatschappelijke positie. De beide ongetrouwde zusjes van Théodore traden voor een impliciet politiek doel (het vrouwenkiesrecht) voor het voetlicht. Pauline, die in Indië was geweest en al verbonden was geweest met de tentoonstelling in Amsterdam in 1883, en Cornélie gebruikten hun kennis en de door hun broer toegezonden Indische voorwerpen om voor zichzelf een rol op te eisen in de rubriekcommissie Koloniën van de organisatie van de tentoonstelling. Cornélie werd penningmeester en Pauline zond voorwerpen in, waaronder enkele beeldjes van klei die haar broer gevonden had bij de aanleg van de lijn Malang-Blitar en haar had geschonken, samen met mutsjes uit Aceh, *sarongs* uit de Lampungs in het zuiden van Sumatra en een collectie foto's van eveneens haar broer.

In deze periode, rond de eeuwwisseling, naderde Théodores pensionering. Al jaren eerder had hij bedacht dat hij eigenlijk niet meer terug wilde naar Holland. De goede betrekkingen lagen daar volgens hem niet voor het oprapen en juist die waren van belang, omdat hij niet genoeg geld had kunnen sparen. Verder voelde hij zich – en dat was misschien nog wel het belangrijkste – na twee decennia in Indië een vreemdeling in Nederland. Het was weliswaar zijn referentiekader, maar niet meer zijn thuisland: 'Gaat het door dat wij in Holland komen dan is het na 22 jaar in Indië geweest te zijn, ik ben dus vreemdeling in Nederland – zal mij daar niet thuis gevoelen.'²⁵⁶ Het was dat hij zich steeds meer genoodzaakt zag in ieder geval voor een jaar naar Holland terug te keren. Thils gezondheid werd steeds brozer, de situatie met Paul maakte dat Thil en Théodore het noodzakelijk vonden eens met hem persoonlijk te praten en in Nederland zou de opvoeding van Lies en Nancy voltooid kunnen worden.²⁵⁷ Maar: 'Ware het niet dat het voor Thil en de meisjes nodig was naar Holland te gaan dan bleef ik even gaarne altijd maar in Indië.'²⁵⁸ Delprat was niet als enige in de situatie, waarin Nederland niet meer aantrekkelijk was om te wonen, terwijl er te weinig geld was verdiend om te kunnen rentenieren, die toch in het belang van de kinderen naar Nederland vertrok.²⁵⁹

Eind juni 1901 werd Delprat ontslagen uit rijksdienst.²⁶⁰ Op dat moment bleek dat het van groot belang was geweest, zoals Théodore dat zelf al in augustus 1900 had gesteld, dat hij zich binnen het juiste 'kringetje' had bewogen in Indië²⁶¹ waardoor ook in Holland de juiste personen konden worden bereikt. Hiervan zou ook zijn zoon Paul,²⁶² die enkele jaren later koos voor een carrière in Indië, profijt hebben. In Nederland wachtte Delprat in 1903 een koninklijke ontvangst. Op 20 mei mocht hij op bezoek komen bij de jonge koningin Wilhelmina. Théodore schonk haar, zichzelf profilerend als de kenner van Sumatra, cadeaus van Sumatra's Westkust.²⁶³ Acht maanden later zou Delprats vriend en ex-gouverneur-generaal Van der Wijck de huwelijksgeschenken die onder Delprats leiding in het Sumatraanse dorp Kota Gedang tot stand waren gekomen aan Wilhelmina schenken. De zilveren filigraanhuisjes en de onder leiding van Si Rabie en Si Rabai door de vrouwen van het dorp gemaakte donkerrode zijde en met gouddraad bewerkte *slendang* en *sarong* (Delprat had nog een foto gemaakt waarop de vrouwen bezig zijn met het weven²⁶⁴) kregen

een plek in de ‘Indische Zaal’ van het paleis.²⁶⁵ (Zie afb. 3AZ) In het volgende hoofdstuk meer over deze zaal.

Met Van Heutsz had Théodore sinds 1899 contact gehouden. Hij had het echtpaar bij zich thuis in Padang uitgenodigd en liet Van Heutsz’ vrouw (Thil en Maria H. van Heutsz-van der Zwaan konden ‘bizaroer goed met elkaar overweg’²⁶⁶) en hun jongste zoon Henri bij de Delprats in Amsterdam en Hilversum logeren. (Zie afb. 3BP) In 1900 waren Delprat en Van Heutsz bovendien zakenpartners²⁶⁷ geworden. Toen Van Heutsz in 1904 tot gouverneur-generaal was benoemd, werd Delprat voogd van Van Heutsz’ zonen in Nederland. Delprat nam jongste zoon Henri mee naar lezingen, net zoals hij later in de jaren 1920 zijn eigen kleinkinderen meenam naar de talloze lezingen die hij zelf gaf over Indië in Nederland. Zo probeerde Théodore Delprat de jonge Henri van Heutsz op alle mogelijke manieren te interesseren voor wetenschap en voor de koloniën. Delprat kon zich dan ook rekenen tot de nauwe kring van vertrouwelingen van Van Heutsz. Dat spreekt ook uit een unieke collectie openhartige brieven van Van Heutsz aan Delprat, die zich bevindt in het familiearchief van Delprat. Van Heutsz schrijft in november 1907:

‘En ik kan ook niet zeggen dat mijn tegenwoordige en laatste betrekking [dus het gouverneur-generaalschap, CD] in den staatsdienst aangenaam is. Ze wordt me nu van vele zijde zoo zuur mogelijk gemaakt en snak ik naar het einde. Er zijn te veel prutskerels die gaarne in mijn plaats zouden zitten en trachten mij den voet dwars te zetten in de hoop eigen belang te dienen, andere bekladden mij met ijverzucht als anderszins. Maar... ten slotte kunnen ze allen voor mijn part stikken. Ik blijf natuurlijk tot het einde in ’s lands belang mijn best doen met ter zijde stelling van eigen belangen, maar na afloop hoop ik Nederland en zijne koloniën den rug toe te keeren.’²⁶⁸

Van Heutsz bracht Delprat in contact met zijn vroegere adjudant en ex-Lombokganger, het toenmalige ARP-Tweede Kamerlid Hendrik Colijn. Colijn had gehoord van Van Heutsz over Delprats fotocollectie en benaderde Delprat voor afbeeldingen ter illustratie van een artikel in *Elsevier*. Deze eerste kennismaking leidde ertoe

dat Colijn niet veel later Delprat zou vragen een artikel te schrijven over de mijnbouw.²⁶⁹

Ondertussen was Delprats goede vriend en voormalige collega Jan Willem IJerman al vrij snel na zijn pensionering directeur geworden van de in 1897 opgerichte Petroleum Maatschappij Moeara Enim. Hij nodigde Delprat uit ook directeur daarvan te worden. Op 5 juni 1901 accepteerde Delprat dit aanbod en werd hij tweede directeur. In deze functie reisde hij wederom de halve wereld over, maar nu zonder vrouw en kinderen: hij ging terug naar Indië, naar de olievelden in Roemenië en naar Constantinopel, het huidige Istanbul. (Zie afb. 3BO) Het bracht IJerman en Delprat ook even in een reeds voorzien, maar 'onnodig' conflict met de minister van Koloniën, J.Th. Cremer, en de 'Koninklijke' van Kessler en Loudon.²⁷⁰

IJerman was Delprat nog op andere manieren behulpzaam. Hij introduceerde Delprat samen met G.P. Rouffaer, de adjunct-secretaris van het KITLV, bij J.D.E. Schmeltz (1839-1909), de directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum in Leiden sinds 1897. Voorts wijdde IJerman Delprat in in de politiek. IJerman had zelf tussen 1899 en 1906 zitting genomen in de gemeenteraad van Amsterdam en bekleedde hierna een zetel in de Tweede Kamer voor de gematigd-progressieve Liberale Unie. Delprat volgde diens en zijn vaders voorbeeld en werd in oktober 1907 door de kiesgerechtigde bevolking van Amsterdam gekozen als liberaal lid van de gemeenteraad. In 1908 werd hij zelfs wethouder.²⁷¹ Nadien volgden voor Théodore nog verschillende posities in belangrijke commissies. Zoals zijn benoeming na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 tot regeringscommissaris en tot voorzitter van de nijverheidscommissie van de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (NOT), die bemiddelde bij de in- en uitvoer van goederen in het neutrale Nederland.

Ook Thil bouwde in Nederland voort op haar in Indië gecreëerde sociale netwerken. Deze hielpen haar haar maatschappelijke positie te versterken na jarenlange afwezigheid in het moederland. In 1913 kreeg de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid van 1898, waarin Théodores zusjes Pauline en Cornélie hadden geparticipeerd, een opvolger in de vorm van de tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913'. Deze expositie, gehouden op het landgoed Meerhuizen in

Amsterdam, had een uitgesproken emancipatorisch karakter, waar alle progressieve vrouwen uit de stedelijke hogere burgerij zich aan verbonden. Thil werd lid van de subcommissie voor koloniën. Het is geen toeval dat ook haar nichtje Nancy van der Wijck-van Panhuys, met wie ze in Indië zo'n goed contact had, en haar kennis Hilda de Booy-Boissevain lid waren van dezelfde subcommissie. Daarnaast was haar goede vriendin Marie van Heutsz-van der Zwaan lid van het comité Indisch Huis²⁷² en Thils schoonzus Kate lid van het algemeen comité van de tentoonstelling.

De expositie trachtte een indruk te geven van de veranderende positie van vrouwen wat betreft hun werken en streven tussen 1813 en 1913. De koloniën als onderdeel van het Nederlandse koninkrijk hoorden daar ook bij. De koloniale afdeling was erop gericht om de gemiddelde Nederlander ervan te doordringen dat Europese vrouwen in Indië een belangrijke rol speelden in het koloniale huishouden en in de kolonie in haar algemeenheid. Immers, het koloniale huishouden werd gezien als de kolonie in het klein. Met deze beweringen onderbouwden de Europese koloniale vrouwen hun claims op maatschappelijke en politieke rechten. Daarvoor trachtten ze ook onder het Nederlandse volk een groter draagvlak en begrip te creëren: 'Heb je nu gezien, hoe een achtergalerij er uit ziet? (...) Besef je nu dat er een en ander voor de Indische huisvrouw te regelen valt? Heusch, dat heele complex, dat je daar ziet, dat is 't nu.'²⁷³ Voor de gelegenheid fungeerde een heuse Indonesische vrouw als babu (het kind dat haar was toevertrouwd was een pop) en leidden vrouwen die ooit in Nederlands-Indië hadden gewoond bezoekers rond in het Indisch Huis.

En zo werd dit Indisch Huis, net als de huisplattegrond in de collectie van Delprat, precies wat de dames hadden beoogd: een reflectie van dezelfde koloniale machtsrelaties als zij in Indië hadden geweven en die hen door hun gemeenschappelijke ervaring samen hadden gebracht. Dat resulteerde erin dat het huis en de dames ongewild onderdeel werden van het discours over 'verindischen'. Volgens criticaster Henri Borel zouden de vrouwelijke bewoners van het huis, de oude Euraziatische grootmoeder en de 'pur sang Hollandsche' in een tragisch conflict belanden of de Hollandse zou verindischen en het Hollandse verdrukken. Daarnaast vroeg Borel zich hardop af of het juist was

dat door de presentatie van het mooie huis vrouwen werden aangemoedigd naar Indië af te reizen.²⁷⁴ Het waren vragen die de, meestal in Nederland geboren en getogen, dames van het comité niet hadden willen opwerpen: het ging hen erom te laten zien hoe zij in Indië hadden geleefd en welke inspanningen zij zich hadden moeten getroosten.

Onbedoeld leidde deze nadruk op vrouwenemancipatie in Nederland ook tot sociale gevolgen in Indië. De vrouwen uit de kolonie hadden tijdens de Nederlandse vrouwententoonstellingen hun volwaardige positie in de maatschappij onderstreept, door hun in de koloniale huizen gesponnen netwerken te tonen en hun inzet voor de geestelijke ontwikkeling van hun personeel voor het voetlicht te brengen. Dit bracht in de jaren daarna een discussie in de Nederlandse pers op gang over de vraag of de moderne, geëmancipeerde vrouw dan ook niet zelf voor haar kinderen moest zorgen in plaats van het over te laten aan de babu. Het hoogste dat de vrouw tenslotte kon bereiken was het moederschap: de toewijding aan haar kinderen en echtgenoot moest dan ook eigenlijk het hoogste ideaal zijn van de moderne, burgerlijke vrouw. Tezamen met de steeds sterker wordende nadruk op Europees cultureel kapitaal leidde dat ertoe dat de babu in diskrediet raakte. Fysiek contact zoals babu Mina en Paul Delprat op de foto van Woodbury & Page demonstreerden, werd taboe. 'Baboeïsme' werd de term voor de 'verderfelijke wijze' om je kinderen in handen te laten van babu's: het zou *tida mau*-kinderen produceren. Dit waren kinderen die niets wilden, bandeloos en tuchteloos waren en als losgelaten duivels fatsoenlijke 'Europese' kinderen de stuipen op het lijf joegen.²⁷⁵ Babu's hadden Europese vrouwen ongewild een manier verschaft om zich te emanciperen en er vervolgens het slachtoffer van te worden.

Théodore was na 1900, met het zicht op een terugkeer naar Holland en het besef van een voortschrijdende democratisering van de maatschappij, sterk geïnteresseerd geraakt in het verleden van zijn familie. Hij had er bij zijn broers op aangedrongen alle geschiedkundige familiestukken uit de erfenis van zijn overleden oom Willem – zoals vermoedelijk een affiche voor de publieke verkoop van het familielandgoed Hofstede Brandwijk,²⁷⁶ net onder Amsterdam, en enkele brieven – voor hem te bewaren. Vooral een

brief van een oom (Betsy's broer) die ambtenaar was geweest op Sumatra in 1840, interesseerde Théodore.²⁷⁷ Voorts begon hij, eenmaal in Nederland, met het uitpluizen van de genealogie van de familie Delprat. Hij stond niet alleen in deze bezigheid: veel andere voorname families in Nederland in die tijd vervaardigde (al dan niet gefingeerde) stambomen die teruggingen tot de middeleeuwen. Zo onderstreepte Delprat, net als Hendrik Quarles van Ufford en James Loudon dat beoogden, de status van zijn familie in een tijd van maatschappelijke veranderingen.²⁷⁸ In kisten bewaarde hij brieven, foto's, visitekaartjes en andere herinneringen aan zijn tijd in Indië, aan zijn vader en moeder en andere familieleden. In 1901 kwam hij, door de erfenis van zijn oom Willem, in het bezit van de drie eerdergenoemde portretten van de jonge prinsjes van Oranje. In zijn huis hingen nu vier prinselijke portretten: drie van de Nederlandse koninklijke familie en één van de onechte zoon van de raja van Lombok, Anak Agung Made. De portretten in zijn huis in Amsterdam reflecteerden Delprats imperial space, de Nederlandse imperiale staat, alsmede zijn rol in de vormgeving daarvan.

Indië bleef de basis van het grootste deel van Théodores maatschappelijke carrière. Op planken in de kamers van Delprats huis stonden zijn Indische voorwerpen uitgesteld.²⁷⁹ In zijn studeerkamer zal hij de wapens van zijn protégé Sutan Suleiman hebben opgehangen. In een grote zeventiende-eeuwse kast bewaarde hij de negatieven van al zijn honderden foto's. Daaruit zocht hij afbeeldingen voor zijn lezingen en artikelen. Zeer geregeld gaf hij daarmee uitvoerige lezingen over de reis van Nederland naar Indië, over de culturen van Java en de aanleg van het spoor in Indië of over de mijnbouw op Sumatra. Zijn publiek bestond met name uit personen uit de Amsterdamse elite: leden van het Aardrijkskundig Genootschap, het fotografiegenootschap, het Koninklijk Instituut van Ingenieurs of de Maatschappij van Nijverheid.²⁸⁰

Zag Delprats huis er net zo uit als het huis van zijn medecommissaris bij Petroleum Maatschappij Moeara Enim, Maurits Enschedé (1856-1934) in Den Haag? In elke kamer van Enschedé's huis stonden Chinese stoelen en tafels, aan de muur hing beroemd houtsnijwerk uit Jepara, twee boeddhabeelden sierden de schoorsteenmantel van de voorkamer boven, en op een etagère stonden een zogenaamde zodiakbeker, koperen kommetjes en een

hindoe-Javaanse tempelbel.²⁸¹ In een Friese kast in zijn achterkamer bewaarde hij de mooiste sarongs en ander textiel; zelfs kenner G.P. Rouffaer was zeer enthousiast over bepaalde doeken.²⁸² Het was Delprat die Enschedé overhaalde het Koloniaal Instituut te begiftigen met voorwerpen uit zijn collectie.²⁸³ Hun beider Indische achtergronden en netwerken bleven in Nederland doorwerken en vervlochten hun levens: het leidde hen naar Petroleum Maatschappij Moeara Enim en van daaruit weer naar het Koloniaal Instituut.

In 1901, nadat Théodore Delprat terug was gekeerd in Holland, stond hij 161 foto's met onderwerpen uit Sumatra, Java en Maleisië af aan het KITLV. Vijf jaar later, toen hij definitief uitgereisd was, schonk hij, net als veel anderen uit de koloniale elite, aan het Koloniaal Museum in Haarlem verschillende etnografische voorwerpen met de bedoeling dat het Nederlandse publiek een beter beeld zou krijgen van de volkeren op Java en Sumatra. De voorwerpen die zijn zus Pauline in 1883 ingezonden had op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling lagen toen al in het etnografisch museum van het Amsterdamse zoölogisch genootschap Natura Artis Magistra.²⁸⁴ Nadat zowel de collecties van Artis als die van het museum in Haarlem in de jaren 1920 overgebracht werden naar het Koloniaal Instituut in Amsterdam, zijn vermoedelijk Paulines collecties en de objecten die Théodore zelf daarna nog aan het Koloniaal Instituut schonk door elkaar geraakt. De voorwerpen uit Artis waar Théodore tegenwoordig als schenker wordt genoemd, passen namelijk bij de beschrijving van de voorwerpen die Pauline inzond op de tentoonstelling van 1883. Pauline had bijvoorbeeld Javaanse kleding, waaronder hoeden, model keukengereedschap en ander gereedschap ingestuurd. In de collectie die nu aan Théodore wordt toegeschreven vinden we dergelijke voorwerpen, zoals een model van een warongmandje,²⁸⁵ stoommandjes,²⁸⁶ rotanborden op ware grootte²⁸⁷ en gevlochten Javaanse hoeden.²⁸⁸ (Zie afb. 3BC t/m 3BF) Een in Sumatraanse kledij gehuld poppetje²⁸⁹ toonde de klederdracht van het gebied. (Zie afb. 3BG) Wellicht vielen de sigaren 'afkomstig van den Soesoehoenan' onder de tentoonstellingsrubriek 'opwekkende middelen'. Dit waren grote sigaren, gewikkeld in bananenbladeren,²⁹⁰ die gewoonlijk in Centraal-Java door de vorsten aan hun bezoekers werden aangeboden. Het museum in Haarlem had dergelijke sigaren eveneens.²⁹¹ Er waren voorts

voorwerpen die betrekking hadden op Indische kunstnijverheid, zoals *cantings*²⁹² (waspennen voor het batikken) en stalen stof. Het is mogelijk dat Théodore die geweven, gestreepte stalen stoffen zelf schonk. Ze waren namelijk afkomstig van het eiland Flores, dat hij had aangedaan op reis naar zijn broer Willem in Australië. De stof werd, volgens zijn informatie, in de havenstad Maumere in het liefdadigheidsgesticht aldaar, waarschijnlijk bij de Missionarissen van Steyl, onder Europese leiding geproduceerd met fabrieksgarens.²⁹³ (Zie afb. 3BJ) Dat deze informatie er zo expliciet bij werd gegeven, correspondeerde met de toen in opkomst zijnde gedachte van het verval van Indische kunstnijverheid: men vreesde dat de Europese invloed de ooit zo 'pure', 'authentieke' kunstnijverheid van Indië zou verwoesten. Het was daarom de taak van de Europeaan deze kunstnijverheid te behouden.

Tot de oprichting van de Vereeniging Koloniaal Instituut was in 1910 besloten.²⁹⁴ Het doel was alle kennis over de koloniën in één instituut te bundelen om op een dergelijke wijze 'Groot-Nederland tot bloei en ontwikkeling te brengen en met eere te doen uitkomen in den wedloop met naburige natiën'.²⁹⁵ Veel invloedrijke mannen, voornamelijk uit de economische sector, die carrière hadden gemaakt door of in de koloniën, waren bij dit project van 'groot nationaal belang'²⁹⁶ betrokken. Ook de financiële campagne om de vereniging van een gebouw te voorzien, werd door deze groep gedragen. Zo zat IJerman in het Comité van Voorbereiding voor de stichting en schonk hij een groot geldbedrag. Veel andere Indische ondernemers volgden zijn voorbeeld: bijvoorbeeld de oprichters van Koninklijke Olie Hugo Loudon (1860-1941) en Henri Deterding (1866-1939), de president van de Nederlandsche Handel Maatschappij C.J.K. van Aalst (1866-1939) en de directeur van de Deli Maatschappij, J.Th. Cremer (1874-1923). Ook de scheikundige H.F.R. Hubrecht (1844-1926), met wie Delprat het volgens de familieoverlevering goed kon vinden²⁹⁷ en die hij onder meer kende van het bestuur van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijksundig Genootschap, was een van de oprichters van het instituut. De maatschappij Moeara Enim gaf eveneens een groot geldbedrag en ook langs die weg was zowel Delprat als IJerman betrokken bij de oprichting van het Instituut.

Vanaf het moment dat de bouw startte op de vroegere Oosterbegraafplaats in Amsterdam, in 1912, nam Delprat als vertegenwoordiger van de gemeenteraad zitting in de Raad van Beheer van het Koloniaal Instituut. Het idee sprak Théodore blijkbaar zo aan dat hij in 1915, toen het instituut in het twintig jaar daarvoor gebouwde Stedelijk Museum aan de Paulus Potterstraat te Amsterdam een tentoonstelling over het hindoeïsme organiseerde, verschillende voorwerpen uit vooral zijn Lombok-collectie inzond. Zo gaf hij zijn portret van Anak Agung Made, twee hindoe-Javaanse beelden, paneeltjes en zijn deur uit de puri van Lombok in bruikleen. IJzerman zond een grote collectie Balische weefsels, schilderijen en krissen in.²⁹⁸

Socioloog Tony Bennett beweerde in 1988 dat dit soort tentoonstellingen de bevolking van een natie kon verenigen en tegelijkertijd 'beschavend' kon zijn voor de minder ontwikkelde burgers. Immers, voor het eerst in deze periode konden mensen van alle rangen en standen zonder aanzien des persoons tentoonstellingen bezoeken. Dat maakte dat 'gewone' mensen het gedrag van de 'beschaafde' bezoekers konden kopiëren en zo zelf 'beschaafder' werden. Tentoonstellingen waarin exotische, 'achterlijke' volkeren figureerden, konden bovendien voor een westers land unificerend werken, omdat bezoekers die zich eerder nooit deel hadden gevoeld van de nationale samenleving, door het zien van deze volkeren en de wetenschap dat hun land over hen heerste, zich verenigd konden voelen. Het zien van de lokale bevolking van de koloniën bracht in het moederland heel duidelijk een scheiding aan tussen wij en zij, tussen kolonisator en gekoloniseerde, en tussen hen die aan de kant van de machtigen en hen die aan de kant van de onmachtigen stonden.²⁹⁹

In de samenstelling van deze 'eerste bijzondere tentoonstelling' in het Stedelijk Museum kunnen we dat terug zien. In 1915 probeerde de afdeling Volkenkunde van het Koloniaal Instituut onder leiding van J.C. van Eerde (1871-1936) datgene wat in 1900 nog als etnografica werd beschouwd, zoals moderne Balinese beelden, nu als kunst(nijverheid) te presenteren. Dit was geheel in overeenstemming met het in deze periode in zwang geraakte koloniale beschavingsideaal dat de kunsten en culturen van Indië behouden en 'verheven' moesten worden. Vijf jaar daarvoor was dat ook al gedaan op de Wereldtentoonstelling in Brussel³⁰⁰ en

de tentoonstelling in 1915 was dan ook een logisch, Nederlands, vervolg op een internationale tendens. De voorwerpen werden echter nog niet als autonome kunst beschouwd. Daarvoor zouden we nog, zoals we in hoofdstuk twee lazen, zeven jaar moeten wachten. De tentoonstelling in 1915 trachtte eveneens iedere zichzelf respecterende 'goede' burger in Nederland bewust te maken van het hoge niveau van kunstuitingen van wat al sinds Frans Valcks tijd de meest 'beschaafde' godsdienst in Nederlands-Indië werd gezien: het hindoeïsme. Deze invalshoek moet Delprat, met zijn andere projecten als het spoor en het Koloniaal Instituut, hebben aangesproken. De opzet mislukte, omdat de tentoonstelling slecht bezocht werd. 'Slechts de intellectueelen zullen onder de Makara-poort doorgaan'³⁰¹ stelde *De Groene Amsterdammer* teleurgesteld, verwijzend naar de hindoeïstische poort die in de tentoonstelling opgesteld was.

Delprat leek zich in de jaren die volgden steeds meer thuis te voelen bij het Koloniaal Instituut, de 'kathedraal voor de koloniale eredienst'.³⁰² Hij schonk kort na de tentoonstelling van 1915 de twee waarschijnlijk in het Stedelijk Museum tentoongestelde Javaanse beelden, een Ganesha en een Lakshmi,³⁰³ aan het Koloniaal Instituut. Hij zal gedacht hebben dat zij daar beter tot hun recht kwamen en dat het bovendien veiliger was in het instituut. Twee jaar eerder had bij hem thuis in Amsterdam een brutale inbraak plaatsgevonden waarbij veel van zijn kostbare kunstwerken, en volgens de familieoverlevering ook veel van zijn Indische wapens, gestolen waren.³⁰⁴ Vier jaar later, kort na de dood van zijn vrouw Thil in november 1919, schonk Théodore zijn portretje van Anak Agung Made en een lans die hij onderweg naar Australië had verworven. Toen hij dat jaar uit de gemeenteraad stapte, kwam hij op persoonlijke titel in de Raad van Beheer van het Koloniaal Instituut. Zijn uitgebreide koloniale kennis, maatschappelijke successen in het op Indië gerichte bedrijfsleven en ervaring in de gemeentepolitiek zullen in zijn voordeel hebben gewerkt. Zo was Delprat van 1920 tot 1921 plaatsvervangend algemeen secretaris en nadien zes jaar lang algemeen secretaris van het Koloniaal Instituut.

Wellicht dat hij, toen hij tot algemeen secretaris werd benoemd, stil begon te staan bij zijn leeftijd - hij was tenslotte reeds 72. Besloot hij toen dat het wellicht van goed vaderlandschap

getuigde om ook het merendeel van zijn resterende collectie etnografica en foto's aan 'zijn' instituut te schenken? In delen nam Théodore afstand van zijn collectie voorwerpen. In 1922 schonk hij enige neolithische, Oost-Javaanse voorwerpen³⁰⁵ die hij waarschijnlijk bij de aanleg van de spoorlijn bij Malang moet hebben gevonden en veel fotonegatieven. Met name die schenking van negatieven moet voor Delprat van grote emotionele betekenis zijn geweest: het betekende namelijk dat hij afstand nam van de mogelijkheid zijn beeldmateriaal te vermenigvuldigen. Objecten bezaten deze karaktereigenschap niet. Ook droegen objecten niet zo duidelijk als Delprats eigen gemaakte foto's het stempel van auteurschap. Daarom lijkt het logisch te veronderstellen dat de aan het instituut geschonken objecten voor Delprat minder emotioneel beladen waren.

Een jaar later schonk Théodore Delprat een bijzonder oude amulet-kris³⁰⁶ en het stenen hindoe-Javaanse kopje uit Banten.³⁰⁷ (Zie afb. 3BA) In datzelfde jaar gaf hij het instituut de portretten van de prinsen van Oranje in bruikleen voor een tentoonstelling ter gelegenheid van het vijfentwintigjarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. Zo plaatste hij zichzelf voor het publiek (in de catalogus werd hij bij naam genoemd) in rechtstreeks verband met het koningshuis.³⁰⁸

In 1925 en 1926 bracht hij de andere voorwerpen uit zijn Lombok-collectie naar het instituut: een krishouder, wellicht afkomstig uit de puri van de raja van Lombok,³⁰⁹ het kastdeurtje³¹⁰ en de deurpanelen.³¹¹ Voorts deed hij afstand van de staatsieroeispanen voor *prauwen*³¹² en van het model van de boot³¹³ waarmee hij zijn expedities had gemaakt. Een jaar later, in 1927, gingen zijn Chinees houten kompas,³¹⁴ Indische, VOC-en Nederlandse oude munten,³¹⁵ sporen voor vechthanen³¹⁶ en nogmaals foto's over naar het Koloniaal Instituut. (Zie afb. 3BK t/m 3BM) Al met al schonk hij ruim 62 voorwerpen en 338 foto's aan het instituut. Dat aantal kwam nog eens bij de 147 voorwerpen die hij eerder al aan Artis en de zes objecten die hij aan het Koloniaal Museum in Haarlem had geschonken.

In 1929 was Théodore 78 jaar geworden. Zijn gezondheid was sterk achteruitgegaan en hij voelde zich gedwongen zich uit het openbare leven terug te trekken. Die zwakke, oude man was niet de man die zijn omgeving zich moest herinneren. Met pijn in zijn hart

en zichtbaar emotioneel geroerd nam hij afscheid van zijn vele bestuurstaken. De portretten van de prinsen deed hij cadeau aan Wilhelmina, die hem in een persoonlijk onderhoud daarvoor uitvoerig bedankte.³¹⁷ De litho van de studentenoptocht uit Delft was het laatste dat hij overdeed aan ‘zijn’ instituut. De cirkel was voor hem rond: zijn fascinatie voor Indië was begonnen in Delft. De litho zou bij anderen nooit diezelfde gevoelens oproepen als bij hem. Het voorwerp zou zonder Théodore ontdaan zijn van zijn persoonlijke betekenis en daarom musealiseerde hij het nog tijdens zijn leven zelf.

Hetzelfde geldt voor andere voorwerpen, zoals de foto’s en wapens van Sutan Suleiman: die werden in de museumcollectie een van de vele ‘typen’, vertegenwoordigers van culturen waardoor het Nederlandse volk onderwezen raakte over de kolonie. De persoonlijke, emotionele relatie van Théodore met de objecten zou met het verliezen van die directe band tussen Delprat en de objecten verloren gaan. In plaats daarvan droeg Théodore bij aan de educatie van het volk, zoals hij ook eerder had gedaan door middel van zijn lezingen en eerdere schenkingen. Tegelijkertijd bracht hij door deze schenkingen een tastbaar stukje van hemzelf, zijn werk, zijn naam en status – een deel dat veel langer zou doorleven dan hijzelf – naar het Koloniaal Instituut. De objecten uit zijn collectie als geheel waren meer de souvenirs van zijn Indische leven dan een reflectie op leven en geschiedenis van de lokale bevolking van Indonesië.³¹⁸ Het was het beeld van zijn leven, zijn carrière en verdiensten zoals hij dat graag aan de buitenwereld toonde.

Het feit dat zijn foto- en negatievencollecties uit elkaar zijn gerukt, maakt het dan ook moeilijker nu zijn leven te reconstrueren. Musealiseerde hij niet gewoon zichzelf voor het Koninkrijk Nederland met zijn koloniën? Ook anderen vereenzelvigden Théodore met het Koloniaal Instituut. Bij zijn afscheid in de zomer van 1931 noemde zijn jongere collega’s bij het instituut hem ‘de ziel van den Raad van Beheer’.³¹⁹ En tijdens een familiehuwelijk dichtte iemand, in quasi-Middelnederlands, deze regels op Théodore:

‘Oock de Oom der Bruyt is hier geseten
Van hem sal iedereen wel weten,
Dat van ’t Instituut, dat eersdaags klaer is,

Hij is de kund'ge Secretaris
Wie durft beweerden, datet niet waer is
Dat van 't Gebouw, de ziel, die, dáár is?'³²⁰

Théodore moet het rijmpje geslaagd hebben gevonden, een gedicht dat de lading volledig dekte over hoe hij zichzelf zag: hij bewaarde het namelijk zorgvuldig. Nog geen jaar nadat hij zich uit het openbare leven had getrokken, overleed hij. Terwijl zijn objecten en foto's nog tijdens Théodores leven voor het grootste deel hun weg hadden gevonden naar het museum, bleven zijn dagboeken en brieven na zijn dood in familiebezit. Met zijn brieven en dagboeken vervulde Théodore als mannelijk familielid zijn plicht en breidde hij het familiearchief uit. Zijn objecten en foto's had hij echter veelal niet als onderdeel van de familie-erfenis beschouwd. Die waren volgens hem geschikt om in het Koloniaal Instituut bij te dragen aan het overdragen van informatie over de kolonie op het Nederlandse volk. De objecten vertelden helder en duidelijk over het leven van de fotograaf, zijn werk en zijn inzet in de kolonie en in Nederland. En zo vervulde Théodore ook na zijn dood zijn plicht als burger en drager van de familienaam.

Delprats maatschappelijke carrière in zowel Indië als Nederland was sterk beïnvloed geweest door IJerman en Van Heutsz. De netwerken die hij rond 1890 in Indië had gevormd, werkten in het twintigste-eeuwse Nederland door. De kringen waarin deze mannen verkeerden waren dan ook voornamelijk elitaire, koloniale economische en culturele circuits. Zij waren wat historicus Arjen Taselaar 'regentenkapitalisten' noemde: ondernemers, politici en mecenasen.³²¹ Met de presentatie van zijn collectie in tentoonstellingen en lezingen trachtte Delprat het koloniale bewustzijn van Nederland te vergroten en ook zo, naast het werk aan het spoor, bij te dragen aan het Nederlandse nationalisme. Tegelijkertijd waren zijn collecties een reflectie van Delprats actieve inzet in en betrokkenheid bij de kolonie Indië: het was zijn Indische werkelijkheid waarop hij, door publieke presentatie van die voorwerpen, de nadruk legde.

Het maatschappelijk aanzien dat hij hiermee verwierf, droeg bij aan zijn naam als publiek figuur die belangrijk werk voor Nederland en Indië had verricht en vergrootte zo zijn sociale status. Kortom, door IJermans en Delprats actieve houding ten aanzien

van het vergaren van kennis over archeologie, antropologie en geografie, werden zij knooppunten waar verschillende netwerken van personen, verzamelen, spooraanleg, wetenschap en ondernemerschap samenkwamen en die invloed op henzelf uitoefenden en hen deden stijgen in sociaal aanzien in zowel Indië als Nederland.³²²

Hoofdstuk 4

1920 – Culturele elite op de breuklijn van twee werelden

Anna Resink-Wilkens (1880-1945)

De culturele en sociale erfenis van voorouders

Op de hoek van de straten Gondokusuman en Gondolayu in Yogyakarta stond sinds 1910 een door architect Frank Lloyd Wright geïnspireerd modern huis, ontworpen door Eduard Cuypers.¹ Het huis met de naam Batono Warso was tot in Nederland beroemd. In tijdschriften gold het als voorbeeld van de nieuwe Indische architectuur.² Wie rond 1920 dit moderne huis zou hebben betreden, zou op de voorgalerij getroffen zijn door een prachtige Javaans-traditionele *krobongan* waarvoor op donderdagnamiddag, de Javaanse heilige ‘vrijdagnacht’, offers werden geplaatst.³ Een *krobongan* is een Javaans heilig bed, gebaseerd op een hindoeïstisch altaar, voorzien van kussens en kostbare stoffen. Het bed werd geflankeerd door Loro Blonyo: het godenechtpaar Dewi Sri en Dewa Sadono. De vrouw des huizes, Anna Resink-Wilkens, had het bed gekocht van een verarmde *pangeran*, een Javaanse prins, en hem beloofd het bed te blijven eren door offers. Ze deed het met toewijding en overtuiging. Wie daarna verder liep, naar de hal van het huis, trof grote en kleine stenen hindoe-Javaanse beelden aan, opgesteld tegen de wand, wayanglampen aan het plafond, *wayang kulit*-poppen op een plankje aan de muur en antiek Compagniesmeubilair. Er hingen ook Haagse School-schilderijen aan de wand. De moderne architectuur van het huis was op zichzelf al een wonderlijke samensmelting van Europese en Indonesische kunstvormen. De inrichting reflecteerde diezelfde biculturele wereld.

Het op een dergelijke manier ingerichte huis was tekenend voor de leefwereld van de bewoners. Niet veel Europeanen zullen de symboliek en de essentie van het offeren – en de betekenis die dat voor de *pangeran* had – begrepen hebben zoals Anna Resink-Wilkens dat kon. Zij was dan ook van kinds af aan volledig vertrouwd met de Javaanse cultuur. In de tentoonstelling ‘Indonesia.

De ontdekking van het verleden' in de Nieuwe Kerk in Amsterdam (2005-2006) werden Thom Resink jr. en terloops zijn moeder Anna Resink-Wilkens als verzamelaars uitgelicht. Thoms collectie stond symbool voor de vriendschap en het respect voor de lokale cultuur die verzamelaars konden hebben.⁴ Maar de manier waarop de Javaanse cultuur aanwezig was in het dagelijks leven van de familie Resink-Wilkens, was meer dan een uiting van respect en vriendschap. Het was simpelweg onderdeel van hun leven.

Om dit duidelijk te maken is het noodzakelijk Anna's familieachtergrond, voor zover dat mogelijk is, te ontrafelen. Dat was geen gemakkelijke taak: waar men bij andere families zich ruimschoots kan verlaten op hun familiearchieven en collecties, ligt dat bij de familie Resink-Wilkens anders. Wat resteert van het familiearchief is een op het eerste oog onsamenhangend geheel van op verschillende locaties in Nederland en Indonesië bewaarde documenten en voorwerpen. Zo is er in Leiden een blauw KLM-koffertje vol foto's van Oost-Javaanse bronzen beelden, correspondentie, ansichtkaarten, krantenknipsels (waarvan de vroegste uit 1930 stammen) met meestal een Balinees onderwerp, afbeeldingen van voorwerpen die verzameld waren door kunstenaar Rudolf Bonnet (1895-1978) en tentoonstellingscatalogi. De inhoud van dit koffertje was samengesteld door Thom Resink jr. en meegenomen uit Indonesië, toen hij zich in 1957 voorgoed in Nederland vestigde. Na zijn dood kwam het koffertje bij zijn zuster Trude Ament-Resink terecht. Toen ook zij in 2002 stierf, ontfermde Pier Terwen, kleinzoon van een kennis van mevrouw Resink-Wilkens en goede vriend van Trude, zich over het koffertje. De brieven, een fotoalbum (zie afb. 4N), losse foto's en andere documenten die Trude Ament-Resink herinnerden aan haar ouders, broer Han en jeugd in Indië liet zij na haar dood na aan haar dochters. Een foto-album deed ze over aan het Indisch Wetenschappelijk Instituut. (Zie afb. 4O) Daarnaast is er het archief van Thoms broer, Han, dat na diens dood in 1997 bij het KITLV in Leiden terecht is gekomen: correspondentie en intieme kiekjes van het gezin Resink-Wilkens wisselen elkaar af. De door Han bewaarde correspondentie bevat slechts enkele brieven van zijn moeder. Spaarzame brieven van haar hand zijn verder te vinden in het archief van het Java-Instituut dat beheerd wordt door het Nationaal Archief in Indonesië (Arsip Nasional Republik

Indonesia). De overige brieven zullen de tand des tijds en de roerige tijden in Indonesië tijdens de Tweede Wereldoorlog wel niet hebben overleefd. Wat de materiële bronnen van de familie betreft: het beroemde huis in Yogyakarta is verwoest tijdens de oorlog en Anna Resink-Wilkens' oudheidkundige en etnografische collectie is voor een deel terechtgekomen in museum Sono Budoyo in Yogyakarta, hoewel het slechts voor ingewijden duidelijk mag zijn dat dit haar collectie was.

Het is duidelijk dat met het onsamenvangende en geografisch verspreide bronnenmateriaal dat er was, gepuzzeld moest worden om een coherent beeld te schetsen van een vrouw en een familie. Meer dan in de vorige hoofdstukken zullen hier de huizen, graven en objecten, als knooppunten en verbindingen in netwerken die van invloed waren op mensen, verwijzen naar sociale mobiliteit en positionering in de maatschappij en naar scheidingen tussen mensen, landen en generaties.

Anna Resink-Wilkens was van Euraziatische en Europese afkomst. Haar vaders familie kende een lange geschiedenis in de kolonie die tot het eind van de achttiende eeuw te achterhalen was. Anna's overgrootvader, Johannes Wilkens (?-?), was zoutpakhuismeester in Gresik in Oost-Java.⁵ Hij was getrouwd met Helena Diederika Elisabeth Hartog (?-1843), een meisje dat geboren en getogen was in de Molukken. De familie Hartog was een invloedrijke, toen nog slaven houdende perkeniersfamilie uit Banda, die samen met de families Van den Broeke, Lantzius en Versteegh op het eiland de dienst uitmaakte.⁶ Deze families hadden zich in hun lange geschiedenis op de eilanden en vanwege de geringe omvang van de bevolking vermengd met lokale families. Er was echter sprake van een blank etnisch bewustzijn: perkeniers streefden ernaar hun dochters te laten trouwen met – het liefst net uit Europa overgekomen – blanke mannen die naar Banda waren gekomen. Helena deed dit tweemaal:⁷ na de dood van haar eerste echtgenoot huwde zij de, klaarblijkelijk, vooraanstaande Johannes Wilkens. Dit huwelijkspatroon gericht op sociale stijging was een bekend fenomeen. Historica Taylor meende dat deze gewoonte na het Britse tussenbestuur veranderde, maar wij zagen al bij verscheidene families en ook nu weer hoe deze praktijk in essentie bleef voortbestaan.

Helena was christelijk, gold in juridisch opzicht als Europees en voelde zich wellicht blank. Maar ze had ongetwijfeld een getinte huid, sprak waarschijnlijk vooral (of misschien zelfs alleen) Maleis, at lokaal voedsel en kleepte zich in sarong en kabaya. Veel in Europa geboren blanken zullen haar dus helemaal niet als Europees beschouwd hebben.⁸ Deze discrepantie tussen een Europees, blank bewustzijn en dat wat als Europees werd beschouwd door nieuwkomers, leidde ertoe dat Johannes Albertus Wilkens jr. (1813-1888), de zoon van Helena en Johannes sr., als ‘inlands kind’ werd beschouwd – waarmee in deze periode het in Indië geboren en opgevoede kind van Europese ouders werd bedoeld.⁹

Door deze achtergrond was Johannes jr., de grootvader van Anna Resink-Wilkens, in 1833 een van de vier christelijke leerlingen van Europese afkomst die mochten gaan studeren aan de een jaar daarvoor gestarte opleiding voor ambtenaren in Solo, het Instituut voor de Javaansche Taal. Het instituut onderrichtte tien studenten per jaar (van wie zes in Nederland opgevoed moesten zijn en bij voorkeur enige ambtelijke ervaring hebben¹⁰). Het was de enige ambtenarenopleiding in Java zelf en de nadruk lag op kennis van de Javaanse taal, wetten, rechtspraak, mythologie en ceremonies die onder veel in Holland opgeleide ambtenaren tamelijk gebrekkig was.¹¹ Door zijn zoon naar deze opleiding te sturen wist Johannes sr. dat hij een respectabele carrière als ambtenaar in het binnenlands bestuur tegemoet ging. Het was echter wel een carrière die hem nooit verder zou brengen dan eerste commies, omdat hij in Indië geboren en opgevoed was. Met een Indische opleiding konden in die jaren nooit de vereiste verdere diploma's worden behaald.¹²

Johannes jr. werd na voltooiing van zijn opleiding onderwijzer aan datzelfde Instituut voor de Javaansche Taal in Solo en ‘translateur’ in Solo.¹³ Het beroep van tolk in deze stad betekende dat Wilkens ceremoniële toespraken van de resident vertaalde voor de aanwezige vorsten en dat hij in gesprekken tussen vorst en resident tolkte. Vaak was het zo dat de tolken door beide partijen, vorst en resident, als vertrouwenspersoon werden gebruikt. Daardoor hadden tolken een bijzondere, vrij invloedrijke positie in de koloniale maatschappij: feitelijk dienden ze twee heren.¹⁴

Wilkens kon uitstekend manoeuvreren tussen het behartigen van de belangen van de resident en die van de *sunan*.

Het midden van de negentiende eeuw bracht, zoals we reeds zagen, een grotere wetenschappelijke belangstelling voor de culturen en talen van de kolonie. Daarvan kon Wilkens profiteren toen het Instituut voor de Javaansche Taal in 1843 werd opgeheven: hij mocht zich bezig gaan houden met de samenstelling van een woordenboek Javaans-Nederduitsch. Hiervoor ging hij met zijn tweede vrouw Johanna Rosemeier (de uit een oude, Indische familie geboren en getogen zuster van zijn eerste vrouw)¹⁵ in 1848 naar Nederland, een land dat zij beiden nooit eerder hadden gezien, maar waar hun dochter werd geboren.¹⁶ De Javaanse taal was niet het enige wat hem interesseerde. Door zijn beroep als tolk was Wilkens ondergedompeld in de Javaanse hofcultuur en de muziek die daar deel van uitmaakte, interesseerde hem zeer. Wilkens was een van de eersten die gamelanmuziek wetenschappelijk benaderden. Daarnaast had hij een collectie lokale dansmuziek.¹⁷ Voor wetenschappelijke informatie hierover kon hij een beroep doen op zijn adellijke kennissen aan het hof van de vorst van Solo. Op deze wijze kon hij unieke kennis vergaren. Bij Wilkens' overlijden was hij dan ook een autoriteit op het gebied van de Javaanse taalkunde. En dat was hij niet alleen op Java, maar ook in Nederland. Daar werd hij, samen met zijn collega-translateur C.F. Winter (1799-1859), gezien als dé autoriteit op dat gebied.¹⁸

Wilkens trok zich ook het sociale onrecht aan dat hem en zijn kinderen in de Nederlandse kolonie werd aangedaan. Hij steunde, net als dominee Wolter R. baron van Hoëvell (1812-1879), de protesten in 1848 tegen de verplichting tot het volgen van een opleiding in Nederland voor een functie als koloniaal ambtenaar. In 1849 verscheen een boekje van zijn hand¹⁹ waarin hij fel van leer trok tegen het Indische gouvernement dat het hem en zijn zonen als kinderen van Europese afkomst, maar in Indië geboren, opgevoed en opgeleid, onmogelijk maakte een goede carrière in het Binnenlands Bestuur te hebben.

Johannes Wilkens' loopbaan als taalwetenschapper in de imperial space van Nederlands-Indië en als onderhandelaar tussen de lokale elite en het gouvernement lijkt de familie sociale stijging te hebben gebracht. De carrières van Johannes' beide zonen, Herman K.H. Wilkens (1841-1918) en Charles A. Wilkens (1843-

1884),²⁰ laten dat in ieder geval zien. Zoon Herman had zich in verenigingen en gezelschappen zo ingezet voor de samenleving in Solo, dat hij daarvoor een onderscheiding in de Orde van Oranje Nassau kreeg – het bewijs van zijn Europeesheid in Indië en van zijn verwantschap en loyaliteit met Nederland en het koningshuis.²¹ Broer Charles, die aanvankelijk net als zijn vader als translateur voor de Javaanse taal te Solo werkte, besloot al vroeg op een andere manier het Binnenlands Bestuur te dienen: hij werd controleur. Daarmee begon voor hem een carrière die, onder meer dankzij het pleidooi van zijn vader bij het gouvernement, succesvoller was dan wat zijn voorouders ooit hadden bereikt: hij stierf als assistent-resident van Tangerang bij Batavia. Ook in een ander opzicht steeg Charles boven de familie uit. Hij was net als zijn vader en grootvader aanvankelijk getrouwd met een in Indië geboren en getogen vrouw: Henriëtte Wallner (1852-1876).²² Toen Henriëtte overleed, hertrouwde Charles met Lucretia Susanna Sonius uit Groningen. Daarmee was hij de eerste man in de familie die met een in Europa geboren vrouw trouwde.²³ Dit waren de ouders van Anna ('Annie' voor vrienden) Wilkens.

Toen Anna vier was, in 1884, overleed haar vader na een val van zijn paard. Haar moeder reisde vervolgens met haar nog zeer jonge kinderen van Tangerang naar de vader van Charles, Anna's grootvader Johannes Wilkens in Solo, en trok bij hem in huis²⁴ tot hij in 1888 overleed. Kwam Anna als jong meisje toen door haar inmiddels in Nederland en Indië beroemde grootvader in aanraking met de Javaanse taal en cultuur? De dochters Wilkens zetten de sociale opgang door: Anna en haar zus Guus trouwden allebei mannen uit de omgeving van Solo en Yogyakarta die een evident Europese achtergrond hadden. Guus huwde Dirk Roessingh van Iterson: een echte Brabander die de tabak was ingegaan en de oude onderneming van Henri Quarles van Ufford, Ketandan, exploiteerde. Anna Wilkens huwde op 7 maart 1900 in Yogyakarta met de, volgens de familieoverlevering, rijke Thomas G.J. Resink (1870-1937).

Het is hier op zijn plaats iets langer stil te staan bij Anna's bruidegom. Thomas Resink was in de buurt van Semarang geboren, maar zijn vader Albertus kwam uit een Doetinchems koekenbakkersgezin. Deze Albertus Resink (1841-1906) was in

1862 via Haarlem als tweede luitenant naar Indië vertrokken. Al snel had hij het leger verlaten om koopman te worden in Centraal-Java.²⁵ In Yogyakarta had hij de in de stad geboren en getogen Johanna C. de Klerk (1847-?) ontmoet. zij was de dochter van een in Nederland geboren Vorstenlandse planter en een in Indië geboren vrouw. Na hun huwelijk vestigden Albertus en Johanna zich in Yogyakarta waar Albertus het bedrijf A. Resink en Co. oprichtte. Het bedrijf wordt in de *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië* (die ieder jaar werd uitgegeven en fungeerde als een soort ‘Gele Gids’ voor de Nederlandse kolonie) een industriële onderneming genoemd en Albertus Resink zelf wordt geschaard onder de werktuigkundigen.²⁶ Volgens de familieoverlevering zou Albertus Resink zijn fortuin hebben verdiend met een machinefabriek waar hij de machines van de suikerrietplanters na het seizoen repareerde.²⁷

De archieven laten ook zien dat Resink in de jaren 1880 de aan- en afvoer van producten van en naar de ondernemingen in de Vorstenlanden verzorgde.²⁸ De komst van de spoorlijn was voor deze bedrijfsactiviteiten waarschijnlijk van groot belang. Het is daarom minder verbazingwekkend dan het op het eerste gezicht lijkt, dat Resink in februari 1886 toestemming kreeg van het gouvernement om een stoomtramweg van Yogyakarta, via Bantu en Srandakan, naar Brosot aan te leggen en te exploiteren.²⁹ Later zou Resink de fabriek verkopen en zeer succesvol zijn als agent van veel firma’s: zo was hij agent van de Oost-Indische Zee- en Brandassurantiemaatschappij en de brandverzekeringsmaatschappij Mercurius. Dit alles leverde Resink aan het eind van de negentiende eeuw een aardig kapitaal op, dat hij steeds verder vergrootte. Hij behoorde, kortom, rond 1900 tot de sociale bovenlaag van Yogyakarta.

Dit laatste wordt ook duidelijk uit het gegeven dat Albertus Resink in 1870 bij de oprichters van de vrijmetselaarsloge ‘Mataram’ in Yogyakarta hoorde. Historicus Stevens wees erop dat Indische vrijmetselaars over het algemeen uit de hoogste regionen van de samenleving kwamen.³⁰ In Yogyakarta betekende dat niet alleen dat de leden uit de Europese elite kwamen. De loge telde ook rijke Chinezen en Javaanse aristocraten onder haar leden.³¹ Resink zou tweemaal voorzitter worden van de loge, die nauw verbonden was met het maatschappelijk leven³² in de stad. Zo waren de

vrijmetselaars onder meer de initiatiefnemers van de Fröbelscholen die na 1885 in de stad werden opgericht en van een ‘jongedamescursus’.

Het lidmaatschap van de loge, zijn zakelijke successen en huwelijk maakten het mogelijk dat Resink zich binnen een decennium prominent kon profileren in de Europese samenleving van Yogyakarta. Bovendien gaf hij deze samenleving mede vorm door de sociale initiatieven van de vrijmetselarij. Een verlof rond 1877 naar Nederland onderbrak zijn maatschappelijke carrière in Indië niet.³³ Integendeel: de reis naar Nederland en de daarmee betoonde loyaliteit versterkten zijn Europese culturele kapitaal.

Johanna Resink-de Klerk, zijn echtgenote en de schoonmoeder van Anna, zette zich net als haar man in voor de samenleving en de imperial space. Zo maakte zij deel uit van de grote groep Europese vrouwen en invloedrijke lokale bestuurders uit Indië (zoals sultan Hamengkubuwono VII en zijn broer Mangkubumi) die in 1893 koningin Wilhelmina ter gelegenheid van haar dertiende verjaardag poppen in de klederdrachten van de archipel cadeau gaf. Wilhelmina was tenslotte, en dat wisten deze vrouwen, ‘een echt poppenmoedertje’.³⁴ Deze poppen waren echter niet om mee te spelen, ze dienden als leermiddel over de Indische cultuur. De kleding van elke pop was een getrouwe replica van de werkelijke klederdracht. Bij de poppen hoorden bovendien uitvoerige beschrijvingen van de lokale benamingen van de kleding en accessoires en de betekenis en symboliek daarvan.³⁵ Zo kon de jonge koningin alle bevolkingsgroepen in de kolonie leren kennen. Alle Europese vrouwen die iets in Indië betekenden, zetten zich in voor het laten vervaardigen en kleden van de poppen. Zij verzorgden ook de uitgebreide beschrijvingen.³⁶ De poppen zouden uiteindelijk op de landbouw-, veeteelt- en nijverheidstentoonstelling van 1893 in Batavia tentoongesteld worden en waren ook na de schenking aan Wilhelmina in Den Haag, in het Paleis Kneuterdijk, te bezichtigen. De poppen waren voor deze Indische dames het middel om zich zowel in Indië als in Nederland publiekelijk te profileren als loyale onderdanen van het koninkrijk die de band met Nederland koesterden en een nauwe relatie met hun koningin onderhielden. De betreffende vrouwen werden, naast de lokale

bestuurders, in de catalogi van de twee tentoonstellingen eervol vermeld.³⁷ (Zie afb. 4B)

In Indië bewezen de vrouwen met hun schenking aan het staatshoofd niet alleen hun loyaliteit ten opzichte van het moederland. Ze toonden zo ook in de kolonie hun Europeesheid en hun inzet bij de vorming van het Nederlandse koninkrijk. Want brachten de poppen door hun educatief karakter Nederlands-Indië voor Nederland niet dichterbij? En waren de poppen niet tentoongesteld op een expositie die de ‘werkelijke vruchten der beschaving’ in de Oost toonde?³⁸ Lindor Serrurier, directeur van ’s Rijks Ethnographisch Museum in Leiden, noemde in zijn catalogus van de Nederlandse expositie het kennen van de volkeren van de kolonie ‘een plicht, op welks betrachting niet genoeg kan worden aangedrongen’.³⁹ Die plicht werd door de poppen, en dus door de dames, vervuld. Ook dat kennen van eigen land én kolonies leidde aldus tot nationalisme en derhalve tot staatsvorming.⁴⁰ De poppen smeedden het nationaal besef dat men tot één koninkrijk behoorde. Voorts benadrukten de vrouwen in Indië met de poppen hun steun aan een vrouw als staatshoofd.

Johanna Resink-de Klerk droeg in Indië voorts bij aan de ontwikkeling van de kolonie door zitting te nemen in verenigingen die door de vrijmetselarij waren geïnitieerd. Zo was ze commissaris van het bestuur van de Fröbelschool te Yogyakarta.⁴¹ Door deze staatsvormende activiteiten in zowel Nederland als de kolonie eiste Johanna als vrouw haar eigen plek op in de samenleving en vergrootte zij haar maatschappelijk aanzien: als goed burger die zich op sociaal gebied inzette, maar ook als in Yogyakarta geboren vrouw die door haar loyaliteit aan Nederland aantoonde evenzeer een burger van het koninkrijk te zijn.

Albertus’ kinderen genoten dankzij hun vaders welvaart het voorrecht te kunnen studeren in Nederland. De oudste zoon, Thomas – de latere echtgenoot van Anna Wilkens – was rond 1890 gaan studeren aan de Polytechnische School in Delft. Waarschijnlijk heeft zijn moeder, Johanna, het geboorteland van haar vader en het land waaraan zij zich spiegelde nooit mogen aanschouwen. Toen haar echtgenoot Albertus Resink in 1894 terugkeerde naar Holland en zich in Haarlem vestigde,⁴² was zij waarschijnlijk reeds overleden. Een deel van hun kinderen ging mee naar Holland, maar niet iedereen vestigde zich daar voorgoed: enkelen besloten later naar

Indië terug te keren.. Dochter Emilie (1877-1946) reisde mee met haar vader en nam als herinnering aan haar geboorteland en culturele afkomst tien wayang kulit-poppen mee. Zij werd leerlinge van Art Nouveau-kunstenaar Chris Lebeau (1878-1945) die naar verluidt haar poppen veelvuldig gebruikte om na te tekenen.⁴³ Emilie zou zich later onderscheiden als voorvechtster van vrouwenrechten.⁴⁴

Ten tijde van de overkomst van Albertus naar Holland stond zijn oudste zoon Thomas, die in Delft studeerde, op het punt te vertrekken naar Indië. Hij werd door Albertus dan ook tot procuratiehouder van de firma Resink in Indië benoemd: Thomas was bevoegd tot handelen uit naam van het bedrijf. Hoewel hij slechtziend was,⁴⁵ bleek hij heel goed in staat het bedrijf uit te bouwen.⁴⁶ Hij nam een flink aantal commissariaten en agentschappen op zich, onder meer voor de Javasche Bank en later ook voor de Philips-gloeilampenfabrieken.⁴⁷ Ook werden er fietsen en in de jaren 1910 auto's verkocht in Yogya.⁴⁸

Net als zijn vader profileerde Thomas zich in de sociale wereld van Yogyakarta. In 1897 volgde hij het voorbeeld van zijn vader en werd lid van de loge Mataram. Ook voor hem vormde het lidmaatschap van de vrijmetselarij de opmaat voor zijn maatschappelijke carrière in Yogyakarta. In de eerste twee decennia van de twintigste eeuw kwam Thomas Resink steeds nadrukkelijker op de voorgrond van Yogya's maatschappelijk leven te staan: hij werd bestuurslid van het Militair Tehuis, wijkmeester van de stad, beheerder van een in Yogyakarta gevestigd fonds, bestuurslid van de Bond van Nederlandsch-Indische Kunstkringen te Batavia en uiteindelijk voorzitter van de Djokjasche Kunstkring.⁴⁹ Hij behoorde, kortom, tot de aanzienlijkste Europeanen van de stad.

Aan de andere kant van de wereld had Thomas' vader in Nederland zijn maatschappelijke positie ook uitgebouwd. Net als in Indië werd hij ook in Haarlem lid van de vrijmetselarij.⁵⁰ In 1895 werd hij, ongetwijfeld vanwege zijn Indische kennis, voorgedragen als een van de drie nieuwe directeurs van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid, die zich sinds 1777 richtte op de bevordering van de welvaart van het volk door middel van fabrieks- en handwerksnijverheid. In 1864 was onder beheer van dit genootschap het Koloniaal Museum opgericht. Vanaf 1901

tot zijn dood in 1906 bekleedde Resink een functie in de Raad van Beheer van dit museum, naast verschillende andere prominente Noord-Hollanders met Indische kennis.⁵¹ Hij toonde vooral grote belangstelling voor het laboratorium van het museum.⁵² En naar het voorbeeld van zijn Indische leven, had Resink ook in Haarlem een bedrijf opgericht: de NV Handel-Maatschappij A. Resink.⁵³

Verzamelen van Centraal-Javaanse oudheden

Terug naar Yogyakarta waar in het eerste jaar van de nieuwe eeuw de ingenieur Thomas Resink met Anna Wilkens in het huwelijk trad. Anna was pas negentien toen ze met de tien jaar oudere Thomas trouwde.⁵⁴ (Zie afb. 4BF) Haar vader was overleden, maar haar moeder woonde nog in Yogyakarta. Antieke hindoe-Javaanse voorwerpen als bronzen, gouden en koperen beelden, tempelschellen en gebruiksvoorwerpen zoals die al door Raffles en Engelhard werden verzameld, waren Anna's persoonlijke passie. Niet zonder reden ging hun huwelijksreis naar de beroemde tempel de Borobudur waarvoor juist op dat moment plannen werden gemaakt om die te restaureren. Haar huwelijk met Thomas Resink maakte het haar mogelijk zich nu bijna grenzeloos toe te leggen op het aankopen en verzamelen van lokale antieke voorwerpen. Door het geld en de bediendes had ze de financiële ruimte en de tijd om zich daaraan te wijden. Haar Indonesische culturele familieachtergrond en sterke band met Centraal-Java maakten dat zij bij het verzamelen een keurcollectie kon aanleggen. Ze bezat de specialistische kennis, overgegeven door generaties van in Centraal-Java geboren voorouders, en de contacten.⁵⁵ Zo kon Anna vanwege haar familiegeschiedenis bogen op een goede relatie met de Centraal-Javaanse hoven. Zijzelf intensiverde die relatie bovendien door haar brede belangstelling voor de Javaanse cultuur.

Anna onderhield banden met sultan Hamengkubuwono VII uit Yogyakarta (r.1877-1921), Paku Alam VII (r.1903-1938) die een goede vriend van haar echtgenoot was,⁵⁶ *susuhunan* (vorst) Pakubuwono X uit Solo (r.1893-1939) en later met Mangkunegara VII (r.1916-1944), de vorst die onder de *susuhunan* in Solo ressorteerde. Met deze laatste bezocht Anna Resink-Wilkens de hindoe-Javaanse tempel Candi Sukuh.⁵⁷ Die nauwe band met het vorstenhuis uitte zich er ook in dat kroonprinsen voor hun opvoeding een periode bij haar in huis woonden.⁵⁸ (Zie afb. 4BL)

Voor Anna als vrouw droeg de aanwezigheid van de Javaanse prins en van hoge Europese gasten bij haar thuis bij aan haar sociale aanzien. Immers, zoals is opgemerkt in de vorige hoofdstukken: sociale netwerken werden door vrouwen thuis geweven. Daarnaast ontmoetten zij en haar echtgenoot ook veel Javaanse adel tijdens vrijmetselaarsavonden. Ongetwijfeld kwam Anna door haar relaties met de vorstenhuizen en met de zeer omvangrijke vorstelijke families in contact met Javaanse aristocraten die soms hun pusaka aan haar wilden verkopen.

De krobongan die op haar voorgalerij stond en waarmee we het hoofdstuk openden, had ze verworven van een verarmd, ver lid van de Yogyase vorstelijke familie. Hoewel zulke families, zoals we eerder hebben gezien bij Frans Valck, om financiële middelen verlegen konden zitten, betekende dit niet onmiddellijk dat zij afstand deden van hun religieuze pusaka. Zo piekerden de eigenaren van een gerenommeerde collectie pusaka in het dorp Talaga, ten zuiden van Cirebon, er rond 1823 niet over hun pusaka af te staan aan de resident.⁵⁹ Er moest een vertrouwensband zijn. Pas na veel geduld, praten en een *selamatan*, een offermaaltijd als genoegdoening aan de goden, mocht bijvoorbeeld in 1854 Frans C. Wilsen (1814-1889), die in opdracht van de regering tekeningen maakte van de oudheden in Centraal-Java, deze pusaka in het speciaal daarvoor bestemde huis in het dorp even zien.⁶⁰ Die terughoudendheid ten opzichte van pusaka zou blijven voortbestaan. Rond 1905 stuitte ook Jan Knebel (1842-1921), medewerker en later directeur van de Oudheidkundige Dienst, op de weigering van mensen hun meest gewaardeerde bezittingen af te staan tegen een geldelijke vergoeding. Knebel bewonderde in die tijd bij de voormalige regent van Bangil, Raden Toemenggoeng Soendjataningrat, diens pusaka. Knebel was onder de indruk van de hindoe-Javaanse bronzen en trachtte deze te kopen. Het mocht niet baten: de man was, tot teleurstelling van Knebel, niet tot verkoop te bewegen.⁶¹

Door de bezitters van dit soort pusaka, met alle daaraan gerelateerde gevoelens van identiteit en macht, werden de voorwerpen ongetwijfeld sneller gegund aan iemand die daar gevoel voor had en die ze ook, naar gebruik, zou willen eren. Wat dat betreft is het voorstelbaar dat Anna met haar kennis en achtergrond een betrouwbaarder partij voor lokale eigenaren was dan

bijvoorbeeld Knebel. Zo vertrouwde een verkoper Anna Resink-Wilkens in 1925 toe dat een tiende-eeuwse bronzen inscriptie zo geschonden was, omdat de plaat gediend had om er geneeskrachtig water mee op te wekken. De man geloofde werkelijk dat het bovennatuurlijke water de reden was waarom de plaat zo beschadigd was en zal dat rustig aan Anna toevertrouwd hebben, omdat hij wist dat zij de Javaanse cultuur en haar metafysische krachten wel zou begrijpen.⁶²

Niet alleen met de Javaanse aristocratie had Anna contact. Nieuwe verzamelingen werden veelal opgebouwd uit giften en aankopen uit andere collecties. Hierbij was Anna Resink-Wilkens in het voordeel: van kind af aan kende ze de invloedrijke oude Vorstenlandse families. Het verzamelen fungeerde als een krachtig sociaal bindmiddel; de zoektocht naar voorwerpen zal geleid hebben tot intensievere relaties die gebaseerd waren op vertrouwen en wederzijdse giften.⁶³

Zo verwierf mevrouw Resink-Wilkens rond 1901 onder meer een stenen Dewi-beeld en waarschijnlijk tevens bronzen of koperen lampen⁶⁴ uit de collectie hindoe-Javanica van planter Jacob Dieduksman (1832-1901), toen na zijn dood een deel van zijn verzameling verkocht werd. Zijn collectie was voor het merendeel vóór 1874 tot stand gekomen door ‘beroving’ van de Borobudur en Prambanan-tempels. Dit ‘beroven’ deed hij door in die tempels te gaan graven. De kans dat er dan wat gevonden werd, was natuurlijk bijzonder groot. Wellicht deed hij dit samen met kennissen en vrienden zoals de vader van A.J.W. Harloff (ca. 1870-1955). Het zou een verklaring kunnen zijn voor het feit dat Dieduksman een bronzen rechterhand en Harloff een bronzen linkerhand van waarschijnlijk hetzelfde beeld in hun bezit hadden.⁶⁵ De mogelijkheid bestaat ook dat beide mannen de voorwerpen van dezelfde handelaar hadden gekocht.

Ook verzamelde Dieduksman krissen en andere wapens, ‘wonderlijke natuurvoortbrengsels’ (zoals bijzonder gevormde kokosnootdoppen) en ringen.⁶⁶ Zijn collectie was vermaard geweest nadat die in 1877 beschreven was door een reizend bestuurslid van het Bataviaasch Genootschap.⁶⁷ Helaas bleek na zijn dood in 1901 dat Dieduksman in de laatste twee decennia van de negentiende eeuw zelf zeer veel ‘falsificaten’ in zijn collectie had opgenomen:

om zijn verzameling aan te vullen, had hij Javaanse werkluide beeldjes laten namaken,⁶⁸ onder meer naar authentieke voorbeelden uit de collecties van bevriende verzamelaars zoals Andreas E. Kläring, een landheer die in 1875 overleed.⁶⁹ Hierdoor verloor het Bataviaasch Genootschap in 1902 zijn belangstelling voor het kopen van de collectie en raakte deze verspreid over Nederland en Indië.

Tijdens de veiling van een deel van de Dieduksmans collectie werd een groot aantal voorwerpen door het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden aangekocht. In 1919 schafte J.W. van Nouhuys twee objecten uit de collectie aan voor het Etnografisch Museum in Rotterdam. Voorts werd een deel door verzamelaars in Nederland gekocht, met name door Frans D. Cochius jr. (1869-1920) met wie we in relatie tot Valck en Loudon al kennismaakten. Na de dood van Cochius en zijn vrouw kwamen deze voormalige objecten van Dieduksman in 1920 voor een deel in handen van J.C.M. Krook (1873-1945), een commissionair in effecten uit Bussum die getrouwd was met de in Padang op Sumatra geboren Emilie Pauline Schiess (1893-?), terwijl ze voor een ander deel belandden bij mevrouw Dentz van Schaick-Marloff, de weduwe van een welgestelde advocaat uit Amsterdam.⁷⁰ Het netwerk van Indische verzamelaars kan dan ook, zoals men ziet, in kaart worden gebracht via de omloop van objecten. Deze reconstructie illustreert bovendien hoe veel verzamelaars in Nederland door een leven in Indië met die cultuur verbonden waren geraakt.

Tevens kocht mevrouw Resink-Wilkens tussen 1911 en 1918 voorwerpen uit de collectie van de assistent-resident en de latere directeur van het Binnenlands Bestuur, F.L. Broekveldt in Malang.⁷¹ Malang was een stad die in de jaren 1930 bekend kwam te staan als een ‘oord van pensioen- en rentetrekende blijvers’ die met het verzamelen van archeologische voorwerpen trachtten elkaar de loef af te steken.⁷² Anna Resink zal het begin van die trend mee hebben gemaakt toen zij in de jaren 1910 Broekveldts collectie bezocht en te weten kwam wat er te vinden was in de stad. Hoezeer zij verstand had van antieke lokale voorwerpen, blijkt uit het gegeven dat zij niet de falsificaten uit de collectie van Dieduksman aankocht. De objecten die zij bezat waren goede antieke voorwerpen.

Net als bij alle andere verzamelaars die de revue zijn gepasseerd, leggen de verzamelpraktijken van Anna Resink-Wilkens haar positie in een zeer hiërarchische samenleving bloot en versterkten ze die positie tegelijkertijd. Lokale arbeiders die antieke voorwerpen in de grond hadden gevonden, hadden kennelijk opgevangen dat mevrouw Resink-Wilkens deze verzamelde en vonden hun weg naar het huis op de hoek van Gondokusuman en Gondolayu. Net als de *tukangs* die fruit, rijst en andere goederen verkochten, boden zij aan de deur de door hen gevonden voorwerpen aan.⁷³ Zo verwierf Anna vermoedelijk een bronzen Manjucri, een van de drie Boddhisattva's, uit een opgestapelde hoop houtskool in de *jati*-bossen bij Piungan, een dorp zo'n tien kilometer buiten Yogyakarta.⁷⁴ Ook kocht zij waarschijnlijk op deze manier een bouwfragment ter versiering van een trap in de vorm van een *makara*, een mythologisch dier, uit de rivier de Code die door Yogyakarta stroomt.⁷⁵ Ze zou nooit zelf de kampong of *desa* ingegaan zijn om de objecten die door de bevolking gevonden waren op te halen. Haar status als prominente, maar 'gekleurde' Europese in Yogyakarta liet het niet toe zich daartoe te 'verlagen'.⁷⁶ Ook vanuit Javaans oogpunt was de distantie tot de lagere klassen normaal.

Wel bezocht Anna Resink de opgravingen in de buurt die bij toeval archeologische vondsten hadden opgeleverd. Dat was iets wat juist status gaf in plaats van er afbreuk aan te doen. In het hoofdstuk over Théodore Delprat maakten we reeds kennis met Delprats goede vriend Jan Willem IJzerman en hun beider voorliefde voor archeologie. In deze periode bestond in Europa een sterke, romantische fascinatie voor opgravingen en de Grieks-Romeinse oudheid. Die fascinatie was op gang gekomen door het tot de verbeelding sprekende leven van Heinrich Schliemann (1822-1890) die in 1871, met de *Illias* in zijn hand, de juiste plek van het oude Troje ontdekte.⁷⁷ Waar in Europa een slechts voor de elite weggelegde, omvangrijke kennis van de klassieken noodzakelijk was om te kunnen participeren in archeologische kringen, was dat in Java niet het geval.

Aan het eind van de negentiende eeuw stond de archeologie van Indië als wetenschap nog in de kinderschoenen. Iedereen die enige kennis had van Javaanse talen en culturen, kon zich bewegen in deze kringen en zo wetenschappelijke status verwerven. Zo kreeg

IJzerman, zoon van een hoefsmid die in Indië een succesvolle carrière doorliep, dankzij zijn belangstelling voor de Javaanse oudheid grote faam als de ontdekker van de verborgen voet van de Borobudur. In 1885 werd door hem – in het gebied waar in Java de archeologie letterlijk voor het oprapen lag – de Archeologische Vereeniging te Yogyakarta opgericht.⁷⁸ Analooq aan de Grieks-Romeinse oudheid was de hindoe-Javaanse oudheid volgens IJzerman en de zijnen een hoogstaande culturele beschaving geweest, die door hen die daarvoor verantwoordelijk waren (en de kolonisator als overkoepelende overheid vond dat hij dat was) geconserveerd en onderzocht moest worden.

Net zoals de Nederlandse overheid zich in deze periode de oudheden in eigen land toeëigende (zoals we bijvoorbeeld zagen bij de tentoonstelling van 1857 in Utrecht in het hoofdstuk over de familie Loudon), deed de overheid dat ook in haar koloniën.⁷⁹ Ook daar moesten de oudheden Nederland profileren ten opzichte van andere naties en moesten ze de grandeur van de beschaving en de goede zorgen van de koloniale overheid benadrukken.⁸⁰ Natuurlijk wilde Anna Resink-Wilkens betrokken zijn bij een dergelijke modieuze, nationalistische activiteit en als goed burger hoedster zijn van de Javaanse oudheid. Dit is, in combinatie met haar verzamelpraktijken waarbij zij letterlijk en figuurlijk afstand nam tot de lokale bevolking (door hen niet te bezoeken, maar hen bij zich te laten komen) tekenend voor de manier waarop zij haar positie in de samenleving zag en onderstreepte.

In 1901 werd, ongetwijfeld geïnspireerd door het voorbeeld van de Archeologische Vereeniging en door vergelijkbare oudheidkundige initiatieven van de Britse en Franse koloniale grootmachten,⁸¹ door de Nederlands-Indische regering een commissie opgericht voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madura. Deze commissie werd in 1913 omgezet in een staatsdienst – de Oudheidkundige Dienst – op voorstel van archeoloog Nicolaas J. Krom, de man die de hindoe-Javaanse collectie van Loudon in Nederland beschreef. Voorzitter van de commissie was Javaans filoloog en lexicograaf Jan Brandes (de man die in 1894 de manuscripten uit de brandende puri van Lombok zeker stelde). Onder hem acteerden Hendrik L. Leydie Melville, een tekenaar, opzichter en later bouwkundige van de staatsspoorwegen (hij was ook degene die met IJzerman en Delprat het tempelcomplex Muara

Takus in Sumatra bezocht), en de al genoemde Jan Knebel. In het voorjaar van 1902 kwamen zij naar Yogyakarta om een inventarisatie te maken van de aldaar aanwezige oudheden. Wellicht ontmoette mevrouw Resink-Wilkens hen toen al. In ieder geval vereerde Jan Knebel haar collectie iets later, zo rond 1906, met een bezoek en spoorde hij haar vanwege de goede kwaliteit van haar verzameling aan het verzamelwerk voort te zetten.⁸² De erkenning van haar nog kleine collectie hindoe-Javanica en de aanbeveling daarmee door te gaan nam Anna Resink-Wilkens ter harte. Maatschappelijke ideeën en krachten inspireerden haar bovendien nog een andere verzamelrichting in te slaan.

Ethische Politiek en de lokale kunstnijverheid

Het is goed denkbaar dat haar man Thomas een grote invloed heeft gehad op de invulling van Anna's leven. Als echtgenote van een invloedrijk man in Yogyakarta kon zij het zich veroorloven een groot huis te laten bouwen (de twee eerdere huizen die zij hadden bewoond waren wat grootte en stand betreft niet chic genoeg naar hun zin).⁸³ In de jaren 1920 kwam er ook een buitenhuis bij in Kaliurang, een koel dorp op de zuidhelling van de vulkaan Merapi. (Zie afb. 4BI) Bovendien bracht Thomas haar in contact met de vrijmetselarij. Anna werd lid van de in 1893 opgerichte gemengde orde.⁸⁴ Thomas had haar over de streep getrokken met de uit Europa overgewaaide gedachte dat zij als gegoede burgers maatschappelijke plichten dienden te vervullen.

We zagen al dat rond 1900 de Europese bovenlaag in Indië aangeraakt werd door het denken dat zij zich, net als de elite in Nederland, onbaatzuchtig moesten bezighouden met de 'verheffing' van de oorspronkelijke bevolking. Resinks lidmaatschap van de 'Vereeniging tot het verleen van hulp aan ontslagen gevangenen' was daar een voorbeeld van.⁸⁵ Het verheffen van de lokale bevolking door het behoud van hun oorspronkelijke cultuur kreeg speciale aandacht, vooral vanwege de toenmalige populariteit in Europa van de 'primitieve' en exotische kunsten en de angst dat die kunsten in Indië juist door de invloed van het Westen verloren zouden gaan.⁸⁶ De Engelse kunstenaar Walter Crane (1845-1915) en andere leden van de Arts and Crafts Movement legden, in reactie op de industriële massaproductie, de nadruk op ambachtelijke kunstproducten en betoogden dat kunst weer gemeenschapskunst

moest worden. Kunstnijverheid werd het ideaal. De oosterse, met de hand gemaakte kunstnijverheid werd verheerlijkt. Voor het eerst werd de inheemse nijverheid gezien als volkskunst⁸⁷ en als iets dat behouden moest worden. Tegelijkertijd wilde men de lokale bevolking de kans bieden zich economisch te ontwikkelen door voor die producten een afzetmarkt te vinden.

Zo werden in het kielzog van de Ethische Politiek niet alleen de welvaart en beschaving, maar ook de oorspronkelijke kunstnijverheid en het cultureel bewustzijn in Indië bevorderd. Publicist en protagonist van de Ethische Politiek C.Th. van Deventer (1857-1915) vond zelfs dat deze ‘opvoedkundige taak’ overheidsbeleid moest worden.⁸⁸ Ook de zorg voor oudheidkundige resten door Nederland – men nam zonder meer aan dat de lokale bevolking zich niet zou willen bekommeren om de vele klassieke monumenten en voorwerpen – paste in deze paternalistische benadering van het volk.⁸⁹ Op deze culturele manier legitimeerde Nederland zijn koloniale gezag over Indië.

We zagen al in het vorige hoofdstuk dat het in de regel vrouwen waren die trachtten de lokale bevolking op te voeden en de oorspronkelijke cultuuruitingen te redden. Ongetwijfeld speelde daarbij mee dat Indische kunstnijverheid voor koloniale vrouwen als een van de weinige dingen binnen hun bereik lag en dat zij zich vooral met de door vrouwen vervaardigde kunstnijverheid (zoals batik) gemakkelijk konden identificeren. Met deze actieve rol in de Ethische Politiek konden Europese vrouwen zichzelf in Indië en in Nederland publiekelijk profileren als goede burgers die net als mannen mee konden tellen in de samenleving. We zagen de zusjes Delprat dit bijvoorbeeld al doen op de emancipatorische tentoonstelling van vrouwenarbeid van 1898 in Den Haag. De kunstnijverheid uit Indië was dan ook het middel waarvan Europese vrouwen zich bedienden om voor zichzelf een publieke plek in de westerse samenleving op te eisen.⁹⁰

Anna Resink raakte tijdens discussies bij de vrijmetselarij (waar overigens altijd politieke kwesties vermeden werden) met zelfbewuste Javaanse prinsen en Europese denkers meer en meer beïnvloed door de gedachte dat de positie van het Javaanse volk verbeterd moest worden. Haar echtgenoot verkondigde reeds in 1902 tijdens een vrijmetselaarscongres dat Javaans volksonderwijs

gepaard diende te gaan met een verbetering van de economische toestand.⁹¹ De Centraal-Javaanse aristocratie werd zich in diezelfde periode ervan bewust, onder invloed van de Ethische Politiek en algemene politieke tendensen,⁹² dat door modernisering van de samenleving culturele en politieke ontwikkeling bereikt kon worden. Westers onderwijs en grondige kennis van de Nederlandse taal gaven de vorsten toegang tot een nieuwe wereld.⁹³ Samenwerking met Nederlanders, en daarmee uitwisseling van ideeën en opvattingen, was daarbij van grote waarde.

Th. Stevens wees erop dat er een nauwe relatie bestond tussen de vrijmetselaarsloge ‘Mataram’ in Yogyakarta en de culturele en politieke ontwikkeling in de Vorstenlanden van de eerste decennia van de twintigste eeuw. Hoewel de vrijmetselaars zich niet expliciet bezighielden met politiek, streefden zij in algemene zin naar ‘de gelijkheid in wezen van alle mensen’⁹⁴ en naar verbetering van de maatschappelijke positie van sociaal-economisch achtergestelde groepen. Bovendien was het voor iedere vrijmetselaar zijn plicht ‘om met toewijding te arbeiden aan het welzijn der gemeenschap’.⁹⁵ Door deze overtuiging ondersteunde en voedde de vrijmetselarij de emancipatorische ideeën die binnen de Vorstenlandse hoven begonnen te leven. Ook in de vrijmetselaarsvereniging zelf werd steeds meer gesproken over de emancipatie van het Javaanse volk binnen de koloniale staat en over het streven, in het kader van de Ethische Politiek, om ‘de geregeerden’ op te wekken tot eigen initiatief.⁹⁶ Tevens speelde de theosofie – een levensovertuiging die de familie Resink-Wilkens hoogstwaarschijnlijk aanhing⁹⁷ en die Oost en West onlosmakelijk met elkaar verbonden zag – met name in de gemengde vrijmetselaarsorde van Anna Resink een grote rol. Hierdoor had deze overtuiging ook invloed op het bevorderen en ondersteunen van de Javaanse emancipatie.

Stevens’ veronderstellingen over de relatie tussen de vrijmetselarij en de sociaal-politieke ontwikkelingen in de Centraal-Javaanse hoven worden bevestigd door het schaarse archiefmateriaal over de familie Resink-Wilkens. Zo vond in 1908 in Yogyakarta een congres plaats van de net opgerichte en aanvankelijk op westerse leest geschoeide Javaanse vereniging Boedi Oetomo (‘Het Schone Streven’). De vereniging had tot doel de maatschappelijke positie van de Javanen te verbeteren door

middel van onderwijs. Een van de stichters van de vereniging was Paku Alam V, een goede vriend van de familie Resink-Wilkens.

Daarnaast kwamen, zoals we gezien hebben, Vorstenlandse prinsessen voor hun opvoeding een tijdlang bij de familie Resink-Wilkens in huis om Nederlands te leren spreken en kennis te nemen van Europese gewoontes.⁹⁸ Het kunnen spreken van Nederlands was linguïstisch kapitaal dat na de eeuwwisseling steeds belangrijker werd. Het Nederlands was als voertaal nooit op brede schaal ingeburgerd geraakt in Indië. De taalpolitiek was altijd gericht geweest op de Europese bevolkingslaag, maar had ook daar weinig effect gesorteerd: rond 1870 sprak slechts twintig tot dertig procent van de Europese bevolking Nederlands, thuis of op zijn werk. In 1900 was dat veertig procent. Van de Indonesische bevolking beheersten rond die tijd slechts ongeveer vijfduizend mensen het Nederlands. Een geheel andere situatie bestond in de Engelse en Franse koloniën. Groot-Brittannië breidde het onderwijs in zijn koloniën in de negentiende eeuw sterk uit, met het Engels als onderwijstaal, waardoor dat de lingua franca werd. In de Franse koloniën werd het Frans door de overheid verplicht gesteld als officiële voertaal en gebruikt om direct gezag uit te oefenen; alle andere talen werden onderdrukt.⁹⁹ In Nederlands-Indië bestond echter geen behoefte aan het Nederlands als voertaal: een soort Maleis was reeds sinds de vroegmoderne tijd de lingua franca van de uitgestrekte archipel. Het Europees onderwijs in Nederlands-Indië, dat wel in het Nederlands werd gegeven, kwam lange tijd nauwelijks van de grond. Zelfs gedurende de Ethische Politiek toen men het onderwijs voor de Indonesische bovenlaag verruimde, bleef dit 'uitzonderingsonderwijs'.¹⁰⁰ Het spreken van goed Nederlands was en bleef dus vrij beperkt, zelfs onder de Europese bevolking.

In die omstandigheden bood de vrijmetselaarsloge in Yogyakarta, waar de Europese en de westers georiënteerde Javaanse elite elkaar troffen, een platform voor uitwisseling van Europese en Javaanse opvattingen en een plek voor versterking van cultureel en linguïstisch kapitaal. Cultuur speelde een belangrijke rol in het verstevigen van de banden tussen de modern gerichte Javaanse elite en de Europese bovenlaag. Wederzijdse beïnvloeding was het resultaat.

De Javaanse aristocratie gebruikte – net als de koloniale Europese vrouwen die aansluiting zochten bij feministische kringen in het moederland – cultuur voor sociaal-politieke doeleinden waarbij westerse denkbbeelden een rol speelden. Vooral socialistisch en communistisch gedachtegoed beïnvloedde de Javaanse intelligentsia.¹⁰¹ De Indische Sociaal-Democratische Vereeniging (ISDV, de Indische tegenhanger van de Nederlandse SDAP) streefde sinds haar oprichting in 1914 naar de bevrijding van alle onderdrukten in de kolonie en naar zelfbeschikkingsrecht voor de Indonesische bevolking. Het is niet meer dan logisch dat deze speerpunten de lokale elites van de gekoloniseerde landen aanspraken. Verschillende leiders in de eerste fase van de nationalistische beweging waren lid van de ISDV, maar ook van onder meer het Java-Instituut, de vrijmetselarij en Boedi Oetomo. Een voorbeeld is de sociaal-democraat Sam Koperberg, een vriend van Soekarno, die de eerste Indonesische president zou worden, en diens rechterhand Hatta. Ook was hij aanvankelijk een invloedrijk vertrouwenspersoon van Mankunegara VII en raadsman voor alle Centraal-Javaanse vorstenhuizen.¹⁰²

Het is zinvol nog eens langer stil te staan bij de relatie tussen cultuur en nationalisme dan we in voorgaande hoofdstukken al deden. We zagen al eerder bij de familie Loudon en bij Théodore Delprat dat cultureel nationalisme en de belangstelling voor volkscultuur een grote rol konden spelen in het creëren van een nationaal zelfbewustzijn en het ontstaan en onderhouden van een politiek nationalisme.¹⁰³ Daarbij echter lag de focus op de functie van Indië voor de vorming van een Nederlands nationaal zelfbewustzijn. In de inleiding bespraken we de stellingname van literatuurwetenschapper Joep Leerssen, die wees op het grote belang van cultureel nationalisme – als zelfstandig fenomeen en niet slechts als beginfase van politiek nationalisme – voor de vorming van nationaal zelfbewustzijn. Niet alleen verbreden we het perspectief op het negentiende-eeuwse nationalisme zoals bestudeerd door Leerssen door te wijzen op de rol van de kolonie Nederlands-Indië in de vormgeving van dat Europees nationalisme, maar ook laten de gebeurtenissen in Yogyakarta in de jaren 1920 ons het door Leerssen beschreven grote belang zien van cultureel nationalisme buiten Europa. In dat tijdvak werd onder invloed van Nederlandse nationalistische gedachten een Javaans cultureel

zelfbewustzijn gecreëerd, dat het Indonesische politiek nationalisme zou voeden. De aanvankelijk specifiek Javaanse cultuuruitingen werden daarbij omgevormd tot ‘Indonesische’ cultuurvormen, om zo eenheid en draagvlak te creëren in de toch al cultureel en etnisch zo verdeelde archipel.¹⁰⁴

Rond 1900 vonden opvattingen over de bedreiging van de authentieke Javaanse cultuur en de noodzaak tot een opleving ingang bij de Centraal-Javaanse vorsten. Zij zagen daarin een middel tot het kweken van Javaans zelfbewustzijn. Vanwege deze emancipatiegedachten ondersteunden de vorstenhoven de pogingen van Europeanen om de Javaanse kunst en kunstnijverheid te stimuleren. Ook stonden zij positief tegenover de toenemende belangstelling voor hindoe-Javaanse bouwwerken, gebouwd door antieke vorstendommen waarvan de Centraal-Javaanse hoven zich graag als de erfgenamen presenteerden. Met die visie ondermijnden ze het door Europeanen aangehangen idee dat deze bouwwerken vervaardigd waren door Indiërs,¹⁰⁵ waarmee ze hun eigen geschiedenis en dus identiteitsbesef opeisten. De sultan van Yogyakarta bevorderde voorts de activiteiten op het gebied van de Javaanse cultuur en zijn eigen betrokkenheid daarin door de vrijmetselaarsloge Mataram onderdak te bieden in zijn paleis. Mangkunegara VII (r.1916-1944) deed hetzelfde in de zusterstad Solo met de Cultureel-Wijsgeerige Studiekring. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in Centraal-Java, met cultuur als vliegwiel, het Indonesisch nationalisme zou worden geboren en dat voornamelijk Javanen, van wie sommigen de mogelijkheid grepen om in Nederland te gaan studeren, aanvankelijk de hoofdrol hierin zouden spelen.¹⁰⁶

Anna Resink-Wilkens vond aansluiting bij deze culturele activiteiten en bij het opvoedingsdenken van de Ethische Politiek, toen zij in Yogyakarta kennismakte met de inzet van Europese koloniale vrouwen voor het behoud van de inheemse kunstnijverheid en voor verbetering van het lot van lokale vrouwen. Dit liefdadigheidswerk was overigens niet vrij van een egocentrische inslag, aangezien de Europese vrouwen de promotie van de lokale kunstnijverheid ook gebruikten als vehikel voor de eigen emancipatie. Een sleutelrol speelde Trijntje ter Horst-de Boer,

redactrice van het blad *De Echo* waarin zij haar ideeën op dit vlak ventileerde.¹⁰⁷

Catharina ('Trijntje') W.F.J. ter Horst-de Boer (1861-1938) was de echtgenote van Gerrit ter Horst die, na een carrière als machinist bij een onderneming, rond de eeuwwisseling in dienst was getreden bij de firma Resink & Co van Anna's echtgenoot. Het is goed denkbaar dat zijn Nederlandse familieachtergrond hem daarbij een handje heeft geholpen. Net als Thomas' vader Albertus, die zich sterk bewust was geweest van zijn Oost-Nederlandse herkomst,¹⁰⁸ was hij afkomstig uit de Nederlandse Achterhoek. Trijntje de Boer was geboren in een dorp bij Winschoten en eerder getrouwd geweest met Hendrik Buning, die in Yogyakarta boekhandelaar, boekdrukker en oprichter van het dagblad *Mataram* was. Tijdens zijn ziekte nam Trijntje de redactie van de bladen van hem over. Niet alleen hield zij zich bezig met *De Echo*, maar ook richtte zij in 1905 een kraampje in op de eerste tentoonstellingsjaarmarkt te Surabaya, waar voorwerpen van 'inlandsche nijverheid of kunstnijverheid' werden verkocht teneinde de Indische bedrijvigheid een steuntje in de rug te geven.¹⁰⁹

Trijntje ter Horst-de Boer gebruikte 'authentieke' cultuurobjecten als voorbeeld voor hoe de producten eigenlijk vervaardigd moesten worden door de Javanen. 'Het is dan ook zoover gekomen, dat zij, wier geweten ontwaakt blijkt, het thans graag vóór willen doen en den Indiaan weer het pottenbakken willen leeren, den Javaan het batikken.'¹¹⁰ Ter Horst-de Boer leerde lokale vrouwen uit de kolonie 'authentieke' kunstnijverheidsvoorwerpen voor de Europese markt te maken en daarmee geld te verdienen. Daarvoor verzamelde zij oude, in haar ogen 'oorspronkelijke' objecten als voorbeeld en vergaarde zij kennis over de vereiste procedés.¹¹¹ Aanvankelijk in een woonvertrek, maar later in een door haar geopende winkel – 'Kunstarbeid' aan het begin van de hoofdstraat de Malioboro¹¹² in Yogyakarta – konden de producten van lokale vrouwen gekocht worden door Europeanen. De sultan verbond zich ook hiermee: de winkel was mogelijk gemaakt door een renteloos voorschot van de sultan.¹¹³

Ter Horst-de Boer had een uitgesproken opvatting over wat 'authentiek' was. De voorwerpen die zij verkocht, waren weliswaar aangepast aan de smaken en eisen van de Europese markt, maar

voorzien van oude hindoe-Javaanse decoratiemotieven. Daarmee waren de voorwerpen in haar ogen toch authentiek. Batiks daarentegen waarop bijvoorbeeld het sprookje van Roodkapje stond afgebeeld, waren in de winkel niet geoorloofd. Functie en vorm van de objecten mochten veranderen, het overige niet.¹¹⁴ Zo verkocht de winkel katoenen kussenhoezen met wayangfiguren,¹¹⁵ zijden theemutsen,¹¹⁶ tafelkleden met pronkende pauwen, vlinders en blaadjes¹¹⁷ en katoenen boekenkaften.¹¹⁸ (Zie afb. 4I t/m 4L) Op deze wijze, zo geloofde Ter Horst-de Boer, werd de ‘oude Indische kunstindustrie’ in stand gehouden en verdienden de lokale vrouwen hun eigen geld.

Dit werk organiseerde Trijntje ter Horst in navolging van de Vereeniging Oost en West, die toenadering en waardering beoogde tussen de culturen van Oost en West.¹¹⁹ De vereniging opende daartoe winkels met Indische producten, ‘Boeatan’ genaamd, in Den Haag en Batavia. De Vereeniging Oost en West, met voorvrouw Truus van Beresteyn-Tromp (1863-1951), was geïnspireerd op de gedachten van de initiatiefnemer en eerste directeur van het Koloniaal Museum in Haarlem, Frederik Willem van Eeden (1829-1901).¹²⁰ De ‘kunsten’ van Indië moesten behouden en ontwikkeld worden en wel ‘zóó, dat zij ook zullen passen in de komende maatschappij,’ aldus Van Eeden.¹²¹ De moderniteit met haar verheffings- en ontwikkelingsidealen bracht, kortom, rond 1910 in de kolonie een nieuwe, gemengde cultuur tot stand die gecreëerd was door de koloniale elites en daar ook invloed op uitoefende. Anna Resink-Wilkens en Trijntje ter Horst-de Boer waren exponenten van deze cultuur en de gebatikte theemutsen een product daarvan.

In 1913 zou Ter Horst-de Boer – op verzoek van feministe Aletta Jacobs (1854-1929) die Yogyakarta in dat jaar tijdens een reis door Indië bezocht – een ledengroep voor de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht in Yogyakarta oprichten.¹²² Ook zond ze batiks in ter lambrisering van het ‘Indische huis’, alsmede gebruiksvoorwerpen, voor de emancipatorische tentoonstelling ‘De Vrouw 1813-1913’ in Amsterdam.¹²³ En zo gebruikte Trijntje ter Horst-de Boer de ontwikkeling van de Javaanse vrouw om als goed burger een openbare taak in zowel Indië als Nederland op zich te nemen en daarmee te kunnen pleiten voor de emancipatie van de westerse vrouw.

Geïnspireerd door deze ontwikkelingen sloeg Anna Resink-Wilkens dezelfde weg in als haar kennis, Trijntje ter Horst-de Boer. Vanwege haar sterke zelfbewustzijn, gevoel van ‘goed burgerschap’ en voorliefde voor de Javaanse cultuur, moet het ideaal van het behouden van de oorspronkelijke cultuur en de verheffing van de lokale bevolking haar hebben aangesproken. Rond 1905 breidde Anna haar hindoe-Javaanse oudheidkundige verzameling uit met een verzameling etnografische voorwerpen uit Centraal-Java als een dwarsdoorsnede van de traditionele kunst(nijverheid): koperen schalen, wayang kulit-poppen, houten maskers, klamboehaken, krissen, een draagstoel, speren, koperen ketels en messingen hanglampen.¹²⁴ Daarnaast begon ze textiel¹²⁵ en koloniale meubels¹²⁶ te verzamelen. Voor Trijntje ter Horst-de Boer trad ze op als adviseur.¹²⁷

De Europese paternalistische bemoeienis met de lokale culturen en kunstnijverheid nam een nieuwe wending rond 1916. In dat jaar trad Johan Paul van Limburg Stirum (1873-1948) aan als gouverneur-generaal. Hij zette een zeer voorzichtige stap naar een grotere zelfstandigheid van Indonesië door de oprichting van de Volksraad, een nieuw adviesorgaan voor het gouvernement waarin ook Indonesiërs zitting kregen. Naar aanleiding van de eerste vergadering van de Volksraad in 1918 werd een studiebijeenkomst georganiseerd die zo’n succes was, dat vervolgens een congres over Javaanse cultuurontwikkeling in Solo plaatsvond. Dit congres zou in 1919 leiden tot de oprichting van het Java-Instituut, dat de Javaanse kunstnijverheid beschermde en bewaakte. Hierbij waren Thomas en Anna Resink nauw betrokken. Hoewel Boedi Oetomo in eerste instantie een culturele vereniging was, zou uiteindelijk ook deze vereniging, net als het Java-Instituut, zich met politiek gaan bemoeien. Eigenlijk gebeurde dat met alle culturele bewegingen die in deze periode ontstonden. Aanvankelijk hadden ze allemaal enkel een cultureel doel voor ogen, maar al gauw zouden vele van deze initiatieven, via de weg van culturele profilering, politieke ambities krijgen. Culturele, politieke en sociale doeleinden waren in deze tijd identiek aan elkaar en zouden uiteindelijk leiden tot het vroege Indonesische nationalisme.

Op het spoor gezet door Trijntje ter Horst-de Boer en mede gestimuleerd door de ideeën die in de beslotenheid van de vrijmetselaarsloge werden geventileerd, zag Anna Resink nieuwe

mogelijkheden om haar eigen culturele kennis en verzamelingen in te zetten voor politiek-maatschappelijke doeleinden. Haar steeds groter wordende collectie werd veelvuldig bezocht door belangstellenden. Voor Javanen besloot ze daarom ‘vervaltentoonstellingen’ te organiseren.¹²⁸ tentoonstellingen waarin ze het summum van de Javaanse kunstnijverheid uit haar collectie toonde om hen te laten zien hoe deze voorwerpen ‘oorspronkelijk’ vervaardigd waren. Hoge Europese bezoekers leidde ze rond langs haar hindoe-Javaanse antiquiteiten.¹²⁹ Die gaven haar, als getuigen van haar goede smaak, meer status en onderstreepten haar eigen verheven positie als hoeder van relictten uit een verloren gewaande beschaving. Maar daarnaast toonde ze Europese bezoekers graag haar verzameling ‘Indonesische’¹³⁰ gebruiksvoorwerpen,¹³¹ en vertelde hen over de wijze waarop zij trachtte de bevolking te ontwikkelen. De artikelen die zij met veel plezier schreef voor *Djawa*, het Nederlandse tijdschrift van het Java-Instituut, getuigden ook van die instelling.¹³² Ze wilde namelijk geen geldelijke beloning voor de artikelen: ‘Ik heb als vast principe aangenomen, dat [voor] alles, wat ik voor de Javaansche beweging doe, ik (...) niets terug wensch te ontvangen.’¹³³ In plaats daarvan vroeg ze om meer exemplaren van het tijdschrift voor verspreiding onder haar kennissen en vrienden, zodat ook die doordrongen konden raken van de noodzaak tot verheffing van de Javaanse kunstnijverheid.¹³⁴

Op al deze manieren toonde Anna Resink-Wilkens de buitenwereld haar inspanningen voor de ‘verheffing’ van de lokale bevolking door hen terug te laten grijpen op hun roemrijke verleden.¹³⁵ Daarmee kon zij haar naam dus met succes vestigen. Haar collectie raakte in de loop der jaren zo vermaard dat ze een permanente toestroom had van bezoekers. Zo was een bezoek aan haar museum voor de leraren uit het Nederlandse voortgezet onderwijs van de vereniging ‘Jan Pieterszoon Coen’¹³⁶ een vast onderdeel.¹³⁷

Anna Resink vroeg iedere bezoeker aan haar collecties een geldelijke bijdrage te leveren aan het door haar tijdens de crisisjaren opgerichte steunfonds ‘Darmo Sedjati’ dat de ‘culturele ontwikkeling van het Javaansche volk’¹³⁸ tot doel had. Het steunfonds financierde diverse verenigingen, waarvan verschillende tot op de dag van vandaag voortleven, zoals Krido Bekso Wiromo (de Javaanse dans- en muziekschool), Mardigoeno (vereniging tot

bevordering van Javaanse kunst, dans, muziek en toneelspel), Habirando (een *dalang*-cursus voor uitvoering van het wayangspel), Taman Siswo (een organisatie die de lokale bevolking via onderwijs wilde emanciperen, maar met behoud van de Javaanse identiteit) en Wanito Oetomo (Javaanse vrouwenvereniging ter bevordering van ‘inheemse huisvlijt’).

De politieke component die aan deze laatste twee culturele verenigingen verbonden was, wordt duidelijk uit de naamgeving. Wanito Oetomo was de vrouwenafdeling van Boedi Oetomo, waarvan al aangegeven is dat deze op den duur in politiek vaarwater kwam. Taman Siswo was in juli 1922 in Yogyakarta opgericht door Raden Mas Soewardi Soerjaningrat (1889-1959), een Javaanse edelman die zich later Ki Hadjar Dewantara zou noemen. Soewardi was er tijdens zijn ballingschap in Nederland van overtuigd geraakt dat het versterken van het cultureel bewustzijn van het Javaanse volk door educatie een krachtig middel zou zijn in de strijd om zelfbestuur. In deze ideeën was hij beïnvloed door de Italiaanse pedagoge Maria Montessori (1870-1952), de Indiase nationalistische dichter en romanschrijver Rabindranath Tagore (1861-1941) en vermoedelijk ook door de vanaf 1900 naar emancipatie strevende, zelfbewuste Centraal-Javaanse vorsten. Soewardi richtte enkele honderden ‘wilde scholen’ op waar Javaanse leerlingen bewust werden gemaakt van hun geschiedenis en achtergrond,¹³⁹ en waar zo de kiem voor een ontluikend Javaans zelfbewustzijn werd gelegd.

Het bestuur van Anna Resinks steunfonds ‘Darmo Sedjati’ werd gevormd door prominenten uit de verschillende verenigingen zoals Soewardi Soerjaningrat (voor Taman Siswo), Raden Ajoe Brotokoesoemo (voor Wanito Oetomo), Raden Mas Rio Gondhoatmodjo (voor Habirando) en Raden Mas Djojodipoero (voor Mardigoeno). Deze laatste was een hofmusicus, bij wie de Duitse schilder Walter Spies (1895-1942) – die later een prominente rol zou spelen in het Balinese kunstleven – tijdens zijn eerdere verblijf in Yogya inwoonde. Spies en Djojodipoero inspireerden elkaar artistiek: Djojodipoero begon te schilderen en Spies leerde over muziek in de Vorstenlanden.

Anna Resink-Wilkens was president van het bestuur van ‘Darmo Sedjati’, haar echtgenoot was secretaris. Niet alleen liet zij Javaanse mannen en vrouwen kennismaken met haar eigen

collectie, ook leidde ze met een zekere regelmaat mensen rond in het museum van het Java-Instituut, ‘Sono Budoyo’. Zo begeleidde ze in het pinksterweekend van 1936 een delegatie vrouwen die de Van Deventerschool in Semarang hadden doorlopen. Dit was een particuliere school voor inheemse meisjes waar zij werden opgeleid tot goede huisvrouw en moeder. Met het diploma konden deze vrouwen ook les gaan geven op een ‘inlandse’ school.¹⁴⁰ Door deze vrouwen als ex-leerlingen in aanraking te brengen met musea en met de kunst en cultuur van hun eigen land, was Anna wederom bezig hen te beschaven en verheffen.

Anna Resink-Wilkens en Trijntje ter Horst-de Boer zagen hun inspanningen voor de lokale kunstnijverheid en voor de positie van inheemse vrouwen als een tweesnjidend zwaard. Door het verheffen van de kunstnijverheid zouden arme lokale vrouwen meer inkomsten verwerven, waardoor uiteindelijk ook de kunstnijverheid tot verdere bloei zou komen. En als de kunstnijverheid weer in haar oude luister zou zijn hersteld, zou dat tot verdere versterking van de positie van de vrouw leiden. Anna zette zich hiervoor in met socialistisch geïnspireerd gedachtegoed. Ze ageerde fel tegen het feit dat veel meisjes uit de desa, de plattelandsdorpen, al op jonge leeftijd trouwden, snel kinderen kregen en vervolgens in alle vroegte, rond drie uur ’s morgens, naar de markt moesten om daar hun waren te verkopen om hun gezin te kunnen onderhouden en daarna pas rond het middaguur weer thuis konden zijn. Het gezinsleven was hierdoor volgens Anna ‘uiteengerafeld’. Ook raakten deze vrouwen door het dragen van zware lasten lichamelijk gesloopt en ontdaan van ‘alle vrouwelijke bekoring’.¹⁴¹ Deze overbelasting van armere vrouwen was in haar ogen een van de oorzaken ‘van het verval en verdwijnen der hoogstaande oude Javaansche kunsten. De batikmotieven zijn verarmd, (...) hun oorspronkelijke symboliek is verloren gegaan.’¹⁴²

Anna Resink stelde zich van de situatie van deze vrouwen persoonlijk op de hoogte, al ging ze niet zo ver naar hun huizen in de desa te gaan. Rond 1925 riep ze ongeveer een jaar lang ‘tallose van die arme dessa-vrouwen’ bij het passeren van haar huis in Yogya naar binnen. Ze kocht dan wat van de vrouwen en gebruikte tegelijkertijd de situatie om met hen te praten. ‘Wat ik allengs te horen kreeg was meer dan hemel schreiend.’¹⁴³ De remedie tegen

deze schrijnende toestanden was volgens Anna Resink-Wilkens het inrichten van huishoudscholen waar de vrouwen konden leren patronen tekenen, naaien en verstellen (zodat kledingstukken langer mee konden), batikken en huishoudelijke producten vlechten. Ze konden daar ook ingewijd worden op het gebied van de lichamelijke en huiselijke hygiëne.¹⁴⁴ Het moest voorts de plaats zijn waar de vrouwen ‘Inheemse kinderliedjes en -spelletjes’ zouden leren ‘ter bevordering van het intieme gezinsleven’.¹⁴⁵

Uit dit laatste blijkt dat Anna Resink-Wilkens – hoewel zij zeer goed op de hoogte was van de Javaanse cultuur – vanuit haar eigen Europese referentiekader bleef redeneren. Een dergelijk gezinsleven was in de loop van de negentiende eeuw het Europese ideaalbeeld geworden. Het was echter een westerse gedachte, die niet noodzakelijkerwijs op de Javaanse cultuur (of op de lagere Europese klassen) van toepassing was. Op andere momenten echter gaf Anna Resink wel blijk van inzicht in cultuurverschillen. Ze vond het van belang etnisch gemengde huishoudscholen te stichten gezien het streven naar assimilatie van de verschillende bevolkingsgroepen in de koloniale maatschappij. Maar ze erkende ook de waarde van specifiek inheemse huishoudscholen.¹⁴⁶ Tenslotte waren de op Europese leest geschoeide huishoudscholen voor veel meisjes een te kostbare investering, duurde de opleiding hen te lang en waren de scholen te westers ingericht,¹⁴⁷ aldus Anna. Op dit punt zag ze dus wel de problemen die konden ontstaan door verschillen in westerse en Javaanse opvattingen en achtergronden.

Of Anna Resink zich er nu van bewust was of niet: door het hameren op de noodzaak tot heropleving van de Javaanse kunsten en verheffing van de inheemse vrouw maakte zij onderdeel uit van het ‘koloniale project’, net zoals de Javaanse vrouwenvoorvechtster Raden Ayu Kartini (1879-1904), met dezelfde ideeën als Anna Resink, ook was geweest.¹⁴⁸ Er zat namelijk iets onuitgesproken elitairs aan deze opvatting. Door onderscheid te maken tussen wie zich inzette voor de kunstnijverheid en welvaart van lokale vrouwen en wie niet, werd een scheidslijn aangebracht tussen wie beschaafde en wie beschaafd moest worden – oftewel, tussen wie opgenomen was in de maatschappelijke toplaag en wie daarvan buitengesloten was. Dit onderscheid werd gemaakt op basis van het al dan niet vertonen van westers gedrag en navenante waarden en normen.

Deze demarcatie was in Indië van groot belang. In geen enkele andere kolonie in Azië konden Euraziaten onder de Europese bevolkingsgroep geschaard worden en waren de maatschappelijke grenzen bijgevolg zo onduidelijk en flexibel. Er was in Indië een continue behoefte die grenzen af te bakenen en veilig te stellen.¹⁴⁹ Zeker na 1900 ontstond door het toenemend aantal Europeanen in de koloniale maatschappij en door de sterker wordende hiërarchie een grote behoefte de eigen positie af te bakenen. De sociale positie (en daarmee aanzien en status) werd vooral bepaald door het beroep van de kostwinner en de samenstelling van het cultureel kapitaal, waarbij de juiste combinatie van economisch en sociaal kapitaal een vereiste was om die specifieke compositie van cultureel kapitaal te verkrijgen. We zagen al eerder dat dat cultureel kapitaal bepaald werd door de relatie met Nederland, de getoonde loyaliteiten, het beheersen van het Nederlands en het hebben van Europese waarden en normen. Ras was vooral een sociaal-culturele constructie, die weliswaar rond 1900 steeds meer ingevuld werd door de kleur van iemands huid.¹⁵⁰ Toch bleef kleur niet allesbepalend: andere sociaal-culturele factoren wogen nog zwaarder. Daarmee werd het op zich nemen van de taak om te beschaven in mijn optiek een manier om maatschappelijk te stijgen en een bevestiging van koloniale demarcatielijnen. Anna Resink-Wilkens, die een Euraziatische achtergrond had, moet zich hiervan bewust zijn geweest. Ook haar collectie reflecteerde de manier waarop zij in de samenleving stond. De objecten uit de Centraal-Javaanse geschiedenis en de hedendaagse cultuur waren letterlijk en figuurlijk een verzameling van haar omgeving, waarmee ze probeerde de samenleving te ordenen en misschien wel naar haar hand te zetten. Zo stond haar collectie voor macht en controle over een samenleving.¹⁵¹

Anna Resink-Wilkens' ideeën over gemengde huishoudscholen zijn illustratief voor haar overtuiging dat assimilatie van alle Indonesische bevolkingsgroepen in de koloniale maatschappij wenselijk was. Dit was een opvatting die later door de eerste president van de Republiek Indonesië, Soekarno, eveneens uitgedragen werd in de filosofische grondslag van de staat (*pancasila*): de bevolking van Indonesië moest zich niet laten leiden door de superioriteit van één etniciteit, geloof, ras of bepaalde afkomst. Zo affilieerde Anna Resink-Wilkens zich via haar ijveren

voor de kwaliteit van kunstnijverheid openlijk met politiek-culturele initiatieven die de basis legden voor het vroege Indonesische nationalisme, dat in de jaren 1920 uitgroeide tot een kracht die het koloniale bewind onder druk zou zetten.¹⁵²

Resink-Wilkens was niet de enige die zich met een kunstverzameling verbond aan politiek-maatschappelijke doelstellingen en op die wijze binnen de koloniale gemeenschap aanzien verwierf. Haar vriend, vorst Mankunegara VII, had net als zij een collectie voorwerpen van ‘oude Javaansche kunstnijverheid’ verzameld om expliciet te kunnen dienen als voorbeeld voor Javaanse kunstenaars waardoor de kunstnijverheid op een hoger plan getild kon worden. Dit zou uiteindelijk de Javaanse identiteit helpen vormen en verstevigen.¹⁵³ Ook streefde hij, net als Soewardi met zijn ‘wilde scholen’, naar onderwijs voor het gewone volk zodat dit zijn eigen verleden beter kon begrijpen.¹⁵⁴ Mangkunegara VII had derhalve gekozen voor de door Europese wetenschappers in de vrijmetselaarsloge en het Java-Instituut aangereikte strategieën waarin culturele doelen (onbedoeld) politieke consequenties konden krijgen.

Uit deze culturele bewegingen die zich ontwikkelden naar een politiek doel, ontstond het jonge Indonesische nationalisme dat zich steeds feller tegen de Nederlandse overheersing zou keren. Op de opkomst van deze emancipatiebeweging waren eveneens de transnationale netwerken die vanuit de kolonie tot stand kwamen, van grote invloed.¹⁵⁵ We zagen al dat in Yogyakarta de band tussen Nederland en Indië van eminent belang is geweest voor de uitwisseling van ideeën. Maar het ging verder dan de logische band tussen moederland en kolonie. Er was ook een sterke uitwisseling van ideeën met India, bijvoorbeeld in het onderzoek naar de relatie tussen oud-Javaans, Balinees en Sanskriet dat pas rond 1900 zijn vruchten begon af te werpen.¹⁵⁶

Ook vormde het gedachtegoed van de Indiase nationalistische dichter en roman- en toneelschrijver Rabindranath Tagore (1861-1941) een inspiratiebron voor zowel de Europese als de Indonesische elite. Tagore was een pleitbezorger van culturele en onderwijskundige samenwerking tussen Aziatische staten. In 1927 werd hij uitgenodigd naar Indië te komen door culturele instanties van de Europese elite als de Bataviase Kunstkring en het Java-

Instituut. Tagore bezocht uitgebreid de Vorstenlanden, bezichtigde de Borobudur en ontmoette vroege Indonesische nationalisten als Soewardi Soerjaningrat. Ook kwam hij in contact met allerlei leden van de elite zoals Mangkunegara VII, de beroemde archeoloog Pieter V. van Stein Callenfels (1883-1938), de sociaal betrokken architect Herman Th. Karsten (1888-1945) en oudheidkundige Willem F. Stutterheim (1892-1942).¹⁵⁷ Anna Resink-Wilkens ontving hem bij haar thuis. Zij leidde hem rond in haar collectie en gaf hem een talam, een hindoe-Javaanse offerschaal.¹⁵⁸ Zo zou hij zich haar en haar doel, de verheffing van de Javaanse cultuur, kunnen blijven herinneren. Tagore had een grote aantrekkingskracht op deze vroeg-nationalistische Javanen en met hen sympathiserende Europeanen: Tagore was zelf een vroege nationalist en pleitte voor zelfbeschikking. Zijn nationalistische school in Santiniketan in India was Soewardi's inspiratiebron geweest voor diens 'wilde scholen'.¹⁵⁹ Uitwisseling van gedachten over zelfbeschikking vond dan ook niet alleen plaats binnen de Nederlandse imperial space, maar ook in de internationale imperial space.¹⁶⁰

Het Java-Instituut werd meer en meer een ontmoetingsplaats van Europese en Indonesische progressieve krachten. Eind december 1924 organiseerde het instituut in Yogyakarta een congres, waarbij culturele voorwerpen het besprokene kracht bij moesten zetten: in de vrijmetselaarsloge was een tentoonstelling te bezichtigen van Javaanse kunstnijverheidsproducten, oudheidkundige objecten en modellen van woningen en bedrijven.¹⁶¹ De deelnemers aan het congres behoorden tot de progressieve Europese en Javaanse elite en waren veelal vrijmetselaar en/of lid van het Java-Instituut. De regenten van Batavia en Pasuruan waren er, evenals het lid van de Volksraad ir. Han Tiauw Tjong (1894-1940), de oudheidkundige Stutterheim en mr. E.E.G. Joakim (1879-1964), lid en later president van de Raad van Justitie te Semarang. Ook de hoge ambtenaar, wetenschapper en oprichter van het Java-Instituut Hoesin Djajadiningrat (1886-1960) was aanwezig. H.J. van Mook (1894-1965), tussen 1921 en 1925 raadsman in agrarische zaken voor de sultan van Yogyakarta en tijdens het congres voorzitter van het hoofdcmité, en de eerder genoemde Sam Koperberg werkten tijdens het congres nauw samen met alle voorzitters van de door Anna Resink-Wilkens ondersteunde fondsen, zoals Soewardi Soerjaningrat, Gondatmodjo en

Djojodipoero.¹⁶² Door middel van het congres konden deze Javaanse edellieden verspreiding geven aan hun boodschap – door culturele verheffing het Javaanse volk tot politieke emancipatie brengen – omdat het congres belangstellenden trok uit geheel Java.

Het was ook Van Mook die de redactie voerde over het in maart 1930 opgerichte tijdschrift *De Stuw*. Dit blad bepleitte een Indisch gemenebest dat onder Nederlandse begeleiding naar de onafhankelijkheid werd begeleid.¹⁶³ De familie Resink-Wilkens werd onmiddellijk abonnee. Hoewel *De Stuw* geringe politieke invloed had, brachten het blad en het Java-Instituut blijvende contacten tot stand die in enkele gevallen zouden resulteren in politieke aanstellingen. Zo werd de regent van Pasuruan, Adipati Soejono, in 1942 op voordracht van Van Mook (de toenmalige luitenant-gouverneur-generaal) in Londen de eerste en tot op heden enige islamitische Nederlandse minister zonder portefeuille. En Djadiningrat werd in 1948 staatssecretaris van Opvoeding, Kunsten en Wetenschappen van de ‘voorlopige federale regering van Indonesië’.¹⁶⁴ In die functie nam hij ook deel aan de Ronde Tafel-conferentie van 1949.

Waar het in deze periode in de rest van de archipel erop leek dat de afstand tussen de Indonesische elite en de Nederlandse koloniale elite steeds groter werd en Europeanen zich terugtrokken in hun westerse huizen, scholen en verenigingen, leek die kloof in Yogyakarta juist overbrugd te worden in culturele instanties als de vrijmetselarij en het Java-Instituut. Er waren informele contacten tussen de vorstenhoven en de Europese elite. Onder de Europese bovenlaag ontstond zelfs begrip voor het streven naar een Indonesische staat, zoals die door mensen als Soewardi werd gepropageerd. Ook dit was onderdeel van de nieuwe mengcultuur die onder de Europese en Indonesische elite was ontstaan en op hen ook weer invloed had.

De wording van een ‘evenaarsgeslacht’ rond 1920

‘Levend aan de tropenkant der keerkringen/ behoort ik tot het evenaarsgeslacht,/ dat uit gematigder zones gedacht,/ steeds twee halfronden kent: twee vereringen,’ dichtte zoon Han Resink over zijn eigen leven en dat van zijn familie.¹⁶⁵ Die twee vereringen, de twee halfronden van de nieuwe mengcultuur kwamen in de

‘evenaarsfamilie’ Resink-Wilkens in optima forma samen en bepaalden haar identiteit.

In 1910 gaf de familie de architect Eduard G.G.H. Cuypers, een leerling van H.P. Berlage, de opdracht het al meermalen genoemde huis in Yogyakarta te ontwerpen. Het huis moest niet alleen praktisch en esthetisch zijn, maar ook Anna’s verzameling mooi doen uitkomen.¹⁶⁶ Het resultaat was zo bijzonder dat de meester zelf, Berlage, het huis bezocht toen hij in 1923 in Indië was.¹⁶⁷ En daarmee leverde de familie Resink-Wilkens haar eigen bijdrage aan de vorming van Berlages architectonische opvattingen die hij terug in Nederland verder ontwikkelde.

Het huis stond iets buiten de stad en was gecentreerd rond een aan de woonkamer grenzende hal waar het grootste deel van Anna’s collectie stond uitgesteld in vitrinekasten, op kasten en tafels en op de grond. In de woonkamer hingen boven de pianola die Anna van haar echtgenoot cadeau had gekregen bij de geboorte van hun dochter in 1914, moderne Haagse School-schilderijen, romantische schilderijen zoals van Theo Goedvriend¹⁶⁸ en schilderijen van onder meer de rond 1817 in Nederlandse overheidsdienst schilderende Antoine A.J. Payen (1785-1853)¹⁶⁹ die Thomas konden bekoren. (Zie afb. 4BG en 4BM) De kinderen leerden niet alleen piano spelen (de zonen werden onderwezen door ursulinenzusters en de enige dochter Trude kreeg les van Walter Spies), maar kregen ook gamelanles in het paleis van de Paku Alam,¹⁷⁰ een vriend van Thomas Resink.

’s Morgens genoot het gezin een Hollands ontbijt met de inwonende Javaanse prinses, ’s middags was er voor het hele huishouden een Javaanse of Chinese rijsttafel en ’s avonds dineerde men in vijf gangen met Europese of Hollandse pot.¹⁷¹ Deze opvoeding van de kinderen Resink tussen Europees en hoog-Javaans in werd in de eerste decennia van de twintigste eeuw als exceptioneel beleefd en werd zeventig jaar later door de kinderen nog steeds als zodanig beschouwd. Het was tenslotte niet voor niets dat Han Resink, toen hem zeventig jaar na dato gevraagd werd naar zijn achtergrond, bovenstaande beschrijving van zijn dagelijks leven gaf.¹⁷² De kinderen Resink groeiden, kortom, op tussen twee compleet verschillende werelden waarin de gamelan de achtergrondmuziek¹⁷³ en de verzamelingen van hun ouders de ‘stoffering van hun leven’¹⁷⁴ waren. (Zie afb. 4BH)

Rond 1920 lijken deze uitersten van ultra-Europees en hoog-Javaans in het huishouden verder te zijn aangescherpt onder druk van grote maatschappelijke veranderingen. In het kielzog van de Ethische Politiek had de Indonesische elite in de eerste decennia van de twintigste eeuw steeds meer een stem gekregen. Buiten de culturele kringen van Yogyakarta keek de Europese elite over het algemeen argwanend naar deze plotseling zeer ‘zichtbare’ Indonesische elite. Het merendeel van de Europeanen, in het bijzonder de liberale en confessionele ondernemers, vond dat pas op lange termijn gedacht kon worden aan geleidelijke politieke liberalisering in de kolonie.¹⁷⁵

Zeker na de radicalisering van de Sarekat Islam, een Javaanse volksvereniging die in 1911 was opgericht met alleen als doel haar leden materiële vooruitgang te bezorgen, maar die later ook politiek werd, groeiden de Indonesische nationalistische elite en de Europese elite uit elkaar. Dit werkte een scheiding der geesten in de hand. De eigen groep werd meer en meer centraal gesteld, sociale en culturele verschillen werden scherper aangezet en de scheidslijnen duidelijker getrokken. De sociale afstand werd benadrukt, terwijl de Europese bovenlaag zich begon terug te trekken in haar hermetisch afgesloten huizen en Europese bolwerken. Er werd, we noemden het al, voor het eerst zeer scherp gekeken naar huidskleur; en aspecten als afkomst, taal en opleiding (al dan niet in Holland genoten) die vroeger ook al bepalend waren, werden nog doorslaggevender.¹⁷⁶ Voor het eerst in de Nederlandse koloniale geschiedenis werd mijns inziens het begrip Europeesheid letterlijk en figuurlijk ‘ingekleurd’. Indonesische nationalist deden hier overigens aan mee: de Sarekat Islam begon nu het samenleven van Indonesische vrouwen met Europese mannen te veroordelen.¹⁷⁷ Wie door de Indische samenleving als *cultureel* Europees werd beschouwd en zich dus onder de koloniale elite mocht scharen, veranderde zo in de loop van de koloniale geschiedenis. ‘Europees’ (en dan niet in zijn juridische betekenis) kreeg in wisselwerking met Indonesische nationalist en andere Indonesische groepen een steeds ‘blankere’ connotatie.¹⁷⁸

Hoewel in Yogyakarta de Europese elite de dialoog met de Indonesische nationalist aanging en veelal openlijk met hun ideeën sympathiseerde, had die algemeen heersende

maatschappelijke scheiding implicaties voor de familie Resink-Wilkens, die de eigen positie in de Europese bovenlaag koste wat kost wilde behouden. Terwijl de drie oudste zonen, Thom, John en Frans, op straat mochten spelen en van hun ouders *petjoh* mochten spreken (een vorm van straat-Maleis), werd dat van de jongste kinderen, Trude en Han, niet meer getolereerd. Er werd zelfs door de bedienden gecontroleerd of zij na de lunch tijdens het traditionele slaapuurtje wel in hun slaapkamers bleven en niet naar buiten glipten.¹⁷⁹ Anna en Thomas Resink onderkenden de noodzaak hun jongste kinderen Europeser dan Europees te maken om ze te laten meetellen in een blanke, raciale samenleving. Overigens ging het de familie echt om de Europese cultuur en beschaving en niet louter om de Nederlandse. Zo stelde zoon Han: ‘We were educated that we were not, in the first place, Hollanders, but, even according to law, European.’¹⁸⁰ Het cultureel referentiekader was Europa en niet Holland. Alleen Europa was: ‘Art! And (...) history. And music.’¹⁸¹ Deze opvattingen komen overeen met de koloniale toplaag in Indië: daartoe behoorden niet alleen Nederlanders, maar ook Duitsers, Fransen, Britten en andere Europeanen.

Toch werden de kinderen Resink ook nog steeds onderwezen in de hoog-Javaanse cultuur. Ze kregen, kortom, het meest beschaafde van beide culturen (en de daaraan verbonden status) mee. De kinderen moesten hoog-Javaans én zeer beschaafd Nederlands spreken (een taal ‘aangewaaid uit een vreemd land’).¹⁸² Han mocht niet bij de padvinderij, want daar waren kinderen die slecht (‘Indisch’) Nederlands spraken en die met windbuksen op vogeltjes schoten en ‘dat dééd je niet’.¹⁸³ Eten op straat was absoluut verboden: ‘Dat was levensgevaarlijk, ordinair, dat deed je niet, dan was het alsof je thuis niet genoeg kreeg.’ ‘*Nooit*, Hannepietje, *nooit* eten van de straat,’ zo sprak moeder Anna tegen haar jongste zoon Han.¹⁸⁴ Er mochten geen verhalen van Karl May en Buffalo Bill gelezen worden. Griekse, Romeinse, hindoeïstische en boeddhistische mythen en legenden waren daarentegen wel geoorloofd. Toneelvoorstellingen van Cor Ruys en Jan Musch¹⁸⁵ en wayang kulit-voorstellingen werden beschaafd geacht, maar Komedie Stamboel en *ketoprak*, Javaans toneel met zang en dans, niet.¹⁸⁶

In de bibliotheek van zoon Thom was omstreeks 1940 deze hoogstaande hybride identiteit nog zichtbaar: hij bezat werken van Nicolaas Beets en Goethe en de *Lof der zotheid* van Erasmus, maar ook Kerns *Het oud Javaansche lofdicht Nagarakertagama*, studies over het boeddhisme en theosofische en occulte werken van Blavatsky.¹⁸⁷ Volgens historica Locher-Scholten was de angst voor ‘verindischen’ na 1920 verdwenen, omdat de Europese cultuur in de kolonie inmiddels diepgeworteld zou zijn.¹⁸⁸ Dat geldt echter niet voor deze familie: de beschaafde, Europese identiteit moest, met behulp van de hoge Javaanse cultuur, continu gecultiveerd en uitgedragen worden. Uiteindelijk zou voor alle kinderen, hetzij opgevoed in Indië hetzij deels in Nederland, gelden dat zij opgroeiden in de meest hoogstaande culturen van twee werelden. Zo werd dat ook door hen zelf gevoeld. Han dichtte: ‘Elegante efebe en albinoap/ hoe heb ik mij de jaren door aan u vergaapt:/ ondernemende geesten uit mijn twee antieke/ werelden, helpers uit de droom en in de slaap.’¹⁸⁹

Een reden dat de jongste kinderen zo dwangmatig doordrongen moesten worden van het beste van de Europese cultuur en zo min mogelijk in aanraking mochten komen met volkse cultuuruitingen, was dat zij om financiële redenen niet naar Holland konden voor hun opleiding. Terwijl de oudere broers John en Thom jr. in Nederland hadden gestudeerd en daarna naar Indië waren teruggekeerd, moesten Han en Trude, die in 1930 respectievelijk negentien en zestien jaar oud waren, als gevolg van de economische crisis in die jaren in Indië blijven.¹⁹⁰

De wereldcrisis had Indië hard getroffen: niet alleen kon er minder suiker, rubber en tabak worden uitgevoerd en werden de exporteurs getroffen, maar ook leed de bevolking in zijn geheel onder de crisis, onder meer door de stijging van voedselprijzen.¹⁹¹ Ook de zaken van Thomas Resink sr. werden zwaar geraakt.¹⁹² Voor de familie Resink-Wilkens leken zelfs al begin jaren twintig economisch zware tijden te zijn aangebroken. Zo verzuchtte Anna in 1923 dat ze het tijdschrift van het Java-Instituut niet financieel kon ondersteunen ‘daar de groote malaise ons ook niet spaart’.¹⁹³ Een andere consequentie van de crisis in de jaren dertig was dat er voor Anna geen financiële middelen meer waren om aankopen voor haar collectie te doen.¹⁹⁴

De imperial space verruimd: culturele banden met Nederland

Anna Resinks veelzijdige activiteiten in Yogyakarta leverden haar een uitgebreide kennissenkring van cultureel geïnteresseerde mensen op. Zo was ze samen met haar echtgenoot bevriend met de Javaanse letterkundige Jacob Kats en de eerder genoemde Sam Koperberg, Theodoor van Erp, architect Karsten en met N.J. Krom. Van Stein Callenfels, de indoloog en archeoloog wiens leven haast mythologische proporties heeft aangenomen, kwam regelmatig op visite bij de familie. Hij etaleerde daar zijn merkwaardige en inmiddels legendarisch geworden gewoontes, waardoor hij de bijnaam 'Iwan de Verschrikkelijke' kreeg. Anna's thuis uitgestalde collecties droegen bij aan haar sociale netwerk en gaven haar aanzien.

Anna's voortdurende zoektocht naar objecten voor haar collectie had haar eveneens in contact gebracht met medeverzamelaars, zoals F.L. Broekveldt. Anna's echtgenoot Thomas versterkte dit netwerk nog eens doordat hij in 1920 in het bestuur van de Bond van Kunstkringen (zijn 'troetelkind')¹⁹⁵ plaats nam. De eerste Kunstkring was in 1902 opgericht in Batavia met als doel het Europese en lokale deel van de Nederlands-Indische bevolking cultureel te verheffen. De organisatie sloot in dat opzicht nauw aan bij de idealen van de familie Resink-Wilkens. Het bestuurslidmaatschap van Thomas zorgde ervoor dat de Resinks vanuit Yogyakarta hun naam vestigden in de hoogste kringen van Batavia, omdat de leden van de Bond van Kunstkringen voornamelijk vooraanstaande burgers van Batavia waren.¹⁹⁶

Rond 1915 maakte Anna Resink-Wilkens met een specifiek object ook in Nederland naam als deskundig verzamelaar. In deze tijd verwierf ze een zeer bijzonder voorwerp dat gevonden was in Kretek, in de buurt van de Wonosobo en het Dieng-plateau. Hier zijn de oudste hindoetempels van Java gelegen. Het voorwerp dat opgegraven werd, was een intrigerende, rijkversierde bronzen kandelaar met drie langgerekte armen waarvan de middelste hoger was dan de overige twee. De lamp kwam onder de aandacht van Anna's kennissen van de oudheidkundige commissie, Krom en Knebel. In 1915 werd het voorwerp beschreven in het *Oudheidkundig verslag* en betiteld als 'modern' en dus als namaak.¹⁹⁷ (Zie afb. 4M) Anna Resink was het daar niet mee eens. Er ontstond een discussie onder kenners over de authenticiteit van de

lamp in zowel Indische als Nederlandse publicaties, zoals het *Oudheidkundig verslag* en *Djawa*.¹⁹⁸ Zo raakte Anna als verzamelaar in Nederland bekend.

Enkele jaren later kreeg Anna daarnaast de kans persoonlijk haar naam te vestigen in Europa en daarmee haar band met Nederland, die in de kolonie zo belangrijk was, te benadrukken. Trijntje ter Horst-de Boer was haar al voorgedaan in het onderstrepen van haar naam en verdiensten in Nederland: in 1918 bood zij haar ‘authentieke’ collectie voorwerpen aan aan het Koloniaal Instituut in Amsterdam.¹⁹⁹

In 1922 vertrok het gezin Resink-Wilkens naar Nederland. Het hele gezin – de oudste twee zonen John en Thom jr. verbleven al in Europa voor hun studie – zou een Europese rondreis maken met Nederland als eindpunt. Er speelden ook zakelijke overwegingen mee: Thomas was hoofdagent van een suikerfabriek en het was noodzakelijk de directeuren in Holland te ontmoeten.²⁰⁰ Anna en Thomas waren in 1905 voor het eerst samen naar Nederland gereisd. Het was vermoedelijk Anna’s eerste reis naar Europa geweest. Thomas had er weliswaar enige tijd gestudeerd, maar had net als zijn vrouw het grootste deel van zijn leven in Indië doorgebracht. Toch was Europa, zo zagen we, voor hen zeer belangrijk; het was een onvervangbaar deel van hun referentiekader en hun culturele wortels. Hoewel Thomas nooit de intentie heeft gehad om zich na zijn pensionering definitief in Nederland te vestigen, bleef Europa van onschatbaar belang voor hem en zijn kinderen. Zozeer zelfs dat zoon Han Resink zich in 1997 nog scherp herinnerde hoe hij en zijn vader op de brug van ‘De Koningin der Nederlanden’ stonden op het moment dat, midden in de nacht, de Straat van Messina bereikt werd. Op dat moment zei zijn vader tegen hem: ‘Dat is Europa, jongen.’ Zelfs toen Han Resink dit vertelde aan de interviewer, 75 jaar later, raakte hij nog geëmotioneerd van de herinneringen aan het ogenblik.²⁰¹

In Genua werden ze opgewacht door John en Thom jr. Een vriend van Thomas sr. speelde voor gids bij hun tocht door de Italiaanse Rivièra. Vervolgens trokken ze, met de zeebabu, naar de Franse Rivièra. De reis ging vandaar verder naar Zwitserland, naar het van oudsher toeristische gebied van het Berner Oberland. Daar wandelden ze in de bergen, lieten ze zich fotograferen als echte

Zwitsers en maakten Anna en haar kinderen kennis met sneeuw. Na Zwitserland deden ze Zuid-Beieren aan, waar voor het eerst sinds de Eerste Wereldoorlog de wereldberoemde Oberammergauer Spiele weer werden opgevoerd die Thomas en Anna graag wilden zien. Vervolgens werd na tweeënhalve maand via het Thüringerwoud en de Rijn Nederland per spoor bereikt.

Op een herfstige middag in september 1922 maakte de familie kennis met Den Haag. Dat viel – na alles wat ze in Europa hadden gezien ('I was overwhelmed,' vond de jongste zoon)²⁰² – niet mee. '[Het was] een verschrikkelijke teleurstelling voor me geworden,' aldus Han Resink. 'Alles was vlak en plat en grijs. Het "Indische" van Den Haag stond me tegen.'²⁰³ Hij betitelde het Indische leven in Den Haag als 'zo klein'.²⁰⁴ Hiermee distantieerde hij zich onmiddellijk van de meeste Indiëgangers in Nederland en benadrukte hij zijn eigen beschaafde, Europese en Javaanse culturele bagage waardoor hij zich de meerdere achtte van wat hij het 'kleine Indische leven' in Nederland noemde. Vader Thomas nam zijn jongste zoon mee naar allerlei musea die hijzelf interessant vond: naar het Mauritshuis, naar Panorama Mesdag, de beroemde Kunstzaal Kleykamp en het Rijksmuseum in Amsterdam. Ook bezochten ze het tien jaar daarvoor voltooide Vredespaleis in Den Haag. Hoewel dat Han kon bekoren, vond hij het Rijksmuseum te 'Hollands' en niet Europees. En dat Europees, dat internationale, was waar het hem – net als waarschijnlijk zijn ouders – om ging.

Tegelijk met de familie Resink-Wilkens vertrok hun markante kennis Van Stein Callenfels uit Indië naar Nederland om zich verder te verdiepen in de Javaanse cultuur en archeologie van Nederlands-Indië.²⁰⁵ Van Stein Callenfels was niet de enige die Anna Resink-Wilkens in Holland kende. Ook Van Erp, Krom en Raden Mas Ngabehi Poerbatjaraka, een zoon van een hoge ambtenaar uit de *kraton* van Solo die zich had bewezen als Javaanse literatuurkenner, verbleven op dat moment in Nederland. Wellicht heeft een van hen Anna erop geattendeerd dat de in 1918 in Amsterdam opgerichte Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst in 1922 van plan was een tentoonstelling over Indische beeldhouwkunst te organiseren in Den Haag. Het was dezelfde tentoonstelling waarop Hugo Loudon voor het eerst met zijn geërfde hindoe-Javaanse beeldjes naar buiten trad.

Ook Anna Resink-Wilkens greep de mogelijkheid aan zichzelf op deze tentoonstelling te profileren als verzamelaarster van hindoe-Javaanse ‘autonome’ kunst. Tevens versterkte zij door voorwerpen uit haar collectie in Nederland tentoon te stellen de imperial space. Ze verstevigde de band tussen Nederland en Indië en bracht ze samen in één referentiekader. De inmiddels veelbesproken kandelaar had ze meegenomen, evenals de tien centimeter hoge bronzen Manjucri die in het bos was gevonden (zie afb. 4G), een 13,5 cm hoge zwart bronzen ‘godin’, een 21 cm hoge bronzen Dewi Sri (zie afb. 4R), zes talams en een versierde bronzen deksel die oorspronkelijk bij een pot hoorde.²⁰⁶ Ze stelde deze voorwerpen ter beschikking van de tentoonstelling, net als haar vrienden en kennissen Van Erp, Krom, Broekveldt en Poerbatjaraka dat met objecten deden.

En zo kwamen Anna’s lamp en beelden in de tentoonstelling te staan naast de toen net zo beroemde tempelschel van Hugo Loudon, tussen de prachtig beschilderde Balinese deuren die Nieuwenkamp vijftien jaar daarvoor voor vernieling behoed had en bij het ruim een meter hoge, beroemde serene beeld van Prajnaparamita.²⁰⁷ (Zie afb. 2AB, 4Z en 4AA) Haar kandelaar en talams kwamen, samen met de tempelschel van Loudon, voor kenners in Nederland symbool te staan voor de verfijnde en hoogstaande, autonome Aziatische kunst. Ze werden het visitekaartje van de tentoonstelling: ‘Kan men zich rijker, maar ook nobeler ornament denken dan de tempelschel (...), de drie-armige lamp met haar ranke bloemlijnen, of de bronzen offerschalen met hun sober, altijd weer wisselend en uiterst suggestief décor?’²⁰⁸ De hindoe-Javaanse kunst was nu echt gecanoniseerd en behoorde tot de ‘nationale’ cultuur van de kolonie. Het was bovendien ‘kunst’: dit is de eerste tentoonstelling in Nederland waarin Aziatische voorwerpen expliciet gepresenteerd en benoemd worden als ‘kunst’. De mengcultuur die Anna Resink-Wilkens, Van Erp en Loudon met hun voorwerpen en hun gedachtegoed over behoud, bescherming en vernieuwing van de Indische kunsten meebrachten naar Holland, had invloed op de manier waarop mensen naar Aziatische voorwerpen gingen kijken.

Anna Resink-Wilkens werd in de catalogus apart genoemd bij de personen aan wie de vereniging extra dank was verschuldigd, omdat zij ‘ondanks de transport moeilijkheden’²⁰⁹ toch een bijdrage

hadden geleverd. Bij de inzenders werd ze niet onder haar eigen naam vermeld, maar als ‘collectie Resink-Wilkens’.²¹⁰ Anna leek met die benaming een soort ‘instituut’ geworden. Ongetwijfeld heeft ze ook de andere inzenders van beroemde stukken, onder wie Hugo Loudon en Jan Willem IJzerman, tijdens de tentoonstelling ontmoet. Vermoedelijk kwam ze door de expositie ook in contact met andere verzamelaars en met vooraanstaande zakenlieden met een Indische achtergrond die de vereniging hadden opgericht, zoals Gerard Vissering, oud-president van de Javasche Bank en op dat moment president van De Nederlandsche Bank. Op die manier kon ze ook in Nederland haar netwerk uitbreiden en de relatie met het land verstevigen. Dit laatste deed ze nog duidelijker door na afloop van de tentoonstelling, met de hulp van Van Erp, de Manjucri aan het Museum het Prinsessehof²¹¹ in Leeuwarden te verkopen. Het maakte bovendien dat ze haar familienaam in Nederland kon vestigen op een manier die ze anders nooit had gekund, omdat het nooit haar bedoeling is geweest zich permanent te vestigen in Europa.

‘De belangstelling voor de Inl[andse] kunstnijverheid is in Holland grooter dan ik me dat gedacht heb,’²¹² berichtte Anna aan Jacob Kats begin februari 1923. Op dat moment bereidde zij zich voor op een lezing die ze in maart 1923 ging houden voor ‘Boeatan’, de winkel die verbonden was aan de Vereeniging Oost en West. In Den Haag had Anna Resink-Wilkens Truus van Berensteyn-Tromp ontmoet, de drijvende kracht in Nederland achter de Vereeniging Oost en West en de winkel Boeatan. Beiden deelden, zo zagen we al eerder, dezelfde opvattingen over kunstnijverheid en de geestelijke en materiële ontwikkeling in de kolonie. Van Berensteyn-Tromp had Anna persoonlijk gevraagd een lezing te geven over het verval van de Javaanse kunstnijverheid en haar ideeën over het behoud ervan.²¹³ Anna deed meer dan lezingen geven. Ze bleef vanuit heel Europa brieven naar Yogyakarta schrijven en artikelen produceren voor *Djawa*. Tezamen met haar inzending op de Haagse tentoonstelling zette ze zich op deze wijze in Nederland in voor de ‘Javaansche beweging’, ze vestigde haar naam bij het grote publiek in Nederland en dwong ze haar status af.

Zelfs koningin Wilhelmina nodigde Anna Resink-Wilkens uit om op basis van haar culturele kennis haar Indische Zaal ‘op te

schonen'.²¹⁴ De Indische Zaal was een cadeau geweest van de gehele bevolking van Nederlands-Indië voor de verloving van koningin Wilhelmina met prins Hendrik in het najaar van 1900. Er was geld gespaard voor dit unieke cadeau, dat de levens en culturen van de bevolking van Nederlands-Indië zou moeten weerspiegelen – en wel in de hindoe-Javaanse stijl,²¹⁵ die in de ogen van de kolonisator exclusief de verheven antieke cultuur van Indië representeerde. Het plan rees om één of meer kamers in het paleis van Wilhelmina voor dat doel in te richten, naar ontwerp van hoofdingenieur Van Es. Twee kamers op Paleis Noordeinde werden samengevoegd tot één en die kamer werd geheel bekleed met Indisch houtsnijwerk. Voorts werden er lampen ontworpen die geïnspireerd waren op de beroemde hindoe-Javaanse bronzen olielampen, tegen de wanden werden nieuw vervaardigde hindoe-Javaanse beelden (waaronder een replica van het beroemde beeld van Prajnaparamita) geplaatst en het parket was gemaakt van tropische houtsoorten. Voordat de kamer klaar was, bestelde de koningin bij Vereeniging Oost en West een kamerscherm uit Jepara.²¹⁶ Ook verzorgde deze vereniging via haar winkel Boeatan een kast waarin het textiel van de vorst van Karangasam uit Bali tot zijn recht kwam.²¹⁷ Op deze manier was ook Truus van Beresteyn-Tromp nauw verbonden geraakt met de inrichting van de Indische Zaal, die pas in 1916 af was gekomen.

In 1922 moesten hier de cadeaus die de vorsten uit de Indische archipel de koningin bij haar huwelijk in 1901 cadeau hadden gedaan, nog altijd een plaatsje krijgen. Er waren bijvoorbeeld talloze wapens, filigraanmodelhuisjes uit het Sumatraanse Padang, textiel uit Bali, zilveren en gouden juwelen, Balinese krissen en vaatgoed van goud die beoordeeld moesten worden en van een passende opstelling voorzien.²¹⁸ In 1937, toen prinses Juliana trouwde met Bernhard van Lippe-Biesterfeld, liet Anna Resink-Wilkens als huwelijksgeschenk zilveren vingerkommetjes maken. Op de kommetjes werden motieven verwerkt die zij had gezien op een van de oudste moskeeën van Java, de moskee van Mantingan bij Jepara. Net als haar schoonmoeder Resink-de Klerk toonde Anna Resink-Wilkens op deze wijze publiekelijk aan hoezeer zij een loyaal onderdaan van het koninkrijk was, die de relatie tussen Nederland en Indië wilde bestendigen. Door haar activiteiten op het paleis verstevigde ze nog

eens de brug tussen Nederland en Indië die met de schenkingen reeds was gelegd.

Anna Resink-Wilkens' inzet in Nederland ter versterking van de imperial space resulteerde in blijvende contacten. Truus van Beresteyn-Tromp vroeg Anna vanwege haar kennis over de Javaanse cultuur en haar producten om terug in Java als inkoper voor Boeatan te gaan optreden.²¹⁹ En tijdens het congres van het Java-Instituut in 1924 in Yogyakarta namen Thomas en Anna Resink – die samen met ambtenaar en lid van het Java-Instituut P.H.W. Sitsen zorgden voor de ontvangst en huisvesting van de gasten – naast hun huisvriend Theodoor van Erp ook Truus van Beresteyn-Tromp in huis. Deze laatste was voor het eerst sinds haar vroege jeugd weer terug in Indië.

Teruggekeerd in Indië verkocht Anna Resink-Wilkens jaren later, in 1932, een van haar topstukken ('een juweel van Hindoe-Javaansche bronskunst,' vonden kenners)²²⁰ aan de Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst: een ruim zeven centimeter hoog bronzen beeldje van een man en een vrouw.²²¹ (Zie afb. 4AB) Met deze daad toonde ze haar gevoel van verwantschap met de vereniging waarbij ze tien jaar eerder voor het eerst in Nederland geëxposeerd had. Toen in 1931 tijdens de wereldtentoonstelling in Parijs de Nederlandse koloniale inzending in vlammen opging, bood Anna Resink-Wilkens onmiddellijk haar gehele collectie aan om tentoon te stellen. Niet alleen zou dat haar naam en dus aanzien hebben gevestigd en verhoogd op een internationale tentoonstelling, maar tevens zou dat ervoor hebben gezorgd dat Nederlands-Indië weer op een goede manier, met kunst en kunstnijverheid, op de tentoonstelling gepresenteerd werd – en dat was van het hoogste belang voor Resink-Wilkens' missie.²²²

Feitelijk kwam wat in het Engels 'imperial belonging' wordt genoemd, in de kolonie in de plaats van klasse of stand. Anna Resink-Wilkens stond midden in de imperial space, toonde haar Europeesheid door haar inzet voor de verheffing van de lokale bevolking, door haar reis in Europa met een bezoek aan de koningin, door haar bediendes, kleding en taal. Maar tegelijk was ze zo gehecht aan Java dat ze er niet weg wilde. Haar gevoel 'thuis te horen in het koninkrijk' werd bevestigd door de reis die twee van haar dierbaarste objecten aflegden – want behalve het

bovengenoemde bronzen beeld verzond Anna ook vier jaar eerder een bijzondere gamelan naar Nederland.

In de laatste maand van 1928 slaakte het Koloniaal Instituut in Amsterdam een zucht van verlichting en triomf. ‘Eindelijk heeft dan Europa zijn eersten goeden [gamelan],’ stond in een brief te lezen waarvan waarschijnlijk directeur Van Eerde de auteur was.²²³ In die brief werd ‘speciaal’ Anna Resink-Wilkens bedankt voor dat resultaat. Zes jaar na haar Europese reis had Anna nog steeds een klinkende naam als autoriteit op het gebied van de Javaanse kunst en cultuur in Nederland. De gamelan verbond opnieuw de levens van verschillende mensen en instituten in zowel kolonie als moederland.

Specialistische kennis over gamelans was schaars. Het was dus niet zonder reden dat Anna Resink-Wilkens in het voorjaar van 1928 door het Koloniaal Instituut benaderd werd met de vraag of zij met haar connecties en kennis een ‘goede’ gamelan kon regelen. Anna schakelde inderdaad haar connecties aan de Centraal-Javaanse hoven en daarbuiten in. De aankoop kwam tot stand dankzij de medewerking van het bestuur en de leden van de Bond van Eigenaren van Nederlands-Indische Suikerondernemingen (Beniso) in Nederland en Indië. In Nederland vestigde mr. Johannes H. van Hasselt (1880-1930), voorzitter van Beniso, de aandacht op gamelans in het bezit van een lid van de beroemde Yogyase plantersfamilie Weijnschenk.²²⁴ Wellicht was Van Hasselt van het bestaan van de gamelans op de hoogte, omdat hij of een ander Beniso-lid in contact stond met de familie Weijnschenk die suikerondernemingen bestuurde.

De familie Weijnschenk was al sinds het begin van de negentiende eeuw gevestigd in de Vorstenlanden en onderhield zoals zoveel landhuurders – oorspronkelijk vooral uit noodzaak²²⁵ – goede contacten met de hoven in Centraal-Java. Geschenken over en weer en huwelijken met lokale, soms adellijke vrouwen bestendigden deze relaties, waardoor de landhuurders hun positie konden versterken. George Lodewijk Weijnschenk (1847-1919), die de indigo-onderneming ‘Sonosewoe’ beheerde, huwde verschillende malen, onder wie ook met Javaanse vrouwen.²²⁶ Ook Johannes August Dezentjé (1797-1839), die we in het tweede hoofdstuk ontmoetten, was onder meer gehuwd geweest met een prinses van het hof van Solo, Raden Ayu Tjondro Koesoemo

(ca.1805-ca. 1890). Dat in de administrateurswoningen van deze families een sterke biculturaliteit heerste van Europese en Javaanse cultuuruitingen, zoals het spelen van gamelanmuziek, is dan ook niet verbazingwekkend. Dezentjé bezat een gamelan.²²⁷ Ook zijn kleinzoon²²⁸ van suikerfabriek Karang Anom liet speciaal voor zijn werknemers wayangpoppen maken (om onduidelijke redenen van extra groot formaat) en bestelde een gamelan.²²⁹ De gamelan van de familie Weijnschenk verbeeldt in uiterlijk ook zelf die biculturaliteit: de decoratie op de instrumenten is een mengeling van negentiende-eeuwse biedermeiermotieven en Javaanse ornamenten.²³⁰

Vermoedelijk stapte George Weijnschenk op hoge leeftijd voor de laatste maal in het huwelijksbootje met een 42 jaar jongere Javaanse van adellijke komaf: (P)Atmosari (ca. 1889-1972). Zij was een van de twee vrouwen die in 1928, negen jaar na de dood van haar echtgenoot, twee complete gamelans uit het familiebezit van de Weijnschenks wilde verkopen aan de bemiddelaars van het Koloniaal Instituut. Anna Resink-Wilkens kende de familie Weijnschenk als oprichters van de vrijmetselaarsloge Mataram in 1870, als nog immer trouwe vrijmetselaars en als een van de oudste (Indo-)Europese families uit Centraal-Java. Anna stuurde haar kennis Raden Mas Djojodipoero naar de familie Weijnschenk om te onderhandelen. Ook componiste Linda Bandara (pseudoniem van Sieglinde Hofland Leber (1881-1955), die in Yogyakarta met Djojodipoero aan het hof werkte, bemiddelde. Djojodipoero was hofmusicus aan het hof van Yogya en voorzitter van de door Anna Resink-Wilkens ondersteunde vereniging Mardigoeno ter bevordering van Javaanse kunst, dans, muziek en toneelspel. Daarnaast was hij net als het echtpaar Resink-Wilkens lid van het Java-Instituut. Er zijn bovendien sterke aanwijzingen dat de gamelan uit het bezit van de familie Weijnschenk jaren daarvoor onder Djojodipoero's leiding, in opdracht van de *patih*²³¹ van Yogyakarta, is vervaardigd.²³² (Zie afb. 4AC) Na de dood van de patih zou Djojodipoero de gamelan weer in zijn bezit hebben genomen en die verkocht hebben aan Weijnschenk.²³³ Djojodipoero zal deze gamelan dan ook door en door hebben gekend en op zijn juiste waarde hebben kunnen schatten. De geschiedenis van de gamelan laat ons haarfijn zien hoezeer Javaanse en Europese families in

Centraal-Java – en daarmee ook hun culturele uitingen – met elkaar verbonden waren en geen volstrekt gescheiden werelden vormden.

Naast de Weijnschenk-gamelan bleek dat de schoonvader van Han Tiauw Tjong, lid van de Volksraad die ook betrokken was bij het Java-Instituut, een gamelan te koop had staan. Op dat moment kwam aan het licht dat naast Anna Resink toevallig nog twee anderen jacht maakten op een gamelan voor het Koloniaal Instituut. Zo liep generaal Swart, een indertijd beroemde ‘ijzervreter’ uit Indië, stad en land af voor een gamelan voor ‘zijn’ Koloniaal Instituut. Swart was samen met zijn echtgenote een groot liefhebber van kunst en kunstnijverheid uit Nederlands-Indië. Hun collectie zouden zij aan het Koloniaal Instituut schenken om hun loyaliteit aan Nederland te tonen.²³⁴ Swart voelde zich dus sterk met het instituut verbonden en hoewel hij geen opdracht had tot het vinden van een gamelan, wist hij dat het instituut er goed een kon gebruiken en zette hij zijn beste beentje voor.

Ook Tammo J. Bezemer (1869-1944), professor in de Indische talen en volkenkunde aan de Landbouwhogeschool in Wageningen, had zijn zoon die controleur was ingeschakeld om de gamelan van Han Tiauw Tjong te kopen. Drie personen meldden zich nu bij Han om te informeren naar de gamelan. Hij zag natuurlijk zijn kans schoon en dreef de prijs op tot vierduizend gulden. De gamelan van de dames Weijnschenk bleek echter, behalve een mooier en beter exemplaar, ook goedkoper en werd door Anna Resink voor 2.500 gulden gekocht voor het Koloniaal Instituut. Een van de dames Weijnschenk trachtte bij de transactie ook haar collectie wayang kulit-poppen aan het instituut te verhandelen, maar dat bleek daar geen belangstelling voor te hebben.²³⁵ Die collectie, inclusief gamelaninstrumenten (wellicht van de tweede gamelan die de familie bezat) en lamp en scherm voor het wayangspel, verkochten ze voor een deel. De rest gaven ze in 1951 in bruikleen aan het museum van het Java-Instituut, Sono Budoyo.²³⁶ En zo raakte de materiële erfenis van de familie Weijnschenk verspreid over Nederland en Indië, net zo verspreid als haar eigen achtergrond geweest was.

Na deze geslaagde opdracht voor het Koloniaal Instituut bezocht professor Van Eerde, de toenmalige directeur van de afdeling volkenkunde van het instituut, op zijn reis door de archipel in 1929

Anna Resink-Wilkens en haar collectie. Zo groeide haar bekendheid als verzamelaarster. In Nederland was zij rond 1930 zo bekend geworden, dat gipsen replica's van de bronzen votiefstupa's in haar collectie in Yogya het Leidse volkenkundige museum bereikten.²³⁷ (Zie afb. 4AF) En in 1939 gebruikte het in Nederland uitgegeven nieuwe blad *Cultureel Indië* haar beroemde, en betwiste, kandelaber als beeldmerk.

Vrienden wisten Anna met haar kennis en connecties steeds te vinden. Zo vroeg haar oude vriend Van Stein Callenfels haar ergens in de jaren twintig een belangrijke verdwenen steen²³⁸ met daarop de eerste bekende boeddhistische inscriptie uit de achtste eeuw te helpen vinden. Deze steen was in het bezit geweest van verzamelaar Jacob Dieduksman, die zelfs een kopie van die inscriptie op een koperen plaat had laten maken. Anna Resink-Wilkens kocht na de dood van Dieduksman voorwerpen uit diens collectie en was dus ongetwijfeld op de hoogte van de inhoud van de verzameling. Knebel had de steen in 1909, acht jaar na de dood van Dieduksman senior, aangetroffen op het erf van de zoon van Dieduksman. Vervolgens raakte de steen zoek.²³⁹ Anna ging op zoek en vond de steen bij een mevrouw thuis die op het punt stond hem uit te voeren naar de Verenigde Staten. Met hulp van de Mangkunegara kreeg ze het voor elkaar om de steen te bemachtigen, die uiteindelijk in het Museum van het Bataviaasch Genootschap geplaatst werd.

Haar vriend de vorst Mangkunegara VII hielp haar vaker in dit soort delicate culturele kwesties. Toen bijzondere Javaanse rolprenten door Japanners uitgevoerd dreigden te worden, vroeg Anna de Mangkunegara om hulp. Hij machtigde haar de rolprenten op te kopen voor het museum in Yogyakarta.²⁴⁰ Wellicht heeft Anna Resink-Wilkens op haar beurt in 1938 bemiddeld tussen de Mangkunegara en het Koloniaal Instituut. Mangkunegara VII verzocht namelijk het instituut hem een kopie van het beroemde Prajnaparamitabeeld, dat in het museum in Leiden stond, te leveren.²⁴¹ Mangkunegara VII en Anna kenden allebei de nieuwe directeur van het Koloniaal Instituut, B.J.O. Schrieke (1890-1945), persoonlijk uit de tijd dat hij nog de congressen van het Java-Instituut bezocht. Anna rekende ongetwijfeld op enige toeschietelijkheid, omdat ze het instituut met de aankoop van de

gamelan van mevrouw Weijnschenk een dienst had bewezen. De vorst kreeg inderdaad de kopie.

Niet alleen voor het Koloniaal Instituut, maar ook voor het Bataviaasch Genootschap fungeerde Anna Resink-Wilkens als intermediair tussen verzamelaars onderling en tussen instanties en de cultuurliefhebbende vorsten uit Centraal-Java. Ze hielp het Bataviaasch Genootschap met een zekere regelmaat. Zo werkte ze samen met F.D.K. Bosch van de Oudheidkundige Dienst en de musicoloog Jaap Kunst aan een opdracht voor het genootschap.²⁴² In 1928 schonk ze de benodigdheden voor krekelvechten aan het museum van het genootschap, voorzien van een persoonlijk briefje voor vriend en directeur Schrieke.²⁴³ In 1939 bracht ze een waardevol handschrift uit de collectie van de sultan van Yogyakarta naar Batavia. De sultan schonk met enige regelmaat handschriften aan deze instelling in Batavia, soms slechts om ze te laten kopiëren. Stutterheim drukte Anna Resink-Wilkens op het hart te proberen om de volgende keer voor het genootschap een specifiek manuscript uit de collectie van de sultan mee te nemen.²⁴⁴ Anna hielp soms ook de koloniale overheid als cultureel specialist. Samen met haar echtgenoot behoorde zij tot de personen die de koning en koningin van Siam in 1929 in Yogyakarta ontvingen en begeleidden naar de Prambanan-tempel. Als dank hiervoor ontving de familie van het koninklijk paar een zilveren geëmailleerde sigarettenkoker (voor Thomas), een broche (voor Anna) en een cheque voor de stichting Darmo Sedjati.²⁴⁵ Zo breidde Anna haar sociale contacten ook internationaal uit.

In 1929 kregen de vrouwen uit de culturele elite van Yogyakarta er een medestandster bij: de Euraziatische²⁴⁶ Mary Agnes van Gesseler Verschuier-Pownall (1882-1968), echtgenote van de nieuwe gouverneur van Yogyakarta van 1929 tot 1932. Zij richtte zich vooral op het traditionele zilver dat in Kota Gede, in de buurt van Yogyakarta, gemaakt werd. Zij wist dit ‘Yogya zilver’, door aanpassing aan de Europese smaak en eisen en door toepassing van ‘authentieke’ hindoe-Javaanse motieven die zij persoonlijk uitkoos, onder Europeanen zeer geliefd te maken.²⁴⁷ Het is niet onlogisch dat Van Gesseler Verschuier onmiddellijk aansluiting vond bij Anna Resink-Wilkens en Trijntje ter Horst. Met de steun van onder meer Anna Resink en de sultan van Yogyakarta vormde Van Gesseler Verschuier in februari 1932 de stichting Pakarjan

Ngajogjakarta. Deze stichting richtte zich op de bevordering van de decoratieve kunsten van Yogyakarta. Kort daarna en vlak voordat haar echtgenoot overgeplaatst zou worden opende Van Gesseler Verschuier, net als Trijntje ter Horst-de Boer, met de steun van de sultan van Yogyakarta een winkel waar Europeanen zilveren voorwerpen en sieraden konden kopen.²⁴⁸ Dit werd een groot succes.

In 1933 besloot het Java-Instituut een museum in Yogyakarta te stichten, Sono Budoyo, waarvan de collectie de hedendaagse beschaving van Java, Madura en Bali zou omvatten.²⁴⁹ Voorwerpen voor het museum kwamen voort uit schenkingen van particulieren en aankopen van nieuwe en antieke objecten in de winkel Kunstarbeid van Trijntje ter Horst-de Boer.²⁵⁰ Het was Thomas Resink sr. die voorstelde voor toeristen en andere belangstellenden traditionele dansen en verkorte wayangvoorstellingen in de *pendopo* van het museum op te voeren met als doel de belangstelling voor de Javaanse cultuur op te wekken.²⁵¹ De doelstelling van het Java-Instituut om de Javaanse culturele erfenis levend te houden, gold ook voor het museum. Sono Budoyo was evenzeer een uiting van de door moderniteitsgedachten geïnspireerde mengcultuur; dezelfde groep mensen met dezelfde politieke voorkeur was erbij betrokken.

Het hof van Yogyakarta ondersteunde het museum volledig. De sultan onderkende de kracht van schenkingen en besloot een schenking te doen die zou opvallen in uniciteit en esthetiek en die bovendien van grote historische betekenis was. Via Anna Resink-Wilkens schonk hij een krobongan met toebehoren, die van zijn voorvader Hamengkubuwono I was geweest.²⁵² (Zie afb. 4AG) Aan deze schenking waren grote symbolische implicaties verbonden. De eerste Hamengkubuwono had zijn hof naar Yogyakarta verplaatst en was de stamvader geworden van het huidige, invloedrijke geslacht. Met de schenking van de krobongan profileerde Hamengkubuwono VIII zich als de directe opvolger van die eerste, belangrijke sultan en stichter van Yogyakarta. De importantie werd nog eens versterkt door de bijzondere kunstzinnige en unieke waarde van het geschenk. Bovendien eigende Hamengkubuwono VIII zich met de schenking het museum toe – en daarmee de Javaanse geschiedenis en culturele erfenis van een gebied, waar zijn voorvader de kraton stichtte. Tot slot bleef hij met dit gebaar,

doordat hij zich verbond met de kunstzinnige emancipatie van het Javaanse volk, dicht bij de Europese elite van Yogyakarta staan.

Anna Resink-Wilkens schonk zelf ook objecten aan stichtingen die zij ondersteunde. Zo schonk ze in 1930 drie geschriften aan de stichting Panti Boedaja in Solo, die onder leiding stond van de Javaanse letterkundige Theodoor G.Th. Pigeaud (1899-1988) en waterstaatsingenieur J.L. Moens (1887-1954).²⁵³ Ook haar aankopen van batiks uit het in 1928 in Yogyakarta opgerichte batikproefstation, waar de batiknijverheid beschermd en ontwikkeld werd (de labels van het proefstation zijn nog steeds in de door haar verzamelde batiks genaaid), moeten in ditzelfde licht gezien worden.²⁵⁴ Het ging haar nooit puur om de esthetiek. Haar motivatie om de eerder genoemde Javaanse rolprenten te behouden voor Java getuigt hiervan: ‘Gerukt uit de Jogjasche sfeer, waarin zij thuishooren, [zouden deze rolprenten] slechts een bezienswaardigheid (...) zijn geweest.’²⁵⁵ En een bezienswaardigheid waren Anna’s verzamelde voorwerpen nooit alleen. Ze stonden voor meer dan dat. Dit alles had te maken met Anna’s missie om de Javaanse kunstnijverheid voor uitsterven te behoeden, de moderne Javanen kennis te laten maken met de ‘juiste’, ‘authentieke’ kunstnijverheid en tegelijkertijd hen welvaart te brengen.

De Balinese gobelins van de tweede generatie

Het hele leven van de familie Resink-Wilkens stond in het teken van Anna’s streven de Javaanse kunstnijverheid te behouden, door Thomas en zijn prominente plaats in het zakenleven van Yogyakarta ondersteund. Hun daaruit voortvloeiende vooraanstaande positie binnen de culturele en maatschappelijke elite van de imperial space was sterk gegrondvest in koloniale verhoudingen. Het nageslacht kon die positie dan ook handhaven totdat het koloniale bestel verdween.

De kinderen Resink waren doordrongen geraakt van kunst en cultuur, maar traden aarzelend in de voetstappen van hun moeder. Niet alleen waren de verzamelingen van hun moeder en vader in huis slechts de ‘stoffering van hun leven’, maar ook kan Anna’s eigen karakter in de weg hebben gestaan van eventuele neigingen in die richting. De jongste, Trude, zou bijvoorbeeld niet zijn gaan verzamelen omdat ze haar moeder en broer Thom jr. geen

concurrentie wilde aandoen.²⁵⁶ Thom jr. begon net als zijn moeder oud-Javaanse bronzen te verzamelen en kocht samen met zijn moeder antieke Compagniesmeubels aan voor het huis in Yogyakarta.²⁵⁷ Hij ontvluchtte Java echter eind jaren twintig, waarschijnlijk omdat de relatie met zijn moeder moeizaam was. Anna had met veel inspanning een aanzienlijke maatschappelijke status in Yogyakarta opgebouwd, hechtte zeer veel waarde aan Europese en hoog-Javaanse normen en waarden en had daarom veel moeite met de homoseksualiteit van Thom jr. (Zie afb. 4BJ) Sowieso was haar relatie met haar zoons Han en Thom ongemakkelijk: ze hield ze bewust op afstand en ontraadde ze naar Yogya te komen.²⁵⁸

Toch bleven Thom en zij gehecht aan elkaar. Anna bezocht Bali tweemaal²⁵⁹ (onder meer in verband met de crematie van de oude vorst van Ubud in 1921)²⁶⁰ en Thom jr. gebruikte tijdens zijn eigen verzamelactiviteiten zijn moeders collectie regelmatig als referentiecollectie.²⁶¹ Thom trok als civiel ingenieur in dienst van het departement van Waterstaat naar Zuid-Bali om er een waterleidingsysteem aan te leggen. Hier kreeg hij alle ruimte om zichzelf te ontplooien. Hij ging wonen in Tabanan en in het artistieke Ubud waar hij de oude pianoleraar van zijn zusje weer tegenkwam: Walter Spies.²⁶² Ook ontmoette hij er kunstenaar Rudolf Bonnet, die in 1929 naar Bali was gekomen en nauw samenwerkte met Spies. Beiden zouden een grote bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de moderne Balinese kunst; zij waren het die Thom jr. de liefde voor die kunst bijbrachten. Behalve met Bonnet, die ook Anna in Yogya bezocht, en met Spies ging Thom tussen 1931 en 1950 veel om met Cokorda Gede Agung Sukawati, de kunstminnende vorst van Ubud.²⁶³ Met de resident van Bali, Henri Damsté, hadden Thom en zijn moeder ook goed contact.²⁶⁴ Dit kwam onder meer doordat Henri's broer Dolf in Yogyakarta arts was geweest.

Dezelfde moderniteitsgedachten die op Java hadden geleid tot westerse belangstelling voor de kunstnijverheid en verheffing van de lokale bevolking, zorgden ervoor dat Bonnet, Spies en Thom Resink jr. zich gingen inzetten voor behoud en ontwikkeling van de Balinese schilderkunst. Dit resulteerde in 1925 in de stichting van het Bali Museum in Den Pasar. Daar trachtte men ook Balinees werk te verkopen ter 'verhooging van het peil der Balische

kunstnijverheid'. Dit alles lijkt sterk op wat zich in Yogyakarta afspeelde. Resink jr. en het Java-Instituut hadden dan ook een flink aandeel in die parallelle ontwikkeling. Thom onderhield intensief contact met het Java-Instituut en vanuit Yogyakarta stuurde men zelfs zilversmeden, die beïnvloed waren door de vernieuwingsideeën van Mary Agnes van Gesseler Verschuur, naar het Balinese Klungkung om de zilversmeden daar technisch te onderwijzen.²⁶⁵

Het is dan ook niet verwonderlijk dat Thom jr. zich in dit artistieke en culturele klimaat thuis voelde. Vooral de jonge, begaafde Balinese kunstenaar Anak Agung Gede Sobrat (1912-1992) charmeerde hem: tussen 1933 en 1935 kocht hij van hem ten minste vijf moderne Balinese tempera-schilderijen, waarvan er twee geïnspireerd waren op Franse gobelins.²⁶⁶ (Zie afb. 4AK, 4AL en 4AM) Thom had Sobrat foto's van Franse gobelins te leen gegeven voor de vervaardiging van de schilderijen. Hij was dan ook waarschijnlijk zelf de opdrachtgever.

Met deze Europese invloed werd, volgens Resink jr. en medestanders als Spies en Bonnet, de Balinese kunst behouden, nieuw leven ingeblazen en gemoderniseerd. Thom heeft Sobrat waarschijnlijk ontmoet bij Spies thuis in Padangtegal, waar Sobrat een jaar lang woonde en werkte. Sobrat was, samen met Anak Agung Gdè Meregeg (1912-2000), de eerste Balinese kunstenaar die met Spies in Padangtegal in aanraking kwam. Over het algemeen ziet men dat als het begin van de vernieuwing van de Balinese schilderkunst.²⁶⁷ Het zal eveneens via Spies zijn geweest dat Resink kennismaakte met Anak Agung Gdè Meregeg. Van hem kocht hij in 1931 een modern houten paneel met vier verschillende voorstellingen.²⁶⁸ Ook kocht hij werk van Balinese kunstenaars als I Gusti Nyoman Lempad (ca.1862-1978), I Djata, I Dewa Ketut Ding (1912-1966), Ketut Rodja (1917-?) en Dewa Putu Gelebes.²⁶⁹ (Zie afb. 4AP t/m 4AT) De schilderijen van Sobrat en Meregeg brachten Resink en Spies in contact met andere Europeanen, die net als zij de nieuwe culturele ontwikkelingen een warm hart toedroegen. Resink ontmoette Paul Spies die weliswaar geen familie was van Walter, maar wel nauw met hem en met Rudolf Bonnet bevriend was; en voorts mevrouw Van der Sleen-van Wessem, die het pendant van het schilderij van Meregeg kocht. Zo werd de nieuwe Balinese

schilderkunst het summum van de door de Europese en lokale elite ondersteunde mengcultuur en representant van de moderniteit.

Verder verzamelde Thom Resink jr. in circa tien jaar tijd honderd antieke, beschilderde Balinese doeken en verkreeg hij drie unieke *lamak*-weefsels (tempeldecoraties). Dat deze geweven waren, is uitzonderlijk voor *lamak*. Ze zijn waarschijnlijk van de hand van een omstreeks 1927 overleden vrouw, Men Nis, van wie slechts tien *lamak* bekend zijn.²⁷⁰ (Zie afb. 4AU) Dat Resink die weefsels en antieke doeken in handen kreeg, wijst erop dat hij zich op Bali in korte tijd had ontpopt tot kenner van oude Balinese kunst en dat hij snel de juiste mensen, zoals Men Nis, had leren kennen. De vriendschap met vorsten als Cokorda Gede Agung Sukawati zal daar zeer behulpzaam bij zijn geweest. Verder verzamelde Thom Resink batiks uit Noordoost-Java, Balinese *songkets* en krissen, doosjes van bamboe, sirihbakken, Balinese beeldjes en doeken van de Kleine Soenda-eilanden.²⁷¹

Hoewel Thom jr. uit Java vertrokken was, bleef hij in contact staan met de culturele wereld van Java. Hij zette zich op Bali in voor het museum in Yogyakarta en hield de band met Sam Koperberg en Th.G.Th. Pigeaud levend. Zijn ervaringen met het museum in Bali van Spies en Bonnet, waar Thom ook enige tijd als waarnemend conservator fungeerde, maakte dat hij voor Yogyakarta nuttig werk kon verrichten.²⁷² Voor museumdirecteur Sam Koperberg was hij, ondanks zijn ongedurige aard,²⁷³ dan ook ‘een groot steun’ in problematische tijden voor het museum.²⁷⁴

Toen Thom halverwege de jaren dertig terugkeerde naar Java,²⁷⁵ bood hij zijn diensten aan bij het Bataviaasch Genootschap. Hij stelde het genootschap voor op zoek te gaan naar antiek meubilair voor in het museum. Dit zou er uiteindelijk in resulteren dat hij een antieke kast van zijn nichtje Goedkoop-Roessingh van Iterson en een kindermeubel in bruikleen aanbood.²⁷⁶ Ook kocht hij in Surabaya namens het museum een ‘prampang Tirikit’,²⁷⁷ een met zilver versierde talisman waarin een deel van een zwaardvis was verwerkt en die Thom kende uit de collectie van zijn moeder.²⁷⁸ (Zie afb. 4AV) Voorts bestudeerde hij de in het Bataviase museum aanwezige Balische tekeningen en schilderijen. In de correspondentie die volgde op het verzoek van het museum aan Thom om op zoek te gaan naar een ‘mooi stel wajang kelitik’,

kunnen we Resinks verzamelmethodes en hoog-Javaanse culturele bagage ontwaren. Van *wayang kelitik* had Resink nog nooit een mooi stel gezien, zo schreef hij aan de secretaris van het Bataviaasch Genootschap. Maar, bekende hij onmiddellijk: 'Ik [ben] op dit gebied verschrikkelijk kieskeurig, daar ik kraton eisen stel. Maar ik beloof je dat ik voor je moeite zal doen.'²⁷⁹ Die moeite bestond eruit dat hij kennissen in Pasuruan en Grissee aanschreef om op zoek te gaan, helaas zonder resultaat:²⁸⁰ de kelitik-set kwam er niet.

In Surabaya, waar Thom van 1937 tot 1939 gestationeerd was als nijverheidsconsulent, bleef hij verzamelen. Hij kocht voorwerpen, zoals zestien of zeventien doeken uit de Krui-streek in Zuid-Sumatra, van de in Indië bekende verzamelaar mr. E.A. Zorab, vice-president van de Raad van Justitie te Surabaya.²⁸¹ De familie Zorab bezat in de grote havenstad het handelshuis Zorab Mesrope & Co en had derhalve door de hele archipel en daarbuiten contacten. Ook Tillmann, de verzamelaar die vanuit Nederland via Groeneveldt in Indië objecten kocht, had in die periode voorwerpen van Zorab gekocht en met hem geruild.²⁸²

Aan het eind van de jaren dertig braken donkere tijden aan in de hele wereld, ook in Indië. De polarisatie in de maatschappij zette door. In het bijzonder in de Vorstenlanden, Semarang en Surabaya vonden nationalistische onlusten plaats, die door het Nederlandse gouvernement de kop in werden gedrukt. Onder invloed van de vijandige sfeer en de Nederlandse repressie begonnen veel Indonesische nationalisten hun eigen non-coöperatieve koers te varen. In Duitsland waren de nationaal-socialisten aan de macht gekomen en bezig hun invloed over Europa uit te breiden. In Indië bekeek men de wereld met een zeker gevoel van naderend onheil.²⁸³

Met zijn sympathieën voor het Indonesische nationalisme en zijn sociaal-democratische streven naar zelfbeschikking van alle onderdrukten doorzag Sam Koperberg als een van de weinigen de consequenties van alle ontwikkelingen voor Indië en deelde hij die met vrienden, zoals de familie Resink-Wilkens. Hij schreef in mei 1935 met een opvallend scherp inzicht aan een onbekende Paul in Europa:

‘Doch ook hier is het een hopeloos gemodder, en veel vrienden telt het Nederlandsch gezag onder de bevolking niet, de afstand wordt steeds breeder en ’t tegenzin steeds dieper. Het gezichtseinder ziet er triest uit, de Indonesiërs wankelen in hun sympathiën tusschen China en Japan, mochten deze twee elkaar vinden, dan is het lot van ons Gezag hier beslist.’²⁸⁴

Het is ongelooflijk hoe visionair Sam Koperberg zich hier uitlaat. Hoeveel Europeanen – van wie velen zich zodanig bedreigd voelden door het Indonesische nationalisme dat zij hun toevlucht zochten tot rechtse bewegingen als de NSB (die de kolonie voor Nederland wilde behouden) – bezaten op dat moment, in 1935, hetzelfde scherpe inzicht? En hoevelen zagen bovendien de mogelijke toekomstige verbanden tussen Indonesië en de sterk expansionistische grootmachten Japan, dat uit de Volkenbond was gestapt en op Chinees grondgebied aan een opmars bezig was, en China dat transformeerde in een communistische staat?

Koperberg moet in deze ideeën gesterkt zijn door zijn Indonesische nationalistische vrienden zoals Soekarno en Hatta. Zij waren er eind jaren dertig van overtuigd dat een verschuiving ophanden was in de machtsposities in Azië ten koste van de koloniale naties.²⁸⁵ Hoewel er in Indië wel Europeanen waren die de situatie zorgelijk bekeken, waren er velen – onder wie het Nederlandse kabinet in Den Haag – die meenden dat het zo’n vaart niet zou lopen. Een eventuele Japanse aanval zou bovendien gemakkelijk af te slaan zijn, zo was de gedachte op dat moment.²⁸⁶

In deze onzekere tijd, in 1937, overleed Anna’s echtgenoot Thomas. (Zie afb. 4BK) In maart 1940 kwam Thom Resink jr. in Batavia te wonen, in de lommerrijke Gang Secretarie in de buurt van het Koningsplein en het museum. Twee maanden later marcheerde Duitsland Nederland binnen. De boodschap bracht grote verslagenheid teweeg in Indië: sommige Europeanen hadden het gevoel in een wervelwind te zijn beland.²⁸⁷ Nieuws was schaars; Reuters-telegrammen berichtten de kolonie slechts mondjesmaat over de situatie in Nederland. Onzekerheid en angst voerden de boventoon. Japan gedroeg zich, nadat het in 1940 met Duitsland en Italië overeen was gekomen elkaar militair te ondersteunen, steeds

imperialistischer en agressiever. En sinds de Verenigde Staten en Nederlands-Indië in 1937 Japan een grondstoffenboycot hadden opgelegd, werd het voor Japan steeds aantrekkelijker Nederlands-Indië in zijn invloedssfeer te krijgen. In januari 1942 vond de invasie van Japan in Nederlands-Indië plaats.

Anna leed onder het gemis van haar echtgenoot en verviel in sombere buien. Haar collectie bleef bezoekers trekken en haar kennis bleef door kenners geroemd worden. In 1938, een klein jaar na het overlijden van haar echtgenoot, kreeg Anna Resink-Wilkens bezoek van Jeanne de Loos-Haaxman (1881-1976), kunsthistorica, conservatrice van de Landsverzameling Schilderijen in Batavia en lid van de Kunstkring aldaar. Anna Resink gaf De Loos-Haaxman tijdens dat bezoek, zittend aan een lange tafel waarop objecten waren uitgesteld, ‘college’.²⁸⁸

Thom Resink toonde zijn burgerschap en loyaliteit aan Nederland door zich aan te melden bij het KNIL, het Koninklijk Nederlands-Indische Leger. Het werd een hopeloze strijd tegen de Japanners: op 8 maart capituleerde het leger. De bezetting door de Japanners betekende dat het politieke emancipatieproces van de Indonesiërs aanzienlijk versneld werd. Zij namen nu de bestuurlijke en economische functies van de voormalige Nederlandse elite over, terwijl tegelijkertijd Indonesische jongens in (para-)militaire dienst werden opgeleid. Ondertussen verdwenen de meeste Nederlanders in de door Japan opgerichte interneringskampen. Historicus Joop de Jong stelde dan ook treffend: ‘De Nederlandse elite werd fysiek definitief van de Indonesische gescheiden.’²⁸⁹ In Yogyakarta, waar de samenleving door een Tsjechische tandarts beschreven was als ‘smeltkroes van bevolkingsgroepen die tot voor kort aan de oppervlakte in elk geval zo hecht had geleken’,²⁹⁰ liep Javaans verplegend personeel in het gereformeerde hospitaal ineens weg. De relatie tussen Anna Resink-Wilkens en haar vooraanstaande Javaanse vrienden bleef vermoedelijk goed, getuige de nog te bespreken gebeurtenissen in maart 1943.

Thom Resink werd als krijgsgevangene van Japan gevangen gehouden in een kamp. Zijn huis in de Gang Secretarie werd leeggeruimd. Zijn prachtige collectie Balinese doeken werd in een kist gestopt en samen met zijn overige bezittingen afgevoerd naar J. Martens, die bergruimte verhuurde. In Yogyakarta leefde zijn familie in angst. De Japanners hadden, naast de kampen voor

militaire gevangenen, ook burgerkampen opgericht waar de blanke bovenlaag geïnterneerd zou worden, mannen en vrouwen gescheiden. Vermoedelijk dankzij hun huidskleur bleef de familie Resink-Wilkens aanvankelijk uit handen van de Japanners. Die trachtten de Indo-Europeanen te bewegen tot samenwerking met het Japanse bestuur, maar de meesten weigerden mee te werken en kozen voor de Nederlandse nationaliteit.

De sfeer op Java buiten de kampen was vijandig en geld had de familie Resink niet meer. Het was niet langer mogelijk de opslag van Thoms inboedel met zijn prachtige verzameling te betalen. De inboedel werd eind 1942 overgebracht naar de Weeskamer in Batavia die het op een openbare veiling zou verkopen.²⁹¹ Maar de Europese culturele netwerken waren niet helemaal bezwaken. Enkele resterende directieleden van het Bataviaasch Genootschap, waarvan de activiteiten tijdens de oorlog vrijwel stil kwamen te liggen en dat onder Japans beheer was gekomen, kregen hiervan al snel lucht. Zij trachtten via de Japanners de collectie van Thom voor het museum te verwerven. Dit lukte voor een groot deel wonderwel: ruim zevenhonderd voorwerpen kwamen terecht in de collectie van het Bataviaasch Genootschap.²⁹² Andere objecten kwamen in handen van de Chinese eigenaar van Toko Boroboedoer en in het bezit van de eigenaar van Toko ABC, een soort ‘winkel van Sinkel’ in Batavia.²⁹³

Medio maart 1943 werd bekend dat de Japanners het huis van de familie Resink in Yogyakarta zouden vorderen. Trude, voor haar moeders gezondheid teruggekeerd uit Semarang, en Anna Resink-Wilkens laadden op stel en sprong in het holst van de nacht de collectie in een vrachtauto en brachten het over naar ‘Anna’s’ museum, Sono Budoyo. Met hulp van haar vrienden Moens en Koperberg en onder de bescherming van de Javaanse autoriteiten werden alle losse objecten als borden, beelden, doeken, lampen en maskers, evenals kasten, boeken en aantekeningen van vijfenveertig jaar werk in kisten gepakt en in de vrachtauto geladen.²⁹⁴ Op deze manier zou de collectie veilig worden gesteld.

Anna Resink had een vooruitziende blik: het huis waarin zij had willen sterven,²⁹⁵ zou totaal verwoest worden in de oorlog. De familie betaalde een hoge tol tijdens de Japanse bezetting. Sommige familieleden bleven buiten de kampen, anderen kwamen erin en

raakten er zwaar getraumatiseerd. Ziektes waarden rond en voedsel was schaars. Anna Resink-Wilkens stierf in 1945, waarschijnlijk aan de complicaties van suikerziekte die zij in het begin van de jaren veertig had opgelopen.²⁹⁶ Ze werd naast haar echtgenoot begraven in een door Henri MacLaine Pont (1885-1971) in hindoe-Javaanse stijl ontworpen graf in Yogyakarta.

Na de oorlog volgden chaotische jaren met veel geweld. De Indonesische bevolking had inmiddels de onafhankelijkheid uitgeroepen, maar vooralsnog wenste de Nederlandse regering dit niet te accepteren. Ondanks de roerige tijden organiseerde Thom in 1946 in Batavia (dat inmiddels Djakarta heette) een tentoonstelling over nieuwe en oude stijlen in de Balinese kunst. Voorts gaf hij een lezing voor Radio Batavia op zondag 14 april 1946.²⁹⁷ Pas na het einde van de tweede ‘politieële’ actie in januari 1949 en in de aanloop naar de erkenning van de onafhankelijkheid door Nederland in december van dat jaar, keerde de rust enigszins terug.

Hierna eiste Thom Resink zijn collectie terug van het museum en van beide winkeliers. Ondanks de gewijzigde politieke situatie waren hij en zijn broer Han niet van plan hun geboorteland te verlaten en voor Thom was zijn collectie zijn passie, zijn identiteit. Hij speelde het onmiddellijk via de officiële kanalen, via de in het leven geroepen directie Rechtsherstel, hetgeen het genootschap niet bijzonder op prijs stelde. Thom kreeg er vermoedelijk wel een groot deel van zijn voorwerpen mee terug.²⁹⁸ Wellicht dat hij, om de pijn voor het museum wat te verzachten, in 1955 daarom enkele hindoe-Javaanse bronzen aan het museum schonk.²⁹⁹ (Zie afb. 4AX)

Met zijn grotendeels hervonden collectie en immer voortdurende belangstelling voor Balinese kunst bleef Thom Resink nauwe banden onderhouden met musea in Holland. Hij had al sinds 1937 contact met het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden, toen dit enkele Bali-doeken uit zijn collectie kocht. Het contact bleef in stand, want rond 1956 gaf Thom advies aan de directeur over talams, de hindoe-Javaanse offerschalen die hij net als zijn moeder verzamelde. Het Leidse museum had Resink benaderd vanwege zijn kennis en goede relaties.³⁰⁰ Zo lijkt Thom net als zijn moeder te fungeren als intermediair en knooppunt in sociale relaties tussen Holland en de oude kolonie. Hij kon zijn contacten in Nederland

aanhalen toen hij in 1947 met verlof naar Holland ging. In die periode hielp hij het Indisch Instituut (dat de voortzetting van het Koloniaal Instituut na de oorlog was) met het beoordelen van hindoe-Javaanse beelden in de collectie van de instelling. Tevens verkocht hij twee schilderijen van Anak Agung Gede Sobrat aan het Indisch Instituut.³⁰¹ De twee in 1933 en 1935 vervaardigde ‘Balinese gobelins’ van Sobrat werden verkocht aan het Volkenkundig Museum in Leiden.³⁰²

Op deze manier kon Thom zich – net als zijn moeder dat had gedaan met haar inzending voor de tentoonstelling van 1922 – in Nederland profileren, relaties leggen en daarmee in Indonesië en eventueel later in Nederland zijn voordeel doen. Bovendien was een verkoop aan het Indisch Instituut, een Nederlandse instelling die als nationalistisch werd beschouwd, een mooie manier om zich als gezagsgetrouwe en loyale Nederlander te doen kennen. Zo kon hij vragen over zijn loyaliteit aan Nederland in combinatie met de Indonesische sympathieën van hem en zijn familie vermijden. Immers, hij woonde en werkte nog in Indonesië, zijn moeder had zich openlijk verbonden met de Indonesische vroege nationalist en zijn broer Han had ervoor gekozen Indonesisch staatsburger te worden. Het waren keuzes die in Nederland op weinig begrip konden rekenen.

Het viel Thom en Han niet altijd gemakkelijk om in het nieuwe Indonesië te blijven leven. De ‘de-Dutchification’³⁰³ van de samenleving zal niet alleen op economisch en cultureel, maar ook op sociaal terrein hebben plaatsgevonden. De maatschappelijke groepen die sinds de jaren 1920 uit elkaar waren gegroeid, kwamen niet meer tot elkaar. Dit ziet men het duidelijkst bij Han, in Indonesië dichter en hoogleraar. Hij schreef in die ‘aangewaaide’ Nederlandse taal, in westerse dichtvormen, maar met Indonesische onderwerpen. Indonesië was zijn geboortegrond, het land waar hij zich thuis voelde, maar waar zijn gedichten niet of nauwelijks werden gelezen. Hij was dan ook ‘verdeeld tussen hier en daarginds’,³⁰⁴ zoals schrijfster Hella Haasse dat ooit mooi verwoordde. Door Indonesiërs werd hij in eerste instantie nog steeds gezien als iemand die een *blanda* was.³⁰⁵ Met het verstrijken van de tijd werd Han Resink weliswaar geaccepteerd, maar nog steeds beschouwd als ‘een withuid, vroeger nog met zwart haar’.³⁰⁶ Hij noemde zichzelf dan ook ‘een albino in Indonesië’³⁰⁷ en

vergeleek zich met de hindoeïstische apengod Hanuman. Deze was niet alleen een albino en werd in India soms als dichter en wetenschapper (net als Resink zelf) gezien,³⁰⁸ maar Hanuman was ook de schakelfiguur tussen zijn eigen rijk en dat van de tegenpartij. Het was bovendien ook een mooie woordspeling op Resinks eigen voornaam 'Han'.

Na nog een korte periode terug in Indië te zijn geweest, besloot Thom in 1957 definitief naar Europa te gaan. Wellicht werden de anti-Hollandse sentimenten van Soekarno hem te veel. In december 1957 zou Soekarno de band met Nederland definitief verbreken en al het Nederlandse eigendom in de ex-kolonie onteigenen. Thom woonde vervolgens enkele jaren in Fiumalbo in Noord-Italië. In die tijd bleef hij zich, ook in Holland, profileren op het culturele vlak. In 1957 had hij een groot deel van zijn hindoe-Javaanse beelden in bruikleen gegeven aan het Haags Gemeentemuseum.³⁰⁹ In 1961 werd een groot aantal van zijn antieke Balinese beschilderde doeken tentoongesteld op een expositie over Bali in datzelfde museum. Een aantal doeken, waaronder een *ider-ider* en een schilderij van Anak Agung Gede Meregeg, had Resink een jaar tevoren in bruikleen gegeven aan het museum.³¹⁰ In 1966, toen hij in Leiden woonde, leende hij een antiek zilverbloodje en een kistje met zilverbeslag uit aan de tentoonstelling 'Zilver uit Batavia, Ceylon en de Kaap' in datzelfde museum.³¹¹

De ruim honderd antieke Balinese doeken die Thom Resink in tien jaar tijd had verzameld op Bali en die hij na de Tweede Wereldoorlog succesvol had teruggeëist, waren zijn passie en zijn levenswerk. De verwickelingen rond de doeken na de oorlog tonen echter ook aan hoe Thom Resinks positie als lid van de culturele elite als gevolg van het verdwijnen van de imperial space afbrokkelde. In 1962 gaf hij de 118 antieke Balinese doeken in bruikleen aan het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden, waarbij hij er waarschijnlijk op rekende dat het museum de doeken op termijn, net als in 1937 was gebeurd, zou aankopen. Het zou anders lopen. In 1964 had Thom een bod van het museum gekregen, maar hij wees dat af, vermoedelijk omdat hij het te laag vond. In 1967 schonk hij aan het Leidse museum, wellicht om goodwill te kweken, een tabakskoker met een deksel van paardenhaar.³¹² (Zie afb. 4BA en 4BB) Twee jaar later bood het museum hem nog steeds niet

voldoende voor de schilderijen. Het museum had een te klein jaarbudget en Thom wilde de schilderijen niet voor een koopje van de hand doen. Pas na zijn dood in 1971 verkochten zijn erven de doeken aan het museum. Een jaar later zou de collectie van zijn moeder, Anna Resink-Wilkens, in Yogyakarta officieel worden overgedragen aan de Indonesische staat.

Cultureel burgerschap rond 1920

Thom Resink jr. was de enige Resink die met een aanzienlijke hoeveelheid Indonesische voorwerpen na 1947 uit de kolonie naar Holland was gekomen: het blauwe KLM-koffertje vol artikelen, correspondentie, ansichtkaarten en foto's nam hij waarschijnlijk overal mee naartoe en vormt nog steeds de behuizing van zijn archief. De kist waarin zijn beroemde Balinese schilderijen verpakt waren in zijn huis in de Gang Secretarie in Batavia, om in 1942 verhuisd te worden naar de Weeskamer en vervolgens het Museum van het Bataviaasch Genootschap, zal ook de kist zijn geweest waarin de schilderijen twintig jaar later in het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden arriveerden. Nog steeds maakt de kist deel uit van de collectie Resink, maar onbegrepen en ontdaan van zijn emotionele context, net als gebeurd is met de schilderijen. Ook die zijn nu niets meer dan kunstwerken in een museum en representaties van Balinese kunststromingen.

De rest van de familie bezat praktisch niets meer uit hun tijd in Nederlands-Indië: de oorlog had grote wonden geslagen. Het huis van de familie Resink-Wilkens bestaat niet meer, door de oorlog zijn er geen brieven overgeleverd tussen familieleden, dagboeken of diploma's zijn er evenmin. De overlevenden moesten leren leven met grote trauma's. Wellicht voorvoelde Anna Resink-Wilkens dat, toen zij een collectie begon aan te leggen van voorwerpen waarvan het merendeel duizend jaar oud was en waardoor zij kon voortleven. De wens van haar en de familie om bordjes te plaatsen bij haar collectie in het museum Sono Budoyo,³¹³ getuigt van die laatste behoefte. Ze was een Euraziatische vrouw in Indië met een identiteit die sterk geworteld was in de culturen van beide werelden. Haar zoon Han dichtte dan ook treffend: 'Het ouderlijk huis werd dikwijls doorzongen/ met klanken van piano en gamelan/ en 's middags en 's avonds luidde de gong en/ zorgde er zo voor dat ik aan tafel kwam.'³¹⁴

In 1946, een jaar na het einde van de oorlog in Nederland en kort voor haar dood, besloot Emilie Resink – de zus van Thomas Resink sr. en dus tante van Thom jr. – haar tien wayangpoppen te verkopen aan het Koloniaal Instituut. Het waren haar herinneringen aan een jeugd in Yogyakarta in Indië. Voor anderen in Nederland waren het zeldzame voorwerpen die het waard waren om bestudeerd te worden: haar poppen waren regelmatig door kunstenaar Lebeau, die in 1923 was komen luisteren naar Anna Resink-Wilkens bij Boeatan,³¹⁵ geleend om na te tekenen.³¹⁶ Lebeau was via contacten met leden van de koloniale elite als de Resinks beïnvloed geraakt door de in de kolonie bestaande mengcultuur. Hij begon zich toe te leggen op batik en liet zich inspireren door wayangfiguren. De mengcultuur was door de koloniale elite naar Nederland gebracht, kwam daar over het voetlicht via meegebrachte voorwerpen en georganiseerde muziekavonden en lezingen, en beïnvloedde vervolgens de Nederlandse culturele elite.³¹⁷ Emilies poging kort na de bevrijding de poppen te verkopen aan het Koloniaal Instituut, reflecteert de importantie die zij aan de poppen hechtte: de poppen als souvenir aan een kolonie die op dat moment feitelijk al verdwenen was, als stimulans voor de door haar en haar tante meegebrachte mengcultuur en als een van de weinige tastbare herinneringen aan een bekende familie uit Yogyakarta die in de oorlog alles had verloren.

Anna Resink-Wilkens kon haar positie in de imperial space als én vrouw én Euraziatische vestigen dankzij haar verzamelactiviteiten, waardoor zij invloedrijke sociale relaties en daarmee het juiste culturele kapitaal kon verwerven. Hiermee kon zij haar sociale positie en daarmee haar aanzien in de Europese wereld in Indië vestigen. Tijdens haar leven en mede dankzij haar toedoen ontstond een nieuwe koloniale cultuur: een mengcultuur. Een cultuur die het product was van moderniteitsgedachten en gecreëerd was door zowel de koloniale Europese als de lokale Indonesische elite. Deze cultuur had dan ook vooral op hen invloed en via de Europese koloniale elite op de Nederlandse culturele elite, zoals kunstenaar Chris Lebeau. Het was een mengcultuur die gedragen werd door culturele uitingen van de lokale en Europese elite en daardoor politieke gevolgen had.

In de vorige hoofdstukken hebben we vanuit verschillende historische personages gezien hoe verzamelen een manier is om een individuele identiteit en een sociale betekenis te creëren.³¹⁸ Maar geen van de besproken verzamelaars gaf zo sterk en welhaast bewust de eigen wereld en daarmee de eigen identiteit gestalte, als Anna Resink-Wilkens dat deed. Haar positie en maatschappelijke invloed in de samenleving kwamen tot stand door haar verzamelactiviteiten, netwerken en culturele inspanningen. Dankzij die inzet kon zij het culturele burgerschap verwerven en zich als Euraziatische vrouw voegen in de elite van de imperial space. Dat zij hieraan zoveel tijd en energie besteedde, kwam omdat zij als vrouw niet kon bogen op een beroepsidentiteit en daaruit voortvloeiende sociale status en haar afkomst niet onmiddellijk leidde tot een zeker aanzien. Haar vooraanstaande positie in de koloniale en Nederlandse maatschappij rond 1930 berustte dan ook bijna volledig op haar culturele identiteit en inherente westerse beschaving.³¹⁹

Anna Resink-Wilkens was hét voorbeeld dat ‘witheid’ en het daaraan verbonden aanzien in de koloniale maatschappij niet alleen gebaseerd waren op biologische definities,³²⁰ maar afhankelijk waren van gedrag, cultuur en ‘imperial belonging’. Haar ‘Europees-zijn’ moest bovendien continu afgedwongen en bevestigd worden. Dat haar dit lukte, is voor een groot deel terug te voeren op haar achtergrond en persoonlijkheid. Haar status als culturele elite in de imperial space was dan ook stevig gebaseerd op koloniale verhoudingen. Die constellatie zou, zoals we zagen gebeuren rond haar zoon Thom, na de onafhankelijkheid van Indonesië binnen afzienbare tijd verdwijnen. Wat restte waren de voorwerpen van de familie Resink-Wilkens die doelbewust verspreid zijn geraakt over de twee landen die ooit samen de imperial space uitmaakten, en die zowel voortbrengselen waren van de mengcultuur als objecten die deze cultuur ondersteunden.

Het idee dat een topstuk van Anna Resink-Wilkens Maria Dermoût rond 1918 inspireerde tot het schrijven van haar eigen interpretatie van een klassiek Javaans verhaal, is dan ook plausibel.³²¹ Niet alleen waren, zoals Dermoût dat zelf zag, in Indië de mensen met elkaar verweven; ook de dingen, verhalen, gebeurtenissen en gedachten waren dat. Moderniseringsgedachten om van iets ouds iets nieuws en westers te maken, werden breed

gedragen door de elite in Yogyakarta, waartoe in 1918 Dermoût en Resink-Wilkens beiden behoorden. Ze hadden ook enkele gemeenschappelijke vrienden: Knebel en Groneman.³²² Vermoedelijk leerden de twee vrouwen elkaar kennen op het moment dat Dermoût in 1918 voor een jaar in Yogyakarta kwam wonen. Juist het beeldje van de verstrengelde man en vrouw dat Dermoûts verbeelding had geprikkeld, verkocht Anna Resink in 1932 aan de Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst. Dit beeldje krijgt met deze wetenschap, en verbonden aan Dermoûts verhaal, de betekenis van de verbeelding van de nieuwe koloniale mengcultuur. Het beeldje weefde in Nederland de culturen van beide gebieden ineen: een mengcultuur die tot op heden van invloed is in Nederland en Indonesië.

Conclusie

De patronen op de *parang sawat*-batik die we in de inleiding introduceerden, zijn ontrafeld en de door elkaar heen lopende verhalen van mensen, objecten en hun betekenissen zijn belicht. We hebben in de voorafgaande hoofdstukken gezien hoe vanaf het begin van de negentiende eeuw een onderling nauw verweven elite opkwam die zich, onder meer via de uitwisseling van voorwerpen en kennis over de koloniën, stevig verankerde in de imperial space van het Nederlandse en veelal ook van het Europese koloniale bestel. Deze elite is tot op heden onderbelicht geweest in studies over de Nederlandse elite, maar maakte er integraal onderdeel van uit. Tegelijkertijd blijkt ook dat je niet kunt spreken van ‘een’ homogene Europese gemeenschap in Indië. De identiteit en het burgerschap van deze elite werden bepaald door de specifieke samenstelling van hun, door economisch en sociaal kapitaal tot stand gekomen, culturele kapitaal. Hierin speelden het verzamelen van voorwerpen en de objecten zelf, uiteenlopend van etnografische en kunstzinnige objecten tot gebruiksvoorwerpen uit Azië en Europa, een belangrijke rol. De leden van deze koloniale elite behoorden vaak tot meer dan alleen hetzij de economische, sociaal-culturele of politieke elite. De gebieden overlaptten elkaar veelal. Het handelen van deze bijzondere elite kan dan ook geanalyseerd worden aan de hand van dit collectioneren en hun verzamelde voorwerpen.

Imperial space

In dit onderzoek brachten de materiële erfenissen van vier families ons naar hun makers, verzamelaars, bewaarders en schenkers. De objecten completeerden tezamen met documenten en foto's het beeld van de families in de imperial space; hun geschiedenis van verzamelen vertelde het verhaal van de koloniale elite. De wisselwerking tussen mens en object – door de manier waarop objecten verbanden, netwerken, legden tussen families, familieleden, personen en geografische gebieden – laat zien hoe deze elite, veranderlijk van aard en samenstelling als zij door de tijd was, ontstond en materiële cultuur gebruikte om zichzelf in de

koloniale en Nederlandse samenleving te positioneren en te handhaven.

De door de families bewaarde tastbare getuigen van het verleden, zoals een notitieboekje in het geval van de familie Quarles van Ufford of een hindoe-Javaanse kandelaar in het geval van de familie Resink, reflecteerden de ‘interstitial lives’ van hun eigenaren in de geografische ruimte van de imperial space. De objecten en mensen bevestigden hoezeer kolonie, moederland en andere gebieden met elkaar verbonden waren in een tijd waarin voor veel mensen de horizon een ‘nationaal’ Nederland was.¹ De in dit werk beschreven imperial space was één grote geografische eenheid gedomineerd door veelal overlappende netwerken.² De objecten vormden de verbindingen en waren tegelijkertijd het resultaat van een door netwerken beheerst imperiaal rijk. Knooppunten, zoals een schip als de Palembang, een huis als Batono Warso of instituut als het Java-Instituut, ontstonden waar die verschillende netwerken van mensen en objecten samenkwamen.³ Tegelijkertijd waren objecten ook weer van invloed op andere netwerken zoals de vrouwenorganisaties in Nederland, en dirigeerden zij ons daar naar toe. Hier werd, in reactie op het verleden, identiteit gevormd: immers, de manier waarop mensen zichzelf profileren is deels bepaald door maatschappelijke historische tendensen, door het eigen verleden en, in een constante dialoog intrinsiek aan het sociale leven, door andere personen en voorwerpen die hen omringen.⁴ Objecten, zoals een prachtige Sumatraanse toverhoorn of vlag uit Aceh, konden met hun associaties en betekenissen verwijzen naar het individuele verleden en dus fungeren als plekken van herinnering waar het verleden door de blik van mensen in het heden gecreëerd werd en zo het cultureel geheugen van mensen ondersteund en gevoed werd. De voorwerpen konden ook verwijzen naar de inherente machtsverhoudingen en daaruit voortvloeiende gewelddadige confrontaties die de imperial space kenmerkten. Op hetzelfde moment verdoezelden ze die: de gewelddadige context waarin de Sumatraanse toverhoorn van Henri Quarles van Ufford werd verworven werd pas zichtbaar na nader onderzoek.

Burgerschap

Dit besef van identiteit, de geografische verbeelding en oriëntatie van mensen waren belangrijke kenmerken in het burgerschap van deze koloniale elite. Burgerschap werd hier niet enkel opgevat als een politiek burgerschap: in Indië was dat tenslotte, ook voor het Europese deel van de bevolking, beperkt. Als gevolg hiervan werd in de kolonie vooral een *cultureel* burgerschap gewaardeerd. Burgerschap gaat in essentie over wie zich een volwaardig en ‘goed’ lid van een land of rijk mag noemen en zo ook gezien wordt door anderen. Het gaat dus feitelijk over identificatie, onderscheid en daarmee over in- en uitsluiting in de maatschappij en de daaraan verbonden machtsposities. In de kolonie werd dit burgerschap vooral geformuleerd met cultuur. Cultuur is, in de woorden van socioloog Bourdieu, een uitdrukking van macht.⁵ Het culturele kapitaal van iemand in de koloniale maatschappij, in combinatie met sociaal en economisch kapitaal, bepaalt diens sociale positie. Dit was aanvankelijk een uitsluitend koloniaal fenomeen, maar na 1850 werd ook in Nederland de beperkte juridisch-politieke opvatting van burgerschap aangevallen en voorzien van een meer maatschappelijk-cultureel idioom. In het publieke debat werd burgerschap steeds vaker geformuleerd in termen van identificatie en plichten die men had naar de gemeenschap, de natie en naar het koloniale rijk dat door families uit de elite als Quarles van Ufford en Loudon naar Nederland was gebracht.⁶ Opvattingen over burgerschap in Nederland en de kolonie beïnvloedden elkaar.

Centraal in dit (door de tijd heen aan verandering onderhevige) koloniale culturele burgerschap⁷ stond iemands culturele kapitaal: zijn identiteitsbesef, culturele kennis, geografische oriëntatie en verbondenheid met het land of rijk. Het bezit van linguïstisch (het al dan niet spreken van Nederlands) kapitaal versterkte dit cultureel kapitaal. Dit maakte of iemand als volwaardig lid van de koloniale samenleving tot de elite daarvan kon doordringen of niet. De elite scherpte de samenstelling van dit kapitaal dan ook continu aan – zoals zij bijvoorbeeld deed na 1900 door steeds meer de nadruk te leggen op een blanke huidskleur – teneinde haar eigen bevoorrechte positie in de maatschappij te handhaven. Uitgaande van dit ‘sociaal-culturele’ burgerschap werd vervolgens na 1900 veelal gepleit voor de uitbreiding van het

politiek burgerschap. Dat gebeurde onder meer door vrouwen met een koloniale achtergrond in Nederland. Nederlands burgerschap werd dan ook niet alleen binnen de natie vormgegeven, maar door netwerken en politieke sferen die zich konden uitstrekken over de hele wereld.⁸ Bovendien had het niet alleen sociaal-culturele, maar ook politieke consequenties.

Elite

Binnen de vier hier besproken families was de rol van hun culturele kapitaal allesbepalend voor hun sociale positie in zowel de koloniale als Nederlandse samenleving. Cultuur en macht, en daarmee klasse, zijn volgens Bourdieu nauw met elkaar verbonden. Hij stelt dat culturele smaak geen persoonlijke keuze is, maar een uiting van de klasse waartoe iemand behoort: 'Differences in cultural capital mark the differences between the classes.'⁹ Hierdoor waren in de kolonie, bij uitstek een materiële wereld, materiële en immateriële cultuur 'cultureel kapitaal'. Het ging dan om de opleiding die iemand genoten had, iemands culturele kennis van de kolonie en het moederland en zijn culturele oriëntatie. Het verworven geïncorporeerde cultureel kapitaal had volgens Bourdieu betrekking op het gedrag en de denkwijze van mensen. Het geobjectiveerde cultureel kapitaal betrof de voorwerpen die men om zich heen had verzameld. De samenstelling van dit zo waardevolle culturele kapitaal werd bepaald door iemands linguïstisch, sociaal (netwerken) en economisch kapitaal. De wijze waarop men zich representeerde en of het culturele kapitaal als symbolisch kapitaal, dus als prestigieus en legitiem werd beschouwd, was afhankelijk van de 'habitus', het denken en handelen in een bepaalde periode. Op deze manier ontstond een koloniale elite in Nederlands-Indië die binnen de aparte, maar elkaar beïnvloedende en met elkaar in verbinding staande ambtelijke, economische, militaire en culturele domeinen in de imperial space streed om sociaal, economisch en cultureel kapitaal dat, eenmaal door de buitenwereld erkend als symbolisch kapitaal, zou leiden tot macht, invloed en prestige. Hiermee konden de hier besproken families zich een vooraanstaande plek veroveren in de sociale orde.

Deze koloniale elite was een door de tijd heen van samenstelling en grootte veranderende groep. De toestroom van nieuwe groepen uit Europa na met name de Bataafse Revolutie

(1794-1799) en de nationalisatie van de VOC in 1799, de komst van Engelsen tijdens het tussenbestuur van 1811 tot 1816 en vooral de aanzienlijke instroom van Europeanen na het verlaten van het Cultuurstelsel in 1870 zorgden daarvoor. De grote aantallen Europeanen na 1870 in de kolonie maakten ook dat de elite steeds meer de behoefte kreeg zich te onderscheiden en dus exclusiever werd; dit is terug te zien in de samenstelling van het culturele kapitaal.

Het karakter van deze elite had, door de positie die zij innam en de manier waarop ze zich voegde in reeds bestaande elites, invloed op de vormgeving van de koloniale en Nederlandse (vooral elitaire) samenleving en identiteit. De fysieke en mentale scheiding tussen de elites in Nederland en in zijn koloniën was niet absoluut. Die kloof werd bovendien in de loop van de negentiende eeuw meer en meer overbrugd waardoor een Nederlandse imperiale identiteit, gedragen door de elite, tot stand kwam. De invloed van deze elites is veelal geabsorbeerd en geïnternaliseerd door de koloniale, nationaal-Nederlandse en Indonesische samenlevingen, maar is nog steeds aanwezig.

De materiële erfenissen van de families Quarles van Ufford, Loudon, Delprat en Resink-Wilkens, de objecten, zijn de getuigen, het gevolg en de inzet van een 'elitair' Nederlands imperiaal verhaal, waarin de lokale bevolking van Nederlands-Indië en haar eigen geschiedenis slechts de bijrol vervulden of waarbij de voorwerpen moeten functioneren als symbolisch kapitaal in internationale relaties met de voormalige kolonie.¹⁰

1850: Quarles van Ufford

De koloniale geschiedenis van de Nederlandse adellijke familie Quarles van Ufford ontvouwde zich via de door hen verzamelde voorwerpen op een niet-hiërarchische manier. Privé en publiek liepen in deze objecten door elkaar heen en etnografische objecten werden net zo waardevol geacht als een volgekrabbeld notitieboekje. Om preciezer te zijn: hun voorwerpen, hun gematerialiseerde culturele kapitaal, verwezen naar hun geïncorporeerde culturele kapitaal – hun 'habitus', hun denken en gedrag in de samenleving – en naar het door hen verworven sociale en economische kapitaal in zowel de kolonie als Nederland. Voorwerpen als een toverhoorn, een Japanse prent en Balinees

textiel waren verbindingsstukken en netwerken in een grote geografische ruimte, imperial space, tussen families, vrienden, generaties en samenlevingen in diezelfde omgeving. Ze bestendigden die relaties ook door te blijven verwijzen naar het verhaal van het voorwerp, naar de schenkers en door andere persoonlijke verbindingen aan te gaan. De lotgevallen van deze niet-hiërarchische voorwerpen legden dan ook de 'koloniale eigenheid', het koloniale karakter, van de familie Quarles en andere koloniale families haarscherp bloot. De objecten in de familie verwezen naar (soms verborgen) sociale netwerken, cultureel bezit, financiën en andere geschiedenissen. Hierdoor kon een verhaal verteld worden over objecten als knooppunt van economisch, sociaal en cultureel kapitaal.

Met de voormalige Britse arts William Dennison begint feitelijk de Indische geschiedenis van de familie Quarles van Ufford. Hij trouwde Anthonia Th. Mooyaart (1798-1852), de dochter van een prominente VOC-bestuurder wiens familie al geruime tijd in de Nederlandse Aziatische bezittingen woonde. Dankzij haar kreeg Dennison de beschikking over de connecties en de culturele bagage die in de Aziatische Nederlandse bezittingen van groot belang waren. Bovendien ging hij met dit huwelijk zichtbaar een verbinding aan met zijn nieuwe vaderland. Dit bewijs van loyaliteit versterkte hij nog door een Nederlandse staatslening te kopen waardoor hij geslagen werd tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

Het huwelijk van William Dennisons dochter Ann Amelia (1825-1912) met de adellijke Joan Quarles van Ufford (1820-1899) betekende dat de familie Dennison, dankzij Williams door en in Indië verworven economisch kapitaal en sociale netwerken, doordrong tot de hoogste regionen van de Nederlandse samenleving. Een tamelijk nieuwe koloniale elite in Indië, namelijk de Engelse, sloot zich aan bij de Nederlandse nationale elite en trad zo toe tot de koloniale elite. Deze Engelse verbintenis, met Dennisons oriëntatie op Ceylon en Brits India, vergrootte tegelijkertijd de imperial space van de Nederlandse elite. Deze koloniale elite veranderde tussen 1800 en 1850 sterk, maar bestond buiten Batavia en vooral op het platteland nog grotendeels uit de oude Compagnieselite. Deze Engels-Nederlandse elite had meer dan de oude Compagnieselite zowel een op de kolonie als op Europa

gerichte oriëntatie. Vooral als het ging om cultureel kapitaal was Europa het uitgangspunt. Dit was overigens tevens ingegeven door het feit dat niemand uit deze elite een permanent verblijf in de kolonie voor ogen had: de kinderen werden voor hun opvoeding naar Europa gestuurd, verlof en pensioen werden in Nederland genoten en de betrekkingen met Nederland, in de vorm van contact met familieleden, werden goed onderhouden.

Henri, Joans broer, volgde hem na en begon, voortbouwend op zijn eigen sociale contacten uit zijn marinetijd en op die van zijn broer, eveneens een onderneming op Java. De derde broer, Willem, profiteerde in Nederland van de contacten en kennis van zijn broers en kon daarmee zijn ambtelijke carrière op het ministerie van Koloniën bespoedigen. Nederland en Indië (en een generatie Quarles van Ufford later ook West-Indië) waren in een continue dialoog verwickeld door de objecten en brieven die hun weg over de oceaan vonden. De koloniale en Europese elites waren op deze manier onlosmakelijk met elkaar verbonden en door hun geografisch verspreide bestaan beïnvloedden ze elkaars wereldbeeld. Hun belevingswereld behelsde door hun regionale, continentale, transnationale en transimperiale affiniteiten alle gebieden binnen de Nederlandse invloedssfeer en was derhalve niet enkel gericht op Nederland. Hierdoor had ook in het algemeen de Nederlandse nationale adel een minder op de Nederlandse natie gerichte identiteit dan vaak gedacht, maar was die gevormd – zoals Susan Legêne al liet zien met de families Blomhoff en Van Breugel¹¹ – in samenhang met het Nederlandse imperiale rijk.

Die verbondenheid van Nederland en Indië werkte door tot in persoonlijke bemoeienissen. Status en macht werden bij negentiende-eeuwse adellijke families, zoals de familie Quarles van Ufford, gevormd op basis van afkomst. Familiecontinuïteit en controle op het gedrag van familieleden waren dan ook van groot belang om de eer van de familie hoog te houden en de status zeker te stellen. Familieleden in Nederland trachtten zelfs tot in Indië het gedrag van Henri Quarles van Ufford in de kolonie te beïnvloeden. Henri zelf waardeerde de lossere omgangsvormen in Indië, maar hij bleef tegelijkertijd zijn adellijke bagage met zich meedragen. Een breuk met zijn familieleden wenste hij niet, mede omdat hij nooit van plan was geweest voor altijd in Indië te blijven. Hij zou hen

voor zijn prestige, status en macht in Europa nog hard nodig hebben.

De meeste voorwerpen die door de verschillende leden van de familie zijn meegenomen uit de koloniën, zoals de maquette van de administrateurswoning en de Balinese schilderijen, bleven in deze periode binnen de familie. Voor de familie Quarles van Ufford waren het souvenirs en mnemoforen in de letterlijke zin van het woord: een voorwerp om te herinneren, om iets niet te vergeten – ‘ter herinnering onzer reis’,¹² zoals Willem Quarles van Ufford dat verwoordde. Historiciteit en de angst om te vergeten werden in de loop van de negentiende eeuw kenmerkend voor de burgerlijke cultuur. Zeker als mensen uit de negentiende eeuw, levend in een vreemd land als Nederlands-Indië, geconfronteerd werden met ingrijpende gebeurtenissen legden zij die vast in dagboeken, foto's, brieven en voorwerpen.¹³ De objecten bij de familie Quarles fungeerden dan ook vooral als plaatsen van herinnering, als geheugensteuntjes die verwezen naar het door de familieleden beleefde verleden dat hun identiteit had bepaald. De objecten waren dan ook onderdeel van het cultureel geheugen van de familie: het familiegeheugen.

De objecten verwezen niet alleen naar het verleden en familierelaties, maar tevens naar de relaties die verzamelaars hadden met de bron van hun voorwerpen, meestal de lokale bevolking. De netwerken die ten grondslag lagen aan en gevestigd werden door voorwerpen zijn dan ook veel uitgebreider dan veelal gedacht. Veel voorwerpen, zoals de Balinese schilderijen en het Sumatraanse textiel, waren, zeker in de eerste helft van de negentiende eeuw, vaak in de letterlijke zin van het woord trofeeën: geroofd van het slagveld en geplunderd uit de huizen van de gevluchte bevolking. Voorwerpen werden metonymia voor de slagen die werden geleverd en ondersteunden en versterkten het discours dat erover werd gevoerd in families en de natie. Dit discours en de collectiegeschiedenissen van de voorwerpen tonen ons hoe de lokale bevolking in de Europese mindset werd gezien, hoe Europeanen in de koloniale samenleving stonden en hoezeer oorlog in de koloniale maatschappij alomtegenwoordig was en daarmee ook in de verzamelde voorwerpen. Oorlog ‘zit’ niet alleen in objecten die overduidelijk verworven zijn in een gewelddadige context, zoals een speer of mes, maar ook in talloze andere, op het

oog neutrale, voorwerpen. Van de Sumatraanse toverhoorn, gevonden in een rivier bij een door de bewoners in allerijl ontvlucht dorp, tot en met het fotoalbum van John Loudon waarin behalve de foto's van vrienden ook foto's van koloniale gruwelijkheden waren geplakt – het zijn allemaal voorwerpen die zijn verworven in een gewelddadige context of die daaraan refereren, maar die dat geweld niet onmiddellijk tonen. Het verhaal dat de hier behandelde families vertelden met hun objecten was veelal politiek emotioneel, zonder belangstelling voor de lokale bevolking. Feitelijk diende het verzamelen een duidelijk sociaal-cultureel onderscheidend en legitimerend doel. Dit was ook deel van de koloniale eigenheid, de dagelijkse vanzelfsprekendheid van families uit de Europese koloniale elite.

Eenmaal publiekelijk gemaakt werden de voorwerpen waardevol cultureel bezit dat getuigde van een verruimde horizon in een samenleving waarin de meeste mensen zich bewogen binnen een heel wat kleinere geografische ruimte.¹⁴ Kennis over de koloniën in Nederland was in deze periode schaars en werd derhalve gewaardeerd, door Nederlandse ambtenaren die draagvlak voor de koloniën wilden creëren en door velen die gefascineerd waren door het 'exotische'. Kennis over de koloniën moest wel openbaar gemaakt worden. Door de schaarste daarvan konden koloniale voorwerpen en traktaten zelfs symbolisch kapitaal worden. Ergo: objecten die door deze oud-Indiëgangers werden meegenomen en teksten die werden geschreven konden leiden tot maatschappelijk prestige mits zij publiekelijk getoond werden.

Directe maatschappelijke winst hoefde de familie Quarles, als Nederlandse adel met een reeds gevestigde status, niet onmiddellijk te halen uit hun cultureel en daaraan verbonden sociaal en economisch kapitaal. Dit gebeurde wel rond 1860, toen artikelen en boeken van Henri en Willem Quarles van Ufford over Indië verschenen en Willem na het overlijden van Henri besloot zijn cadeaus aan de etnografische afdeling van het Leidse Oudheidkundig Museum te schenken. Ook de zeelieden die waarschijnlijk aan Henri hun Japanse voorwerpen hadden verkocht, verhandelden die niet alleen om er geld mee te verdienen. Het was voor hen een simpele manier om in Europa maatschappelijk prestige te verwerven. De periode die leden van de familie Quarles in Indië doorbrachten, versterkte hun professionele carrières in

plaats van, zoals historica Taylor meende, ze te onderbreken: carrières in de kolonie konden de opmaat zijn naar hoge ambtelijke posten in Nederland.

Ook op een andere manier droeg de familie Quarles van Ufford bij aan haar maatschappelijk prestige door invloed uit te oefenen op de geestelijke vormgeving van Nederland. De kolonie kreeg namelijk, zeker na 1850, een aanzienlijke invloed op het Nederlandse nationalisme. Indië werd vooral door zijn culturele uitingen onderdeel van het Nederlandse nationalisme en bracht het besef tot stand dat het Nederlandse koninkrijk de natiestaat mét zijn koloniën was. Deze gedachten werden vooral gedragen door de elites in beide landen en kwamen mede tot stand door de provincies, zoals Overijssel, waar in 1852 het eerste koloniale museum van Nederland werd gesticht,¹⁵ of Friesland waar in de Concertzaal van Sneek Multatuli in 1868 met veel succes voordroeg uit zijn toneelstuk *Vorstenschool*.¹⁶ De familie Quarles droeg daar als natiebouwers aan bij, via de plannen van Willem Quarles van Ufford voor een etnografisch museum en zijn schenking van Indische voorwerpen aan het museum in Leiden. Het kolonialisme werd zo een project van de Nederlandse (veelal transnationale) elite.

Van verzamelde souvenirs, door sociale relaties ingegeven en beïnvloed door grotere maatschappelijke bewegingen en contexten, transformeerden de voorwerpen van de familie Quarles halverwege de negentiende eeuw tot familie-erfstukken die als het gemusealiseerde verleden de identiteit en de sociale en culturele kwaliteiten van de familie weerspiegelden en beïnvloedden. Zij werden voor het eerst in 1870, maar pas in grotere aantallen rond 1950¹⁷ geopenbaard aan het grote publiek in musea en openbare archieven. Hiermee maakte de familie delen van hun bezit te gelde en werden zowel hun identiteit als hun hoge sociale status direct kenbaar voor iedereen met de ‘juiste’ culturele bagage.

Door de transnationale ziens- en levenswijze van de familie werd de horizon voor latere generaties eveneens verbreed. Sinds Henri, Willem en Joan vonden generaties Quarles van Ufford het een plicht zich als nationale adel (immers, ‘noblesse oblige’) in te zetten voor de Nederlandse zaak. Tot 1945 deden zij dat met name in Nederlands-Indië.

1870: Loudon

De geschiedenis van de familie Loudon volgt een vergelijkbaar en tegelijkertijd op verschillende punten afwijkend patroon. De Schot Alexander Loudon (1789-1839) kreeg in Indië net als William Dennison toegang tot de zo noodzakelijke koloniale netwerken en culturele bagage door in 1815 het zusje van zijn veelbelovende Nederlandse collega, koloniaal ambtenaar Frans Valck (1799-1842), te trouwen. Dankzij de sociale contacten van de familie Valck, die als lid van de elite van het nieuwe Bataafse regime in 1804 naar Indië kwam, wist Loudon binnen korte tijd naast veel Engelse vrienden tevens invloedrijke vrienden te maken binnen het Nederlandse koloniale bestuur dat het Engelse in 1816 opvolgde.

In Batavia waren dit veelal in Nederland geboren vrienden uit de Nederlandse hogere burgerij met bestuursfuncties, die vlak voor of tijdens het Engelse tussenbewind naar Indië waren gekomen en met vrouwen waren gehuwd die van moederskant al generatieslang in Indië woonden. De machtspositie van de families uit de oude VOC-elite werd door de nieuwe regimes van het begin van de negentiende eeuw bedreigd, maar door de continuïteit in vrouwelijke lijn werd die, ondanks Daendels' en later Raffles' pogingen, in Bataviase kringen voor een aanzienlijk deel behouden. De politieke invloed van oude Indische families ging dan ook niet verloren, zoals De Jong stelt,¹⁸ maar ging door de vrouwelijke erfgenamen op in de nieuwe elite. Daardoor werd deze nieuwe regeringselite nog steeds beïnvloed door 'oud' sociaal en cultureel kapitaal, maar werd die ook, onder invloed van maatschappelijke opvattingen en de achtergrond van de mannelijke leden, enigszins aangepast. In veel literatuur wordt beschreven hoe in deze periode de 'aanval' werd geopend op de 'gemengde cultuur', maar waarschijnlijk was het meer een geleidelijke sociaal-culturele aanpassing als gevolg van de veranderende politiek-maatschappelijke omstandigheden.

Door de Europese achtergrond van de nieuwe elite rond 1850 en de daarmee verbonden verwevenheid met hun eigen in Nederland woonachtige families, werd de culturele oriëntatie steeds Europees. Deze identificatie werd steeds meer een voorwaarde om tot de elite te behoren: de zonen van Alexander Loudon sr. vertrokken allemaal voor scholing naar hun vaders vriend in

Zutphen. De juiste vrienden op de juiste plaats waren dan ook voor mensen die niet (zoals de familie Quarles van Ufford) van adel waren of die geen familie in Indië hadden, van groot belang.

De netwerken, in nauwe wisselwerking met de juiste Europese opleiding, op Europa georiënteerde culturele voorliefde en het spreken van Nederlands, waren van grote invloed op het maatschappelijk succes van de zonen van Alexander Loudon. De objecten die de familie verzamelde geven inzicht in de mentaliteit, de maatschappelijke rol en het aanzien van de familie in de samenleving. Frans Valck, zwager van Alexander Loudon en grotendeels opvoeder van diens zonen, verzamelde antieke hindoe-Javaanse beeldjes. Hij was, samen met vroege verzamelaars als De Eerens, Van der Capellen en Domis, een exponent van zijn tijd: er was een toenemende behoefte aan kennis over de Indische archipel gekomen met als doel efficiënter bestuur. Tegelijkertijd kwamen er – waarschijnlijk als gevolg van de Java-oorlog en een daardoor sterk verarmde Javaanse aristocratie – grote hoeveelheden hindoe-Javanica op de markt, die de interesse van veel Europeanen aanwakkerden. Valcks financiën maakten het mogelijk de voorwerpen aan te kopen en lid te worden van het Bataviaasch Genootschap. Soms was economisch kapitaal een voorwaarde om de juiste netwerken en culturele bagage te vergaren waarmee sociale status en aanzien kon worden verworven. Door het verzamelen van souvenirs en trofeeën uit de Java-oorlog schreef men zichzelf een grote rol toe in een inmiddels nationalistisch gekleurd koloniaal conflict en verwierf zo aanzien.

Valck en anderen onderscheidden zich nog op een andere manier. In zijn publicaties komt Valcks wereldbeeld naar voren: hij veroordeelde de moderne Javaan als wetenschappelijk en cultureel gezien achterlijk en onwetend. Daarnaast legde hij verbanden tussen de hindoe-Javaanse objecten in zijn collectie en voorwerpen uit India en de klassiek-Griekse wereld. Op deze manier eigende Valck zich die vreemde Aziatische cultuur en geschiedenis toe als onderdeel van de universele westerse geschiedenis.¹⁹ Door daarnaast de lokale bevolking niet als directe erfgenamen van die cultuur te beschouwen werd de onontwikkeldeheid van die bevolking duidelijk gemaakt en kon de kundige Europeaan zichzelf legitiem als eigenlijke erfgenaam en beschermer van de lokale geschiedenis opwerpen.²⁰ Hiermee werd niet alleen de hindoe-Javaanse, modern-

Javaanse en Europese samenleving duidelijk cultureel en sociaal van elkaar gescheiden, maar werd tevens de koloniale overheersing gelegitimeerd. Het verzamelen of feitelijk plunderen van cultuurschatten tijdens een tuchtingsoorlog kan dan ook gezien worden als het afdwingen van een dubbele overgave. Tegelijkertijd laten de vele trofeeën in de vier families van koloniale expedities en veldslagen, zoals een vlag uit Aceh uit het bezit van de familie Loudon, ons ook tevens zien hoezeer het Nederland ontbrak aan politieke macht in de archipel en hoe onzeker en wankel de koloniale staat eigenlijk was.²¹

Net als bij de familie Quarles van Ufford zetten eerdere generaties Loudon door de specificiteit van de aan hun kinderen meegegeven culturele en sociale bagage de toon voor het nageslacht. Het economisch kapitaal dat hun koloniale investeringen opbracht, zorgde ook voor de continuïteit van generaties koloniale ‘carrières’. Het was een, zeker tot 1942, ononderbroken migratiecircuit van een *interstitial* elite: de elitaire netwerken en carrières in Indië werden nooit als minderwaardig beschouwd, maar juist als aanzien verhogend. De tweede generatie Loudon in Indië verstevigde haar positie in de koloniën door daar te trouwen met vrouwen uit de oudere, invloedrijke koloniale families die zij dankzij hun beschermheren hadden leren kennen. Dankzij het door hun vader gevestigde en door hun eigen huwelijken uitgebouwde netwerk wisten James, John en Alexander jr. Loudon indrukwekkende maatschappelijke carrières op te bouwen: James als gouverneur-generaal, broer John als medeoprichter van de Billiton Maatschappij en Alexander jr. als algemeen secretaris van het gouvernement. Voor James betekende die combinatie van vooral invloedrijke netwerken en de status van zijn sociale positie als gouverneur-generaal dat hij uiteindelijk officiële erkenning voor zijn diensten voor de kolonie en Nederland zou krijgen: in 1884 zou hij door de Nederlandse koning in de adelstand worden verheven. Koloniale carrières konden bij het patriciaat dus leiden tot een verheffing in de adel; de stelling van historicus Rob van der Laarse dat Indiëgangers slechts tot de welgestelde burgerij behoorden,²² is dan ook niet geheel juist. In de loop van de negentiende eeuw werden verschillende families die hun status en geld te danken hadden aan de kolonie, in de adelstand verheven.²³

Zowel John als James verwierf in de samenleving van Nederland en Indië sociaal aanzien, onder meer door hun sociale positie en het daaraan verbonden kapitaal continu publiekelijk te onderstrepen door bijvoorbeeld net als de familie Quarles van Ufford hun collecties te exposeren en na hun dood te schenken aan instellingen als Bronbeek, het Rijksmuseum en het Bataviaasch Genootschap. Door verschillende familieleden werd welhaast bewust strategisch verzameld om hun loyaliteit aan de natie en het rijk tentoon te stellen. Op deze wijze vonden zij ook aansluiting bij hen die hetzelfde dachten en deden, en die hun collecties en achtergrond op waarde konden schatten. Zo was de bevestiging van hun positie een kwestie van tweerichtingsverkeer: demonstreren en accepteren. In Indië werden die gemeenschappelijke kaders vooral binnen het Bataviaasch Genootschap gevonden en in Nederland bij bijvoorbeeld het Koloniaal Instituut, opgericht in 1910, en de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst, opgericht acht jaar later. Er bestond een nauwe relatie tussen collecties, netwerken, geld, culturele oriëntatie en opleiding. Sociale netwerken en invloed konden vergroot worden, mits men genoeg geld had om een abonnement van een genootschap te betalen of een (hetzij financiële, hetzij materiële) donatie aan museale instellingen te doen. Een zekere mate van exclusiviteit was het gevolg. De koloniale elite was dan ook vaak, net als in Nederland, zowel een culturele als politieke en sociale elite.

Indië en Nederland werden beide onderdeel van het cultureel geheugen en daarmee van de identiteit van de familie Loudon. Het was een identiteitsbesef dat, net als bij de familie Quarles van Ufford, gericht was op het verleden. Meer echter dan bij de sterk in de top van de Nederlandse samenleving verankerde familie Quarles was het ook gericht op sociale stijging in de imperial space. Onbewust en bewust had de familie Loudon haar culturele kapitaal, waartoe de familievoorwerpen behoorden, gevormd door en met Indië, Nederland en Groot-Brittannië, in reactie op hun verleden en met doelen in het heden. De familie toonde daarmee haar identiteit die niet Nederlands of koloniaal was, maar 'Europees-Indisch'. Tezamen met de juiste sociale contacten en financiën droegen deze specifieke culturele kwaliteiten bij aan de verwerving van sociale posities en daarmee sociale status. Religieuze en politieke voorkeuren speelden in Indië verder bijna geen rol en verzuiling

vond in Indië derhalve niet plaats: verwantschap werd gecreëerd op basis van de samenstelling van het kapitaal. Indië was meer een rangensamenleving met een zekere mobiliteit dan een standensamenleving zoals Nederland dat tot circa 1880 was. Dat deze nieuwe koloniale elite in Indië kostte wat kost een Europese identiteit wilde behouden, zoals De Jong beweerde,²⁴ lijkt niet geheel waar te zijn. Deze identiteit had men al en kon men, dankzij het juiste sociaal, economisch en vooral cultureel kapitaal in de imperial space, in stand houden.

Met de door hun objecten gereflecteerde identiteit gaven de leden van de familie Loudon uitdrukking aan hun verdiensten (hun inzet voor de kolonie) en loyaliteiten (Indië en Nederland) en verwoordden zij – als kinderen van een Engelse vader en Nederlandse moeder – hun burgerschap in termen van sociaal-culturele loyaliteiten en verwantschap. Het was dus een cultureel burgerschap met politieke gevolgen waarmee zij (mede dankzij hun statusconforme streven naar een adellijke levensstijl) in Nederland opgingen in reeds bestaande elites. De anachronistische term ‘Indische fortuinen’ voor de machtige economische elite uit Indië dekt dan ook geregeld de werkelijkheid niet. Veelal waren deze ‘fortuinen’ verbonden met zowel Indië als Nederland en de daarin afzonderlijk bestaande groeperingen. De bezitters van deze ‘fortuinen’ behoorden vaak net zo goed tot de politieke als tot de culturele of economische elite. De familie Loudon maakte deel uit van zowel de politieke en economische als de culturele elite, niet alleen omdat zij zich bezighield met zeer diverse sectoren, maar ook omdat de culturele elite rond 1900 in Nederland nog vooral bestond uit mensen afkomstig uit de politieke en economische elite.

De koloniale elite waartoe de families Loudon en Quarles van Ufford rond het midden van de negentiende eeuw behoorden, is dan ook een elite die veel meer invloed uitoefende dan tot op heden werd gedacht. In 2007 concludeerden Bosma, Guisti-Rordero en Knight voor het eerst dat de invloed van de suikerbaronnen in Nederlands-Indië zich niet slechts beperkte tot de kolonie, maar zich ook uitstreckte tot in het moederland omdat generaties zich zowel in Nederland als in Indië (voor een tijd) vestigden.²⁵ Mijns inziens gold die verreikende invloed van koloniale families in zowel Nederland als Indië niet alleen voor suikerbaronnen. Ze betrof een gehele bovenlaag die zich zowel in Indië als in Nederland stevig

had verankerd door middel van familiebanden en zakelijke belangen. Hierdoor en door de manier waarop zij zich in het moederland profileerde, was deze ‘Europees-Indische’ elite in Nederland van invloed op de rond 1850 veranderende percepties over het koninkrijk.

Een van die veranderingen was de opkomst van het Nederlandse nationalisme, gevoed door de koloniën, waarover hiervoor gesproken is. Objecten en andere cultuuruitingen uit de koloniën speelden in de handen van deze Indische elite een rol in dit veranderende nationaal zelfbewustzijn van Nederland mét Indië. Door middel van objecten wilde men de Nederlandse imperial space versterken en de koloniën ‘thuis’ brengen. In 1858 was het Hugh Loudon die samen met andere leden van die Indische elite pleitte voor een nationaal koloniaal museum vol etnografica. Deze ontwikkeling was feitelijk een vorm van cultureel nationalisme dat een grote rol zou blijven spelen in het politiek nationalisme van Nederland en waaraan, zoals we zagen, de koloniale elite met haar voorwerpen en kennis belangrijk bijdroeg.

1890: Théodore Delprat

Op het moment dat James Loudon in de zomer van 1871 met zijn vrouw Louise en hun zeven kinderen op de boot naar Indië stapte om de nieuwe gouverneur-generaal te worden, was de koloniale samenleving ingrijpend aan het veranderen en ‘moderniseren’. Dit leidde tot de komst van een groot aantal goed opgeleide Nederlanders naar de kolonie en dus tot een aanzienlijke vergroting van de hoeveelheid netwerken die de imperial space omvatte. Indië werd steeds meer beschouwd als integraal onderdeel van het Nederlandse koninkrijk.

De nieuwkomers waren vooral jongemannen uit de hogere burgerij uit het westen van Nederland die nog nooit in de koloniën waren geweest, zoals de aristocratische Théodore Delprat (1851-1932). De historicus Bank en letterkundige Van Buuren concluderen uit die ontwikkeling dat in Indië een Europese bourgeoisie in opkomst was, die het ‘bestaan van de kolonist een ander, burgerlijk aanzien zou geven.’²⁶ Mensen als Delprat zouden de kolonie inderdaad in een nieuwe fase van haar bestaan brengen. Zij verbreedden de Europese koloniale bovenlaag aanzienlijk met hoog opgeleiden uit de Nederlandse hogere burgerij en brachten de

‘moderniteit’ naar de kolonie. Maar niet alleen de bovenlaag werd verbreed: door de grote toestroom van Europeanen naar de kolonie ontstond een brede Europese middenlaag die Indië daarvoor nooit had gekend. De koloniale samenleving werd tijdens Delprats tijd in Indië hierdoor niet alleen steeds hiërarchischer, maar ook steeds Europeeser. Deze grotere maatschappelijke ontwikkelingen hadden invloed op de redenen waarom Delprat verzamelde.

Théodore Delprat vertrok in 1878 naar Indië zonder zich daar te kunnen verlaten op een uitgebreid familienetwerk, maar met de culturele waarden en normen van zijn familieachtergrond waardoor hij wenste te trouwen met een meisje van zijn stand. De tijden waren veranderd: onder invloed van het groeiende aantal Europeanen in de kolonie werden Europese superioriteitsgedachten en burgerlijke idealen als gecontroleerde seksualiteit, zelfbeheersing en discipline steeds prominenter.²⁷ ‘Europeesheid’ en de door de elite uitgedragen moderniteit werden van steeds groter belang geacht. Daarmee werd ook de band met Europa, de personificatie van moderniteit en beschaving, belangrijker. Dit alles werd versterkt door de behoefte de Europese overheersing van de kolonie te rechtvaardigen en in stand te houden, met als gevolg dat niet-Europese elementen ongewenst werden. Huidskleur was in deze periode, in tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, niet van doorslaggevend belang.²⁸ Wel zou het in de loop van de twintigste eeuw een steeds grotere rol spelen in de in- en uitsluitingsmechanismen; het begrip ‘ras’ werd toen voor het eerst letterlijk en figuurlijk ingekleurd en voorzien van biologische en overerfelijke kenmerken.

In de koloniale samenleving ging het vooral om de identificatie van mensen met de Europese cultuur en de mate waarin zij hun loyaliteit ten aanzien van Nederland tot uitdrukking brachten. De band met Nederland, waarmee loyaliteit getoond werd, kon dankzij de toegenomen communicatie bovendien gemakkelijker en sneller onderhouden worden. Door de intensivering van het contact met Europa en de komst van grote groepen Europeanen naar de kolonie werden emancipatiegedachten zoals die op het Europese vasteland waren ontstaan, geïmporteerd in de kolonie. Ook in Nederlands-Indië ontstond het geloof dat de westerse moderniteit heilig was en dat de Nederlandse staat het de lokale bevolking van de kolonie verplicht was – net zoals de Nederlandse natie het haar

eigen armere bevolking verplicht was – haar naar westers voorbeeld sociaal en economisch te ontwikkelen. Deze zogenaamde Ethische Politiek was in 1901 een politiek feit. Delprat liep echter, zoals veel anderen, met zijn opvattingen over het cultureel verzamelen voor op het politieke beleid.

In dezelfde periode raakten in Europa de ‘primitieve’ en exotische kunsten zeer in trek. Ze boden een uitvlucht uit de zich snel ontwikkelende, industriële en individualistische samenleving met haar massaproductie en beantwoordden aan de hang naar het eenvoudige, traditionele handwerk. Onder invloed van het historisch bewustzijn groeide tegelijkertijd de angst voor het verdwijnen van cultuur, kunst en erfgoed. Niet alleen de adel, maar ook mensen uit de hogere burgerij zoals Delprat voelden zich verplicht bij te dragen aan de maatschappij door de kunsten te behoeden voor verval en daarmee meteen de lokale bevolking in Nederlands-Indië te verheffen.²⁹

Tijdens Delprats verblijf in Indië vond op grote schaal uitbreiding van het koloniale gezag plaats, veelal (zoals historica Locher-Scholten stelde) onder het mom van verspreiding van beschaving en vooruitgang. De Europese elite in zowel Nederland als Indië zag de imperialistische expedities als vertoon van Nederlands macht en glorie en als brenger van beschaving en moderniteit in de buitengewesten. De talloze door Nederlanders verzamelde relictten uit deze veldslagen, veelal later geschonken aan Nederlandse musea, en de manier waarop de elite zich letterlijk verbond met de objecten en erover sprak, getuigen hiervan.

De koloniën en het imperialisme zoals dat tot uiting kwam bij onder meer de Lombok-expeditie, speelden een grote rol in de creatie van een Nederlands natiebesef. De expedities en veldslagen brachten gevoelens van eenheid en identificatie onder de bevolking in Nederland en Indië teweeg. De tijdens die expedities en uit angst voor het verdwijnen van culturen verzamelde objecten werden zowel in Nederland als in Indië gepresenteerd om de Nederlandse macht en goedheid tentoon te stellen, terwijl ze tegelijkertijd informatiebronnen voor efficiënter bestuur waren. Om met de woorden van antropoloog Cohn te spreken: ‘Knowledge was what colonialism was all about.’³⁰ Het ethisch imperialisme stimuleerde de gevoelens van verbondenheid tussen kolonie en moederland sterk.

Delprat was een exponent van dit op cultuur geïnspireerde imperialisme en nationalisme; zijn carrière en de door hem verzamelde voorwerpen reflecteren dit. Zo bezat Delprat voorwerpen en foto's uit de Aceh-oorlog en de Lombok-expeditie zonder daar zelf ooit bij te zijn geweest, maar kon hij zich door middel van zijn voorwerpen bij het Bataviaasch Genootschap en in Nederland wel als 'insider' en kenner van de archipel presenteren. Hij verzamelde letterlijk en figuurlijk de kolonie bijeen, zijn eigen rol daarin onderstrepand en het koloniaal geweld dat daarmee gepaard ging verbloemend onder het mom van beschaving en kunstnijverheid. Ook op deze wijze zette Delprat zich als goed burger in voor de koloniale en Nederlandse samenleving. Meer nog dan de families Quarles van Ufford en Loudon etaleerde Théodore Delprat op grote schaal in Nederland zijn Indische ervaring. Hij deelde zijn koloniale kennis door het geven van lezingen, het tentoonstellen van zijn verzamelingen en het schenken van voorwerpen aan musea. Hiermee probeerde hij het draagvlak voor het kolonialisme en imperialisme in Nederland te vergroten. Het was zijn manier om zijn inzet in de kolonie te benadrukken en daar maatschappelijk aanzien en prestige mee te behalen. Théodore Delprat maakte talloze foto's van de spoorwegen die hij aanlegde en stuurde die naar familie en vrienden in Holland om zijn bijdrage aan de ontwikkeling van de kolonie als brenger van de moderne tijd te onderstrepen. Tegelijkertijd bracht hij met de foto's, sarongs en tiggervellen de kolonie naar het moederland. Immers, 'iemand die uit de Oost terugkomt, behoort pakjes bij zich te hebben.'³¹ Door het uitwisselen van foto's, brieven en geschenken konden families participeren in elkaars ervaringen en intimiteit. Er werd een gemeenschap gecreëerd die weliswaar geografisch verdeeld was, maar toch één was.³² Dit alles ondersteunde bovendien de cohesie van de familie.³³

De laat negentiende-eeuwse westerse angst voor het verdwijnen van de inheemse kunsten en het verzamelen om die te behouden, werden door Delprat ook gebruikt om relaties in de gehele imperial space te onderhouden en uit te bouwen. Het versterken van de eigen positie binnen netwerken was vooral nodig, omdat de Europese samenleving in Indië zo gegroeid was en de netwerken waaruit de imperial space bestond exponentieel mee ontwikkeld waren. Jezelf onderscheiden in de netwerken waarin je

participeerde, werd steeds belangrijker. Het in Indië verworven culturele en sociale kapitaal zette Delprat in Nederland in en verstevigde zo zijn sociale netwerken. Hij profileerde dit sociale kapitaal toen hij zijn voorwerpen schonk aan het Koloniaal Instituut of in bruikleen gaf bij tentoonstellingen, en wanneer hij lezingen hield. Via hun schenkingen versterkten verzamelaars de imperial space van het Nederlandse koninkrijk door die letterlijk zichtbaar te maken voor het grote publiek in Nederland en een plek te geven in het moederland. Indië kwam in de vorm van personen, voorwerpen en ideeën letterlijk en figuurlijk thuis in het moederland.

Dankzij de sterke economische groei zoals die aan het eind van de negentiende eeuw in zowel Nederland als Indië plaatsvond, had Delprat als spoorwegbouwer en ondernemer een aanzienlijke sociale status en aanzien kunnen opbouwen. Deze koloniale sociale positie, met de daarbij behorende netwerken, vestigde zijn naam in Nederland ook buiten de expliciet koloniale knooppunten, zoals uit zijn lidmaatschap van de Amsterdamse gemeenteraad blijkt. Delprat en IJerman kunnen gezien worden als bezitters van ‘Indische fortuinen’, maar waren zoveel meer. Delprat stamde uit een oude, voornamelijk familie en behoorde niet alleen tot de economische, maar ook tot de culturele en politieke elite. Ook IJerman kreeg politieke functies. Binnen de netwerken van de Indische culturele elite kwam men ook veel mensen uit de oude, gevestigde stadselites tegen. Vooral bij genootschappen als Artis en later bij de Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst mengden oude en nieuwe stadselites zich, in tegenstelling tot wat historica Boudien de Vries meende, wel degelijk. Overigens werden deze twee verenigingen weliswaar gedomineerd door Amsterdammers, maar waren ze niet enkel voorbehouden aan de elite uit Amsterdam.³⁴ Hieruit ziet men dan ook de creatie van een nationale elite tot stand komen.

Koloniale netwerken concentreerden zich natuurlijk ook in de al genoemde uitgesproken ‘koloniale’ knooppunten, zoals het Koloniaal Instituut. Het was niet zonder reden dat Delprat nu juist zijn collecties aan dit instituut in Amsterdam verkocht: zo benadrukte hij zijn sociale positie en daarmee prestige in de Nederlandse samenleving. Zijn netwerken bepaalden ook de levensloop van Théodores zoon Paul (1882-1956): deze profiteerde van de sociale contacten van zijn vader toen ook hij besloot in Indië carrière te gaan maken. Zijn identiteit was, hoewel hij grotendeels

in Nederland opgroeide, sterk door de kolonie beïnvloed en ook hij koos voor een ‘interstitial life’.

‘De man heeft zijn werkzaamheden, de vrouw haar huishouden,’ schreef Théodore Delprat aan zijn broer in Nederland vlak voor de eeuwwisseling.³⁵ In de periode van Delprats verblijf in Indië trokken voor het eerst tientallen vrouwen naar de Nederlandse kolonie. De meesten kwamen uit de Nederlandse hogere burgerij en bezaten derhalve daarbij behorende normen en waarden die invloed hadden op de manier waarop zij in Indië zich in de samenleving positioneerden.³⁶ Voor hen was het ideaalbeeld bijvoorbeeld een huishouden waarin zij als vrouw de taak hadden het aanzien en de reputatie van de familie uit te dragen. In de kolonie werden ze geconfronteerd met het gegeven dat het huishouden een zeer openbare aangelegenheid was. Deze openbaarheid had als gevolg dat vrouwen thuis sociaal en cultureel kapitaal vergaarden dat vervolgens bij hen of bij anderen thuis werd benut om prestige, sociale status en aanzien te behalen. In het huishouden ging het dus ook om onderscheid en verwantschap, wie in- en wie buitengesloten werden binnen de Europese koloniale samenleving. Hoe hoger men kwam op de maatschappelijke ladder, hoe meer scheidslijnen er in stand gehouden en getrokken moesten worden.

Aan de opbouw van sociale netwerken kon thuis gewerkt worden door visite en logés te ontvangen. Tevens konden sociaal kapitaal en het daaraan verbonden aanzien verkregen worden door de manier waarop de vrouw des huizes omging met de bediendes (of zij hen ‘opvoedde’ in de lijn van de Ethische Politiek en tegelijk genoeg afstand bewaarde). En dan waren er de voorwerpen die de vrouw in huis had en die moesten getuigen van de Europeesheid van de bewoners, de verwantschap tussen vrouwen onderling (bijvoorbeeld het dragen van batik door Europese vrouwen in een bepaalde periode) en de inzet van vrouwen voor de ontwikkeling van de lokale bevolking. Dit zowel in Indië als in Nederland door de hogere burgerij gedragen beschavingsoffensief verschaften vrouwen uit de Europese bovenlaag een motief om in kolonie en moederland naar buiten te treden, zoals op de tentoonstellingen van 1898 en 1913 gebeurde. De vrouwen in de families Quarles, Loudon en Delprat profileerden zich rond 1900 op hun koloniale ervaringen door middel van hun Aziatische en West-Indische schilderijen, tekeningen en handwerken. Op basis van hun inzet

voor de Nederlandse en koloniale maatschappij en hun getoonde loyaliteit eisten zij het politieke burgerschap op.³⁷ Deze vrouwen hadden dankzij het invloedrijke koloniale huishouden en hun rol daarin sociale en politieke invloed.³⁸

1920: Anna Resink-Wilkens

Na 1900 werd de koloniale samenleving in Indië nog hiërarchischer. De verwantschap met Nederland en de mate van Europeesheid werden steeds belangrijker. Anna Resink-Wilkens (1880-1945), geboren in een familie die al generaties lang in Indië leefde, liet zien dat een bepaalde samenstelling van netwerken en culturele bagage in Indië, in combinatie met voldoende financiële middelen, van groter belang was dan huidskleur. Ras was onderdeel van dit cultureel kapitaal, omdat het meer een sociaal-culturele constructie dan een huidskleur was. Zelfs in de loop van de twintigste eeuw, als 'kleur' van steeds groter belang wordt, bleven iemands sociaal-culturele kwaliteiten doorslaggevend voor maatschappelijke ontwikkeling.

Het gematerialiseerd en geïncorporeerd cultureel kapitaal van Anna Resink-Wilkens was bijzonder van samenstelling. Dankzij haar familieachtergrond was zij volledig vertrouwd met de Javaanse wereld en waardeerde zij de hoge Javaanse kunsten. Tegelijk was zij goed bekend met de Europese hoge kunst. Anna Resink-Wilkens behoorde tot die beperkte elite in Indië en Nederland op wie, aldus historicus De Jong,³⁹ de Indische mengcultuur zoals die tijdens het fin de siècle ontstond, grote invloed had. Die mengcultuur was een 'moderne', nieuwe cultuur waarin oude Indonesische (met name Javaanse en Balinese) cultuuruitingen, vermengd met Nederlandse en Europese invloeden, overheersten. Idealen als de moderniteit, de vooruitgang, sociaal-economische verheffing van de bevolking en creatie van een nieuwe koloniale maatschappij, zoals mensen als Delprat die naar de kolonie hadden gebracht, kwamen bij Anna Resink-Wilkens tot volle bloei. De cultuur en objecten die de elite omringden, speelden een grote rol in dat proces en waren daar tegelijkertijd een uiting van. Het idee dat schrijfster Maria Dermoût (1888-1962) geïnspireerd raakte door een beeldje uit de verzameling van Anna Resink-Wilkens en door die inspiratie een oude Javaanse vertelling herschreef, past daar volledig in. Voortbordurend op oude stijlen en

kunstuitingen werd nu totaal nieuwe kunst gecreëerd, kunst die niet eerder had bestaan, zoals de moderne Balinese schilderkunst. Via personen uit de elite zou deze mengcultuur onmerkbaar doordringen tot de Nederlandse en Indonesische samenleving en cultuur: wie begrijpt nu nog dat de vrouwenfiguren op een schilderij als ‘De drie bruiden’⁴⁰ van Jan Toorop (1858-1928) beïnvloed zijn door *wajang golek*-figuren?⁴¹

Verzamelen werd in het twintigste-eeuwse Indië met zijn steeds hiërarchischer wordende samenleving meer en meer een in- en uitsluitingsmechanisme, waarmee de koloniale elite haar plaats wilde bepalen, haar culturele kapitaal vergaren en identiteit (her)definieren. Objecten creëerden sociale grenzen, zowel binnen de Europese samenleving als tussen de Europese en lokale bevolking, zoals wij zagen aan de uitspraak van bestuursambtenaar Damsté in de inleiding. Damsté observeerde dat rond 1900 verschillende vermogende Europese dames in de grote steden, onder wie ook Maria Dermoût samen met kunsthistorica Jeanne de Loos-Haaxman, Compagniesmeubilair en antiek porselein begonnen te verzamelen omdat dat de mode was. Als vrouwen konden zij zich echter niet in de kampong en de benedenstad van Batavia vertonen. Wie chic was, verzamelde maar liet de lokale bevolking de objecten verwerven. Zo waren deze Europese dames sterk afhankelijk van tussenpersonen, zogenaamde *langganans*, die de begeerde objecten voor de vrouwen opspoorden en ze bij hen aan huis brachten.⁴² Verzamelen schiep derhalve op veel manieren onderscheid.

Door de manier waarop Anna Resink-Wilkens bewust en onbewust haar sociale relaties op basis van cultuur en culturele voorwerpen thuis creëerde en onderhield, onderscheidde zij zich in de samenleving en onderstreepte zij haar verwantschap met de Europese culturele elite. Bij haar thuis gaf zij net als de andere vrouwen in de kolonie de geschikte netwerken vorm, waarmee zij haar identiteit, aanzien en status bepaalde. Zo ontving zij thuis Europese gasten en woonden vanaf de jaren 1920 tot de inval van de Japanners in de eerste maanden van 1942 jonge Javaanse kroonprinsen uit het hof van de sultan van Yogyakarta bij haar in.

Hoewel ‘verindischen’ volgens Locher-Scholten in de jaren 1920 geen grote zorg meer zou zijn,⁴³ was het dat voor de familie Resink-Wilkens wel. In alles cultiveerde, onderhield en

bekrachtigde de familie haar Europese identiteit. ‘Verindischen’ was uit den boze. Dit sloot niet uit dat Anna Resink-Wilkens zich vereenzelvigde met de hoogstaande Javaanse cultuur. Zij verzilverde ook haar thuis gecreëerde kapitaal: net als de rest van de Europese elite zette Anna Resink zich in voor de samenleving en publiceerde zij daarover en over haar kunst in tijdschriften in zowel Indië als Nederland. Ze bezocht Europa en schonk aan Nederlandse musea kunsthistorisch gezien unieke voorwerpen uit haar collectie. Zo kon zij haar netwerken versterken door nadruk te leggen op de band met Nederland en op haar plaats in het netwerk. Dit lukte wonderwel: haar in Europa geboren en getogen kennissen traden Anna tegemoet op basis van verwantschap.

Daarentegen benaderde zij de Javaanse handwerksters en ambachtslui die haar collectie weefsels, batiks en manden kwamen bewonderen, op basis van onderscheid. Hen leidde zij rond door de collectie met het doel hen iets te leren, hen in de trant van de Ethische Politiek te ‘verheffen’. Kortom, door middel van haar netwerken, collecties, culturele oriëntatie en maatschappelijke inzet toonde Anna Resink-Wilkens haar verwantschap met de Europese culturele elite en onderscheidde zij zich van het ‘onwetende’ Javaanse volk. Op deze wijze verwierf zij een hoge plaats op de maatschappelijke ladder en werd zij niet alleen juridisch, maar ook cultureel en sociaal beschouwd als ‘Europees’.⁴⁴

Tijdens Anna Resinks leven ging de kolonie een nieuwe fase in haar geschiedenis in. Terwijl in de jaren 1920 overal in de Indische archipel de lokale en Europese elites door angst en repressie uit elkaar groeiden, vonden die van Yogyakarta elkaar op basis van cultuur. Zij deelden zelfs een min of meer politiek streven: Indonesië als ‘dominion’ van Nederland. De mengcultuur die aan de basis stond van dit streven, zou invloed hebben op de identiteit van de Nederlandse en toekomstige Indonesische natiestaat. Jonge Indonesische nationalistinnen raakten door inter-Aziatische netwerken van progressieve lokale elites, door onderlinge contacten en door het platform dat ruimdenkende Europese vrijmetselaars, cultuurhistorici en archeologen hen boden, onder de invloed van ideeën over zelfbeschikking en een culturele Javaanse identiteit. Het Javaanse zelfbewustzijn dat het politieke Indonesische nationalisme zou gaan voeden, werd gecreëerd in Yogyakarta, in een culturele dialoog tussen Europeanen als het

echtpaar Resink-Wilkens en de Javaanse adel en op basis van westerse ideeën. Dit vond plaats op een moment dat de Europese en Javaanse samenlevingen elders in de archipel uit elkaar groeiden. Het cultureel nationalisme zoals dat gedragen werd door de elites van deze mengcultuur, zou uiteindelijk leiden tot het vroege Indonesische nationalisme.

Het uitroepen van de onafhankelijkheid van Indonesië in 1945 door Soekarno en de daaropvolgende – weliswaar na vier lange jaren – erkenning door Nederland maakten echter nog geen einde aan de inzet van het culturele kapitaal.⁴⁵ Talloze Europeanen als Thom (1902-1971) en Han Resink (1911-1997), de oudste en jongste zoon van Anna Resink-Wilkens, wilden in het nieuwe Indonesië blijven, omdat zij daar geboren en opgegroeid waren en dat als hun vaderland beschouwden. Zij zetten hun op de imperial space gerichte ‘interstitial lives’, zoals zij die voor de oorlog hadden geleid, voort. De mengcultuur waarin Thom Resink jr. was opgegroeid en waar sommige van de door hem geschonken objecten een uiting van waren, zou invloed uitoefenen op de manier waarop kunstminnend Nederland naar Aziatische voorwerpen ging kijken. Aziatische ‘kunst’ kwam voor het eerst in Nederland te bestaan. Zo kon etnografisch verzamelen, ingegeven door allerlei redenen, altijd kunsthistorische consequenties hebben.

Ondanks de erkenning van de Indonesische onafhankelijkheid door Nederland in 1949 had Nederland de neiging met de voormalige kolonie nog zo lang mogelijk op de oude voet door te gaan. Zo trachtte de Nederlandse politiek nog jarenlang financieel-economische invloed te houden in Indonesië.⁴⁶ Halverwege de jaren vijftig merkte Thom persoonlijk dat zijn in wezen koloniale levensstijl definitief verleden tijd was: in 1957 en 1958 werden alle Nederlandse bedrijven genationaliseerd en werden de nog aanwezige Nederlanders in Indonesië gemaand om naar Nederland te vertrekken. Ontwikkelingshulp volgde de financieel-economische relatie van Nederland met Indië op: Indonesië werd vanaf 1949 de belangrijkste ontvanger van Nederlandse ontwikkelingshulp. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat families als de familie Quarles van Ufford die zich eerder oriënteerden op de kolonie, zich later bezighielden met ontwikkelingshulp en diplomatieke dienst..

Zij die ervoor kozen in Indonesië te blijven, zoals Thoms broer Han Resink, vielen buiten de samenleving: niet blank, maar ook niet Indonesisch.⁴⁷ In Nederland bleef de oude kolonie nog lange tijd voortbestaan in de harten en geesten van mensen. Voor grote groepen mensen had Indië aanzienlijke invloed gehad op hun identiteit en geschiedenis en was die niet zomaar uit te wissen. Vooral na 1945 kwamen er nog tallozen, circa 330.000, uit Indië naar Nederland. Hieronder waren velen die tijdens de koloniale tijd nooit de oversteek naar Nederland zouden hebben gemaakt: Euraziatische Nederlanders die niet het economische, culturele en sociale kapitaal bezaten om naar het 'moederland' af te reizen (die zich nooit sterk hadden georiënteerd op Europa en niet of nauwelijks familie in Nederland hadden), maar die dit vanwege de gewijzigde politieke omstandigheden na de onafhankelijkheid wel deden.⁴⁸ De specifieke samenstelling van het culturele kapitaal van de koloniale elite bleef dan ook na de onafhankelijkheid in zowel Nederland als Indië nog geruime tijd van invloed en bepaalde de snelheid en het succes van integratie in Nederland. Thom Resink bijvoorbeeld, die al voor opleiding en verlof in Nederland was geweest, integreerde vrijwel onmiddellijk en geruisloos in de Nederlandse samenleving.

Alle ontwikkelingen in de kolonie hadden invloed op Nederland vanwege het feit dat politieke en sociale veranderingen altijd werden gedragen door de koloniale elite die in nauw contact stond met de elite in Nederland. De materiële neerslag van dit koloniale en postkoloniale verleden werd en wordt thuis bewaard bij de families van Indiëgangers of bij de instellingen die het erfgoed van de koloniën beheren, zoals het voormalig Koloniaal Museum in Amsterdam (tussen 1945 en 1950 Indisch Museum geheten, daarna Tropenmuseum), het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden (nu Museum Volkenkunde) en het Ethnografisch Museum (nu Museum Nusantara) in het Prinsenhof in Delft dat sinds 1911 de collecties van de voormalige opleiding tot Indisch ambtenaar beheert. Na de dekolonisatie verdween dit erfgoed grotendeels uit het openbare leven en was het alleen thuis nog van betekenis.

Heden ten dage speelt de huidige generatie een rol bij het openbaar maken van het koloniale erfgoed van hun families en daarmee van hun koloniale geschiedenis: nog steeds schenken

mensen voorwerpen uit de collecties van hun ouders, grootouders en overgrootouders en blijven zij de herinnering aan het koloniale verleden levend houden. De afstand in tijd en emotie die men inmiddels heeft tot de onafhankelijkheid van de voormalige kolonie en de minder moeizame en rationelere benadering van deze kwestie, maken dat mensen makkelijker overgaan tot het openbaren van hun koloniale familiegeschiedenis. Tegelijkertijd werd door die musealisering van voorwerpen het voormalige koloniale rijk zelf definitief een museumstuk.⁴⁹

Een laatste woord

Met de conclusie dat het koloniale rijk zelf, dat gedurende een groot deel van de negentiende en twintigste eeuw op talloze mensen van invloed is geweest en nog steeds is, met de daaruit afkomstige voorwerpen nu definitief een museumstuk is geworden, is het tijd voor laatste woorden.

Een Japanse prent, Compagniesmeubels en Sumatraanse weefsels brachten ons naar de schepen, uitgestrekte ondernemingen en plantages, stille eilanden en diverse genootschappen. De objecten breidden het uitzicht op de geografische reikwijdte van de levens van deze verzamelaars uit en bepaalden hun netwerken: van de bekende Europese steden tot aan de verre onbekende havensteden van de Indische archipel en Nederlands bezittingen in de West, versterkten verzamelaars de imperial space. In die plaatsen en binnen die netwerken van de imperial space vond door mensen verwerving van Bourdieus cultureel, economisch en sociaal kapitaal plaats. Verzamelen werd een manier om zowel kapitaal te verwerven als je ermee te onderscheiden, om jezelf opnieuw uit te vinden, je te identificeren en te positioneren in een samenleving en de brede imperial space. Het was een manier om netwerken te vestigen en te onderhouden. Sommige verbindingen bleven doorwerken, zoals bijvoorbeeld de ‘collectie Loudon’ die in het Rijksmuseum nog steeds met naam en toenaam zo genoemd wordt.⁵⁰

Deze manier won aan het eind van de negentiende eeuw aan importantie, toen de netwerken steeds talrijker en grofmaziger werden, hetgeen invloed had op de betekenisgeving van verzamelaars aan voorwerpen uit de koloniën. Dit verzamelen verwoordde en (her)bevestigde een sociaal-culturele identiteit van

een groep mensen. In Nederland onderscheidden zij zich van het merendeel van de oud-Indiëgangsters door hun specifieke sociaal-culturele bagage ('zo klein,' noemde Han Resink de culturele en sociale oriëntatie van andere oud-Indiëgangsters in Den Haag) en verbonden zij zich veelal met de in de Nederlandse steden gevestigde elite. Eén 'Indische' cultuur in Nederland bestaat dan ook niet: er is meer dan één Indische cultuur waartussen geen duidelijke raciale scheiding kan worden gemaakt, maar eerder een scheiding in de samenstelling van economisch, sociaal en cultureel kapitaal.⁵¹ Door de transculturele en transnationale bewegingen van de hier beschreven Indische elite en haar functies in zowel de koloniale samenleving als in die van het moederland, oefende deze elite invloed uit op het sociaal-culturele gezicht van de bovenlaag van de Nederlandse maatschappij.

Het was dan ook geen elite bij wie een sterk onderscheid tussen 'hier' en 'daar' werd gemaakt. Het was een 'interstitial' elite die zich overal, en tegelijkertijd nergens, thuis voelde. Het beïnvloedde, tot op de dag van vandaag, hun identiteitsbesef. De door hen verzamelde objecten, bewaard en gekoesterd in familiebezit en in Nederlandse en Indonesische musea, getuigden hier niet alleen van, maar stuurden dit vormingsproces ook.

Wat dat betreft leest niet alleen dit boek, maar ook diens conclusies zich als een batik met *parang sawat*-motief: de koloniale elite karakteriseerde zich net als de batik met een ogenschijnlijk eclectische voorstelling van ingewikkelde patronen die echter bij nadere beschouwing niet alleen ook op zichzelf stonden, maar tegelijkertijd tevens innig met elkaar verbonden waren en samenhangen. En net als dat bij een batik twee in motief zeer van elkaar verschillende onderdelen (de *badan* en *kepala* van een batik) één vormen, zo vormden voor deze elite Nederland en Nederlands-Indië en hun samenlevingen een geheel. Het was dan ook, om Maria Dermoût te citeren, een 'wonderlijk samenweefsel van een bepaalde tijd, een land, de mensen die erbij hoorden, landschappen, dieren, dingen, gebeurtenissen, verhalen er doorheen gevlochten.'⁵¹

Samenvatting

In dit proefschrift heb ik inzicht gegeven in de vestiging en ontwikkeling van de koloniale elite van Nederlands-Indië tussen 1811 en 1957. Deze elite werd gewoonlijk gezien als een homogene, blanke gemeenschap in de kolonie. In Nederland werd de ‘koloniale elite’ vooral beschouwd als een economische elite (zie daarvoor bijvoorbeeld de werken van Baudet & Fennema, Kuitenbrouwer, Schijf en Taselaar) die apart stond van de nationale elite. Wat dat betreft is de Nederlandse elite in de historiografie altijd gezien vanuit een nationaal oogpunt. De koloniale herkomst van deze nationale elite of de verbindingen die zij met de Nederlandse koloniën waren aangegaan werden niet gezien of beschouwd als uitzonderingen op de regel.

Door de kolonie en het moederland in een analytisch raamwerk te plaatsen dat historicus Cooper de ‘imperial space’ noemde en me te richten op de voorwerpen waarmee deze elite zich omringde en het verzamelen daarvan, was ik in staat deze elite (zijn samenstelling, burgerschap, identiteit, verwantschapsgevoelens en relatie tot de Nederlandse elite) vanuit een nieuw perspectief te bezien. Juist en alleen door een dergelijke kwalitatieve benadering kwamen sociale fenomenen aan het licht die anders verborgen waren gebleven.

Voorwerpen zijn waardevol als historische bronnen, omdat de betekenis die mensen er aan toeschrijven in de loop der tijd steeds opnieuw verandert. De verzamelingen van deze elite hebben dan ook een geheel eigen betekenis en identiteit die onder invloed van persoonlijke, historische en politieke omstandigheden tot stand zijn gekomen. Objecten leggen de manier bloot waarop de elite zijn identiteit construeerde: de voorwerpen tonen ook het geweld in de koloniale samenleving, de ongelijke machtsverhoudingen, de reizen en ontmoetingen. Door de ‘sociale biografie’ van dergelijke objecten te achterhalen zien we hoe verzamelen in de kolonie verschillende doelen diende: het was een manier om jezelf te profileren, een eigen persoonlijkheid te construeren en je te onderscheiden van anderen. Door verzamelen was het mogelijk de juiste samenstelling van het ‘cultureel kapitaal’ van Pierre Bourdieu te vergaren en in stand te houden. Verzamelen kan dan ook gezien

worden als een sociaal in- en uitsluitingsmechanisme. De levensloop van deze objecten en de interactie die plaatsvond tussen mensen en deze objecten onthullen het karakter en de ontwikkeling van de koloniale elite.

De families die in dit proefschrift centraal stonden (de families Quarles van Ufford, Loudon, Delprat en Resink-Wilkens) waren afkomstig uit dominante sectoren van de kolonie (namelijk de economische sector en de overheid). Alle families zouden opgenomen worden in de koloniale elite en vervolgens zo ook in de nationale elite, omdat beide elites nauw met elkaar verweven waren. De families waren bovendien allemaal bezig met verzamelen dat verschillende sociale doelen diende.

In de adellijke familie Quarles van Ufford fungeerden de verzamelde objecten vooral als een manier om een positief familieverleden te creëren. Bij de familie Loudon speelden verzamelingen een vergelijkbare rol, maar werden zij sterker dan bij de familie Quarles gebruikt om een specifiek sociaal aanzien en status in het heden en de toekomst te verkrijgen. De familie benadrukte haar inzet en verdiensten in de kolonie als ‘empire builders’ en haar loyaliteit ten aanzien van de natiestaat. Dit was nodig daar de familie van oorsprong Brits was. Desalniettemin zou de familie Loudon binnen één generatie tot de koloniale elite en binnen twee generaties tot de nationale Nederlandse elite behoren. Dit was vooral mogelijk dankzij hun in de kolonie verworven cultureel en daaraan verbonden economisch en sociaal kapitaal. Hun openbaar gemaakte familievoorwerpen en kunstcollecties zouden de positie van de familie Loudon in zowel de Nederlandse als koloniale samenleving blijven benadrukken.

Na 1870 kwamen meer mensen dan tevoren vanuit Europa naar Nederlands-Indië. Dit resulteerde erin dat de koloniale samenleving hiërarchischer werd dan ze tevoren was geweest. Contact met Europa werd steeds belangrijker voor het verwerven van het juiste cultureel kapitaal: alle families die hier besproken zijn, zijn dan ook families die continu, generaties lang, reisden tussen Nederland en zijn koloniën in de Oost en de West. Onder invloed van de Ethische Politiek, waarin getracht werd de lokale bevolking van de kolonie sociaal-economisch te verheffen, en Europese kunstbewegingen die belangstelling hadden gekregen

voor ‘authentieke’ en ambachtelijke kunstnijverheid, begonnen Europeanen zich in Nederlands-Indië in te zetten voor het behoud van de lokale kunstnijverheid en de verheffing van de bevolking. Het verzamelen van voorwerpen en het maken van foto’s van deze nu bedreigde culturen werd een van de vele in- en uitsluitingsmechanismen in de kolonie. Théodore Delprat gebruikte deze verzamelpraktijken en zijn beroep als koloniaal ingenieur om zijn sociale inspanningen voor de kolonie te onderstrepen. In Nederland zou dit culturele kapitaal, in combinatie met zijn sociaal kapitaal van in Indië opgebouwde netwerken, hem doen stijgen op de maatschappelijke ladder.

‘Thuis’ in de kolonie werd het merendeel van Bourdieu’s cultureel, en daaraan verbonden sociaal en economisch, kapitaal verworven. Vrouwen waren daarvoor voornamelijk verantwoordelijk. Met Anna Resink-Wilkens werd haarscherp aangetoond dat de juiste samenstelling van cultureel kapitaal thuis verworven kon worden door het hebben van een Europese levensstijl en het zich beijveren voor het behoud van de ‘traditionele’ kunstnijverheid en verbetering van de sociaal-economische toestand van de lokale bevolking. Anna Resink verwierf zoveel cultureel kapitaal dat zij, ondanks haar afkomst als Euraziatische, tot de koloniale elite zou gaan behoren. Door de manier waarop zij de lokale Javaanse vrouwen tegemoet trad, plaatste zij zichzelf buiten hen en binnen de groep van Europese dames uit de elite.

Rond 1900 waren als gevolg van de groeiende Europese gemeenschap de in- en uitsluitingsmechanismen steeds duidelijker en belangrijker geworden. Hoewel huidskleur een steeds grotere rol begon te spelen, was het nog steeds niet van doorslaggevend belang in iemands positie en aanzien. Ras en huidskleur bleven vooral een moeizame en vooral zeer veranderlijke sociaal-culturele constructie die binnen de juridisch Europese categorie gebaseerd was op de juiste samenstelling van cultureel kapitaal. Hoe meer van dat kapitaal, hoe ‘Europeser’ men, getuige Anna Resink-Wilkens, werd. Deze sociale status moest echter wel continu bevochten worden: in dat licht moeten haar pogingen gezien worden om haar kinderen in uitingen van hoge Europese en Javaanse cultuur op te voeden.

Deze Javaans-Europese cultuur werd in Yogyakarta door vooraanstaande Europeanen en Javanen gedeeld en zou uiteindelijk

in de jaren veertig van de twintigste eeuw politieke consequenties hebben. In deze culturele omgeving was een dialoog mogelijk tussen Europeanen en Javanen uit de koloniale en Javaanse elite die mede aan de basis stond van het Indonesisch onafhankelijkheidsstreven en bovendien van invloed was op de Indonesische identiteit kort na de onafhankelijkheid in 1945. Terwijl op de meeste plekken in de Nederlands-Indische archipel in de jaren twintig en dertig de Europese en lokale elites uit elkaar groeiden, kwamen die in Yogyakarta bijeen in een gezamenlijk streven.

Verzamelen was een manier om jezelf te onderscheiden in zowel de Europese koloniale als de Nederlandse samenleving. Aan het eind van de negentiende eeuw werd dit verzamelen, door het groeiend aantal sociale en geografische netwerken, steeds belangrijker. Verzamelen was een manier om tot de koloniale elite door te dringen. Het verschaftte mensen een manier om met behulp van sociaal (zoals familie en vrienden) en economisch kapitaal het juiste cultureel kapitaal (een band met Nederland, het spreken van Nederlands, het volgen van een Nederlandse opleiding etc.) te vergaren. Dit kapitaal definieerde mensen hun sociaal-culturele identiteit. Het onderscheidde hen van anderen, maar verschaftte hen door het transnationale en transculturele karakter van die identiteit ook toegang tot de nationale elite van Nederland. Daar kon deze koloniale elite geruisloos opgaan in de nationale elite of er voor kiezen zichzelf te profileren als een koloniale elite. Ongeacht waar ook voor gekozen werd: de koloniale elite was sterk verweven met de nationale elite en oefende een grote sociaal-culturele en politieke invloed uit op de Nederlandse samenleving en identiteit. De door deze families verzamelde objecten, nu meestal opgeborgen in familiearchieven en musea, onthullen deze afkomst, ontwikkelingen en kenmerken van een transnationale elite in de Nederlandse imperial space.

Summary

In this thesis, I have given insight into the establishment and (social) development of a colonial elite in the Dutch East Indies. This elite has always been perceived as a homogeneous, white community in the colony. The colonial elite living in the Netherlands was mostly considered as an economic elite (see, for example, the publications of, Baudet & Fennema, Kuitenbrouwer, Schijf and Taselaar) set apart from the national elite. I have expanded and challenged this traditional view by placing colony and metropole in one analytic frame and by using this elite's material collections as valuable historical sources. By examining the history of the colonial elite of the Dutch East Indies in this so called imperial space by means of objects and the practice of collecting instead, I moved away from traditional notions of this elite's social composition, characteristics, citizenship, identity and belonging and relation with the Dutch national elite. Only with such a qualitative approach to analyze this particular social group these social phenomena can be observed.

Material collections are valuable as historical sources, because their meaning changes in the eye of the beholder. The collections, consisting of individual objects, bear a unique identity and meaning created by personal, historical and political developments. Objects make reference to the way the elite constructed their identity: the artefacts reveal relationships with local people, other Europeans and other countries, but also reveal the occurrence of wars, violent encounters, travels and other events. By tracing the objects' 'social lives' we have been able to discern how collecting in the colony served several purposes: from 'self-fashioning', the construction of a 'self' to being a social mechanism of in- and exclusion in the colony. People used objects as a way to create and sustain the appropriate 'cultural capital' (a concept of Pierre Bourdieu). The course of life of these objects and the interaction between people and these objects reveal the colonial characteristic traits of the colonial elite.

The families presented in this thesis (Quarles van Ufford, Loudon, Delprat and Resink-Wilkens families) originated from the dominant sectors of the colony (the business and governmental sector). They all became incorporated into the interconnected colonial elite of the Dutch East Indies and were involved in various forms of collecting.

In the Quarles van Ufford-family, objects acted especially as mnemonic devices to create an imagined family past. In the Loudon-family most objects acted in a similar way, but were used as tools for obtaining prestigious social standing in the then present and future. References were made to the family's role as empire builder and their loyalty to the nation state. As a result the family gained social prestige in the colony, in Great Britain and in the Netherlands. The objects were a reason for these families' rooting in the imperial space of both the Dutch and colonial social orders, even though some of these families originally were not Dutch by origin. Through inhabiting the colony this elite became an integral part of the Dutch national elite. Metropole and colony were no separate spheres. Their was interaction between them and they influenced each other.

After 1870 more people than ever before sailed to the Dutch East Indies. This caused a new colonial European bourgeoisie to form that (gradually) merged into the older elites. The colonial society became even more hierarchical than it already was. Connections with Europe became more and more important when people were trying to gain a certain social standing. Efforts to preserve the traditional cultures and (applied) arts were made as part of the Ethical Policy in which Europeans tried to 'elevate' the native population. Collecting objects from these suddenly endangered (native) cultures and collecting and making photographs of local people was just one of a series of means to in- and exclude by the European rulers. Théodore Delprat used these particular means and also his infrastructure construction activities to emphasise his social engagement with the colony.

Most of the cultural capital was constructed and articulated by a specific amount and composition of Bourdieu's social and economic capital at home in the colony. For the greater part women were responsible for this. It was Anna Resink-Wilkens who gained a great amount of cultural capital by her European lifestyle and efforts in preserving the (applied) arts and thereby 'elevating' the

local population so much that she, an Eurasian woman, rose to the social standing and prestige of members of the European elite. Because of her 'Othering (practices)' of local women she belonged to the group of European ladies from the elite: mechanisms of in- and exclusion became more evident. Around 1900, mechanisms of in- and exclusion were enhanced because of a more rigid and divided society. Skin colour became more important in these mechanisms, although race in the colony was conceived more as a cultural construction than a stable, biological trait. In the colony it was about gaining the aforementioned cultural capital, combined with a particular composition of social and economic capital. It was, however, a contested status that had to be defended all the time. This explains Mrs Resink-Wilkens' preoccupation with the appropriate cultural capital for her children (for example, her children were not allowed to speak Petjoh or to read Karl May's books). At the same time she brought her children into contact with high Javanese culture (for instance, the children learned to play the gamelan).

Anna Resink-Wilkens was part of the 'Indisch' mixed culture ('mengcultuur') in which the traditional Javanese culture was blended with Dutch and European influences. This mixed culture also had political consequences. This culture, created by Anna Resink-Wilkens and historians, archaeologists, fellow freemasons and the Javanese aristocracy in Yogyakarta, lied at the base of the dialogue that took place in these years between the European and young Indonesian nationalists. The Indonesian identity that emerged after the Independence in 1945 was created by this dialogue in pre-war years. It was constructed in Yogyakarta in a period of time in which almost everywhere in the archipelago the Indonesian and Dutch elites turned away from each other.

In short, collecting was a way to distinguish oneself in colonial (European) and Dutch society, because those societies were interdependent. At the end of the nineteenth century collecting became more important since social and geographical networks became more numerous and likewise created an intricate structure. Collecting was a means to achieve belonging to the colonial elite. Social climbing depended on the combination and composition of people's cultural, economic and social capital. Especially cultural capital was very important. People were able to create this cultural

capital (by forging connections with Holland, speaking Dutch and taking on a European education) through their economic and social capital. A specific composition and amount of this capital defined the elite's identity and cultural citizenship. This social-cultural identity marked out this elite from the other colonial people in the Netherlands. Through their transnational and transcultural character this elite has been able to join the established Dutch elite in the Netherlands. The Dutch and colonial elite were closely interwoven. In this way, this elite was able to influence Dutch society. Objects, nowadays stored in family archives and museums, reveal these origin, development and characteristics of a transnational elite in the Dutch imperial space.

Noten

Inleiding

- 1 Munnich 1847: 497.
- 2 Directeur C. Leemans aan de minister van Koloniën, d.d. 19 april 1861, collectie KITLV Leiden. Geciteerd in Effert 2003: 183.
- 3 KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 71. Brief Henri T. Damsté aan familie, d.d. aan boord van SS ‘Van den Bosch’ van Surabaya naar Makasar, 26 januari 1904. Damsté spreekt hier over de in Indië geboren en getogen Catharina A. Deeleman (1864-1935) die rond 1904 als echtgenote van de secretaris van Burgerlijke Openbare Werken porselein en Compagniesmeubels begon te verzamelen.
- 4 John Elsner en Roger Cardinal, ‘Introduction’, in: Elsner en Cardinal 1994: 1-6, aldaar 2.
- 5 Legêne 1998a: 26.
- 6 Dat, en de wens om afbakening, zijn de redenen waarom onder de gekozen verzamelaars geen zendelingen en missionarissen te vinden zijn.
- 7 Nieuwenhuys 1981, 1982 en 1988.
- 8 Buitenweg 1955 en 1973.
- 9 Taylor 1983a; Van Doorn 1985.
- 10 Legêne 1998a.
- 11 Willems 2001; Bosma en Raben 2003; Meijer 2004; en de synthese: Bosma, Raben en Willems 2006. Het was een NWO-project dat liep van 1996 tot 2006.
- 12 Van Leeuwen 2008: 11, 16-18, 27-34.
- 13 Bowen 1996 en Cannadine 2001.
- 14 MacKenzie 2010.
- 15 Taselaar 1998.
- 16 Baudet en Fennema 1983; Kuitenbrouwer en Schijf 1998.
- 17 Van der Laarse 1999: 34, 43.
- 18 Groot 2009: 202.
- 19 Dit is duidelijk door de discussies die het genootschap, voor de zoveelste maal in de geschiedenis van zijn bestaan, in 1890 voert over de verlaging van de contributie. Met de verlaging probeerde men juist ambtenaren beneden de rang van resident (!) aan zich te binden. Zie: *Notulen Bataviaasch Genootschap* 1890.
- 20 Deze cijfers zijn gebaseerd op de aantallen van leden zoals die vermeld werden in de *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, en op de bevolkingsaantallen zoals die genoemd worden in: J.J.P. de Jong 1998: 287; Van Goor 1997: 264; Taylor 1983b: 163.
- 21 De databases die ik heb bestudeerd zijn van het Tropenmuseum in Amsterdam, het Museum Volkenkunde in Leiden en Museum Nusantara in Delft. Voorts heb ik getracht een zo goed mogelijk overzicht – een database of lijst met verzamelaars bestaat niet – te krijgen van de verzamelaars die betrokken waren bij het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (het tegenwoordige Museum Nasional Indonesia).
- 22 Reulecke 2008: 119-121; Mannheim 1928/1929.

- 23 Holtorf 1996.
- 24 Van Dartel 2005.
- 25 Bourdieu 1989; Goudsblom 1974: 101, geciteerd in Schmidt 1987: 131.
- 26 Bloembergen 2002.
- 27 Duijvendak en De Jong 1993: 9.
- 28 Duijvendak 1990.
- 29 Giddens 1972: 6.
- 30 Kuiper 1993: 54.
- 31 Nadel 1956: 415.
- 32 Bourdieu 1986.
- 33 Roger Knight 2007: 'Any attempt to descry the existence of a significant colonial bourgeoisie in Java during the middle decades of the nineteenth century might appear futile.' (p. 34).
- 34 Roger Knight 2001.
- 35 Cooper en Stoler : 37, n.1.
- 36 Bosma e.a. 2007: 12.
- 37 J.J.P. de Jong 1998.
- 38 Bosma en Raben 2003.
- 39 Bank en Van Buuren 2000: 91-92.
- 40 Multatuli 1879. Multatuli (Eduard Douwes Dekker, 1820-1887) schreef in 1879: 'De Indische fortuin-industrieelen worden onderverdeeld in koffi-suiker-thee-indigo-tabak-en kaneel-parvenus.'
- 41 Bruin 1980: 15; Aerts en Te Velde 1998: 22. Recentelijk gebruikte ook Renée Steenbergen deze definitie om er de verzamelaars van de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst uit het begin van de twintigste eeuw mee aan te duiden. Op de verzamelaars van deze vereniging ga ik in hoofdstuk 2 dieper in. Steenbergen 2008: 3.
- 42 Couperus 1901-1903: 33.
- 43 Kuitenbrouwer en Schijf 1998.
- 44 Taselaar 1998.
- 45 Hoppenbrouwers 2000.
- 46 Appadurai 1968.
- 47 Kirshenblatt-Gimblett 1998: 2-3; Legêne 2008: 56-57; Clifford 1997.
- 48 Pomian 1994: 162.
- 49 Bal 1994: 100.
- 50 Pomian 1990b.
- 51 Hoskins 1998: 193. 'The capacity of a person to act as a social subject is defined through his or her relation to the material world, and particularly to certain objects that represent him of her.'
- 52 Bal 1994: 103.
- 53 Zie onder meer Bourdieu 1984: 77; Elsner en Cardinal 1994: 3; Appadurai 1986: 86; Hoogesteyns 2008: 12. Over archieven en identiteit bijvoorbeeld: Assmann 2008; Nicolai 1997.
- 54 Chandler 1998; Lukács 1983: 23-24; Fritzsche 2004: 181; Crane 2000.
- 55 ErlI 2008: 6.
- 56 Ibidem; Holtorf 1996; Hirsch en Spitzer 2006: 353, 358.
- 57 Von der Dunk 2007: 386.

- 58 Stadsarchief Amsterdam, 395. Archief van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap 'Natura Artis Magistra', inv.nr. 1876. Ingekomen stukken en kopieën van uitgaande stukken, 1887-1897. Aan G.F. Westerman (1807-1890), directeur van Artis, gestuurd pamfletje van L. Serrurier, d.d. Leiden, 1 augustus 1881.
- 59 Albano 2007; Pearce 1995: 28.
- 60 'Brieven van Johan Antonie Hardeman aan zijn familie in Nederland', website <http://home.wanadoo.nl/hardemanstamboom/reisjoha.htm>, geraadpleegd op 14 januari 2009.
- 61 Shelton 2007: 37; Pomian 1990b: 3-4.
- 62 Bal 1994: 111.
- 63 Deze variabelen zijn gebaseerd op Pomian, 1990a: 70-74. Diens variabele 'exposeren' heb ik buiten beschouwing gelaten, omdat deze mijns inziens grotendeels samenvalt met de overige variabelen 'sociale plaats', 'omgeving' en 'gedrag'.
- 64 Thomassen à Thuessink van der Hoop, 1958: 131-132.
- 65 Geciteerd bij ibidem: 132.
- 66 Rees 1865: 417. Met dank aan dr. Paulus Bijl; zie Bijl 2011.
- 67 Appadurai 1986: 64-91.
- 68 Zie onder andere Thomas 1991; Gell 1998; Kirshenblatt-Gimblett 1998; O'Hanlon en Welsch 2000; Gosden en Knowles 2001; Miller 1994.
- 69 Legêne 2008: 56.
- 70 Ik denk dan bijvoorbeeld aan macro-historische werken als van Van den Doel 1996; Goor 1997; J.J.P. de Jong 1998.
- 71 Lambert en Lester 2006: 15-16.
- 72 Zie onder meer Gilroy 1993: 4, 11; MacKenzie 1999; Phillips 2004: 3; Anderson 1991.
- 73 Mrinalini Sinha, geciteerd bij Buettner 2004: 191.
- 74 Hall 2002: 13.
- 75 Bhabha 1994: 269.
- 76 Raben 2007.
- 77 Lambert en Lester 2006: 9.
- 78 De historici Cooper en Stoler menen dat veel wetenschappers die zich bezighielden met de koloniën vooral de natiestaat als uitgangspunt zagen. Dit deden zij zelfs zozeer, dat zij de netwerken van kennis en communicatie die een andere route volgden dan de as metropool-kolonie niet opmerkten. Zie Cooper en Stoler 1997: 28.
- 79 Cohn 1996.
- 80 Marshall 1987.
- 81 Cooper 2005: 22-32.
- 82 Chatterjee 1993: 16.
- 83 Jasanoff 2004: 111.
- 84 Colombijn 2007: 60-63.
- 85 Stoler 1995: 99-100. '(...) finer scales of measuring cultural competency and suitability often replaced explicit racial criteria to define access to privilege.'
- 86 Buettner 2004: 10, 83, 104; Epstein 2006: 270.

- 87 KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 72. Bella Damsté-Muller aan haar moeder, d.d. aan boord van SS 'Rembrandt', liggend voor Sabang, 20 november 1906.
- 88 Ibidem.
- 89 Het *Woordenboek der Nederlandse Taal* verwijst in 1909 voor de herkomst van de term 'Indische' of 'Indisch meisje' naar een aflevering van het tijdschrift *Taal en Letteren* 15 (1905): 515, waarin de volgende beschrijving wordt gegeven: 'dame van gemengden bloede of "van het land"'.
 - 90 Bourdieu 1984.
 - 91 Swartz 1997: 6-7.
 - 92 Stoler 1995.
 - 93 Cooper 2005: 23.
 - 94 Stoler 1995: 5, 10.
 - 95 Cooper 2005: 71-73. Cooper noemt dit steeds veranderlijke proces van identificeren een 'zwak' begrip van identiteit (in tegenstelling tot een 'sterk' begrip daarvan). De Nederlandse termen 'zwak' en 'sterk' dekken echter niet helemaal de lading: het gaat om 'strong and weak understandings of identity' (p. 67). In het kader hiervan heeft Cooper het dan ook liever over 'identificatie' in plaats van 'identiteit'.
 - 96 Ibidem: 80-81.
 - 97 Frijhoff 1992: 625.
 - 98 Oostindie 2010.
 - 99 Leerssen 1999: 11; Van Ginkel 1999. En deels gebaseerd op Gellner 1983 en Van Sas 2005: 22.
 - 100 Leerssen 1999: 80-81.
 - 101 Leerssen 2005.
 - 102 Leerssen 1999: 11.
 - 103 Romein 1967: 39.
 - 104 Anderson 1991.
 - 105 Cooper en Stoler 1997: 22.
 - 106 Van Sas 1991; Bossenbroek 1996: 11-15, 356-357.
 - 107 Van Sas 2005: 579; Jan Romein bij Van Sas: 581.
 - 108 Van Ginkel 1999.
 - 109 Ibidem: 26.
 - 110 Stoler 1995: 39.
 - 111 Peckham 2003: 1-16.
 - 112 De Britse ambtelijke top telde vooral veel officieren die jongere zonen van oude Engelse families waren die legeraanstellingen kochten in regimenten. Het waren jongemannen als Alexander Loudon (1789-1839) (zie hoofdstuk 2) die geen kans maakten op een stuk grond uit het familiebezit, of William Dennison (1789-1858) die zich als arts vanuit Tannadice in Groot-Brittannië in Java had gevestigd (zie hoofdstuk 1). Taylor, 1983b: 149, 126. Het Nederlandse koninkrijk stuurde niet alleen Nederlandse adellijke ambtenaren naar Nederlands-Indië, maar ook koloniale ambtenaren uit voormalige Nederlandse koloniën als Ceylon, zoals Anthony Noël Mooyaart (1778-1820) (zie hoofdstuk 1).
 - 113 Van Sas 2005: 18-19.

- 114 Het succes van het Cultuurstelsel bereikte in de jaren 1840 zijn top, daarna vielen de resultaten steeds harder tegen. In 1864 werd de tabakscultuur opgeheven; sinds 1850 werd de suikercultuur niet meer uitgebreid en twee jaar daarna werden er geen nieuwe contracten meer uitgegeven; in 1862 werden de pepercultuur, in 1863 de andere specerijencultures en in 1864 de indigocultuur opgegeven. In 1867 werd het monopolie van de Nederlandsche Handel Maatschappij beëindigd en kwam er ruimte voor vrije ondernemers. In 1870 was het stelsel definitief verlaten. Zie J.J.P. de Jong 1998: 279.
- 115 Bosma en Mandemakers 2008.
- 116 Jones 2007. In 1892 werd de lokale bevolking van Nederlands-Indië uitgesloten van het Nederlanderschap, terwijl de onderdanen in de West juist wel Nederlandse burgers werden.
- 117 In hoeverre Indonesië de culturele erfenis van kolonisator Nederland als gedeeld erfgoed beschouwt, is een discussie op zichzelf (zie ook Conclusie, noot 10).
- 118 Ter Keurs 2007.
- 119 Legêne 1998a.
- 120 Gosden en Larson 2007. Zie voor de database: 'Pitt Rivers Museum: the website of the "The Relational Museum" Project 2002-2006', <http://history.prm.ox.ac.uk>, geraadpleegd op 2 augustus 2011.
- 121 Jasanoff 2005.
- 122 Dit is overigens een selectie van instellingen die voorwerpen uit voormalig Nederlands-Indië beheren. Overige instellingen waar de door mij beschreven elite haar verzamelde voorwerpen aan schonk, waren bijvoorbeeld het Rijksmuseum in Amsterdam (waarin tevens het museum van de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst is opgegaan), het Haags Gemeentemuseum, het Indisch militaire rusthuis Bronbeek in Arnhem, het Amsterdam Museum (voormalig Amsterdams Historisch Museum), Museum Het Princessehof in Leeuwarden, Museum Sono Budoyo in Yogyakarta (Indonesië), Museum de Fundatie (Hannema-de Stuers Fundatie) in Heino/Wijhe en de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
- 123 Er is een tendens binnen de elite om haar familiearchieven over te dragen aan openbare rijksinstellingen zoals het Nationaal Archief in 's-Gravenhage en verschillende gemeentearchieven. Van de hier bestudeerde families hebben de families Quarles van Ufford (in 1971) en Loudon (in 2004) hun archief reeds overgedragen. De familie Delprat is op het moment bezig haar archieven onder te brengen in het Nationaal Archief en het Stadsarchief Amsterdam. Van de familie Resink-Wilkens hebben Han Resink (1911-1997) en Trude Ament-Resink (1914-2002) hun persoonlijke archief nagelaten aan het KITLV in Leiden. Dat heeft plaatsgevonden tussen 1997-1999 en 2001.
- 124 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 21.
- 125 Familiearchief Delprat.
- 126 Stoler 2009: 33.

- 127 'Daar werd wat groots verricht. Theatershow door Diederik van Vleuten, 2010-2012', www.diederikvanvleuten.nl/page6/page6.php, geraadpleegd op 29 november 2010.
- 128 Ibidem.
- 129 Edwards en Hart 2004: 1-2.
- 130 Edwards 2002: 183-193.
- 131 Praamstra 2005: 268.
- 132 Stokvis 2007: 386.
- 133 Baggerman en Dekker 2004: 9, 12.
- 134 Pattynama 2003: 210-212.
- 135 Betrokkenen bij dit onderzoek zijn onder meer Susan Legêne (projectleider), Henk Schulte Nordholt (toezichthouder), Marieke Bloembergen, Sadijah Boonstra, Martijn Eickhoff, Tular Sudarmadi, Peter Romijn en Fenneke Sysling. De looptijd van het project is 2008-2013. Zie <https://www.surfgroepen.nl/sites/sbs/public/default.aspx>.
- 136 Haasse 1993: 344.
- 137 Geciteerd in ibidem: 344.

Hoofdstuk 1

- 1 Vermoedelijk stamde William Dennison uit de voorname wolhandelaarsfamilie Denison in Leeds, Yorkshire; deze familie bezat het achttiende-eeuwse landhuis Great Woodhouse Hall. Dennison was in ieder geval geboren in Pontefract, in de buurt van Leeds. Er is enige onduidelijkheid over de leeftijd waarop William Dennison stierf: de overlijdensadvertentie die de familie plaatste naar aanleiding van zijn overlijden vermeldt dat Dennison zeventig jaar is geworden (*Nieuw Amsterdamsch Handels- en Effectenblad*, 1 december 1858). De genealogische bronnen vermelden echter dat Dennison op 69-jarige leeftijd overleed, zie Christiaans 1992: 202.
- 2 J.J.P. de Jong 1998: 164.
- 3 Taylor 1983b.
- 4 Ibidem: 134.
- 5 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 216.
- 6 Tijdens het bewind van de VOC was slechts een beperkt gebied op Java onder direct gezag van de Compagnie. In veel andere gebieden, zoals de Preanger en de Noordoostkust, trad de VOC op als vazal van de zelfstandige Javaanse vorsten. Zie J.J.P. de Jong 1998: 128-184.
- 7 Van Goor 1997: 206-207; Fasseur 1976.
- 8 Van den Doel 1996: 94-95.
- 9 J.J.P. de Jong 1998: 250.
- 10 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 216.
- 11 Lambert en Lester 2006: 21.
- 12 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 700. Willem schreef zich in 1842 in bij een Leidse studentenvereniging.

- 13 *Nieuw Amsterdamsch Handels- en Effectenblad*, 1 december 1858.
- 14 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 216. Zie aldaar *The Bristol Mercury: Western Counties Advertiser* van 8 mei 1847. Het huwelijk werd beschreven als een van de ‘fashionable weddings’ van dat jaar. Verder werd vermeld dat ‘[the marriage] was conducted with like splendour’.
- 15 Ibidem: ‘Inleiding’.
- 16 Getuige ook het feit dat er één familiearchief met alle takken Quarles is en de familiestichting zich ‘Stichting familie Quarles’ noemt.
- 17 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 324. Uittreksel uit de minuten van de griffie van het Keizerlijk Gerechtshof, 1811.
- 18 Legêne 1998a, 108; Van der Laarse 1999: 14. Zie ook: Van den Bosch 1979 en Janssens 1992.
- 19 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 486. Notitieboekje van Hendrik Quarles van Ufford met aantekeningen van huishoudelijke en financiële aard, van verjaardagsdata, een ‘danskaartje’ en schetsjes van zeilschepen. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 1M.
- 20 Ibidem, inv.nr. 490. Journaal door Hendrik Quarles van Ufford van Z.M. fregat ‘Palembang’, 1842-1845. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 1N.
- 21 Ibidem, inv.nr. 486. Notitieboekje van Hendrik Quarles van Ufford (1822-1868), 1837-1845.
- 22 Lambert en Lester 2006: 10. Zij pleiten voor onderzoek naar de Britse koloniale geschiedenis door middel van het reconstrueren van netwerken (de zogenaamde ‘new imperial history’). Zij zien schepen dan ook als een van de knooppunten waarop mensen, kapitaal en materiaal met de koloniën en het moederland verbonden werden.
- 23 Museum Volkenkunde Leiden, Archief Rijksmuseum voor Volkenkunde. Afschrift van een brief van J.K.W. Quarles van Ufford aan Conradus Leemans, directeur ‘s Rijks Ethnographisch Museum, d.d. ‘s-Gravenhage, 3 december 1870. Hierin schreef Willem over ‘de zeer menigvuldige brieven, welke wij van mijn br. [broer, CD] ontvingen’.
- 24 Fasseur 1979.
- 25 J.J.P. de Jong 1998: 234-235. Tijdens de oorlogshandelingen sneuvelden namelijk nogal wat Acehers die hun invloed aan de westkust trachtten uit te breiden, juist omdat Michiels in het etnisch zeer diverse gebied de Bataks bevoordeelde.
- 26 Van der Aa 1867: 230.
- 27 Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. NG-1977-279-2-A. ‘Atjeese vlag’ van wol en katoen, vervaardigd vóór 1840, 125x230 cm. Beheer door Bronbeek overgedragen aan het Rijksmuseum Amsterdam in 1977. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 1O.
- 28 Miller 1779.
- 29 Domis 1835: 332.
- 30 Ibidem: 331.

- 31 Ibidem. De redactie van de *Vaderlandsche Letteroefeningen* waarschuwde zijn vrouwelijke lezers dan ook ‘dit afgrijselijk verslag’ niet te lezen.
- 32 Rosenberg 1889: 132. Veel lokale volkeren in de Indische archipel sloegen op de vlucht bij het naderen van de Nederlandse troepen. Het was uit zo’n verlaten dorp dat in een volgende expeditie in de Bataklanden Rosenberg een ‘toverstaf’ verwierf die nu in het Museum Volkenkunde in Leiden bewaard wordt. Ter Keurs en Hardiati 2005: 30. Zie voor de ‘toverhoorn’ van Henri Quarles van Ufford de bijlage ‘Lijst van objecten’, 1A.
- 33 Van der Meulen 2003: 184-189.
- 34 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 403. Brief Henri Quarles van Ufford aan Willem Quarles van Ufford, ongedateerd [waarschijnlijk augustus 1860].
- 35 Legêne 1998a: 162.
- 36 Korthals Altes 1978: 72. De cadeaus van de keizer waren bijvoorbeeld porselein (zoals een merkwaardige cloisonné kip), lakwerk, zijde en krip (dunne, krullende zijden of wollen stof).
- 37 Van Gulik 1986: 120.
- 38 Museum Volkenkunde Leiden, inv.nr. 3457-171. De prent is sinds het eind van de twintigste eeuw vermist in het museum. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 1B.
- 39 Ibidem, inv.nrs. 125-2, 4512-8 en 4512-4. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 1G t/m 1I.
- 40 Dermoût 2008.
- 41 Museum Volkenkunde Leiden, inv.nrs. 4512-4 t/m 4512-7. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 1D t/m 1F.
- 42 Onderzoek naar de voorwerpen die Henri Quarles van Ufford meebracht uit Indië leidde tot de ontdekking dat de Batak-‘toverhoorn’ (*naga morsarang*) in het huidige Museum Volkenkunde in Leiden (inv.nr. 125-1) van hem was geweest. De datering van de toverhoorn was altijd de schenkingsdatum geweest (1871), maar aangezien Henri’s verblijf in Sumatra tot op de dag nauwkeurig te achterhalen was, kunnen we de hoorn nu opnieuw dateren op vóór 1844. Het Tropenmuseum in Amsterdam heeft een vergelijkbare, iets grotere (vijf in plaats van drie voorouderfiguren op een grotere hoorn) *naga morsarang*. Deze hoorn is in 1852 door H. Neubronner van der Tuuk verzameld. Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. A 3932.
- 43 Pieter ter Keurs, ‘Introduction: theory and practice of colonial collecting’ in: Ter Keurs 2007: 1-15, aldaar 6.
- 44 Het bleef hierdoor heel moeilijk contact te maken met de Bataks; ook verzamelaar Carl B.H. baron von Rosenberg realiseerde zich dit probleem. Ibidem: 6-10.
- 45 ‘Recensie’ 1860: 439.
- 46 Van Sas 1991; Van Sas 2005.
- 47 ‘Recensie’ 1860: 439. ‘De rust [was] uit menig Nederlandsch huisgezin geweken en (...) de Indische mailberigten [werden] niet zonder bekommring tegemoet gezien.’
- 48 Wiener 1995: 27.

- 49 Weitzel 1859: 63; Van der Hart 1854: 650.
- 50 Weitzel 1859: 63, 66.
- 51 Van der Hart 1854: 650. Overigens omschrijft kapitein C. van der Hart zijn wandeling als een ‘bezigting’ door de ‘kampong’ en wekt hij met zijn beschrijving van de huizen en steegjes van Singaraja niet de indruk de intentie te hebben gehad te plunderen. Toch geeft het te denken als hij het heeft over de binnenkant van de huizen en vervolgens constateert dat er geen meubels of sieraden meer aanwezig zijn.
- 52 Het centrum van deze schilderijen op weefsels was Kamasan in Klungkung, maar ook elders in Bali werden dit soort schilderijen gemaakt. Zie Hinzler 1987: 10. Met dank aan Siobhan Campbell, promovendus aan de University of Sidney.
- 53 Pleyte 1901: 35, plaat XIV.
- 54 Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 1S.
- 55 Met dank aan de deskundigheid van Siobhan Campbell, promovendus aan de University of Sidney. Singaraja was een havenplaats en het is daarom aannemelijk dat de vorst van Buleleng voorwerpen uit heel Bali (en zelfs uit de gehele archipel) kon verwerven. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 1C.
- 56 Amtzenius 1874: 25.
- 57 Wiener 1995: 397-398, n.1.
- 58 Amtzenius 1874: 53; Kepper 1901-1902: 213. Ook uit Kusamba werden eind mei 1849 schilderijen meegenomen. Zo schijnt er één in de collectie van Van den Broek d’Obrenan te zijn geweest. Bastian 1893: 132.
- 59 Museum Volkenkunde Leiden, inv.nrs. 4512-1 en 3457-1.
- 60 Montijn 2003: 124-126.
- 61 Schmidt 1987: 137.
- 62 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 216. ‘De levensgang van mijn grootouders Joan Quarles van Ufford en Ann Amelia Dennison’, biografie door Cypriaan Gerard Carel Quarles van Ufford, 1963. Afschrift door Hendrik Quarles van Ufford (1901-1994).
- 63 Ibidem, inv.nr. 216.
- 64 Ibidem.
- 65 Ibidem.
- 66 Ibidem, inv.nr. 598.
- 67 *Aanwinsten* 1904.
- 68 Ibidem.
- 69 Cooper 2005: 22-24; Lambert en Lester 2006: 11; Hall en Rose 2006.
- 70 Hall en Rose 2006; Cooper 2005.
- 71 Van Limburg Stirum 1904: 119.
- 72 Legêne 1998a: 340; J.J.P. de Jong 1998: 251, 272-274; Bossenbroek 1996: 167. Veel mensen met Indische ervaring belandden door hun specifieke kennis op een post bij de Nederlandse overheid: ‘Als iemand in Indië geld gemaakt heeft (...), dan geldt hij van zelf in het Nederlandsch parlement voor eene specialiteit in koloniale vragen.’ Von Barnekow-Tindal 1891: 62.
- 73 Bouquet 2005: 213-215.

- 74 In 1874 reisde Willem Quarles van Ufford samen met dr. C. Leemans naar Stockholm en bezocht daar het openluchtmuseum van Arthur Hazelius (1833-1901). Hazelius was in zijn tijd zeer vernieuwend: hij had diorama's ingericht met voorstellingen van het volksleven. In zijn *Herinneringen uit Scandinavië* ('s-Gravenhage 1876) onderschreef Quarles Hazelius' mening dat de diorama's onderdeel moesten uitmaken van een nationaal museum. Tevens pleitte Quarles voor een dergelijk museum in Nederland. Zie De Jong 2005: 34, 129-133. In 1893 reageerde Quarles op het pamflet 'Museum of Pakhuis' van Lindor Serrurier (1846-1901), directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum in Leiden. In het pamflet stelde Serrurier het ruimtegebrek en de conserveringsproblemen van het museum in Leiden en de manier waarop de overheid daarmee omging aan de kaak. Quarles pleitte ervoor 's Rijks Ethnographisch Museum onder te brengen in de leegstaande villa 'Boschlust' die door Johannes van den Bosch (1780-1844), oud-gouverneur-generaal, in koloniale stijl was gebouwd aan de Bezuidenhoutseweg in Den Haag. Zie *Het Nieuws van den Dag*, 'Museum of pakhuys', 24 november 1893; *Het Nieuws van den Dag*, 18 januari 1890.
- 75 Van Limburg Stirum 1904: 137-138.
- 76 Deze correspondentie wordt nu bewaard in de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
- 77 Bijzondere Collecties, Universiteitsbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam. Collectie handschriften van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG). Correspondentie J.K.W. Quarles van Ufford (1818-1902) met anderen in het kader van de 'Koloniale Kroniek'.
- 78 Van Limburg Stirum 1904: 127.
- 79 Legêne 1998a: 340.
- 80 Van Limburg Stirum 1904. En hij schreef: 'Openbaarheid in koloniale aangelegenheden', *Algemeen Letterkundig Maandschrift* 1848.
- 81 Quarles van Ufford 1862: 14-15.
- 82 Ibidem: 11.
- 83 Ibidem.
- 84 Ibidem: 15.
- 85 De Rooy 2005: 100-104.
- 86 Burton 2006: 220.
- 87 Zie bijvoorbeeld J.J.P. de Jong 1998: 300, waarin De Jong stelt: 'Al met al ontstond er lang voordat de ethische politiek officieel zijn intrede deed een corps van bevlogen, maar tamelijk autoritaire interventionisten, van "opheffers".' Europeanen voelden zich als vaders die hun kinderen (de Javanen) in hun weg naar volwassenheid aan de hand moesten houden en leiden.
- 88 Molhuysen en Blok 1918. Bleeker was officier van gezondheid in Indië, deed allerhande studie naar de Indische natuur, maar werd vooral beroemd door zijn onderzoek naar vissen. Hij was tevens een jeugdvriend van Eduard Douwes Dekker (1820-1887).
- 89 Quarles van Ufford 1856: voorwoord.
- 90 Koselleck 1979: 366; Fritzsche 2004: 160.

- 91 Fritzsche 2004: 181.
- 92 Quarles van Ufford 1857. In noot 1 op p. 781 verzuchtte Willem een jaar na het verschijnen van het boekje: ‘Die schrijver heeft, om welke reden dan ook, gemeend zijn naam te moeten verzwijgen. Ik beken dit te betreuren, daar ik liever den naam eens schrijvers ken – en mij, bij de lezing dezer bladen, geen enkele reden voor de geest is kunnen komen, waarom hij dien ook niet zou kunnen noemen.’
- 93 Dit waren zes scheepjes van kruidnagel die Duymaer van Twist tijdens zijn bezoek aan Ambon in 1855 kreeg. Tijdens de veiling van 14 t/m 16 april 1896 van de inboedel van wijlen mevrouw Van Duymaer Twist-Beck zijn ze verkocht. Een van de scheepjes werd gekocht door H.G. Kronenberg en dat scheepje is nog steeds in de familie; zie Smelik 2007.
- 94 Scheepjes van kruidnagel werden op Ambon al vroeg in de geschiedenis speciaal gemaakt voor buitenlanders. Waarschijnlijk hebben ze in de traditionele Ambonse cultuur nooit een functie gehad.
- 95 Quarles van Ufford 1856: 8.
- 96 Ibidem: 128.
- 97 Dirks vader Johannes (ca. 1792-1846) was, net als diens echtgenote Petronella M. Rabe (ca. 1796-1855), op Ambon geboren en daar gestorven. Dirks grootvader en dus Johannes vader, Lodewijk (ca. 1730-voor 1797), was geboren in Enkhuizen en als jongen met de VOC naar Indië afgereisd. Op Ambon werd hij in december 1783 ‘hospitalier’ en uiteindelijk lid van de Raad van Justitie. Zie Christiaans 1991.
- 98 NRC, 6 december 1861.
- 99 *Lijst der voorwerpen* 1852.
- 100 Zie de verzamelaarsactiviteiten van Dirk S. Hoedt op www.nationaalherbarium.nl/FMCollectors/H/Collectors-H.htm, geraadpleegd op 12 maart 2010.
- 101 Het is verleidelijk te denken dat Dirk Hoedt de exemplaren in Duymaer van Twists collectie had geschonken.
- 102 Stadsarchief Amsterdam, 395. Archief van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap ‘Natura Artis Magistra’, inv.nr. 1889.
- 103 Ibidem, inv.nr. 1902. Krantenartikel ‘Ethnografisch Museum in Natura Artis Magistra’, *Amsterdamsche Courant*, 2 mei 1861.
- 104 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 216.
- 105 Fotocollectie KITLV Leiden, nr. 18171. Foto van het administrateurshuis van Ketandan onder administrateur Teixeira de Mattos, ongedateerd. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 1K.
- 106 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 403. Brief van Henri aan Willem (Jakob Karel Willem) Quarles van Ufford, d.d. Ketandan, ongedateerd maar vóór augustus 1860.
- 107 Ibidem, inv.nr. 439. Een passage uit een brief van oud-officier Lambertus Anthonie de Klerck aan Anne Madeleine Quarles van Ufford-Scheltema waarin hij herinneringen ophaalt aan haar vroeg overleden echtgenoot, d.d. Delft, 27 januari 1889.

- 108 Dit was Catharina Maria Hermina Alexandrina Hoogeveen (Batavia, 1827-Buitenzorg, 1886). Zij trouwde in Batavia in 1846 met de in Demarary geboren Anthony Mangelaar Meertens (1816-1881).
- 109 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 403. Brief van Henri aan Willem (Jakob Karel Willem) d.d. Sindang Laut, 23 december 1860.
- 110 De schaal en de gegraveerde namen worden genoemd in *De Indische Navorscher* 4 (1938) nr. 1: 13-14. Of de schaal de Tweede Wereldoorlog op Java heeft overleefd en waar de schaal nu is (wellicht nog steeds in familiebezit), zou een onderzoek waard zijn.
- 111 Taylor 1983b.
- 112 Bosma en Raben 2003: 111-118.
- 113 Ibidem: 113.
- 114 J.J.P. de Jong 1998: 256-258.
- 115 Ibidem: 295-296; Bosma 2005: 67; Roger Knight 2001: 380.
- 116 Christiaans 1992.
- 117 Joan had in goed vertrouwen zowel aan Lodewijk A. Saportas als aan Benjamin Feist geld uitgeleend. Saportas was Joans 'buurman': hij was eigenaar van de suikeronderneming Sura Winangon in Cirebon. Saportas zullen we in het volgende hoofdstuk weer ontmoeten.
- 118 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 477. Afschrift van akte van verkoop door Joan Quarles van Ufford aan Benjamin Feist, suikerfabrikant te Java, van het recht van opstal op de grond van de suikerfabriek Siegong te Sindanglaut op Java, 1864.
- 119 Christiaans 1992: 13.
- 120 Ibidem: 16.
- 121 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 450. Stukken betreffende Joan Quarles van Ufford als mede-executeur van Benjamin Feists nalatenschap, 1872-1873.
- 122 Christiaans 1992: 11-12.
- 123 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 450. Stukken betreffende geldleningen door Joan Quarles van Ufford aan diverse personen, onder wie Ernst Bédier (1860), William Dennison (1855, met een retroacte, 1852), Benjamin Feist (1866-1871, met retroacte vanaf 1856, alsmede stukken betreffende Joan als mede-executeur van Feits nalatenschap, 1872-1873) en Lodewijk A. Saportas (1861-1866).
- 124 Christiaans 1992: 16.
- 125 Dit was Cornelia Mathilda Maurenbrecher (Berbice, 1828-Semarang, 1858). Zij was de dochter van Friederich Maurenbrecher (Kopenhagen, 1786-Brits Guyana, 1834), een planter in Guyana, en Henriette Elisabeth Caroline Mittelholzer (Berbice, 1795-Semarang, 1851).
- 126 Christiaans 1992.
- 127 Geciteerd bij J.J.P. de Jong 1998: 296. Oorspronkelijk afkomstig uit Nieuwenhuys en Koets 1967: 41.

- 128 Buchheim 2009: 20.
- 129 Stoler 2002; Cooper en Stoler 1997: 26; Cooper 2005: 184; Stoler 1995: 7-9.
- 130 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 482. Brief Henri Quarles van Ufford aan Anne Madeleine Scheltema, d.d. Ketandan, 8 juli 1860.
- 131 Levine 2006: 123.
- 132 Gay 1984 en 1986. Gay stelt dat er in de negentiende eeuw meer erotiek was dan gedacht en dat mensen daar ook van genoten. Dit alles speelde zich echter af achter het masker van hypocrisie en 'fatsoenlijk' gedrag. Zo citeert hij uit brieven en dagboeken waarin seksueel getinte uitspraken werden gedaan. Het valt te verwachten dat Europeanen met deze sociale bagage naar de kolonie kwamen en daar geconfronteerd werden met de lossere zeden en gewoontes.
- 133 Over erotiek en de koloniën zie Hyam 1990, waarin de auteur onder meer de nadruk legt op de onontkoombare seksuele behoeften van Europese mannen in de Engelse koloniën (van wie velen volgens Hyam asexueel waren of niet in staat een gewone liefdesrelatie erop na te houden), het comfort zonder verplichtingen dat lokale vrouwen hen boden en de kennis van de lokale talen en culturen die deze vrouwen hen op zo'n manier gaven. Voor Nederlands-Indië geeft Reggy Baay (in Baay 2008) een helder overzicht van de veelal tragische geschiedenis van de 'nyai', de bijslaap van veel Europese mannen in Indië. Baay stelt dat het fenomeen van de nyai wijdverspreid was in Indië en hij illustreert hoe de nyai aan het begin van de twintigste eeuw door taboes omgeven werd.
- 134 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 482. Brief Henri Quarles van Ufford aan Anne Madeleine Scheltema, d.d. Ketandan, 8 juli 1860.
- 135 Ibidem, inv.nr. 482. Fragment van een brief van Anne Madeleine Scheltema aan Henri Quarles van Ufford, ongedateerd.
- 136 Ibidem. Brief van Henri Quarles van Ufford aan Anne Madeleine Scheltema, d.d. Ketandan, 4 augustus 1860; en brief van Anne Madeleine Scheltema aan Henri Quarles van Ufford, d.d. Semarang, 10 augustus 1860.
- 137 Ibidem. Brief van Anne Madeleine Scheltema aan Henri Quarles van Ufford, d.d. 10 augustus 1860.
- 138 Ibidem. Brief Henri Quarles van Ufford aan Anne Madeleine Scheltema, d.d. 9 november 1860.
- 139 Quarles van Ufford 1856: 126.
- 140 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 482. Brief van Henri Quarles van Ufford aan Anne Madeleine Scheltema, d.d. Ketandan, 8 augustus 1860.
- 141 Haks 1985: 20; Fritzsche 2004: 160.
- 142 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 482. Brief van Anne Madeleine Scheltema aan Henri Quarles van Ufford, d.d. Semarang, 10 augustus 1860.

- 143 Ibidem. Brief van Anne Madeleine Scheltema aan Henri Quarles van Ufford, d.d. Semarang, 5 augustus 1860.
- 144 Fritzsche 2004: 160-165.
- 145 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 732. Brief van Anne Madeleine Scheltema aan haar broer Hendrik Scheltema, Ketandan, d.d. 4 november 1864.
- 146 Hareven 1982: 105; Lopata 1994: 103-104.
- 147 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 731. Brief van Anne Madeleine Scheltema aan haar zus Susanna 'Suze' Catharina Scheltema, ongedateerd [1857].
- 148 Ibidem.
- 149 Ibidem, inv.nr. 732. Brief van Anne Madeleine Scheltema aan haar broer Hendrik Scheltema, Ketandan, d.d. 4 november 1864.
- 150 Fritzsche 2004: 165.
- 151 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 482. Brief van Anne Madeleine Scheltema aan Henri Quarles van Ufford, d.d. Semarang, 10 augustus 1860.
- 152 Ibidem. Brief van Henri Quarles van Ufford aan Anne Madeleine Scheltema, d.d. Ketandan, 15 augustus 1860.
- 153 Ibidem. Brief van Anne Madeleine Scheltema aan Henri Quarles van Ufford, d.d. Semarang, 9 november 1860. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 1L.
- 154 Ibidem. Ongedateerde, incomplete brief van Henri Quarles van Ufford aan Anne Madeleine Scheltema.
- 155 Ibidem. Brief van Anne Madeleine Scheltema aan Henri Quarles van Ufford, d.d. Semarang, 16 november 1860.
- 156 Ibidem. Brief van Henri Quarles van Ufford aan Anne Madeleine Scheltema, d.d. Ketandan, 4-5 augustus 1860.
- 157 Ibidem. Brief van Henri Quarles van Ufford aan Anne Madeleine Scheltema, d.d. Ketandan, 15 augustus 1860.
- 158 Ibidem.
- 159 Ibidem, inv.nr. 403. Brief van Henri Quarles van Ufford aan Willem (Jakob Karel Willem) Quarles van Ufford, d.d. Ketandan, 14 augustus 1860.
- 160 Ibidem.
- 161 Ibidem. Brief van Henri Quarles van Ufford aan Willem (Jakob Karel Willem) Quarles van Ufford, d.d. Solo, 21 oktober 1860.
- 162 In 1849 verscheen in het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* een artikel waarin het ingrijpen van het bestuur van Semarang tijdens een hongersnood werd geheld. Daarop stuurde Scheltema een brief naar het tijdschrift die in 1850 in het blad werd opgenomen. In de brief prees hij juist de maatregelen van het Semarangse stadsbestuur in die periode, relativeerde hij de hongersnood en betichtte het tijdschrift van het achterhouden van de waarheid. Hoewel de naam van de agent van de Javasche Bank in Indië en achterneef van Anne Madeleine, Dirk Scheltema, onder de brief stond,

- ontkende deze in alle toonaarden er iets mee te maken te hebben. De kwestie liep zo hoog op dat de redactie, waaronder dus het prominente lid W.R. baron van Hoëvell, besloot geen enkel woord meer aan Scheltema te wijden.
- 163 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 439. Brief van Anne Madeleine Scheltema aan Henri Quarles van Ufford, d.d. aan boord van de 'Prinses Amalia', 3 juli 1868. 'Mijn neef Scheltema (agent van de factorij te Samarang) had ons gebragt.'
 - 164 Getuige bijvoorbeeld het nog steeds gangbare gebruik van de aanspreekvorm van 'oom' en 'tante' voor personen die dicht bij iemand staan, maar geen familie zijn. Vrienden worden als het ware bij de familie ingelijfd.
 - 165 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 482. Brief van Anne Madeleine Scheltema aan Hendrik Quarles van Ufford, d.d. 28 oktober 1860. 'Veel genoeg deed gij mij door mij zoo ronduit te zeggen welke de opinie was van Uwe Mama en Uwen broeder Willem over onze verbindtenis.'
 - 166 Ibidem, inv.nr. 403. Brief van Henri Quarles van Ufford aan Willem (Jakob Karel Willem) Quarles van Ufford, d.d. Ketandan, 4 januari 1861.
 - 167 Ibidem.
 - 168 Ibidem.
 - 169 Ibidem.
 - 170 Ibidem, inv.nr. 482. Brief van Anne Madeleine Scheltema aan Hendrik Quarles van Ufford, d.d. 28 oktober 1860.
 - 171 Ibidem, inv.nr. 220. Stukken verzameld door Hendrik Quarles van Ufford (1901-1994) met betrekking tot zijn onderzoek naar Philippine Anne Madeleine van Heerdt tot Eversberg-Quarles van Ufford en hun plantage Mon Trésor in Suriname.
 - 172 Ibidem, inv.nr. 598. Brief van Hendrik Scheltema aan zijn zuster Anne Madeleine Quarles van Ufford-Scheltema, d.d. Naarden, 19 december 1868.
 - 173 Buchheim 2009: 63.
 - 174 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 732. Brief van Anne Madeleine Scheltema te Ketandan aan haar broer Hendrik, 4 november 1864.
 - 175 Ibidem, inv.nr. 403. Brief van Henri Quarles van Ufford aan Willem (Jakob Karel Willem) Quarles van Ufford, ongedateerd [waarschijnlijk augustus 1860].
 - 176 Von Barnekow-Tindal 1891: 63.
 - 177 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 411. 'Een handboek voor Java', door J.K.W. Quarles van Ufford. Overdruk van de *Nederlandsche Spectator* 1890, nr. 4.
 - 178 Van Deventer 1900: 143.
 - 179 NRC, 25 september 1860; Van der Meulen 2003: 418.

- 180 Van der Meulen 2003: 418.
- 181 *Nieuw Amsterdamsche Handels- en Effectenblad*, 'Nederl. koloniën per overland-mail', 28 augustus 1860.
- 182 Ibidem, 14 december 1860.
- 183 Van der Meulen 2003: 416. Op 11 juli 1860 schreef journalist Gerard Keller in de *Java Bode* over de *Max Havelaar*: 'Haast u het te koopen, want binnen weinige weken zal het niet meer verkrijgbaar zijn' (p. 836, n.12).
- 184 *Nieuw Amsterdamsche Handels- en Effectenblad*, 'Nederl. koloniën per overland-mail', 28 augustus 1860, 14 december 1860 en 14 november 1860.
- 185 Ibidem, 14 november 1860.
- 186 Ibidem; en informatie van Dik van der Meulen, auteur van de biografie van Eduard Douwes Dekker, per e-mail d.d. 30 mei 2011.
- 187 Van der Meulen 2003: 432.
- 188 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 403. Brief van Henri Quarles van Ufford aan Willem Quarles van Ufford, ongedateerd [waarschijnlijk augustus 1860].
- 189 Quarles van Ufford 1862.
- 190 Multatuli 1992: 264, n.91.
- 191 Ibidem.
- 192 Al in 1849 had Van Hoëvell dezelfde problemen als Douwes Dekker in de *Max Havelaar* aan de orde zou stellen, voor het voetlicht gebracht (zie Van Hoëvell 1849). Douwes Dekker had daar kennis van genomen volgens Van der Meulen 2003: 423. Ook Willem Quarles van Ufford was sterk beïnvloed door zijn vriend Van Hoëvell. Zie de overeenkomsten, vooral met betrekking tot het gebruik van de *pedati* als symbool en het pleidooi voor vrije arbeid, tussen de publicaties van Quarles van Ufford in 1862 en Van Hoëvell in 1865 (dat een tweede druk is van het oorspronkelijke werk uit 1860).
- 193 Van Hoëvell 1865: 8.
- 194 Cooper 2005: 113, 115.
- 195 Legêne 2005: 134; Van der Meulen 2003: 422, 771.
- 196 J.J.P. de Jong 1998: 283.
- 197 Ibidem: 273.
- 198 Van Deventer 1900: 143.
- 199 Quarles van Ufford 1862: 58.
- 200 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 403. Brief van Henri aan Willem (Jakob Karel Willem) d.d. Sindang Laut, 23 december 1860.
- 201 Oud-Rozenburg bij Loosduinen was in 1821 door Louis Quarles van Ufford (1782-1839) aangekocht.
- 202 Museum Volkenkunde Leiden, Archief Rijksmuseum voor Volkenkunde. Afschrift van een brief van J.K.W. Quarles van Ufford aan Conradus Leemans, directeur 's Rijks Ethnographisch Museum, d.d. 's-Gravenhage, 3 december 1870.
- 203 Ibidem.
- 204 Ibidem.

- 205 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 437. Geïllustreerde herinneringsprent ter gelegenheid van het vijftigjarig huwelijk van Joan Quarles van Ufford met Ann Amelia Dennison, d.d. mei 1897. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 1P.
- 206 Van der Laarse en Kuiper 2005.
- 207 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 598. 'Herinneringen uit mijn leven', autobiografie door Gerard Charles Quarles van Ufford, begonnen in 1948 en voltooid in 1950 met aantekeningen van zijn neef Hendrik Quarles van Ufford.
- 208 *Catalogus* 1913. Het schilderij zal vermoedelijk nog in familiebezit zijn. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 1Q.
- 209 In Suriname kon Willem om onduidelijke redenen niet aan een baan komen en toen de positie van districtcommissaris vrijkwam, durfde zijn vader als gouverneur hem niet te benoemen, uit angst om van nepotisme beschuldigd te worden.
- 210 Website Nationaal Archief van Suriname, <http://archiefsuriname.com>, geraadpleegd op 12 mei 2010.
- 211 Grever en Waaldijk 1998.
- 212 *Catalogus* 1913. Deze kunstwerken zullen vermoedelijk nog in familiebezit zijn.
- 213 Mevis z.j. Zie onder meer publicaties van Phil van Heerdt tot Eversberg-Quarles van Ufford: *Eene eeretaak: open brief aan alle Nederlandsche vrouwen en meisjes. Nadering van vrouwenkiesrecht: ernstige algemeene voorbereiding eene dringende vereischte* (Bloemendaal 1915) en: *Een toekomstdroom over zedelijk maatschappelijke opvoeding* (Haarlem 1918).
- 214 Steedman 1995.
- 215 Buettner 2004: 62 e.v.
- 216 Van der Laarse en Kuiper 2005.
- 217 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 2076-1. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 1R.
- 218 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 216. Brief van Grace Mensinga-Van Hecking Colebrander aan Joan en Ann Amelia Quarles van Ufford-Dennison ter gelegenheid van hun gouden bruiloft, d.d. Cirebon, 7 april 1897.
- 219 Ibidem.
- 220 Ibidem, inv.nrs. 204, 217 ('Mijn grootouders jonkheer Hendrik Quarles van Ufford en Anne Madeleine Scheltema'), 218, 219, 439 en 713. De periode rond 1900 wordt wel gekenschetst als de 'genealogische renaissance'. Zie: Bruin en Schmidt 1980: 208; Gietman 2007.
- 221 Nicolai 1997: 260.
- 222 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 6420. Correspondentie tussen het Koloniaal Instituut en de N.V. Maatschappij tot exploitatie der suikerfabriek Sindanglaoet, januari 1934.
- 223 Assmann en Czaplicka 1995: 125, 129; Nicolai 1997: 186-187, 290-291.

- 224 Zie inleiding bij: Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000.
- 225 Ibidem. In 1960 wordt door de aanverwante families Quarles van Ufford en Quarles de Quarles één familiestichting opgericht. De stichting wil onder meer de familiebanden bevorderen en genealogische gegevens verzamelen. In 1971 is het archief in bewaring gegeven aan het Centraal Register van Particuliere Archieven en vervolgens in 1979 aan het Rijksarchief Utrecht.

Hoofdstuk 2

- 1 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2X.
- 2 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 36. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2A.
- 3 Loudon 2003: 15.
- 4 Stoler 2009: 33.
- 5 Nicolai 1997.
- 6 Stoler 2009: 228.
- 7 Loudon 2003: 74-75.
- 8 Ibidem: 74, 78 n.9.
- 9 *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1815, ongenummerde pagina's.
- 10 J.C. Romswinkel (1772-1846) was in 1794 in Indië gearriveerd en was in 1811 onder gouverneur-generaal H.W. Daendels lid van de Raad van Indië.
- 11 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 80. Correspondentie tussen Rijck van Prehn en Alexander Loudon sr., 1832-1835. Brief van Alexander Loudon aan Rijck van Prehn, Batavia, 16 april 1832.
- 12 Loudon 2003: 93.
- 13 Ibidem. Beide gouverneur-generaals bezaten een grote collectie hindoe-Javaanse objecten, wapens, kledingstukken en andere voorwerpen 'in gebruik bij de onbeschaafde inwoners van den Indische archipel'. Zie voor De Eerens: *Algemeen Handelsblad*, 'Oost-Indische oud- en zeldzaamheden', 10 december 1842. En voor baron Van der Capellen: Museum Volkenkunde Leiden, Archief Rijksmuseum voor Volkenkunde, inv.nr. NL-RMO_17.01.04/2_33.1842. Brief Otto van Rees aan het Museum van Oudheden te Leiden, d.d. 23 juni 1842.
- 14 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 80. Brieven van Alexander Loudon sr. aan H.G. van Prehn, 1832-1835. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2B.
- 15 De gegevens omtrent Jacob Lodisio (1739?-1775) zijn schaars. Zeker weten we dat hij in mei 1770 vanuit Amsterdam naar Batavia vertrok. Een jaar verbleef hij vervolgens in Batavia: op 6 november 1771 ging hij met het schip Ouwerkerk terug naar Nederland, waar hij 3 juni 1772 arriveerde. Zie Bruijn, Gaastra en Schöffner 1979-1987, via: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl>, geraadpleegd op 12 april 2010. De geboortedatum van zijn dochter Jacoba in Batavia doet vermoeden dat hij reeds eerder naar Indië was afgereisd. Het is namelijk hoogst onwaarschijnlijk dat Jacoba in Nederland was geboren en vervolgens

- meereisde naar Azië: na 1628 reisden er vrijwel geen vrouwen meer mee als passagier aan boord en Jacob laat bovendien geen naambrief na bij de VOC waarmee zijn verwanten in de eerste graad in Nederland zijn salaris konden opeisen. Dit wijst er sterk op dat hij geen directe verwanten, onder wie een echtgenote, in Nederland had. Logischer is het dus om te veronderstellen dat Jacob verschillende keren naar de Oost is afgereisd: in ieder geval één keer eerder waarbij hij een relatie is aangegaan en nog een keer na 1772 waarbij hij zich voorgoed in Indië vestigde. Hij zou namelijk in 1775 in Batavia komen te overlijden.
- 16 Centraal Bureau voor Genealogie Den Haag, Oost-Indische Bronnen, inv.nr. VIBDNI011059. Kwitantie voor de weeskamer te Batavia, als beherende de nalatenschap van Jacob Lodisio, betreffende zijn dochter Jacoba Maria, d.d. 5 augustus 1778; Centraal Bureau voor Genealogie Den Haag, Oost-Indische Bronnen, inv.nr. VIBDNI011162. Brief van Jan Gefken te Amsterdam aan de weeskamer te Batavia, betreffende de nalatenschap van Jacob Lodisio en tegoeden van J.H. Alphusius te Canton, 1773-1776.
 - 17 Zie de 'Franchimont-collectie' op www.franchimont.nl, geraadpleegd op 10 februari 2011; Taylor 1983a, 94.
 - 18 Centraal Bureau voor Genealogie Den Haag, Oost-Indische Bronnen, inv.nr. VIBDNI013434. Stukken betreffende de nalatenschap van Pieter Gerardus van Overstraten, in leven gehuwd met Jacoba Maria Lodisio, afgehandeld door de weduwe als executeur-testamentaire.
 - 19 Molhuysen en Blok 1927.
 - 20 Centraal Bureau voor Genealogie Den Haag, Oost-Indische Bronnen, inv.nr. VIBDNIO17385. Akte van borgstelling door A.H. Wiese en Joost Romswinkel voor Maria Margaretha Wiese, weduwe van Anthonius Schwencke, d.d. 1797 te Batavia.
 - 21 Rijk van Prehn was behalve landhuurder ook in 1819 tot resident van Solo benoemd. Hij werd echter in 1820 al ontslagen: hij had zich laten verleiden tot het aannemen van steekpenningen. Dergelijke praktijken waren vooral in de VOC-tijd gemeengoed geworden, maar in 1820, aan het begin van het nieuwe regime in de kolonie, vond men dat daar een einde aan moest komen. Van Prehn werd dan ook als voorbeeld gesteld en zeer zwaar gestraft: niet alleen moest hij alle fraudeleus verkregen gelden terugbetalen, maar ook werd hij voor levenslang uit Indië verbannen. Hij vertrok met zijn gezin in 1821 naar Nederland.
 - 22 Loudon 2003: 77.
 - 23 Ibidem: 76. Het doek wordt beschreven als een anoniem werk, olieverf op doek, dat rond 1823 moet zijn geschilderd. Ik veronderstel dat het doek, vanwege de keuze voor grootmoeder Valck als onderwerp en het feit dat Hugh met een brief in zijn hand staat, na 1825, het moment waarop Alexander en Santje zijn teruggekeerd naar Java, moet zijn geschilderd. De huidige verblijfplaats van het doek wordt niet vermeld in Loudon 2003; waarschijnlijk behoort het tot de privé-collectie van de familie Loudon.
 - 24 Het landgoed was 'zo groot, dat we van een staat in een staat kunnen spreken', aldus Rob Nieuwenhuys: het besloeg het gehele oostelijke deel van de residentie Krawang. Nieuwenhuys 1978: 244.

- 25 Bosma en Raben 2003: 103. De onderneming van Shrapnell en Skelton was geen lang leven beschoren: Shrapnell overleed in 1815. Skelton zette de onderneming onder zijn eigen naam voort, vestigde een filiaal in Kanton in China en benoemde voor de gigantische Pamanukan en Tjiasemlanden in 1817 een administrateur. Zie *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1815.
- 26 Knight 1980: 184, n.22. Het eigendom van de Pamanukan en Tjiasemlanden lag op dat moment in handen van acht mensen: vier Engelsen, onder wie generaal John Skelton, bezaten ieder voor 2/12e het land. Drie andere Engelsen bezaten ieder 1/12e deel. Voor datzelfde deel, 1/12e, was het ook in handen van Alexander Loudon.
- 27 Alexander Loudon sr. was niet de enige Brit die als planter profiteerde van goede relaties en zichzelf in de koloniale maatschappij kon vestigen door een Nederlandse te trouwen en zichzelf als goed Nederlander te profileren. William Stavers (1789-1864), suikerplanter, trouwde de Euraziatische Maria Schmidt (?-?). Zij was de dochter van een waarschijnlijk half-Javaanse onderluitenant en de half-Javaanse Anna Albertina Coenraad. Tijdens de Java-oorlog vocht Stavers mee met de Nederlandse troepen en ontving daarvoor de Militaire Willems-Orde. Stavers was goed bevriend met de hoge koloniale ambtenaar Willem graaf van Hogendorp (1795-1838) en de resident van Solo, H.G. Nahuys van Burgst (1782-1858). Zie Knight 2007: 42-45.
- 28 Loudon 2003: 79, n.23.
- 29 Ibidem: 84.
- 30 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 80. Correspondentie tussen Rijck van Prehn en Alexander Loudon sr., 1832-1835. Brief van Alexander Loudon aan Rijck van Prehn, d.d. Batavia, 16 april 1832.
- 31 Alexander schreef over het functioneren van zijn zoon Hugh op school: 'I am delighted with his creditable examination in Javanese, English, French, German and Hollands and that he is considered by the commission no.1; this has caused great jealousy with the other Eleves.' Zie Loudon 2003: 87-88, n.5.
- 32 Taylor 1983b: 128; Loudon 2003: 23.
- 33 Loudon 2003: 23.
- 34 Hugh verwekte op zijn negentiende een dochter bij een vrouw in Solo. Hij zou later het kind erkennen als Charlotte Loudon (1835-1922). Over deze vrouw zijn geen nadere gegevens bekend.
- 35 Toen Alexander Loudon eens zijn kinderen, die bij Frans Valck en zijn vrouw woonden, mee wilde nemen naar een van zijn ondernemingen, omdat hij het klimaat daar beter achtte voor hun gezondheid, weigerde Frans de kinderen te laten gaan. Zie Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 80. Brief Alexander Loudon aan Rijck van Prehn, d.d. Pekalongan, 20 juni 1832.
- 36 Loudon 2003: 81.
- 37 Juynboll 1914: 386-418.
- 38 Houben 1987.

- 39 Valeks opvolger H.J. Domis in Pasuruan was van het belang van het spreken van Javaans eveneens overtuigd: 'Ik heb het mij steeds als een groote behoefte voorgesteld voor een Ambtenaar in deze gewesten en voornamentlijk in de Javaansche bovenlanden, om het Javaansch, ten minsten te kunnen spreken.' Zie Groot 2009: 241.
- 40 Volgens sommigen, zoals recentelijk historicus Peter Carey en in die tijd zelf de participanten in de Java-oorlog, de officieren P.J.F. Louw en E.S. de Klerck, vormde het gedrag dat machtige Nederlandse bestuursambtenaren in deze periode ten aanzien van Javaanse aristocratische vrouwen vertoonden, een van de oorzaken van de Java-oorlog. De manier waarop deze mannen vrouwen opeisten, stootte veel Javaanse aristocraten tegen de borst en wakkerde de haat tegen de Nederlanders aan. Zie resp. Carey 2010 en Carey 2008: p. XIV, n.9; en Louw 1894.
- 41 Louw 1894: deel I, 82.
- 42 Ricklefs 1981: 111-112.
- 43 J.A. Dezentjé was de zoon van een officier in dienst van de *susuhunan* van Solo en een Javaanse moeder. Dezentjé's vader en grootmoeder waren ook al in Indië geboren. Zie Bosma en Raben 2003: 111.
- 44 Van Dijk en Legêne 2011: 30.
- 45 Valck 1840: 196-197. Pauline Lunsingh Scheurleer stelde ook dat verarmde negentiende-eeuwse Javaanse families hun erfstukken gingen verkopen toen zij zagen dat er geld voor werd geboden. Lunsingh Scheurleer 2007: 77.
- 46 Lunsingh Scheurleer 2007: 76.
- 47 *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1826.
- 48 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2C.
- 49 Van Hoëvell 1860: 225-226.
- 50 Lunsingh Scheurleer 2007. Nicolaus Engelhard (1761-1831), gouverneur in het bestuursgebied Java's Noordoostkust tussen 1801 en 1808, had een prachtige collectie stenen beelden samengebracht in zijn gouvernementstuin in Semarang. De basis voor deze collectie was waarschijnlijk al in de achttiende eeuw gelegd. De luitenant-gouverneur van Indië tijdens het Engelse tussenbewind, Thomas S. Raffles (1781-1826), had eveneens stenen beelden uit de Oost-Javaanse boeddhistische tempel Candi Jago en een hoofd afkomstig van de Borobudur verzameld. Zie: website British Museum, www.britishmuseum.org, geraadpleegd op 8 februari 2010.
- 51 Zo schreef N.J. Krom rond 1916: 'Een particuliere bronsverzameling, zooals men er op Java zoo betrekkelijk vele vindt.' Krom 1916-1917: 385. Voorts stelde hij een aantal jaren later dat er naar deze bronzen beeldjes, gekopieerd of authentiek, veel vraag was onder de op Java reizende toeristen. Krom, 1923: 444.
- 52 Hendrik J. Domis (Alkmaar, 1782-Brummen, 1842) was, in tegenstelling tot Frans Valck, pas op latere leeftijd (in 1807) vanuit Nederland op Java gearriveerd en dus niet opgegroeid met de Javaanse cultuur. Hij werd, na diverse andere ambtelijke functies, resident van Semarang in 1822, van Pasuruan in 1827 en van Surabaya van 1831 tot 1834. Hij ging met pensioen in 1838 en keerde terug naar Nederland. Domis schreef over de residentie Pasuruan, over reizen in de 'binnenlanden' van Java en over

- andere Indië-gerelateerde onderwerpen in de *Verhandelingen* van het Bataviaasch Genootschap en in de *Bataviasche Courant*. Ook drukte hij samen met zijn zoon een Hollands-Javaanse woordenboekje van woorden die in de ‘dagelijksche verkeerung het meeste te pas komen’. Zie: Senerpont Domis 1827 en *Bredasche Courant*, 30 juni 1842; zie ook *Algemeen Handelsblad*, ‘Oost-Indische oud- en zeldzaamheden’, 10 december 1842; en Groot 2009: 242.
- 53 Nationaal Archief, 2.21.004.21. Archief van Nicolaus Engelhard (1761-1831), inv.nr. 199.
- 54 Zo verwierf Valck enkele beeldjes die bij nadere beschouwing vals bleken te zijn. Hij ontmaskerde de vervalser zelf: het bleek een Javaanse handwerker te zijn die, door de toenemende belangstelling van Europeanen voor hindoe-Javaanse voorwerpen, inspeelde op de vraag. Zie Lunsingh Scheurleer 2007: 87-88.
- 55 Houben 1987: 164, 173. Valck kon als resident van Yogyakarta (van 1831 tot 1838 en van 1838 tot 1841) zoveel invloed uitoefenen op de Javaanse politiek, omdat de voogden van de jonge sultan Hamengkubuwono V de sultan verwaarloosden en hem niet van politiek advies bedienden.
- 56 Ibidem: 163.
- 57 De kopie van de *Babad Kartasura* is na het overlijden van prins Hendrik in 1879 aangekocht door het KITLV in Leiden. Zie Juynboll 1914.
- 58 *Algemeen Handelsblad*, ‘Oost-Indische oud- en zeldzaamheden’, 10 december 1842.
- 59 Rouffaer 1923: 592, 594; Van Hoëvell 1860: 225-226.
- 60 Zo schreef W.R. baron van Hoëvell in 1845 een brief aan het ministerie van Koloniën dat Nederlands-Indië een goudmijn was voor de geschiedenis, taalkunde, natuurkunde en land- en volkenkunde. Hij betreurde het dan ook ten eerste dat, hoewel een ‘meer algemeene lust tot onderzoek en geest van publiciteit’ in de kolonie onder Europeanen was ontstaan, er nog zo weinig mensen zich mee bezighielden. Zie Effert 2003: 175.
- 61 Valck 1840: 189-190.
- 62 Ibidem: 189-190.
- 63 Hoijtink 2009. Het was een algemene trend om kenmerken van Griekse beeldhouwkunst in Javaanse hindoe-beelden te herkennen. De invloed van Alexander de Grote op de kunst in Centraal-Azië staat vast: het antieke koninkrijk van Gandhara, gelegen in Oost-Afghanistan en Noordwest-Pakistan, maakte in de vierde eeuw voor Christus deel uit van het rijk van Alexander de Grote. De Hellenistische kunst beïnvloedde deze streek sterk. De eerste beelden van Boeddha als persoon ontstonden hier en waren duidelijk geïnspireerd op Apollo- en Dionysos-beelden, met Helleens of Romeins gewaad. Ook filologisch bestaat er verwantschap tussen de antieke taal het Kawi op Java, Bali en Lombok met het Sanskriet dat uiteindelijk weer verwant is met de talen zoals die gesproken worden in Europa.
- 64 ‘Frans Gerardus Valck’ 1855: 76; Weitzel 1852/1853: 310.
- 65 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Karesidenan Yogyakarta, inv.nr. 436. Verslag van luitenant gouverneur-generaal De Kock ‘van het

- voorgevallene met den Pangerang Diepo Negoro, kort voor, bij en na zijne overkomst,' d.d. Magelang, 1 april 1830.
- 66 De Stuers 1847: 228-229: 'Zijne [Diponegoro's, CD] trotschheid ging zelfs zoo ver, dat hij den Resident niet dan in de laag Javaansche of gemeene volkstaal toesprak. Hij verschoonde zich ten aanzien van deze onbescheidenheid, door te zeggen dat hij den Resident als zijnen eigenen zoon beschouwde, en dat hij zijne kinderen nimmer in de hooge taal aansprak.' En ook Weitzel 1852/1853: 533 (gebaseerd op nagelaten papieren van luitenant-generaal De Kock) schrijft: 'Hij [Diponegoro, CD] sprak een ieder, zelfs den resident Valck, in het laag Javaansch toe, en verontschuldigde zich ten aanzien van deze daarmede, dat hij hem als zijn zoon beminde en dus ook tot hem het woord voerde in de taal die hij jegens zijne overige kinderen gebruikte.' In zijn oorspronkelijke verslag gebruikte De Kock het gegeven dat Diponegoro Valck als zijn zoon zag niet als middel om aan te tonen hoe sluw en minachtend Diponegoro eigenlijk was. De Kock merkte dit slechts terloops op, bij de opvoering van de resident in zijn verslag. Hij gebruikte het om aan te tonen hoe sterk de band reeds was tussen Diponegoro en Valck: 'De Resident van Kadoe, die hij [Diponegoro, CD] zijn zoon noemde, ging twee of drie maal 's weeks naar Diepo Negoro om te vragen of hij alles had wat noodig was, en voorts om met hem wat te spreken.' De mogelijkheid bestaat echter ook dat De Kock onwetend was over de middelen en stijlfiguren waarvan Diponegoro zich bediende om zijn eigen waardigheid te behouden. Dit is zelfs zeer goed mogelijk aangezien De Kock stelde dat Valck alles vanuit het Nederlands voor hem in het Maleis vertaalde. Met deze opmerking verraadde De Kock zijn onbekendheid met de Javaanse taal en cultuur. Er zal met Diponegoro namelijk geen woord Maleis zijn gevallen, aangezien dit door Javaanse vorsten beschouwd werd als de 'taal van de kippen' die geen enkele Javaanse heerser wenste te horen. Zie Carey 1978: 118. Valck sprak, zoals we ook al zagen, Javaans. Zie Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Karesidenan Yogyakarta. Verslag van luitenant gouverneur-generaal De Kock 'van het voorgevallene met den Pangerang Diepo Negoro, kort voor, bij en na zijne overkomst', d.d. Magelang, 1 april 1830.
- 67 De in 1930 opgerichte Indonesisch-nationalistische vereniging 'Indonesia Moeda' ('Jong Indonesië') voerde als wapen een rechtopstaande kris met aan weerskanten vleugels van het hindoeïstische, mythische wezen (half-mens, half-vogel) Garuda. Boven de kris waren een zonnestraal en eronder bloemen te zien. Een lid van de Bataviase oprichtingscommissie noemde tijdens een bijeenkomst de kris in het wapen van de vereniging het symbool van Diponegoro. Hierop greep de politie in en liet 'den heetgebakerden spreker even tot de orde roepen'. Zie *De Indische Courant*, 'Indonesia Moeda', 8 april 1930. Het voorbeeld toont aan dat honderd jaar na de Java-oorlog en in het licht van het opkomende Indonesisch nationalisme de koloniale machtshebbers zich bedreigd voelden door de zeggingskracht van de historische figuur Diponegoro. Toch zou pas in de twintigste eeuw en vooral door sultan Hamengkubuwono IX (r. 1940-1988) Diponegoro in het kader van de Indonesische natievorming ingelijfd worden als voorbeeld van

het verzet tegen de Nederlanders. Voor die tijd werd hij door velen behalve als held ook als dissident en verrader van het hof van Yogyakarta gezien. Met dank aan prof. dr. Bambang Purwanto, Universitas Gadjah Mada, Yogyakarta.

De kris en Diponegoro waren derhalve machtige politieke symbolen. Krissen waren op zichzelf altijd al politieke voorwerpen: toen de Britten in 1812 de kraton van Yogyakarta bestormden en plunderden, stuurde Raffles naar de Britse gouverneur-generaal Lord Minto (r. 1807-1813) in Calcutta een kris uit de kraton als symbool van 'the entire submission' van het hof. Zie Carey 2008: 341, n.285. En de vorst van Klungkung zond in 1849 zijn kris aan de Nederlanders als symbool van zijn 'geheele onderwerping'. Zie *De Nederlander: Nieuwe Utrechtsche Courant*, 7 september 1849. In 1908 wilde resident De Bruyn Kops niet dat de kris van Klungkung na de onderwerping van het rijk in Klungkung zou blijven. Hij vreesde namelijk dat het de stabiliteit van de nieuwe bewindhebbers zou aantasten. Zie Wiener 1995: 345. De kris is nu in het Museum Volkenkunde Leiden, inv.nr. 1684-52.

- 68 Er zijn vijf krissen waarvan gezegd wordt dat ze van Diponegoro zijn geweest. Een kris van Diponegoro in het Museum Sasana Wiratama (in de wijk en het voormalige dorp Tegal Rejo) heet Kyai Omyang; er is een kris van Diponegoro in het Museum Volkenkunde te Leiden die heden ten dage zoek is; er is een kris die Diponegoro bij zich moet hebben gehad en die de baljuw van Batavia heeft gezien; George Lodewijk Weijnschenk zou een kris van Diponegoro in zijn bezit hebben gehad; evenals Jan Gerard Huijser (1878-1962). Huijsers kris is vermoedelijk dezelfde kris die in 1932 te koop lag bij kunsthandelaar Damme en die uit het voormalig bezit kwam van de familie De Kock en via Herman Holle en de familie Van Blommestein op de markt was gekomen.

Of Diponegoro overigens ooit zijn krissen ook echt heeft afgestaan, is een kwestie van debat. In het kort na de gevangenneming van Diponegoro opgestelde verslag van generaal De Kock valt te lezen: 'En eindelijk moesten de hoofden die in de voorgaanderij met de officieren waren derzelver krissen afleggen, 823 pieken, en 87 geweren en een groot aantal krissen zijn toen ingenomen. De krissen heb ik [De Kock, CD] later doen terug geven.' Zie Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Karesidenan Yogyakarta, inv.nr. 436. Verslag van luitenant gouverneur-generaal De Kock 'van het voorgevallene met den Pangerang Diepo Negoro, kort voor, bij en na zijne overkomst', d.d. Magelang, 1 april 1830. En ook zijn adjudant en schoonzoon De Stuers schreef: 'De krissen of dolken, welke de Javanen als heilige wapenen beschouwen, en welke gewoonlijk als het kostbaarst erfdeel van het eene geslacht op het andere overgaan, werden hun later teruggeven.' Zie De Stuers 1847: 234.

- 69 Carey 2008. Hij somt in een bijlage alle pusaka van Diponegoro op en verwijst naar een document in het Nationaal Archief in 's-Gravenhage: Nationaal Archief, 2.10.01. Archief van het ministerie van Koloniën, inv.nr. 2538. Besluiten van den Gouverneur-Generaal buiten rade, april-juni 1830, 30 april 1830. Nummer 1: Johannes van den Bosch's besluit Diponogero te

- verbannen naar Menado, bijlage 3: J.J. Roeps, Naamlijst van de wapens van den Pangerang Diponegoro en met aanwijzing voor wien dezelve bestemd zijn.
- 70 Legêne 1998a: 290. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 2D.
- 71 Ibidem: 290-291.
- 72 Bosma en Raben 2003: 121.
- 73 Tropenmuseum Amsterdam, zettels bij inv.nrs. serie 500.
- 74 Bosma en Raben 2003: 121-122. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 2E.
- 75 *Algemeen Handelsblad*, 27 december 1931; *Catalogus* 1936: 65. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 2F.
- 76 Het zou zelfs kunnen zijn dat een mooie vrouwenkris uit Solo van kolonel Frans D. Cochius (1787-1876), nu in het Tropenmuseum (inv.nr. 1772-2028), verworven is in deze periode. Het is bekend dat deze kris in de eerste decennia van de twintigste eeuw in handen was van Cochius en waarschijnlijk wordt daarmee bedoeld Frans D. Cochius jr. (1869-1920), directeur van onder meer de Amerikaans-Hollandsche Handelmaatschappij. Het is bekend dat hij een ‘interessante Indische collectie’ met krissen en wapens had. Het is niet onwaarschijnlijk dat de kris gezien zijn herkomst (het lemmet was uit Solo en de kling van het eiland Madura) uit de nalatenschap van Frans D. Cochius sr. kwam. Wellicht dat de kris na Cochius’ dood in 1876 is overgegaan op zijn zoon Marinus (1840-1891), die net als zijn vader het Nederlands-Indische leger diende. Na Marinus’ dood in 1891 is de collectie ongetwijfeld overgegaan op de oudste zoon van Cochius en zijn vrouw Clara E. d’Abo (1849-1927), Frans D. Cochius jr. Na diens dood in 1920 kwam zijn collectie op de markt. Het is goed mogelijk dat toen de kunst- en wapenhandelaar, die ook boedels veilde, Lambertus C.J.A. Dilman (1869-1932), de kris in handen heeft gekregen. Als veilinghouder zag hij uiteraard veel inboedels en was hij als eerste van de inhoud op de hoogte. Wellicht dat hij zo, en door zijn activiteiten als kunsthandelaar, tot zijn wapencollectie kwam. Na Dilmans dood werd een deel van zijn collectie verkocht: in 1936 kocht Groenevelt de kris voor Georg Tillmann (1882-1941), een bekende verzamelaar voor wie hij veel aankopen deed. In de collectie van Tillmann, die uiteindelijk in het Tropenmuseum zou belanden, fungeerde de kris vooral als voorbeeld van esthetisch vakmanschap. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 2G.
- 77 *Catalogus* 1936. Huyser schreef uitvoerig over het procedé van de vervaardiging van de kris: Huyser 1916-1917 en 1917-1918. Zie ook Groneman en Van Duuren 2009: 18, 33 n.6.
- 78 Zo bemiddelde J.G. Huyser in 1936 tussen het Koloniaal Instituut en mevrouw Dentz van Schaick-Marloff bij de verwerving van een Javaanse kast voor het instituut: Tropenmuseum Amsterdam, zettel bij inv.nr. 1034-1.
- 79 Carey 2010: 15. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 2AL.
- 80 Legêne 1998a: 291.
- 81 De aanwezigheid van de kris is voor Javanen wel vereist: de kris is het medium waarmee de goddelijke energie vrij kan komen die de bezitter zijn speciale kracht geeft. Zie Soebadio-Noto Soebagio 1992: 205. Daarom is het voor Javanen van groot belang dat de kris van Diponegoro, die kolonel

- Cleerens koning Willem I had geschonken en vervolgens verdwenen is, terugkeert naar Java.
- 82 Jasanoff 2005: 190.
- 83 Deze jonkheer was een zekere 'jhr. Daehne van Farick'. Dit zou mr. Auguste Daehne van Varick (1846-1930) kunnen zijn. Hij was een rechtsgeleerde die betrokken was bij de eerste Haagse internationale vredesconferentie van 1899. Zie *Catalogus* 1936: 47. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2H.
- 84 Ibidem: 47.
- 85 Blok 1926: 257.
- 86 *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*, 4 maart 1869. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2I.
- 87 Smits 1881.
- 88 Kalff 1903: 405. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2J.
- 89 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Karesidenan Yogyakarta, inv.nr. 436. Verslag van luitenant gouverneur-generaal De Kock 'van het voorgevallene met den Pangerang Diepo Negoro, kort voor, bij en na zijne overkomst', d.d. Magelang, 1 april 1830.
- 90 Tropenmuseum Amsterdam, zettel bij inv.nr. 624-1. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2K.
- 91 Prins Hendrik 'de Zeevaarder' (1820-1879) is het enige lid van het Nederlandse koninklijk huis dat ooit de kolonie Nederlands-Indië heeft bezocht. De nog jeugdige Hendrik (hij was pas zestien) bezocht Java, Sulawesi, de Banda-eilanden, Ambon en Ternate.
- 92 Wassing-Visser 1995: 71, 72 (twee pagina's uit het originele dagboek van prins Hendrik).
- 93 Carey 2007: 695, n. 113. De inbeslagname van de speren en wapens van Diponegoro en zijn aanhangers komt in elk officieel verslag terug (zie bijvoorbeeld de citaten in noot 68 van dit hoofdstuk). Toch is het merkwaardig dat Diponegoro tijdens de islamitische vastentijd, waarin men geen wapens behoort te dragen, voor onderhandelingen met zoveel wapens in Magelang arriveert. Met dank aan drs. Pim Westerkamp, conservator Cultuur en Geschiedenis van Zuidoost-Azië bij het Tropenmuseum Amsterdam.
- 94 Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. SK-A-2238. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2L.
- 95 Oorthuizen 2009: 29-31. Het schilderij van Raden Saleh van de arrestatie van Diponegoro was voor Java weer zo veelzeggend dat het beeld heden ten dage symbool staat voor onderdrukking en nationalisme. Echter, mijns inziens heeft het schilderij in de tijd dat het tot stand kwam (1857) nauwelijks indruk gemaakt in Nederland. Er zijn bijna geen verwijzingen in geschreven bronnen als kranten over het schilderij. Daarnaast beschouwden Javanen tot zeker 1942 Diponegoro niet unaniem als een held (zie ook citaat 67. Met dank aan prof. dr. Bambang Purwanto, Universitas Gadjah Mada, Yogyakarta, Indonesië). Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2N.
- 96 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 624-2. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2M.

- 97 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 3822-41. F.V.H.A. de Stuers, 'Prins Diponegoro op weg naar zijn verblijf na zijn gevangenneming in Magelang', litho, 31,5x44,2 cm. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2O.
- 98 De Stuers 1847.
- 99 Smits 1881. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2P.
- 100 Campbell 1915: 929, 931.
- 101 Loudon 2003: 83.
- 102 Jan Willem de Sturler (1774-1855) was opperhoofd geweest in Decima tussen 1823 en 1826 en in die hoedanigheid in botsing gekomen met de beroemde arts, onderzoeker en verzamelaar Philipp F. von Siebold (1796-1866). Beiden zouden Japanse voorwerpen aan de Nederlandse staat (ze kwamen terecht in het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden) schenken. In 1835 was De Sturler teruggekeerd naar de Oost waar hij, gezien zijn ervaring en status als opperhoofd, tussen 1835 en 1839 lid werd van de Algemene Rekenkamer in Batavia. Tegelijkertijd exploiteerde hij enkele suikerfabrieken op Java.
- 103 Loudon 2003: 84.
- 104 Hoewel Alexander Loudon sr. zijn naam verhaspelde, bedoelde hij Johannes graaf van den Bosch (1780-1844) die tussen 1830 en 1833 gouverneur-generaal van Nederlands-Indië was en het lucratieve Cultuurstelsel invoerde.
- 105 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 80. Brief Alexander Loudon aan Rijck van Prehn, d.d. Doro, 14 februari 1833.
- 106 Loudon 2003: 84; en Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 80. Brief Alexander Loudon aan Rijck van Prehn, d.d. Doro, 20 augustus 1835.
- 107 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 80. Brief Alexander Loudon aan Rijck van Prehn, d.d. Pekalongan, 20 juni 1832.
- 108 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 36. Brief Alexander Loudon aan John Francis Loudon, d.d. Batavia, 29 januari 1839. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2Q.
- 109 Nicolai 1997: 115.
- 110 Mauss 1974: 1922.
- 111 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 36. Brief Alexander Loudon aan John Francis Loudon, d.d. Batavia, 29 januari 1839.
- 112 Nicolai 1997: 141.
- 113 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 36. Brief Alexander Loudon aan John Francis Loudon, d.d. Batavia, 29 januari 1839.
- 114 Loudon 2003: 93.
- 115 Ibidem: 94.
- 116 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2R.
- 117 Loudon 2003: 125-126.

- 118 Susan Crane stelt dat men zelfs ruïnes en gedenktekens die nauw verbonden waren aan de regionale identiteit ‘verzamelde’ door ze te redden en te onderhouden. Crane 2000: 42-47.
- 119 ‘Frans Gerardus Valck’ 1855: 78; Haneveld 1987: 2422-2425.
- 120 Hoewel Van Hoëvell wist om welke collectie het ging, informeerde hij toch voor de zekerheid uit welke soort oudheidkundige voorwerpen de collectie zou bestaan. Zie Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, KBG DIR 0991. Brief van de secretaris van het Bataviaasch Genootschap, mr. C. Visscher, aan de notaris te Semarang, mr. R.W.J.C. (?) Bake, d.d. Batavia, 14 juni 1843.
- 121 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, KBG DIR 0991. Brief van de notaris te Semarang, mr. R.W.J.C. (?) Bake aan de secretaris van het Bataviaasch Genootschap mr. C. Visscher, d.d. Semarang, 28 juni 1843. Zie ook: Rouffaer 1923: 593, n.3; ‘Frans Gerardus Valck’ 1855: 78-79; Groot 2009: 311; Lunsingh Scheurleer 2007: 90.
- 122 Johan Christiaan Valck, geboren in Kampen in 1804, overleden te Semarang 1837.
- 123 Jan Valck was acht jaar ouder dan de in Indië geboren Catharina Wilhelmina Wiese (1812-1878). Ze hadden elkaar ontmoet in Zwolle waar Jan enige tijd verbleef en zij met haar familie woonde nadat haar vader was verbannen uit de kolonie. Alexander Loudon sr. adviseerde zijn vriend Rijck van Prehn zich niet in te laten met Jan: ‘He is not worthy of your daughter. The old lady [grootmama Valck-Beijlon, CD] has no telling from him.’ Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 80. Brief Alexander Loudon sr. aan Rijck van Prehn, d.d. Batavia, 11 februari 1835. Het blijkt dat Jan Valck, die assistent-resident in respectievelijk Jepara en Joana was, naar de fles greep en dat zijn moeder, Johanna Valck-Beijlon, en familie daarover zeer verontrust waren. ‘Last night I had a telling’, schreef Alexander aan Van Prehn, ‘(...) saying he was locked up, I have not yet told the old lady of this, as it may not be true, the news of his death would be more acceptable to all his family.’ Zie Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 80. Brief Alexander Loudon sr. aan Rijck van Prehn, d.d. Pekalongan, 20 juni 1832. Die dood kwam, onverwachts, nog vrij snel: op zondagavond 21 mei 1837 werd Jan Valck getroffen door een beroerte en stierf. Hij liet 45 cent na.
- 124 Loudon 2003: 108.
- 125 Ibidem.
- 126 De Stuurs-Vreede 1996: 77-78. Halverwege 1828, midden in de Java-oorlog, had de vrouw van H.M. de Kock, baronesse Luise W.G. von Bilfinger (Berlijn, 1788-Magelang, 1828), zich vanwege haar zorgelijke gezondheid bij haar echtgenoot gevoegd op zijn militaire hoofdkwartier in het wat hoger gelegen Magelang. Vlak voor oudjaar overleed ze. Frans Valck richtte uit zijn naam een ‘memorial’ ter nagedachtenis van haar op. Op het voorerf van zijn residentiehuis liet hij een hoge gedenksteen

- aanbrengen ‘aan wijlent Mevrouw L.W.G. de Kock (...) uit eerbiedige hoogachting door F.G. Valck 1828’.
- 127 Loudon 2003: 403.
- 128 Ibidem: 139.
- 129 Ibidem: 58, n.36.
- 130 Ibidem: 151.
- 131 Ibidem: 159.
- 132 Couperus 1901-1903: 33. ‘Geloof, dat was bij de anderen, de kennissen, soms als een fatsoenlijkheid of een partij-belang, maar in “hun coterie” – Indisch getint – werd dat zacht en kalm genieerd, werd er nooit over gedacht en gesproken.’
- 133 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 45. Twee brieven van prins Willem (1840-1879) aan Louise de Stuers, ’t Loo, d.d. 30 mei 1848 en 20 juni 1849.
- 134 Mollema 1927: 3. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 2S.
- 135 Groot 2009: 307.
- 136 Wassing-Visser 1995: 70.
- 137 Bossenbroek 1996: 106.
- 138 Blink 1905-1907: 553-554.
- 139 Mollema 1927: 5.
- 140 Ibidem: 7-8. Ook verder onderzoek wees uit dat er op het eiland wel degelijk veel en bruikbaar tinerts in de grond verborgen lag. Zie Blink 1905-1907: 554-555; *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1886, p. 247.
- 141 Mollema 1927: 8.
- 142 Ibidem: 10.
- 143 Ibidem: 9.
- 144 Loudon 2003: 128. James schreef: ‘John was blij dat hij maar spoedig weer naar den Haag trok, waartoe hij in een flinke koorts aansporing vond!’
- 145 ‘Hij als onder diens krachtige bescherming staande’, zo schreef James, ‘wij als kinderen van zijn besten vriend over wie Baud een tutelair toezicht uitoefende’. Loudon 2003: 306.
- 146 Terwen de Loos-Haaxman 1968; Loudon 2003. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 2T.
- 147 In deze trommel zaten stukken van de Billiton-onderneming en Johns dagboek. In 1960 is de trommel door de familie geschonken aan de Billiton-Maatschappij. Zie inventaris p. 43, n.50 van Nationaal Archief, 2.20.51. Archief van de NV Billiton-Maatschappij en dochtermaatschappijen.
- 148 *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1856, 1860.
- 149 Thomassen à Thuessink van der Hoop 1958: 121. Het album bevindt zich in het Leidse prentenkabinet, onderdeel van de Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. PK-F-57.166. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 2U.
- 150 Cartes de visite waren door de Fransman André Disdéri in 1854 geïntroduceerd en vervingen in de gehele westerse wereld de visitekaartjes (iets kleiner dan onze hedendaagse visitekaartjes) waar op glanzend papier de naam van de eigenaar vermeld stond. Men wisselde de portretjes uit met familie, vrienden en kennissen.

- 151 Montijn 2003: 129-130.
- 152 Deze mensen waren onder meer: Ambrosius van Delden, die van 1850 tot zijn dood chef was bij de firma Reynst & Vinju te Batavia (deze firma stond garant voor de lening die de firma A. van Hoboken en Zonen aan de Billiton Maatschappij had verleend); Cornelis de Groot, de ingenieur die tot ieders opluchting tinerts op Billiton vond en chef van het mijnwezen werd; dokter P. Swart uit Buitenzorg; Hendrik Klein, advocaat en procureur in Batavia; Frans H.L.U. Last, procureur-generaal van het Hooggerechtshof van Indië; Henri de Kock, kleinzoon van Hendrik M. de Kock en Luise F.W.G. von Bilfinger; mevrouw Van den Bosch-von Schmidt auf Altenstadt, de weduwe van de zoon van de gouverneur-generaal tussen 1830 en 1834, Johannes van den Bosch, die een vriend was van Alexander Loudon sr.; en Pieter H. Menu, die door zijn huwelijk met Agraphina Augustina Michiels, erfgename van de befaamde en schatrijke Augustijn Michiels, het grote landgoed Citrap in handen kreeg.
- 153 Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. NG-1977-279-2-A. 'Atjeese vlag' van wol en katoen, vervaardigd vóór 1840, 125x230 cm. Beheer door Bronbeek overgedragen aan het Rijksmuseum Amsterdam in 1977. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2V / 10.
- 154 Loudon 2003: 136.
- 155 Ibidem: 8.
- 156 Janny de Jong 1998: 180.
- 157 Ibidem.
- 158 Loudon 2003: 7. Oorspronkelijk uit: Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 21. Brief James Loudon aan John Loudon, d.d. 30 juni 1874.
- 159 Loudon 2003: 128 en 134, n.34.
- 160 Ibidem: 144.
- 161 Janny de Jong 1998: 180.
- 162 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 21. Brief James Loudon aan John Loudon, d.d. Buitenzorg, 24 september 1872.
- 163 Ibidem, inv.nr. 21. Brief James Loudon aan John Loudon, d.d. Batavia, 11 mei 1873.
- 164 Ibidem, inv.nr. 21. Brief James Loudon aan John Loudon, d.d. Buitenzorg, 24 oktober 1873.
- 165 Schulte Nordholt-Zielhuis en Schulte Nordholt 1999: 10-12.
- 166 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 21. Brief James Loudon aan John Loudon, d.d. Buitenzorg, 27 augustus 1872.
- 167 Ibidem, inv.nr. 21. Brief James Loudon aan John Loudon, d.d. 25 december 1872.
- 168 Fransen van de Putte was van 1872 tot 1874 minister van Koloniën. De moeizame verhouding tussen hem en James Loudon kan onder meer verklaard worden uit het feit dat Fransen van de Putte van 1849-1850 de administrateur was van de suikerfabriek 'Pandji' die John en James Loudon en J.H. Cremer in 1848 hadden gekocht. Vervolgens pachtte Fransen van de

- Putte de fabriek van de eigenaren Loudon en Cremer (en in 1852 kocht hij de fabriek). Fransen van de Putte had zich dus geruime tijd in een ondergeschikte positie ten opzichte van Loudon bevonden. Om op een gelijkwaardige manier met elkaar om te gaan, was te veel gevraagd voor de trotse en eerzuchtige James. Zie: Janny de Jong 1998: 200.
- 169 Loudon 2003: 7. Oorspronkelijk uit: Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 21. Brief James Loudon aan John Loudon, d.d. 5 februari 1874.
 - 170 Loudon 2003: 7.
 - 171 Ibidem.
 - 172 Fasseur 1999: 193.
 - 173 *Bredasche Courant*, 'Nederlanden', 10 september 1840.
 - 174 Smits 1881: 73.
 - 175 Ibidem.
 - 176 Jasanoff 2005: 313.
 - 177 Loudon 2003: 141.
 - 178 Smits 1881.
 - 179 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 21. Brief James Loudon aan John en Hugh Hope Loudon, d.d. Buitenzorg, 7 november (?) 1873.
 - 180 Loudon 2003: 7.
 - 181 Fritzsche 2004: 165.
 - 182 Loudon 2003: 70.
 - 183 Het archief ging, nadat James' dochter Eugénie het bewaard had, over van zoon op zoon. Mr. George Ernest Loudon (geb. 1942) – zoon van John Hugo (1905-1996), kleinzoon van Hugo (1860-1941) en achterkleinzoon van James – was de laatste die het archief beheerde. In 2004 besloot hij de collectie over te dragen aan het Nationaal Archief in 's-Gravenhage. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2W.
 - 184 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 21. Brief James Loudon aan John Loudon, d.d. Buitenzorg, 24 oktober 1873.
 - 185 Loudon 2003: 7.
 - 186 'U kunt mij wel zonder fortuin maar niet zonder eer terug zien', schreef James in een brief aan F.V.H. de Stuers, d.d. 2 december 1871. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 21.
 - 187 Janny de Jong 1998; J.J.P. de Jong 1998: 310-311. Fasseur noemde Loudon de 'hoofdschuldige' aan de Aceh-oorlog; Fasseur 1999: 179.
 - 188 Cooper 2005: 76.
 - 189 Alexander Loudon sr. ging bijvoorbeeld begin juli 1831 op weg naar giftige zwavelbronnen in de bergen van Oost-Java op ongeveer vijf kilometer afstand van Batu. Zie 'Poison valleys', in: *The Gentleman's Magazine* 150 (1831): 544-545; *Bredasche Courant*, 'Wetenschappelijk bericht', 12 december 1832.
 - 190 *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1859 en 1862. Overigens was Alex sinds de jaren 1850 ook lid van de Maatschappij van Toonkunst

- (hij was operazanger) en diaken te Semarang, zie *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1850 en 1852.
- 191 Frans Valck was vanaf 1826 tot zijn vertrek naar Holland in 1841 lid van het Bataviaasch Genootschap. J.C. Baud was het vanaf 1833. Zie *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1826 t/m 1845.
 - 192 Groot 2009: 296.
 - 193 A.J. Bernet Kempers wees als eerste op het verband tussen het collectioneren van Alexander Loudon jr. en de collectie van zijn oom Frans Valck, 'in situ' bij hem thuis tussen 1830 en 1842 en na 1843 in het Museum van het Bataviaasch Genootschap. Bernet Kempers 1985: 7, 11.
 - 194 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2AB.
 - 195 *NRC*, 31 maart 1862.
 - 196 *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 20 oktober 1862. Teysmann, de directeur van 's Lands Plantentuin in Buitenzorg, ging mee, evenals Javaanse 'jagers' die voor het Museum voor Natuurlijke Historie te Leiden zouden gaan verzamelen. Zie Van Asbeck 1967: 134-135.
 - 197 John Loudon bewaarde een indringend portret van Van Kinsbergen in zijn foto-album.
 - 198 Ze kenden elkaar van de Bataviase opera. Alex had volgens zijn broer James een 'prachtige zuivere tenorstem'. Zie Loudon 2003: 103.
 - 199 Loudon jr. 1862: 422-423. 'Dat lopen door de zon is iets verschrikkelijks; terwijl langzamerhand hetzelfde overzadigde gevoel, dat ik te Keulen van het kerken bezien kreeg, mij ook thans bij het zien van tempels en pagoda's bekruipt.'
 - 200 Verder werden de tempels Wat Arun en de grootste en oudste tempel, Wat Pho, bezocht. Zie foto's in het fotoarchief van het KITLV.
 - 201 Van Kinsbergens foto's van deze tempels en van musici in het paleis van de kroonprins van Siam in 1862 worden bewaard in het KITLV Leiden: signatuur 4951 t/m 4960. Een foto van de zonen van kroonprins Krom Loeang door Van Kinsbergen is te vinden onder signatuur 6553.
 - 202 Loudon jr. 1862: 405.
 - 203 Ibidem: 432.
 - 204 Ibidem: 437.
 - 205 Van Asbeck 1967: 135-136.
 - 206 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2Z.
 - 207 Loudon jr. 1862: 411.
 - 208 Ibidem: 438.
 - 209 Ibidem: 431. 'Hij [de vorst, CD] las ons op een zangerigen toon eenige phrases voor uit de geheiligde [sic] schrift. Ik ben eenige dier boeken voor het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen magtig geworden.'
 - 210 Krom maakt in zijn beschrijving van de collectie van Hugo Loudon (die de voormalige collectie van Alexander Loudon jr. was) melding van enkele 'achter-Indische Boeddha's'. Krom 1919: 386. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2Y en 2AA.
 - 211 Groot 2009: 467. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2AC.

- 212 Isidore van Kinsbergen (1821-1905) had door zijn foto's van Siam zozeer zijn naam als bekwaam fotograaf gevestigd dat hij nog in datzelfde jaar voor de regering de hindoe-tempels op het Diëngplateau mocht gaan fotograferen en vervolgens in opdracht van het Bataviaasch Genootschap in 1865 Yogyakarta en in 1866 Kediri bezocht om hindoe-Javaanse beelden en tempels te fotograferen. In 1867 kreeg hij daarnaast de opdracht om in Oost-Java, bij Blitar, Candi Panataran vast te leggen. De foto's van Van Kinsbergen zijn opgenomen in de fotocollectie van het KITLV Leiden.
- 213 Lunsingh Scheurleer 2007: 100, n.12.
- 214 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 33. Documenten met betrekking tot Raden Saleh. Verslag van Raden Saleh over zijn verblijf te Yogyakarta in waarschijnlijk 1867, opgetekend in 1874.
- 215 Ibidem.
- 216 Overigens was waarschijnlijk John Loudon niet de enige Europeaan die via Raden Saleh Compagniesmeubilaire verwierf. Het is mogelijk dat ook de Rotterdamse verzamelaar Elie van Rijckevorsel (1845-1928) Compagniesmeubilaire van Raden Saleh in bezit kreeg. Van Rijckevorsel was in ieder geval sterk onder de indruk van het meubilaire, dat hij echter niet als van puur Europese makelij beschouwde. Tijdens de Wereldtentoonstelling van 1883 in Amsterdam exposeerde hij zijn verzamelde meubels. Van Rijckevorsel bezat tevens een sarong die gebatik zou zijn door de echtgenote van Raden Saleh. De sarong is nu te vinden in het Wereldmuseum Rotterdam (inv.nr. 2036) en het meubilaire in het Museum Boymans van Beuningen te Rotterdam (inv.nrs. Div. M 69, Div. M 20, Div. M 21, Div. M 22, Div. M 23a-b). Zie Van Herwaarden 2011: 134-137.
- 217 Ibidem, inv.nr. 21. Brieven van James Loudon aan John Loudon, d.d. Buitenzorg, 20 augustus 1872 en d.d. Buitenzorg, 27 augustus 1872.
- 218 James vond Raden Saleh 'schromelijk ijdel' en slecht Nederlands sprekend; Loudon 2003: 306. Zie voor een proeve van zijn Nederlands bijvoorbeeld het verslag dat Raden Saleh schreef voor gouverneur-generaal James Loudon over zijn verblijf in Yogyakarta aan het eind van de jaren 1860: Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 33. Documenten met betrekking tot Raden Saleh. Verslag van Raden Saleh over zijn verblijf te Yogyakarta in waarschijnlijk 1867, opgetekend in 1874. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2AD. Overigens was James Loudon niet de enige die Raden Saleh ijdel vond: de Rotterdamse verzamelaar Van Rijckevorsel schreef over Raden Saleh: 'Indien er een inlandsche karaktertrek is, dien de Europeesche opvoeding niet heeft uitgewischt, dan is dit de ijdelheid.' Van Herwaarden 2011: 135.
- 219 Loudon 2003: 306.
- 220 Groot 2009: 494. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2AE.
- 221 Ibidem: 494.
- 222 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 33. Documenten met betrekking tot Raden Saleh. Verslag van Raden

- Saleh over zijn verblijf te Yogyakarta in waarschijnlijk 1867, opgetekend in 1874.
- 223 Oorthuizen 2009: 25. Oorspronkelijk citaat uit *Tijdschrift voor Neêrland's Indië*, 1846. Hoewel Oorthuizen stelt dat Raden Saleh met zijn schilderij 'De arrestatie van Diponegoro' uit 1857 liet zien dat er wel degelijk Javaans bloed door zijn aderen stroomde, is het maar de vraag in hoeverre dit schilderij bekend was in Nederland (zie citaat 95).
 - 224 Anderson 1990: 125.
 - 225 Vanaf 1873 was Levyssohn Norman, dan directeur van het Binnenlands Bestuur, algemeen secretaris bij het Bataviaasch Genootschap.
 - 226 Krom 1919: 383.
 - 227 Smit 1916: 13.
 - 228 Noord-Hollands Archief, 476. Archief van het Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, 1807-1945, inv.nr. 1082. Verzameling ceramiek geschonken door de erven van mevrouw Loudon-de Stuers aan het Rijksmuseum te Amsterdam.
 - 229 Krom 1919: 385.
 - 230 Ibidem: 383.
 - 231 Buettner 2004: 191.
 - 232 De ouders van Johan Pieter Cornets de Groot van Kraayenburg (1808-1878) waren Adriaan David Cornets de Groot (1768-1827), resident van Gresik in Indië, en Louise Catharina Johanna Hora Siccama (1769-1851). Louises broer Harco Hilarius (1770-1827) was schout-bij-nacht geweest en getrouwd met Amelia Cornelia Falck, de dochter van VOC-opperhoofd en -bewindhebber Otto Willem Falck. Diens zoon en dus Louises neef Louis Charles Hora Siccama (1807-1880) was getrouwd met de Friese Jacoba S.W. van Haeften (1814-1851). Jacoba was de erfgename van het Japanse opperhoofd Hendrik van Buytenhem (?-1698), haar over-over-overgrootvader. Een prachtige grote Japanse lakkoker met daarin de aanstelling van Van Buytenhem tot opperhoofd van Decima, die van generatie op generatie was overgeërfd, getuigde daarvan. Hieruit blijkt onmiddellijk dat de Fries-Groningse adel haar activiteiten niet beperkte tot Noord-Nederland, maar zich ook richtte op de koloniën. Zie over de lakkoker Stoter 2009.
 - 233 Koninklijke Bibliotheek, CdG 176. Brief van Hugh Hope Loudon aan Johan Pieter Cornets de Groot van Kraaienburg en vice versa, 1859; zie ook *Algemeen Handelsblad*, 30 november 1858.
 - 234 Van Sas 1991.
 - 235 Van der Velde 2000: 135.
 - 236 Grijzenhout 2007: 124. Volgens Grijzenhout werden 'vaderlandse oudheden' rond 1850, vanuit de provincie, zich toegeëigend door de natie.
 - 237 Legêne 2005: 148 n.45.
 - 238 Van Dam 2001: 74, 76. Van Dam ziet de belangstelling voor Delfts aardewerk inderdaad ook aan het eind van de jaren 1850 opkomen, maar verbindt het niet aan deze tentoonstelling. Hij noemt wel de tentoonstelling bij Arti et Amicitiae in 1854 en 1858 waar, net als in Utrecht, enkele stukken Delfts aardewerk aanwezig waren.

- 239 De nautilus is de enige nog bestaande inktvissoort met een schelp aan de buitenkant. De inktvis komt alleen voor in de westelijke wateren van de Grote Oceaan.
- 240 Provinciaal Utrechtsch Genootschap 1857. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2AF.
- 241 Koninklijke Bibliotheek, CdG 176. Brief van Hugh Hope Loudon aan Johan Pieter Cornets de Groot van Kraaijenburg en vice versa, 1859.
- 242 Ibidem.
- 243 *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage*, 30 november 1858.
- 244 Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief jhr. mr. James Loudon, inv.nr. 21. Brief James Loudon aan John Loudon, d.d. Tjipanas, 8 september 1874.
- 245 Ibidem, inv.nr. 21. Brief James Loudon aan John Loudon, d.d. 25 december 1873.
- 246 Fasseur 1999: 179. Fasseur meent zelf dat Loudon 'in de opinie van het publiek van zijn voetstuk [is] gevallen, dieper dan enige landvoogd voor of na hem ooit gevallen is'.
- 247 Loudon 2003: 401.
- 248 Koning Willem III had moeite met de inperking van de macht van de koning sinds 1848 toen de liberaal Thorbecke een nieuwe grondwet schreef. Loudon was een promovendus van Thorbecke en steunde, zoals we zagen, zijn ideeën deels.
- 249 Loudon 2003: 391.
- 250 James' adellijke titel was overerfbaar.
- 251 Loudon 2003: 23.
- 252 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2AG.
- 253 Loudon 2003: 236. De regering sprak over het 'omscholen' van de oorspronkelijke bewoners van Billiton van zeerovers tot beoefenaars 'van handenarbeid'. Daarnaast leverde de 'minerale rijkdom' van Billiton de kolonie meer aandacht op in het koninkrijk en kwam die rijkdom ten gunste van de natiestaat.
- 254 Bhabha 1994: 269.
- 255 Van Dam 1992: 238, n.4.
- 256 Pauline Lunsingh Scheurleer noemde de collectioneur van wie Loudon stukken verwierf 'De Langenau', maar waarschijnlijk wordt de Oostenrijkse gezant F.F. baron von Langenau bedoeld (1817-1881). Hij verbleef van 1859 tot 1871 in Nederland. Hierna trok Von Langenau naar Sint Petersburg waar hij tot 1880 woonde. Von Langenau bezat ook moderne schilderijen als 'De romance' van Alexander Hugo Bakker Korff uit 1869. Zie Lunsingh Scheurleer 1956: 94.
- 257 Van Dam 1992: 236. Jan Hendrik Grootenboom van Os en zijn vrouw Cornelia Aletta Petronella Drost profileerden zich als maatschappelijk geëngageerde burgers: ze zetten zich in voor het behoud van kerken, legateerden een deel van hun vermogen aan het Diaconessenziekenhuis in Utrecht en voor woningen voor 'on- en minvermogende lidmaten' van de Hervormde Kerk te Rotterdam.
- 258 Lunsingh Scheurleer 1956: 94.

- 259 Wilhelmus Gijsbertus Franciscus van Romondt (1815-Utrecht, 1876). Hij bezat niet alleen porselein, maar ook schilderijen, etsen, prenten, tekeningen en zeventiende-eeuwse gebrandschilderde ramen. De catalogus van zijn collectie van de hand van Henri Harvard verscheen in 1876. In december 1879 werden nogmaals gravures, etsen, portretten, historieprenten, tekeningen, schilderijen en boeken uit zijn bezit geveild.
- 260 Van Dam 1992: 236. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2AH.
- 261 Eind 1877 kocht John direct of via een kunsthandel voorwerpen uit de collectie van koningin Sophie die in juni van dat jaar was overleden. Dat de Loudons de koningin persoonlijk hadden gekend en nauwe banden onderhielden met het hof, zal ongetwijfeld hebben geholpen bij de verwerving van deze stukken en het is dan ook niet onmogelijk dat John direct, zonder tussenkomst van handelaars, uit Sophies collectie kocht.
- 262 James had echter weinig verstand van Delfts porselein en kon het gezelschap alleen wijzen op de topstukken in de collectie, namelijk het viooltje dat John in 1876 had gekocht en het fonteintje. De koning, ook een liefhebber, nam al snel de taak van James als gids over en lichtte prins Leopold 'raak of mis' in. Zie Loudon 2003: 409.
- 263 Van Burkom 2001: 37.
- 264 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2AI.
- 265 Nicolai 1997: 141.
- 266 De gehele beschrijving van het huis aan de Koninginnegracht 8 in Den Haag is gebaseerd op de inventaris van de inboedel die na het overlijden van Louise Loudon-de Stuers in 1916 is opgemaakt. Zie daarvoor: Noord-Hollands Archief, 476. Archief van het Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, 1807-1945, inv.nr. 1082. Verzameling ceramiek geschonken door de erven van mevrouw Loudon-de Stuers aan het Rijksmuseum te Amsterdam.
 Louise was niet de enige die zo'n Nederlands-Indisch elite-interieur had: het interieur van advocaat Maurits Enschedé (1856-1934) reflecteerde eveneens die hybriditeit. De sarongs en doeken werden in een Friese kast bewaard, terwijl in zijn moderne serre Indische Compagniestoelen stonden en Batakvoorwerpen en een koperen hindoe-Javaanse talam op moderne tafels en kasten waren uitgestald. Zie Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 2214. Testament Maurits Enschedé, d.d. 24 maart 1934.
 De man die de Deli-maatschappij groot maakte, Jacob Th. Cremer (1847-1923), was ook zo'n voorbeeld. Op het landgoed Duin en Kruidberg bij Santpoort liet hij het indertijd grootste woonhuis van Nederland bouwen in een Nederlandse neorenaissance-stijl. Met deze naar het Hollandse verleden teruggrijpende stijl van het huis verwees Cremer naar zijn Nederlandse identiteit en gaf hij zichzelf een plaatsje in de vaderlandse geschiedenis. Met een groot deel van zijn overdadige neorenaissanceinterieur, gevuld met Rococo-meubels en achttiende-eeuwse schilderijen, accentueerde hij zijn mondaine eigenschappen en rijkdom. Tegelijkertijd echter was Cremers woonhuis vol verwijzingen naar zijn Indische leven: schilderijen in de centrale hal tonen hem in zijn Spyker aan het Tobameer

- in 1907 toen een auto nog een onbekend verschijnsel was op Sumatra. De Batakhuizen en de familie Cremer in een draagstoel verwezen naar het gebied waar hij zijn grootste successen had behaald. Er was een Chinees-Indische deurpost en Cremer had een 'Indisch hoekje' ingericht. Zie Mobron 2006a en 2006b.
- Ook in de Nederlandse literatuur is het beeld van de oud-Indiëganger die zijn verleden en tegelijkertijd zijn Europeesheid en belezenheid wilde uitdragen en daar zijn interieur naar inrichtte, bekend: een van de jeugdige hoofdpersonen in Louis Couperus' *Metamorfoze* (1897) ruimt zijn kamer op en hangt het vol met doeken uit Indië, Indische wapens van zijn vader en een stof uit Siam van zijn moeder. Het was nu, zo vond de hoofdpersoon, een kamer van een 'jongmensch-van-de-wereld'. Couperus 1897: 35-37.
- 267 Van Burkom 2001: 15.
- 268 Loudon 2003: 72.
- 269 Ibidem: 15.
- 270 In 1950, kort na de soevereiniteitsoverdracht eind december 1949, werden de portretten van de voormalige gouverneur-generaals overgebracht naar Nederland en veranderde de sociale plaats van de objecten. In het paleis van de gouverneur-generaal plaatste het portret van Loudon als gouverneur-generaal hem in een lange traditie, herinnerde het zijn opvolgers aan Loudons regering en positie, en maakte het bovendien deel uit van een bestaande politieke werkelijkheid. Na de onafhankelijkheid verwerd het portret tot een museumstuk in het belangrijkste Nederlandse museum, het Rijksmuseum. Daar was het slechts een verwijzing naar een verdwenen politieke toestand en werkelijkheid. Hierdoor verloor het portret – en daarmee ook Loudon – een groot deel van zijn aanzien. Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. SK-A-3807. Andries van den Berg, 'Portret van gouverneur-generaal James Loudon', vervaardigd tussen 1871-1885, olieverf op doek, 134,5x97 cm.
- 271 Buettner 2004. Elizabeth Buettner noemde dit patroon van imperiale migraties dat van generatie op generatie overging 'multigenerational transience' (p. 191).
- 272 Loudon 2003: 15.
- 273 *Minta Raga*, reeds vertaald in 1845 door J.C.F. Gericke en R.H.Th. Friederich, is een Javaans drama waarin de held zich bekeert tot een ascetisch leven om zich klaar te maken voor de strijd die hij moet leveren. Vrijheid van geest en een absolute focus op het doel staan erin centraal. John Loudon gaf het de schrijver en psychiater Frederik W. van Eeden jr. (1860-1932). Van Eeden was in die periode sterk geïnteresseerd in het in Indië geliefde spiritisme. Zie Van Eeden 1971: 1457-1458.
- 274 *Het Vaderland*, 'Jhr. ir. Hugo Loudon. Een der belangrijkste medebouwers van een Nederlandsche wereldmaatschappij. Zijn Indische tijd', 6 september 1941.
- 275 Tjong A Fie, tussenpersoon in de werving van koelies uit China, opiumhandelaar, landeigenaar en bankier, telde 150 gulden neer voor drie presse-papiers. De hoofdadministrateur van de Deli-Batavia Maatschappij, Van Schmid, en die van de Senembah Maatschappij, Tweer, betaalden

- respectievelijk 350 gulden voor een sigarenknipper en 650 gulden voor een globe. Zie *Het Nieuws van den Dag*, 3 mei 1899. De vendutie was georganiseerd door P.J. Kooreman, de resident van Sumatra's Oostkust. Hij had een collectie etnografica uit Sumatra. In 1897 schonk hij de 'Indische Instelling' in Delft (nu Museum Nusantara), waar jonge mannen tussen 1864 en 1901 werden opgeleid tot Indisch ambtenaar, verschillende voorwerpen uit zijn collectie en in 1901 zond hij Sumatraanse weefsels in voor de tentoonstelling van 'Oost en West' in Amsterdam.
- 276 Ibidem. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2AJ.
- 277 Zo is hij president-commissaris van de Deli-maatschappij, commissaris van de N.V. Stoomvaartmaatschappij 'Nederland' en commissaris van de Nederlandsche Handel Maatschappij. Zie Taselaar 1998: 90-91, n.107.
- 278 Ibidem: 71, n.72.
- 279 Ibidem: 90. Over het begrip kernelite: 5, 53-58.
- 280 Zoals het tweede huwelijk van Hugh Hope Loudon (1816-1891) met barones Jacoba W.C. van Pallandt (1830-1920), het huwelijk van hun dochter Constantia Alexine (1859-1948) met haar achterneef Frederik J.W. baron van Pallandt (1860-1932), het huwelijk van Hugo Loudon met Anna van Marken wier zus getrouwd was met Herbert Cremer en wier broer oprichter en directeur was van o.m. de Nederlandsche Oliefabriek (later Calvé) in Delft. De zoon van Hugo, John Hugo (1905-?), trouwde met baronesse Marie C. Tuyll van Serooskerken (1903-?). De familie Tuyll van Serooskerken is een Nederlandse, sinds 1814 adellijke familie. John H. was van 1947 tot 1952 directeur, van 1952-1956 directeur-generaal en van 1956 tot 1965 president-directeur van Koninklijke Olie. Ibidem: 71, n.72 en 90-91, n.107. Voorts: het genealogisch overzicht van de families in bijlage C en deelgenealogie Loudon in Loudon 2003: 447.
- 281 In 1913 huwde de in Batavia geboren Henriette Francoise Loudon (1887-1933), dochter van regeringscommissaris voor het mijnwezen in Indië, mr. Alexander Loudon III (1857-1921), met Theo R. Valck Lucassen (1884-1941). Henriëttes overgrootmoeder was Santje Valck. Theo's overgrootvader was Santjes broer, Frans Valck.
- 282 Taselaar 1998: 93.
- 283 Fasseur 1999: 179.
- 284 Van Dam 1992: 232.
- 285 Noord-Hollands Archief, 476. Archief van het Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, 1807-1945. Rijksmuseum, inv.nr. 1082. Verzameling ceramiek geschonken door de erven van mevrouw Loudon-de Stuers aan het Rijksmuseum te Amsterdam. Tot 1951 werd de collectie in het museum prominent tentoongesteld: van 1925 tot 1951 was de collectie in grote vitrines uitgesteld in de eregalerij van het museum. In 1951 werden de vitrines na een verbouwing verwijderd. Zie Van der Ham 2000: 249, 298.
- 286 De 'museummedaille' heet officieel: 'erepenning voor Verdiensten jegens Openbare Verzamelingen'.
- 287 Krom 1919: 383.

- 288 In 1919 werd in het pas geopende Koloniaal Instituut gevierd dat de stad Batavia driehonderd jaar bestond: schilderijen, zilveren gedenkborden, fraai bewerkte glazen en andere voorwerpen die betrekking hadden op de geschiedenis van de stad kwamen aan bod, evenals de historische hoofdpersonen in die geschiedenis.
- 289 Krom 1919.
- 290 Meestal werden dit soort reizen als afsluiting van de opvoeding van een jonge man uit de zakelijke of bestuurlijke elite georganiseerd: een fin de siècle-pendant van de vroegmoderne 'grand tour'.
- 291 Elie van Rijckevorstel (1845-1928) richtte een eigen museum in met de door hem verzamelde voorwerpen. Toen in 1885 een nieuw volkenkundig museum in Rotterdam opende, schonk hij een groot deel van zijn Indische collectie aan dat museum. Zijn collectie is nu nog steeds een van de belangrijkste collecties in het museum dat nu het Wereldmuseum heet. Zie: Steenbergen 2008: 5 en Van Rijckevorsel 1878.
- 292 Dit zijn vrij zeldzame doeken uit de Lampung-districten in Zuid-Sumatra met schepen erop afgebeeld. De schepen verbeelden de rites de passage in een mensenleven.
- 293 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG VARIA 13. Brief Nanne Ottema van het Museum Princessehof te Leeuwarden aan de conservator keramiek van het Bataviaasch Genootschap, E.W. van Orsoy de Flines, d.d. Leeuwarden, 21 september 1950. 'Ik krijg in de laatste maanden vrij veel bezoek van [...] kapitein Groenevelt (de vroegere opkoper in Indië voor den verzamelaar Tilmann, uit wiens verzameling ik wel eens kocht).'
- 294 Zie de zettels bij de collectie Georg Tillmann in het Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. serie 1772.
- 295 Van Brakel 1996: 30.
- 296 NRC, 'Tentoonstelling van Aziatische kunst in de Rijks-Academie van Beeldende kunsten', 3 maart 1928.
- 297 Voor de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst waren Aziatische voorwerpen kunst als men de inspiratie van de kunstenaar in een object kon herkennen (het 'rake doen' van een 'waarachtig kunstenaar'). Zie Noord-Hollands Archief, 476. Archief van het Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, 1807-1945.
- 298 NRC, 'Tentoonstelling van Aziatische kunst in de Rijks-Academie van Beeldende kunsten', 3 maart 1928.
- 299 De tempelschel is in 1972 aangekocht door het Rijksmuseum: inv.nr. AK-MAK-314.
- 300 Krom 1919: 395.
- 301 Hugo Loudon doneerde in 1929 5.000 gulden ten behoeve van het Aankoopfonds. Zie Steenbergen 2008: 9.
- 302 *Bulletin van het Rijksmuseum* 48 (2000) nr. 1-2: 82.
- 303 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 2214. Brief jhr. W.P. de Kock aan het Koloniaal Instituut te Amsterdam, d.d. 4 februari 1933.
- 304 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 2AK.

- 305 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 2214. Brief jhr. W.P. de Kock aan het Koloniaal Instituut te Amsterdam, d.d. 4 februari 1933. 'Het zal u vermoedelijk bekend zijn, de legende, dat wanneer de ring, de kris en de kling weer in één hand in Java vereenigd worden (oorspronkelijk eigendom van Dippo Negarah) Java los komt van Nederland.'
- 306 Aasman 2004: 175.
- 307 Tropenmuseum Amsterdam, zettel bij inv.nrs. 624-1 en 624-2.

Hoofdstuk 3

- 1 Guillaume ('Willem') Delprat (1802-1900) was Rijksadvocaat en raadsadviseur bij het Departement Financiën. Hij woonde in 's-Gravenhage aan het Plein 20.
- 2 Met dank aan drs. Heleen Pronk. Zie ook Pronk 2009: 95-102.
- 3 Een sabretache is een leren tas die aan de riem van een cavalerieofficier hangt. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3A.
- 4 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3B.
- 5 J.J.P. de Jong 1998: 283.
- 6 Ibidem: 284.
- 7 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3C.
- 8 *Garebeg* is een ceremonie die driemaal per jaar plaatsvindt op drie islamitische feestdagen (de geboortedag – eigenlijk sterfdag – van de profeet, het einde van het vasten en de bedevaart naar Mekka). Bij deze ceremonie betonen de ambtenaren en dorpschoude de vorst eer en worden in een optocht de ingrediënten en spijzen voor een grote *selamatan*, een Javaans offermaal, van de *kraton* naar de moskee gebracht. Tijdens de optocht zijn de spijzen opgestapeld in de vorm van bergen die het mannelijke en het vrouwelijke verbeelden.
- 9 Henssen 1998: 129.
- 10 Ibidem: 130.
- 11 Rudolph Eduard Kerkhoven (1848-1918) is de hoofdpersoon in de roman *Heren van de thee* van Hella S. Haasse (Amsterdam 1992).
- 12 Henssen 1998: 84.
- 13 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Newport, 30 november 1873.
- 14 Familiearchief Delprat. Dagboek van Th.F.A. Delprat (1851-1932).
- 15 Ibidem.
- 16 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 10020585. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3D.
- 17 Van Hoëvell 1865: 1-8. Van Hoëvell ziet de komst van de spoorwegen in Indië als een tijdperk 'van verlichting en beschaving' (p. 8). Zie ook Eekhout 1892. Reneke A. Eekhout (1819-1872) schreef op p. 5: 'Ten volle overtuigd (...), dat het stoompaard – en het stoompaard alléén – in staat is, om onze koloniën – de rijkste der wereld – de ontwikkeling te geven, waarvoor zij zoozeer vatbaar zijn, en welke ontwikkeling indirect met honderdvoudige winst aan Nederland zal ten goede komen.'

- 18 KITLV Leiden, fotocollectie nrs. 90537 t/m 90539, 90545 t/m 90547, 90622, 90623, 90858. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3E.
- 19 Zie bijvoorbeeld Swettenham 1907; en Savage en Kong 1994.
- 20 Familiearchief Delprat. Brief F.A. Swettenham aan Th.F.A. Delprat, d.d. Carcosa, Kuala Lumpur, Straits Settlements, 18 februari, jaar onbekend.
- 21 Stadsarchief Amsterdam, 395. Archief van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap 'Natura Artis Magistra', inv.nr. 1876. Ingekomen stukken en kopieën van uitgaande stukken, 1887-1897. Aan G.F. Westerman (1807-1890), directeur van Artis, gestuurd pamfletje van L. Serrurier, d.d. Leiden, 1 augustus 1881.
- 22 Familiearchief Delprat. Brief van een onbekende afzender (onleesbaar) aan Th.F.A. Delprat, d.d. Bangkok, Siam, 3 januari 1897.
- 23 Ibidem.
- 24 Familiearchief Delprat. Brief Rathborne aan Th.F.A. Delprat, d.d. Taiping, Perak, Straits Settlements, d.d. 7 juni 1886.
- 25 Familiearchief Delprat. Dagboek van Th.F.A. Delprat (1851-1932), 3 februari 1886. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3F.
- 26 Familiearchief Delprat. Dagboek van Th.F.A. Delprat (1851-1932), 5 juli 1886.
- 27 KITLV Leiden, fotocollectie nrs. 90622 en 90623.
- 28 Ibidem, 90537.
- 29 Ibidem, 90538.
- 30 Ibidem, 90545 en 90547.
- 31 Ibidem, 90546.
- 32 Aanvankelijk typeerde Théodore F.A. Delprat Jan Willem IJzerman als een 'energieke vrij flinke kerel', maar behept 'met een onuitstaanbare eerezucht en heerschzucht voor wien "ik" alles moet wijken'. Zie Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Tegal Nangka, 8 juli 1881.
- 33 Veenendaal jr. 1985.
- 34 *Notulen Bataviaasch Genootschap* 1872: 106. Zo klaagde de fotograaf Isidore van Kinsbergen (1821-1905) in 1872: 'De tempels te Brambanan [lees: Prambanan, CD] [zijn] eene carrière, waaruit de spoorweg-maatschappij met gretige hand onbewerkte fragmenten bij duizendtallen wegneemt. Duizenden steenen zijn op die wijze reeds aan de tempels ontnomen en duizenden liggen bij het station Brambanan gereed om vervoerd te worden.'
- 35 Redactie 1932.
- 36 C.W. Baumgartens grootmoeder Maria Petronella Coenraad (?-1820) had een Javaanse moeder die Sophia werd genoemd. Deze bibliotheek ('een der fraaiste (...) [en] een der volledigste' van de archipel) werd na het overlijden van Caspar Baumgartens echtgenote Carolina P.G.W. Forster (1827-1901) door hun zoon Robert C. Baumgarten (1859-1910) verkocht. Zie *Het Nieuws van den Dag*, 24 juli 1901.
- 37 Hodgson 1874.
- 38 Abendanon 1915-1918: xiii.

- 39 Prominente burgers van Yogyakarta ondersteunden het initiatief met giften en bijdragen. Onder hen waren de resident van de stad, Bastiaan van Baak (1827-1890), Jacobus M. Pijnacker Hordijk (1842-1918), landhuurder, en Isaac Groneman (1832-19178), lijfarts van de sultan van Yogyakarta. Allen waren in Holland geboren en Van Baak en Pijnacker Hordijk waren in Indië met aldaar geboren vrouwen getrouwd. Allen bezaten mooie collecties hindoe-Javanica. Na hun pensionering zijn deze mensen naar Nederland vertrokken waarna de collectie voor een deel in Nederlandse musea zijn terechtgekomen.
- 40 De Archeologische Vereniging van Yogyakarta richtte al haar energie op de documentatie en het behoud van de Borobudur. IJerman liet het pad rondom de tempel afgraven en vroeg fotograaf Kassian Céphas alle 160 reliëfs op de tempelstenen die naar boven kwamen, te fotograferen. Door Céphas' en IJermans grote geduld en ijver zijn deze opnamen van de verborgen voet van de Borobudur vandaag de dag nog steeds de enige bron voor studie. Zie Veenendaal jr. 1985.
- 41 Kan 1886. 'IJerman deed de elektrische vonk overspringen (...). IJerman had het talent, de gave daartoe op te wekken.'
- 42 Later zou blijken dat Thil geen last van zeeziekte had, maar van ochtendmisselijkheid veroorzaakt door een zwangerschap.
- 43 Van der Velde 2000: 163.
- 44 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. H-3087. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3G.
- 45 Ibidem, H-3088. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3G.
- 46 Ibidem, H-3091. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3G.
- 47 Ibidem, H-2229. Zie de bijlage 'lijst van objecten', 3G.
- 48 De handschriften die Delprat schonk aan de Indische Instelling in Delft (nu Museum Nusantara) heb ik niet weten te traceren.
- 49 Van den Berg 2003.
- 50 Colombijn 1992: 445.
- 51 Ibidem: 441.
- 52 Schoolplaat 'Overbrugging van de Anai-kloof'. Foto door Jean Demmeni (1866-1939), uitgegeven door Kleijenberg & Co. in Haarlem. Zie Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 4765-33. En schoolplaat 'De Anai-kloof op Sumatra' naar een aquarel van W.W.C. Bleckmann (uit Zondervan 1912). Zie Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 5349-4. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3H.
- 53 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Fort de Kock, 10 november 1890.
- 54 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3I.
- 55 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Fort de Kock, 10 november 1890.
- 56 Ibidem.
- 57 KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 63. 'Eerste Indische jaren: Batavia, Buitenzorg, Tegal, december 1894-juni 1896 (ambtenaar ter beschikking).' De hoogleraar-directeur, J. Spanjaard, van de Indische Instelling te Delft (nu Museum Nusantara) gaf na zijn examen aan

- zijn kersverse ambtenaren een brief mee waarin onder meer stond (d.d. Delft, 6 juli 1894): ‘Mocht U later in Indië zich in de gelegenheid bevinden om de Etnographische Collectie der Instelling op eenige wijze te verrijken, dan zal dit aan de belangen van het onderwijs, aan de toekomstige Indische ambtenaren te geven, zonder twijfel bevorderlijk wezen en tevens mij persoonlijk zeer aangenaam. Eventuële [sic] toezendingen met dat doel gelieve U te richten aan het adres der firma De Lange & Co. te Batavia, die zich welwillend heeft bereid verklaard voor verscheping naar Nederland te zorgen.’
- 58 IJzerman 1895: 83. IJzerman en Delprat waren niet de eersten die op zoek waren naar een mogelijkheid om de kolen vanuit de Umbilin-vallei af te voeren en bij de daarbij behorende geografische verkenning etnografische en culturele onderzoeken deden. De Midden-Sumatra expeditie van 1877-1879 van Daniël D. Veth (1850-1885), de zoon van de indoloog P.J. Veth (1814-1895), had de mogelijkheid onderzocht om de kolen via de rivier de Hari af te voeren. De expeditieleden keerden met talloze etnografische en biologische voorwerpen terug.
 - 59 L.A. Bakhuis zou na de eeuwwisseling zijn topografische verkenningen voortzetten in de kolonie Suriname. Het Bakhuisgebergte in het westen van Suriname draagt zijn naam.
 - 60 IJzerman 1895: 113.
 - 61 Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 3J.
 - 62 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, datum ontbreekt [1891].
 - 63 Zie hiervoor de bijlage ‘Lijst van objecten’, 3AA.
 - 64 Stoler 2009.
 - 65 Foucault 1980: 273. Voor ‘stiltes’ en zwijgen over en herinneren van Nederlandse koloniale wreedheden zie het recente proefschrift van Paulus Bijl (2011).
 - 66 Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 3K.
 - 67 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG DIR 0590. Brief Th. Delprat aan mr. J.H. Abendanon, secretaris Bataviaasch Genootschap, d.d. Malang, 24 juni 1895.
 - 68 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 173-2. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 3L.
 - 69 Abendanon 1915-1918: xiii.
 - 70 Bloembergen 2002: 193-198.
 - 71 Familiearchief Delprat. Brief J.W. IJzerman aan Th.F.A. Delprat, d.d. Amsterdam, 26 september 1898.
 - 72 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. en C.E. Delprat-Reynvaan, d.d. Padang, 16 augustus 1900.
 - 73 Haeckel 1901. Haeckel, die ziek bij de familie Delprat verbleef, sprak over Théodore Delprat als ‘mein gütiger Gastfreund, Herr Delprat’ en stelde dat hij bij de familie Delprat kennis maakte met de beroemde Indische gastvrijheid: ‘in ihrer zartesten Form, als aufmerksame und unermügbliche Krankenpflege, kennen’. Hij bracht zijn dagen aangenaam door: ‘Abends wurde ich in die schöne, luftige Veranda hinaus getragen, wo ich den freien

Blick in den üppigen Garten genoß und in der liebenswürdigen Familie Delprat die angenehmste Unterhaltung fand. Zwei wißbegierige Töchter, von vierzehn [Lies] und sechzehn Jahren [Nancy], ließen sich ebenso wie ihre hochgebildeten Eltern gern über meine zoologischen und botanischen Interessen unterrichten; an manchen Abenden hielt ich auf ihren Wunsch längere biologische Vorträge, wobei die Abbildungen in meiner “Natürlichen Schöpfungsgeschichte” und meinen “Kunstformen der Natur” den Anschauungsunterricht förderten. Ich selbst hingegen genoß reiche Belehrung aus den interessanten Erzählungen, welche mir Herr und Frau Delprat über die vielen Erlebnisse und Abenteuer während ihres vielbewegten zwanzigjährigen Aufenthaltes in Insulinde spendeten; sowohl mit verschiedenen Theilen von Sumatra als von Java wurde ich dadurch näher bekannt.’

- 74 Dubois en Haeckel, die met elkaar correspondeerden, hadden beiden Sumatra tot hun onderzoeksgebied gemaakt, omdat zij ervan overtuigd waren dat in de tropen de mens was ontstaan en omdat er op Sumatra nog op mensen gelijkende apen zoals de orang-oetans en gibbons voorkwamen.
- 75 Familiearchief Delprat. Huwelijks toespraak van Jean Louis van Panhuys voor zijn dochter Cornelia Wilhelmina Magdalena van Panhuys, d.d. 6 maart 1879. Zie de bijlage ‘Lijst van objecten’, 3M.
- 76 Familiearchief Delprat. Toespraak van F.A.Th. Delprat voor Cornelia Wilhelmina Magdalena van Panhuys, d.d. 6 maart 1879.
- 77 Van der Laarse en Kuiper 2005.
- 78 Familiearchief Delprat. Dagboek Pauline Delprat.
- 79 Ibidem.
- 80 Meijer 2004: 31.
- 81 Levine 1997.
- 82 Familiearchief Delprat. Brief J.B. van Heutsz aan Th.F.A. Delprat, d.d. Batavia, 24 januari 1909. Van Heutsz speelt hier met taal: letterlijk staat er dat hij de legerwapens zal voorzien (‘bruineren’) van een bruine laag van ijzeroxide zodat de lopen niet zo snel zullen gaan roesten en minder blinken. Figuurlijk staat er dat hij vond dat de inheemse bevolking en de gekleurde Europeanen van lage status in het leger slechts moesten dienen als gewone soldaten. Bron: *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.
- 83 Cooper 2005.
- 84 Overigens vermeldt Theodore in zijn dagboek de datum van 5 mei voor de kerkelijke inzegening van zijn huwelijk, terwijl zijn vrouw in 1899, terugkijkend op twintig jaar huwelijk, de datum 6 mei noemt. Voor de Nederlandse wet zijn ze op 6 maart 1879 in Delft getrouwd.
- 85 Jeannette Vrijdag (1826-1882) trouwde met de handschoen Derk Doyer (1827-1896) in 1855. Hij was de arts van Louise Loudon-de Stuers in Batavia. Op een glacéhandschoen werd geschreven: ‘Ik ben het beeld der Huwelijksmin/ Wat sluit ik niet al raadsels in/ Der toekomst? God geef zegen aan de hand/ Die ik omsloot! Worde eens de band/ Van hem en haar die ik verbeeldde/ Een bron van heil voor haar en hem./ Zoo zij, na jaar en dag hun stem/ Een loflied voor ’t geen ’t lot hen deelde./ Een voer’ gezegend, hand aan hand/ Hen weder in het Vaderland!’ Uit: Klaver 1982:

52. De handschoen was hier het tastbare symbool van het vaderland van de bruid, Nederland, en de hoop dat ze daar ooit nog naar terug zou mogen keren. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3N.
- 86 Stadsarchief Amsterdam, 1423. Archief van de familie De Booy, inv.nr. 197. Verslag van hun verblijf in Indië in 1900-1902, geschreven door Hilda de Booy-Boissevain in 1910.
- 87 Vergiste Hilda de Booy-Boissevain zich hier? Volgens alle gevonden data moet Nanny Pit in 1861 geboren zijn en in 1899 dus ongeveer 38 jaar zijn geweest en zeker geen 22. Nanny verschilde met haar echtgenoot Willem Rooseboom in leeftijd achttien jaar.
- 88 Stadsarchief Amsterdam, 1423. Archief van de familie De Booy, inv.nr. 197. Verslag van hun verblijf in Indië in 1900-1902, geschreven door Hilda de Booy-Boissevain in 1910.
- 89 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Malang, 1 februari 1895.
- 90 Buchheim 2009: 89.
- 91 Zoals bijvoorbeeld: Stoler 2002; Stoler 1995; Smith en Gouda 1998; Locher-Scholten 1998 ; Locher-Scholten 2000; Buettner 2004; Hall en Rose 2006.
- 92 Rudy Kousbroek noemde het Indische huis (het huis in de zin van het onderkomen zelf) als het symbool van de eenheid van een familie in Indië. Hieruit concludeerde Beekman dat Indische huizen een afspiegeling in het klein waren van de koloniale kosmos waarin men afgesloten van de buitenwereld zelf leefde. Ik meen, in navolging van Elsbeth Locher Scholten die stelde dat de koloniale retoriek over Javaanse bediendes een weerspiegeling was van de koloniale verhoudingen, dat het verder ging dan dat: het gehele reilen en zeilen van de Europese vrouw in haar huishouden met bediendes, verkopers en gasten was een afspiegeling van de koloniale samenleving. Zie Kousbroek 1990: 68; Locher-Scholten 1998; Beekman 1998: 553.
- 93 Buchheim 2009: 85. Buchheim ziet de invloed van vrouwen vooral door hun huwelijken tot stand komen.
- 94 Familiearchief Delprat. Tekening in dagboek van Th.F.A. Delprat. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3O.
- 95 Cooper en Stoler 1997: 163.
- 96 Familiearchief Delprat. Brief Thil van Panhuys-Delprat aan haar schoonzusters Pauline en Cornelia Delprat, d.d. Solok, 24 februari 1892.
- 97 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Malang, 1 februari 1895.
- 98 Ibidem. Brief Thil Delprat-van Panhuys aan haar zwager C.C. Delprat, d.d. Padang, 3 november 1898.
- 99 Ibidem. Brief Thil Delprat-van Panhuys aan haar schoonzus C.E. Delprat-Reynvaan, d.d. Padang, 23 maart 1899.
- 100 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. en C.E. Delprat-Reynvaan, d.d. Padang, 2 september 1898.
- 101 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 23 september 1898.

- 102 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 26 april 1900.
- 103 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Weltevreden, 31 juli 1897.
- 104 Brom 1931: 120.
- 105 Annie Foore schreef sterk autobiografisch.
- 106 Van Biezen-van der Tang 1991: 149.
- 107 Ibidem.
- 108 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Weltevreden, 18 september 1897.
- 109 Van Biezen-van der Tang 1991: 149.
- 110 Familiearchief Delprat. Brief mevrouw Frederika Wijss-De Chauvigny de Blot aan Thil Delprat-Van Panhuys, d.d. Yogyakarta, 20 juli 1886.
- 111 Ibidem. Brief mevrouw Frederika Wijss-De Chauvigny de Blot aan Thil Delprat-Van Panhuys, d.d. Yogyakarta, 20 juli 1886.
- 112 Van Biezen-van der Tang 1991: 148.
- 113 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 16 februari 1899.
- 114 Familiearchief Delprat.
- 115 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 10020647.
- 116 Ibidem, 10020625.
- 117 Ibidem, 10017108.
- 118 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3P.
- 119 Ally 1913: 432-437.
- 120 Bos 2010: 12-13.
- 121 Catharina 'Kate' Elisabeth Delprat-Reynvaan (1859-1954) schonk in 1941 twee aquarellen van gezichten op de Amstel die zij in 1888 had vervaardigd aan het Amsterdam Historisch Museum (tegenwoordig het Amsterdam Museum). Zie inv.nrs. TA 9701 en 9702. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3Q.
- 122 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 3 augustus 1899.
- 123 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Fort de Kock, 3 juli 1888.
- 124 KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 72. Brief Bella Damsté-Muller aan haar moeder, Dorothea P. Muller-Bohn, d.d. Sekajoe, 25 december 1906.
- 125 Ibidem, inv.nr. 77. Brief Bella Damsté-Muller aan haar moeder, Dorothea P. Muller-Bohn, d.d. Singaraja, 30 augustus 1920.
- 126 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3R. Het congres waarover ik sprak vond op 7 en 8 augustus 2009 plaats op de Universitas Gadjah Mada in Yogyakarta in het kader van het onderzoeksprogramma 'Sites, bodies and stories. The dynamics of heritage formation in colonial and postcolonial Indonesia and the Netherlands'.
- 127 Familiearchief Delprat. Brief mevrouw Roodenburg aan Thil van Panhuys-Delprat tijdens verlof in Nederland, d.d. Purworejo, 29 december 1885.
- 128 Historicus Elsbeth Locher-Scholten verwoordde deze paradox met de mooie uitdrukking: 'so close yet so far', zie Smith en Gouda 1998: 131.

- 129 Buchheim 2009; Stoler 2002; Locher-Scholten 1998: 142.
- 130 Aerts en Te Velde 1998: 20.
- 131 Vrouwen zouden namelijk tact en een zachte hand hebben. *Verslagen* 1898/1899, lezing I.F. Scheltema, 'De vrouw en de volksoopvoeding in Oost-Indië': 200, 208.
- 132 Locher-Scholten 1998: 152-153.
- 133 Museum Volkenkunde Leiden, inv.nr. A76-200. Huisjongen uit Batavia, ca. 1897. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3S.
- 134 Het zou de moeite waard zijn te achterhalen in welke series Delprats foto's en negatieven geschonken zijn en hoe deze in de loop der tijd bij beide instituten zijn ingezet en als verzameling uiteindelijk uit elkaar gehaald zijn. Dit zou een duidelijker beeld scheppen van zowel Delprats intenties en bedoelingen als die van het instituut. Dit viel echter buiten het bestek van het huidige onderzoek.
- 135 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3T.
- 136 Museum Volkenkunde Leiden, inv.nr. A76-69.
- 137 Van Dartel 2005: 30.
- 138 Loeber jr. 1913.
- 139 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3U.
- 140 Van Biezen-van der Tang 1991. Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Fort de Kock, 3 juli 1888.
- 141 Historica Elsbeth Locher-Scholten stelde al: 'dress served a social barometer'. Locher-Scholten 2000: 439. Dit zien we ook terug in andere contemporaine bronnen. Zo schreef bestuursambtenaar Henri T. Damsté (1874-1955) in een brief naar huis over zijn vrouw Bella Damsté-Muller: 'B[ella] is nog niet in sarong & kabaai gezien. Ze is allen dag in vol tuig, en dat is wel zoo plezierig om naar te kijken. We zijn dus nog niet onder den invloed van het klimaat, en genieten als blanda's van onze wandeling onder de palmen.' KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 72. Brief Henri Damsté aan zijn familie in Nederland, d.d. Sekaju, 20 maart 1907.
- 142 KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 81. Herinneringen en belevenissen van P.H. Damsté (1860-1943) door zijn zoon P.H. Damsté (1902-1985).
- 143 Zo schreef Henri Damsté in 1920 over de manier van spreken van zijn dochtertje: 'Maar de Indische rrrrr die komt al zo nu en dan voor den dag. Dus het is wel hoog tijd dat ze van haar vriendin Mona gaat scheiden.' En als de familie Damsté nog langer zou wachten totdat ze naar Holland zou terugkeren: 'dan zou Richard (...) tot een achterlijk lastig Indisch kind opgroe[en] dat misschien nooit meer fatsoenlijk Hollandsch zou leeren. (...) En van Richard moet een Hollandsche jongen groeien, en Zus moet geen tinkanonni worden.' KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 77. Brief Bella Damsté-Muller, d.d. Singaraja, 28 augustus 1920.
- 144 Buettner 2004: 111.
- 145 Familiearchief Delprat. Brief Thil Delprat-van Panhuys aan haar schoonzus C.E. Delprat-Reynvaan, d.d. Padang, 23 maart 1899.

- 146 Ibidem.
- 147 Delprat Mawson 1958: 70-71.
- 148 Buettner 2004: 117.
- 149 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 18 mei 1900.
- 150 Ibidem. Brief Thil Delprat-van Panhuys aan haar schoonzus C.E. Delprat-Reynvaan, d.d. Padang, 23 maart 1899.
- 151 Ibidem. Brief Thil van Panhuys-Delprat aan haar schoonzusters Pauline en Cornelia Delprat, d.d. Solok, 24 februari 1892.
- 152 KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 77. Brief Bella Damsté-Muller aan haar moeder Dorothea P. Muller-Bohn, d.d. Cairo, Egypte, 2 november 1906.
- 153 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3V.
- 154 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 1 augustus 1900.
- 155 Buettner 2004: 138.
- 156 Ibidem: 136-138.
- 157 Keenan 1998.
- 158 Lambert en Lester 2006: 13-15.
- 159 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 27 oktober 1898.
- 160 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 2 september 1898.
- 161 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat en C.E. Reynvaan-Delprat, d.d. Malang, 26 juni 1894. Théodore werd hierin overigens gesterkt door vrienden in Nederland die Paul in het oog hielden. Zo schreef IJzerman aan Théodore: 'Ik geloof dat ge u oprecht moogt verheugen over het genomen besluit en dat ge in het belang van den jongen geen beter maatregel had kunnen nemen.' Familiearchief Delprat. Brief J.W. IJzerman aan Th.F.A. Delprat, d.d. Keulen, 11 februari 1892.
- 162 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 2 september 1898.
- 163 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 29 november 1899.
- 164 Van Zeggelen 1910: 14. Marie van Zeggelen was zeker niet de enige die dit leed zag. Eenentwintig jaar later meende letterkundige Gerard Brom (1882-1959) nog steeds dat deze gewoonte een ramp voor Indië was. Brom 1931: 91. Wolter R. baron van Hoëvell (1812-1879) zag al eerder, in de jaren 1860, gezinnen in Indië 'vaneen gescheurd, uit elkander gedreven, geheel ontbonden worden'. En constateerde dat 'de band tusschen ouders en hun kroost wreedaardig en voor eeuwig wordt verscheurd.' Van Hoëvell 1865: 70.
- 165 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3U.
- 166 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Solok, 14 februari 1891.
- 167 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Solok, 14 februari 1891.

- 168 Ibidem.
- 169 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Fort de Kock, 10 november 1890. 'De kleine prauwtjes zie mijn vroegere photo's.'
- 170 Zie voor het messing model van de Sumatraanse rivierprauw: Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 289-2. Voor de staatsieroeispanen uit Sumatra: Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. 283-1 t/m 283-3. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3W en 3X.
- 171 Museum Volkenkunde Leiden, inv.nr. A76-104. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3Y.
- 172 Ibidem, A76-129. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3Y.
- 173 Wachlin en Fluitsma 1994: 19.
- 174 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Solok, 3 maart 1893.
- 175 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Fort de Kock, 10 november 1890. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3Z.
- 176 'Notulen Koninklijk Instituut' 1890.
- 177 Beers 1899: 20 en Beers 1900: 41.
- 178 Deze camera was een uitvinding van de Amerikaan George Eastman (1854-1932) uit 1887. Personen moesten simpelweg de gehele camera, met het rolletje, naar Kodak sturen waarna hun foto's ontwikkeld werden. De slogan was: 'You press the button, we do the rest'.
- 179 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Solok, 3 maart 1893.
- 180 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Weltevreden, 31 juli 1897.
- 181 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 2 maart 1899.
- 182 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Solok, 3 maart 1893.
- 183 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. 10005270 t/m 10005170. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AB.
- 184 Aldus het bijschrift op het exemplaar van deze foto van Rob Nieuwenhuys (1908-1999) dat zich nu in de fotocollectie van het KITLV Leiden bevindt, inv.nr. 114261. Het exemplaar van Delprat is samengesteld met een andere foto van etende Javanen; Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 10004907. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AC.
- 185 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 10006747. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AD.
- 186 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. ALB-0356.
- 187 KITLV Leiden, fotocollectie, inv.nr. 8711.
- 188 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. 600008096 en 6000027223; KITLV Leiden, fotocollectie, nrs. 40137 en 28368. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AC.
- 189 Vergelijk: Legêne 2004.
- 190 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 293-3. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AE.
- 191 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AF.
- 192 Mauss 1974: 31. 'The objects are never completely separated from the men who exchange them.'

- 193 Familiearchief Delprat. Brief C.H.A. van der Wijck aan Th.F.A. Delprat, d.d. Buitenzorg, 14 augustus 1899.
- 194 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. en C.E. Delprat-Reynvaan, d.d. Padang, 28 september 1899.
- 195 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. en C.E. Delprat-Reynvaan, d.d. Padang, 16 maart 1900.
- 196 'Hendrik Thomas (Tom) de Booy, dagboeken en herinneringen', www.egoproject.nl, geraadpleegd op 29 oktober 2010.
- 197 KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 71. Brief H.T. Damsté aan familie, d.d. Camba, Sulawesi, 9 februari 1904. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AG.
- 198 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. 173-3 t/m 173-5. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BB.
- 199 KITLV Leiden, fotocollectie, nrs. 90765 en 4352. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AH. Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 10003064.
- 200 Mauss 1974.
- 201 Familiearchief Delprat. In een brief van J.B. van Heutsz aan Delprat, d.d. Batavia, 24 januari 1909, valt te lezen: 'De zaak van Uw gewezen protégé Datoeg Soetan Soleiman [lees: Suleiman, CD] heb ik mij nog eens laten voorleggen en geheel doorgelezen. Het ontslag is hem ten rechte gegeven maar door eene misser bij het departement van BB heeft het te lang geduurd vóórdat ik hem pensioen kon toeleggen.'
- 202 Tropenmuseum Amsterdam, zettel bij inv.nr. H-1247. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AI.
- 203 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 10014106. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AJ.
- 204 Ibidem, 10018820. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AK.
- 205 Zomaar een greep uit de kranten- en tijdschriftartikelen die in Nederland verschenen en die letterlijk spraken van 'verraad' toen in het voorjaar van 1896 bekend werd dat Teuku Umar, nadat hij zich verbonden had met de Nederlanders toch weer de kant koos van de Acehers: *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 'Het verraad van Toekoe Oemar', 5 april 1896; *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 'Verraad op Atjeh', 1 april 1896; *Het Nieuws van den Dag*, 'Toekoe Oemar', 1 april 1896; Van den Berg 1894.
- 206 Gosden en Knowles 2001: 1-26.
- 207 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Weltevreden, 31 juli 1897.
- 208 Alle foto's met serienummer A76 in de collectie van het Museum Volkenkunde in Leiden zijn van de hand van of in het bezit geweest van Théodore F.A. Delprat. De foto's worden nu gerekend onder de 'Collectie Dillman'. Het meest waarschijnlijk is dat Dillman de foto's van Delprat heeft ontvangen en die collectie heeft aangevuld met andere foto's. Onderzoek naar wie deze Dillman precies was, heeft tot op heden niets concreets opgeleverd.
- 209 Groeneveld en Faber 1989: 110; Zweers 1988: 48.
- 210 Gouda 1995.

- 211 Museum Volkenkunde, Leiden, inv.nr. A-76-19 en A-76-20. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AL.
- 212 Bossenbroek 1992.
- 213 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. 10003009 en 10005322. Tevens: KITLV Leiden, fotocollectie, nr. 4965. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AM.
- 214 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 10010375. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AN.
- 215 J.J.P. de Jong 1998: 320.
- 216 Van Goor 1997: 260.
- 217 Hierbij volg ik de definitie van imperialisme van historicus Maarten Kuitenbrouwer. Zie: Kuitenbrouwer 1998: 60; Fasseur 1979; Van den Doel 1996: 61, 74; Van Sas 1991: 587.
- 218 Locher-Scholten 1994: 285-290.
- 219 Veth 1864b: 3-4.
- 220 Het bordspel bestond uit 25 gele schijven die de blanke soldaten voorstelden. Er was één zwarte (!) schijf, Teuku Umar, die in een van die driehoeken op de geografische kaart moest worden opgesloten of in het vierkant omsingeld moest worden. 'Wanneer beide partijen met even veel oplettendheid het spel volgen, staan de kansen gelijk', vermeldde de handleiding. De uitspraak zou ver bezijden de waarheid zijn: het Nederlandse leger zou drie jaar lang alleen op Teuku Umar jagen. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AO.
- 221 Legêne 2004: 99-101; Stewart 1984.
- 222 Een voorbeeld van de mate waarin Aceh letterlijk en figuurlijk in het Nederlands koninkrijk werd opgenomen en hoe dat in die tijd werd beleefd, is terug te vinden op de grafzuil van generaal-majoor J.H.R. Köhler (1818-1873). Köhler sneuvelde tijdens de eerste militaire expeditie in Aceh op 14 april 1873. Op de zuil valt onder meer te lezen: 'wij zullen onzen plicht doen' en: 'gesneuveld voor Atjeh 14 april 1873'. De zuil is nu te zien in Museum Taman Prasasti, Jakarta, Indonesië. Een ander voorbeeld is een soldatenlied uit 1894 dat rijmde: 'Naar 't lachend strand van 't schoone Insulinde/ Vertrekken wij weldra vol levensmoed./ Ver van het land, dat wij zoo zeer beminden/ Vloeit dan voor Koningin en Land ons bloed!/ Dat nooit de vaan zoo roemrijk daar geheven,/ Ten onder ga op Atjehs bloedig strand!/ Verhoên wij dit of off'ren wij ons leven/ Voor d'eer dier vaan en van ons Vaderland'. Uit: Paasman 2001: 175.
- 223 KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 66. Brief H.T. Damsté aan familie, d.d. Taloe, 21 september 1900.
- 224 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG DIR 0581. Notulen vergadering 2 oktober 1894.
- 225 Een onbekende militair had de koran van Teuku Umar buitgemaakt in 1896 en had die meteen naar zijn broer in Amersfoort gestuurd. Die broer zou de koran in Nederland tentoonstellen. *De Amsterdammer*, 19 juli 1896. In de koran had de militair geschreven: 'Op den 25sten Mei 1896 (tweede Pinksterdag) is deze Koran door mij buit gemaakt in het huis van Toekoe Oemar te Lam Pisang'. Zie: Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen

(KIT), oud archief, inv.nr. 7498. Brief pastoor Engelbertus Lagerweij aan het ministerie van Koloniën, d.d. Utrecht, 25 januari 1940. Zie ook Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. A-4719.

Pastoor Lagerweij (1880-1959) had de koran in 1940 gevonden toen hij een boedel beredderde als pastoor van de Utrechtse kathedraal. De kunstminnende Lagerweij, die later bisschop van Dordrecht zou worden, was in die periode actief in het verzet. De haast religieuze lading die de inbeslagname van de koran in 1896 had gekregen door te vermelden dat het islamitische heilige boek buitgemaakt was op de dag die gezien wordt als het begin van de christelijke kerk is opvallend. Het lijkt wel alsof de militair met de daad niet alleen Teuku Umar beroofde van zijn heilige boek, maar ook het christendom boven de islam plaatste. De koran fungeerde voor deze militair als de tastbare herinnering aan Teuku Umar, diens overtuigingen en verraad en de suprematie van het Nederlandse leger dat Teuku Umar beroofde van de voorwerpen die zo belangrijk waren voor diens identificatie. Daarnaast getuigde het boek van de militair zijn verdiensten in Aceh en zijn vaderlandslievendheid. Een koran die in diezelfde tijd in de loopgraven bij het huis van Teuku Umar in Lam Pisang gevonden was, bevindt zich nu ook in het Tropenmuseum. Deze informatie staat vermeld op een in die tijd zelf handgeschreven briefje. Deze koran is in 1908 aan het Koloniaal Museum in Haarlem geschonken: Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. H-2089. Andere koran zou gevonden zijn door een Nederlandse colonnecommandant in augustus 1891 toen die Teuku Umar en zijn gezin op een steil bergpad achtervolgde. De commandant schonk de koran bij terugkomst in het kamp aan een zekere Gisolf. Hij schonk deze koran aan het Koloniaal Instituut. Zie ook Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 14821-1.

Friederich W. Stammeshaus (1881-1957), eerst militair in het Nederlands-Indische leger en later ambtenaar, stelde sinds 1915 in het Aceh Museum in Kota Radja de Nederlandse staatsiejas, de wandelstok en een armband van zeewortel van Teuku Umar ten toon. Het museum in Aceh was het Acehse paviljoen in de Koloniale Tentoonstelling in Semarang geweest. In Kota Radja, de hoofdplaats van het door oorlogsgeweld geteisterde gebied, bracht het museum de oorlog met Nederland als brenger van beschaving, welvaart en rust onder de aandacht van de Acehers én soldaten.

De wapens en kris van, waarschijnlijk, Teuku Umar waren, samen met zeventig andere voorwerpen zoals een zilveren sirihstel en oorhangers, buitgemaakt tijdens de overval in mei 1905 op de schuilplaats van Teuku Umars weduwe. Zie *Notulen Bataviaasch Genootschap* 1905: 60-62. De Palembangse *kain songket* van Teuku Umar was vermoedelijk door de Friese onderwijzer Anne Tj. van der Meulen (1862-1934) tussen 1896 en 1906 in Indië verzameld en in 1910, met de rest van zijn Indische collectie, geschonken aan de Leeuwardense notaris Nanne Ottema (1874-1955). In 1910 schonk Ottema schonk, vermoedelijk als nationaal symbool, de *kain* aan het Koloniaal Instituut (nu Tropenmuseum) (inv.nr. 6207-119).

De vermeende drinkglazen van Teuku Umar in de collectie van het Tropenmuseum (inv.nr. 2790-1) komen uit de nalatenschap van overste

- G.A. Hansen (Pekalongan, 1852-Nijmegen, 1935) die het glas na een achtervolging vond in Teuku Umars legertas. Teuku Umar zou het glas zelf gekregen hebben van generaal Deijkerhoff nadat hij zich had aangesloten bij de Nederlanders. Een ander glas werd in 1948 door C.M.B. Wichers aan het museum geschonken (inv.nr. 1819-1). Weer een ander drinkglas van Teuku Umar werd door J.J.A. Thoolen in 1960 aan het museum geschonken (inv.nr. 2931-16). Alle glazen werden dus na de onafhankelijkheid van Indonesië uit de privé-omgeving van de verzamelaars gehaald en geschonken aan musea. Vermoedelijk hangt dat samen met de veranderende betekenis van Teuku Umar: in de koloniale tijd was de gevangenneming van de man nog een nationale Nederlandse heldendaad, na de onafhankelijkheid van de kolonie groeide Teuku Umar uit tot antiekoloniale held waaraan geen Nederlander herinneringen wenste te hebben. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AP.
- 226 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. 16 februari 1899.
- 227 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 10014106. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AJ.
- 228 Ibidem, inv.nrs. 10004997 en 10004999. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AQ en 3AR.
- 229 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AS. Paulus Bijl heeft onlangs een proefschrift geschreven over hoe de herinnering aan het koloniale verleden, en dan met name de Aceh-oorlog, in de loop van de tijd is veranderd. Hij laat zien dat afschuwelijke foto's uit die oorlog 'vergeten' werden in Nederland. Bijl 2011.
- 230 Van Goor: 1986; Locher-Scholten 2004: 190; Van Sas: 1991.
- 231 *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* 23 (1894) nr. 2: 470.
- 232 Ernawati 2007: 196-197.
- 233 Zoals het manuscript van de Nagarakertagama dat zich in de Universiteitsbibliotheek Leiden bevond (L Or 5.023), maar in 1973 terug is gegeven aan Indonesië. Nu wordt het bewaard in de Nationale Bibliotheek onder inv.nr. NB9.
- 234 Vanvugt 1994: 85.
- 235 Ernawati 2007: 197; Ernawati 2005: 155. Ewald Vanvugt stelt wel dat veel geplunderde gouden en zilveren juwelen en 'siervoorwerpen (...) in soldatenransels' verdwenen. Zie Vanvugt 1994: 47.
- 236 Ernawati 2007: 196. Zie verder voor de zogenaamde Lombok-schat: Ernawati 2005 en Vanvugt 1994.
- 237 Ernawati 2007: 196.
- 238 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Malang, 1 februari 1895. De bewering van de verkoop van voorwerpen uit het paleis van de vorst van Lombok wordt door verschillende bronnen bevestigd. Zo schreef Victor de Stuers (1843-1916), de referendaris voor Kunsten en Wetenschappen in Nederland: 'voorzoover de soldaten tot afgifte van het geplunderde worden genoodzaakt'. De socialistische koloniale ambtenaar Henri van Kol (1852-1925) meldde: 'Maanden later boden in de garnizoensplaatsen op Java soldatenvrouwen nog kostbare

- ornamenten voor spotprijzen aan'. Zie Vanvugt 1994: 85. En voorts verschenen in krantenberichten teksten als: 'Daarop begonnen ze [de militairen, CD] te plunderen: alles werd meegenomen'. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 'Lombok', 15 januari 1895.
- 239 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Malang, 1 februari 1895.
- 240 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 4395. De historische wording der etnografische verzameling uit het Koloniaal Museum te Haarlem en hare tegenwoordige samenstelling, 1924. Zie ook Beers 1898: 16: 'Eene belangrijke aanwinst gewerd het museum door eene zending fraai en karakteristiek Balineesch houtsniewerk van Lombok, geschenk van den heer Dr. Koppeschaar, off.v.gez. Deze voorwerpen zijn in de kunstvljt-kamer geplaatst en sieren deze zeer. Een, het fraaiste stuk, is eene voorstelling van den mythischen vogel Garoeda, het voertuig, wahana, van den god Wisjnoe, die als rijdende wordt voorgesteld; voorts is er een Rama-beeld, eenige tempelhoeders, krissenstandaards, en eene schilderij, alle aan den sultan van Lombok toebehoord hebbende.' De voorstelling van Garuda is nu te vinden in het Tropenmuseum te Amsterdam onder inventarisnummer H-947 en het genoemde schilderij onder nummer H-940. De objecten uit de collectie van Koppeschaar in het Tropenmuseum die ik met zekerheid kan herleiden tot de Lombokexpeditie zijn de inv.nrs. H-890, H-891, H-893, H-895, H-899, H-900, H-904, H-905, H-936, H-939 en H-947.
- 241 *De Gids* 1902: 20.
- 242 Zie voor een vergelijkbare casus van objecten waarvan de duidelijk beschreven context veranderde op het moment dat ze in het Koloniaal Museum terechtkwamen: Legène 1998. Susan Legène stelt dat, hoewel door de negentiende-eeuwse schenker de herkomstgeschiedenis van twee *obia's* uit Suriname duidelijk was gemaakt (ze waren afkomstig van slaven op de plantage van de schenker), deze informatie na de afschaffing van de slavernij door het Koloniaal Museum in Haarlem het liefst zo snel mogelijk werd vergeten. De twee *obia's* kwamen in het museum dan ook te staan voor de bosnegercultuur van Suriname.
- 243 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. 298-1 en 298-2. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AT en 3AU.
- 244 Ibidem, inv.nr. 289-1. Op de zettel staat door Delprat geschreven: 'in wiens [=Koppeschaar, CD] bezit het andere erbij behorende deurblad zich bevindt'. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AT.
- 245 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 82-1. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AT.
- 246 *Het Nieuws van den Dag*, 'Lombok. De bestorming van Tjakra Negara. De papoetan', 1 januari 1895.
- 247 *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 'Lombok: gehuil van vrouwen en kinderen', 8 januari 1895.
- 248 *Het Nieuws van den Dag*, 'Lombok. De bestorming van Tjakra Negara. De papoetan', 1 januari 1895.

- 249 Colijn en De Bruijn 1998: 18. Brief H. Colijn aan zijn vrouw H. Colijn-Groenenberg, d.d. Kapitan, 24 november 1894.
- 250 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 1 augustus 1900.
- 251 Van Duuren 1990: 26 en Vanvugt 1994: 86-87. De familie Van Scheuer bewaarde de kris zestig jaar. In 1953 schonk zijn kleindochter de kris, met vermelding van de herkomst, aan het Tropenmuseum (inv.nr. 2277-1). Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AV.
- 252 KITLV Leiden, fotocollectie, nr. 106248. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AW.
- 253 *Notulen Bataviaasch Genootschap* 1895 (vergaderingen 5 februari, 24 juni en 5 juli 1895).
- 254 Vanvugt 1994: 47.
- 255 Andere voorwerpen uit de puri van Lombok afkomstig die hier niet zijn behandeld, zijn twee van hout gebeeldhouwde gevleugelde Singha's die door A.C. Grützner in 1917 aan het volkenkundig museum in Rotterdam, het huidige Wereldmuseum, zijn geschonken. Vanvugt 1994: 87. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AX.
- 256 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. en C.E. Delprat-Reynvaan, d.d. Padang, 2 november 1900.
- 257 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. en C.E. Delprat-Reynvaan, d.d. Padang, 16 augustus 1900.
- 258 Ibidem. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. en C.E. Delprat-Reynvaan, d.d. Padang, 2 september 1898.
- 259 C.B. Nederburgh (1858-1943), algemeen secretaris in Buitenzorg, was in een vergelijkbare situatie beland. Hij schreef naar zijn moeder: 'Ja, wij zullen in het belang van de opvoeding der kinderen wel genooddaakt zijn, om binnen een jaar weer terug te keeren. Als het mogelijk was had ik gaarne langer gebleven om wat meer pensioen te verdienen, maar wij mogen het niet langer meer uitstellen en zullen dan de tering naar de nering moeten zetten.' Nationaal Archief, 1.10.59. Collectie Nederburgh, inv.nr. 1627. Brief C.B. Nederburgh aan zijn moeder, d.d. Buitenzorg, 6 oktober 1903.
- 260 Théodore en Thil Delprat scheepten zich met hun twee dochters op 26 juni 1901 in Batavia in op de SS Koning Willem II. Een kleine maand later, op 20 juli, arriveerden zij in Genua. Daar gingen zij van boord en reisden, zoals zoveel andere Indiëgangers, door Europa terug naar Nederland.
- 261 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. en C.E. Delprat-Reynvaan, d.d. 16 augustus 1900.
- 262 In 1908 vertrok Paul Delprat naar Indië en werd opgevangen door zijn vaders vriend, gouverneur-generaal Van Heutsz. Deze had Théodore beloofd zich te ontfemen over Paul en stuurde hem, na de ontmoeting met Paul, een lovende brief: 'Uw zoon maakt een pracht indruk; (...) er zit fut in, energie en karakter en na korte kennis making kan men zich reeds gerust aan de voorspelling wagen dat hij een goede carrière zal maken. Ik heb thans te zorgen, zeide hij van, dat ik binnen enkele maanden geschikt wordt geoordeeld voor chef d'atelier en ik zou mij schamen als ik dat niet bereik.

- Prachtig! Jongelui die zeggen ik zal voldoen, die voldoen ook; willen is kunnen niet waar? Wat ik in deze paar dagen van Uw zoon hoorde en zag durf ik gerust zeggen dat Mevrouw en U zich in geen enkel opzicht over hem behoeven bezorgd te maken.' Familiearchief Delprat. Brief J.B. van Heutsz aan Th.F.A. Delprat, d.d. Buitenzorg, 18 maart 1908.
- 263 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AY.
- 264 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 10014514.
- 265 Wassing-Visser 1995: 146-147. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3AZ.
- 266 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan J.B. van Heutsz, brief d.d. 23 januari 1907.
- 267 In 1899 had de Italiaan Guglielmo Marconi (1874-1937) voor het eerst een draadloze telegraafverbinding tussen Frankrijk en Engeland tot stand gebracht. Delprat en Van Heutsz hadden het voor elkaar gekregen de concessie voor de draadloze telegrafie voor Nederlands-Indië te bemachtigen. Om onduidelijke redenen en waarschijnlijk mede als gevolg van Van Heutsz' gebrekkig economisch inzicht leidde deze concessie in de loop der jaren echter tot niets.
- 268 Familiearchief Delprat. Brief J.B. van Heutsz aan Th.F.A. Delprat, d.d. Buitenzorg, 12 november 1907.
- 269 Ibidem. Brief Hendrik Colijn aan Th.F.A. Delprat, d.d. 's-Gravenhage, 15 oktober 1910.
- 270 Moeara Enim bezat geen afzetorganisatie en was genoodzaakt die elders te zoeken. Aangezien de Koninklijke Petroleummaatschappij zich niet coöperatief opstelde, zochten IJerman en Delprat hun heil bij het Amerikaanse Standard Oil. De aandelen van de 'Koninklijke' kelderden en Kessler bespeelde het nationale sentiment: hij vond dat de Nederlandse belangen in grote mate geschonden werden als de Moeara met Standard Oil in zee zou gaan. Onder druk van de publieke opinie zag de minister van Koloniën J.Th. Cremer zich genoodzaakt IJerman en Delprat een halt toe te roepen en te dreigen met intrekking van hun concessie. IJerman had dit alles al voorzien en berustte erin: 'Het is voor Moeara Enim jammer dat de zaak niet kon doorgaan, als gevolg van de geheel onnoodige tusschenkomst van Cremer', zo schreef hij Delprat in het voorjaar van 1898. Hierna zou in 1904 de Moeara Enim overgenomen worden door Koninklijke Olie. Zie: Bossenbroek 1996: 109-110; en Familiearchief Delprat. Brief J.W. IJerman aan Th. F. A. Delprat, d.d. Amsterdam, 21 maart 1898.
- 271 Théodore F.A. Delprat was van 1908 tot 1910 wethouder Financiën en van 1911 tot 1917 wethouder Publieke Werken.
- 272 *Catalogus* 1913.
- 273 Kooy-van Zeggelen 1913: 31.
- 274 *De Telegraaf*, 31 mei 1913.
- 275 Ibidem; *Het Centrum*, 7 februari 1921; *Het Nieuws van den Dag*, 'Baboeïsme', 15 augustus 1910.
- 276 Nationaal Archief, 2.21.183.16. Archief familie Delprat, inv.nr. 30. Affiche ter aankondiging van de publieke verkoop van de buitenplaats Brandwijk onder Amsterdam, 1772. In 1738 was het landgoed aangekocht door een

- betovergrootvader van Théodore F.A. Delprat. Het werd in 1772 verkocht door Théodores overgrootvader.
- 277 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Padang, 26 april 1900. 'Ge zoudt mij echt genoeg doen wat zoo ge kunt beslag te leggen op de vele familie papieren die oom Willem heeft moeten hebben, laat die niet verloren gaan, later als ik in Holland ben is het wel aardig eens door te werken.'
- 278 Bruin en Schmidt 1980: 208; Gietman 2007.
- 279 Interview met mw. Th.M van Marle-Lambrechtsen, 2 oktober 2007.
- 280 *Het Nieuws van den Dag*, 16 november 1907, 2 december 1907, 14 januari 1909 en 13 juni 1902. En: Familiearchief Delprat. Dagboek van Th.F.A. Delprat (1851-1932), 29 november 1907, 5 mei 1920 en 13 oktober 1920.
- 281 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 2214. Testament Maurits Enschedé (1856-1934), d.d. 24 maart 1934. Zie Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. series 99, 112, 211, 306, 736 en 903.
- 282 Van Dartel 2005: 29.
- 283 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 7488. Brief Koloniaal Instituut aan mr. Maurits Enschedé, d.d. Amsterdam, 26 juni 1926.
- 284 'Notulen Koninklijk Instituut' 1901. Voor Pauline Delprats inzending op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling in Amsterdam in 1883 zie Veth, Wilken en Klinkert 1883.
- 285 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. A-2816. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BC.
- 286 Ibidem, A-3113c t/m A-3113f. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BD.
- 287 Ibidem, A-3247. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BE.
- 288 Ibidem, A-3165 t/m A-3168. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BF.
- 289 Ibidem, A-3986. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BG.
- 290 Ibidem, A-4457a en A-4457b. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BH.
- 291 *De Gids* 1902: 61.
- 292 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. A-4475c en A-4475d. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BI.
- 293 Ibidem, A-5240a t/m A-5240k en corresponderende zettels. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BJ.
- 294 Jans en Van den Brink.
- 295 Geciteerd bij Bossenbroek 1996: 264.
- 296 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 7482. Brief Koloniaal Instituut aan Ali-Cohen, 30-12-1913.
- 297 Interview met mw. Th.M van Marle-Lambrechtsen, 2 oktober 2007.
- 298 Van Eerde 1915.
- 299 Bennett 1988.
- 300 Bloembergen 2002: 247.
- 301 'De Indische Tentoonstelling te Amsterdam, September 1915', *De Amsterdammer*, *Weekblad voor Nederland*, 19 september 1915.
- 302 Bossenbroek 1996: 263.
- 303 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. 24-1 en 24-2.
- 304 *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 22 september 1913.

- 305 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. 152-1 en 152-2.
- 306 Ibidem, 173-1. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BA.
- 307 Ibidem, 173-2. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BA.
- 308 *Catalogus* 1923.
- 309 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 250-10.
- 310 Ibidem, 289-1.
- 311 Ibidem, 298-1 en 298-2.
- 312 Ibidem, 283-2 en 283-3.
- 313 Ibidem, 289-2.
- 314 Ibidem, 345-1. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BK.
- 315 Ibidem, 360-1 t/m 360-15. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BL.
- 316 Ibidem, 387-1 t/m 387-4. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 3BM.
- 317 Pronk 2009.
- 318 Legêne 2008: 57.
- 319 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 335. Rondvraag bij de vergadering van de Raad van Beheer, d.d. 20 juli 1931.
- 320 Familiearchief Delprat. Gedicht ter gelegenheid van het huwelijk van C.H. Delprat en I. Dudok van Heel in 1926.
- 321 Taselaar 1998.
- 322 Lambert en Lester 2006.

Hoofdstuk 4

- 1 Eduard G.G.H. Cuypers (Roermond, 1859-Den Haag, 1927), architect en neef van Pierre Cuypers. Eduard Cuypers trok in 1909 naar Java en Bali. Richtte daar samen met compagnon M.J. Hulswit in Weltevreden een architectenbureau op. Het huis van de familie Resink-Wilkens in Yogyakarta was zijn eerste woonhuis in Indië waarin hij Europees comfort en design combineerde met de voordelen van de traditionele Indische bouwkunst (zoals het gebruik van een voorgalerij waardoor de kou van de nacht behouden kon blijven).
- 2 'Villa te Djocja', *Het huis Oud en Nieuw* 10 (1912): 91-95
- 3 Wat voor Europeanen donderdagmiddag en donderdagavond is, is voor Javanen de nacht van vrijdag, omdat zij elke dag zien starten bij zonsondergang. Dit is traditioneel het moment waarop alle heilige objecten in huis, de pusaka, geëerd worden door offers van bloemen, wierook en voedsel. Het heeft overigens niets te maken met het islamitische vrijdaggebed. Het zijn tradities afkomstig uit het Javaanse hindoeïstische en boeddhistische verleden. Zie Mrázek 2002: 140, n.19. Zie voor de krobongan de bijlage 'Lijst van objecten', 4A.
- 4 Ter Keurs en Hardiati 2005: 144.
- 5 *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1815. Een zekere J. Wilkens woonde in 1815 in Gresik en was zoutpakhuismeester daar. Vier jaar later kwam hij te overlijden.
- 6 Bosma en Raben 2003: 158.
- 7 Helena Diederika Elisabeth Hartog (?-1843) trouwde de eerste maal met de uit Holmstad, gelegen in het huidige Noorwegen, afkomstige Johan August Loth. Loth had enige tijd doorgebracht als opperchirurgijn in de

- Nederlandse nederzetting op het kunstmatige eilandje Decima in Japan en was vervolgens in dienst van de VOC naar Indië gezonden. Helena en haar eerste echtgenoot Johan Loth verstevigden door hun huwelijk hun positie in de koloniale maatschappij. Loth zou in 1805 overlijden.
- 8 Bosma en Raben 2003: 158-159.
- 9 Fasseur 2003: 66.
- 10 Ibidem.
- 11 Ibidem: 60-61.
- 12 Fasseur 1999: 109-124.
- 13 De taalkundige J.F.C. Gericke zag de op Java geboren Wilkens als een van die mensen die de Javaanse taal 'als het ware met moedermelk ingezogen hadden'. Zie Swellengrebel 1974: 70.
- 14 Bosma en Raben 2003: 121.
- 15 Johannes A. Wilkens (1813-1888) was aanvankelijk getrouwd met Francina E. Rosemeier (Surabaya, 1816-onderweg van Solo naar Gresik, 1845). Na haar dood trouwde hij met haar zuster, Johanna. Johanna en Francina konden hun in Indië geboren vrouwelijke voorouders terugvoeren tot ongeveer 1750.
- 16 Molhuysen en Blok 1914.
- 17 Wilkens 1850-1851: 390. Geciteerd in Terwen 2003: 16-17.
- 18 Door in Nederland gevestigde Javaanse taalwetenschappers als professor Taco Roorda (1801-1874) werden Johannes A. Wilkens, Winter en voormalig gouverneur-generaal J.C. Baud veelvuldig geconsulteerd. In het *Javaansch-Nederduitsch woordenboek*, het levenswerk van de wetenschappers Roorda en Gericke, werden zij met naam en toenaam genoemd en bedankt; zie Veth 1864: 150.
- 19 Wilkens 1849.
- 20 *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1860, 1865 en later. De zonen van Johannes Albertus Wilkens zetten (aanvankelijk) de familietraditie als tolk Javaans-Nederlands voort. Herman Karel Hendrik Wilkens (Solo, 1841-Surabaya, 1918) was net als zijn vader vanaf 1860 'leerling-translateur'. Charles Auguste Wilkens (Solo, 1843-Batavia, 1884) was dat vanaf 1861.
- 21 Ibidem. Herman K.H. Wilkens (1841-1918) werd onder meer diaken van de protestante kerk in Solo, lid van de stadsschutterij en de residentieraad. Hij werd verder voorzitter van allerlei besturen zoals van de gymnastiekschool en het toneelgezelschap. De in 1892 ingestelde onderscheiding 'de Orde van Oranje Nassau' is er voor mensen die zich in de samenleving bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt.
- 22 De grootvader van Henriëtte Wallner (1852-1876) was vanuit Oostenrijk naar Indië gekomen en daar getrouwd met de dochter van een Europeaan en een 'vrije inlandse' vrouw uit Siang in de omgeving van Makassar. Henriëttes vader was getrouwd met een vrouw wier familie reeds generaties in Indië woonde. Henriëtte was dus waarschijnlijk zichtbaar een Euraziatische vrouw.
- 23 Het is dan ook opmerkelijk dat de achterkleinzoon van Charles Wilkens (1843-1884) in 1997 ervan overtuigd was dat zijn overgrootmoeder,

- Lucretia S. Sonius (?-?), een 'Indisch meisje' was – een meisje dat al generaties lang in Indië woonde! En dat terwijl de vader van Lucretia, Abraham Sonius, rond 1850 als geneesheer vanuit Groningen naar Indië was getrokken en zich in Pati, in de buurt van Jepara, had gevestigd. Abraham Sonius wordt in 1855 voor het eerst in de *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië* genoemd. Hij is dan geneesheer te Jepara. Hij overleed op 9 februari 1873 te Pati, in de buurt van Jepara.
- 24 Interview van mw. Rens Heringa met mw. Trude Ament-Resink, 14 april 1990.
 - 25 Albertus Resink (Doetinchem, 1841-Haarlem, 1906) was bij het huwelijk van zijn schoonzus Antoinette Elise de Klerk getuige en werd koopman genoemd. Zie Christiaans 1994: 68.
 - 26 Dat Albertus Resink (1841-1906) ook werkelijk ingenieur was, wordt gestaafd door zijn inschrijving bij het Koninklijk Instituut voor Ingenieurs in Nederland.
 - 27 Interview met dhr. Th. Resink, 9 maart 2010. Het seizoen waarin de rietsuiker verwerkt werd, was namelijk relatief kort en zeer arbeidsintensief. De machines draaiden dan op volle toeren waardoor een grote slijtageslag plaatsvond. Resink zou er vervolgens voor gezorgd hebben dat de machines na het seizoen weer gebruiksklaar waren voor het volgende seizoen. Hij zou, volgens de overlevering, veel geld hebben verdiend door deze fabriek te verkopen aan de Nederlands-Indische staatsspoorwegen toen die tussen 1863 en 1873 de eerste spoorlijn in Indië tussen Yogyakarta en Semarang aanlegden.
 - 28 Zo vervoerde het bedrijf van Resink tussen 1885 en 1887 koffie van de pakhuizen uit de Vorstenlanden, via de spoorlijn, naar Semarang. Voorts leverde Resink onder meer indigo en India-rubber aan de firma H.G.Th. Crone in Amsterdam, die op zijn beurt het bedrijf in Indië voorzag van bouwmaterialen, brandstof, kunstmest, lampen en kantoorbehoeften. Zie Stadsarchief Amsterdam, 609. Archief van de firma H.G.Th. Crone met verwante archiefvormers, inv.nr. 162. Levering firma H.G.Th. Crone aan de firma A. Resink en Co te Yogyakarta, 1887-1888.
 - 29 *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*. Het bedrijf zijn vergunning voor de exploitatie van de lijn zou in 1888 verlopen. Een ander kreeg vervolgens het recht op exploitatie in handen waarna uiteindelijk de lijn geopend zou worden op 21 mei 1895.
 - 30 Stevens 1994: 16.
 - 31 Ibidem: 113.
 - 32 Th.G.J. Resink zelf werd (vice-)president van de Fröbelschool, vice-president bij de opleiding voor jonge vrouwen, president van het verzorgingstehuis 'Pamoeridan Wolanda' en bestuurslid van muziekvereniging 'Muis Sacrum'. Zie *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1870 t/m 1937.
 - 33 Rond de eeuwwisseling nam Th.G.J. Resink onder meer zitting in het bestuur van de Vereniging van Djokjasche landhuurders en was hij commissaris van de Cultuurmaatschappij 'Plossso' (die vermoedelijk in

- tabak handelde). Zie *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1883, 1888, 1891, 1892, 1893 en 1900.
- 34 Aldus prinses Wilhelmina (1880-1962) zelf: Wilhelmina 1959.
- 35 Wassing-Visser 1995: 100. Het schenken van poppen aan de koningin met klederdrachten uit de streek waarvan de schenkster afkomstig was, zou een traditie worden die tot diep in de twintigste eeuw voortgezet is. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4B.
- 36 Ibidem: 100.
- 37 In de catalogus die verscheen bij de tentoonstelling van de poppen in Batavia in 1893 werden alle inzenders bij naam en met gedane inzet genoemd. Ook zijn de poppen voorzien van uitgebreide beschrijvingen. In de catalogus die Serrurier voor het Nederlandse publiek een jaar later schreef, worden slechts enkele inzenders bij naam genoemd en zijn de beschrijvingen van de poppen relatief summier. Wél worden ook in deze catalogus de herkomst en begunstigde van het cadeau genoemd: 'geschenk van de Dames in Nederlandsch-Indië aan H.M. de Koningin'. De dames werden dus wel als collectief genoemd. Zie Serrurier 1894; Bakhuizen van den Brink-Raedt van Oldenbarnevelt 1894; Waaldijk en Legêne 2003: 19-37.
- 38 De Louter 1898: 335-336.
- 39 Serrurier 1894: 6.
- 40 De koningin maakte die staatsvorming in de imperial space door de poppen nog eens extra zichtbaar doordat zij de opbrengsten van de tentoonstelling van de poppen in Nederland ten goede liet komen aan de eerste Centraal Borneo-expeditie. Zie *Utrechts Nieuwsblad*, 'Het bezoek der Koninginnen aan de tentoonstelling van Indische klederdrachten te 's-Gravenhage', 20 april 1894.
- 41 *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1892: 368. Dat in diezelfde periode Johanna Resink-de Klerk haar echtgenoot de rol van (vice-)president vervulde, lijkt geen enkel probleem te zijn geweest.
- 42 Centraal Bureau voor Genealogie Den Haag, Familiedossier Resink.
- 43 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 7510. Brief van Emilie J. van Waveren-Resink, weduwe van arts A.G.W. van Waveren, aan het Koloniaal Instituut, d.d. Haarlem, 11 mei 1946. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4C.
- 44 Groot 2004: 544.
- 45 Interview met dhr. Th. Resink, 9 maart 2010. Zie ook: KITLV Leiden, Archief Gertrudes Johannes (Han) Resink, H 1506. Brief Trude Ament-Resink aan Han Resink, 's-Gravenhage, d.d. 7 december 1994. Daar het zicht van Thomas G.J. Resink in Nederland steeds verder afnam, had de oogarts hem ontraden nog verder te studeren. Volgens dochter Trude had de oogarts tegen haar vader gezegd: 'Als u uw hele leven nog wat wil zien, moet u nu stoppen.'
- 46 Interview met dhr. Th. Resink, 9 maart 2010.
- 47 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 1023. Brief Th.G.J. Resink aan de secretaris van het Java Instituut, d.d. 21 juni 1933.
- 48 *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1914.

- 49 Ibidem, 1904, 1908, 1910, 1920, 1922.
- 50 Stevens 1994: 234.
- 51 Noord-Hollands Archief, 1388. Departement Haarlem van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, 1778-1987, inv.nr.122. Stukken betreffende het Koloniaal Museum te Haarlem. Naamlijsten Raad van Bestuur van het Koloniaal Museum.
- 52 *Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem*, 2007.
- 53 *Utrechts Nieuwsblad*, 5 november 1910.
- 54 Christiaans 1994: 146. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4BF.
- 55 Anna Resink-Wilkens was niet de enige vrouw die daardoor prachtige voorwerpen kon verkrijgen. Zo meende kunsthistoricus Van der Wall dat rond 1920 mevrouw Carolina van Aart-Overdijk (1854-1929), het personage 'mevrouw Kleyntjes' in Maria Dermoûts roman *De tienduizend dingen*, doordat zij op Ambon was geboren en de taal en 'de zeden en gewoonten des lands' kende, voorwerpen wist te bemachtigen van oude mensen en bevriende regentenfamilies. Van de Wall 1939: 35-36.
- 56 Resink 1976: 466, n.4.
- 57 Stutterheim 1939.
- 58 Interview met mw. Rens Heringa, 10 december 2009; interview met dhr. Th. Resink, 9 maart 2010; interview met dhr. Pier Terwen, 26 januari 2010. Zie ook De Loos-Haaxman 1972: 84. De Loos-Haaxman beschrijft hoe in 1938 tijdens haar bezoek aan mevrouw Resink-Wilkens een 'aallvug Javaans jongetje met glanzende zwarte ogen [kwam] binnen huppelen'. Samen met vier broers woonde hij bij de familie Resink-Wilkens.
- 59 Lunsingh Scheurleer 2007.
- 60 Van Naerssen 1940: 158-159; Lunsingh Scheurleer 2005: 10. Deze pusaka van het Javaanse dorp Talaga, ten zuiden van Cirebon, zijn uiteindelijk in 1915 verkocht en in delen uiteengevallen. Een deel is in Nederland beland. Zo bezat bijvoorbeeld mr. Hendrik s'Jacob (1855-1932) in zijn grote verzameling in Batavia een beeldje uit deze collectie. Na de dood van s'Jacob in 1932 is het beeldje tegelijkertijd met de rest van de inboedel geveild; dhr. H. van Meurs kocht het beeldje en nam het mee naar 's-Gravenhage. s'Jacob was overigens getrouwd met een nichtje van Louise Loudon-de Stuers.
- 61 'Het is me nog niet mogen gelukken, het fraaie voorwerp voor geld en goede woorden, voor één der musea, machtig te worden.' *Rapporten* 1905-1906.
- 62 Stutterheim 1925: 171.
- 63 Komter 2007: 93-94.
- 64 Stutterheim 1934: 184-185. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4D.
- 65 Bosch 1927: 74; *Oudheidkundig verslag*, 1918: 142; Fontein 1992: 212. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4E.
- 66 Bosch 1927: 63.
- 67 *Verhandelingen* 1779-1950.
- 68 Stutterheim 1934: 169.
- 69 Bosch 1927: 68.
- 70 Bernet Kempers 1933: 217. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4F.

- 71 Stutterheim 1934:185.
- 72 NRC, 'Antiquiteitenindustrie in Oost-Java', 11 november 1932.
- 73 Interview met mw. Rens Heringa, 10 december 2009.
- 74 Stutterheim 1934: 179. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4G.
- 75 Ibidem: 189. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4H.
- 76 Ook andere verzamelaars lieten lokale mensen met objecten bij zich komen, zoals mevrouw Van Gybland Oosterhoff-Neys (Kediri, 1854-Den Haag, 1946) die rond 1887 in Batavia VOC-meubilair verzamelde. Deze tussenpersonen werden *langganans* genoemd: meestal spoorden zij ook de begeerde objecten voor de vrouwen op. Zie Van de Wall 1939; en KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 71. Brief Henri Damsté aan zijn familie, d.d. aan boord van SS 'Van den Bosch' van Surabaya naar Makassar, 26 januari 1904.
Uit Aceh is bekend dat daar rond diezelfde tijd oude Chinese wit porseleinen borden met blauwe motieven onder de Europese bevolking zeer populair werden. Lokale handelaren kochten vervolgens in dorpen alle borden op en brachten die aan de man bij Europeanen thuis. Zie Tropenmuseum Amsterdam, zettel bij inv.nr. 674-8.
Voorts is het goed om te beseffen dat deze handel in mooie en bijzondere voorwerpen door middel van tussenhandelaren (*kelontongs*) altijd bestaan heeft: de Rotterdamse verzamelaar Elie van Rijckevorsel (1845-1928) kocht een groot deel van zijn Indonesische collectie op deze wijze (deze collectie vormde de basis voor het volkenkundige museum in Rotterdam, nu het Wereldmuseum genaamd). Zie Van Herwaarden 2011: 111-112, 114, 116.
Het personage mevrouw Kleyntjes uit een van Maria Dermoûts literaire werken kocht vaak mooie schelpen, kralen of sieraden van een vrouw die bij haar op de tuin langskwam. Mevrouw Kleyntjes is geïnspireerd op Maria Dermoûts kennis mevrouw J.C. 'Carolina' van Aart-Overdijk Overdijk (Probolinggo, 1854-Ambon, 1929) die VOC-meubels, Chinees porselein, snuifdozen, koperwerk en andere voorwerpen verzamelde op haar perk in Ambon. Het is derhalve waarschijnlijk dat zij ook op de door Maria Dermoût beschreven wijze zou hebben verzameld. Zie Van de Wall 1928.
- 77 Bloembergen 2002: 210.
- 78 Ibidem: 194, 203-206. En zie ook het hoofdstuk over Théodore F.A. Delprat.
- 79 Cohn 1996: 78-79; Anderson 1991: 181-182.
- 80 Grijzenhout 2007: 120, 128-129. Zie ook Bloembergen 2002: 30-31, 196-203.
- 81 Zoals de Britse Archeological Survey of India, opgericht in 1861, en het in 1900 opgerichte Franse École Française d'Extrême-Orient in Indo-China.
- 82 Stutterheim 1934: 175.
- 83 Het echtpaar bewoonde aanvankelijk een huis in Bintaran, de wijk die door Europeanen werd bewoond nadat de achttiende-eeuwse wijk Lodji Kecil van Yogyakarta te klein was geworden. Dat huis werd te krap. Het gezin verhuisde vervolgens naar de nieuwbouw van Toegoe, maar 'de stand op Toegoe, was het, die de mensen verdroot'. Uiteindelijk werd in 1910 het huis op de hoek van Gondokusuman 2 en Gondolayu gebouwd. Zie KITLV

- Leiden, Archief Gertrudes Johannes (Han) Resink, H 1506, inv.nr. 3. Samenspraak van Thomasvaer en Pieternel, ter gelegenheid van den zilveren bruiloft van den Heer & Mevrouw Resink-Wilkens, Djocja, 7 maart 1925.
- 84 Snoek 1987: 15.
- 85 *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1920: 982.
- 86 ‘Terwijl wij thans in Nederland te elfder ure alles doen wat wij kunnen om den aangeboren kunstzin in onze jongelieden te ontwikkelen door teekenen en industriescholen, door onze musea van kunstnijverheid, laten wij toe dat op Java de ellendige periode begint, die ons volk zoo diep deed zinken; dat daar de tijd aanbreekt, waarin de kunstzin begint te verdwijnen en plaats maakt voor de zucht naar geld en ruw vermaak en de volken onverschilligheid voor alle kunst, waaronder ons volk sedert bijna twee eeuwen gebukt gaat.’ Zie: Nationaal Archief, 2.21.018. Archief familie Beresteyn, inv.nr. 352. Lezing van Frederik van Eeden, directeur van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, ‘De waarde der Indische kunst’. Mededeeling in de vergadering van het Museum van Kunstnijverheid, 18 mei 1883. Gepubliceerd in: *Tijdschrift der Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid* 1883.
- 87 Bloembergen 2002: 248.
- 88 Ibidem: 261; Van Deventer 1900.
- 89 Anderson 1991: 182-185.
- 90 Grever en Waaldijk 1998.
- 91 Stevens 1994: 156-157.
- 92 Rond de eeuwwisseling was er onder Europeanen een algemeen gevoel van onvrede over het autocratische bestuur van de gouverneur-generaal. Zie Van den Doel 1996.
- 93 Anderson 1990; Schulte Nordholt 2011; Elson 2008: 10.
- 94 Stevens 1994: 300.
- 95 Ibidem: 180.
- 96 Van den Doel 1996: 211.
- 97 Thom Resink jr. bezat bijvoorbeeld werk van de grondlegster van de theosofie, Helena P. Blavatsky (1831-1891).
- 98 Interview met mw. Rens Heringa, 10 december 2009; interview met dhr. Th. Resink, 9 maart 2010; interview met dhr. Pier Terwen, 26 januari 2010.
- 99 Page 2003: 331-333.
- 100 Groeneboer 1993: 466-469.
- 101 Anderson 1990: 137.
- 102 Ter Braak en Du Perron 1967: 508. Beschrijving van Samuel Koperberg gegeven door dr. M. van Blankenstein (1880-1964), *NRC*-journalist en correspondent. Koperberg zou omstreeks 1930 in onmin raken met de Mankunegara.
- 103 Leerssen 2005.
- 104 Zo werd Diponegoro in het kader van het smeden van de nationale, Indonesische, eenheid in de twintigste eeuw een Indonesische held (zie ook hoofdstuk 2). Overigens ziet R. Elson in zijn boek geen belangrijke rol weggelegd voor cultuur in het creëren van het Indonesische nationalisme.

- Wel erkent hij de fundamentele rol die de belangstelling van de Javaanse elite voor de eigen cultuur speelde bij de creatie van een Javaans zelfbewustzijn. Elson 2008: 11.
- 105 Anderson 1991: 181.
 - 106 Bosch 1924; Lekkerkerker 1918; Stevens 1994: 39, 184, 215; J.J.P. de Jong 1998: 465.
 - 107 Trijntje heette voluit Catharina Wilhelmina Frederika Johanna de Boer. *Het Vaderland*, 'Mw Ter Horst-de Boer', 5 juni 1938.
 - 108 De vader van Thomas G.J. Resink (1870-1937), Albertus Resink (1841-1906), was afkomstig uit Doetinchem. Hoezeer het besef afkomstig te zijn uit de Nederlandse Achterhoek, terwijl men in Indië leefde, aanwezig bleef, toont een deel van een gedicht van Thomas' zoon, Han (1911-1997) dat de veelbetekenende titel 'Schizofrenie' draagt: 'Wanneer komt de tijd dat de Europeaan/ de Indonesiër of de Javaan/ de Hollander in mij vermoordt of, minder/ nog, de Achterhoeker de Jakartaan?' Uit: Resink 1981.
 - 109 Jasper 1906.
 - 110 De Gruyter 1933: 358.
 - 111 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 7492. Brief mevrouw Ter Horst-de Boer aan het Koloniaal Instituut, d.d. Yogyakarta, 12 september 1918.
 - 112 Ibidem. Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 181. Het adres van de winkel 'Kunstarbeid' was Toegoe 1.
 - 113 *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 'Inlandsche kunstnijverheid', 26 januari 1907.
 - 114 Kal 2005: 33.
 - 115 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 5663-1192. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4I.
 - 116 Ibidem, 5663-1331. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4J.
 - 117 Ibidem, 5663-1184. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4K.
 - 118 Ibidem, 5663-1385. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4L.
 - 119 *Indische tentoonstelling* 1928: 112.
 - 120 Van Eedens lezing van mei 1883 bewaarde Truus van Berensteyn-Tromp bij haar papieren in haar eigen archief. Nu bevindt deze zich in het Nationaal Archief, 2.21.018. Archief familie Beresteyn.
 - 121 Ibidem, inv.nr. 352. Documenten met betrekking tot mevrouw Beresteyn-Tromp. Krantenartikel uit *Het Vaderland*, 3 augustus 1928.
 - 122 Jacobs 1913.
 - 123 *Catalogus* 1913: 6.
 - 124 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 2029. Inventaris van de collectie van mevrouw A.J. Resink-Wilkens, d.d. 8 maart 1943.
 - 125 Interview van mw. Rens Heringa met mw. Trude Ament-Resink, 14 april 1990.
 - 126 'Villa te Djocja', *Het huis Oud en Nieuw* 10 (1912): 91-95.
 - 127 Interview van mw. Rens Heringa met mw. Trude Ament-Resink, 14 april 1990.
 - 128 Ibidem.

- 129 Ibidem.
- 130 Opvallend is hier het gebruik van de term 'Indonesië'. Hoewel het een benaming was die niet nieuw was, werd hij ook niet veel gebezigd en werd het gebruik daarvan, tot de vrijheidsstrijd in de jaren 1940, vooral beperkt tot academische kringen. De term werd daarbij vooral gebruikt in brede culturele zin. Zie Elson 2008: 2-4.
- 131 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 0919. Affiche van de collectie Resink-Wilkens.
- 132 Het Java-Instituut gaf ook een tijdschrift in het Javaans uit: *Poesaka Djawi*.
- 133 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 0734. Brief A.J. Resink-Wilkens aan Jacob Kats, d.d. Yogyakarta, 29 mei 1922.
- 134 Ibidem.
- 135 'Neen, de Javaan moet niet te veel uitzien naar het vreemde, het oneigene, om de krachten te vinden voor zijne ontwikkeling.' Lekkerkerker 1918: 497.
- 136 De vereniging 'Jan Pieterszoon Coen' was in 1925 opgericht door Shell-directeur Henry Deterding (1866-1939), in samenwerking met Nederlandse werkgevers, 'om de belangstelling voor Ned.Indië te vermeerderen'. Ze organiseerde studiereizen in de kolonie Nederlands-Indië voor jongelui en hun leraren in het middelbaar en hoger onderwijs. De vereniging werkte nauw samen met het Koloniaal Instituut. De hoogtijdagen van de vereniging lagen tussen 1920 en 1929. Zie *Tilburgsche Courant*, 11 januari 1926.
- 137 Kalff 1928. Met dank aan Daniëlle Stötefalk die haar masterscriptie schreef over de ontwikkeling van de Indische kunstnijverheid ten tijde van de Ethische Politiek en waarin zij zich vooral concentreerde op de rol van Nederlandse vrouwen in die politiek. Zie Stötefalk 2011.
- 138 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 0919. Affiche van de collectie Resink-Wilkens.
- 139 Van den Doel 1996: 245; Waaldijk en Legêne 2003: 19-37.
- 140 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 1393.
- 141 Resink-Wilkens 1935: 168.
- 142 Kalff 1928.
- 143 Resink-Wilkens 1935: 168.
- 144 Ibidem: 166-167.
- 145 Ibidem: 167.
- 146 Ibidem: 139-170; Locher-Scholten 2000: 35.
- 147 Resink-Wilkens 1935: 170.
- 148 Locher-Scholten 2000: 145-146.
- 149 Cooper 2005: 28; Cooper en Stoler 1997: 163.
- 150 Buettner 2004: 83, 104; Frankenberg 1993: 1-22.
- 151 Breckenridge 1989: 204; Thomas 1994: 111.
- 152 Stevens 1994: 226.
- 153 Stutterheim 1939: 35. 'Het [is] zonder meer duidelijk, dat hier geen sprake was van een primitieve verzamelwoede (...) noch van een verlangen om zich met fraaie voorwerpen te omringen.' Mangkunegara VII was overigens niet de enige Javaanse bestuurder die zijn verzameling gebruikte om de bevolking te 'verheffen'. De regent van Mojokerto, R.A.A. Kromo Djojo

- Adinegro, schonk zijn oudheidkundige collectie aan het Nederlands gouvernement dat daarvoor een museum vestigde op de oude hoofdplaats van het Majapahit-rijk. Het museum in Mojokerto had als doel de lokale bevolking op te voeden. Zie *Nederlandsch-Indië, Oud en Nieuw* 1 (1916-1917): 99-100.
- 154 Stutterheim 1939: 36.
 - 155 Leerssen 2005.
 - 156 Een van de eersten die, in het kader van de zending, de relatie tussen Oud-Javaans/Balinese en Sanskriet bestudeerden, was Herman Neubronner van der Tuuk (1824-1894) aan het eind van de negentiende eeuw. Zijn *Kawi-Balinesees-Nederlands woordenboek* verscheen in Batavia, na zijn dood, tussen 1897 en 1912 in vier delen. Over de rol van Sanskriet in de westerse wetenschap: Said 2005: 115.
 - 157 Das Gupta 2002.
 - 158 Interview van mw. Rens Heringa met mw. Trude Ament-Resink, 14 april 1990.
 - 159 Das Gupta 2002: 459. Volgens bronnen zou Soewardi Soerjaningrat van plan zijn geweest de school in Santiniketan in Brits-India in juli 1928 te bezoeken. Zie *Het Vaderland*, 'Soewardi Soerjaningrat naar Nederland en Br. India', 29 oktober 1927.
 - 160 Overigens ontgingen de mogelijke gevolgen van de implementatie van Tagore's gedachtegoed in Indië niet iedereen. Zo omschreef een onbekende in het tijdschrift van de centrale raad van de Nederlands-Indische katholieke sociale bonden het gedrag van Tagore als 'goedaardige charlatanerie van den ijdelruit'. Tagore's tocht naar Indië was volgens deze bron 'anti-Westersche, pan-Aziatische propaganda', gericht op het elimineren van de rol van het Westen 'en Westersche volken' in Azië. 'Onbegrijpelijk is het', ging deze persoon verder, 'dat er onder onze Westersche mensen, overigens niet van intelligentie ontbloomt, nog zooveel voorkomen, die zich vergapen aan dit dichterschap van den heer Tagore.' En het Nederlands gouvernement 'betaalt nota bene nog deze tegen zijne gezag gerichte propaganda-reizen'. *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 'Het woelige Oosten', 13 oktober 1927.
 - 161 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 0763. Congres van het Java-Instituut, 24-27 december 1924.
 - 162 Ibidem.
 - 163 Van Mook was als luitenant-generaal ook de bedenker van een Verenigde Staten van Indonesië binnen het Nederlandse koninkrijk. Dit voorstel werd op 15 november 1946 in Linggajati bekrachtigd, maar zou uiteindelijk op niets uitlopen.
 - 164 Pijper 1961.
 - 165 'Sonnet van de halve' oorspronkelijk uit Resink 1963. Overgenomen in: Nieuwenhuys 1978: 525.
 - 166 Snoek 1987: 13-15.
 - 167 Ibidem: 15.
 - 168 Mrázek 2002.

- 169 De uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstige Antoine Payen was in 1817 in dienst getreden van de Nederlandse regering om in gezelschap van C.C.G. Reinwardt (1773-1854) Indië vast te leggen. Payen leidde de getalenteerde Raden Saleh op. Zie voor de foto's de bijlage 'Lijst van objecten', 4BG en 4BM.
- 170 Mrázek 2002: 141.
- 171 Snoek 1987: 13.
- 172 Zie bijvoorbeeld: Mrázek 2002; Snoek 1987; en Voorneman 1992.
- 173 Mrázek 2002: 141.
- 174 Interview van mw. Rens Heringa met mw. Trude Ament-Resink, 14 april 1990.
- 175 In de jaren 1920 werden er in Indië en in Nederland debatten gevoerd over de vraag hoe het nu verder moest met de kolonie. Aan de ene kant stonden er mensen die directe politieke liberalisering van Indië voorstonden. Dit waren vooral sociaal-democraten, vrijzinnig-democraten en communisten. Lijnrecht daar tegenover stonden zij die vonden dat er pas op lange termijn gedacht kon worden aan politieke liberalisering. Bovendien moest volgens hen dat proces zeer geleidelijk verlopen. De meerderheid van de Nederlanders (dit waren vooral ondernemers, liberalen en confessionelen) was dit van mening. Zie J.J.P. de Jong 1998: 479.
- 176 Locher-Scholten 2000: 31; Stoler 2002: 70; Stoler 2004: 7.
- 177 J.J.P. de Jong 1998: 483.
- 178 Historica Elsbeth Locher-Scholten meende reeds dat voor vrouwen noties van 'blank-zijn' verschoven in interactie met Indo-Europese, Europese en Indonesische vrouwen en dat het begrip 'Europees-zijn' ('Europeanness') beter in de plaats kan komen voor de term 'blank'. Locher-Scholten 2000: 31.
- 179 Mrázek 2002: 144.
- 180 Ibidem: 146.
- 181 Ibidem: 160.
- 182 Aldus zoon Han Resink in het gedicht 'Nederlandse taal': 'Zij is mij aangewaaid uit een vreemd land/ op eilanden in grootscheepse omgeving./ Soms keert zij weer in binnendijs verband,/ maathoudend tussen zeebries en zeebeving. Uit: Resink 1981.
- 183 Snoek 1987: 13.
- 184 Ibidem.
- 185 Wellicht dat de waardering van Cor Ruys (1889-1952) en Jan Musch (1875-1960) ook deels gelegen was in het feit dat beiden tournees door Nederlands-Indië hadden gemaakt (Ruys in 1913 en 1919 en Musch in 1908 en 1928). Beiden traden ook op in Yogyakarta: Ruys bijvoorbeeld in november 1919 en Musch in 1908. Zij waren derhalve bekend bij Anna en Thomas sr. Resink. Zie *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 'Cor Ruys en zijn troepje', 3 november 1919; *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 'Kunstnieuws. Freischtitz-Herinneringen', 27 februari 1909.
- 186 Snoek 1987: 13.

- 187 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, KBG DIR 1099. Inventaris collectie Thomas A. Resink, d.d. 1 februari 2603 [1943].
- 188 Locher-Scholten 2000: 140.
- 189 Resink 1981.
- 190 Interview met dhr. Th. Resink, 9 maart 2010.
- 191 J.J.P. de Jong 1998: 508-509.
- 192 Familiearchief Resink. Map waarin Trude Ament-Resink haar jeugdhervindingen in Indië beschreef.
- 193 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 0734. Brief Anna Resink-Wilkens aan Jacob Kats, d.d. Zwitserland, 5 februari 1923.
- 194 Interview van mw. Rens Heringa met mw. Trude Ament-Resink, 14 april 1990.
- 195 KITLV Leiden, Archief Gertrudes Johannes (Han) Resink, H 1506, inv.nr. 3. Samenspraak van Thomasvaer en Pieternel, ter gelegenheid van den zilveren bruiloft van den Heer & Mevrouw Resink-Wilkens, Djocja, 7 maart 1925.
- 196 Van Kalmthout 1997: 285-297.
- 197 *Oudheidkundig verslag* 1915: 74. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4M.
- 198 Stutterheim 1934: 184, n.1.
- 199 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 7492. Brief Trijntje ter Horst-de Boer aan het Koloniaal Instituut in Amsterdam, d.d. 12 september 1918.
- 200 Mrázek 2002: 146.
- 201 Ibidem.
- 202 Ibidem: 147.
- 203 Snoek 1987: 15.
- 204 Mrázek 2002: 148.
- 205 Jaquet 1989.
- 206 *Catalogus* 1922. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4Q t/m 4Y.
- 207 Ibidem: 51, 53. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4Z en 4AA.
- 208 *Het Vaderland*, 'Indische beeldhouwkunst', 26 september 1922. Anna Resink-Wilkens zond de meeste talams op de tentoonstelling in: vijf stuks. Twee waren uit het bezit van haar goede vriend Theodoor van Erp en één talam was van Museum het Princessehof in Leeuwarden. Zie *Catalogus* 1922.
- 209 De 'transportmoeilijkheden' zijn wellicht de problemen die ontstonden bij het uitvoeren van oudheden uit Indië. Daarvoor was namelijk een vergunning vereist. Zie *Catalogus* 1922: 13.
- 210 Ibidem: 10.
- 211 Museum het Princessehof in Leeuwarden was opgericht in 1917 en bestond uit de collectie Indische voorwerpen van schoolmeester Anne Tjibbes van der Meulen (1862-1934) en Indisch mijnningenieur Reinier Dirk Verbeek (1841-1926). Zie voor meer informatie: Bak 1999; Kalma 1957; Mulder-Radetzky en Mulder 1992.
- 212 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 0734. Brief A.J. Resink-Wilkens aan Jacob Kats, d.d. Yogyakarta, 5 februari 1923.

- 213 Ibidem. De lezing werd op 17 maart 1923 in Den Haag gehouden. Zie ook: *Het Vaderland*, 'Boeatan. Hoe de Indische kunstnijverheid op te heffen?', 18 maart 1923.
- 214 Mrázek 2002.
- 215 De hindoe-Javaanse geschiedenis en kunst waren toen net onder de aandacht van de Europese bevolking gebracht tijdens de Wereldtentoonstelling van 1900 in Parijs.
- 216 Het is zeer waarschijnlijk dat Kartini (Jepara, 1879-Rembang, 1904), de beroemde Indonesische vrouwenvoorvechtster, zelf zorg droeg voor dit speciale scherm en de motieven daarvoor heeft uitgezocht. Zie Wassing-Visser 1995: 140.
- 217 Ibidem: 124-146.
- 218 Ibidem: 146-163
- 219 Interview van mw. Rens Heringa met mw. Trude Ament-Resink, 14 april 1990.
- 220 Van Erp 1932: 235.
- 221 Ibidem: 235-238. Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. MAK-253. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AB.
- 222 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG DIR 1006. Concept-notulen van de twaalfde vergadering van het werkomité van het uitvoerend hoofdcomité ter voorbereiding van de deelname van Nederlandsch-Indië aan de Internationale Koloniale Tentoonstelling te Parijs in 1931. Vergadering gehouden op dinsdag 11 augustus 1931 naar aanleiding van de brand in het Nederlands paviljoen.
- 223 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 7510. Brief Koloniaal Instituut aan L.K.Ph. Münch, d.d. 15 december 1928.
- 224 Ibidem. Brief Koloniaal Instituut aan mr. J.H. van Hasselt, d.d. 25 april 1928.
- 225 Aanvankelijk kon er geen land gekocht worden in Nederlands-Indië en werd er gehuurd van de eigenaars. Dit betekende in het geval van de Vorstenlanden dat land gehuurd werd van de lokale vorsten en dat een goede band daarmee noodzakelijk was. Zie ook de vorige hoofdstukken over de families Quarles van Ufford en Loudon.
- 226 Lach de Bère 1908.
- 227 Zo beschreef predikant Steven A. Buddingh (1811-1869) hoe hij in 1838 J.A. Dezentjé bezocht op diens land Ampel en onder de indruk was van het huis dat leek op de dalems van de prinsen van Solo. En voorts 'zag men (...) een groot gamlang-spel'. Het geheel was, aldus Buddingh: 'in één woord de omgeving, die men bij de inlandsche vorsten en regenten aantreft'. Buddingh 1859: 227.
- 228 Vermoedelijk was het Henri August Dezentjé (1850-1921). Hij wordt beschouwd als de stamvader van de 'suiker-tak'. Het kan ook diens halfbroer Alphonse Christiaan Dezentjé (1849-1899) zijn geweest: ook hij was werkzaam op suikerfabriek Karang Anom bij Klaten.
- 229 Informatie van mevrouw dr. H.I.R. Hinzler (e-mail d.d. 8 mei 2011). Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AE.

- 230 Tropenmuseum Amsterdam, zettel bij inv.nrs. 500-1 t/m 500-32.
- 231 Een *patih* is een soort eerste minister onder Centraal-Javaanse vorsten.
- 232 Zo zou de gamelan gemaakt zijn in de Djajadipuram volgens de aanwijzingen van het toenmalige hoofd. Zie: Tropenmuseum Amsterdam, zettel bij inv.nr. 500-1. Djajadipuram is een Maleise vervoeging van de plaats waar Djajadipuru verblijft. Djajadipuru is ongetwijfeld dezelfde naam als Djojodipoero. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AC.
- 233 Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. serie 500.
- 234 Henri Swart (1863-1949) en zijn vrouw Victorina Stadlmair Swart (1877-1945) verzamelden beiden voorwerpen uit Nederlands-Indië. Swart maakte als militair naam in Aceh, Noord-Sumatra. Hij werd gouverneur van Atjeh en zou zijn loopbaan eindigen als vice-president van de Raad van Indië tussen 1918 en 1921. Swart had veel geld over voor zijn verzameling: zo betaalde hij 10 gulden voor een dekkleedje over een vliegenkapje ('seubah'); een overtrokken Atjehsch zitmatje kostte 12,50 gulden. Victorina zette zich onder invloed van de Ethische Politiek in voor de 'opheffing der Inlandsche vrouw', zoals tijdens de emancipatorische tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913' in Amsterdam. In Indië stimuleerde ze meisjesonderwijs. In 1925 schonk Victorina Swart haar collectie aan het Koloniaal Instituut. Haar echtgenoot deed in 1928 hetzelfde. Zie: Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. 446-4 en 446-5. Collectie H.N.A. Swart: Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. series 446, 713 en verschillende foto's. Collectie V.M.G. Swart-Stadlmair: Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. serie 239 en verschillende foto's. Zie ook *Catalogus* 1913; Du Croo en Schmidt 1943.
- 235 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 7510. Brief Koloniaal Instituut aan mr. J.H. van Hasselt, d.d. Amsterdam, 25 april 1928.
- 236 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 2029. Bruikleen- en koopovereenkomst tussen Oscar Weijnschenk en mevrouw Patmosari Weijnschenk (weduwe van G.L. Weijnschenk) en het Museum Sono Budoyo, 1951. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AD.
- 237 In 1934 werd deze votiefstupa door 's Rijks Ethnografisch Museum in Leiden aan het Koloniaal Instituut geschonken: Tropenmuseum Amsterdam, inv.nr. 889-1. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AF.
- 238 Dit was de zogenaamde Steen van Kalasan afkomstig uit een beroemde boeddhistische tempel dertien kilometer ten oosten van Yogyakarta. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4P.
- 239 Bosch 1927: 67.
- 240 Stutterheim 1939: 33-37 210-211.
- 241 Bloembergen 2001: 8.
- 242 *Notulen Bataviaasch Genootschap*.
- 243 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG VARIA 0020. Brief Anna Resink-Wilkens aan B.J.O. Schrieke, Yogya, d.d. 24 augustus 1928. Schrieke was van 1923 tot 1924 directeur van het Bataviaasch Genootschap. In 1924 zou hij hoogleraar volkenkunde, sociologie en geschiedenis worden aan de

- Rechtshogeschool in Batavia. In het briefje feliciteert mevrouw Resink-Wilkens hem met die aanstelling waarbij ze stelt dat de opvoeding van 'Indische jonge mannen' zwaarder zou zijn dan die van westerse. Daarnaast reageert ze kennelijk op een verzuchting van Schrieke dat hij het zo druk heeft en zou wensen dat hij zichzelf kon vermeerderen: 'Ik acht het een gelukkig verschijnsel, dat een mensch zich niet kan verdubbelen of verdriedubbelen, want dan zou de concurrentie op de arbeidsmarkt nog grooter worden.'
- 244 *Notulen Bataviaasch Genootschap* 1939: 40. Anna Resink-Wilkens bracht het door de sultan geschonken handschrift 'Surat Purwokondo' naar het Bataviaasch Genootschap. W.F. Stutterheim wilde voor het genootschap graag het handschrift 'Arjunawiwata' hebben.
- 245 *Indische Courant*, 'Het Siameesch vorstenpaar', 13 september 1929.
- 246 De afkomst van Mary Agnes van Gessler Verschuur-Pownall is moeilijk te traceren. Feit is dat zij de dochter is van Clifford Henry Pownall (?-1944) en Sarah Catherina Carapiet (Pekalongan, 1853-Banyuwangi, 1914). De familie Pownall bestaat in Indië voor het grootste deel uit wettig erkende afstammelingen van een zekere heer Reisiger bij een Javaanse vrouw. Sarah C. Carapiet was de dochter van, hoogstwaarschijnlijk, Mackertich Carapiet (Ispahan, Perzië, 1811-Surabaya, 1861) en Johanna Francisca Cooke (ca. 1828-Semarang, 1864). Carapiet was in 1828, vermoedelijk zoals veel andere Perzen via Brits-India, naar Nederlands-Indië gekomen en in 1831 in dienst van de overheid getreden. Hij maakte een voorspoedige carrière als assistent en opzichter van de indigo-cultuur tijdens het Cultuurstelsel. Carapiet moet een ontwikkeld man zijn geweest: hij beweerde Armeens, Engels, Nederlands, Javaans en Bengaals te spreken. Zie Centraal Bureau voor Genealogie Den Haag, Oost-Indische Bronnen, inv.nr. VIBDNI003581. Stamboek der Nederlandsch Indische Ambtenaren te Pekalongan en dienststaat, betreffende Mackertich Carapiet, 1852-1857. In Banjumas, waar hij eind jaren 1840 werd geplaatst, trouwde hij Johanna F. Cooke. Zie *Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië*, 1852. Over haar achtergrond is verder niets bekend. Mary Agnes was dus in ieder geval van Javaanse, Perzische en Europese afkomst.
- 247 Kal 2005.
- 248 Ibidem: 43-44.
- 249 'Het bestrijken van het gebied, waarop het Java-Instituut werkt en dus omvatten de hedendaagsche beschaving van Java, Madoera en Bali, uiteraard slechts voor zoover zij op eenige wijze voor vastlegging in een Museum geëigend is.' Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 1549. Brief mevrouw A.J. Resink-Wilkens aan Bendoro Pangeran Ario Soerjodiningrat, J.L. Moens en Samuel Koperberg, d.d. 23 september 1935.
- 250 Ibidem, inv.nr. 181.
- 251 Deze wayang- en dansvoorstellingen worden nog tot op de dag van vandaag op dezelfde plaats in Yogyakarta met hetzelfde doel opgevoerd. Ibidem, inv.nr. 1175. Kopie brief Samuel Koperberg aan een anonieme geadresseerde, ongedateerd.

- 252 Ibidem, inv.nr. 1549. Brief van Anna Resink-Wilkens aan Bendoro Pangeran Ario Soerjodiningrat, J.L. Moens en Samuel Koperberg, bestuur van het Java-Instituut, d.d. Yogyakarta, 23 september 1935. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AG.
- 253 Ibidem, inv.nr. 1879. Brief Curatorium Stichting Panti Boedaja aan het echtpaar Resink-Wilkens, d.d. Solo, 20 april 1930. En: *Het Vaderland*, 'De Javaansche cultuur in de Vorstenlanden', 11 mei 1930. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AH.
- 254 Interview van mw. Rens Heringa met mw. Trude Ament-Resink, 14 april 1990; interview met mw. Rens Heringa, 10 december 2009. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AI.
- 255 Stutterheim 1939.
- 256 Interview van mw. Rens Heringa met mw. Trude Ament-Resink, 14 april 1990.
- 257 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG DIR 1086. Brief Thom Resink aan secretaris A.N.J. Thomassen à Thuessink van der Hoop, d.d. 20 september 1939. 'Moeder en ik kochten mooie meubels.'
- 258 KITLV Leiden, Archief Gertrudes Johannes (Han) Resink, H 1506, inv.nr. 147. Brief Anna J. Resink-Wilkens aan Han Resink, d.d. Yogya, 20 april 1941. 'Je verlangen naar huis moet je beperken, Han, want voor jou en mij is het niet goed. Wij hebben veel van het contact verloren, daar jij in een heel andere omgeving leeft, wat ik weer van Thom gemerkt heb. Van mij blijft het moeder-liefde en een behoefte om aan mijn kinderen raad te geven, te adviseeren en tevens om deze jonge mannen steun en raad te vragen. Jullie beschouwen het anders en vinden mij bemoei-ziek en opdringend en daardoor stooten jullie mij af. Die moeder-liefde is niet te smooeren en per brief komt het niet zoo tot uiting, maar als wij gezellig zitten [te] praten, dan komt die belangstelling voor mijn kinderen tot uiting en komt er een botsing. (...) Ik aanvaard het alles en om geen breuk te krijgen moeten wij elkaar weinig zien.'
- 259 Interview van mw. Rens Heringa met mw. Trude Ament-Resink, 14 april 1990.
- 260 KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 77. Brief Henri Damsté aan Bella Damsté-Muller, d.d. Singaraja, 3 augustus 1921.
- 261 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG DIR 1086. Brieven Thom Resink aan secretaris A.N.J. Thomassen à Thuessink van der Hoop, d.d. 15 en 20 september 1939.
- 262 Walter Spies (1895-1942) woonde sinds 1927 op Bali.
- 263 Ter Keurs en Hardiati 2005: 142-143.
- 264 KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 77. Brief Henri Damsté aan Bella Damsté-Muller, d.d. Singaraja, 3 augustus 1921.
- 265 Kal 2005: 55.
- 266 Twee schilderijen van Anak Agung Gede Sobrat (1912-1991) zijn door het Museum Volkenkunde in Leiden in 1947 aangekocht (inv.nrs. 2673-1 en 2673-2). Twee schilderijen van hem zijn in 1948 in het Indisch Instituut, de

- naam van het voormalige Koloniaal Instituut tussen 1945 en 1950, beland: Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. 1795-1 en 1795-2.
- Eén schilderij is tot op heden nog niet getraceerd: het betreft een schilderij van Sobrat met een voorstelling uit de Mahabharata: de optocht van de Pandawa's naar het Kuruveld. Het schilderij is tijdens de Tweede Wereldoorlog onrechtmatig verkocht uit Thom Resinks collectie. Zie Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. 1113. KBG DIR. Brief Th.A. Resink aan de secretaris, vermoedelijk E.W. van Orsoy de Flines, van het Bataviaasch Genootschap, d.d. Batavia. 4 november 1949. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AJ t/m 4AN.
- 267 Wijsenbeek en Resink 1961.
- 268 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AO.
- 269 Zie de collectie-inventaris van Thom Resink bij het Museum Volkenkunde Leiden, inv.nrs. serie 4491, 2673, 4246 en diverse foto's. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AP t/m 4AT.
- 270 Ter Keurs en Hardiati 2005. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AU.
- 271 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG DIR 1113. Brief Th. A. Resink aan de secretaris, vermoedelijk E.W. van Orsoy de Flines, van het Bataviaasch Genootschap, d.d. Batavia. 4 november 1949.
- 272 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 284. Brief Samuel Koperberg aan een zekere Paul, d.d. Yogyakarta, 7 maart 1935.
- 273 Het enige was, zo verzuchtte Sam Koperberg in 1935, dat 'de jonge Ir. Resink, die werkeloos en behulpzaam is' naar zijn smaak te voortvarend en te ongeduldig te werk ging. 'De zucht tot doen, regelmatig aan één stuk door' vermoeide Koperberg: 'Tegenwoordig heb ik misschien teveel geduld en wil rustig overwegen.' Ibidem, inv.nr. 284. Brief Samuel Koperberg aan een zekere Paul, d.d. Yogyakarta, 7 maart 1935.
- 274 Ibidem, inv.nr. 284. Brief Samuel Koperberg aan een zekere Paul, d.d. Yogyakarta, 31 mei 1935.
- 275 Thom Resink ging in 1934 als ingenieur aan het werk in Bojonegoro, Oost-Java, bij het aannemersbedrijf Sitsen en Louzada. Daarna werd hij nijverheidsconsulent: tussen 1937 en 1939 in Surabaya, vervolgens in Batavia en in 1941 in Bogor.
- 276 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG DIR 1086. Correspondentie tussen Thom Resink en de secretaris van het Bataviaasch Genootschap, A.N.J. Thomassen à Thuessink van der Hoop, in september 1939. Het nichtje dat Thom bedoelde was mevrouw D.S. Goedkoop-Roessingh van Iterson. Zij was een dochter van Charlotte A. ('Guus') Wilkens, het zusje van Anna Resink-Wilkens, die in 1908 in Surabaya trouwde met Dirk Roessingh van Iterson. De kast van mevrouw Goedkoop-Roessingh van Iterson is vermoedelijk, als gevolg van de onzekere tijden en de gebrekkige veiligheid van het museum, nooit in het museum terechtgekomen. Het kindermeeubel is wel als bruikleen ingeschreven.
- 277 Collectie Museum Nasional Indonesia, Jakarta, inv.nr. 23508. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AV.

- 278 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG DIR 1086. Brief Thom Resink aan de secretaris van het Bataviaasch Genootschap, A.N.J. Thomassen à Thuessink van der Hoop, d.d. Surabaya, 15 september 1939. 'In moeders verzameling komt o.a. zulk een exemplaar voor.'
- 279 Ibidem.
- 280 Ibidem. Brief Thom Resink aan de secretaris van het Bataviaasch Genootschap, A. N. J. Thomassen à Thuessink van der Hoop, d.d. Surabaya, 20 september 1939.
- 281 Ibidem, inv.nr. KBG DIR 1113. Brief secretaris van het Bataviaasch Genootschap, A.N.J. Thomassen à Thuessink van der Hoop, aan Thom Resink, d.d. Jakarta, 8 november 1949. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AW.
- 282 Documentatie bij de collectie Georg Tillmann in het Tropenmuseum Amsterdam.
- 283 'Europa maakt van hieruit geen frisschen indruk, integendeel, het nijgt m[ijns].i.[nziens] tot ondergang, alle betuigingen van het tegendeel ten spijt. Het zinkt economisch- en diensengevolge politiek en moreel van verafgezien meer en meer. Wij zullen nog groote verschuivingen medemaken, doch het eind resultaat zullen we vermoedelijk niet zien.' Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 284. Brief Samuel Koperberg aan een onbekende Paul, d.d. Yogyakarta, 7 maart 1935.
- 284 Ibidem. Brief Samuel Koperberg aan diezelfde Paul, d.d. Yogyakarta, 31 mei 1935.
- 285 J.J.P. de Jong 1998: 553.
- 286 Ibidem.
- 287 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap. inv.nr. KBG DIR 1006. Brief J.C. van Leur aan secretaris A.N.J. Thomassen à Thuessink van der Hoop, d.d. Buitenzorg, 27 mei 1940.
- 288 De Loos-Haaxman 1972: 84.
- 289 J.J.P. de Jong 1998: 569.
- 290 Ibidem: 577.
- 291 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG DIR 1098. Brief secretaris A.N.J. Thomassen à Thuessink van der Hoop aan K. Kinisita, Departement van Onderwijs, d.d. Batavia d.d. november 1942.
- 292 Begin december 1942 was een groot deel van de collectie Balinese beelden, schilderijen, weefsels, antieke hindoe-Javanica, antiek vaatwerk en Thoms bibliotheek overgebracht naar het Museum van het Bataviaasch Genootschap en werd het geïnventariseerd. Ibidem, inv.nr. KBG DIR 1098. Weekrapport van secretaris A.N.J. Thomassen à Thuessink van der Hoop aan K. Kinisita, Departement van Onderwijs, d.d. week 7 december 2602 [1942]. En: Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG DIR 1099. Inventaris collectie Thomas A. Resink, d.d. 1 februari 2603 [1943].
- 293 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG DIR 1113. Brief van mr. A.G. Maris aan de

- gedelegeerde van de directie van het Rechtsherstel te Batavia, d.d. Batavia, 26 september 1949.
- 294 Interview van mw. Rens Heringa met mw. Trude Ament-Resink, 14 april 1990. Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Sono Budoyo, inv.nr. 2029. Inventarislijst van de overdracht opgemaakt door Museum Sono Budoyo, d.d. 18 San-gatu 2603 [18 maart 1943].
- 295 KITLV Leiden, Archief Gertrudes Johannes (Han) Resink, H 1506, inv.nr. 147. Brief Anna Resink-Wilkens aan Han Resink, d.d. Yogyakarta, 20 april 1941.
- 296 Interview met dhr. Th. Resink, 9 maart 2010. Tevens: KITLV Leiden, Archief Gertrudes Johannes (Han) Resink, H 1506, inv.nr. 147. Brieven Anna Resink-Wilkens aan Han Resink, d.d. Yogyakarta, 9 maart 1941 en 20 april 1941.
- 297 'Het koffertje van Thom', Collectie Thom Resink (1902-1971), Particulier archief Terwen te Leiden, voormalige collectie Trude Ament-Resink.
- 298 Arsip Nasional Republik Indonesia, Arsip Koninklijk Bataviaasch Genootschap, inv.nr. KBG DIR 1113. Secretaris A.N.J. Thomassen à Thuessink van der Hoop aan de gedelegeerde van de Directie van het Rechtsherstel te Batavia, d.d. 14 oktober 1949. 'Het heeft de Directie onaangenaam getroffen, dat de Heer Resink het nodig heeft geacht, in dezen een "veroordeling" uit te lokken, zonder eerst de zaak nader met de Directie op te nemen. Ook van Mr. A.G. Maris, die het request voor den Heer Resink opmaakte, kreeg de Directie generlei waarschuwing, alvorens het request aan U werd verzonden.'
- 299 Ter Keurs en Hardiati 2005: 143. Onder meer een beeldje van een ram: Museum Nasional Indonesia, Jakarta, Indonesië, inv.nr. 8276. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AX en 4AY.
- 300 Thom Resink had enkele vrienden van de familie 'overgenomen': zo had hij voor Theo van Erp, die op 3 maart 1945 zijn gehele Indische collectie bij het bombardement op het Haagse Bezuidenhout in vlammen had zien opgaan, ook 'afwrijvingen' gemaakt. Van Erp verzamelde talam-afwrijfsels. Zie 'Het koffertje van Thom', Collectie Thom Resink (1902-1971), Particulier archief Terwen te Leiden, voormalige collectie Trude Ament-Resink. Brief directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden, P.H. Pott, aan Thom Resink, d.d.'s-Gravenhage, 5 mei 1956.
- 301 *Jaarverslag Indisch Instituut*, 1948: 39. Tropenmuseum Amsterdam, inv.nrs. 1795-1 en 1795-2.
- 302 Museum Volkenkunde Leiden, inv.nrs. 2673-1 en 2673-2.
- 303 Elson 2008: 161.
- 304 Haasse 1970: 165.
- 305 Paasman 1997: 188.
- 306 Snoek 1987: 18.
- 307 Paasman 1997: 189.
- 308 Ibidem: 189; Resink 2001: 232.
- 309 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4BC en 4BE. Deze bruikleen is voor een groot deel in 1963 retour gegaan naar de familie Resink. Een deel

- (voornamelijk hindoe-Javaanse beelden) is nog in het museum. Archief Haags Gemeentemuseum.
- 310 Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4BD.
 - 311 'Het koffertje van Thom', Collectie Thom Resink (1902-1971), Particulier archief Terwen te Leiden, voormalige collectie Trude Ament-Resink. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4AZ.
 - 312 Ibidem. Brief Thom A. Resink aan A.C. van der Leeden, Rijksmuseum voor Volkenkunde Leiden, d.d. 9 mei 1969. Museum Volkenkunde, Leiden, inv.nr. 4246-1. Zie de bijlage 'Lijst van objecten', 4BA en 4BB.
 - 313 De bordjes met de tekst 'schenking van de erven der collectie Resink-Wilkens' zijn er echter nooit gekomen. Zie: KITLV Leiden, Archief Gertrudes Johannes (Han) Resink, H 1506, inv.nr. 157. Brief Han Resink aan Jaap en Mariëtte Erkelens, d.d. Jakarta, 17 juli 1976.
 - 314 Snoek 1987; Resink 2001: 201. Het gedicht heet 'Tussen vijf en twaalf tonen'.
 - 315 *Het Vaderland*, 'Boeatan. Hoe de Indische kunstnijverheid op te heffen?', 18 maart 1923.
 - 316 Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), oud archief, inv.nr. 7510. Brief weduwe E.J. Van Waveren-Resink aan het Koloniaal Instituut, d.d. Haarlem, 11 mei 1946.
 - 317 In Nederland organiseerde de vereniging van in Nederland studerende Indonesiërs 'Langen-Driyo' rond 1918 avonden vol muziek en dans. De Haagse culturele elite kwam massaal luisteren. De Javaanse edelman Raden Mas Jodjana (1893-1972) is net als Anna Resink-Wilkens de personificatie van de besproken mengcultuur: hij experimenteerde met Javaanse hofdans en Europese muziekinstrumenten als de piano. Zie Poeze 1986: 109, 123.
 - 318 Pearce 1995: 27.
 - 319 De mate van beschaving werd in het negentiende-eeuwse liberale gedachtegoed gezien als een voorwaarde voor inclusie in de maatschappij (en dus voor het burgerschap). Het was dus geen opvatting die enkel van toepassing was op de kolonie. Zie Cooper en Stoler 1997: 59-62.
 - 320 Locher-Scholten 2000: 31; Buettner 2004: 104.
 - 321 Salverda 2004. Salverda stelt dat Maria Dermoût, die van 1918 tot 1919 in Yogyakarta woonde, beïnvloed moet zijn geweest door Anna Resink-Wilkens. Zo zou Dermoûts beschrijving van het liefdespaar in haar interpretatie van 'Het verhaal van Oji' uit de bundel *De kist* grote gelijkenis vertonen met Anna Resink-Wilkens' hindoe-Javaanse beeldje van een verstrengelde man en vrouw. Verder, stelt Salverda, lijkt het personage van de Europese taalkundige in het titelverhaal 'De kist' uit de gelijknamige bundel sterk op Anna's grootvader Johannes Wilkens (p. 219). Bovendien zou dat verhaal in 1918 in Yogyakarta door Dermoût geschreven zijn. Zie voor de bundel *De kist*: Dermoût 1958.
 - 322 Freriks 2000: 273.

Conclusie

- 1 Aerts en Te Velde 1998: 23-25.

- 2 Lambert en Lester 2006: 13.
- 3 Ibidem: 15-16.
- 4 Gell 1998; Csikszentmihalyi en Rochberg-Halton 1981: 43; Cooper 2005: 71-73.
- 5 Swartz 1997: 6-7.
- 6 Cooper en Stoler 1997: 3.
- 7 Marshall en Bottomore 1992: 13.
- 8 Stevenson 2003: 7; Turner 1994; Epstein 2006.
- 9 Bosma en Raben 2003: 13, 107; Bourdieu 1984: 69.
- 10 Bij dit laatste denk ik dan aan het feit dat sommige wetenschappers en musea koloniaal erfgoed presenteren als ‘gedeeld’ cultureel erfgoed in een poging de relatie tussen Nederland en Indonesië warm en direct te houden. Tevens kunnen voorwerpen uit Nederlands-Indië als koloniaal geobjectiveerd cultureel kapitaal publiekelijk tentoongesteld worden in de voormalige kolonie Indonesië of in Nederland, voorzien van een kritische noot. Op dergelijke wijze fungeert dit erfgoed als symbolisch kapitaal voor Nederland waardoor aan prestige gewonnen kan worden. Zie hiervoor ook Lizzy van Leeuwens visie op de tentoonstelling ‘Indonesia. De ontdekking van het verleden’ uit 2005/2006 als middel om de relatie met Indonesië kracht bij te zetten: Van Leeuwen 2008: 311-314.
- 11 Legêne 1998: 26.
- 12 Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000, inv.nr. 411. ‘Een handboek voor Java’ door J.K.W. Quarles van Ufford. Overdruk van de *Nederlandsche Spectator* 1890 nr. 4.
- 13 Fritzsche 2004.
- 14 Aerts en Te Velde 1998: 25.
- 15 Legêne 2005: 135.
- 16 Van der Meulen 2003: 559.
- 17 In 1957 worden verschillende voorwerpen van de familie Quarles van Ufford verkocht aan het huidige Museum Volkenkunde in Leiden. Het schriftelijke familiearchief wordt in 1971 aan de Nederlandse overheid in bewaring gegeven. Zie de inleiding bij: Utrechts Archief, 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000.
- 18 J.J.P. de Jong 1998: 256.
- 19 ‘Familiair’ was het woord dat historica Elsbeth Locher-Scholten ervoor gebruikte. Zie Locher-Scholten 1998; Hoijtink 2009.
- 20 Anderson, 1991; Gouda 1995.
- 21 Jasanoff 2005: 312-313.
- 22 Van der Laarse en Kuiper 2005: 181.
- 23 In de loop van de negentiende eeuw werden verschillende families, die hun status en geld te danken hadden aan de kolonie, in de adelstand verheven. Zo werd de familie Hogendorp, die in zowel Nederland als Indië belangrijke bestuursfuncties bekleedde, in 1830 in de adel verheven. Johannes van den Bosch (1780-1844), die in West-Indië het bestuur hervormde en in Indië gouverneur-generaal werd en het lucratieve Cultuurstelsel invoerde, werd in

- 1835 tot baron en vier jaar later tot graaf verheven. Joan Cornelis Reynst (1798-1871), die behalve vice-president van de Raad van Indië, ook een jaar lang, tot 1845, waarnemend gouverneur-generaal was, werd in 1840 eveneens in de adelstand verheven. Bij Reynst kan ook mee hebben gespeeld dat zijn voorouders al een belangrijke rol in Indië hadden gespeeld: Joan Cornelis stamde in rechte lijn af van de tweede gouverneur-generaal van Indië, Geraerd Reynst (ca. 1568-1615).
- 24 J.J.P. de Jong 1998: 250.
 - 25 Bosma 2007: 91.
 - 26 Cooper en Stoler 1997: 31; Bank en Van Buuren 2000: 92.
 - 27 Cooper en Stoler 1997: 31.
 - 28 Stoler 1995: 99-100.
 - 29 Aerts en Te Velde 1998: 18.
 - 30 Cohn 1996: ix.
 - 31 Van der Woude 1973: 301.
 - 32 Buettner 2004: 136.
 - 33 Edwards 1999: 233-234.
 - 34 De Vries 1986.
 - 35 Familiearchief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Malang, 1 februari 1895.
 - 36 Cooper en Stoler 1997: 32.
 - 37 Grever en Waaldijk 1998.
 - 38 Buchheim 2009: 18-19. Buchheim stelde dat de invloed van vrouwen vooral via hun huwelijken liep. Zij heeft het echter niet uitsluitend over vrouwen uit de Europese koloniale elite.
 - 39 J.J.P. de Jong 1998: 292-293.
 - 40 Jan Toorop, 'De drie bruiden', potlood en krijt op papier, 1893, 79x98 cm. Kröller-Müller Museum, Otterlo.
 - 41 Waaldijk en Legêne 2003: 33-36.
 - 42 KITLV Leiden, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 71. Brief Henri Damsté aan zijn familie, d.d. aan boord van SS 'Van den Bosch' van Surabaya naar Makassar, 26 januari 1904.
 - 43 Locher-Scholten 2000: 140.
 - 44 Ibidem: 31.
 - 45 J.J.P. de Jong 1998: 611.
 - 46 Taselaar 1998: 512-513.
 - 47 Zie voor deze problematiek bijvoorbeeld Bosma 2006: 187-190.
 - 48 Door afwijkingen in leefgewoonten en uiterlijk was deze groep bovendien zeer zichtbaar in de Nederlandse maatschappij en werden de personen hieruit daardoor vaak kwetsend bejegend. Ibidem: 191-193.
 - 49 Jasanoff 2005: 315.
 - 50 De collectie Delfts porselein van John Loudon was van 1916 tot 1925 in een aparte zaal ondergebracht. Van 1925 tot 1945 was de collectie te bewonderen in de Eregalerij van het museum. Zie Van der Ham 2000: 242, 249, 298. Veel schenkers van objecten aan musea eisten bij hun voorwerpen een duidelijke verwijzing naar de herkomst. 'So trägt er Ihren Namen weiter in die Jahrhunderte hinaus', schreef een vriend aan Diana Gybland van

Oosterhoff-Neys toen zij haar Compagniesmeubels aan het Koloniaal Instituut had geschonken. Zie Nationaal Archief, 2.21.079. Archief H.H.A. van Gybland Oosterhoff. Brief Karl Hemelbacher (?), d.d. Baden-Baden, 22 januari 1940.

- 51 Lizzy van Leeuwen, die de Indische cultuur in Nederland beschrijft, blijft die (ondanks dat ze het zelf ter discussie stelt op p. 18 en 23-24) als een eenvormige, Indo-Europese cultuur van een coherente groep mensen zien. Feitelijk beschrijft ze de cultuur van een groep mensen met een specifieke samenstelling van economisch, sociaal en cultureel kapitaal die zowel in Nederland als in Indië nooit tot de bovenlaag behoorde. Zie Van Leeuwen 2008.
- 52 Freriks 2000. Dagboek Maria Dermoût.

Geraadpleegde archieven

Arsip Nasional (Nationaal Archief) Republik Indonesia, Jakarta, Indonesië

Archief Karesidenan Yogyakarta

Archief Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Archief Sono Budoyo

Bijzondere Collecties, Universiteitsbibliotheek van Universiteit van Amsterdam

Collectie handschriften van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap

Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag

Familiédossiers Resink, Damsté, Delprat, Quarles en Valck-Lucassen

Oost-Indische Bronnen

Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), Amsterdam

Oud archief

Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), Leiden

H 1363 – Archief Gertrude Anna (Trude) Ament-Resink

H 1506 – Archief Gertrudes Johannes (Han) Resink

H 1084 – Archief Henri Titus Damsté

Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Archief van de familie Cornets de Groot

Museum Volkenkunde, Leiden

Archief Museum voor Volkenkunde, Leiden (correspondentie schenkers en museum)

Nationaal Archief, Den Haag

1.10.59 – Collectie Nederburgh

2.06.079 – Archieven van crisisinstellingen in verband met de Eerste

Wereldoorlog, 1914-1926

2.10.01 – Archief van het ministerie van Koloniën

2.20.51 – Archief van de NV Billiton-Maatschappij en dochtermaatschappijen

2.21.004.21 – Archief van Nicolaus Engelhard

2.21.018 – Archief familie Beresteyn

2.21.079 – Archief H.H.A. van Gybland Oosterhoff

2.21.183.16 – Archief familie Delprat

2.21.183.50 – Familiearchief jhr. mr. James Loudon

Noord-Hollands Archief, Haarlem

476 – Archief van het Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, 1807-1945

Geraadpleegde archieven

1388 – Departement Haarlem van de Nederlandsche Maatschappij voor
Nijverheid en Handel, 1778-1987

Particuliere archieven

Familiearchieven Delprat

Familiearchief Ament

Particulier archief Terwen

Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam

394 – Archief van de familie Boissevain

395 – Archief van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap 'Natura Artis
Magistra'

609 – Archief van de firma H.G.Th. Crone met verwante archiefvormers

1423 – Archief van de familie De Booy

Utrechts Archief, Utrecht

1140 – Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van
Ufford, 1642-2000

Interviews

Clara Brakel-Papenhuijzen (1942), vriendin van Trude Ament-Resink en specialist op het gebied van Javaanse hofdanses, 3 december 2009

Rens Heringa, vriendin van Trude Ament-Resink en specialist op het gebied van Indonesisch textiel, 10 december 2009

Janneke Ament, dochter van Trude Ament-Resink, kleindochter van Anna Resink-Wilkens, 20 november 2011 en 29 januari 2012

Aarmout A. Loudon (1936), achterkleinzoon van James Loudon en kleinzoon van Hugo Loudon, 18 maart 2010

Th.M. van Marle-Lambrechtsen (1914-2011), kleindochter van Théodore Delprat, 2 oktober 2007

Th. Resink (1927), kleinzoon van Anna Resink-Wilkens, 9 maart 2010

Pier Terwen, vriend van Trude Ament-Resink, 26 januari 2010

Materiële collecties afkomstig uit instellingen

Museum Bronbeek, Arnhem

Objectencollectie Loudon

Objectencollectie De Kock

Objectencollectie De Stuers

Objectencollectie schenkingen uit Indonesië van 1870 tot 1942

Fries Museum en Keramiekmuseum Princessehof, Leeuwarden

Objectencollectie Nanne Ottema

Objectencollectie Resink/Van Erp

Museum de Fundatie, Heino/Wijhe

Objectencollectie De Stuers

Haags Gemeentemuseum, Den Haag

Objectencollectie Van Gybland Oosterhoff-Neys

Objectencollectie Resink

Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Amsterdam

Collectie Delprat

Collectie Loudon

Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), Leiden

Fotocollectie Damsté

Fotocollectie Delprat

Fotocollectie Van Kinsbergen

Fotocollectie Resink

Fotocollectie Nieuwenhuys

Museum Nasional Indonesia, Jakarta, Indonesië

Objectencollectie Delprat

Objectencollectie Loudon

Objectencollectie Resink

Objectencollectie Valck

Museum Nusantara, Delft

Objectencollectie schenkingen uit Indonesië van 1870 tot 1942

Rijksmuseum, Amsterdam

Objectencollectie Loudon

Objectencollectie De Kock

Objectencollectie De Stuers

Museum Sono Budoyo, Yogyakarta, Indonesië

Objectencollectie Resink

Tropenmuseum, Amsterdam

Objectencollectie Adjeng Atmosari/Weijnschenk

Objectencollectie Delprat

Objectencollectie Van Gybland Oosterhoff-Neys

Objectencollectie Kunstarbeid

Objectencollectie Resink

Objectencollectie Stammeshaus

Objectencollectie De Stuers

Objectencollectie schenkingen uit Indonesië van 1870 tot 1942

Museum Volkenkunde, Leiden

Objectencollectie Damsté

Objectencollectie Delprat

Objectencollectie Quarles van Ufford

Objectencollectie Resink

Objectencollectie schenkingen uit Indonesië van 1870 tot 1942

Literatuur

- Aa, A.J. van der (red.), 'Alexander van der Hart (1808-1855)', in: *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. Deel 8. Haarlem, 1867: 227-232.
- Aanwinsten betreffende de koloniën gedeeltelijk behorende tot de koloniale boekerij van wijlen jhr. mr. J.K.W. Quarles van Ufford. Met eene lijst der koloniale tijdschriften*. Amsterdam, 1904.
- Aasman, Susan, *Ritueel van huiselijk geluk: een cultuurhistorische verkenning van de familiefilm*. Amsterdam, 2004.
- Abendanon, E.C., *Geologische en geographische doorkruisingen van Midden-Celebes, 1909-1910*. Leiden, 1915-1918.
- Aerts, Remieg en Henk te Velde (red.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Kampen, 1998.
- Albano, Caterina, 'Displaying lives: the narrative of objects in biographical exhibitions', in: *Museum and Society* 5 (2007) nr. 1: 15-28.
- Ally, B., 'Kijkjes op de tentoonstelling De Vrouw 1813-1913', in: *Eigen Haard* 39 (1913): 432-437.
- Anderson, Benedict R. O'G., *Language and power. Exploring political cultures in Indonesia*. Ithaca, 1990.
- Anderson, Benedict, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. Londen/New York, 1991².
- Appadurai, Arjun, *The social life of things: commodities in cultural perspective*. Cambridge, 1986.
- Arntzenius, J.O.H., *De derde Balische expeditie, in herinnering gebracht door den kapitein ter zee J.O.H. Arntzenius, adjudant van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden*. 's-Gravenhage, 1874.
- Asbeck, F.M. baron van, 'Uit de oude doos: hoe ons eerste handelstractaat met Siam tot stand kwam (1859-1862)', in: *Nederlands Tijdschrift voor Internationaal Recht* 14 (1967): 125-140.
- Assmann, Aleida, 'Canon and archive', in: Astrid Erll, Ansgar Nünning en Sara B. Young, *Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook*. Berlijn/New York, 2008: 97-108.
- Assmann, Jan en John Czaplicka, 'Collective memory and cultural identity', in: *New German Critique* 65 (1995): 125-133.
- Baay, Reggie, *De njai. Het concubinaat in Nederlands-Indië*. Amsterdam, 2008.
- Baggerman, Arianne en Rudolf Dekker (red.), *Egodocumenten: nieuwe wegen en benaderingen*. Amsterdam 2004.
- Bak, Saskia (red.), *Nanne Ottema. Een kleurrijk verzamelaar*. Franeker, 1999.
- Bakhuizen van den Brink-Raedt van Oldenbarnevelt, H.M., *Catalogus van de verzameling poppen, weergevende verschillende kleederdrachten van de volkeren van den Nederlandsch Oost-Indischen archipel, aangeboden aan Hare Majesteit, de Koningin der Nederlanden door de dames van Nederlandsch Oost-Indië*. Batavia, 1894.
- Bal, Mieke, 'Telling objects: a narrative perspective on collecting', in: John Elsner en Roger Cardinal (red.), *The cultures of collecting*. Londen, 1994: 97-115.

- Bank, Jan en Maarten van Buuren, *1900: hoogtij van burgerlijke cultuur*. 's-Gravenhage, 2000.
- Barnekow-Tindal, Wilhelmina Frederika von, *Achter de schermen! Onthullingen uit onze 'deftige' kringen*. Deel 2: *Amsterdam, Haarlem en omstreken, Insulinde in Den Haag, onze Kamerleden*. Amsterdam, 1891.
- Bastian, A., *Java; Reise-Ergebnisse und Studien* (Berlijn [1893]).
- Baudet, E.H.P., M. Fennema e.a., *Het Nederlands belang bij Indië*. Utrecht, 1983.
- Beekman, E.M., *Paradijzen van weleer. Koloniale literatuur uit Nederlands-Indië, 1600-1950*. Amsterdam, 1998.
- Beers, N., *Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem*. Haarlem, 1898.
- Beers, N., *Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem*. Haarlem, 1899.
- Beers, N., *Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem*. Haarlem, 1900.
- Bennett, Tony, 'The exhibitionary complex', in: *New Formations* 1988 nr. 4: 74-102.
- Berg, L.W.C. van den, 'Recensie van "Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh. Eene bijdrage tot ethnographie van Noord-Sumatra", 2 delen (Leiden 1894) van Julius Jacobs', in: *De Gids* 58 (1894): 195-238.
- Berg, Peter J.H. van den, *Welkom in 't leven. Een beschrijving van het geïllustreerde tijdschrift Eigen Haard, 1875-1941*. Amsterdam, 2003.
- Bernet Kempers, A.J., 'Aanvullende gegevens betreffende de voormalige collectie Dieduksman', in: *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* 73 (1933): 216-219.
- Bernet Kempers, A.J., 'Alexander Loudon en zijn collectie Oudjavaanse metaalkunst', in: *Mededelingenblad Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst* 5 (1985) nr. 10.
- Bhabha, Homi K., 'Frontlines/borderposts', in: Angelika Bammer (red.), *Displacements: cultural identities in question*. Bloomington, 1994: 269-272.
- Biezen-van der Tang, Petra van, 'De Indische wereld van Annie Foore', in: *Indische Letteren* 6 (1991) nr. 4: 145-160.
- Bijl, Paulus, 'Emerging memory: photographs of colonial atrocity in Dutch cultural remembrance'. Onuitgegeven proefschrift. Utrecht, 2011.
- Blink, Hendrik, *Nederlandsch Oost- en West-Indië, geographisch, ethnographisch en economisch beschreven*. Leiden, 1905-1907.
- Bloembergen, Marieke, *Nederlands koloniale pronkwaar. De collectie wereldtentoonstellingen in het Tropenmuseum. Verslag*. Z.p., z.j. [Amsterdam, 2001].
- Bloembergen, Marieke, *De koloniale vertoning: Nederland en Indië op de wereldtentoonstellingen (1880-1931)*. Amsterdam, 2002.
- Blok, P.J., *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*. Deel 4. Leiden, 1926.
- Bos, Harold D.E., 'Een notabele inrichting in Huize Kranenburgh. Verbondenheid en traditie', in: *Bergense Kroniek* 17 (2010) nr. 1: 12-14.
- Bosch, Dick van den, 'De adel en de vorst in de eerste jaren van het Koninkrijk der Nederlanden', in: *Symposion* 1 (1979) nr. 1-2: 70-93.
- Bosch, F.D.K., 'Welke waarde hebben de oud-Javaansche monumenten voor de huidige en toekomstige Javaansche cultuur?', in: *Djawa* 4 (1924): 167-174.
- Bosch, F.D.K., 'Oudheden in particulier bezit. De voormalige collectie Dieduksman', in: *Oudheidkundig verslag 1926* (1927): 61-76.

- Bosma, Ulbe, 'The Indo: class, citizenship and politics in late colonial society', in: Joost Coté en Loes Westerbeek (red.), *Re-calling the Indies. Colonial cultures and postcolonial identities*. Amsterdam, 2005: 67-98.
- Bosma, Ulbe en Remco Raben, *De oude Indische wereld, 1500-1920*. Amsterdam, 2003.
- Bosma, Ulbe, Remco Raben en Wim Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders*. Amsterdam, 2006.
- Bosma, Ulbe e.a. (red.), *Sugarlandia revisited: sugar and colonialism in Asia and the Americas, 1800 to 1940*. New York, 2007.
- Bosma, Ulbe en Kees Mandemakers, 'Indiëgangers: sociale herkomst en migratiemotieven (1830-1950): een onderzoek op basis van de Historische Steekproef Nederlandse bevolking', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 123 (2008) nr. 2: 90-104.
- Bossenbroek, M., *Volk voor Indie: de werving van Europese militairen voor de Nederlandse koloniale dienst 1814-1909*. Amsterdam, 1992.
- Bossenbroek, M., *Holland op zijn breedst: Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900*. Amsterdam, 1996.
- Bouquet, Mary, 'Het negentiende-eeuwse openbare etnografische museum', in: Ellinoor Bergvelt, Debora J. Meijers en Mieke Rijnders, *Kabinetten, galerijen en musea. Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500 tot heden*. Zwolle, 2005: 203-232.
- Bourdieu, Pierre, *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Cambridge, 1984.
- Bourdieu, Pierre, 'The forms of capital', in: John G. Richardson, *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York, 1986: 241-258.
- Bourdieu, Pierre, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam, 1989.
- Bowen, H.V., *Elites, enterprises and the making of the British overseas empire, 1688-1775*. Basingstoke/New York, 1996.
- Braak, Menno ter en Eduard du Perron, *Briefwisseling 1930-1940*. Deel 4 (red. H. van Galen Last). Amsterdam, 1967.
- Brakel, Koos van, David van Duuren en Itie van Hout, *A passion for Indonesian art: the Georg Tillmann (1882-1941) collection at the Tropenmuseum Amsterdam*. Amsterdam, 1996.
- Breckenridge, Carol A. , 'The aesthetics and politics of colonial collecting: India at World Fairs', in: *Comparative Studies in Society and History* 31 (1989) nr. 2: 195-216.
- Brom, Gerard, *Java in onze kunst*. Rotterdam, 1931.
- Brubaker, Rogers, *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Cambridge, 1992.
- Bruijn, J.R., F.S. Gaastra en I. Schöffer, *Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries*. Drie delen. 's-Gravenhage, 1979-1987.
- Bruin, C.J.M. en C. Schmidt, 'Het boekstaven van "aanzienlijkheid" in het Koninkrijk der Nederlanden', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 34 (1980): 203-220.

- Bruin, Kees, *Een herenwereld ontleed: over Amsterdamse oude en nieuwe elites in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Amsterdam, 1980.
- Buchheim, Eveline, *Passie en missie. Huwelijken van Europeanen in Nederlands-Indië en Indonesië, 1920-1958*. Z.p., z.j. [Amsterdam, 2009].
- Buddingh, Steven Adriaan, *Neêrlands-Oost-Indië*. Rotterdam, 1859.
- Buettner, Elizabeth, *Empire families: Britons and late imperial India*. Oxford, 2004.
- Buitenweg, Hein, *Omong kosong: vreugden uit het oude Indië*. Amsterdam, 1955.
- Buitenweg, Hein, *Wat wij in ons hart sloten*. Wassenaar, 1973.
- Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem. Verslag over het jaar 1906*. Haarlem, 1907.
- Burkom, Frans van e.a., *Leven in toen: vier eeuwen Nederlands interieur in beeld*. Amsterdam/Zwolle, 2001.
- Burton, Antoinette, 'New narratives of imperial politics in the nineteenth century', in: Catherine Hall en Sonya O. Rose, *At home with the empire. Metropolitan culture and the imperial world*. Cambridge, 2006: 212-229.
- Campbell, Donald MacLaine, *Java, past and present. A description of the most beautiful country in the world, its ancient history, people, antiquities and products*. Londen, 1915.
- Cannadine, David, *Ornamentalism: how the British saw their Empire*. Londen, 2001.
- Carey, P.B.R. , 'The residency archive of Jogjakarta', in: *Indonesia* 25 (1978): 115-150.
- Carey, P.B.R., *The power of prophecy. Prince Dipanagara and the end of an old order in Java, 1785-1855*. Leiden, 2008.
- Carey, Peter, 'Sexuality and power. Towards an intimate history of the consolidation of Dutch rule in early 19th century Java', in: *Newsletter International Institute for Asian Studies* 54 (2010): 12-15.
- Catalogus der tentoonstelling van Aziatische kunst in particuliere en openbare collecties in Nederland*. Amsterdam, 1936.
- Catalogus der tentoonstelling van Indische beeldhouwkunst in het Gemeentemuseum te 's-Gravenhage, Zeestraat 65c, van 17 Sept. tot half Oct. 1922*. Z.p., z.j. [1922].
- Catalogus van de afdeeling koloniën Oost- en West-Indië van de tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913', gehouden te Amsterdam, Mei-October 1913*. Groningen, 1913.
- Catalogus van de jubileum-tentoonstelling 1923, gehouden ter gelegenheid van het 25-jarig regeeringsjubileum van H.M. de Koningin in het Koloniaal Instituut te Amsterdam, 3-30 September*. Amsterdam, 1923.
- Chandler, James, *England in 1819: the politics of literary culture and the case of romantic historicism*. Chicago, 1998.
- Chatterjee, Partha, *The nation and its fragments: colonial and postcolonial histories*. Princeton, 1993.
- Christiaans, Peter A., *Genealogische bronnen betreffende Europeanen te Ambon*. 's-Gravenhage, 1991.

- Christiaans, P.A., *Genealogische bronnen betreffende Europeanen te Cheribon*. 's-Gravenhage, 1992.
- Christiaans, P.A., *Het gereconstrueerde huwelijksregister van Djokjakarta, 1817-1905*. 's-Gravenhage, 1994.
- Clifford, James, *Routes: travel and translation in the late twentieth century*. Cambridge, 1997.
- Cohn, Bernard S., *Colonialism and its forms of knowledge. The British in India*. Princeton, 1996.
- Colijn, Hendrik en J. de Bruijn, *De slag om Tjakra Negara. Een verslag in drie brieven*. Amsterdam, 1998.
- Colombijn, Freek, 'Uiteenlopende spoorrails. De verschillende ideeën over spoorwegaanleg en ontginning van het Umbilin-kolenveld in West-Sumatra, 1868-1891', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) nr. 3: 437-458.
- Colombijn, Freek, 'Van "bilik" tot steen. Ras en klasse in de Indonesische stad', in: Els Bogaerts en Remco Raben, *Van Indië tot Indonesië*. Amsterdam, 2007.
- Cooper, Frederick, *Colonialism in question: theory, knowledge, history*. Berkeley, 2005.
- Cooper, Frederick en Ann Stoler, *Tensions of empire: colonial cultures in a bourgeois world*. Berkeley, 1997.
- Couperus, Louis, *Metamorfoze*. Amsterdam, 1897.
- Couperus, Louis, *De boeken der kleine zielen*. Amsterdam, 1901-1903.
- Crane, Susan, *Collecting and historical consciousness in early nineteenth-century Germany*. Ithaca/Londen, 2000.
- Croo, M.H. du en H.J. Schmidt, *Generaal Swart, pacificator van Atjeh*. Maastricht, z.j. [1943].
- Csikszentmihalyi, Mihaly en Eugene Rochberg-Halton, *The meaning of things. Domestic symbols and the self*. Cambridge, 1981.
- Dam, Jan Daniël van, 'De collectie John F. Loudon, een bijzondere schenking uit 1916', in: *Bulletin van het Rijksmuseum* 40 (1992): 232-239.
- Dam, Jan Daniël van, 'Van een verwaarloosd naar een nationaal product: het verzamelen van Delfts faience', in: *Bulletin van het Rijksmuseum* 49 (2001) nr. 1: 73-83.
- Dartel, Daan van, *Collectors collected: exploring Dutch colonial culture through the study of batik*. Amsterdam, 2005.
- Das Gupta, Arun, 'Rabindranath Tagore in Indonesia. An experiment in bridge-building', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 158 (2002) nr. 3: 451-477.
- Delprat Mawson, Lady Paquita, *A vision of steel: the life of G.D. Delprat, C.B.E., general manager of B.H.P., 1898-1921*. Melbourne, 1958.
- Dermoût, Maria, *De kist en enige verhalen*. Amsterdam, 1958.
- Dermoût, Maria, *Verzameld werk*. Amsterdam, 2008.
- Deventer, C.Th. van, 'Drie boeken over Indië: Facts and fancies about Java – A. de Wit; Het leven in Nederlandsch-Indië – Bas Veth; Java et ses habitants – J. Chailley-Bert', in: *De Gids* 64 (1900): 134-154.

- Dijk, Janneke van en Susan Legêne (red.), *The Netherlands East Indies at the Tropenmuseum*. Amsterdam, 2011.
- Doel, H.W. van den, *Het rijk van Insulinde: opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie*. Amsterdam, 1996.
- Domis, J.H., 'Eenige berigten aangaande Batta. Door J.H. Domis, Resident van Soerabaya', in: *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1835: 329-336.
- Doorn, J.A.A. van, 'De Nederlandse samenleving in Indië', in: F.L. van Holthoon en J. Berting, *De Nederlandse samenleving sinds 1815. Wording en samenhang*. Assen, 1985.
- Duijvendak, Maarten Gerrit Jan, *Rooms, rijk of regentesk. Elitevorming en machtsverhoudingen in oostelijk Noord-Brabant (circa 1810-1914)*. 's-Hertogenbosch 1990.
- Duijvendak, M.G.J. en J.J. de Jong (red.), *Eliteonderzoek: rijkdom, macht en status in het verleden*. Zutphen, 1993.
- Dunk, H.W. von der, *In het huis van de herinnering. Een cultuurhistorische verkenning*. Amsterdam, 2007.
- Duuren, David van, *125 jaar verzamelen: Tropenmuseum Amsterdam*. Amsterdam, 1990.
- Eeden, F.W. van, *Beschrijvende catalogus tevens handleiding tot de kennis der voortbrengselen van de Nederlandsche Overzeesche Gewesten / Koloniaal Museum op het Paviljoen te Haarlem*. Haarlem, 1882.
- Edwards, Elizabeth, 'Photographs as objects of memory', in: Marius Kwint e.a., *Material memories*. Oxford, 1999: 221-236.
- Edwards, Elizabeth, 'Rethinking photography in the Ethnographic Museum', in: Elizabeth Edwards, *Raw histories. Photographs, anthropology and museums*. Oxford/New York, 2002: 183-210.
- Edwards, Elizabeth en Janice Hart, 'Introduction. Photographs as objects', in: Elizabeth Edwards en Janice Hart, *Photographs objects histories: on the materiality of images*. Londen, 2004: 1-15.
- Eeden, Frederik van, *Dagboek 1878-1923*. Deel 3 (red. H.W. van Tricht). Culemborg, 1971.
- Eekhout, R.A. , *Lezing van den heer R.A. Eekhout over de ontworpen wetenschappelijke en praktische onderzoeksreis dwars door Borneo, van Pontianak over Moeara Teweh naar Samarinda (...)*. Amsterdam, 1892.
- Eerde, J.C. van, *Gids voor de tentoonstelling betreffende Oud-Javaansch en hedendaagsch Balisch Hindoeïsme*. Amsterdam, 1915.
- Effert, R.A.H.D., *Volkenkundig verzamelen: het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden en het Rijks Ethnographisch Museum, 1816-1883*. Leiden, 2003.
- Elsner, John en Roger Cardinal (red.), *The cultures of collecting*. Londen, 1994.
- Elson, R.E., *The idea of Indonesia: a history*. Cambridge, 2008.
- Epstein, James, 'Taking class notes on empire', in: Catherine Hall en Sonya O. Rose, *At home with the empire. Metropolitan culture and the imperial world*. Cambridge, 2006: 251-274.

- Erll, Astrid, 'Cultural memory studies: an introduction', in: Astrid Erll, Ansgar Nünning en Sara B. Young, *Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook*. Berlijn/New York, 2008: 1-18.
- Ernawati, Wahyu, 'De Lomboschat', in: Pieter ter Keurs en Endang Sri Hardiati, *Indonesia. De ontdekking van het verleden*. Amsterdam, 2005: 146-159.
- Ernawati, Wahyu, 'The Lombok treasure', in: Pieter ter Keurs, *Colonial collections revisited*. Leiden, 2007: 186-202.
- Erp, Th. van, 'Een juweel van Hindoe-Javaansche bronskunst', in: *Maandblad voor Beeldende Kunsten* 9 (1932) nr. 1: 235-238.
- Fasseur, Cees, *Kultuurstelsel en koloniale baten*. Leiden, 1976.
- Fasseur, Cees, 'Een koloniale paradox. De Nederlandse expansie in de Indonesische archipel in het midden van de negentiende eeuw (1830-1870)', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 92 (1979): 168-187.
- Fasseur, Cees, *Indischgasten*. Amsterdam, 1999.
- Fasseur, Cees, *De indologen: ambtenaren voor de Oost, 1825-1950*. Amsterdam, 2003.
- Fontein, Jan, *Het goddelijk gezicht van Indonesië. Meesterwerken der beeldhouwkunst, 700-1600*. Zwolle, 1992.
- Foucault, Michel, *The history of sexuality*. Deel 1. New York, 1980.
- 'Frans Gerardus Valck. Resident op Java', in: *Handelingen en Geschriften van het Indisch Genootschap te 's-Gravenhage*, 1855: 75-79.
- Frankenberg, Ruth, *White women, race matters: the social construction of whiteness*. Minneapolis, 1993.
- Freriks, Kester, *Geheim Indië. Het leven van Maria Dermoût, 1888-1962*. Amsterdam, 2000.
- Frijhoff, Willem, 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) nr. 4: 614-634.
- Fritzche, Peter, *Stranded in the present: modern time and the melancholy of history*. Cambridge, 2004.
- Gay, Peter, *The bourgeois experience*. Deel 1: *Education of the senses*. New York/Oxford, 1984.
- Gay, Peter, *The bourgeois experience*. Deel 2: *The tender passion*. New York/Oxford, 1986.
- Gell, Alfred, *Art and agency: an anthropological theory*. Oxford, 1998.
- Gellner, Ernest, *Nations and nationalism*. Oxford, 1983.
- Giddens, Anthony, *Elites in the British class structure*. Cambridge, 1972.
- Gids voor de bezoekers van het Koloniaal Museum te Haarlem, tevens beknopte handleiding bij de schoolverzamelingen*. Amsterdam, 1902.
- Gietman, Conrad, 'Genealogie, waarheid en statusangst in de late negentiende eeuw. De Nederlandsche Heraut (1880-1903)', in: Arnold Gevers e.a. (red.), *Mensen van adel. Beelden, manifestaties, representaties*. Hilversum, 2007.
- Gilroy, Paul, *The black Atlantic: modernity and double consciousness*. Cambridge, 1993.

- Ginkel, Rob van, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland*. 's-Gravenhage, 1999.
- Goor, J. van, *Imperialisme in de marge. De afronding van Nederlands-Indië*. Utrecht, 1986.
- Goor, Jurrien van, *De Nederlandse koloniën: geschiedenis van de Nederlandse expansie, 1600-1975*. 's-Gravenhage, 1997.
- Gosden, C. en C. Knowles, *Collecting colonialism: material culture and colonial change*. Oxford/New York, 2001.
- Gosden, Chris, Frances Larson e.a., *Knowing things: exploring the collections at the Pitt Rivers Museum, 1884-1945*. Oxford, 2007.
- Gouda, Frances, *Dutch culture overseas. Colonial practice in Indonesia 1900-1942*. Amsterdam, 1995.
- Goudsblom, J., *Balans van de sociologie*. Utrecht/Antwerpen, 1974.
- Grever, Maria en Berteke Waaldijk, *Feministische openbaarheid: de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898*. Amsterdam, 1998.
- Grijzenhout, Frans, 'Vaderlandse oudheden', in: Frans Grijzenhout, *Erfgoed: de geschiedenis van een begrip*. Amsterdam, 2007: 109-132.
- Groeneboer, Kees, *Weg tot het Westen. Het Nederlands voor Indië, 1600-1950: een taalpolitieke geschiedenis*. Leiden, 1993.
- Groeneveld, Anneke en Paul Faber, *Toekang potret: 100 jaar fotografie in Nederlands-Indië 1839-1939 / 100 years of photography in the Dutch Indies 1839-1939*. Amsterdam, 1989.
- Groneman, Isaäk en David van Duuren, *The Javanese kris*. Leiden, 2009.
- Groot, Hans, *Van Batavia naar Weltevreden. Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 1778-1867*. Leiden, 2009.
- Groot, Marjan, *Vrouwen in de vormgeving in Nederland 1880-1940*. Leiden, 2004.
- Gruyter, Jos W. de, 'Moderne Balineesche kunst bij Boecatan', in: *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* 43 (1933) nr. 86: 357-358.
- Gulik, Willem Robert van (red.), *In het spoor van de Liefde: Japans-Nederlandse ontmoetingen sinds 1600*. Amsterdam, 1986.
- Haasse, Hella S., *Krassen op een rots: notities bij een reis op Java*. Amsterdam, 1970.
- Haasse, Hella S., *Heren van de thee*. Amsterdam, 1992.
- Haasse, Hella S., *Een handvol achtergrond. 'Parang Sawat': autobiografische teksten*. Amsterdam, 1993.
- Haeckel, Ernst, *Aus Insulinde: Malayische Reisebriefe*. Bonn, 1901.
- Haks, Donald, *Huwelijk en gezin in Holland in de zeventiende en achttiende eeuw*. Utrecht, 1985.
- Hall, Catherine, *Civilising subjects: metropole and colony in the English imagination, 1830-1867*. Cambridge, 2002.
- Hall, Catherine en Sonya O. Rose (red.), *At home with the empire. Metropolitan culture and the imperial world*. Cambridge, 2006.
- Ham, Gijs van der, *200 jaar Rijksmuseum: geschiedenis van een nationaal symbool*. Zwolle, 2000.

- Haneveld, G.T., 'Zuiderburg als Nederlands eerste grote particuliere ziekenhuis, 1831-1865', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 131 (1987): 2422-2425.
- Hareven, Tamara K., *Family time and industrial time*. Cambridge, 1982.
- Hart, C. van der, 'Herinneringen van Bali in 1849', in: *De Gids* 18 (1854) nr. 2: 642-656.
- Henssen, Emile (red.), *Het corps als koninkrijk. 150 jaar Delftsch Studenten Corps*. Hilversum, 1998.
- Herwaarden, J. van, *Wie teveel omhelst houdt weinig vast. Elie van Rijckevorsel 1845-1928*. Rotterdam, 2011.
- Hinzler, H.I.R., *Catalogue of Balinese manuscripts in the library of the University of Leiden and other collections in the Netherlands*. Leiden, 1987.
- Hirsch, Marianne en Leo Spitzer, 'Testimonial objects: memory, gender, and transmission', in: *Poetics today* 27 (2006) nr. 2: 353-383.
- Hodgson, B.H., *Essays on the languages, literature and religion of Nepal and Tibet. Together with further papers on the geography, ethnology and commerce of those countries*. Londen, 1874.
- Hoëvell, W.R. baron van, *Reis over Java, Madura en Bali in het midden van 1847*. Amsterdam, 1849.
- Hoëvell, W.R. baron van, 'Losse aantekeningen, gehouden op eene reis over Java in 1839', in: *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 22 (1860): 171-188 en 203-230.
- Hoëvell, W.R. baron van, *Uit het Indische leven*. Amsterdam, 1865.
- Hoijtink, Mirjam, 'Caspar J.C. Reuvens en de musea van oudheden in Europa (1800-1840)'. Ongepubliceerd manuscript. Amsterdam, 2009.
- Holtorf, Cornelius J., 'Towards a chronology of megaliths: understanding monumental time and cultural memory', in: *Journal of European Archaeology* 4 (1996): 119-152.
- Hoogesteyns, Maartje, *Artefact mens. Een interdisciplinair onderzoek naar het debat over materialiteit binnen de 'material culture studies'*. Z.p., z.j. [2008].
- Hoppenbrouwers, P.C.M., 'Inleiding. Elites en eliteonderzoek in Nederland', in: *Leidschrijft* 15 (2000) nr. 1: 5-13.
- Hoskins, Janet, *Biographical objects: how things tell the stories of people's lives*. New York/Londen, 1998.
- Houben, V.J.H.B., *Kraton en Kumpeni: Surakarta en Yogyakarta 1830-1870*. Z.p., z.j. [1987].
- Huyser, J.G., 'Het vervaardigen van krissen', in: *Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw* 1 (1916-1917): 235-236, 546-561; 2 (1917-1918): 26-37, 102-114, 326-336, 357-366, 411-417, 439-447.
- Hyam, Ronald, *Empire and sexuality: the British experience*. Manchester, 1990.
- IJzerman, J.W., *Dwars door Sumatra: tocht van Padang naar Siak onder leiding van den hoofd-ingenieur der staatsspoorwegen J.W. IJzerman, beschreven door de leden der expeditie J.W. IJzerman, J.F. van Bemmelen (...)*. Haarlem/Batavia, 1895.
- Indische Genealogische Vereniging, redactie P.A. Christiaans en L.M. Janssen, *Bronnen voor Indisch genealogisch onderzoek*. Dvd, 2006.

Indische tentoonstelling Zypendaal Arnhem, 11 Juni tot 28 Juli: Tentoonstelling Oost & West Indië 1928. Arnhem, 1928.

Jacobs, Aletta, *Reisbrieven uit Afrika en Azië. Benevens eenige brieven uit Zweden en Noorwegen*. Almelo, 1913.

Janssens, P.J.J.G., 'De politieke invloed van de adel in het Koninkrijk der Nederlanden', in: C.A. Tamse en E. Witte, *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk (1815-1830)*. Brussel/Baarn, 1992: 98-121.

Jans, Huub en Hans van den Brink, *Tropen in Amsterdam: 70 jaar Koninklijk Instituut voor de Tropen*. Amsterdam, z.j.

Jaquet, F.G.P. (red.), 'Pieter Vincent van Stein Callenfels (1883-1938)', in: *Biografisch woordenboek van Nederland*. Deel 3. 's-Gravenhage, 1989.

Jasanoff, Maya, 'Collectors of empire: objects, conquests and imperial self-fashioning', in: *Past and Present* 184 (2004) nr. 1: 109-135.

Jasanoff, Maya, *Edge of empire. Conquest and collecting in the East, 1750-1850*. Londen, 2005.

Jasper, J.E., *Verslag van de 1e Tentoonstellings-Jaarmarkt te Soerabaja*. Batavia, 1906.

Jones, Guno, *Tussen onderdanen, rijksgenoten en Nederlanders. Nederlandse politici over burgers uit Oost en West en Nederland, 1945-2005*. Amsterdam, 2007.

Jong, Ad de, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland, 1850-1940*. Nijmegen, 2005.

Jong, J.J.P. de, *De waaier van het fortuin: van handelscompagnie tot koloniaal imperium. De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel, 1595-1950*. 's-Gravenhage, 1998.

Jong, Janny de, 'Gezag, macht en prestige. Het ontslag van James Loudon als gouverneur-generaal van Nederlands-Indië in 1874 in het perspectief van de veranderende politieke cultuur', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 113 (1998) nr. 2: 177-201.

Juynboll, H.H., 'Catalogus der Javaansche, Balineesche en Madureesche handschriften van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 69 (1914): 386-418.

Kal, Pienke W.H., *Yogya silver: renewal of a Javanese handicraft*. Amsterdam, 2005.

Kalff, Samuel, 'Het Bataviaasch Museum', in: Samuel Kalff, *Van 't oude Batavia*. Rotterdam, 1903.

Kalff, W., *Verslag van de reis naar Nederlandsch-Indië met de Vereeniging 'Jan Pieterszoon Coen'*, groep 1927-1928. Z.p., z.j. [1928].

Kalma, J.J., *Nanne Ottema, aartsverzamelaar en museumbouwer: 4 mei 1874-20 juni 1955*. Leeuwarden, 1957.

Kalmthout, A. van, *Muzentempels: multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914*. Z.p., 1997.

Kan, C.M. (red.), 'Levensbericht van Nicolaas Wilhelmus Posthumus', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Leiden, 1886.

- Keenan, Catherine, 'On the relationship between personal photographs and individual memory', in: *History of Photography, an international quarterly* 22 (1998) nr. 1: 60-64.
- Kepper, G.L., *Wapenfeiten van het Nederlandsch-Indisch Leger: voor het Nederlandsche volk beschreven*. 's-Gravenhage, 1901-1902.
- Keurs, Pieter ter (red.), *Colonial collections revisited*. Leiden, 2007.
- Keurs, Pieter ter en Endang Sri Hardiati, *Indonesia: de ontdekking van het verleden*. Amsterdam, 2005.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, *Destination culture: tourism, museums, and heritage*. Berkeley, 1998.
- Klaver, Eveline H., *Terugblik: een greep uit de geschiedenis van de familie Doyer*. Zwolle, 1982.
- Knight, G.R., 'From plantation to padi-field: the origins of the nineteenth century transformation of Java's sugar industry', in: *Modern Asian Studies* 14 (1980) nr. 2: 177-204.
- Komter, Aafke, 'Gifts and social relations. The mechanisms of reciprocity', in: *International Sociology* 22 (2007) nr. 1: 39-107.
- Kooy-van Zeggelen, M.C., *Ons huis in Indië: tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913'*. Batavia, 1913.
- Kopytoff, Igor, 'The cultural biography of things: commoditization as process', in: Arjun Appadurai, *The social life of things: commodities in cultural perspective*. Cambridge, 1986: 64-91.
- Korthals Altes, A., 'Koning Willem II schrijft de keizer van Japan', in: *Spiegel Historiae* 13 (1978): 66-72.
- Koselleck, Reinhart, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main, 1979.
- Kousbroek, Rudy, *Vergeelde portretten uit een Indisch familiealbum*. Amsterdam, 1990.
- Krom, N.J., 'Een Javaansche bronscollectie', in: *Nederlandsch-Indië, Oud en Nieuw* 1 (1916-1917): 385-395.
- Krom, N.J., 'Hindoe-Javaansche bronzen. De collectie-Loudon', in: *Nederlandsch-Indië, Oud en Nieuw* 3 (1919) nr. 12: 383-395.
- Krom, N.J., *Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst*. Deel 2. 's-Gravenhage, 1923.
- Kuiper, Yme, *Adel in Friesland, 1780-1880*. Groningen, 1993.
- Kuitenbrouwer, Maarten, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 113 (1998) nr. 1: 56-73.
- Kuitenbrouwer, M. en H. Schijf, 'The Dutch colonial business elite at the turn of the century', in: *Itinerario* 2 (1998) nr. 1.
- Laarse, Rob van der, *A nation of notables. Class, politics and religion in the Netherlands in the nineteenth century*. Salford, 1999.
- Laarse, Rob van der en Yme B. Kuiper, *Beelden van de buitenplaats: elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw*. Hilversum, 2005.

- Lach de Bère, Ph., *Genealogie van het Nederlandsch Indische geslacht Weijnschenk*. Z.p., z.j. [1908].
- Lambert, David en Alan Lester (red.), *Colonial lives across the British Empire: imperial careerings in the long nineteenth century*. Cambridge, 2006.
- Leerssen, Joep, *Nationaal denken in Europa. Een cultuurhistorische schets*. Amsterdam, 1999.
- Leerssen, Joep, *The cultivation of culture. Towards a definition of romantic nationalism in Europe*. Amsterdam, 2005.
- Leeuwen, Lizzy van, *Ons Indisch erfgoed: zestig jaar strijd om cultuur en identiteit*. Amsterdam, 2008.
- Legêne, Susan, *De bagage van Blomhoff en Van Breugel: Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme*. Amsterdam, 1998a.
- Legêne, Susan, 'From brooms to obeah and back. Fetish conversion and border crossings in nineteenth-century Suriname', in: Patricia Spyer, *Border fetishisms: material objects in unstable spaces*. New York, 1998b: 35-59.
- Legêne, Susan, 'Photographic playing cards. Teaching the Dutch colonialism', in: Elizabeth J.M. Edwards, *Photographs objects histories: on the materiality of images*. Londen, 2004: 96-112.
- Legêne, Susan, 'Canon van verschil. Musea en koloniale cultuur in Nederland', in: Rob van der Laarse, *Bezetten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering*. Amsterdam, 2005: 124-152.
- Legêne, Susan, 'Flatirons and the folds of history. On archives, cultural heritage and colonial legacies', in: Saskia E. Wieringa, *Traveling heritages. New perspectives on collecting, preserving and sharing women's history*. Amsterdam, 2008: 47-63.
- Lekkerkerker, C., 'Oud Hindoeïsme en jong nationalisme', in: *De Gids* 82 (1918): 467-497.
- Levine, Philippa, 'Sexuality and empire', in: Catherine Hall en Sonya O. Rose, *At home with the empire. Metropolitan culture and the imperial world*. Cambridge, 2006: 122-142.
- Levysohn Norman, H.D. en A.B. Cohen Stuart, *Katalogus der Ethnologische Afdeeling van het Museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* (Batavia 1868).
- Lijst der voorwerpen in het Museum van oudheden en zeldzaamheden der Overijsselsche Vereeniging tot Ontwikkeling van Provinciale Welvaart te Zwolle*. Zwolle, 1852.
- Limburg Stirum, O.J.H. van, 'Levensbericht van jhr. mr. J.K.W. Quarles van Ufford', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Leiden, 1904.
- Locher-Scholten, Elsbeth, *Sumatraans sultanaat en koloniale staat. De relatie Djambi-Batavia (1830-1907) en het Nederlandse imperialisme*. Leiden, 1994.
- Locher-Scholten, Elsbeth, 'So close and yet so far. The ambivalence of Dutch colonial rhetoric on Javanese servants in Indonesia, 1900-1942', in: Julia A.C. Smith en Frances Gouda, *Domesticating the empire: race, gender and family life in French and Dutch colonialism*. Charlottesville, 1998.

- Locher-Scholten, Elsbeth, *Women and the colonial state: essays on gender and modernity in the Netherlands Indies, 1900-1942*. Amsterdam, 2000.
- Locher-Scholten, Elsbeth, *Sumatran sultanate and colonial state: Jambi and the rise of Dutch imperialism, 1830-1907*. Ithaca, 2004.
- Loeber jr., J.A., 'Textiele kunst in Indië', in: *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* 23 (1913) nr. 46: 428-443.
- Loos-Haaxman, Jeanne de, *Dagwerk in Indië: hommage aan een verstild verleden*. Franeker, 1972.
- Lopata, Helena Znaniecka, *Circles and settings: role changes of American women*. New York, 1994.
- Loudon jr., Alexander, 'Aanteekeningen gehouden op eene zending naar Siam', in: *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* 12 (1862): 380-502.
- Loudon, James, *Eer en fortuin: leven in Nederland en Indië, 1824-1900. Autobiografie van gouverneur-generaal James Loudon*. Amsterdam, 2003.
- Louter, Jan de, *Nederlandsch-Indië onder het regentschap van koningin Emma, 1890-1898*. Batavia, 1898.
- Louw, P.J.F., *De Java-oorlog van 1825-1830*. Batavia, 1894.
- Lukács, Georg, *The historical novel*. Lincoln, 1983.
- Lunsingh Scheurleer, Pauline, 'Oudheidkundige vondsten op Java', in: *Aziatische Kunst* 35 (2005) nr. 4: 3-13.
- Lunsingh Scheurleer, Pauline, 'Collecting Javanese antiquities. The appropriation of a newly discovered Hindu-Buddhist civilization', in: Pieter ter Keurs (red.), *Colonial collections revisited*. Leiden, 2007: 71-114.
- Lunsingh Scheurleer, Th.H., 'De collectie John F. Loudon veertig jaar in het Rijksmuseum', in: *Bulletin van het Rijksmuseum* 4 (1956): 91-95.
- MacKenzie, John M. (red.), *Empire and metropolitan culture. The Oxford history of the British Empire: the nineteenth century*. Oxford, 1999.
- MacKenzie, John M., *Museums and empire. Natural history, human cultures and colonial identities*. Manchester, 2010.
- Mannheim, Karl, 'Das Problem der Generationen', in: *Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie* 7 (1928/1929): 157-184.
- Marshall, P.J., *Bengal, the British bridgehead: Eastern India, 1740-1828*. Cambridge, 1987.
- Marshall, T.H. en Tom Bottomore, *Citizenship and social class*. Londen, 1992.
- Mauss, Marcel, *The gift: forms and functions of exchange in archaic societies. Essai sur le don, forme archaïque de l'échange*. Londen, 1974 (1922¹).
- Meijer, Hans, *In Indië geworteld: de twintigste eeuw*. Amsterdam, 2004.
- Meulen, Dik van der, *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker*. Nijmegen, 2003.
- Mevis, Annette, *Korte biografie van Phil van Heerdt tot Eversberg-Quarles van Ufford*. Z.p., z.j.
- Miller, Charles, 'Berigt van het eiland Sumatra, en van een nabuurig eiland, 't geen men niet weet dat ooit voorheen, door eenig Europeaan, bezogt geweest is; getrokken uit brieven van Mr. Charles Miller (...) (uit The Philosophical Transactions Vol. LXVIII, Part I)', in: *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1779: 267-272.

- Miller, Daniel, 'Things ain't what they used to be', in: Susan Pearce, *Interpreting objects and collections*. Londen, 1994: 13-18.
- Mobron, Jaap-Jan, *Duin & Kruidberg: de geschiedenis van een landgoed*. Zwolle 2006a.
- Mobron, Jaap-Jan, *Duin & Kruidberg: de belangrijkste kunstobjecten*. Zwolle. 2006b.
- Molhuysen, P.C. en P.J. Blok (red.), 'Johannes Albertus Wilkens (1813-1888)', in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel 3. Leiden, 1914: 1425.
- Molhuysen, P.C. en P.J. Blok (red.), 'Pieter Bleeker (1819-1878)', in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel 4. Leiden, 1918: 162-164.
- Molhuysen, P.C. en P.J. Blok (red.), 'Mr Pieter Gerhardus van Overstraten', in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel 7. Leiden, 1927: 937-938.
- Mollema, J.C., *Gedenboek Billiton, 1852-1927*. 's-Gravenhage, 1927.
- Montijn, Ileen, *Leven op stand, 1890-1940*. Amsterdam, 2003.
- Mrázek, Rudolf, 'Coughing heavily: two interviews with professor Resink in his home at Gondangdia Lama 48a, Jakarta, on July 17 and July 25, 1997', in: *Indonesia* 74 (2002): 137-164.
- Mulder-Radetzky, Rita L.P. en J.A. Mulder, *Museum het Princessehof: Nederlands keramiekmuseum. Historie*. Leeuwarden, 1992.
- Multatuli, *Duizend en enige hoofdstukken over specialiteiten*. Delft, 1879.
- Multatuli, *Max Havelaar of de koffiveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij*. Assen/Maastricht, 1992 (naar de uitgave van 1881).
- Munnich, J., 'Eenige bijdragen tot de kennis der oudheden op Java', in: *De Gids* 10 (1847) nr. 2: 489-502.
- Nadel, Siegfried F., 'The concept of social elites', in: *International Social Science Bulletin* 8 (1956) nr. 3: 413-424.
- Naerssen, F.H. van, 'Uit particulier bezit. Een merkwaardig Hindu-Javaansch bronzen beeld', in: *Cultureel Indië* 2 (1940): 158-159.
- Nicolai, Hendrik, *De Kingma-kroniek, of: hoe een familiegeheugen meer dan tweehonderdvijftig jaar intact bleef*. Groningen, 1997.
- Nieuwenhuys, Rob, *Oost-Indische spiegel: wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden*. Amsterdam, 1978.
- Nieuwenhuys, Rob, *Baren en oudgasten. Tempo doeloe, een verzonken wereld: fotografische documenten uit het oude Indië 1870-1920*. Amsterdam, 1981.
- Nieuwenhuys, Rob, *Komen en blijven. Tempo doeloe, een verzonken wereld: fotografische documenten uit het oude Indië 1870-1920*. Amsterdam, 1982.
- Nieuwenhuys, Rob, *Met vreemde ogen. Tempo doeloe, een verzonken wereld: fotografische documenten uit het oude Indië 1870-1920*. Amsterdam, 1988.
- Nieuwenhuys, Rob en Peter John Koets, *Leven tussen twee vaderlanden*. Amsterdam, 1967.
- Notulen van de Algemeene en Directie-vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia, 1873, 1875, 1876,

- 1878, 1880, 1883, 1885, 1888, 1890, 1895, 1896, 1900, 1904, 1905, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1921, 1939 en 1942.
- ‘Notulen van de Bestuurs- en Algemeene Vergaderingen van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië’, in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 39 (1890) nr. 1; 44 (1894) nr. 1; 52 (1901) nr. 1.
- O’Hanlon, Michael en Robert L. Welsch (red.), *Hunting the gatherers: ethnographic collectors, agents and agency in Melanesia, 1870s-1930s*. New York, 2000.
- Oorthuizen, Sanne, ‘De erfenis van Raden Saleh’, in: Meta Knol, Remco Raben en Kitty Zijlmans, *Beyond the Dutch. Indonesië, Nederland en de beeldende kunsten van 1900 tot nu*. Amsterdam/Utrecht, 2009: 25-34.
- Oostindie, Gert, *Postkoloniaal Nederland: vijftig jaar vergeten, herdenken, verdringen*. Amsterdam, 2010.
- Oudheidkundig verslag van den Oudheidkundige Dienst in Nederlands-Indië*. Weltevreden/’s-Gravenhage, 1915, 1918, 1925, 1926 en 1927.
- Paasman, Bert, ‘Dit heerlijk spel voorgoed afgelast. In memoriam Han Resink’, in: *Indische Letteren* 12 (1997) nr. 4: 187-191.
- Paasman, Bert, ‘Kleine bloemlezing van Atjeh-liederen’, in: Liesbeth Dolk, *Atjeh. De verbeelding van een koloniale oorlog*. Amsterdam, 2001: 155-204.
- Page, Melvin E., *Colonialism: an international social, cultural, and political encyclopedia*. Deel 1. Santa Barbara, 2003.
- Pattynama, Pamela, ‘26 februari 1948. Oeroeg van Hella Haasse verschijnt als boekenweekgeschenk. Herinneringsliteratuur en “postherinneringen” bij eerste en tweede generatie Indische schrijvers’, in: Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer (red.), *Kunsten in beweging, 1900-1980*. ’s-Gravenhage, 2003: 207-221.
- Pearce, Susan, *On collecting. An investigation into collecting in the European tradition*. Londen/New York, 1995.
- Peckham, Robert Shannan, ‘Introduction. The politics of heritage and public culture’, in: Robert Shannan Peckham, *Rethinking heritage. Cultures and politics in Europe*. Londen/New York, 2003: 1-16.
- Phillips, Caryl, *The atlantic sound*. Londen, 2001.
- Pijper, G.F., ‘Professor dr. Pangeran Ario Hoesein Djajadiningrat’, in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 117 (1961) nr. 4: 401-409.
- Pleyte, C.M., *Indonesian art: selected specimens of ancient and modern art and handwork from the Dutch Indian archipelago*. ’s-Gravenhage, 1901.
- Poeze, Harry, *In het land van de overheerser*. Deel 1: *Indonesiërs in Nederland, 1600-1950*. Dordrecht, 1986.
- Pomian, Krzysztof, ‘Naar een geschiedenis van semioforen. De vazen van De Médici’s’, in: Krzysztof Pomian, *De oorsprong van het museum. Over het verzamelen*. Heerlen, 1990a: 65-79.
- Pomian, Krzysztof, *Collectors and curiosities. Paris and Venice, 1500-1800*. Cambridge, 1990b.

- Pomian, Krzysztof, 'The collection: between the visible and the invisible', in: Susan Pearce, *Interpreting objects and collections*. Londen, 1994: 160-174.
- Pronk, Heleen, 'Hofpredikant Daniël Delprat en drie Oranjeprinsen. Portretten geschilderd door Jean Baptiste van der Hulst (1790-1862)', in: *Jaarboek Oranje-Nassau 2008*. Rotterdam/Gronsveld, 2009: 95-102.
- Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunst en Wetenschappen, *Catalogus der tentoonstelling van voor Nederland belangrijke oudheden en merkwaardigheden in de stad en provincie Utrecht voorhanden, gehouden (...) in de maanden juni en juli 1857, te Utrecht in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen*. Amsterdam, 1857.
- Quarles van Ufford, Hendrik, *Aanteekeningen betreffende eene reis door de Molukken van zijne excellentie den gouverneur-generaal mr. A.J. Duymaer van Twist in de maanden september en oktober 1855*. 's-Gravenhage, 1856.
- Quarles van Ufford, Jakob Karel Willem, 'De reis van den gouverneur-generaal Duymaer van Twist naar de Molukken in 1855', in: *De Gids* 21 (1857): 772-821.
- Quarles van Ufford, Jakob Karel Willem, *Indrukken van Java medegebragt*. 's-Gravenhage, 1862.
- Raben, Remco, 'De lange sporen van overzee: nieuwe koloniale geschiedenis in Nederland en eromheen', in: *De Gids* 170 (2007) nr. 12: 1218-1228.
- Rapporten van de Commissie in Nederlandsch-Indië voor Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera (...)*. Batavia/'s-Gravenhage, 1901, 1902, 1903, 1905-1906, 1908 en 1909.
- 'Recensie van A.W.P. Weitzel, "De derde militaire expeditie naar het eiland Bali, in 1849" (Gorinchem 1859)', in: *De Gids*, 1860: 439-445.
- Redactie, 'Ter gedachtenis aan dr. J.W. IJzerman (1851-1932)', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 89 (1932) nr. 1: I-XXIX.
- Rees, W.A. van, *De Bandjermasinsche krijg van 1859-1863*. Deel 2. Arnhem, 1865.
- Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië, 1815-1942*. Dvd van Centraal Bureau voor de Genealogie. Den Haag, 2008.
- Resink-Wilkens, A.J. , 'Het huishoudonderwijs', in: *Widoeri, maandblad voor inheemsche vrouwen en meisjes* 4 (1935) nr. 4: 166-170.
- Resink, G.J., *Kreeft en steenbok*. Amsterdam, 1963.
- Resink, G.J., 'Boedi Oetomo in vorstenlandse omgeving', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 132 (1976) nr. 4: 463-467.
- Resink, G.J., *Transcultureel: gedichten*. Amsterdam, 1981.
- Resink, G.J. *Perifeer en efemeer. Verzamelde gedichten* (red. Bert Paasman). Amsterdam, 2001.
- Reulecke, Jürgen, 'Generation/generationality, generativity, and memory', in: Astrid Erll, Ansgar Nünning en Sara B. Young, *Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook*. Berlijn/New York, 2008: 119-126.

- Ricklefs, M.C., *A history of modern Indonesia, c. 1300 to the present*. Londen, 1981.
- Rijckevorsel, Elie van, *Brieven uit Insulinde*. 's-Gravenhage, 1878.
- Roger Knight, G., 'A case of mistaken identity? Suikerlords and ladies, Tempo Doeloe and the Dutch colonial communities in nineteenth century Java', in: *Social Identities* 7 (2001) nr. 3: 379-391.
- Roger Knight, G., 'Descrying the bourgeoisie. Sugar, capital and state in the Netherlands Indies, circa 1840-1884', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 163 (2007) nr. 1: 34-66.
- Romein, Jan, *Op het breukvlak van twee eeuwen*. Amsterdam, 1967.
- Rooy, Piet de, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813*. Amsterdam, 2005.
- Rouffaer, G.P., 'Van Hoëvell's archeologische reis in Midden-Java van 1840', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 79 (1923): 591-597.
- Said, Edward, *Oriëntalist*. Amsterdam, 2005.
- Salverda, Reinier, 'De dingen en hun verhaal', in: M.E.A. van Kempen, *Wandelaar onder de palmen. Opstellen over koloniale en postkoloniale literatuur*. Leiden, 2004: 213-226.
- Sas, Niek van, 'Fin de siècle als nieuw begin. Nationalisme in Nederland rond 1900', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 106 (1991) nr. 4: 595-609.
- Sas, N.C.F. van, *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*. Amsterdam, 2005.
- Savage, Victor R. en Lily Kong, 'Hugh Clifford and Frank Swettenham: environmental cognition and the Malayan colonial process', in: *Asian Profile, Asia's international journal* 22 (1994) nr. 4: 295-309.
- Schmidt, C., 'Een lengteprofiel van het Hollandse patriciaat. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950', in: J. Aalbers en M. Prak, *De bloem der natie: adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden*. Meppel/Amsterdam, 1987.
- Schulte Nordholt, Henk, 'Modernity and cultural citizenship in the Netherlands Indies. An illustrated hypothesis', 2011. Ongepubliceerd artikel naar aanleiding van een paper gepresenteerd op het congres 'Sites, bodies and stories. On heritage formation and citizenship', Yogyakarta, Indonesië, 13-15 januari 2011.
- Schulte Nordholt-Zielhuis, Oet en Henk Schulte Nordholt, *Het dagelijks leven in Indië, 1937-1947: brieven van O. Schulte Nordholt-Zielhuis*. Zutphen, 1999.
- Senerpont Domis, W.J.C., *Hollandsch en Javaansch woordenboekje, behelzende de woorden die in de dagelijksche verkeer het meeste te pas komen*. Semarang, 1827.
- Serrurier, Lindor, *Tentoonstelling van kleederdrachten in Nederlandsch Indië, voorgesteld door poppen*. Leiden, 1894.
- Shelton, Anthony A., 'The collector's zeal. Towards an anthropology of intentionality, instrumentality and desire', in: Pieter ter Keurs (red.), *Colonial collections revisited*. Leiden, 2007: 16-44.

- Smelik, J.C. e.a., *A.J. Duymaer van Twist: gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1851-1856)*. Zutphen, 2007.
- Smit, Gonne, 'De collectie Loudon', in: *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* 26 (1916) nr. 52: 1-20.
- Smith, Julia A.C. en Frances Gouda, *Domesticating the empire: race, gender and family life in French and Dutch colonialism*. Charlottesville, 1998.
- Smits, J.C.J., *Gedenckboek van het Koloniaal-Militair Invalidenhuis Bronbeek*. Arnhem, 1881.
- Snoek, Kees, 'De vrede van aan veel deel te hebben, heel alleen te staan: vraaggesprek met de dichter G.J. Resink', in: *Het Oog in 't Zeil* 4 (1987) nr. 6: 12-19.
- Soebadio-Noto Soebagio, Haryati, *Pusaka: art of Indonesia*. Z.p. [Singapore], 1992.
- Steedman, Carolyn, *Strange dislocations: childhood and the idea of human interiority, 1780-1930*. Londen, 1995.
- Steenbergen, Renée, 'De Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst in het interbellum: deftige verzamelaars, rijke donateurs en Indische fortuinen', in: *Aziatische Kunst* 38 (2008) nr. 3: 3-16.
- Stevens, Th., *Vrijmetselarij en samenleving in Nederlands-Indië en Indonesië, 1764-1962*. Hilversum, 1994.
- Stevenson, Nick, *Cultural citizenship: cosmopolitan questions*. Maidenhead, 2003.
- Stewart, Susan, *On longing: narratives of the miniature, the gigantic, the souvenir, and the collection*. Baltimore, 1984.
- Stoler, Ann Laura, *Race and the education of desire: Foucault's history of sexuality and the colonial order of things*. Durham, 1995.
- Stoler, Ann, *Carnal knowledge and imperial power: race and the intimate in colonial rule*. Berkeley, 2002.
- Stoler, Ann Laura, 'Affective states', in: D. Nugent en J. Vincent, *A companion to the anthropology of politics*. Londen, 2004: 4-20.
- Stoler, Ann Laura, *Along the archival grain: epistemic anxieties and colonial common sense*. Princeton, 2009.
- Stötefalk, Daniëlle, 'Stille invloeden. Een onderzoek naar de invloed van Nederlandse vrouwen op de ontwikkeling van de Indische kunstnijverheid, 1900-1942'. Ongepubliceerd manuscript. Amsterdam, 2011.
- Stoter, Marlies, 'De reis van de Japanse lakkoker', in: *Aziatische Kunst* 39 (2009) nr. 4: 2-16.
- Stuers, F.V.A. de, *Gedenkschrift van den oorlog op Java, van 1825 tot 1830*. Amsterdam, 1847.
- Stutterheim, W.F., 'Fragment van een inscriptie op brons uit de collectie Resink-Wilkens', in: *Oudheidkundig verslag*, 1925: 171-175.
- Stutterheim, W.F., 'De oudheden-collectie Resink-Wilkens te Jogjakarta', in: *Djawa* 14 (1934): 167-197.
- Stutterheim, W.F., 'Zijne Hoogheid Mangkoe Nagoro en Java's oudheid', in: *Het Triwindoe-gedenckboek Mangkoe Nagoro VII*. Soerakarta, 1939: 33-37.
- Swartz, David, *Culture and power: the sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago, 1997.

- Swellengrebel, J.L., *In Leijdeckers voetspoor. Anderhalve eeuw bijbelvertaling en taalkunde in de Indonesische talen. Deel 1: 1820-1900.* 's-Gravenhage, 1974.
- Swettenham, Frank, *British Malaya: an account of the origin and progress of British influence in Malaya.* Londen, 1907.
- Taselaar, Arjen, *De Nederlandse koloniale lobby: ondernemers en de Indische politiek, 1914-1940.* Leiden, 1998.
- Taylor, Jean Gelman, *The social world of Batavia: European and Eurasian in Dutch Asia.* Madison, 1983a.
- Taylor, Jean Gelman, *Smeltkroes Batavia: Europeanen en Euraziaten in de Nederlandse vestigingen in Azië.* Groningen, 1983b.
- Terwen, J.W., 'De Lange en de gamelan. Een negentiende-eeuwse ontmoeting tussen Oost en West'. Onuitgegeven doctoraalscriptie. Amsterdam, 2003.
- Terwen de Loos-Haaxman, J., *Verlaat rapport Indië. Drie eeuwen westerse schilders, tekenaars, grafici, zilversmeden en kunstnijveren in Nederlands-Indië.* 's-Gravenhage, 1968.
- Thomas, Nicholas, *Entangled objects: exchange, material culture, and colonialism in the Pacific.* Cambridge, 1991.
- Thomas, Nicholas, *Colonialism's culture. Anthropology, travel and government.* Oxford, 1994.
- Thomassen à Thuessink van der Hoop, A., 'Vergeelde portretten', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 114 (1958) nr. 1-2: 121-132.
- Turner, Bryan S., 'Postmodern culture/modern citizens', in: Bart van Steenberg (red.), *The condition of citizenship.* Londen, 1994: 153-168.
- Valck, Frans G., 'Gedachten over de ruïnen van de Hindoesche godsdienst, welke op Java gevonden worden', in: *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 3 (1840): 177-203.
- Vanvugt, Ewald, *De schatten van Lombok. Honderd jaar Nederlandse oorlogsbuit uit Indonesië.* Amsterdam, 1994.
- Veenendaal jr., A.J., 'Jan Willem IJzerman (1851-1932)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland. Deel 2.* 's-Gravenhage, 1985.
- Velde, Paul van der, *Een Indische liefde: P.J. Veth (1814-1895) en de inburgering van Nederlands-Indië.* Amsterdam, 2000.
- Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.* Batavia etc., 1779-1950.
- Verslagen der congressen bij gelegenheid van de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid.* Amsterdam, 1898/1899.
- Veth, P.J., G.A. Wilken en H.C. Klinkert, *Catalogus der afdeeling Nederlandsche Koloniën van de internationale koloniale en uitvoerhandel tentoonstelling (van 1 Mei tot ult°. October 1883) te Amsterdam* (Leiden 1883).
- Veth, P.J., 'De nieuwste literatuur over Nederlandsch Indië', in: *De Gids* 28 (1864a) nr. 2: 134-159.
- Veth, P.J., 'Levensberigt van Jan Frederik Gerrit Brumund', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.* Leiden, 1864b.
- Voorneman, Richard N., 'Vraaggesprek met G.J. Resink te Jakarta', in: *Jambatan, tijdschrift voor Indonesische geschiedenis* 10 (1992) nr. 1: 31-39.

- Vreede-de Stuers, C., 'Adriana. Een kroniek van haar Indische jaren, 1809-1840', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 152 (1996) nr. 1: 74-108.
- Vries, Boudien de, *Electoraat en elite. Sociale structuur en sociale mobiliteit in Amsterdam, 1850-1895*. Amsterdam, 1986.
- Waaldijk, Berteke en Susan Legêne, 'Oktober 1901. Gerret Rouffaer constateert een artistieke ereschuld. Vernieuwing van de beeldende kunsten in een koloniale context 2001-1901', in: Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer (red.), *Kunsten in beweging, 1900-1980*. 's-Gravenhage, 2003: 19-37.
- Wachlin, Steven en Marianne Fluitsma, *Woodbury & Page. Photographers Java*. Leiden, 1994.
- Wall, Victor Ido van de, *De Nederlandsche oudheden in de Molukken*. 's-Gravenhage, 1928.
- Wall, V.I. van de, *Het Hollandsche koloniale barokmeubel: bijdrage tot de kennis van het ebbenhouten meubel omstreeks het midden der XVIIde en het begin der XVIIIde eeuw*. Antwerpen, 1939.
- Wassing-Visser, Rita, *Royal gifts from Indonesia: historical bonds with the House of Orange-Nassau (1600-1938)*. Zwolle, 1995.
- Weitzel, A.W.P., *De oorlog op Java van 1825 tot 1830: hoofdzakelijk bewerkt naar de nagelatene papieren van Z. Exc. den luitenant-generaal baron Merkus de Kock*. Breda, 1852/1853.
- Weitzel, A.W.P., *De derde militaire expeditie naar het eiland Bali, in 1849*. Gorinchem, 1859.
- Wiener, Margaret J., *Invisible realms. Power, magic, and colonial conquest in Bali*. Chicago, 1995.
- Wijsenbeek, L.J.F. en Th.A. Resink, *De kunst van Bali. Verleden en heden*. 's-Gravenhage, 1961.
- Wilhelmina, prinses der Nederlanden, *Eenzaam maar niet alleen*. Amsterdam, 1959.
- Wilkens, Johannes Albertus, *Het inlandsch kind in Oost-Indië, en iets over den Javaan*. Amsterdam, 1849.
- Wilkens, J.A., 'Séwaka, een Javaansch gedicht met eene vertaling en woordenboek', in: *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* 12-13 (1850-1851): 287-304, 381-461 en 464-486.
- Willems, Wim, *De uittocht uit Indië, 1945-1995*. Amsterdam, 2001.
- Wijnmalen, Th.CL. 'Carl Benjamin Hermann Baron Von Rosenberg. Eine biographische skizze', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 38 (1889) nr. 1: 130-143.
- Woude, Johan van der, *Maria Dermoût: de vrouw en de schrijfster*. 's-Gravenhage, 1973.
- Zeggelen, Marie van, *De Hollandsche vrouw in Indië*. Amsterdam/Schoorl, 1910.
- Zondervan, Henri, *Insulinde in woord en beeld*. Groningen 1912.
- Zweers, Louis, *Sumatra: koloniale, koelies en krijgers*. Houten, 1988.

Dankwoord

Een dankwoord schrijven is een hachelijke onderneming. De kans mensen te vergeten of niet te noemen en daarbij onbedoeld hen te kwetsen is groot. Liever had ik het dan ook helemaal gelaten, maar bij een proefschrift als deze, dat bestaat bij de gratie van families die bereid waren hun verleden te willen prijsgeven, is dat onmogelijk. Mijn dank gaat dan ook vooral uit naar die families die zo genereus waren hun verleden met mij te willen delen, die letterlijk bereid waren de hutkoffers van hun (over)grootouders te openen en persoonlijke herinneringen met mij te willen delen. Het was een voorrecht en bovenal een oprecht genoegen.

Veel dank familie Delprat/Kool voor jullie gastvrijheid en openheid. Jullie fascinerende familiegeschiedenis stond aan de oorsprong van mijn proefschrift. In het bijzonder wil ik Heleen Pronk en Maartien Delprat bedanken die mij regelmatig aan hun keukentafel zetten met de talloze brieven die Théodore Delprat aan zijn broer Constant en anderen, zoals aan Van Heutsz, in Holland schreef. Heleen heeft mij ook bijzonder veel werk uit handen genomen door zelf de archiefstukken door te nemen en in te scannen. Altijd was ze bereid mee te denken. Mijn dank is werkelijk waar heel groot! En veel dank de heer Jaap Kool, die immer bereid was de hutkoffer van Théodore Delprat letterlijk voor mij te openen en tijdens de zaterdagmiddagen dat ik brief na brief uit de kist haalde zalige taartjes en goede wijn serveerde. Het leven van een promovenda kan soms heerlijk zijn. Veel dank ook mevrouw en mijnheer Resink in Oisterwijk die mij op een koude, winterse dag met een taartje bij hen thuis ontvingen, herinneringen ophalend aan het leven van Anna en Thom Resink. Bijzonder hoe zo tachtig jaar overbrugd werden en mevrouw Resink-Wilkens door verhalen levend werd. Veel dank, mevrouw Janneke Ament, voor het onbeschrijfelijke vertrouwen dat je in me had. Toen ik allang de hoop had opgeheven meer persoonlijke voorwerpen te vinden van Anna Resink-Wilkens dienden zich, op de valreep, toch nog deze prachtige, persoonlijke foto's, krantenknipsels en brieven zich aan. Het was een geschenk uit de hemel. Veel dank, de heer Pier Terwen, voor de gastvrijheid mij bij je thuis te willen ontvangen en het blauwe KLM koffertje van Thom Resink voor me te openen. Het geschenk dat je me gaf bij mijn afscheid koester ik. Dank ook,

mevrouw Brakel en Heringa. Zonder uw deskundigheid en kennis had ik nooit zoveel van Anna Resink-Wilkens geweten en begrepen als ik nu deed. Tot slot, maar eigenlijk was het het begin: veel dank, de heer Bert Paasman, die mij bij mijn eerste voortgangsgesprek wees op de bijzondere familie Resink-Wilkens. Zonder zijn aanbeveling had ik nooit kennis gemaakt met die bijzondere, intrigerende familie Resink-Wilkens en de prachtige gedichten van Han Resink. Zonder hem was ik waarschijnlijk ook nooit in Putten beland: bedankt voor de heerlijke uren daar. Het leek een vakantie. Dat Nederland zo mooi kan zijn!

Bedankt, de heer Robert Quarles van Ufford en de heer Aarnout Loudon voor de telefoongesprekken en de aanbevelingen aan het begin van mijn onderzoek. Het was een voorrecht met u te mogen spreken. Ook dank ik al die mensen uit ‘koloniale’ families die uiteindelijk niet als ‘hoofdpersoon’ in dit boek terecht zijn gekomen, maar die me hielpen het boek richting te geven en bewezen dat de levens van de hoofdpersonen geen uitzonderingsgevallen waren: Gerben en Piet Creutzberg en mevrouw Cisca van den Borg-Meurer (haar grootouders waren C.J. Vattier Kraane (1864-1954) en F.J. Daendels (1871-1950)).

Mijn dankbaarheid gaat tevens uit naar al die museumspecialisten en archiefmedewerkers die mij steeds met veel geduld hebben geholpen: veel dank Anouk Mansfeld, Steven Vink, Rob Jongmans, Janneke van Dijk, Pim Westerkamp en Yvonne Teffer van het KIT / Tropenmuseum en veel dank Francine Brinkgreve en Dorus Kop Jansen van Museum Volkenkunde in Leiden. Veel dank ook al die medewerkers van het Fries Museum in Leeuwarden, Museum Nusantara in Delft en het Haags Gemeentemuseum voor het succesvol graven naar informatie van decennia terug. Zonder hen zou dit boek niet geschreven kunnen hebben. Dank ook mevrouw Heidi Hinzler en mevrouw Pauline Lunsingh Scheurleer. Jullie fenomenale kennis is ontzagwekkend en ik ben dankbaar voor jullie bereidheid mij te helpen.

Ik wil de ‘SBS’-groep (en dan met name Marieke Bloembergen, Martijn Eickhoff, Henk Schulte Nordholt, Peter Romijn en Tular Sudarmadi) bedanken voor hun bereidheid mij te incorporeren in hun onderzoeksgroep. Ik heb zowel persoonlijk als professioneel geweldig geprofiteerd van jullie kennis en feedback in zowel Nederland als Indonesië. Susan Legêne, je was een promotor

waar een promovendus van droomt. Je betrokkenheid en toewijding waren ongelooflijk. Na iedere afspraak liep ik geïnspireerd en enthousiast je kamer, eerst bij het Tropenmuseum en later bij de VU, weer uit,. Heel, heel veel dank voor de afgelopen jaren. Pim den Boer, veel dank voor de vrijheid die je me gaf bij het verrichten van mijn onderzoek en het vertrouwen dat je in me stelde.

Lieve collegaatjes aan de UvA, Ammeke, Annemiek, Camille, Claartje, Durkje, Matthijs, Roumiana en Tamara, wat had ik zonder jullie de afgelopen jaren gemoeten? Paranimfjes Fenneke en Sadijah, jullie zijn fijne reisgenoten, inspirerende collega's en gezellige vriendinnen. Gertjan, je hield me altijd met beide benen op de grond. Tot slot wil ik mijn ouders bedanken. Van mijn moeder heb ik de liefde voor boeken meegekregen en van mijn vader de liefde voor geschiedenis: hij was degene die bij ieder hoofdstuk mee dacht en ervoor waakte dat ik niet al te grote 'taalflaters' sloeg. Wat een vrije tijd zal hij nu krijgen...

Bijlage A: Lijst van objecten

Deze lijst heeft betrekking op alle in het boek genoemde voorwerpen. Het is geen weergave van de volledige collecties van de families.

Quarles van Ufford

1A. 'Toverhoorn', Toba-Batak-cultuur, Sumatra. Geschonken door J.K.W. Quarles van Ufford in 1871 aan het Rijks Ethnographisch Museum. Opgesteld, anno 2010, in de vaste opstelling Indonesië. Buffelhoorn, hout en touw. 54x10cm. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 125-1.

1B. Japanse prent gemaakt door Shuntei tijdens de Edo-periode (1603 tot 1868). Aangekocht in 1957 uit de nalatenschap van J.K.W. Quarles van Ufford. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 3457-171. *Vermist*.

1C. Balinese, geweven doek, vermoedelijk uit Sidemen, Karangasam, Klungkung. Geschonken door Philippine Quarles van Ufford jr. in 1971 aan het museum. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 4512-1.

1D. (Waarschijnlijk) Sumatraanse geweven doeken. Geschonken door Philippine Quarles van Ufford jr. in 1971 aan het museum. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 4512-2 en 4512-3.

1E. Ceremoniële doek van katoen en glaskralen, Toba-Batak-cultuur, Sumatra. Geschonken door Philippine Quarles van Ufford jr. in 1971 aan het museum. 207x60cm. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 4512-4.

1F. Ceremoniële doek gemaakt van katoen en glaskralen, Batak-cultuur, Sumatra. Geschonken door Philippine Quarles van Ufford jr. in 1971 aan het museum. 207x 60 cm. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 4512-4.

1G. Kleed van bombast, afkomstig van de Cenderawasih-baai, Nieuw Guinea. Geschonken door Philippine Quarles van Ufford jr. in 1971 aan het museum. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 4512-8. *Vermist*.

1H. Schort gemaakt van katoen en kralen uit Numfor of van de bewoners uit het Doreh baai-gebied, Nieuw Guinea. Geschonken door Philippine Quarles van Ufford jr. in 1971 aan het museum. 35x42cm. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 4512-11.

1I. Houten(?) boog uit Nieuw Guinea. Geschonken door J.K.W. Quarles van Ufford in 1871 aan het Rijks Ethnographisch Museum. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 125-2.

1J. Maquette van de administrateurswoning van de suikerfabriek Sindang Laut bij Cirebon de situatie weergevende zoals die was tussen 1848-1861. Circa 70cmx40cm. Geschonken door suikeronderneming Sindanglaoet, 1934.

Vernietigd in januari 1937 door het Koloniaal Instituut vanwege de slechte staat waarin de maquette verkeerde. Informatie: brief suikeronderneming Sindanglaoet aan de algemeen secretaris van het Koloniaal Instituut te Amsterdam, E.P. Westerveld, d.d. 17 januari 1934.

Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT); oud archief. Inv.nr. 2214. Zie ook correspondentie omtrent de maquette, archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT); oud archief. Inv.nr. 6420.

1K. Foto administrateurswoning Sindang Laut tijdens het beheer van administrateur A. Teixeira de Mattos in de jaren 1890.
KITLV, Leiden. Fotonummer 18171.

1L. Een etui, een 'papeterie doos' en blauwe schaalpjes genoemd in de correspondentie tussen Anne Madeleine Scheltema aan Henri Quarles van Ufford Utrechts Archief, toegangsnr. 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642 - 2000. Brieven 10 en 15 augustus en 9 november 1860. Inv.nr. 482.

1M. Notitieboekje van Hendrik Quarles van Ufford met aantekeningen van huishoudelijke en financiële aard, van verjaardagsdata, een 'danskaartje' en schetsjes van zeilschepen.
Utrechts Archief, toegangsnr. 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000. Inv.nr. 486.

1N. Journaal door Hendrik Quarles van Ufford gehouden tijdens reizen tussen 1842 en 1845 aan boord van het Z.M. fregat 'Palembang'.
Utrechts Archief, toegangsnr. 1140. Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642 - 2000. Inv.nr. 490.

1O. Rode 'Atjeese vlag' van wol en katoen. Versierd met Arabische letters en anti-Hollandse leuzen, gescheurd, met kogelgaten en bloed besmeurd.
Vervaardigd vóór 1840. Verworven in dat jaar door generaal A.V. Michiels (1797-1849), doorgegeven aan kolonel en gouverneur Alexander van der Hart (1808-1855) en vervolgens aan John Francis Loudon (1821-1895) die de vlag in 1873 schonk aan het militair tehuis voor Indische militairen, Bronbeek, in Arnhem. 125x230cm.
Rijksmuseum Amsterdam, in leen van Museum Bronbeek, Arnhem. Inv.nr. NG-1977-279-2.

1P. Geïllustreerde herinneringsprent ter gelegenheid van het vijftigjarig huwelijksfeest van Joan Quarles van Ufford met Ann Amelia Dennison in 1897. Op het affiche onder meer de kaarten van de landen waar ze hun leven doorbrachten, de handtekeningen van de gasten en afbeeldingen van de kerk te Henbury bij Bristol waar het huwelijk had plaatsgevonden, hun huis Hoekenburg te Delfland (Voorburg), hun huis Oostereng en hun huis aan de Zeestraat 70 te Den Haag.

Archieven van de families Quarles, Quarles de Quarles en Quarles van Ufford, 1642-2000. Inv.nr. 437.

1Q. Schilderij van de Waterkant van Paramaribo, genoemd in (1913) als zijnde in het bezit van de familie Van Heerdt tot Eversberg-Van Lansberge. Particulier archief.

1R. Schilderij 'de haven van Sabang op Sumatra', 1910. Olieverf op doek, in verguld houten lijst. 33x119cm. Geschilderd door Philippine A.M. gravin van Heerdt tot Eversberg-Quarles van Ufford. Geschonken door Gérard Quarles van Ufford in 1951 aan het Tropenmuseum. Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 2076-1.

1S. Traditioneel Balinees schilderij, waarschijnlijk afkomstig van Kamasan, Klungkung, Bali. Aangekocht in 1957 van de erven J.K.W. Quarles van Ufford. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 3457-1.

Loudon

2A. Groen-crèmekleurig beursje, vervaardigd door Johanna Valck-Beylon (1773-1844) rond 1837. Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief Jhr Mr James Loudon. Inv.nr. 36.

2B. Testament van Jacoba Maria Lodisio (ca. 1769-1838) Nationaal Archief, 2.21.183.50. Familiearchief Jhr. Mr. James Loudon. Inv.nr. 80.

2C. Collectie hindoe-Javanica van Frans Valck. Valck publiceerde voor het eerst over zijn verzameling in 1840 in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* ('Gedachten over de ruinen van de Hindoesche Godsdienst, welke op Java gevonden worden'). In 1843 is de collectie (deels?) aangekocht door het Bataviaasch Genootschap en sindsdien onderdeel van de collectie van het museum van het Bataviaasch Genootschap (het latere Museum Nasional Indonesia in Jakarta). Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Collectienummers zijn helaas waarschijnlijk niet meer te traceren.

2D. Kris van Diponegoro geschonken door kolonel Cleerens aan koning Willem I in 1831. Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden, overgedragen aan het 's Rijks Ethnographisch Museum / Museum Volkenkunde, Leiden. *Vermist*.

2E. Kris van Diponegoro en wayangpoppen met inscriptie 'GWL' geschonken door George Lodewijk Weijnschenk in 1886 aan keizer Franz Jozef van Oostenrijk. Museum für Völkerkunde, Wenen. Inv.nr. MVK 22976.

2F. Een vermeende Javaanse staatsiekris van Diponegoro uit het bezit van de familie De Kock, via Herman Holle (1831-1896) (broer van Karel Holle en lange

tijd chef handelshuis Pryce&Co.) en de familie Van Blommestein in 1931 in het bezit gekomen van kunsthandel Damme in Den Haag (Algemeen Handelsblad, 27 december 1931). Wellicht dezelfde kris als de Javaanse staatsiekris die in 1936 in het bezit moet zijn geweest van Mr J.G. Huijser. De beschrijving van de kris in 1936 luidt:

gegolfd lemmet, geïncrusteerd met een gouden *naga*, bloemen en bladranken. Eenvoudige greep en lemmet. Greep en lemmet 47cm lang. Tentoongesteld te in Amsterdam in 1936: *Aziatische kunst in particuliere en openbare collecties in Nederland*.

Hedendaagse verblijfplaats onbekend bij auteur.

2G. Vrouwenkris dapur cerita kenanga ginuba met een handvat uit Solo en een lemmet uit Madura. Lengte circa 33cm. Geschonken door G. Tillmann in 1940 aan het Koloniaal Instituut/Indisch Instituut.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 1772-2028a en b.

2H. Beeld van Ciwa als Batara Guru (ca. 1 meter hoog). Collectie Carel P.A. baron de Salis Soglio Mayenfeld, daarna collectie Jhr C.H.C.A. Sypestein. Overgegaan in 1936 naar het Museum voor Aziatische Kunst in Amsterdam (collecties opgegaan in het Amsterdamse Rijksmuseum).

Rijksmuseum, Amsterdam. Inv.nr. nog niet getraceerd.

2I. Een lans van Diponegoro en een met diamanten bezette kris van Sentot uit het bezit van luitenant-kolonel Roest. Geschonken in 1869 aan het militair tehuis Bronbeek, Arnhem.

Museum en tehuis Bronbeek, Arnhem. Inv.nr. nog niet getraceerd.

2J. Een piek van Sentot, geschonken tussen 1833 en 1844 door Sentot aan Geerlof Wassink. Door Wassink vóór 1864 geschonken aan het Museum van het Bataviaasch Genootschap (het latere Museum Nasional Indonesia in Jakarta). Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Collectienummer is helaas tot op heden onbekend.

2K. Kleed van rode zijde met een goudkleurige tekst in het Chinees en Maleis. Door de bevolking van Semarang aan Hendrik M. de Kock aangeboden in 1830. In 1930 door Hester de Kock-s'Jacob geschonken aan het Koloniaal Instituut. 210x186cm.

Tropenmuseum, Amsterdam, inv.nr. 624-1.

2L. Schilderij door Nicolaas Pieneman, 'De onderwerping van Diepo Negoro aan luitenant-generaal Hendrik Merkus Baron de Kock, 28 maart 1830, waarmee de Java-oorlog (1825-30) werd beëindigd,' ca. 1835. Olieverf op doek, 77x100cm. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. SK-A-2238.

2M. Portret van Hendrik Merkus de Kock (1779-1845) door Nicolaas Pieneman, 1854. Olieverf op doek, 104x87cm. In 1907 door Hester de Kock-s'Jacob geschonken aan het Koloniaal Instituut.

Tropenmuseum, Amsterdam, inv.nr. 624-2.

2N. Schilderij door Raden Saleh, 'Penangkapan Diponegoro' ('de arrestatie van Diponegoro'), 1857. Olieverf op doek, 112x178 cm. Door Raden Saleh geschonken aan koning Willem III, later overgebracht naar het militair tehuis Bronbeek. Sinds 1978 in het Museum Istana, Jakarta.

2O. Litho van F.V.H.A. de Stuers, *Prins Diponegoro op weg naar zijn verblijf na zijn gevangenneming in Magelang*. Litho, 31,5x44,2cm.
Tropenmuseum, Amsterdam, inv.nr. 3822-41.

2P. Portret van F.V.H.A. de Stuers (1792-1881). Geschonken door mevrouw A. de Stuers-de Kock in 1868 aan het militair tehuis Bronbeek, Arnhem.
Museum en tehuis Bronbeek, Arnhem. Inv.nr. 1868-10-1.

2Q. Horloges van het echtpaar Alexander Loudon en Santje Valck. Voorwerpen verloren gegaan of nog steeds in familiebezit.

2R. Grafmonument van Santje Loudon-Valck op Tenger Agung, Preanger, West-Java. Verwoest rond 1965.

2S. Een stukje tin in museum van het Bataviaasch Genootschap (het latere Museum Nasional Indonesia in Jakarta).
Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Collectienummer is helaas tot op heden onbekend.

2T. Portret door Raden Saleh van John F. Loudon in de wildernis van Billiton, 1855. Olieverf op doek. 71x87cm.
Particuliere collectie.

2U. Fotoalbum John F. Loudon.
Leids prentenkabinet (Universiteitsbibliotheek Leiden). Inv.nr. PK-F-57.166

2V. Rode 'Atjeeese vlag' van wol en katoen. Versierd met Arabische letters en anti-Hollandse leuzen, gescheurd, met kogelgaten en bloed besmeurd.
Vervaardigd vóór 1840. Verworven in dat jaar door generaal A.V. Michiels (1797-1849), doorgegeven aan kolonel en gouverneur Alexander van der Hart (1808-1855) en vervolgens aan John Francis Loudon (1821-1895) die de vlag in 1873 schonk aan het militair tehuis voor Indische militairen, Bronbeek, in Arnhem. 125x230cm.
Rijksmuseum Amsterdam, in leen van Museum Bronbeek, Arnhem. Inv.nr. NG-1977-279-2.

2W. Familiearchief James Loudon. Het familiearchief, gecreëerd door James Loudon, ging over van zijn dochter Eugénie op haar broer Hugo (1860-1941). Het archief werd vervolgens geërfd door Hugo's zoon, John Hugo (1905-1996). Zijn

zoon, Mr George Ernest Loudon (geb.1942) te Londen, erfde het als laatste. In 2004 is het archief overgedragen aan het Nationaal Archief in Den Haag. Nationaal Archief, 2.21.183.50.

2X. Portret door Andries van den Berg van James Loudon als gouverneur-generaal, ca. 1871-1885. Olieverf op doek. 134,5x97,5cm. Oorspronkelijk collectie paleis van de gouverneur-generaal in Buitenzorg. Beheer in 1950 overgedragen op het Rijksmuseum, Amsterdam. Rijksmuseum, Amsterdam. Inv.nr. SK-A-3807.

2Y. Wapens uit Laos, Thaise munten en *Pali canon* verzameld door Alexander Loudon jr. in 1862 tijdens zijn bezoek aan Siam. Geschonken aan het Museum van het Bataviaasch Genootschap (het latere Museum Nasional Indonesia in Jakarta).

Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Collectienummers zijn helaas tot op heden onbekend.

2Z. Thaise staatsiesloep in het bezit van Louise Loudon-de Stuers. Aan Louise geschonken door de Thaise koning Chulalongkorn bij zijn bezoek aan Nederlands-Indië in maart 1871. Door Louise geschonken aan het Militair Tehuis Bronbeek, Arnhem. 117x35cm.

Museum en tehuis Bronbeek, Arnhem. Inv.nr. 1876-02-01.

2AA. Thaise boeddha's verzameld in Siam in 1862 door Alexander Loudon jr. Huidige verblijfplaats onbekend.

2AB. Collectie Hindoe-Javanica van Alexander Loudon jr. Deels overgegaan in handen van Hugo Loudon. Na het overlijden van Hugo's weduwe is de collectie in 1953 en 1970 deels verkocht aan de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst (waarvan de collectie nu onderdeel is van het Rijksmuseum). Onder de verkochte voorwerpen waren o.m. een Javaanse gouden Vairocana op een bronzen zetel uit de late negende of begin tiende eeuw A.D. (Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. AK-MAK-313) en een Javaanse bronzen priesterschel uit de negende eeuw (Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. AK-MAK-314). Resp. 8,3x5,0x3,8cm en 18,5x8cm.

Rijksmuseum, Amsterdam. Inv.nr. AK-MAK-313 en 314.

2AC. Vier kleine stenen Ganeça's en vijf andere hindoe-Javaanse beelden, geschonken in 1862 door Alexander Loudon jr. aan het museum van het Bataviaasch Genootschap (het latere Museum Nasional Indonesia in Jakarta). Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Collectienummers zijn helaas tot op heden onbekend.

2AD. Portret van James en Louise Loudon-de Stuers geschilderd door Raden Saleh.

Huidige verblijfplaats onbekend.

2AE. Collectie Raden Saleh: 150 prehistorische en oudheidkundige objecten en 38 *lontar*-manuscripten door hem geschonken in 1865 aan het Museum van het Bataviaasch Genootschap (het latere Museum Nasional Indonesia in Jakarta). Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Collectienummers zijn helaas tot op heden onbekend.

2AF. Tabaksdozen en nautilus-schelpen op zilveren voet uit de VOC-periode en 'twee Javaansche Huisgoden, in koper' tentoongesteld op de tentoonstelling van 'voor Nederland belangrijke oudheden en merkwaardigheden in de stad en provincie Utrecht voorhanden', georganiseerd door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunst en Wetenschappen in juni-juli 1857. Toenmalige eigenaren waren respectievelijk L.C. Horra Siccama, mevrouw H.W. Nagtglas Versteegh-Schot en Y.D.C. Suermondt.
Huidige verblijfplaats onbekend.

2AG. Portret van James Loudon geschilderd door Jan Veth (1864-1925).
Huidige verblijfplaats onbekend.

2AH. Collectie Delfts faience (waaronder de beroemde viool) van John F. Loudon. In 1916 geschonken door de erven John Francis Loudon (1821-1895) aan het Rijksmuseum, Amsterdam.
Porseleinen viool met twee scènes met vioolspelers, ca. 1705-1710. 63x22cm. Rijksmuseum, Amsterdam. Inv.nr. BK-NM-12400-91.

2AI. Zeventiende-eeuwse buste van wetenschapper Bernard Nieuwentijt, een beeld van de Borobudur, schilderijen van Weissenbruch en Schelfhout, 'Loudon'-pendule, Compagniesmeubels en zilveren kistjes uit Nederlands-Indië in James en Louise Loudons huis aan de Koninginnegracht in 's-Gravenhage.
Huidige verblijfplaats onbekend / deels overgegaan op de erfgenamen (zie voor de boedelinventaris van dit huis: Noord-Hollands Archief, 476. Archief van het Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, 1807-1945 Inv.nr. 1082).

2AJ. Een inktstel, gekocht door Hugo Loudon op de vendutie van P.J. Kooremans boedel in Sumatra in 1899.
Huidige verblijfplaats onbekend / vermoedelijk overgegaan op de erfgenamen.

2AK. Ring, kling en kris van Diponegoro als zijnde in het bezit van de familie Loudon, De Kock of De Stuers worden genoemd in de brief die W.P. de Kock stuurde aan het Koloniaal Instituut, d.d. 4 februari 1933. Zie ook de opmerkingen bij 2F.
Archief Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT); oud archief. Inv.nr. 2214.

2AL. Schets gemaakt door A.J. Bik (1790-1872) van Diponegoro in gevangenschap in Batavia met zijn kris, 8 april-3 mei 1830.
Musium Fatahillah, Jakarta. Collectienummer is helaas tot op heden onbekend.

2AM. Portret van Louise Loudon-de Stuers uit 1909 door P.A. de Laszlo.
Olieverf op doek. 75x55cm.
Familiearchief Loudon.

Delprat

3A. Sabretache omgewerkt tot damestas door Betsy Delprat-van Santen Kolff.
Familiearchief Delprat.

3B. Een Japanse naaidoos waarin de naam van Betsy van Santen Kolff
gegraveerd stond.
Huidige verblijfplaats onbekend.

3C. Een lange, zeventiendelige, opvouwbare litho met daarop afgebeeld een
gekostumeerde optocht van leden van het Delftse Studentencorps op 5 mei 1857.
27x75,5cm.
Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 554-1.

3D. Foto, hoogstwaarschijnlijk gemaakt door Th.F.A. Delprat, van de brug van de
spoorlijn Malang-Blitar over de postweg in Malang, 1895. 23,7x29,5cm.
Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 10020585.

3E. Foto's, deels gemaakt en deels aangekocht door Th.F.A. Delprat in 1883, van
mensen en gebouwen in Kuala Lumpur, Selangor, Brits-Malaya (Maleisië).
Afmetingen tussen de 19x26 cm en 20,5x27,5cm. Hier is afgebeeld de politie van
Kuala Lumpur rond 1883 (90547). 19x26cm.
KITLV, Leiden. Fotonummers 90537 t/m 90539; 90545 t/m 90547; 90622; 90623;
90858.

3F. Tinnen voorwerpen en Chineesche lantarens uit Selangor, Brits-Malaya.
Geschenken door Th.F.A. Delprat in 1886 aan het Koloniaal Museum in Haarlem.
De collectie van dit museum is opgegaan in het Tropenmuseum, Amsterdam.
Collectiestukken zijn helaas niet meer te traceren.

3G. Vijf wandelstokken van verschillende houtsoorten uit Nederlands-Indië en
een model van een handelsprauw uit Ceylon (Sri Lanka) (H-2229) geschonken
door Th.F.A. Delprat aan het Koloniaal Museum in Haarlem in 1886.
Afm.wandelstokken tussen 87cm en 116 cm hoog. Afgebeeld zijn twee
wandelstokken van rotan en been (H-3087 en H-3088). De *prauw* meet
104x44,5cm.
Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. H-2229; H-3091; H-3087; H-3088.
Handschriften uit Indië, geschonken in 1885 aan de Indische Instelling te Delft.
Collectiestukken zijn helaas niet meer te traceren.

3H. Schoolplaten 'overbrugging van de Anai kloof'. Eerste plaat is van een foto
door Jean Demmeni (1866-1939), uitgegeven door Kleijenberg & Co. in Haarlem.
60x73cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 4765-33.

Andere schoolplaat is naar een aquarel van W.C.C. Bleckmann (1853-1942). De plaat is nummer 6 uit een twaalfdelige serie: *Insulinde in woord en beeld* van Henri Zondervan (1864-1942), ca. 1924.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 5349-4.

3I. Foto (negatief) steen bij Candi Bungsu in het Sumatraanse tempelcomplex Muara Takus. Gefotografeerd in 1890 door Th.F.A. Delprat. 24x30cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 10016240.

3J. Foto en tekening, gemaakt door Th.F.A. Delprat in 1891, van het kampement aan een rivier tijdens de tocht van Padang naar Siak. Foto afgebeeld in: J.W.

IJzerman, *Dwars door Sumatra: tocht van Padang naar Siak onder leiding van den hoofd-ingenieur der staatsspoorwegen J.W. IJzerman beschreven door de leden der expeditie J.W. IJzerman, J.F. van Bemmelen (...)*, (Haarlem / Batavia 1895) 113.

Tekening gevonden in een brief van Delprat aan zijn broer Constant uit 1891. Familiearchief Delprat, Amsterdam.

3K. Fragmenten van beelden van klei gevonden door Delprat tijdens de aanleg van het spoor tussen Malang en Blitar in 1894. Geschonken aan het Bataviaasch Genootschap.

Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Collectienummers zijn helaas tot op heden onbekend.

3L. Stenen hoofd van een hindoe-beeld. Gevonden door Delprat rond 1897 tijdens de aanleg van de spoorlijn in Banten in de ruïnes van een oude tempel. In 1923 aan het Koloniaal Instituut (Tropenmuseum) geschonken.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 173-2.

3M. Huwelijks toespraak van Jean Louis van Panhuys aan zijn dochter Cornelia Wilhelmina Magdalena van Panhuys, d.d. 6 maart 1879.

Familiearchief Delprat.

3N. Glacéhandschoen van bruid Jeannette Vrijdag (1826-1882) die in 1855 trouwde met Derk Doyer (1827-1896), arts van Louise Loudon-de Stuers. Op de handschoen stond geschreven:

‘Ik ben het beeld der Huwelijksmin / Wat sluit ik niet al raadsels in / Der toekomst? God geef zegen aan de hand / Die ik omsloot! Worde eens de band / Van hem en haar die ik verbeeldde / Een bron van heil voor haar en hem. / Zoo zij, na jaar en dag hun stem / Een loflied voor ’t geen ’t lot hen deelde. / Een voer’ gezegend, hand aan hand / Hen weder in het Vaderland!’

Particuliere collectie Doyer.

3O. Tekening Th.F.A. Delprat van het eerste huis in Tegal Nangka in de Preanger (ca. 1879).

Familiearchief Delprat.

3P. Plattegrond van de hand van Th.F.A.Delprat van het administrateursgebouw van de tabaks- en indigo-onderneming Wedi Birit in Wedi, bij Klaten, van hoofdadministrateur en latere directeur jhr. Hendrik L. van der Wijck en zijn vrouw Nancy van Panhuys, een nicht van Thil Delprat-van Panhuys rond 1895. Met foto's van het gebouw en de oprijlaan omstreeks 1900, resp. 14,5x22cm en 6,5x9,5cm.

Resp. familiearchief Delprat en KITLV, Leiden. Fotonummers 79999 en 8001.

3Q. Schilderijen en tekeningen van Catharina Elisabeth Delprat-Reynvaan (1859-1954).

Familiearchief Delprat.

Hier afgebeeld zijn twee tekeningen van gezichten op de Amstel. Een gezicht op de rivier met op de voorgrond schuiten en groene bomen uit 1888 en een gezicht op de Amstel met een brug op de voorgrond, 1888.

Amsterdam Museum. Inv.nrs. TA 9701 en 9702.

3R. Foto gemaakt door fotostudio Woodbury&Page van babu Mina en Paul Delprat, 25 september 1884.

Familiearchief Delprat.

3S. Foto, wellicht gemaakt door Th.F.A. Delprat, van een huisjongen uit Batavia, ca. 1897. Afkomstig uit het bezit van Th.F.A. Delprat. 21,8x16,3cm.

Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. A76-200.

3T. Foto gemaakt door Th.F.A. Delprat van zijn vrouw en kinderen met bedienden voor hun huis in Solok, Sumatra, ca. 1890.

Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. A76-69.

3U. Slendangs, doeken en tijger- en boshondvellen uit Sumatra, Javaanse batiks en een gebatikte spreij stuurde Th.F.A. Delprat naar zijn broer C.C. Delprat in Amsterdam. Objecten zijn inmiddels verloren gegaan.

3V. Een collectie wapens uit Nederlands-Indië door Th.F.A. Delprat naar zijn broer Frans en zoon Paul Delprat in Holland gestuurd in de jaren 1890.

Verblijfplaats meeste objecten onbekend.

3W. Messingen model Sumatraanse (Palembang) rivierprauw, inclusief afneembaar dak en roeispanten. Wellicht gemaakt naar voorbeeld van de boten waarmee Delprat op expeditie ging. Geschonken door Th.F.A. Delprat aan het Koloniaal Instituut in 1926.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 289-2

3X. Roeispanten. Geschonken door Th.F.A. Delprat aan het Koloniaal Instituut in 1926. Hier zijn afgebeeld verlakte roeispanten (283-2 en 283-3).

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 283-1 t/m 283-3.

3Y. Foto's, waarschijnlijk gemaakt door Th.F.A. Delprat, van het huis van zijn collega werktuigkundige A. Küntze en diens paard Piet in Belantong in West-Sumatra, omstreeks 1890.

Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nrs. A76-104 en A76-129.

3Z. Foto's, (deels) gemaakt door Th.F.A. Delprat, direct betrekking hebben op de eerste en tweede Kwantan-expeditie, 1890-1891.

- Een dorp in Sumatra dat IJzerman en Delprat passeerden tijdens hun verkenningstocht van 1890. Foto vermoedelijk gemaakt door Th.F.A. Delprat. (103886).

- IJzerman temidden van lokale hoofden in Lubuk Ambacan, Oost-Sumatra, 15 november 1890. Foto vermoedelijk gemaakt door Th.F.A. Delprat. (90959)

- Leden van de tweede Kwantan-expeditie te Sungei Batung bij Sijunjung. Foto vermoedelijk gemaakt door Th.F.A. Delprat. (106254)

- Leden van de tweede Kwantan-expeditie te Si Laké op Sumatra in 1891. IJzerman is de zittende man met het geweer. Foto gemaakt door Th.F.A. Delprat of L.A. Bakhuis. (106255)

- IJzerman en Delprat poserend voor een kampongwoning in het dal van de Umbilinrivier, 1890. Foto vermoedelijk gemaakt door L.A. Bakhuis. (10020652)

- Bamboebrug over de Umbilinrivier tijdens de verkenningstocht in 1890. Foto vermoedelijk gemaakt door Th.F.A. Delprat. (10020833)

- Foto van het kampement van de expeditie in Padang Tarab, 1891. Foto van of Théodore Delprat of L.A. Bakhuis. Afkomstig uit: J.W. IJzerman, *Dwars door Sumatra* (...) (Haarlem/Batavia 1895) p. 113.

Afm. KITLV variërend van 10x151 tot 21x27,5cm. Afm. foto's van het KIT waren 24x30cm.

KITLV, Leiden. Fotonummers 103886; 90959; 106254; 106255.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. 10020652; 10020833.

3AA. Foto's, (deels) gemaakt door Th.F.A. Delprat, van Javaanse oudheden.

Vermoedelijk gemaakt in 1895 en 1898 ten behoeve van de

Wereldtentoonstelling in Parijs in 1900.

Hier afgebeeld zijn foto's van:

- Candi Sewu (10016227).

- De stenen tempelwachter bij Candi Sewu waar een Javaan bij poseert (10016231).

- Een Ganeça bij Sumburpucung in Malang waar een Javaan bij poseert (10021952).

Andere foto's die Delprat in deze periode voor de wereldtentoonstelling maakte en liet maken waren van bijvoorbeeld de Candi Panataran in Blitar (A76-42 t/m 44), de twee tempelwachters en de grote Nandi van Singosari (37892; 37893; 37898), de grote Buddha in Candi Mendut (een foto van Kassian Céphas, gedateerd op april 1894) (A76-46) en van een van de reliëfs van de Borobudur (een foto van Kassian Céphas, gedateerd op april 1894) (A76-45).

Afm. foto's in het huidige Tropenmuseum: 24x30cm. In het KITLV: 18x13,5cm. In Museum Volkenkunde: 11,5x15,8cm.

KITLV, Leiden. Fotonummers 37892; 37893; 37898.

Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nrs. A76-42 t/m A76-44.
Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. 10016227 t/m 10016231; 10021951;
10021952.

3AB. Twee op precies dezelfde wijze geënceneerde studioportretten en één afwijkend, maar gelijkend geënceneerd portret van leden van de Chinese bevolking in de collectie van Théodore Delprat.

-Een man met kind (10005270).

-Een man met onbedekt hoofd (10005271).

-Een man met een waaier (10005272).

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. 10005270 t/m 10005172.

3AC. Foto van 'eene straatdanser met gamelan' van fotograaf A.S. Cohen of Cohan omstreeks 1885, gecombineerd met een foto van etende Javanen, in het bezit van Th.F.A. Delprat. 18x24cm. Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 10004907.

Dezelfde foto, maar dan uit het bezit van Rob Nieuwenhuys en zonder etende Javanen, bevindt zich in het KITLV, Leiden. 9,5x14cm.

KITLV, Leiden. Fotonummer 114261.

Van vermoedelijk dezelfde vrouw maakte Cohen/Cohan andere 'types', zoals de Javaanse die het haar van een andere vrouw onthult (in twee poses) en de Javaanse die haar baby de borst geeft. 14,1x10cm, 14x9,9cm, 13,7x9,7cm.

Tropenmuseum, Amsterdam.

Inv.nrs. 60008096, 60005077 en 60027223.

KITLV, Leiden. Fotonummers 40137 en 28368.

3AD. Foto, gemaakt door fotograaf A.S. Cohen of Cohan uit Yogyakarta, van een vrouw die een *pitjit* geeft. 18x24cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 10006747.

3AE. Sigarenkoker van steenkool uit de mijnen van Sawah Lunto, West-Sumatra. 13x9,2cm.

Een dergelijk exemplaar verzamelde Delprat, samen met zilverwerk uit Kota Gedang in Sumatra, voor gouverneur-generaal Van der Wijck in 1899.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 293-3.

3AF. Sigarenkoker van tin uit Bangka, Sumatra. In de collectie van het Koloniaal Museum in Haarlem, geschonken vóór 1902.

Verblijfplaats onbekend.

3AG. Door Henri T. Damsté (1874-1955) geaccepteerde *kain* van de vrouw van een regent uit Zuid-Sulawesi (1904).

Wellicht nog in particuliere collectie.

3AH. Foto's van het *larashoofd* van Sungai Puar, Sutan Suleiman, en zijn familie. Waarschijnlijk gemaakt door zijn vriend Th.F.A. Delprat.

KITLV, Leiden. Fotonummers 90765 en 4352.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 10003064.

3AI. Een 'telefoon' uit Aceh (twee zwarte bamboe-cilinders met elkaar verbonden door een touwtje) en zeven wayang-poppen uit de collectie van Pauline Delprat. Geschonken aan het Koloniaal Museum in Haarlem in 1883 na tentoongesteld te zijn op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam in 1883.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. H-1247.

3AJ. Foto van luitenant-kolonel G.C.E. van Daalen (1863-1930) (tweede van links) met officieren en een foto van gewapende strijders in Aceh tijdens de Gajo-en Alaslanden expeditie, 1904. In het bezit van Th.F.A. Delprat. 7,8x10,7cm en 9x12cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. 10014106 en 10005021.

3AK. Foto van Teuku Umar, bondgenoot van en rebel tegen de Nederlanders, en zijn gevolg in 1876. In het bezit van Th.F.A. Delprat.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 10018820.

3AL. Ingenieur J.W. Post verkleed als boer in boombastkleding, poserend voor (hoogstwaarschijnlijk) zijn collega Th.F.A. Delprat, 23 april 1893. 13,7x9cm en 14x9,3cm.

Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. A-76-19 en A-76-20.

3AM. Foto's van een bruid en bruidegom allebei afzonderlijk poserende voor hetzelfde huis in het dorp van Sutan Suleiman, Soengai Puar. Foto's in het bezit van Th.F.A. Delprat en vermoedelijk ook door hem vervaardigd. Beide foto's 13x18cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 10005322 en 10003009.

3AN. Foto van een laadhoofd te Cilacap, Centraal-Java, in het bezit van Th.F.A. Delprat. Waarschijnlijk vervaardigd door Th.F.A. Delprat. 9x12cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 10010375.

3AO. Toekoe Oemar bordspel, uitgegeven door Jos. Vias Dias&Co in Amsterdam in 1896 en verkocht voor 90 cent. Het bord meet 34,5x50 cm. Bij het spel is een los vel gevoegd met daarop de spelregels. Er zijn vijftientig gele schijven en één zwarte schijf (dat is Teuku Umar). Het is de bedoeling om met de gele schijven de zwarte schijf op te sluiten in één van die driehoeken op de geografische kaart of die in het vierkant te omsingelen. De zwarte schijf (Teuku Umar) mag niet over 'onbezette posten' springen. 'Wanneer beide partijen met even veel oplettenheid het spel volgen, staan de kansen gelijk.'

KITLV, Leiden. Fotonummer 36D606.

3AP. Koran van Teuku Umar, veroverd door een Nederlandse militair in 1896 die hem naar zijn broer in Amersfoort stuurde. Die zou het tentoonstellen 'ten bate voor een of ander liefdadig doel'. (*De Amsterdammer*, 19 juli 1896) In 1940 werd

de koran door pastoor Lagerweij (1880-1959) gevonden toen hij een inboedel beredderde als pastoor van de Utrechtse kathedraal. De kunstminnende Lagerweij, die later bisschop van Dordrecht zou worden, was in die periode actief in het verzet. In de koran stond geschreven: 'Op den 25sten Mei 1896 (tweede Pinksterdag) is deze Koran door mij buit gemaakt in het huis van Toekoe Oemar te Lam Pisang.'

31,5x21x6cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. A-4179.

Een andere koran werd in diezelfde tijd in de loopgraven bij het huis van Teuku Umar in Lam Pisang, Aceh, gevonden. Met een handgeschreven briefje met deze informatie werd deze koran in 1908 aan het Koloniaal Museum in Haarlem geschonken.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. H-2089.

De laatste koran werd door een colonnecommandant in West-Aceh op een steil bergpad gevonden. Teuku Umar was snel op de vlucht geslagen voor de Nederlanders en had daarbij een spoor van voorwerpen 'van huishoudelijken aard' achtergelaten, waaronder de koran. Terug in het kamp schonk de commandant de koran aan Gisolf die het vervolgens schonk aan een museale instelling.

29,5x19x6cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 1482-1.

Friederich W. Stammeshaus (1881-1957), eerst militair in het Nederlands-Indische leger en later ambtenaar, stelde sinds 1915 in het Aceh Museum in Kota Radja de Nederlandse staatsiejas, de wandelstok en een armband van zeewortel van Teuku Umar tentoon. In 1931 verkocht hij deze collectie aan het Koloniaal Instituut.

Tropenmuseum Amsterdam.

Ebbenhouten wandelstok, ongeveer 96x3cm, inv.nr. 674-723.

Lakense staatsiejas, ongeveer 63x43cm, inv.nr. 674-722.

Armband van zeewortel, ongeveer circa 8x8x1cm, inv.nr. 687-5.

De wapens en kris van waarschijnlijk Teuku Umar waren, samen met zeventig andere voorwerpen waaronder een zilveren *sirih*stel en oorhangers, buitgemaakt tijdens de overval in mei 1905 op de schuilplaats van Teuku Umars weduwe.

Notulen van de Algemeene en Directie-vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, vergadering 3 juli 1905.

Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Collectie nummers zijn helaas tot op heden onbekend.

Voorts heeft het Tropenmuseum uit de collecties van voormalige KNIL-soldaten verschillende vermeende drinkglazen van Teuku Umar gekregen (zie inv.nrs.

2790-1, 1819-1 en 2931-16). Daarnaast kwam het Koloniaal Instituut in 1910 via de Friese verzamelaar Nanne Ottema in het bezit van de *kain songket* van Teuku Umar. 102,5x190cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 6207-119.

3AQ. Foto van Potjoet Ramboeng, de echtgenote van de overleden Teuku Mintara Keumangan (een van de Acehese hoofden) in het bezit van Th.F.A. Delprat.

9x12cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 10004997.

3AR. Portret van Tjoet Manga, de kleindochter van Potjoet Ramboeng en de gescheiden vrouw van een bondgenoot van de Nederlanders, het hoofd Teuku Bia Panham. Foto was in het bezit van Th.F.A. Delprat.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 10004999.

3AS. Mutsjes uit Aceh, verzameld door Th.F.A. Delprat en geschonken aan Artis tussen 1887 en 1899. Overgedragen in 1906 aan het Koloniaal Instituut. Hier is A-4079 afgebeeld. Textiel, 13,5x16cm en 9x15x15cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. A-4078 en A-4079

3AT. Twee houten, vergulde deurpanelen (een met een leeuw, de andere met een tijger). Respectievelijk 39x37cm en 39x36 cm. Verzameld in Malang, 1895.

Geschonken aan het Koloniaal Instituut in 1926. Tevens een blad van een houten kastdeur. Alles is afkomstig uit de puri van de laatste vorst van Lombok te Cakranegara en buitgemaakt tijdens de Lombokexpeditie van 1894. Geschonken door Th.F.A. Delprat aan het Koloniaal Instituut in 1926. (Is dit deel van de kastdeur afkomstig van het kastje waarin de vorst zijn schatten bewaarde, zoals Th.F.A. Delprat beweerde? (Zie: brief Th.F.A. Delprat aan Constant C. Delprat, d.d. 1 februari 1895))

Tevens een olieverfportret van Anak Agung Made Karangasem, de zoon van de laatste vorst van Lombok. Vervaardigd rond 1890, vermoedelijk buitgemaakt in 1894 en door Delprat verzameld rond 1895. Geschonken aan het Koloniaal Instituut door Th.F.A. Delprat in 1919. Olieverf op hout. 53x37,5cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. 298-1 en 289-2; 289-1 en 82-1.

3AU. Vier aan elkaar gesmolten rijksdaalders, een fraaie, met goud ingelegde *klewang* voorzien van het merkteken van de Balinese koninklijke familie, een presse-papier en wapens (waaronder lansen) uit de puri van de laatste vorst van Lombok te Cakranegara. Door Delprat gekocht van Herman Koppeschaar in 1895 in Malang.

Voorwerpen verloren gegaan.

3AV. Kris met gouden greep en ingezette edelstenen in een schede. De kris was afkomstig van een voorvechter uit de Lombok-expeditie (1894) en werd door luitenant-kolonel Andries H.W. Scheuer (1844-1915) op hem veroverd. Circa 71cm lang.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 2277-1.

3AW. Foto van enkele door Delprat verzamelde voorwerpen uit de puri van de laatste vorst van Lombok te Cakranegara: krissen met foedralen en het kastdeurtje uit de puri.

KITLV, Leiden. Fotonummer 106248.

3AX. Een stel houten, gebeeldhouwde gevleugelde Singha's die aan weerskanten van een poort van de puri van de laatste vorst van Lombok in Cakranegara stonden. Ze zijn door A.C. Grützner in 1917 aan het volkenkundig museum in Rotterdam, het huidige Wereldmuseum, geschonken. 129,9x75x118cm en 125,5x67,5x111cm.

Wereldmuseum, Rotterdam. Inv.nr. 24123 en 24124.

3AY. Persoonlijke cadeaus van Sumatra's Westkust aan koning Wilhelmina in 1903 geschonken door Th.F.A. Delprat.

Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau, 's-Gravenhage, collectienummer onbekend.

3AZ. Onder leiding van Delprat vervaardigde huwelijksgeschenken van Sumatra's Westkust aan koningin Wilhelmina geschonken op 11 januari 1904: o.m. modellen van Sumatraanse huisjes (een moskee, een raadhuis en familiehuis) (50x35cm) en van rijstschuren (12x20cm). Tevens werd aan de koningin geschonken een donkerrode zijden sarong en slendang van zilver en goud filigraan en afgezet met gouddraad (64x250cm).

Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau, 's-Gravenhage MU/4346.

Daarnaast een foto van, vermoedelijk, de hand van Th.F.A. Delprat van het weven van de doeken in Kota Gadang, Sumatra, in 1903. 19,5x25cm.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 10014514.

3BA. Een amulet-kris met een handvat in de vorm van een gestileerd mensfiguur. Circa 1300-1500. Geschonken door Th.F.A. Delprat in 1923 aan het Koloniaal Instituut. Tevens een hindoe-Javaans stenen beeldfragment menskopje dat Th.F.A. Delprat vond op een 'steenhoop' in Bantam. Het was afkomstig van een klassiek Centraal-Javaans reliëf. Geschonken in 1923 aan het Koloniaal Instituut..

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 173-1 en 173-2.

3BB. Antieke kris met ivoren versierde greep en zwart ivoren schede (karbouwenhoorn) met bloemornamenten. Circa 31cm. Dit zwaard, samen met twee andere messen en zwaarden, heeft Th.F.A. Delprat van het *larashoofd* Sutan Suleiman van Sungai Puar gekregen. Geschonken 1923 aan het Koloniaal Instituut.

Tropenmuseum, Amsterdam. Respectievelijk inv.nr. 173-3, 173-4 en 173-5.

3BC. Model van een bamboe warongmandje uit Java. Wellicht ingezonden door Pauline Delprat op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam in 1883 en vervolgens onder haar broers naam opgenomen in de collecties van het etnografisch museum in Artis. Deze collectie is in de loop van de twintigste eeuw opgegaan in de collecties van het Koloniaal Instituut.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. A-2816.

3BD. Drie stoommandjes uit Java. Hier is A-3113c afgebeeld. Voorwerpen wellicht ingezonden door Pauline Delprat op de Internationale Koloniale en

Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam in 1883 en vervolgens onder haar broers naam opgenomen in de collecties van het etnografisch museum in Artis. Deze collectie is in de loop van de twintigste eeuw opgegaan in de collecties van het Koloniaal Instituut.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. A-3113c t/m A-3113f.

3BE. Een paar gevlochten rotan-borden met twee oren op ware grootte uit Sumatra. Wellicht ingezonden door Pauline Delprat op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam in 1883 en vervolgens onder haar broers naam opgenomen in de collecties van het etnografisch museum in Artis. Deze collectie is in de loop van de twintigste eeuw opgegaan in de collecties van het Koloniaal Instituut.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. A-3247.

3BF. Vier gevlochten Javaanse hoeden. Afgebeeld is hier A-3167. Wellicht ingezonden door Pauline Delprat op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam in 1883 en vervolgens onder haar broers naam opgenomen in de collecties van het etnografisch museum in Artis. Deze collectie is in de loop van de twintigste eeuw opgegaan in de collecties van het Koloniaal Instituut.

Tropenmuseum, Amsterdam. A-3165 t/m A-3168.

3BG. Een poppetje in een Sumatraanse sarong versierd met gouddraad, met lange, zwarte fluwelen jak met goudlovertjes en een donkerpaarse schouderdoek.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. A-3986.

3BH. Twee sigaren 'afkomstig van den Soesoehoenan' (susuhunan van Surakarta) gewikkeld in bananenbladeren.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. A-4457a en A-4457b.

3BI. Twee cantings, waspennen, gebruikt voor het aanbrengen van was op textiel in het batik-procédé. Wellicht ingezonden door Pauline Delprat op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam in 1883 en vervolgens onder haar broers naam opgenomen in de collecties van het etnografisch museum in Artis. Deze collectie is in de loop van de twintigste eeuw opgegaan in de collecties van het Koloniaal Instituut.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. A-4475c en A-4475d.

3BJ. Elf stalen van gewezen, gestreepte stof vervaardigd onder leiding van de Missionarissen van Steyl in Maumere, Flores. Hier afgebeeld is A-5240a.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. A-5240a t/m A-5240k.

3BK. Een Chinees houten kompas. 5,5x7cm. Geschonken door Th.F.A. Delprat in 1927 aan het Koloniaal Instituut.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 345-1.

3BL. In Indië gevonden munten afkomstig uit Holland en van de Nederlandse en

Engelse Oost-Indische Compagnie. Hier afgebeeld zijn respectievelijk 360-4a, 360-8 en 360-9. Variërend in grootte van 1,6x0,1cm tot 2,4x0,2cm. Geschonken door Th.F.A. Delprat in 1927 aan het Koloniaal Instituut. Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. 360-1 t/m 360-15.

3BM. Sporen voor vechthanen. 15x0,7cm. Geschonken door Th.F.A. Delprat in 1927 aan het Koloniaal Instituut. Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. 387-1 t/m 387-4.

3BN. Foto van Thil Delprat-van Panhuys met haar kinderen Paul, Nancy en Lies rond 1892 vervaardigd door haar echtgenoot, Th.F.A. Delprat. Familiearchief Delprat.

3BO. Delprat in Pladjoe, bij Palembang, Sumatra, waar de raffinaderij van de petroleummaatschappij Moeara Enim zich bevond, ca. 1901-1904. Familiearchief Delprat.

3BP. Uitsnede van grotere foto van Théodore en Thil Delprat-van Panhuys op het stoomschip 'Prinses Juliana' op haar eerste uitreis in oktober 1910 met J.B. van Heutsz. Tot IJmuiden voeren zij mee. Van Heutsz is vermoedelijk de man links. Familiearchief Delprat.

Resink-Wilkens

4A. *Krobongan* van een *pangeran*, verzameld door Anna Resink-Wilkens begin 20^e eeuw. Vermoedelijk in 1943 overgegaan naar de collectie van het Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4B. Enkele van de in 1893 door de vrouwen van Nederlands-Indië aan koningin Wilhelmina geschonken 350 poppen in klederdrachten uit de Indische archipel. Hier zijn afgebeeld de Javaanse districten Banten, Lebak en Indramayu (1108-18, 1108-26, 1108-75). In lengte variërend tussen de 69cm en 88cm hoog. Museum Volkenkunde, Leiden. Serie 1108.

4C. Tien *wayang kulit*-poppen uit Yogyakarta uit het bezit van Emilie Resink (1877-1946) die gebruikt zijn door Art Nouveau-kunstenaar Chris Lebeau (1878-1945). Huidige verblijfplaats onbekend. Wellicht familiebezit.

4D. Bronzen of koperen lampen uit de collectie van Jacob Dieduksman (1832-1901) verzameld door Anna Resink-Wilkens. Ca. 6cm hoog. Vermoedelijk overgegaan naar de collectie van het Museum Sono Budoyo, Yogyakarta, in 1943. Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4E. Een bronzen linkerhand van een hindoe-Javaans beeld van wellicht een vierarmige Avalokitesvara in het bezit van A.J.W. Harloff.
Een bronzen rechterhand van vermoedelijk hetzelfde beeld was in het bezit van Jacob Dieduksman.
Verblijfplaatsen onbekend.

4F. Hindoe-Javaanse beelden uit de collectie Dieduksman werden in 1919 aangekocht door het Etnografisch Museum in Rotterdam (het huidige Wereldmuseum) inv.nrs. 50012 en 49961. Een deel werd aangekocht door het Museum Volkenkunde in Leiden, onbekende inv.nrs., en door Frans D. Cochijs jr., wellicht particuliere collectie.

4G. Bronzen Manjucri gevonden in een hoop steenkool in de bossen zo'n tien kilometer buiten Yogyakarta. 10,7x5,1x3,9cm.
Verkocht door Anna Resink-Wilkens aan het Museum het Prinsessehof in 1932 voor fl. 300,-.
Museum het Prinsessehof, Leeuwarden. Inv.nr. GMP 1932/1.

4H. Bouwfragment van de versiering van een trap uit de rivier de Code in de vorm van een *makara*.
Vermoedelijk overgegaan naar de collectie van het Museum Sono Budoyo in 1943.
Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4I. Katoenen kussenhoes met wayangfiguren zoals die bij de winkel 'Kunstarbeid', aan het begin van de hoofdstraat Malioboro in Yogyakarta, rond 1918 werd verkocht.
Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 5663-1192.

4J. Zijden theemuts zoals die bij de winkel 'Kunstarbeid', aan het begin van de hoofdstraat Malioboro in Yogyakarta, rond 1918 werd verkocht.
Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 5663-1331.

4K. Tafelkleed met pauwen, vlinders en blaadjes zoals die bij de winkel 'Kunstarbeid', aan het begin van de hoofdstraat Malioboro in Yogyakarta, rond 1918 werd verkocht.
Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 5663-1196.

4L. Katoenen boekenkaf zoals die bij de winkel 'Kunstarbeid', aan het begin van de hoofdstraat Malioboro in Yogyakarta, rond 1918 werd verkocht.
Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 5663-1385.

4M. Hindoe-Javaanse bronzen kandelaar met drie armen uit Centraal-Java. 38cm hoog. Afkomstig uit Kretek, Wonosobo, Centraal-Java. 8ste-9de eeuw. Verzameld door Anna Resink-Wilkens.
Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4N. Fotoalbum van de familie Resink uit ca. 1922 (met afbeeldingen van Anna Resink-Wilkens collectie thuis). Uit het bezit van Han Resink na zijn dood in 1997 overgegaan naar het KITLV in Leiden. Ook is een exemplaar van het album nog steeds in privébezit.

KITLV, Leiden. Albumnummer 1198 (H 1506) / Familiearchief Ament.

4O. Fotoalbum van Trude Ament-Resink 'Vacantiereis naar Indië en terug', 22 april-24 september 1936. Ex-collectie IWI.

Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. ALB-2276.

4P. Steen van Kalasan, 778 A.D. Kalasan, Centraal-Java.

Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Inv.nr. D.147.

4Q. Hindoe-Javaanse zwart-bronzen 'godin'. Linkerarm ontbreekt. 13,5cm hoog. Collectie Resink-Wilkens.

Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4R. Hindoe-Javaanse bronzen Dewi Sri. Ca. negende-tiende eeuw A.D. 21cm hoog. Collectie Resink-Wilkens.

Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4S. Hindoe-Javaanse talam, versierd met een vaas met lotusboekje. Diameter 42cm. Collectie Resink-Wilkens.

Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4T. Hindoe-Javaanse talam, versierd met een vaas met lotusboekje. Achtergrond gestippeld. Diameter 41cm. Collectie Resink-Wilkens.

Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4U. Hindoe-Javaanse talam, versierd met een vaas met lotusboekje. Diameter 42cm. Collectie Resink-Wilkens.

Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4V. Hindoe-Javaanse talam, versierd met een vaas met lotusboekje. Achtergrond gegreind. Diameter 55cm. Collectie Resink-Wilkens.

Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4W. Hindoe-Javaanse talam, versierd met een vaas met lotusboekje. Achtergrond gegreind. Diameter 48 cm. Collectie Resink-Wilkens.

Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4X. Hindoe-Javaanse talam, versierd met Cankha, omgegeven door bloemen en omlijst met bladeren. Achtergrond gegreind. Diameter 48cm. Collectie Resink-Wilkens.

Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4Y. Hindoe-Javaanse bronzen deksel, versierd. Diameter 15cm, 9cm hoog.
Collectie Resink-Wilkens.
Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4Z. Twee houten, rijkversierde paleisdeuren uit het paleis van de vorst van Tabanan, Den Pasar, Bali. Kunstenaar W.O.J. Nieuwenkamp behoeftte in 1906 de deuren, nadat de vorst en zijn gevolg *puputan* hadden gepleegd, voor de vernielzucht van de Nederlandse militairen. 437x146x7cm en 260x45 cm.
Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nrs. 1586-31 en 1586-32.

4AA. Beeld van Prajnaparamita, godin van de wijsheid. 13de eeuw. Gevonden op de plek van de vroegere hoofdstad van het vorstendom Singosari. Het beeld werd gevonden in 1818 of 1819 door de assistent-resident van Malang, D. Monnereau. Monnerau gaf het beeld aan C.G.C. Reinwardt (1773-1854) die het beeld in 1820 schonk aan het Rijks Ethnographisch Museum in Leiden. In januari 1978 is het beeld overgedragen aan het Museum Nasional Indonesia.
Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Inv.nr. 1403-1857.

4AB. Hindoe-Javaans bronzen beeld van een ineengestremgelde man en vrouw. Oost-Java, ca. 900-1200 A.D. 7,5x4,7x3,4cm. Verkocht door Anna Resink-Wilkens aan de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst in 1932.
Rijksmuseum, Amsterdam. Inv.nr. AK-MAK-253.

4AC. Slendro-gamelan van (P)Adjeng Atmosari / mevrouw Weijnschenk aangekocht door het Koloniaal Instituut in 1928. Hier zijn afgebeeld een xylofoon en gong (500-9 en 500-21). Resp. 57x104x49cm en 46x47x47.
Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. 500-1 t/m 500-32.

4AD. Gamelan inclusief lamp en scherm voor het wayang-spel deels verkocht en deels in bruikleen gegeven aan het Museum Sono Budoyo in 1951 door (P)Adjeng Atmosari / mevrouw Weijnschenk.
Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4AE. In opdracht van Dezentjé vervaardigde, extra-grote, wayangpoppen in handen van een Duitse wayang-poppenverzamelaar.
Informatie van mw. H.I.R. Hinzler per e-mail d.d. 8 mei 2011.

4AF. Gipsen replica van bronzen votiefstupa uit de collectie van Anna Resink-Wilkens, gemaakt door het Rijks Ethnographisch Museum te Leiden en vervolgens overgedaan aan het Koloniaal Instituut in 1934. 95x0,81cm.
Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nrs. 899-1.

4AG. *Kronbongan* van sultan Hamengkubuwono I (r.1755-1792) van Yogyakarta geschonken door sultan Hamengkubuwono VIII aan het museum Sono Budoyo in 1935.
Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4AH. Drie oud-Javaanse geschriften geschonken door Anna Resink-Wilkens aan de stichting Panti Boedaja in Soerakarta in 1930.
Huidige verblijfplaats onbekend.

4AI. Batiks door Anna Resink-Wilkens aangekocht van het in 1928 opgerichte batik-proefstation.
Museum Sono Budoyo, Yogyakarta.

4AJ. Schildering van Anak Agung Gede Sobrat, 'Mpu Bharada doodt Tjalon Arang', 1935. Tempera op doek. 253x179,5x2 cm. Gekocht door Thom A. Resink. Aangekocht door het Museum Volkenkunde in 1947.
Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 2673-1.

4AK. Schildering van Anak Agung Gede Sobrat, 'Strijd tussen het rijk Majapahit en de Chinezen', 1933. Tempera op doek. 93,5x310 cm. Gekocht door Thom A. Resink. Aangekocht door het Museum Volkenkunde in 1947.
Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 2673-2.

4AL. Schildering van Anak Agung Gede Sobrat, 'Rangda die door magisch trommelen leijaks (geesten) oproept', 1935. Tempera op doek. 251x173cm. Aangekocht in 1948 van Thom A. Resink door het Tropenmuseum.
Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 1795-2.

4AM. Schildering Anak Agung Gede Sobrat, 'Het wekken van de reus Kumbhakarna'. Tempera op doek. 157,5x250cm. Aangekocht in 1948 van Thom A. Resink door het Tropenmuseum met behulp van het legaat Edwin vom Rath.
Tropenmuseum, Amsterdam. Inv.nr. 1795-1.

4AN. Schildering van Anak Agung Gede Sobrat, 'De optocht van de Pandawa's naar het Kuruveld.' 1200x87cm. Het schilderij is tijdens de Tweede Wereldoorlog onrechtmatig verkocht uit Thom Resinks collectie.
Huidige verblijfplaats onbekend.

4AO. Schildering van Anak Agung Gede Meregeg met vier verschillende voorstellingen, Tantri-verhaal, 1931. Tempera op paneel. 28x156cm. Door Thom A. Resink in 1960, samen met een ider-ider schilderij, in bruikleen gegeven aan het Haags Gemeentemuseum. De schilderij van Meregeg is uiteindelijk weer teruggekeerd naar de familie Resink; de ider-ider nog steeds in het bezit van het Haags Gemeentemuseum.
Resp. inv.nrs. SCH-1960x0018 (vervallen) en 0333487.
Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage.

4AP. Tekening in kleur van I Gusti Nyoman Lempad van een met kris bewapende heldenfiguur die een vrouwelijke Buta-demon neersteekt. 9,6x15,5cm. Aangekocht door Thom A. Resink in 1937 voor fl. 3,75.
Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 2333-1.

4AQ. Tekening in kleur van I Djata van een 'Njekah', ceremonie tijdens het dodenritueel. 71,5x47cm. Aangekocht door Thom A. Resink voor fl. 23,50. In 1937 door het Museum Volkenkunde van Resink gekocht. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 2333-2.

4AR. Tekening in kleur van I Dewa Ketut Ding van vrouwen die een tempeldans (gabor) uitvoeren. 37x50cm. Aangekocht door Thom A. Resink voor fl. 4,-. In 1937 door het Museum Volkenkunde van Resink gekocht. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 2333-3.

4AS. Beeldje van een knielende vrouw van Ketut Rodja. Hout (panggal buaya). 22,5cm hoog. Aangekocht door Thom A. Resink voor fl. 19,00. In 1937 door het Museum Volkenkunde van Resink gekocht. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 2333-5.

4AT. Beeldje van Dewa Putu Gelebes van Dewi Ratih, de maangodin, gevangen in de muil van Kala Rahu. Hout (kayu areng). Aangekocht door Thom A. Resink. In 1937 door het Museum Volkenkunde van Resink gekocht. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 2333-6.

4AU. Drie zeer oude *lamak* (tempeldecoraties) van de hand van Men Nis (overleden in 1927). Verkocht door Thom A. Resink aan het Museum van het Bataviaasch Genootschap in 1941. Hier afgebeeld 23937. Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Inv.nr. 23936; 23937; 23938.

4AV. *Prampang tirikit*, een zilveren talisman, verzameld door Thom A. Resink voor het Museum van het Bataviaasch Genootschap in Surabaya in 1939. 21,2cm lang. Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Inv.nr. 23508.

4AW. Zeventien antieke Krui-doeken uit Zuid-Sumatra (Lampung) afkomstig uit de collectie van Mr E.A. Zorab en overgegaan in handen van Thom A. Resink. De doeken zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog onrechtmatig verkocht uit Resinks collectie. Huidige verblijfplaats onbekend.

4AX. Hindoe-Javaans bronzen beeldje van een ram, veertiende of vijftiende eeuw, Oost Java, uit de collectie van Thom A. Resink. 11,5cm hoog. Geschonken in 1955 aan het Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Inv.nr. 8276.

4AY. Hindoe-Javaanse bronzen beelden uit de collectie van Thom A. Resink. Geschonken in 1955 aan het Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Museum Nasional Indonesia, Jakarta. Collectie nummers zijn helaas tot op heden onbekend.

4AZ. Antiek zilverblaadje en een kistje met zilverbeslag uit de collectie Thom A. Resink.

Huidige verblijfplaats onbekend (familiebezit?).

4BA. 118 antieke Balinese doeken verzameld door Thom A. Resink. In 1962 in bruikleen overgedaan aan het Museum Volkenkunde. Gekocht door het museum van de erven Resink in 1971. Hier is afgebeeld een antieke katoenen doek of vlag en een boombastschildering. Resp. 70x110cm en 139x175cm. (4491-16 en 4491-37)

Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. Serie 4491.

4BB. Tabakskoker met een deksel van paardenhaar uit Zuid-Sulawesi verzameld door Thom A. Resink. Lengte 8cm. Geschonken in 1967 door Thom A. Resink. Museum Volkenkunde, Leiden. Inv.nr. 4246-1.

4BC. Door Thom A. Resink in bruikleen gegeven voornamelijk hindoe-Javaanse beelden aan het Haags Gemeentemuseum in 1957. Een groot deel van de voorwerpen zijn in 1963 teruggekeerd naar de familie Resink, maar een deel van de hindoe-Javaanse beelden bevindt zich nu nog in het Haags Gemeentemuseum. Dat betreffen beelden met de inv.nrs. 0183053 t/m 0183056; 0336168 t/m 0336171.

Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage.

4BD. Een Balinese *ider ider* en een schilderij uit 1931 van Dewa Meregeg dat het Tantri-verhaal uitbeeldt. Beide door Thom A. Resink in 1960 in langdurig bruikleen aan het Haags Gemeentemuseum geschonken.

Inv.nr. resp. 0333487 en onbekend.

Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage.

4BE. Een hoornen bril uit Madagascar, zeventiende of achttiende eeuw. In 1960 door Thom A. Resink geschonken aan Haags Gemeentemuseum.

Inv.nr. 0259430.

Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage.

4BF. Portretfoto van Thomas G.J. Resink en Anna Resink-Wilkens tijdens hun eerste Europese verlof in Haarlem in 1905. 10x10cm.

KITLV, Leiden. Fotonummer 404270.

4BG. Foto van Anna Resink-Wilkens' collectie hindoe-Javaanse voorwerpen en Javaanse etnografica met onder meer de beroemde kandelaar uitgesteld in haar eigen huis in Yogyakarta.

11x15,5cm.

KITLV, Leiden. Fotonummers 404276 en familiearchief Ament.

4BH. Foto van Trude en Han Resink als kleine kinderen in sarong in Yogyakarta rond 1916.

5,8x7cm.

Familiearchief Ament.

4BI. Foto van het vakantiehuis in Kaliurang bij Yogyakarta rond 1921.
5,5x8cm.

Familiearchief Ament.

4BJ. Foto van Thom A. Resink met vriend omstreeks 1960.
Particulier archief P. Terwen.

4BK. Foto's van het echtpaar Resink-Wilkens op oudere leeftijd, ca. 1935.
Familiearchief Ament.

4BL. Foto van een rijtochtje ter paard met Anna Resink-Wilkens, Trude Resink
en de zonen van de sultan.
Familiearchief Ament.

4BM. Foto's van het door Eduard Cuypers ontworpen huis 'Batono Warso' van
de familie Resink-Wilkens op de hoek van Gondokusuman 2 en Gondolayu in
Yogyakarta, ca. 1910.
Familiearchief Ament.

Bijlage B: Afbeeldingen van objecten

1A. Batak toverhoorn, Sumatra.

1C. Balinese doek uit vermoedelijk Sidemen, Bali.

1D. Vermoedelijk Sumatraanse geweven doeken.

1E. Ceremoniële Batak-doek, Sumatra.

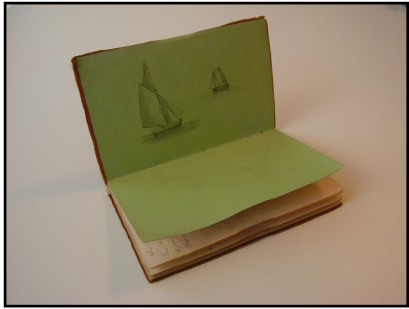
1G. Katoenen schort met kralen, Numfor of Doreh-baai, Papua Nieuw Guinea.

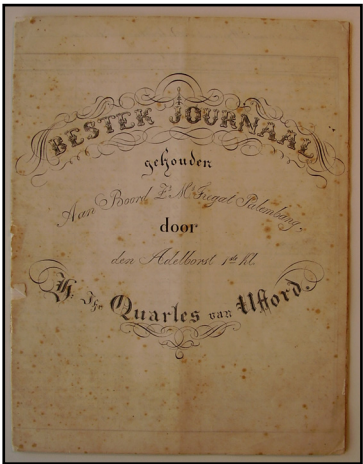
1K. Foto administrateurswoning
Sindang Laut, Cirebon, rond 1890.

1M. Het notitieboekje van Jhr. Henri
Quarles van Ufford.

1N. Het scheepsjournaal van Jhr. Henri Quarles van Ufford.

na Madang naar Batavia

			Land	East	Land	
	peiling					1° 8'
27/1	2° 28'	1° 48'	100° 55'	1° 54'	100° 10'	
	2° 0'	4° 4'	2° 21'	100° 22'	2° 6'	100° 25'
	2° 20' 30"	6 "	2° 28'	100° 33'	2° 25'	100° 31'
	2° 42'	5 "	2° 41'	100° 45'	2° 55'	100° 43'
	2° 0' 2'	3 "	3° 5'	100° 53'	3° 13'	100° 56'
27/1	2° 0' 30"	9° 4'	3° 36'	101° 25'	3° 43'	101° 33'
	2° 0'	25'	4° 54'	102° 36'	4° 49'	102° 53'
27/1	2° 0' 30"	10° 2'	5° 49'	103° 10'	5° 49'	103° 41'
	2° 0' 30"	8 "	6° 4'	103° 49'	5° 56'	104° 14'
	2° 0' 30"	11° 4'	6° 32'	103° 26'	-	103° 46'
27/1	2° 0' 30"	11° 4'	6° 26'	104° 4'	6° 21'	104° 11'

1O / 2V. De 'Atjeese' vlag
1840 in veroverd.

1P. Herinneringsprent ter gelegenheid van het
vijftigjarig huwelijksfeest van Joan Quarles van
Ufford en Ann A. Dennison, 1897.

1P. Details van de herinneringsprent uit 1897.

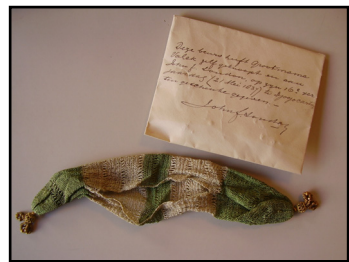
1R. De haven van Sabang op Sumatra omstreeks 1910.

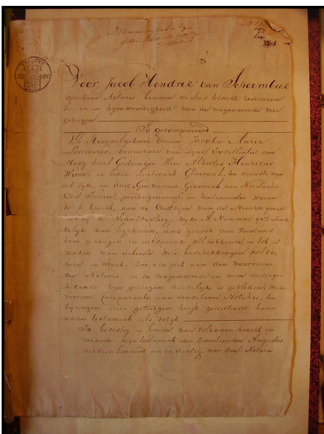
1S. Traditioneel Balinees schilderij, waarschijnlijk afkomstig uit Kamasan (Klungkung) op Bali.

2A. Beursje vervaardigd door Johanna Valck-Beijlon rond 1837.

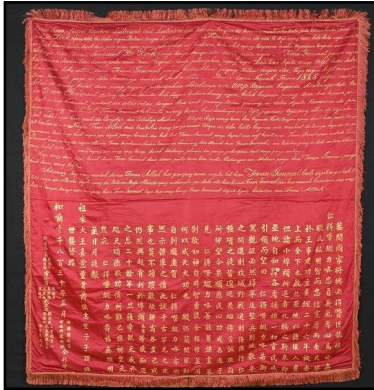
2B. Testament van Jacoba Maria Lodisio (ca. 1769-1838).

2G. Een vrouwenkris uit Surakarta met een lemmet uit Madura.

2K. Zijden kleed met een goud-
kleurige Maleise en Chinese
tekst.

2L. Nicolaas Pieneman, ‘De onderwerping
van Diepo Negoro aan luitenant-generaal
Hendrik Merkus baron de Kock, 28 maart
1830, waarmee de Java-oorlog (1825-1830)
werd beëindigd’, ca. 1835.

2M. Nicolaas Pieneman, Portret
van Hendrik M. baron de Kock
(1779-1845).

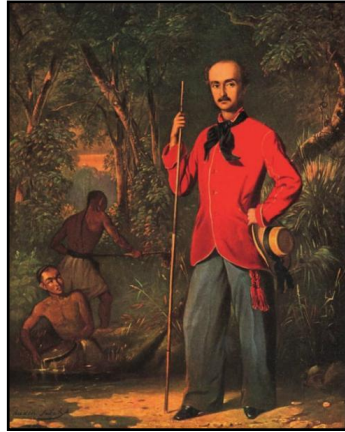
2N. Raden Saleh, ‘Penangkapan Diponegoro’
(de arrestatie van Diponegoro), 1857.

2O. 'Prins Diponegoro op weg naar zijn verblijf na zijn gevangenneming in Magelang', 1830.

2T. Raden Saleh, John F. Loudon als de man van Billiton, 1855.

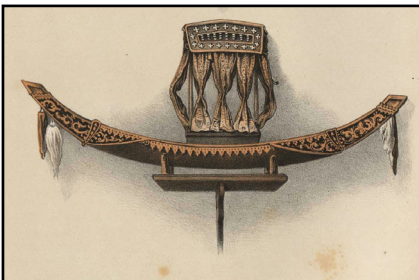
2W. Het archief van de familie Loudon.

2X. Andries van den Berg, James Loudon als gouverneur-generaal, ca. 1871-1885.

2Z. Afbeelding en foto van een model van een Thaise staatsiesloep, ca. 1871.

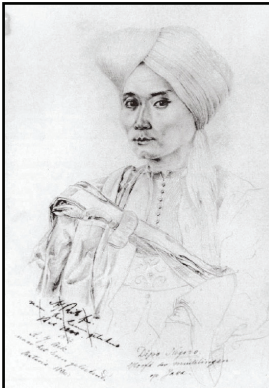
2AB. Twee mogelijke voorbeelden uit de collectie van Alexander Loudon jr. die is overgegaan op Hugo Loudon: links een gouden Vairocana op een bronzen zetel (laat negende, begin tiende eeuw A.D.). Rechts de beroemde bronzen priesterschel (negende eeuw A.D.).

2AH. De beroemde Delfts porseleinen viool.

2AL. A.J. Bik, Schets van zijn beroemde gevangene, Diponegoro, april-mei, 1830.

2AM. P.A. de Laszlo, Portret Louise Loudon-de Stuers, 1909.

3A. Tot damestas omgewerkte sabretache.

3C. Een detail van de in 1857 gehouden optocht van de leden van het Delftse Studentencorps.

3D. De nieuwe spoorlijn Malang-Blitar. De lijn overbruggt de Postweg. Let op de straatverlichting.

3E. Politie in Kuala Lumpur, Brits-Malaya, ca. 1883.

3G. Een model handelsprauw uit Sri Lanka en twee van de vijf wandelstokken van verschillende koloniale houtsoorten, ca. 1886.

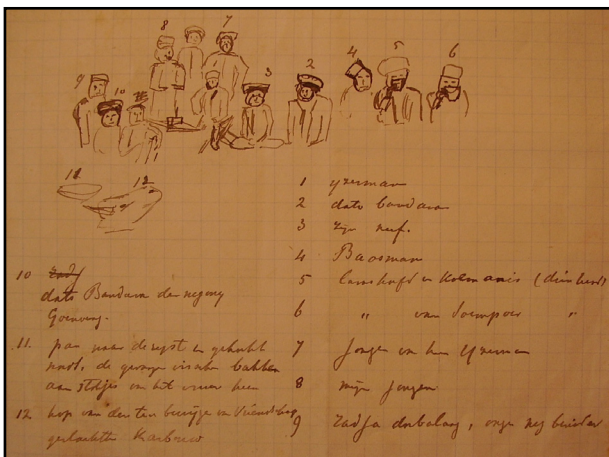
3H. Schoolplaat en foto van de overbrugging van de Anai-kloof, Sumatra.

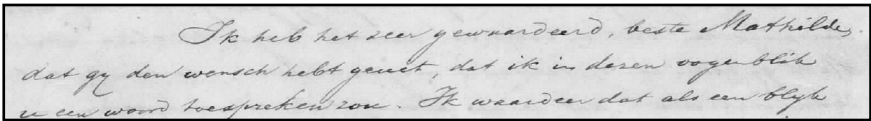
3I. Steen met opschrift
bij Candi Bungsu op
Sumatra, 1890.

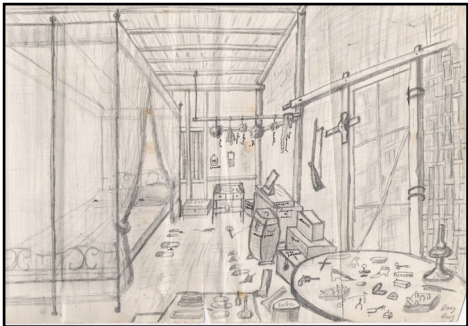
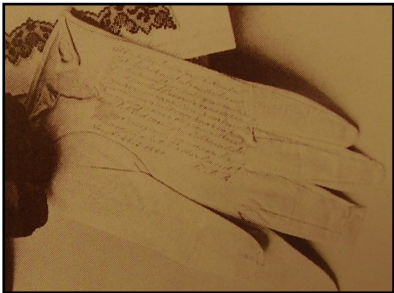
3J. Foto en tekening van het gezelschap tijdens de Sumatra-expeditie van Padang naar Siak in 1891.

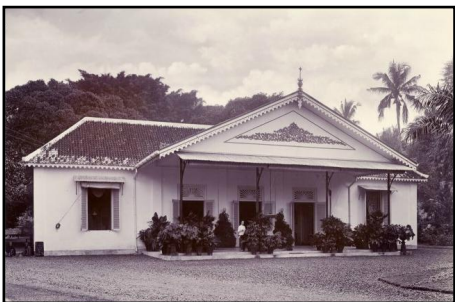
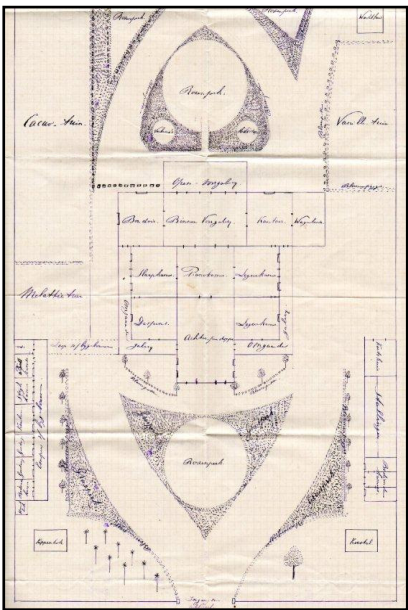
3M. Fragment van een huwelijks toespraak, 6 maart 1879.

3N. Glacéhandschoen met gedicht. 3O. Het interieur van het huis van de familie Delprat, Tegal Nangka (Preanger).

3P. De plattegrond en foto van het huis van de familie Van der Wijck-van Panhuys in Wedi, bij Klaten.

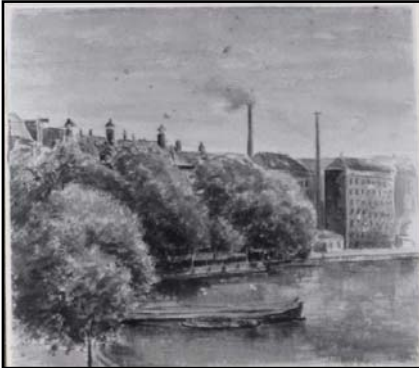
3P. Foto van de oprijlaan van het erf van de familie Van der Wijck-van Panhuys in Wedi, bij Klaten.

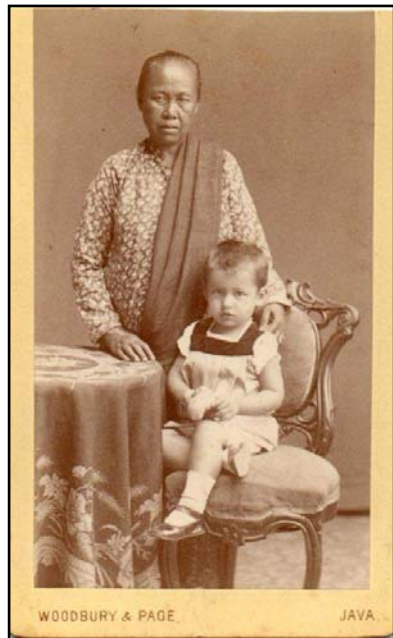
3Q. Tekeningen van gezichten op de Amstel van Kate Delprat-Reynvaan, 1888.

3Q. Kate Reynvaan-Delprat, Gezicht op de Amstel, 1888.

3R. Baboe Mina en Paul Delprat, 25 september 1884.

3S. Foto van een huisjongen uit Batavia, ca. 1897.

3T. De familie Delprat voor hun huis in Solok, Sumatra, ca. 1890.

3W. Model rivierprauw uit Palembang.

3X. Twee verlakte roeispanten uit Palembang.

3Y. Het huis van A. Küntze, in Belantong, West-Sumatra, en zijn paard Piet, vastgehouden door een bediende, ca. 1890.

3Z. IJzerman te midden van dorps-
hoofden te Lubuk Ambacan,
Oost-Sumatra, 15 november 1890.

3Z. Leden van de tweede Kwantan-
expeditie te Sungai Batung bij Sijunjung,
West-Sumatra, 1891.

3Z. Leden van de tweede Kwantan-
expeditie bij een overstroming te
Si Laké op Sumatra 1891.

3Z. Een dorp in Sumatra tijdens de
verkenningsexpeditie van 1890.

3Z. Bamboebrug over de Umbilin-rivier in Sumatra, 1890.

3Z. Kampement in Padang Tarab tijdens de Tweede Kwantan-expeditie in 1891.

3Z. IJzeren en Delprat voor een woning in het dal van de Umbilin-rivier, 1890.

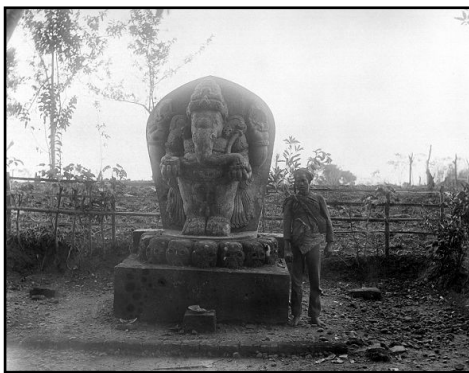
3AA. Candi Sewu, ca. 1895-1898.

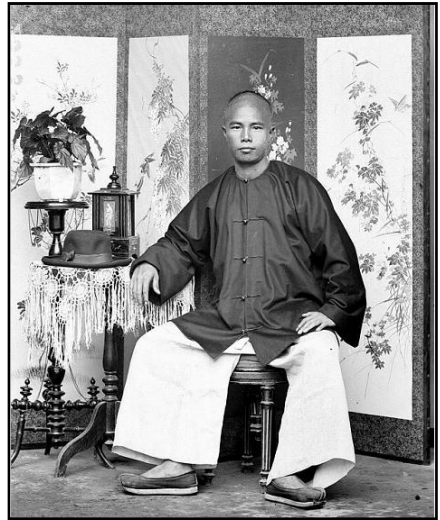
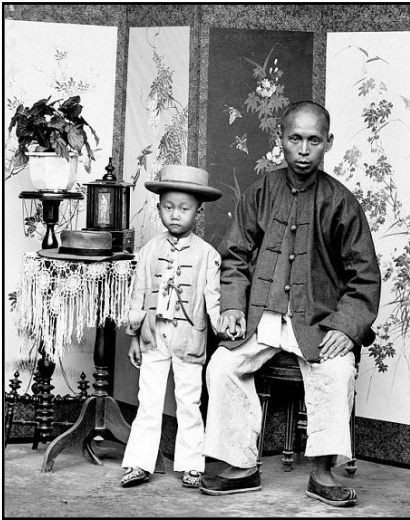
3AA. Tempelwachter van Candi Sewu. Een Javaan poseert, ca. 1895-1898.

3AA. Ganeca (Sumburpucung, Malang). Een Javaan poseert, ca. 1895-1898.

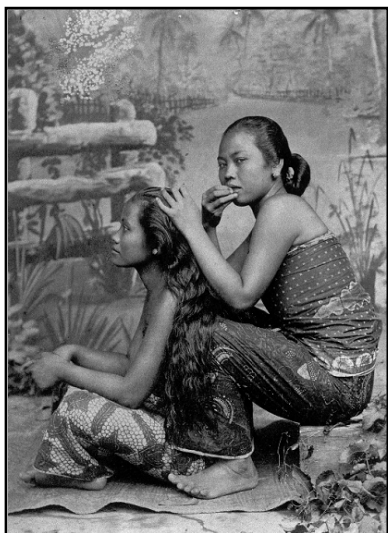
3AB. Studioportretten van de Chinese bevolking van Nederlands-Indië.

3AC. 'Eene straatdanseres met gamelan' op verschillende afdrucken.

3AC. Dezelfde vrouw als ander volkstype?

3AD. Foto van A.S. Cohen/Cohan van een oudere vrouw die een jongere vrouw een *pitjit* geeft.

3AE. Sigarenkoker van steenkool uit Sawah Lunto, West-Sumatra.

3AH. Sutan Suleiman, larashoofd van Sungei Puar, Sumatra.

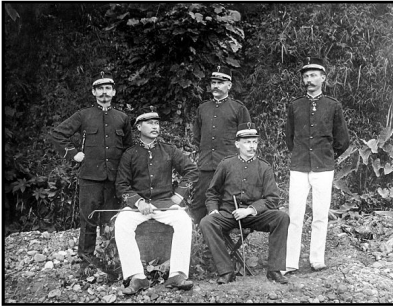
3AH. De familie van Sutan Suleiman, gefotografeerd door Delprat.

3AH. De familie van Sutan Suleiman, gefotografeerd door Delprat.

3AJ. Overste Van Daalen met officieren, 1904.

3AJ. Gewapende strijders in Aceh tijdens de Gajo- en Alaslanden expeditie, 1904.

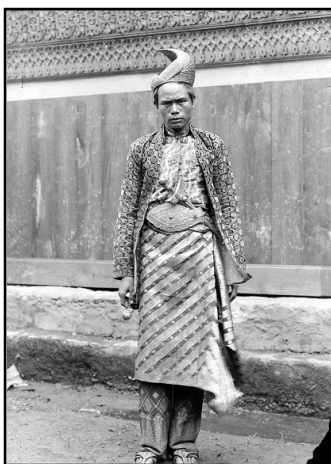
3AK. Teuku Umar en zijn volgelingen, Aceh, 1876.

3AL. Ingenieur Post verkleed in boombastkleding, 1893.

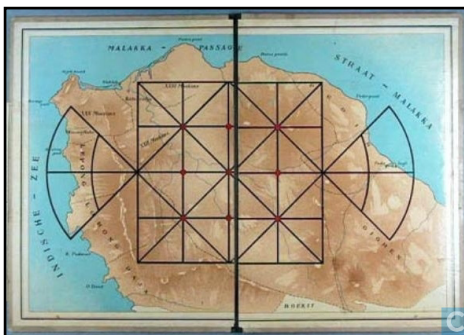
3AM. Een bruid en bruidegom uit Sungai Puar.

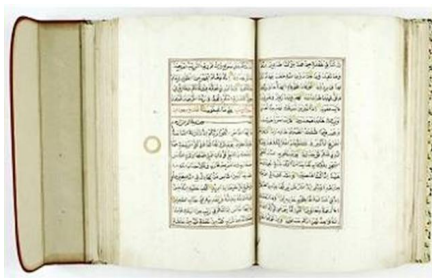
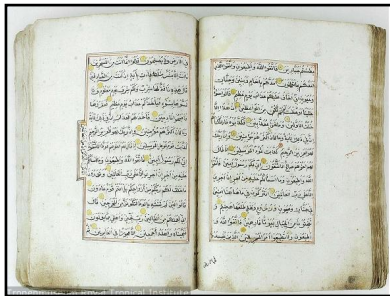
3AN. Een laadhoofd in Cilacap, Centraal-Java.

3AO. Het Toekoe Oemar bordspel uit 1896.

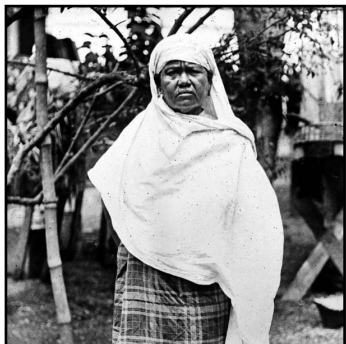
3AP. Vermeende *korans* van Teuku Umar.

3AP. Teuku Umars wandelstok, armband, uniformjasje en *kain*.

3AQ. Potjoet Ramboeng.

3AR. De kleindochter van Potjoet Ramboeng: Tjoet Manga.

3AS. Een mutsje uit Aceh, jaren 1890.

3AT. Het portret van de zoon van de laatste *raja* van Lombok.

3AT. Een verguld deurpaneel uit de *puri* van de raja van Lombok.

3AT. Het blad van een houten kastdeur uit de *puri* van de vorst van Lombok.

3AV. De door overste Scheuer veroverde kris op Lombok in 1894.

3AW. Foto van de door Delprat verzamelde voorwerpen uit de Lombokexpeditie van 1894.

3AX. Een stel leeuwen uit de *puri* van de vorst van Lombok.

3AZ. Model Sumatraanse huisjes als geschenk aan koningin Wilhelmina in 1904.

3AZ. Een Sumatraanse sarong als huwelijksgeschenk aan koningin Wilhelmina in 1904. Daarnaast een foto van het weven van de doek in 1903.

3BA. Een antieke amulet-kris.

3BA. Een hindoe-Javaans stenen hoofd.

3BB. Een antieke kris van Sutan Suleiman.

3BC. Model van een Javaans warong-mandje.

3BD. Een Javaans stoommandje.

3BE. Een stel Sumatraanse *rotan*-borden.

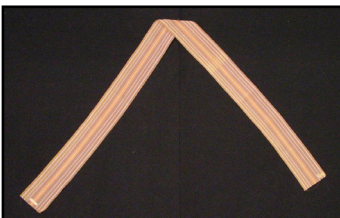
3BF. Een gevlochten Javaanse hoed.

3BG. Een in Sumatraanse kleding uitgedost poppetje.

3BJ. Een staal stof.

3BK. Een Chinees houten kompas.

3BL. Een munt van de Engelse Oost-Indische Compagnie, een achttiende-eeuws Indisch zilveren stuiverstuk en een achttiende-eeuws Zeeuwse koperen munt.

3BM. Een spoor voor vechthanen.

3BN. Thil Delprat-van Panhuys en de kinderen omstreeks 1892.

3BO. Delprat te Pladjoe, Sumatra, ca. 1901-1904.

3BP. Het echtpaar Delprat met Van Heutsz op de S.S. 'Prinses Juliana', 1910.

4B. Aan koningin Wilhelmina in 1893 geschonken poppen.

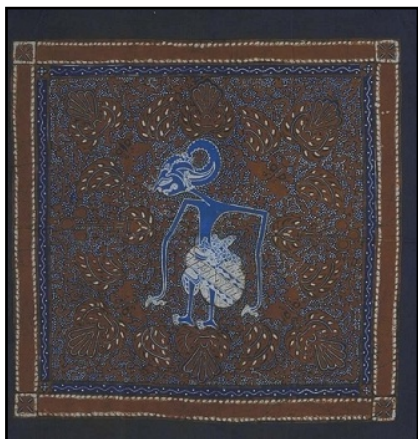
4B. Aan koningin Wilhelmina in 1893 geschonken pop.

4G. Bronzen Manjucri.

4I. Katoenen kussenhoes van
'Kunstarbeid'.

4J. Zijden theemuts van
'Kunstarbeid'.

4K. Tafelkleed van 'Kunstarbeid'.

4L. Boekenkapt van 'Kunstarbeid'.

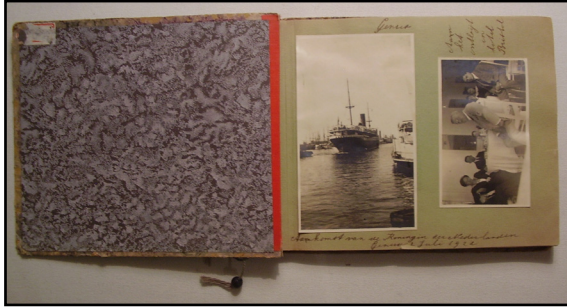
4M. Bronzen kandelaar uit de
achtste/negende eeuw A.D.

4N. Fotoalbum van de familie Resink
uit 1922.

4N. Fotoalbum van de familie Resink uit 1922.

4R. Bronzen Dewi Sri, negende/tiende eeuw A.D.

4Z. De twee houten Balinese paleisdeuren.

4AA. Prajnaparamita, dertiende eeuw A.D.

4AB. Ineengestregelde man en vrouw, ca. 900-1200 A.D.

4AC. Een xylofoon van een *gamelan slendro*.

4AC. Een gong van een *gamelan slendro*.

4AF. Gipsen replica van een votief-stupa.

4AG. *Krobongan*.

4AK. Anak Agung Gede Sobrat, De strijd tussen Majapahit en de Chinezen, 1934.

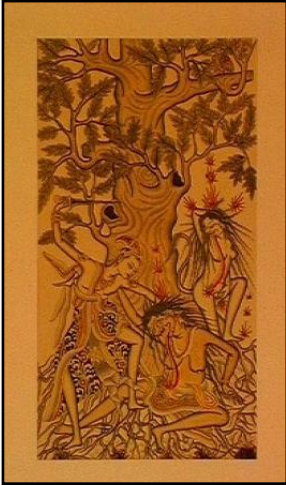
4AL. Anak Agung Gede Sobrat, Rangda die door magisch trommelen *lejaks* oproept, 1935.

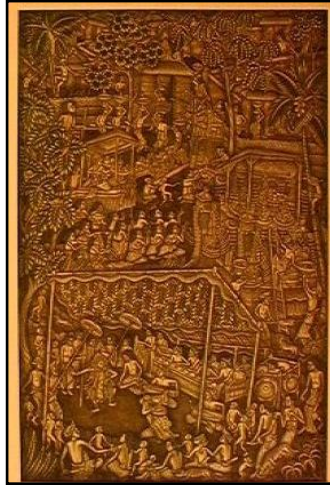
4AM. Anak Agung Gede Sobrat, Het wekken van de reus Kumbhakarna.

4AP. Tekening van I Gusti Nyoman Lempad, ca. 1937.

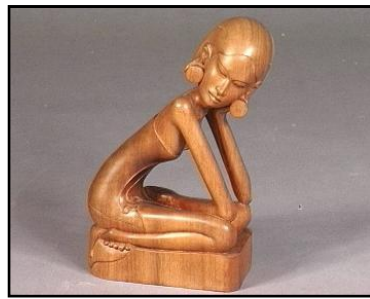
4AQ. Tekening van I Djata, begin jaren 1930.

4AR. Tekening van I Dewa Ketut Ding, begin jaren 1930.

4AS. Ketut Rodja, Beeldje van een knielende vrouw, begin jaren 1930.

4AT. Dewa Putu Gelebes, Beeldje van de maangodin, begin jaren 1930.

4AU. *Lamak* van Men Nis, begin twintigste eeuw.

4AV. *Prampang tirikit*,
Surabaya.

4AX. Bronzen beeldje van een ram, veertiende
of vijftiende eeuw A.D.

4BA. Een Balinese antieke katoenen doek of vlag en een boombastschildering.

4BB. Tabakskoker uit Sulawesi.

4BF. Het echtpaar Resink-Wilkens,
Haarlem, 1905.

4BG. Anna Resink-Wilkens' collectie bij haar thuis.

4BH. Trude en Han als kleine kinderen in sarongs, ca. 1916.

4BI. Het vakantiehuis in Kaliurang, ca. 1921.

4BJ. Thom A. Resink en vriend, ca. 1960.

4BK. Het echtpaar Resink-Wilkens rond 1935.

4BL. Een rijtochtje met Anna Resink-Wilkens, Trude Resink en de sultanszonen.

4BM. Het huis van de familie Resink-Wilkens in Yogyakarta

4BM. Het interieur van het huis van de familie.

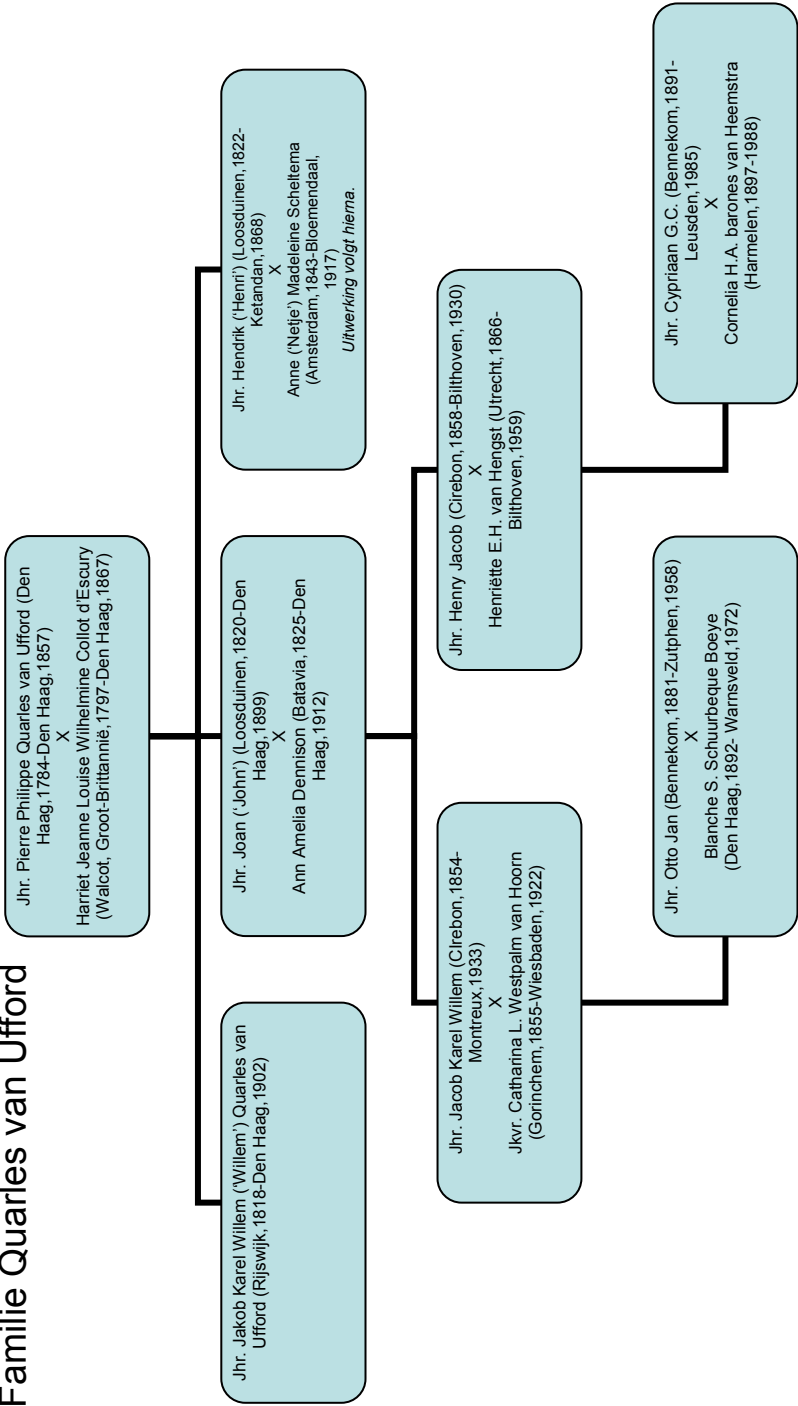

Bijlage C: Genealogisch overzicht van de families

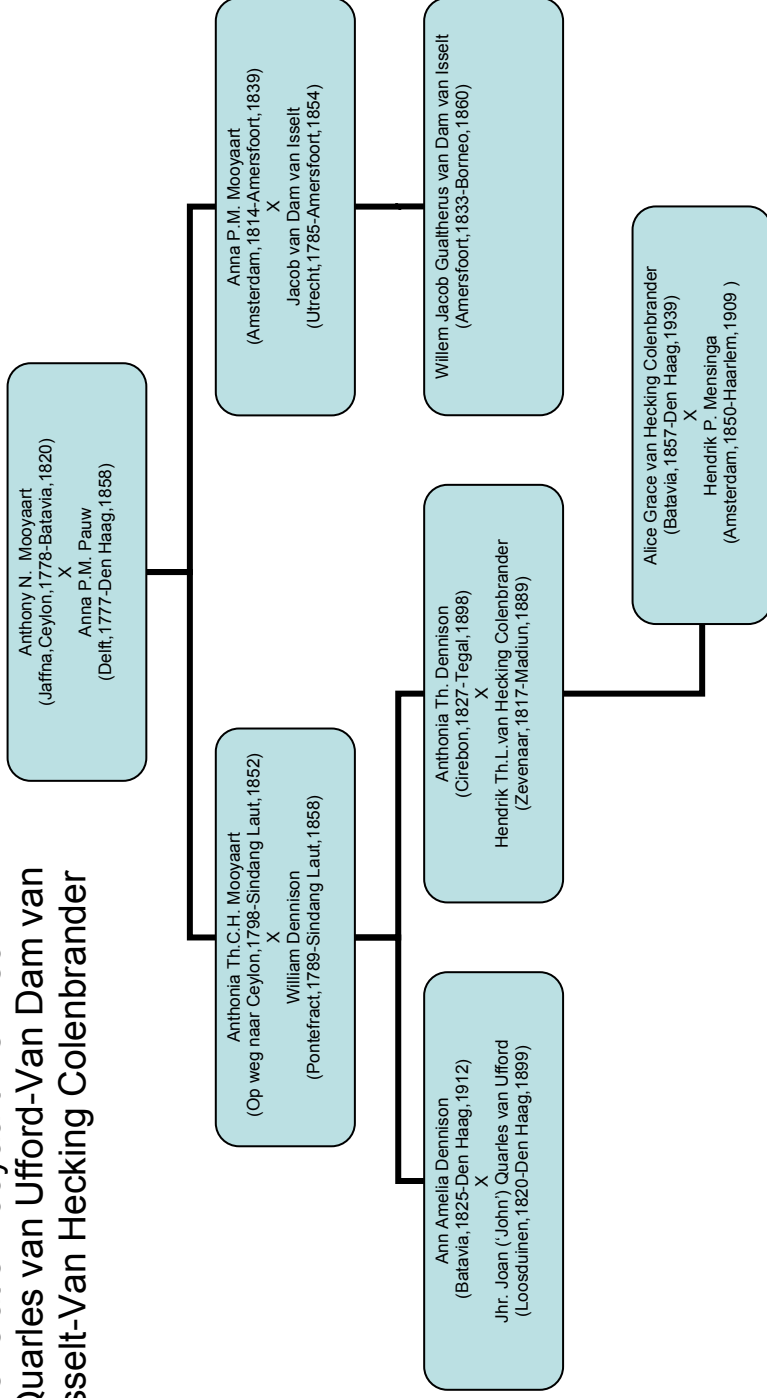
Nota bene:

*In de hiernavolgende genealogische overzichten zijn enkel familieleden opgenomen die in het boek ter sprake zijn gekomen. Het is **geen** volledig genealogisch overzicht van de families*

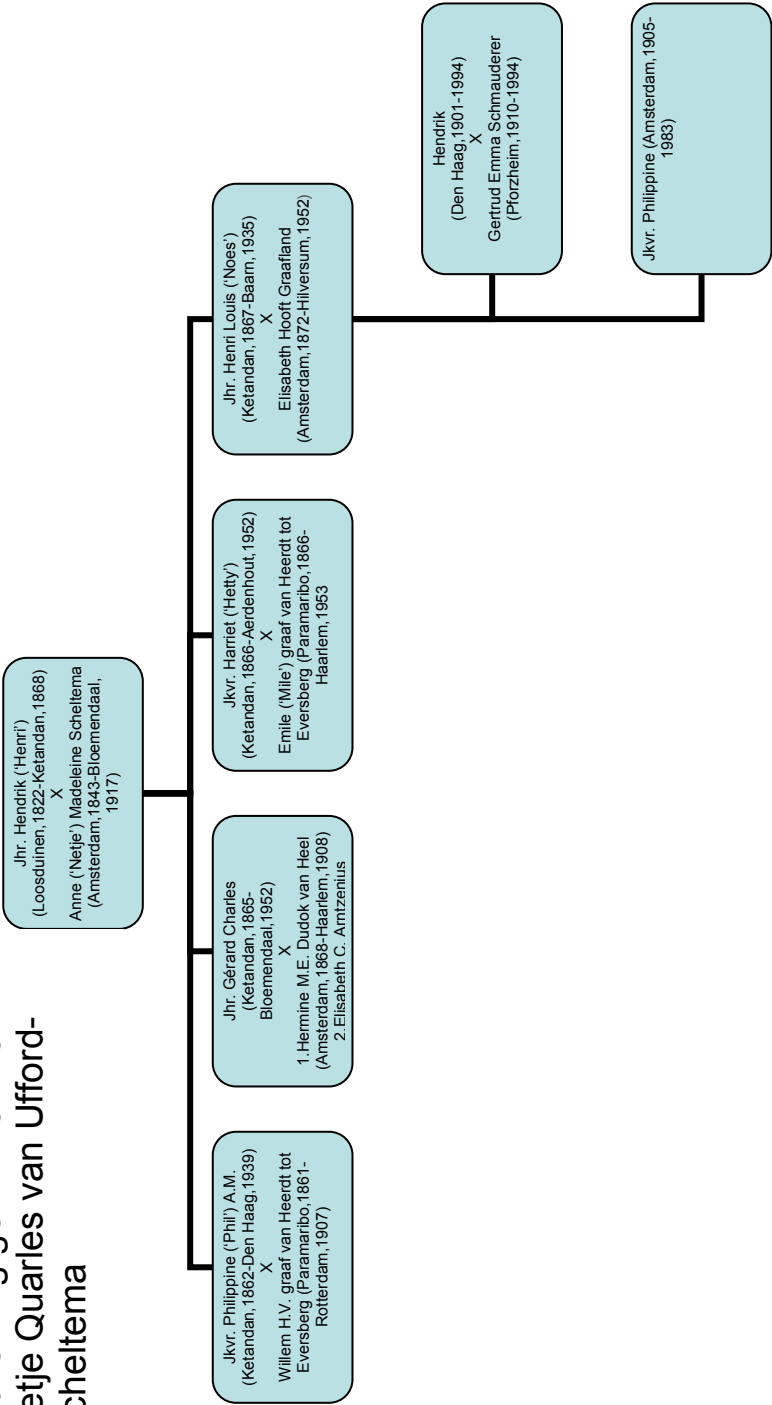
Familie Quarles van Ufford

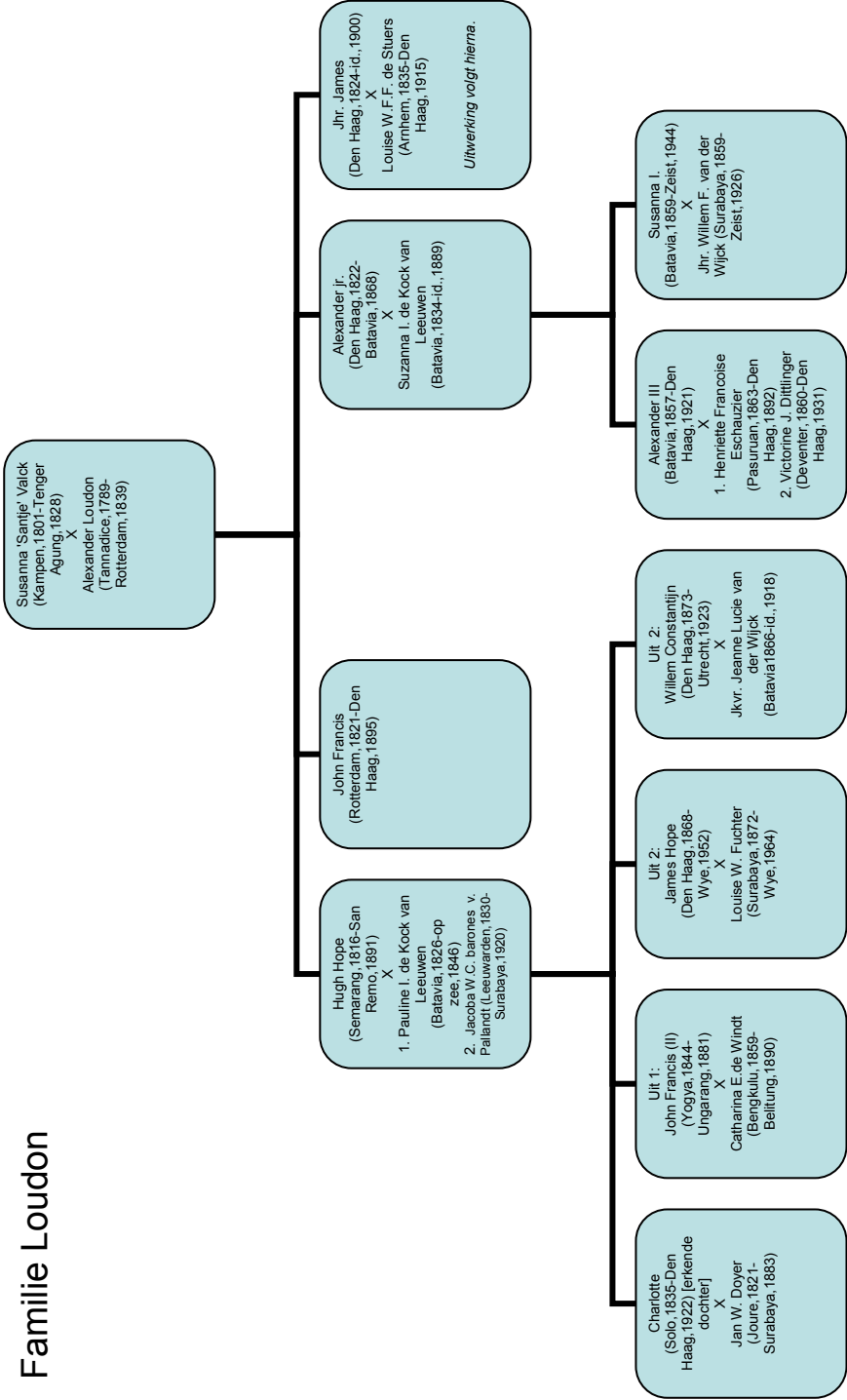
De relatie Mooyaart-Dennison- Quarles van Ufford-Van Dam van Isselt-Van Hecking Colenbrander

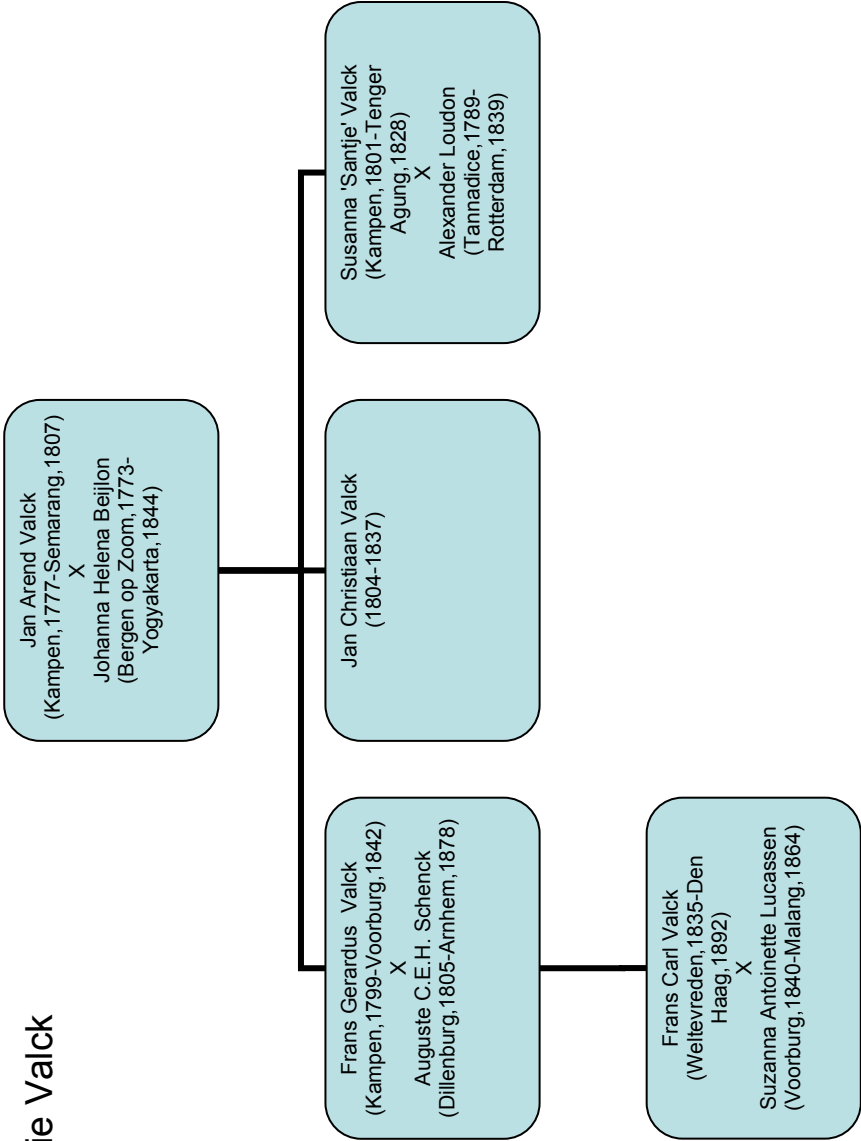
Uitwerking gezin Henri en Netje Quarles van Ufford- Scheltema

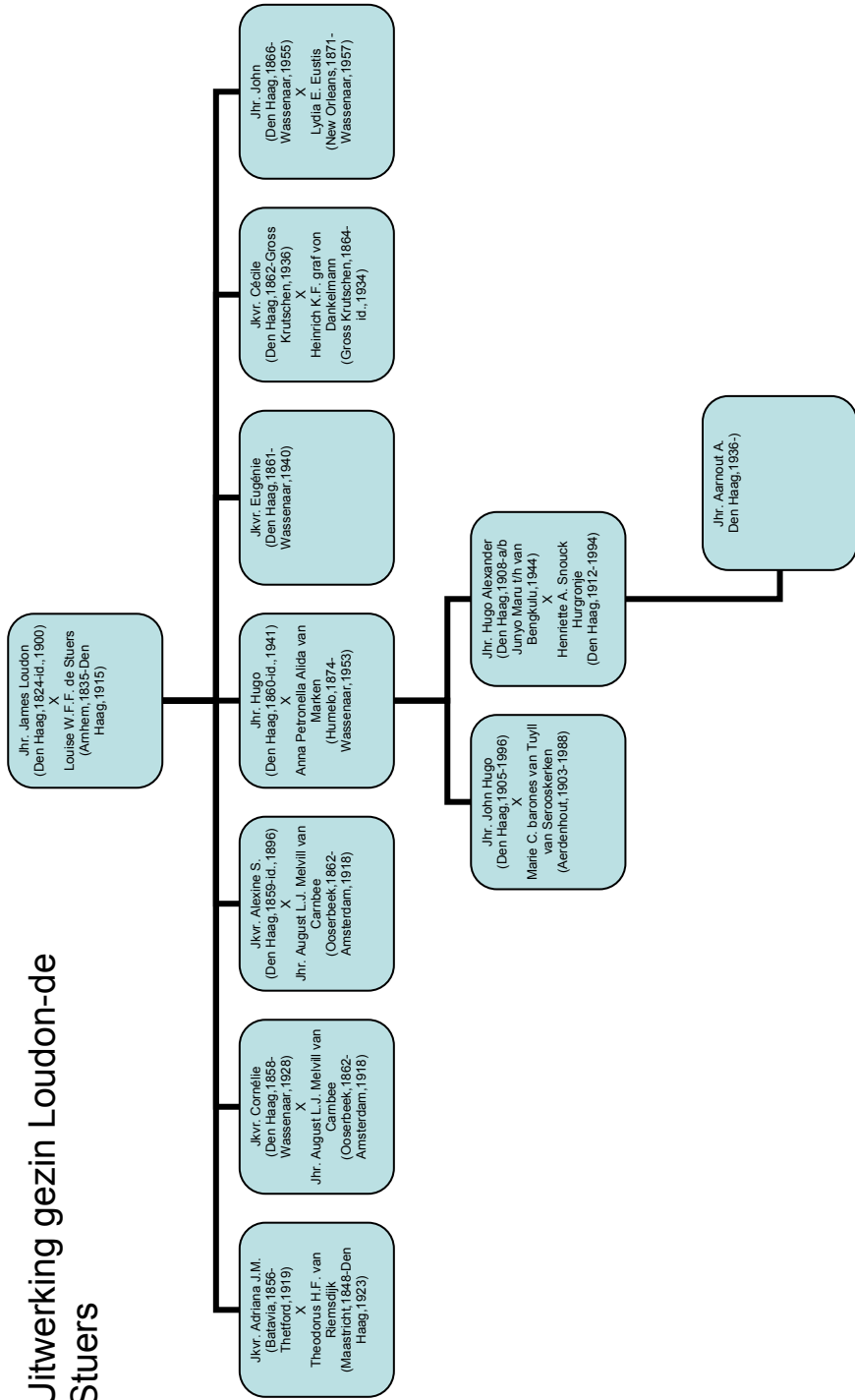
Familie Loudon

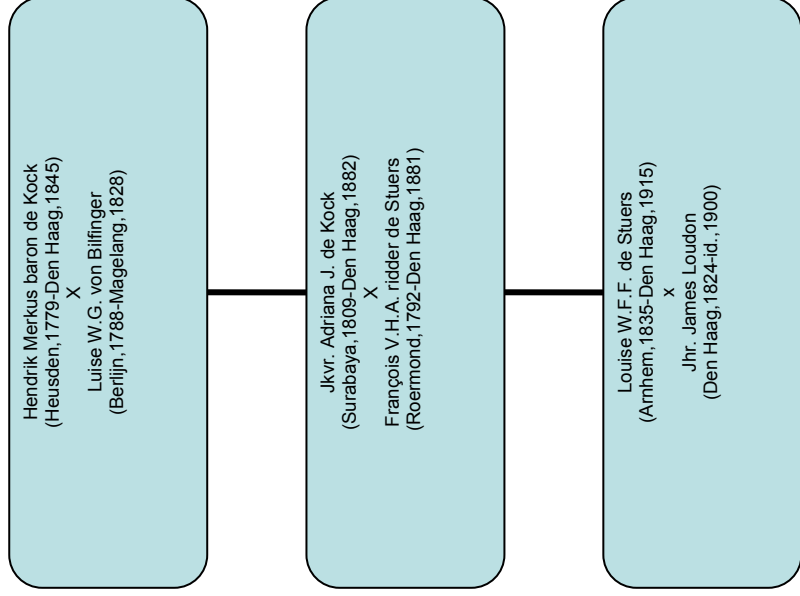
Familie Valck

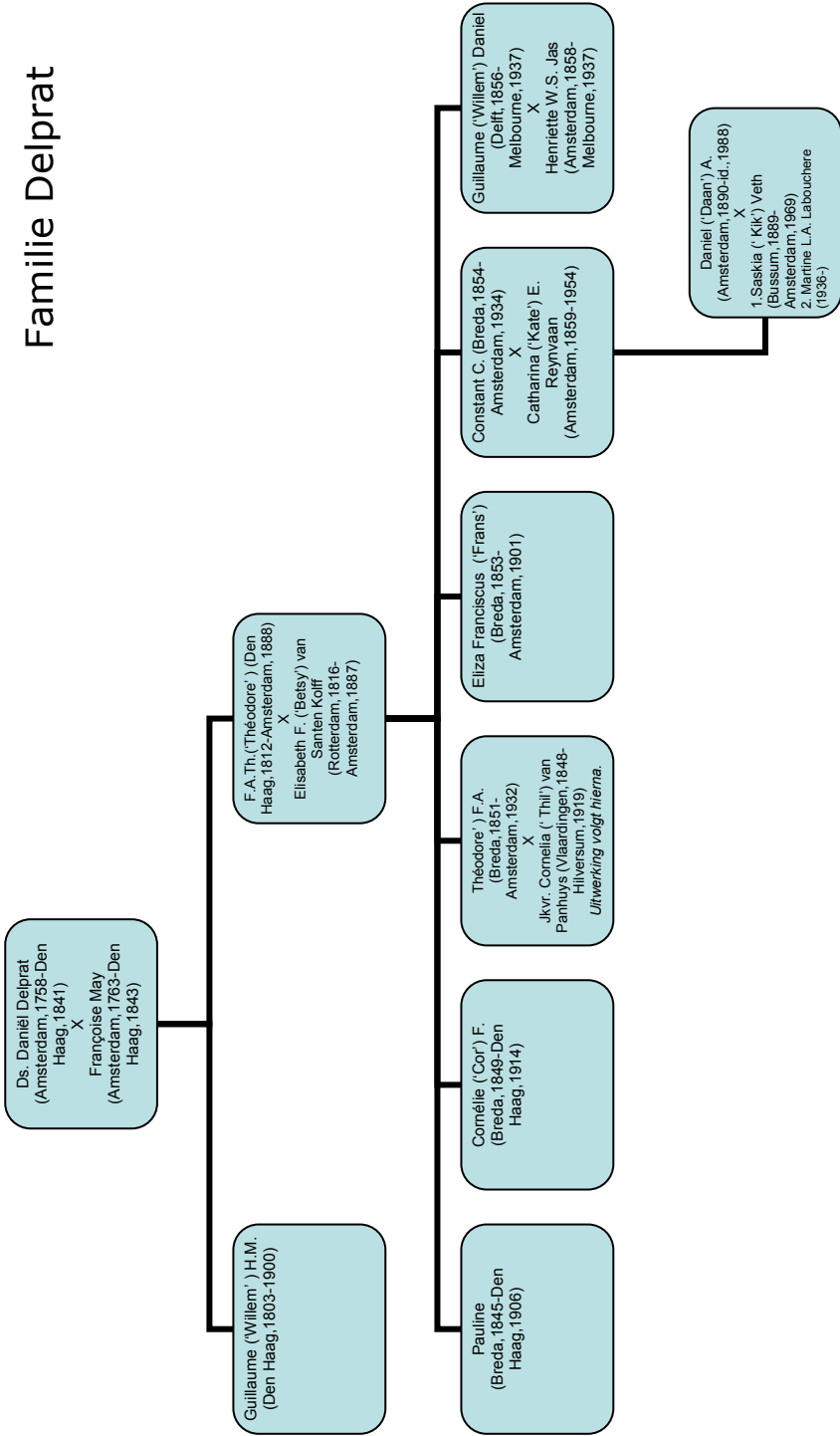
Uitwerking gezin Loudon-de Stuers

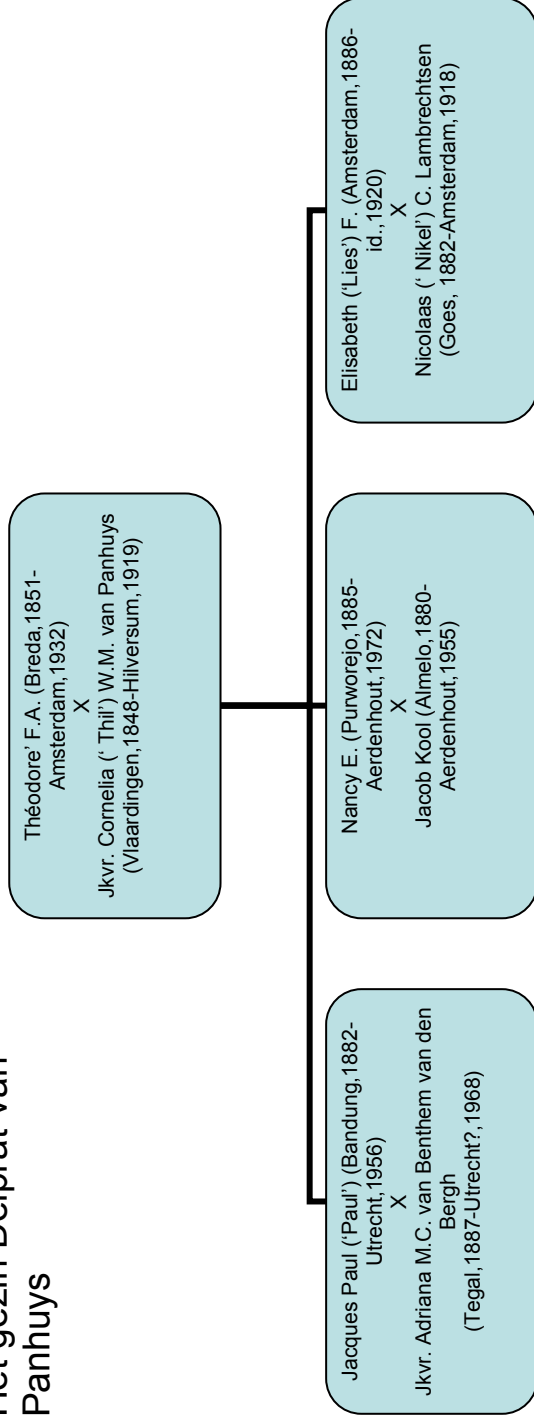
De relatie De Kock-De Stuers-Loudon

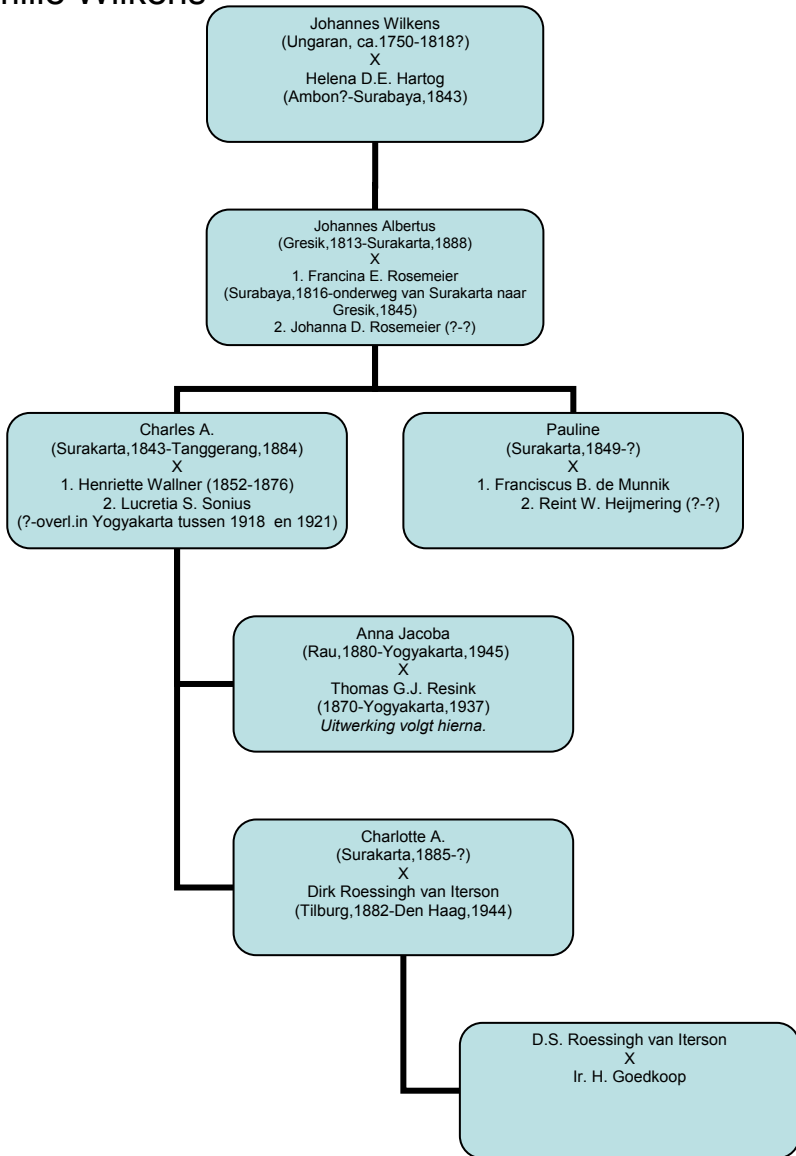
Familie Delprat

Het gezin Delprat-van Panhuys

Familie Wilkens

Familie Resink

